

K. MARX - F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels
Dela
Četrdeset drugi tom

Urednik

Rasim Muminović

Prevodioci

Srdan Joka,
Mara Fran,
Ljubica Bauer-Protić,
Hrvoje Šarinić,
Mile Joka

Institut
za međunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačko preduzeće

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA
TOM 42

BEOGRAD 1979

PREDGOVOR

Prepiska sadržana u ovom tomu obuhvaća vrijeme od januara 1881. do marta 1883. To je razdoblje velikih uspjeha međunarodnog radničkog pokreta na organiziranju i konsolidaciji sopstvenih političkih partija. Ova pisma otvaraju uvid u ono što su tih godina Marx i Engels pružali progresivnim snagama proletarijata u razvijanju ideje socijalizma, prezentiraju kritičku oštricu osnivača marksizma protiv svake vrste dogmatizma i oportunizma, ali i njihova neumorna nastojanja da teorijski zaokruže i uobliče svoje revolucionarne poglede te definiraju nove oblike klasne borbe uopćavanjem borbenog iskustva proletarijata.

Dugo zajedništvo Marxa i Engelsa, satkano od progresivnih težnji, misli i pogleda, ostavilo je trag na svemu što je vezano za njih pa se danas nudi kao dragocjeno svjedočanstvo o prijateljstvu i suradnji koja nema premca.

Iz prepiske je evidentna svestranost Marxova i Engelsova znanja, revolucionarna dosljednost, kritički odnos prema svakoj pojavi.

Marx prati veoma intenzivno aktivnost međunarodnog radničkog pokreta i dalje neumorno razvija svoje ekonomsko učenje: studira djela i prati najnovije publikacije, prikuplja statistički i drugi materijal iz tog domena te konstantno motri ekonomske promjene u Evropi i Americi. Uz to se bavi sociološkim i povijesnim studijama početaka kulture i prvobitne zajednice u vezi sa Morganovim otkrićima, na koja stavlja svoje kritičke primjedbe, ali i neovisno od njih iznosi sopstvena zapažanja o tome. Sve to čini u sjenci borbe sa zlokobnom bolešću.

Engels, međutim, pretežno radi na objašnjavanju razvitka vlasništva na zemlju u Njemačkoj što je rezultiralo radovima *Prilog prahistoriji Njemaca*, *Vrijeme Franaka* i *Marka*, direktno povezanim sa tadašnjim zahtjevima klasne borbe, osobito u Njemačkoj gdje se socijaldemokracija borila za pridobijanje poljoprivrednog proletarijata i aktivnih seljaka spremnih za zajedničku borbu. Na tome se upravo gradio savez radništva i seljaštva usmjeren protiv prusko-njemačkog militarizma, a za pobjedu ideje socijalizma. Štoviše, *Marka* je krajem 1883. prerađena, a početkom 1884. publicirana kao letak u skraćenoj i populariziranoj verziji pod naslovom: *Njemački seljak, što je bio, što jest i što bi mogao biti*.

Dakako, najveći dio njegove aktivnosti u tom razdoblju posvećen je studiranju prirodnih znanosti i filozofije prirode. Mada se tom problematikom bavio od 1873, on je, kako je poznato, izradio konkretan plan i bez malo napisao sva poglavlja svoje *Dijalektike prirode* od 1878. do Marxove smrti 1883.

Pored toga, ako ne i prije toga, veliki dio vremena posvećuje strategiji i taktici proleTERSKE borbe uopće, jer je Marxa bila obrvala bolest pa je njemu pao u dio rad na propagiranju borbenog iskustva međunarodnog proletarijata, pomaganju socijalističkih radničkih partija na izradi revolucionarnog programa, borbene taktike, o čemu je redovno konsultirao ili bar obavještavao Marxa.

Korespondencija dva prijatelja među sobom i sa trećim licima otkriva, pored ostalog, tešku nestašicu što je nastupala u formi svakojakih zaostataka u plaćanju i što je harala Marxovo ekonomski nestabilno domaćinstvo, naravno, bez moći da proizvede nemir što ga je u Marxovu biću znala stvoriti bolest! Ovdje doznajemo da ni ekonomska nestašica, ni zloćudna bolest nisu godinama mogle pomutiti životni optimizam velikog mislioca; suočen sa neizlječivom bolešću svoje dostojanstvene Jenny, svoje životne saputnice, on nema sna, nema mira, ali ne dopušta da ga savlada pesimizam, već se u tim teškim časovima nosi sa mišlju kako da razveseli svoje unučiće, da povrati narušeno zdravlje i snagu za rad. S vremena na vrijeme pisma i novac od Engelsa oslobađaju ga teških trenutaka što ih donosi nasušna potreba da se živi. Među »probe« izdržljivosti spada sigurno i trenutak koji ga stavlja između bolesne supruge i bolesne kćerke, a on, bez novaca, ne očajava, već lakšoj bolesnici pribavlja kućnu pomoćnicu, a težoj dovodi liječnika, ne zaboravljajući pri tom da se interesira što se govorilo na mitingu u Belvilu i što će se desiti sa vođama u Parizu. Saznavši kasnije da su »vođi« uhapšeni, piše u šaljivom tonu kćeri Lauri Lafargue da je najgore što su Paul i njegovi drugovi toliko nevinu i onome za što su optuženi, da ih objektivni sudija mora proglasiti »bezopasnima«, da su zapravo toliko »nedužni« da bi i za njih onaj mudri papa koji je na traženje Henryja VI da ga proglasi svecem odgovorio da se *innocens* (nevin) ne može zbog toga proglasiti *sanctus* (sveti).

Najmanje je slučajno što veliki humanista motri naizmjenično porodicu i društvena zbivanja, što uz to baca letimičan pogled i na vlastito zdravstveno stanje, dakle, što je kod njega briga za najbliže i svoje zdravlje podjednaka s pažnjom prema društvenim zbivanjima na međunarodnoj sceni. U trenutku kada je zauvijek izgubio svoju suprugu on piše Engelsu da bi želio biti »opet sposoban za rad«, baciti se na probleme što stoje neriješeni pred njim i osloboditi se teške neugodnosti da očekuje od njega, Engelsa, koju funtu radi isplate skromnih izdataka. Sviknut da se odriče mnogo čega u cilju smanjenja troškova, Marx je ljut na stvari koje se plaćaju novcem, ali i spreman da se odrekne prisustva drugih (npr. Tussy), ako ovi, praveći mu

društvo, žrtvuju nešto na ostvarenju vlastitih ciljeva. U njegovom ophođenju s kćerima nije sadržano manje neposrednosti nego u obraćanju unučićima, nije manje izraženo onoga što pristaje jednima i drugima. Ni opaka bolest, ni smrt supruge, ma kakav udarac nanijele, nisu ga mogle odvojiti od revolucionarnih ideja i društvenih zbivanja. I dok ratuje s olujnim vjetrovima u Alžiru, na Mediteranu, u Alpima, ovaj rekonvalescent ne prestaje da u svim tim mukama vidi trenutno stanje iza kojeg dolazi njegov rad na problemima čija rješenja mogu donijeti napredak ljudskom rodu. U svemu tome ni traga nekoj bučnosti, što je i razumljivo ako se zna za njegovo uvjerenje da vrevu paralizira rad, inhibira akciju. »Galama i akcija su dvije nepomirljive suprotnosti«, piše svojoj kćeri Jenny u povodu herojskog držanja nekog atentatora u Petrogradu, izražavajući radost što je Jenny donijela na svijet sina te sve to dovodi u vezu sa predstojećim događajima u Evropi: »... više volim muški pol za djecu rođenu na ovoj povijesnoj prekretnici. Pred njima je najrevolucionarniji period od svih kroz koje je čovječanstvo moralo ikada da prođe«. Premda ne zavidi onima koji samo žele, budući da smatra da tako zataškavaju sopstvenu nemoguć, Marx žali što je »star i upućen na predviđanja«.

Kakve li ironije: čovjek koji je volio otvorenost, smatrajući je uvjetom istinskog ljudskog ophođenja, bio je prinuđen da gotovo cijelog života radi ilegalno. Svako spominjanje *Kapitala* u štampi izjednačavano je u političkim krugovima sa isticanjem ideološko-političkog programa od kojeg se valja držati što dalje. Međutim, Marx nikada nije dopuštao da se stvari mistificiraju niti da se prepuštaju sudbini; naprotiv, htio je da zna kako one, pošto su pokrenute, dalje ostvaruju svoju svrhu, makar se radilo o sitnicama kao što je njegova briga čita li neko Johnnyju *Tetajiju* koju mu je poslao. Koliko je volio djecu svoje kćeri Jenny, a kroz ovu i svu djecu svijeta, očito je i po tome što njihovu vrevu naziva mirom, porodičnim životom, mikrokosmosom interesantnijim od makrokosmosa i sl.

Koliko je ideja društvenog prevrata bila sastavni dio života svakog člana Marxove porodice može se vidjeti i na postupku Marxove supruge Jenny, koja je sa samrtničke postelje tražila da se vijest iz lista »The Irish World«, o tome da je neki biskup »proglasio ništavnim zemljišni posjed«, pošalje njenoj kćeri u Pariz radi publiciranja u tamošnjem »The French Paper«, čega se s ponosom Marx sjeća kada nakon njene smrti piše prvo pismo kćeri u Pariz, ističući neophodnost realiziranja te želje. On pri tom dodaje, izražavajući vlastito psihičko stanje, da protiv »duševnih patnji postoji samo jedan protuotrov, a to je bol« koji sprječava da na terapijama izdržljivosti smak svijeta ne bi prevagnuo nad zuboboljom čovjeka.

Krajem 1881. Marx dobija ponudu od izdavača za treće izdanje prvog toma *Kapitala* i to budi u njemu želju da planira izmjene i dopune, da precizira neke zaključke i dopiše nove — ukratko, da ga osveži novim podacima i novim misaonim rješenjima. Ta namjera je,

kako je poznato, presječena smrću njegove supruge te pogoršanjem njegove bolesti pa će tek nakon njegove smrti Engels redigirati treće izdanje prvog toma i prirediti izdanja slijedeća dva toma, za koje je Marx uporno prikupljao novi i novi materijal. Ne dopuštajući da ga savlada bolesnički pesimizam, Marx se do posljednjeg časa otimao, želio da se uključi u društvena zbivanja koja je pratio kao što prati stanje svog zdravlja. Uz izvještaje o zdravlju i vremenskoj situaciji piše redovno o događajima sa svjetske scene ili o rezultatima iz naučnog svijeta.

Ipak Jennyna smrt će intenzivirati pleuritis i bronhitis, što će Marx pokušati da otkloni trosedmičnim boravkom u Ventnoru, odakle će ga bronhijalni katar usmjeriti radi liječenja na jug. U to vrijeme, u najtežim trenucima, neposredno poslije Jennyne smrti, porodica Sorge poziva Marxa da se trajno nastani u njihovom domu u Njujorku kako bi mu i omogućila da nesmetano radi, što je Marxa moralo ganuti iako nije mogao prihvatiti poziv. Uostalom, nije mu to dopuštala bolest koju je trebalo liječiti negdje na jugu, a sigurno da to ne bi dozvolio ni Engels koji se brinuo i o praktičnoj strani toga liječenja.

Put na jug nije, kako bi se očekivalo, vodio u Italiju, jer je tamo neki čovjek s Marxovim imenom — pod sumnjom da je Karl Marx — već bio uhapšen. U stvari poslije Njemačke koju naziva podlom zemljom »za ljude koji nemaju snažnu volju«, Italija je tada bila najopasnija za revolucionare. Italijanski narod je bio suviše nemoćan pred birokratskom vlašću, za razliku od njemačkog kome su revolucionari »neprestano ulijevali novu energiju« i činili da ponekad stane na visinu svog doba.

Jedna od značajnih tačaka našega globusa na koju u to vrijeme pada Marxov pogled jest Rusija, čije socijalno-ekonomske odnose budno prati i proučava, što je evidentno između ostalog i po njegovom reagiranju, u pismu od 19. februara 1881. na članak N. F. Danielsona, kao i iz pisma V. Zasulić u kojemu piše o neprimjenjivosti svoje teorije o eksploataciji zemljoradnika na rusku općinu. U jednom pismu kćeri Lauri Lafargue Marx saopćava povoljne vijesti iz Rusije radujući se uspjehu svojih teorija »u toj zemlji« kao i tome »što nanosi štetu sili koja je, pored Engleske, grudobran starog društva«.

U korespondenciji dva prijatelja podosta mjesta zauzimaju i pronalasci. U povodu Engelsovog pisma o baterija-patentu izvjesnog Hartmana, Marx piše Engelsu da mu je elektricitet donio »jedan mali trijumf«, ali i čestita Engelsu na uspjesima u tom domenu. Sa svoje strane Engels se divi Marxovim otkrićima u matematici, obavještavajući ga opširno kakav su utisak ostavila na njega i što znače za matematičku znanost uopće.

Iz pisama vođama radničkih partija može se vidjeti koliko su Marx i Engels bili neposredno povezani sa radničkom klasom i njenim partijama. Posebno su bili aktivni u nastojanju da se odnosi između radničkih partija u Njemačkoj i Francuskoj razvijaju što po-

voljnije te da njihova glasila »L'Egalité« i »Der Sozialdemokrat« budu povezana što prisnije u cilju uzajamnog dopunjavanja. — Dakako, nije zaobiden ni radnički pokret u Engleskoj; naprotiv, bili su izloženi njihovoj nepoštednoj kritici dijelovi privilegiranog radništva i radnički vođi. U tom pogledu karakteristično je Marxovo pismo u kome kritizira engleski sistem i praksu kolonijalnog ugnjetavanja zajedno sa praksom francuskih kolonijalnih vlasti u Alžiru. Engels kritizira engleski pritisak na Irsku ističući u kojoj mjeri je Engleska ugrozila obrazovanje irske djece, zaustavila nekadašnji progres pa više ni traga onom vremenu kada su Irci organizirali »škole u polju« (hedge school) i kada su seljaci obezbeđivali đacima-putnicima stan i hranu; tih škola je 1812. bilo u Irskoj 4600. Pošto su ih smatrali opasnima, Englezi su ugasili rad tih škola stvarajući prividno nacionalne škole, čiji sadržaj rada je preplavljen biblijskim sadržajima.

Dok je Marxova bolest, kako je već rečeno, prebacila cjelokupni posao oko Internacionale na Engelsa, Marxova smrt učinila je da se ovaj baci na sređivanje i publiciranje Marxove zaostavštine, što ga je prinudilo da se odrekne dovršavanja velikog dijela svojih započetih radova. No i dotada su ga obziri prema međunarodnom pokretu te briga oko Marxova zdravlja i materijalnog opskrbljivanja previše vezivali za stvari koje su za njegov blistavi talenat morale biti drugorazredne. Ali su naspram toga porasle njegove zasluge u razvijanju i koordiniranju međunarodnog pokreta, mada nisu manje značajni njegovi naponi na instruiranju i vaspitavanju vođa tog pokreta. Njegov uticaj na vođe bio je utemeljen na zdravim prijateljskim osnovama i odnosima, koji nisu isključivali neslaganja u mnogim pitanjima. Naprotiv, ne slažući se npr. sa K. Kautskym, koji je tvrdio da između viška vrijednosti i profita iz kapitala ne postoje »druge realne razlike«, Engels ga upućuje na određene stranice *Anti-Dühringa*, gdje su o tome sakupljena glavna mjesta iz *Kapitala*, ali pri tom ne propušta konstatirati da je Kautsky jedan od rijetkih iz mlade generacije koji se trude da nešto nauče, što pruža izgleda da će izaći iz sfere nekritičnosti kojoj inače pripada povijesna i ekonomska literatura. Ili kada je u pitanju Bernstein, Engels se raduje što ovaj više ne upotrebljava onako često kao nekada izraz revolucija stoga što se prema njegovom mišljenju revolucionarne misli mogu izraziti bez razbacivanja terminom revolucija. Štoviše, lijepo je ponekad praviti viceve na račun protivnika i to ne samo ismijavajući ih nego i čineći da im se i drugi smiju. I Marx se gnušao rutinskog mišljenja i suhoparnog izražavanja. Engels se nije ustručavao da najoštrije ocjenjuje radove svojih prijatelja. Vraćajući Bernsteinu napis o antižidovstvu izjavljuje da to predstavlja nešto najgluplje i najdjeterinastije od svega što je u posljednje vrijeme čitao. Međutim, Engels može i da se oduševi tuđim uspjehom. O govoru J. Simona na internacionalnom medicinskom kongresu piše Kautskom da on »malobrojnim naučnim pokusima liječnika na životinjama suprotstavlja goleme komercijalne eksperimente buržoazije na narodnim masama«.

Takav je Engels i onda kada daje kritičku ocjenu povijesnih događaja! Prema njegovom mišljenju značaj 1848. je u tome što je postavila i riješila problem nacionalnosti srednje Evrope i otvorila proces emancipacije proletarijata. To je utoliko značajnije ako se ima na umu njegovo uvjerenje da je međunarodni pokret radničke klase moguć samo među samostalnim nacijama. U vezi s tim Engels zastupa ideju o nacionalnom ujedinjenju Poljske, ali i kritizira uticaj Rusa na stvaranje panslavističke partije te njihovo huškanje naroda Hercegovine u borbu za spas ruskog carizma i ruske reakcije. Ma kako bilo opravdano takvo reagiranje iz aspekta Engelsova doba, sigurno je da ovaj, kao uostalom ni Marx, nije imao mnogo razumijevanja za »patuljaste narode« (Engelsov izraz) i njihovu ideju panslavizma, koju je smatrao »vještačkom tvorevinom« obrazovanih staleža, gradova i univerziteta i koju stoga valja odbaciti u korist suradnje sa »oslobađanjem zapadno-evropskog proletarijata«, čemu treba podrediti »sve drugo«. Jedan od glavnih ciljeva panslavizma je prema Engelsu osvajanje Carigrada, čijom bi realizacijom odzvonilo bugarskoj i srpskoj nezavisnosti i slobodi.

Nezrelost internacionalnog pokreta ogleda se prema Marxovoj ironičnoj primjedbi u tome što je lajpciška literatura suviše okrenuta budućnosti, francuska odveć prema prilikama u zemlji, Lassalle »ekonomskim lupetanjima«, dok su Bebelovi govori u parlamentu suviše specifični. Naravno, ovo posljednje ne umanjuje značaj Bebelove ličnosti u međunarodnom radničkom pokretu. Koliko je bio cijenjen među nosiocima ideje socijalizma, nedvosmisleno pokazuje zaprepaštenje što ga je među njima izazvala vijest o njegovoj smrti, kao i opća radost što je uslijedila kada je ta vijest demantirana. Tim povodom piše mu Engels: »Tvoja će dužnost biti da u vatri nastaviš i onda kada ja napravim posljednju grimasu«. Na žalost stvarnost je bila drugačijeg toka: došao je na mjesto njega Bernstein, kojeg tih godina Engels poučava o sudbini seljaka: »Od Irske do Rusije, od Male Azije do Egipta seljak u seljačkoj zemlji postoji za to da bude eksploatiran«. Tih godina također predbacuje Lafargue-u i Guesde-u što prepuštaju Malonu da vrbuje ambiciozne mlade intelektualce protiv demokracije, iako u drugoj prilici, zatvaranjem spomenutih vođa, smatra da je njihova partija mnogo izgubila s obzirom na šanse što ih je imala za predstojeće izbore te dalje uređivanje časopisa »L'Egalité«. Inače, iz više pisama ove prepiske zrači oduševljenje Marxa i Engelsa zbog porasta revolucionarnih snaga u Evropi, ali je osjetan i strah od rata što su ga pripremale reakcionarne vlade u Evropi i na Istoku kojim bi bio uništen sav rad revolucionara.

Zatečen između zahtjeva za liječenjem i potrebe da radi za međunarodni radnički pokret, Marx je znao dati primat posljednjem, o čemu svjedoči slučaj njegova susreta sa vođama francuske radničke partije: Guesde-om, Deville-om i Mesom prilikom putovanja za Alžir iako je znao da je to opasno po tadašnje stanje njegova zdravlja.

Izmučen bolešću, zamoren spomenutim sastankom, iscrpljen dugim putovanjem i razmišljanjem, tužan zbog gubiika supruge, Marx stiže u Alžir, zastaje pred panoramom njegove luke koju uokviruju visoke planine sa snježnim vrhovima, ali i ispunjava mješavina evropske vegetacije prostrte po uvalama i brežuljcima koji okružuju njegov hotel. Najmanje je to ono za što je morao doći ovamo. Zapravo, došao je radi blage klime, a dočekan kišom i vjetrom — vlažnim zrakom toliko pogubnim za njegova načeta pluća. Da nije tako, uspeo bi se na planinu Bisku, na samoj ivici Sahare koja bi plućima pružila ljekoviti suhi vazduh. No to čega sada nema i što je sada nemoguće ne isključuje nadu bolesnika u bolje dane i povoljnije klimatske uvjete koji treba da zamijene »zavijanje vjetra grmljavinom i sijevanjem«, a varljivo vrijeme boljim. Uporni kašalj, taj nepotkupivi svjedok o tome da je jedno krilo Marxovih pluća zauvijek otišlo, pretvara noć u dugo iščekivanje novog dana, u drugovanje sa turobnim mislima. Podvrgavanje punktaciji što se obavlja uz teške bolove, čežnja za lijepim vremenom što je uporno odlagalo svoj dolazak opterećuju psihu Marxa poput prijetećih oblaka i zastrašujućih oluja što nemaju milosti za skrivene želje i opake boli pacijenta. Doda li se tome bahatost i bezobzirnost kolonijalnih vlasti prema nevinim ljudima, koje zlostavljaju zbog krivaca kojima ne mogu da uđu u trag, ponižavajući tako kroz Arape ljudski rod — tada je bar unekoliko nagoviještena preteška situacija u kojoj se tamo našao Marx. Stajali su zapravo u nepomirljivoj grču odsustvo lijepog vremena i nade da će doći bolji dani.

Odsustvo uvjeta neophodnih za liječenje natjeraće Marxa da napusti Alžir i nastavi liječenje u Monte Karlu. Ali bolest navučena slučajno, odupire se uporno metodama tadašnje medicine pa ni nešto bolje vrijeme u Kanu, niti djelovanje sumpornih izvora nisu mnogo doprinijeli ozdravljenju.

Poslije duge i bezuspješne borbe sa bolešću Marx je 14. marta 1883. zauvijek zatvorio oči. Izvještavajući Bernsteina o tome, Engels piše: »Pokret ide svojim tokom, ali će biti lišen mirnog, ravnomjernog, promišljenog zahvata koji ga je dosada sačuvao od brojnih mukotrpnih stranputica«. Njemu je neshvatljivo da je najveća glava druge polovine 19. vijeka, »genijalna glava morala prestati da svojim mislima oploduje proleterski pokret oba svijeta«, da se »ugasilo najsnažnije srce« koje je ikada poznao.

RASIM MUMINOVIĆ

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

PISMA

JANUAR 1881 - MART 1883

Prvi deo

Prepiska između Marxa i Engelsa

januar 1881 - mart 1883

1881.

1

Engels Marxu

u Istborn^[1]122, Regents Park Road N. W.
[London] 7. jula 1881.

Dragi Mohr,

U prošlom pismu^[2] sam sasvim zaboravio da Ti pišem o novcu; zbog Sch[orlemmerove] prisutnosti nekako sam vezan u svome kretanju. Sad možeš dobiti 100 à 120 funti, i samo je pitanje da li želiš sve najednom i koliko za tamo a koliko za ovde? Kad primiš ovo pismo, *odmah* disponiraj, da *već sutra* dobijem odgovor. Sch[orlemmer] i Pumps idu naime sutra uveče u pozorište, a ja ostajem kod kuće, i onda mogu odmah napisati ček na Lenchenino ime i odneti joj; Tvoja žena ili Ti možete odrediti šta da se radi s novcem.

Tussy i D[olly] Maitland su vrlo dobro igrale; mala je pokazala vrlo mnogo self possession¹ i izgledala je dražesno na pozornici. Tussy je bila vrlo dobra u strastvenim scenama, samo se primećivalo da je uzela za uzor Ellen Terry, kao što je Radford uzeo za uzor Irvinga, no ona će se od toga uskoro odučiti; ako želi da pred javnošću ima uspeha, mora bezuslovno strike out a line of her own², a ona će to već postići.

Čujem da morski vazduh dosada još nije na Tvoju ženu učinio očekivano dejstvo; to ponekad biva u prvo vreme; no nadajmo se da će još doći.

Pumps odlazi u ponedeljak sa Sch[orlemmerom] u Mančester da dovede malu Lidiju. Čujem da ste pisali Tussy da dode k vama; ja bih onda možda došao kasnije, kad P[umps] bude opet ovde. Mi ćemo verovatno uskoro u Bridlington Kej^[3], a kasnije, kad se Sch[orlemmer] vrati iz Nemačke, s njime u Džersi; bar su zasada takvi planovi.

Najlepše pozdrave od svih nas Tvojjoj ženi i Tebi.

Tvoj
F. E.

¹ samopouzdanja — ² da razvije sopstveni stil

2

Marx Engelsu

u London

27. jula 1881.
11, Boulevard Thiers,
Argenteuil

Dragi Engels,

Danas ne mogu opširnije da pišem jer imam da pošaljem masu pisama, a mališani su me prvog dana s pravom uzaptili.^[4]

Put od Londona do Douvera protekao je tako dobro kako se moglo očekivati; tj. moja žena, koja se jako slabo osećala kad smo krenuli iz Maitland Parka, nije zapazila nikakve neprijatne promene usled vožnje. Na brodu je odmah otišla u jednu žensku kabinu, gde je našla odličnu sofu za ležanje. More je bilo apsolutno mirno, pri divnom vremenu. U Kaleu se iskrčala u boljem stanju nego kad je pošla iz Londona, i rešila da putujemo dalje. Jedine stanice na kojima bismo, prema našim tickets¹, mogli da prekinemo put u Pariz, bile su Kale i Amijen. Ovo poslednje mesto (put do Pariza about 2 hours²) smatrala je odveć blizu da bismo se zadržali. Između Amijena i Krela osetila je približavanje proliva i u utrobi je počelo da je jače čupa. U Krelu stoji voz samo 3 minute, no imala je toliko vremena da obavi što je bilo potrebno. U Parizu, kuda smo stigli u pola 8 uveče, dočeka nas je Longuet na stanici. Ali direktni voz od ove stanice za Aržantej odlazi odveć kasno da bismo ga dočekali. Dakle, pošto su douaniers³ pregledali kofere, kočijom na St. Lazare-Station, odakle posle kratkog zadržavanja železnicom u mesto opredeljenja, kuda smo međutim stigli tek about 10 o'clock⁴. Ona se osećala vrlo slabo, no jutros (bar sada, about 10 o'clock) je bolje nego što je znalo biti u Londonu u ovo vreme. Na svaki način, na povratku će se morati putovanje u mnogo kraćim razmacima.

Longuet me je danas predstavio svome lekaru⁵, tako da se u slučaju ponovnog nastupanja proliva može odmah intervenisati.

Ovde smo našli sve u dobrom zdravlju, samo su Johnny i Harry nešto nazeblili usled promene temperature (velika žega iznurila je svu

¹ voznim kartama — ² oko 2 sata — ³ carinici — ⁴ oko 10 časova —
⁵ Dourlenu

decu, naročito Johnnija). Stan je kao *letnji stan* briljantan, očigledno je nekada služio kao takav nekom bogatašu.

With best compliments to Pumps.⁶

Tvoj
Mohr

Tussy je, kako izgleda, pisala svome tamošnjem dopisniku⁷ o mome dolasku, tako da je to, priča mi Longuet, već javna tajna. »Anarhisti« će mi, kaže, pripisati zle namere u vezi sa izbornom kampanjom.^[5] Clemenceau mu je rekao da apsolutno ne treba da se plašim policije.

⁶ Najlepše pozdrave Pumpsu — ⁷ Carlu Hirschu

3

Engels Marxu

u Aržantej

1, Sea View,
Bridlington Quay, Yorkshire
29. juli 1881.

Dragi Mohr,

Tvoje pismo sam primio juče ujutro još pre našeg odlaska^[6] i bilo mi je drago čuti da ste na putu srazmerno dobro prošli. Ali Ti si u pravu, na povratku morate prekidati; suviše je riskantno takvu bolesnicu ostaviti 12 sati na nogama. No, ja se nadam da će promena vazduha i okolina dati i željeni rezultat.

Mi smo otputovali u 10.30, stigli smo ovamo u 5.5 bez mog kofera koji je zalutao, ali se uveče pojavio; posle 15 minuta traženja našli smo briljantan i ne preskup stan (dve kuće dalje od prošlogodišnjeg, ali daleko bolji u svakom pogledu), juče smo imali nešto kiše, ali danas izgleda da će se postepeno razvedriti. Da bih se obezbedio od kišovitog vremena, s kojim smo se u Londonu u poslednje vreme tako dobro upoznali, prekjuče sam doneo od Tussy Skaldina i prva dva toma Maurerovih *Fronhöfe*.^[7]

Mi nameravamo ostati ovde tri, a možda i četiri nedelje, već prema vremenu i ostalim okolnostima. Čekove imam kod sebe; ako šta trebaš, ne ustručavaj se i navedi sumu koja Ti je otprilike potrebna. Tvoja žena ne sme i ne treba da išta sebi uskrati; što želi, ili što vi znate da bi joj pričinilo veselje, ona to mora imati.

Tussy je bila prekjuče još kod nas, pa sam tako išao s njom da donesem knjige i da zajedno popijemo obligatno plzenjsko. Ovde se donekle može biti bez nemačkog piva, bitter ale¹ u maloj Café am Pier² odlično je i peni se kao i nemačko.

Piši uskoro kako je.

Najlepše pozdrave od svih nas Tvojoi ženi i Jenny. Pumps naročito pozdravlja još Johnnyja, ditto i ja. Pozdravi i Longuet-a.

Tvoj
F. E.

¹ englesko gorko pivo — ² kafani na obali

4

Marx Engelsu
u Bridlington Kej3. avgusta 1881.
Argenteuil
11, Boulevard Thiers

Dear Fred,

Vrlo mi je neprijatno što moram da vršim tako jak pritisak na Tvoj exchequer¹, ali anarhija koja je tokom poslednje dve godine uzela maha u domaćinstvu i prouzrokovala svakojake zaostatke, tišti me od nekog vremena. Petnaestog ovog meseca moram u Londonu platiti 30 funti, i to mi ne da mira otkako sam otišao odatle.

Kada ćemo se vratiti, to je još neizvesno. Mi doživljavamo ovde iz dana u dan iste promene kao i u Istbornu^[1], samo s tom razlikom što odjednom nastupe strahoviti bolovi, kao na primer juče. Naš doktor Dourlen, koji je izvanredan lekar i srećom stanuje sasvim blizu nas, odmah je intervenisao i upotrebio jedno od jakih opijumskih sredstava, koje je Donkin sasvim svesno držao u rezervi. Posle toga je imala mirnu noć i danas se oseća tako dobro da je izuzetno već u 11 časova ustala i zabavljala se sa Jenny i decom. (Proliv je zaustavljen drugog dana po našem dolasku. Dourlen je odmah rekao: ako je samo slučajna pojava, onda nije ništa; ali bi mogao biti i simptom da su i creva inficirana. To, dakle, srećom nije bio slučaj.)

Povremena »poboljšanja« ne sprečavaju, razume se, prirodno napredovanje bolesti, ali zavaravaju moju ženu i učvršćuju Jenny — uprkos mome opiranju — u verovanju da boravak u Aržanteju treba da se produži što više. Ja poznajem stvar bolje i utoliko se više plašim. Ja sam in fact² prošlu noć po prvi put opet nešto bolje spavao. U glavi mi je kao da mi se okreće mlinsko kolo.^[8] Zbog toga sam se dosada i zadržavao isključivo u Aržanteju, niti sam išao u Pariz niti sam ijednog čoveka odatle ijednim retkom encourage³ da me poseti. Hirsch je u birou »Justice« Longuet-u već izrazio svoje čuđenje povodom ove »abstention«⁴.

Into the bargain⁵ prošlih pet dana odigrala se ovde jedna koze-bueovska drama.

Jenny je imala kuvaricu a very lively young girl from the country⁶, s kojom je bila u svakom pogledu zadovoljna pošto je i decu vrlo

¹ džep — ² u stvari — ³ ohrabrio — ⁴ »uzdržljivost« — ⁵ Povrh toga — ⁶ vrlo živahnu mladu devojkicu sa sela

lepo pazila. Od njene poslednje mistress⁷, žene dr Reynaud-a (također lekar u Aržanteju), imala je samo »negativno« svedočanstvo da je *dobrovoljno* napustila svoju službu. Stara mother⁸ Longuet, koja, ukoliko je moguće, gleda da vrši diktaturu nad Jenny, nije bila time nipošto zadovoljna i nije imala prečeg posla nego da na svoju ruku piše gospodi Reynaud.

Madam Reynaud je zgodna koketa, a njen muž divlji magarac, u kući toga para dešavale su se, dakle, stvari o kojima se u Aržanteju mnogo naklapalo. *Oni nisu znali da je njihova bivša služavka opet u samom mestu dobila službu*, a pogotovo ne kod Mr Longuet-a, intimnog prijatelja dr Dourlena, čija je žena intamna neprijateljica madame Reynaud! This was to be looked after.⁹

Dakle jednog lepog prepodneva dođe madame Reynaud — do tog vremena Jennychen lično nepoznata —, ispriča joj da je devojka imala nečista posla s muškarcima (et ¹⁰ madame?) ali, što je još gore, ona je kradljivica, dans l'espèce¹¹, samoj njoj je ukrala zlatan prsten; uveravala je Jenny da će stvar da svrši *en famille*¹² ne pribegavajući »autorités«¹³ itd. Ukratko, Jennychen summons the girl¹⁴, madame Reynaud govori joj i preti joj at the same time¹⁵, devojka priznaje, vrati joj prsten — i *na to* dr Reynaud denuncira tu nesrećnicu *juge de paix*¹⁶. Upshot¹⁷: juče je odvedena u Versaj pred juge d'instruction¹⁸. Ti znaš da kao ostatak rimskog prava gde je familia = servi¹⁹, code ovakve male prestupe, koji obično dolaze pred sud naravnstvene policije, upućuje na porotu.

Jenny je u međuvremenu preduzela sve moguće korake kod juge de paix, jednog veoma čestitog čoveka, ali stvar nije više bila u njegovim rukama čim mu je bila oficijelno prijavljena. No ipak će Jennyni iskazi, koje je zapisao, kao i extrajudizielle²⁰ procedura Reynaud-ove, što je takođe dala da se unese u zapisnik, ići devojci u prilog.

Jennyna odbrana devojke začudila je juge de paix, no on je sve to primio kao šalu. Pitao je: Mais vous ne voulez pas défendre le vol? — Mais non, Monsieur, commencez par arrêter tous les grands voleurs d'Argenteuil, et de Paris par dessus le marché!²¹

Neposredni rezultat je da ona nema kuvarice. Ova glupa devojka iz Londona — sestra naše nekadašnje Carry — iz good for nothing in that line²², a osim toga ima pune ruke posla sa četvoro dece.

À propos! Nordau — koji je Hirscha deplasirao kod »Vossische Zeitung« — dobio je neki francuski orden! Na to je Hirsch denuncirao

⁷ gazdarice — ⁸ majka — ⁹ To se moralo uzeti u obzir — ¹⁰ a — ¹¹ u ovom slučaju — ¹² prijateljski — ¹³ »vlastima« — ¹⁴ pozove devojku — ¹⁵ u isto vreme — ¹⁶ mirovnom sudiji — ¹⁷ Ishod — ¹⁸ istražnog sudiju — ¹⁹ porodica = robovi — ²⁰ vansudska — ²¹ Pa vi nećete braniti krađu? — Ne, gospodine, počnite hapšenjem svih velikih mangupa Aržanteja, a povrh toga još i ovih iz Pariza! — ²² za ovaj posao se apsolutno ne može upotrebiti

njega kod »Justice«! Ovaj list napadne ministarstvo koje odlikuje takvog klevetnika Francuske (on je nemačko-mađarski Jevrejin, pisao je u korist Bismarcka protiv Tissot-a »le vrai pays des milliards²³⁾«^[9], kao i Bleichrödera, koji je na belle France²⁴ hteo natovariti kontribuciju od 10 umesto 5 milijardi.^[10]

Magarac Nordau, u ovom trenutku u Parizu, odgovara u pismu »Justice«, u kome se predstavlja kao champion²⁵ Francuske. Na to je bio u »Justice«, a sutradan u »République française«, demaskiran. Salut.

Tvoj
Mohr

²³ »prava milijarderska zemlja« — ²⁴ lepu Francusku — ²⁵ pobornik

5

Engels Marxu

u Aržantej

1, Sea View,
Bridlington Quay, Yorkshire,
6. avgusta 1881.

Dragi Mohr,

Tvoje pismo je došlo preksinoć, zahvaljujući kuvertu, skoro otvoreno. Za juče je bio dogovoren izlet u Flemnere Hed, tako da tek danas stižem da odgovorim.

Zbog tričavih 30 funti neka Te ne boli glava. Ako ne javiš ništa suprotno, ja ću *pravovremeno* poslati ček za to Tussy, kojoj ćeš Ti dati uputstva. No ako Ti je potrebno *više*, piši mi, pa ću povećati sumu na čeku. Naime, imam samo nekoliko čekovnih formulara i moram s njima ekonomisati.

Najlepša hvala za vesti o pacijentkinji. Ja bih se na Tvome mestu držao roka koji je odredio Donkin koliko je god moguće, tamošnji lekar¹ biće Ti pri tom sigurno takođe od pomoći. Ako bi se bolovi pojačali, oni bi na kraju mogli nastupiti i na putu, pa biste mogli doći u veliku nepriliku.

Priča s devojkom je svakako za nas komičnija nego za jednu Jennychen; kakva sreća što je trenutno bar Lenchen tamo. Čovek ne zna kome da se od francuske buržoazije više divi, staroj mami Longuet, koja se pod izgovorom da Jenny pribavi moralne devojke postara da je ona uvek bez posluge, ili valjanoj doktorovoj ženi² koja svoju datu reč (bez koje nikad ne bi dobila prsten) u interesu javnog morala krši, čim joj je prsten vraćen.

Ovde ide sve običnim prilično monotonim kupališnim tokom, samo što se ja, na žalost, moram odreći kupanja pošto me čini sve gluvljim. To mi je fatalno, ali drukčije, eto, ne može da bude, ako neću da pre vremena hodam kao Allsop po svetu. Danas ću pisati Lauri i pozvati je da na neko vreme dođe ovamo. Ona će to tako urediti da će u vreme kad se vi vratite opet biti u L[ondonu], ili bar uskoro potom.^[11]

U prilogu pismo od Gumperta, koje će Te iznenaditi. Ne treba da Ti kažem da je reč o sestri³ londonske Berte Böcker koja živi u Mančesteru.

¹ Dourlen — ² Reynaud — ³ Böcker, žena Eduarda Gumperta

Davanje ordena Nordauu je zbilja nepojmljivo. Još pre kratkog vremena video sam njegovu knjigu *Aus dem wahren Milliardenlande* u »K[ölnische] Z[eitung]« vrlo laskavo oglašenu.^[12] Ali sa Bleichr[öde-rom] je utoliko tačno što i N[ordau] dolazi do zaključka: da u toj zemlji ima još mnogo čega što se može odneti, što će pruski gladni junkeri dobro zapamtiti.

Ponestaje mi mastila, imam još samo toliko da napišem Lauri; završavam dakle sa srdačnim pozdravima svima.

Tvoj
F. E.

Ti si potpuno u pravu što, uprkos svima Hirschevima itd., za Pariz mariš onoliko koliko Tebi odgovara.

6

Marx Engesu

u Bridlington Kej

[Argenteuil] 9. avgusta 1881.

Dear Fred,

Upravo primih Tvoje pismo. Ovo šaljem preporučeno; na krađu pisama, kaže Longuet, ne treba misliti; ali se preporučena pisma, pogotovo u ovakvim malim mestima kao što je Aržantej, brže otpremaju.

U subotu smo moju ženu vozili u Pariz, koji je ona posmatrala iz otvorenih kola, jako joj se dopalo (na mene je to učinilo utisak d'une foire perpétuelle¹); naravno, nekoliko puta prekidali smo i odmarali se pred kafanama. Jednog momenta pri povratku joj je bilo slabo; pa ipak hoće opet da ide.

Stanje kao i obično: čas nesnosno, čas satima bolje. Usled neprekidnog mršavljenja sve veća slabost. Juče slabo krvarenje, što doktor² smatra kao simptom slabosti. Rekao sam mu da moramo ozbiljno pomišljati na povratak. On kaže da se može još nekoliko dana pričekati, pre definitivne odluke. Međutim, ona sama mi je pokvarila račune: kada sam joj govorio o povratku krajem ove nedelje, ona je dala masu rublja da se opere, koje *pre početka iduće nedelje neće biti vraćeno*. Ja ću Ti svakako telegrafisati kada ćemo poći (ako ne bude vremena da još javim prosto pismom). Mada imam đavolski malo mira noću i mnogo uzrujavanja tokom dana, ipak svi govore o mom dobrom izgledu, a to je stvarno tako.

Jennychen ima jaku astmu, pošto je u kući velika promaja. Kao i uvek, ona se junački drži.

U nedelju je trebalo da Heleni pokažem Pariz, zbog toga sam prethodno pisao Hirschu, i in the nick of time³. Upravo je hteo *otputovati* (za inat Kaubu i za sekiraciju njegove žene) u Nemačku. On hoće da partijskim vođama u Nemačkoj pokaže da nije ništa naročito izložiti se policijskoj opasnosti. Juče je otputovao.

Juče su došli ovamo na *déjeuner*⁴ Jaclard i njegova Ruskinja⁵, prijatan par. Danas se očekuje za isti performance⁶ Lissagaray i žena (sa sestrom) našeg doktora.

¹ neprekidnog vašara — ² Dourlen — ³ još u pravi čas — ⁴ doručak —
⁵ A. V. Korvin-Krukovskaja — ⁶ ceremoniju

Od Jaclard-a smo doznali da je prisustvovao jednom izbornom sastanku⁵⁾ u Batinjolu, gde su se kao kandidati predstavili: *Henry Maret*, naš dr *Regnard* i — *Pyat*, koji se odjednom — *selfunderstood*⁷⁾ s policijskom dozvolom — i neočekivano pojavio. *Pyat*-a su strašno grdili. Kad je govorio o Komuni, opšti povik: *Vous l'avez lâchée!*⁸⁾ Veći uspeh nije imao ni *Regnard*. Da bi izgledao paradoksan i dubok, taj ludak je počeo izjavom: »Je suis contre la liberté«! *General howling!*⁹⁾ Ništa mu nije pomogla naknadna izjava da je mislio »liberté des congrégations«¹⁰⁾. *Kulturkämpfer*¹¹⁾ je propao, isto tako *Henry Maret*.

Mogućno je da će krajnja levica dobiti nešto na broju, ali glavni rezultat probably¹²⁾ — pobjeda *Gambette*. Kratko izborno vreme u francuskim prilikama daje odluku »faiseurs«¹³⁾, koji imaju u rukama mnogobrojne »pozicije«: moći će dodeljivati službe u vladinoj mašineriji, raspolagati »državnom kasom« itd. »*Grévisti*« su mogli tući *Gambettu* da su imali energije da posle njegovih poslednjih failures¹⁴⁾ izbace iz kabineta njegove satelite *Cazot*-a, *Constans*-a i *Farre*-a. Pošto nisu, govore lovci na položaje, berzanski špekulanti itd. itd., *Gambetta* is the man. They have not dared to attack him in his strongholds, you cannot rely upon them.¹⁵⁾ Svakodnevni opšti napadi na nj u radikalnoj i reakcionarnoj štampi contribute to enhance him despite all his tomfooleries¹⁶⁾. Uz to, seljak posmatra *Gambettu* kao nec plus ultra¹⁷⁾ mogućnog republikanizma.

Istovremeno sa ovim šaljem pismo i *Tussychen*, da joj dam uputstva. Biće mi potrebno još nešto novaca, pošto će ovo putovanje biti skupo (lekar misli, osim toga, da bi nekoliko dana u *Bulonju*, zbog morskog vazduha, moglo blagotvorno delovati na pacijentkinju), valja se nadati i priličnom računu lekara, a moramo i *Jennychen* donekle kompenzirati izdatke koje smo joj natovarili.

Gumpert dakle osniva treću (odnosno drugu) porodicu. Neka mu je sa srećom! Za jednog lekara je taj korak razuman. *Böckerovu* u *Mančesteru* su mojoj ženi sa raznih strana veoma hvalili.

Salut.

Tvoj
Mohr

Beesly se pravi sve više i više smešnim. *Weiler* je morao da učini kraj uzdizanju *Maxa Hirscha* u »*Labour Standard*«.^[13]

7 samo po sebi razumljivo — 8 Vi ste je izneverili! — 9 »Ja sam protiv slobode!« Opšti urlik! — 10 »slobodu verskih redova« — 11 (ovde:) borac protiv katoličke crkve — 12 verovatno — 13 »maherima« — 14 neuspeha — 15 *Gambetta* ja taj čovek. Nisu se usudili da ga napadnu u njegovoj tvrdavi, čovek se ne može na njih osloniti. — 16 doprinose tome da ga dignu u visinu uprkos svim njegovim budalaštinama — 17 najviši izraz

Engels Marxu

u Aržantej

1, Sea View, Bridlington Quay,
Yorkshire, 11. avgusta 1881.

Dragi Mohr,

Tvoje preporučeno pismo je stiglo sinoć, ali takođe otvoreno, i to ovoga puta *sasvim*. Prilažem Ti kuvertu da vidiš; nije bila zalepljena.

Tussy sam upravo poslao *registered*¹ ček na 50 funti. Ako želiš da se od preostalih 20 funti (preko 30 o kojima si govorio) nešto ili sve pošalje u Pariz, to Tussy može brže urediti nego što bi Ti dobio isplaćen ček na London, koji bih poslao direktno Tebi. Doznaku na Pariz može ona lako da dobije.

U pogledu francuskih izbora, sasvim sam Tvoga mišljenja. Ionako ta skupština neće dugo sedeti; čim prođe *scrutin de liste*², biće ubrzo opet raspuštena.

Juče ujutro javio sam gospodinu Shiptonu da od mene više neće dobiti uvodne članke.^[14] Kautsky mi je poslao jednu bledu stvar o internacionalnom fabričkom zakonodavstvu^[15] u lošem prevodu koji sam korigovao i poslao S[hiptonu]. Juče je stigla korektura i pismo od S[hiptona], kome su dva mesta bila »prejaka«, od kojih je još uz to jedno pogrešno razumeo; ne bi li ih hteo ublažiti. Učinio sam i odgovorio:

1. Šta to znači da mi se u utorak — u sredu ovde — šalju predlozi za izmenu kad moj odgovor može da stigne u London tek u četvrtak, *posle* izlaska lista;

2. ako mu je *to* prejako, onda će još mnogo više da budu moji daleko jači članci, *posle* čega bi za nas obojicu bilo bolje da prekinem;

3. moje vreme ne dopušta duže da nedeljno redovno pišem uvodne članke, i da sam već nameravao da mu to *posle* Trade-Union-Congress³ (septembar)^[16] saopštim. U ovim okolnostima svakako bi njegov položaj prema tom Kongresu poboljšalo, kad bih već sada prekinuo;

4. da je bila njegova sveta dužnost da mi saopšti članak^[13] Maxa Hirscha *pre* štampanja. Ja ne bih mogao ostati on the staff of a paper which lends itself to writing up these German Trade Unions, comparable only to those very worst English ones which allow themselves

¹ preporučeno — ² izborni sistem pomoću biračkih lista — ³ kongresa sindikata

to be led by men sold to, or at least paid by the middle class⁴. Uostalom ja mu želim mnogo sreće itd. To pismo je primio jutros.

Najpresudniji razlog nisam mu saopštio: da moji članci nemaju apsolutno nikakvog dejstva na ostali deo lista i na publiku. Ako postoji neko dejstvo, onda je to skriveno reagovanje od strane tajnih apostola slobodne trgovine. List ostaje ona ista papazjanija svih mogućih i nemogućih crotchets⁵, a u konkretnoj politici više ili manje, no pretežno, gledstonistički. Protivdejstvo koje u jednom ili u dva broja kao da se probudilo, opet je zaspalo. British working man⁶ eto neće da ide dalje, njega moraju prodrmati događaji, gubitak industrijskog monopola. En attendant, habear sibi.⁷

Danas su već dve nedelje kako smo ovde pri promenljivom, većinom hladnom i često natmurenom vremenu; kiše, međutim, nije bilo baš tako mnogo. Ostajemo ovde još najmanje 8, možda i 14 dana, no duže ni u kom slučaju.

Otkako sam ovde uzimam »Daily News« umesto »Standard«. Još je gluplji, ako je to moguće; propovedaju antivivisekciju! A i u vestima isto tako oskudan kao i »St[andard]«.

Hirsch može sa svojim putovanjem iz zadovoljstva slabo proći. Ali on je takav i šta da radimo. Najlepše pozdrave svima.

Tvoj
F. E.

⁴ u štabu saradnika jednog lista koji hvali one nemačke sindikate koji se mogu uporediti samo sa najlošijim engleskima, koji se daju voditi od ljudi prodatih buržoaziji ili u najmanju ruku od nje plaćenih — ⁵ bubica — ⁶ Britanski radnik — ⁷ A dotle, neka mu bude.

8

Marx Engelsu
u Bridlington Kej

[Argenteuil] 16. avgusta 1881.

Dear Engels,

Mi moramo sutra poći, pošto sam primio pismo od Miss Maitland da je Tussy *very ill*, will not allow Miss Maitland to attend her any longer, has called no Doctor etc.¹ Možda, čak verovatno, mora Lenchen da prati mamu u London; ja moram odmah tamo (i. e. to-morrow², i onda direktno).

Tvoj
K. M.

Odmah sam pisao dr Donkinu radi Tussy; no on možda nije više u Londonu.

¹ *jako bolesna*, ne dozvoljava Miss Maitland da je više neguje, nije pozvala lekara itd. — ² tj. sutra.

9

Engels Marxu

u London

1, Sea View,
Bridlington Quay, Yorkshire,
17. avgust 1881.

Dragi Mohr,

Tvoj telegram^[17] upravo primih. Nadam se da je Tvoja žena put dobro podnela, i to zaključujem po tome što mi izgleda da ste došli noćnim parobrodom. Napiši mi nekoliko redaka kako je.

U pogledu našeg odlaska mi sami nismo znali ništa određeno; zbog raznih okolnosti nismo se mogli odlučiti za sutra, kad ističe naša nedelja. Po primitku Tvoga telegrama sporazumeli smo se sa landlady¹ u vezi sa stanom za još pola nedelje i, ako ništa ne iskrсне, u ponedeljak uveče stižemo u London. Vreme je bilo gotovo stalno tmurno, oblačno i hladno, a od juče je počelo da pada i B[radlington] Kej u takvim okolnostima postaje dozlaboga dosadan.

Gambetta in Charrone hooted down très-bien.²[18]

Tvoj
F. E

¹ gazdaricom — ² izviždan vrlo dobro

10

Engels Marxu

u London

1, Sea View, Bridlington Quay
18. avgusta 1881.

Dragi Mohr,

Tek sinoć primih Tvoje pismo iz Aržanteja, koje mi razjašnjava Tvoj iznenadni dolazak. Nadam se da Tussyna bolest nije stvarno opasna — još prekjuče mi je pisala vrlo veselo pismo; u svakom slučaju čuću valjda večeras ili sutra ujutro поблиže o tome; isto tako, da li je Tvoja žena putovala s Tobom do Bulonja ili Kalea i tek tu zaostala.

Juče sam se najzad ohrabrio da i bez pomoćnih knjiga prostudiram Tvoje matematičke rukopise^[19], i bilo mi je drago videti da mi te knjige nisu potrebne. Povodom ovoga primi moje komplimente. Stvar je jasna kao dan i čovek se zbilja mora čuditi kako matematičari uporno insistiraju na tome da je mistifikuju. Ali to dolazi od jednostranog mišljenja te gospode. Rezolutno i bez okolišenja uzeti da je $\frac{dy}{dx} = 0$

to njima ne ide u glavu. Pa ipak je jasno da $\frac{dy}{dx}$ tek onda može da bude čist izraz jednog procesa koji se zbio u x i y, ako je od *količina* x i y nestao i poslednji trag, ostao samo izraz zbivajućeg procesa njihove izmene bez ikakvog kvantiteta.

Ne treba da se plašiš da ćete u tome prestići neki matematičar. Ova vrsta diferenciranja je mnogo prostija od svih drugih, tako da sam je upravo i sam primenio da bih izveo formulu koju sam trenutno smetnuo s uma i potvrdio je potom uobičajenim putem. Ovaj postupak bi morao napraviti najveću senzaciju, naročito stoga, što jasno dokazuje da je obični metod zanemarivanja dx dy itd. *apsolutno pogrešan*.

I to je ono naročito lepo u tome: tek kad $\frac{dy}{dx} = 0$, tek onda je operacija matematički apsolutno pravilna.

Stari Hegel je dakle sasvim tačno pogodio kad je rekao da diferenciranje ima za osnovni uslov da varijable moraju stajati na raznim potencijama a bar jedna na bar 2. ili $\frac{1}{2}$ potencije.^[20] Sad znamo i zbog čega.

Kad kažemo u $y:=f(x)$ da su x i y varijable, onda je to, dakle ostajemo pri tome, tvrdnja bez ikakve dalje posledice, i x i y su još uvek,

pro tempore¹, faktično konstante. Tek kad se one zbilja, tj. u *funkciji*, menjaju, postaju u stvari varijable, i tek onda može se pokazati odnos, koji je u prvobitnoj jednačini još skriven, ne obe veličine kao takve, nego njihove promenljivosti. Prva izvedena $\frac{\Delta y}{\Delta x}$ pokazuje taj odnos kako se u toku stvarnog menjanja, tj. u svakoj *datoj* promeni zbiva; konačno izvedena $= \frac{dy}{dx}$ pokazuje u svojoj opštosti, čisto, i stoga možemo od $\frac{dy}{dx}$ doći do kakve bilo $\frac{\Delta y}{\Delta x}$, dok ova poslednja uvek odgovara samo pojedinačnom slučaju. No da bi se od pojedinačnog slučaja došlo do opšteg odnosa, pojedinačni slučaj kao takav se mora ukinuti. Pošto je dakle funkcija prošla proces od x do x' sa svim njegovim posledicama, može se spokojno x' opet pretvoriti u x ; to nije više stari samo po imenu varijabilni x , on je prošao *stvarnu promenu*, a rezultat promene ostaje i onda ako je sami opet ukinemo.

Najzad ovde postaje jasno, što su mnogi matematičari odavna tvrdili, a da nisu mogli za to dati racionalne razloge, da je diferencijalni *kvocijent* prvobitni, diferencijali dx i dy izvedeni: izvod same formule iziskuje da oba takozvana racionalna faktora prvobitno čine jednu stranu jednačine, i tek kad se jednačina svede na tu njihovu prvu formu, $\frac{dy}{dx} = f(x)$, može se s time nešto uraditi, osloboditi se iracionalnog i na njegovo mesto staviti racionalni izraz.

Stvar me je toliko zaokupila, da mi se ne samo ceo dan vrze po glavi, nego sam i prošle noći u snu dao nekome svoju dugmad od košulje da ih diferencira a ovaj je s njima kidnuo.

Tvoj
F. E.

¹ Za sada

11

Marx Engesu
u Bridlington Kej

[London] 18. avgusta 1881.

Dear Fred,

Svakako si već primio mojih nekoliko redaka koje sam Ti prekjuče napisao iz Aržanteja i odatle razabrao da sam ovde bez žene (ne s njom kao što Ti u svom pismu suponiraš¹).

Po primitku vesti o Tussynom stanju zaključio sam da po mogućstvu otputujem još istog dana; a moja žena je trebalo da danas putuje sa Helenom, i to first class², prvo u Amijen i da tamo prenoći; sutradan u Bulonj i da tamo bar jedan dan otpočine a ako joj se dopadne i dva ili tri dana; odatle u Folkeston i već prema stanju krene odmah u London ili tek (i to mi je izgledalo najbolje) nekim kasnijim vozom. Bilo mi je naravno teško ostaviti je; ali real suport for her is Helen, my own presence³ nije bilo apsolutno nužno. Osim toga, moj odlazak je sili da se najzad reši da ostavi Aržantej, što se zbog sve veće slabosti ipak moralo.

Ja sam dakle u utorak več u 7.45 napustio Paris via⁴ Kale ekspres vozom i prispeo u London about 6 o'clock (morning)⁵.

Odmah sam telegrafisao dr Donkinu, koji se već u 11 časova izjutra pojavio i imao dugu konsultaciju sa Tussy. Her state is one of utter nervous dejection⁶; već nedeljama ne jede takoreći ništa, manje od dr Tannera za vreme njegovih eksperimenata.^[21] Donkin kaže da nema nikakve organske bolesti, heart sound, lungs sound etc.⁷; osnova celog stanja je perfect derangement of action of stomach⁸, koga je odučila od jela (i stvar se pogoršava usled mnogog pijenja čaja; on joj je smesta zabranio čaj uopšte) i dangerously overwrought nervous system.⁹ Otuda sleeplessness, neuralgic convulsions¹⁰ itd. Čudno je da takav collapse¹¹ nije ranije nastupio. On je odmah intervenisao i, što je kod te osobe glavna stvar, uverio je da nema opasnosti ako bude poslušna pacijentkinja; no ako bude tvrdoglava, da je sve perdu¹². (A to i jeste njegovo ubedenje.) Srećom je obećala da će slušati, a ona to

¹ pretpostavljaš — ² prvom klasom — ³ njena stvarna pomoć je Helena, moje vlastito prisustvo — ⁴ preko — ⁵ oko 6 časova (izjutra) — ⁶ Njeno stanje je neka vrsta krajnje nervne depresije — ⁷ srce zdravo, pluća zdrava itd. — ⁸ potpuni poremećaj funkcije želuca — ⁹ opasna napetost nervnog sistema — ¹⁰ nesаница, neuralgični trzaji — ¹¹ slom — ¹² izgubljeno

drži kad jednom obeća. Kasnije, rekao je, mora nekuda otići da se rastrese.

Svoj odlazak sam požurio i zbog toga što sam znao da Donkin hoće da posle 17. avgusta u Hebridima provede svoje holidays¹³. Radi Tussy ostaje do subote ovde, a onda će naći jednog zamenika za nju i za moju ženu.

Poslednji zbor électeurs¹⁴, gde je gospodin Gambetta u samom zbornom mestu doznao^[18] što je na prvom mitingu^[22] u Belvil bio doznao samo od mase van dvorane, sastojao se samo od ljudi koje je sazvao njegov vlastiti komitet i koji su mogli ući tek pošto su ih od komiteta imenovani komesari dvaput prorešetal. Skandal je stoga utoliko značajniji. Povik koji je oba puta preovladavao bio je: *Gallifet!* Gambetta je na taj način dobio lekciju da *italijanska* sorta bezobrazluka u Parizu nije pristala. Da je Rochefort mogao javno govoriti i da se mogao direktno postaviti kao protivkandidat, Gambetta bi sigurno propao. Radničko stanovništvo Belvila izgubilo je usled događaja za vreme Komune about¹⁵ 20 000 ljudi, koji su većim delom zamenjeni malograđanima. Pa i preostali ili novopridošli radnici Belvila (oba arondismana) su zaostali, arriérés¹⁶, čiji bi ideal, ako bi išao dalje od Gambette, zastao kod Rochefort-a; oba su bila tamo izabrana kao poslanici 1869.

Što se tiče stanja parti ouvrier¹⁷ u Parizu, to mi je u tom pogledu jedan apsolutno nepristrasni, naime Lissagaray, priznao da iako postoji samo en germe¹⁸, *jedino je ona* od značaja nasuprot buržoaskim strankama of all nuances¹⁹. Njihova organizacija, mada još malobrojna i plus ou moins fictive²⁰, ipak je dovoljno disciplinovana da joj je u svim arondismanima moguće da imenuje kandidate, — da bude zapažena na mitinzima i da čini neprijatnosti gospodi od official society²¹. Sâm sam u tom pogledu pratio pariske listove svih boja, i nema ni jednoga koji se ne jedi protiv ove general nuisance — le party ouvrier collectiviste²².^[23]

O poslednjem rascepu vođa party ouvrier biće bolje da Ti o tome kasnije usmeno saopštim.

S najlepšim pozdravima Pumpsi i Mrs. Rendstone.

Tvoj
Mohr

¹³ odmor — ¹⁴ birača — ¹⁵ oko — ¹⁶ zaostali — ¹⁷ radničke partije — ¹⁸ u klici — ¹⁹ svih nijansa! — ²⁰ više ili manje fiktivna — ²¹ zvaničnog društva — ²² opšte napasti — kolektivističke radničke stranke

12

Marx Engelsu
u Bridlington Kej^[24]

[London] 19. avgusta 1881, 11 i po časova uveče

Mama i Helena su upravo stigle preko Folkestonea, bile su se zadržale u Bulonju.

Nisam Ti pisao da su Longuet i mali Harry veoma bolesni. U ovom trenutku same nesreće u porodici.

Pozdrav.

K. M.

Prevod s francuskog

1882.

13

Marx Engelsu

u London

5. januara 1882.

1, St. Boniface Gardens, Ventnor.

Dragi Fred,

Hladno i kišovito danju, jaki vetrovi noću, to je prosečni karakter vremena i klime koje smo do danas ovde doživeli.^[25] — Izuzetak je bio jučerašnji dan: jako sunce i suvo vreme. Prema pismima koje je dobila Tussy, svuda je tako na južnoj obali Engleske; svuda razočaranje ne malobrojnog konvalescentnog i etc. sveta. Qui vivra verra.¹ Možda će okrenuti nabolje.

Ja i sada nosim — (au cas de besoin²) — brnjicu, alias respirator³; s obzirom na neophodne štetnje, to me čini nezavisnim od vremenskih slučajnosti.

Kašalj ili bronhijalni katar je još uporan i dosadan; no svakako je napredak što noću nekoliko sati spavam ne uzimajući veštačka sredstva, i to pored bučanja vetra nad morem, koje nam je u blizini; obrnuto, ta buka uspavljuje.

Moga saputnika — Tussy — mnogo muče nervozno trzanje, nesаница itd. No nadam se da će česte štetnje na svežem vazduhu — pošto svaki dan ima nešto da svrši u »gradu« — na nju blagotvorno delovati.

Veoma me je zabavljao oglas »Liberal Association«⁴, ne znam više da li u Birminghamu ili gde — da će na svečanosti neke anniversary⁵ govoriti^[26] ne samo old⁶ Bright i the illustrious vestryman and caucasman Chamberlain, but that' also old Obadejah's »son«, Mr. Jacob Bright jr.^[27] and several »Miss« Cobden, are to put in their appearance. It is not said whether one of the »Miss« Cobden or all of them will

¹ Živ bio pa vidio. — ² u slučaju potrebe — ³ napravu za olakšavanje disanja — ⁴ »Liberalnog udruženja« — ⁵ godišnjice — ⁶ stari

be given away to young Obadejah, so as to perpetuate in the most appropriate and safest way the Bright-Cobden stock.⁷

Drukčija je slika mitinga od 3000 landlords at Dublin^[28], duce⁸ Abercorn, čija je jedina svrha »to maintain . . . contracts and the freedom between man and man in this realm⁹. Komičan je njihov bes povodom Assistant Commissioners¹⁰. Uostalom, oni imaju potpuno pravo u svojoj polemici protiv Gladstone-a, ali samo njegove coercitive measures¹¹ [29] i njegovih 50 000 ljudi, ne uzimajući u obzir policiju, dopuštaju toj gospodi da istupaju protiv njega s takvom kritikom i s takvim pretnjama. Cela galama treba, naravno, da samo pripremi John Bulla na plaćanje »kompenzacionih troškova«. Serves him right.¹²

Iz priloženog pisma od Dietzgena videćeš da je nesrećnik »napredovao« unazad i »stigao« tačno kod fenomenologije. Držim da je taj casus¹³ beznadežan.^[30]

Primio sam i od Reinhardta u Parizu vrlo ljubavno pismo u kom mi izražava saučešće; između ostaloga i Tebe najlepše pozdravlja. On je uvek imao velike simpatije za moga bračnog druga.

Želeo bih da sam opet sposoban za rad; na žalost, još nisam toliko daleko.

S najlepšim pozdravima od Tussy.

Tvoj
Mohr

⁷ znameniti opštinski većnik i agent udruženja birača, nego da i starog Obadejaha »sin« gospodin Jakob Bright mlađi i razne »gospodice« Cobden treba da se pojave. Nije rečeno da li će jedna »gospodica« Cobden ili sve zajedno biti venčane sa mladim Obadejahom, da bi se na najpodesniji i najsigurniji način ovekovečila loza Bright-Cobden. — ⁸ veleposednika u Dublinu pod voćstvom — ⁹ »sačuvati . . . ugovore i slobodu između čoveka i čoveka u ovom kraljevstvu« — ¹⁰ pomoćnika komesara — ¹¹ prinudne mere — ¹² Pravo mu budi — ¹³ slučaj

14

Engels Marxu

u Ventnor

London, 8. januara 1882.

Dragi Mohr,

Drago nam je bilo saznati da vaše ćutanje nije imalo razloga, i mada pri nepovoljnom vremenu ne treba kod Tebe očekivati veliko poboljšanje, toliko je ipak dobijeno što je opasnost recidiva gotovo sasvim otklonjena, a to i jeste bio glavni razlog zašto su Te poslali u Ventnor.

Sutra prestaju ovde praznici, Sch[orlemmer] se vraća u M[anchester] i dirindženje opet započinje. Meni je drago, bilo je skoro previše. U utorak kod Lenchen, u petak kod Pumps, juče kod Laf[argue]-ovih danas kod mene — a pre podne večiti plzenj — to ne može večno trajati. Lenchen je bila i jeste naravno uvek s nama, tako da svoju osamljenost ne oseća odviše.

Pre no što dobiješ ove retke, biće da si uživao u divnoj proklamaciji starog Wilhelma^[31], u kojoj izjavljuje da je solidaran s Bismarckom i tvrdi da je sve to njegova slobodna volja. Dobro je i mesto o nepovredivosti kraljeve ličnosti, koja u Pruskoj postoji otkako se pamti. Naročito prema sačmi Nobilinga.^[32] Lepa uteha za Aleks[andra] II i III, da je njihova ličnost nepovrediva! Čovek uotraslom misli da živi pod travestijom Karla X kad čita ovakve gluposti.

»Standard« je opet imao lep članak, pisano jednog ruskog generala o prilikama i o nihilistima^[33], isto onako kako su pruski generali 1845. pisali i govorili o demagozima, liberalima, Jevrejima, francuskim rđavim principima i o večitoj opštoj vernosti kralju zdravog narodnog jezgra. Što revoluciju nije, naravno, ni za jedan dan zadržalo. Video si kako zemstvo rebelira protiv Ignjatijeva, delom peticioniranjem, delom direktnim odbijanjem da se sastanu.^[34] To je vrlo značajan korak, prvi od strane zvaničnih korporacija pod Aleks[androm] III.

Vama kao i nama želim bolje vreme. Juče je bilo vrlo lepo uz severozapad, od koga ste vi bili zaštićeni, Sch[orlemmer] i ja smo bili ceo dan na nogama i još smo oko pola jedan sproveli Lenchen od Laure kući, celim putem išli peške. Danas slaba kiša, no ipak smo sa Sam Moore-om, koji je prekjuče opet došao ovamo, jedan čas pešaćili, koristeći prolazno poboljšanje. Sad opet prilično duva. Kako je zapravo Tussy? Pozdrav njoj i Tebi od svih nas.

Tvoj
F. E.

15

Marx Engelsu

u London

12. januara 1882.

1, St. Boniface Gardens, Ventnor.

Dragi Engels,

Pokušaću da ostanem ovde još nedelju dana (treća od danas); dosada nikakve promene vremena nabolje, štaviše suprotno. Tussy ide u ponedeljak u London radi neke pozorišne predstave u kojoj učestvuje, zatim se opet vraća.

Kad sam krenuo iz Londona, od 40 funti koje si mi dao imao sam somewhat less than¹ 20 da isplatim za neodložne potrebe. Ovde me stan staje nedeljno 2 gvineje, a sa ugljem i plinom, ne uzimajući u obzir druge vanredne izdatke, about² 2 funte i 15 šilinga, ostali nedeljni izdaci oko 4 gvineje. To je vrlo skupo za ono što ovo mesto pruža u klimatskom pogledu. S putnim troškovima potrošio sam oko 17 funti i ostaje mi još 5. To neće biti dovoljno za poslednju nedelju (uključivo Tussys incidental London trip³ i naš verovatno zajednički povratak iduće nedelje). Stoga bi mi bilo drago kad bi mi do ponedeljka poslao još some £⁴, ako je moguće.

Što se tiče kasnijeg, to pre svega kod takvog puta treba ekartirati⁵ Tussy u ulozu moje pratilje (uopšte, ako opet nekuda pođem, moći ću proći i bez pratnje). To dete je pod nekim mental pressure⁶, koji sasvim podriva njeno zdravlje. Ni putovanja, ni change of climate⁷, ni physicians can do anything in this case⁸. Jedino što se za nju može učiniti jeste ostaviti joj na volju i neka uzima teatralne lessons⁹ kod Madame Jung. Ona gori od želje da tako, kao što misli, otpočne samostalnu aktivnu artistsku karijeru, i ako se čovek jednom s time složio, ona je svakako u pravu da u njenim godinama nema više vremena za gubljenje. Nizašto na svetu ne bih hteo da dete uobražava da je u vidu »negovateljice« jednog starog čoveka žrtvovana na oltaru porodice. Zaista: uveren sam da Madame Jung pro nunc¹⁰ može da bude njen jedini lekar. Ona nije otvorena; to što ja kažem, zasniva se na zapažanju, a ne na njenim vlastitim iskazima. Ovo što sam upravo pomenuo ne stoji ni u kakvoj suprotnosti tome što su njeni neposredni obespokojavajući simptomi, naročito noću, kao što mi reče Miss Maitland (ona je

¹ nešto manje od — ² oko — ³ Tussyn slučajni izlet u London — ⁴ nekoliko funti — ⁵ isključiti — ⁶ duševnim pritiskom — ⁷ promena klime — ⁸ lekari ne mogu ništa učiniti u tom slučaju — ⁹ časove — ¹⁰ zasada

bila dva dana ovde), zastrašujuće histerične prirode. Ali i protiv toga nema zasada drugog sredstva do delatnosti koja joj odgovara i koja je apsorbuje. Imam neke konjektуре¹¹ o njenim »osećajnim« stvarima; no taj predmet je odveć delikatan da bi se moglo o njemu raspravljati crno na belo.

Primio sam pismo od porodice Sorge, koje je napisao stari a supotpisala gospođa Sorge i Sorge junior, u kome mi predlažu to turn over a new leaf, i. e.¹² da se nastanim kod njih u Njujorku.^[35] U svakom slučaju dobronamerno!

U »Arbeiterstimme« gde je C. Schramm napao Karla Bürklija, pozivajući se na mene, Bürkli sada napada Schramma^[36], dokazujući mu da sve što on navodi nema nikakva posla sa tom stvari, budući da se ja nigde ne bavim vrstom novca koju on, Bürkli, predlaže, naime »ukamatljive bankovne obveznice na hipoteku«. Istina, Bürkli se čudi da nigde nišam pomenuo Poljaka Augusta Cieszkowskog (»Du crédit et de la circulation«, Paris 1839), iako »sirovi Proudhon« u »Système des contradictions économiques« mnogo, ali s poštovanjem, polemíše protiv Cieszkowskog (»prvobitnog pronalazača« Bürklijevih bankovnih obveznica). Ovaj Cieszkowski — grof, kao što primećuje Scweznative¹³ Bürkli, i into the bargain¹⁴ »doktor filozofije« i »hegelovac« pa čak i »Marxov zemljak«, naime »poslanik za Poznanj« u »pruskoj« nacionalnoj skupštini — taj grof itd. me je dakle stvarno jednom posetio u Parizu (za vreme »Deutsch-Französische Jahrbücher«) i tako me opčinio, da apsolutno nisam hteo ili nisam mogao da išta čitam što je on zgrešio. Čudnovato ostaje to što su ti pronalazači »realnog« kreditnog novca, koji treba ujedno da služi i kao prometno sredstvo, suprotno onome što oni zovu »lični« kreditni novac (kao sadašnje novčanice), okušali sreću^[37], no uzalud, još u vreme osnivanja Bank of England — u interesu i po nalogu zemljišne aristokratije. Na svaki način, Bürkli je u velikoj zabludi odnosno »istorijskog« dana rođenja svoje samostalno ponovo pronadene Cieszkowskijeve »ideje«.

Ono što me je od prvog trenutka frapiralo u bismarkovsko-vilhelmovskom manifestu, to je konfuzija između pruskog kralja i nemačkog cara! U ovom poslednjem kvalitetu taj subjekt nema apsolutno nikakve istorijske prošlosti, ni hoencolernovskih tradicija (uz koje se sada na čelu kočoperi put — put »princa od Pruske« u Englesku radi proučavanja ustava^[38]). Da je Bismarck — iako na glupav način — izigrao ovu kartu, to je divno posle svečanog uveravanja, od koga se čoveku povraća, o večnoj podaničkoj ljubavi od strane Momenâ, Richterâ, Hänelâ^[39] et tutti quanti¹⁵. Nadajmo se da ćemo još štošta doživeti.

Tvoj
K. M.

¹¹ pretpostavke — ¹² da okrenem novi list, tj. — ¹³ Švajcarac po rođenju —

¹⁴ povrh toga — ¹⁵ i kako se sve ne zovu

Engels Marxu

u Ventnor

London, 13. januara 1882.

Dragi Mohr,

Najpre u prilogu 20 funti u četiri novčanice à 5 GK 53969,70, 71,72. London, 7. oktobra 1881. Zatim sam dao Lenchen 10 funti da plati rates¹ i onda možemo po Tvome povratku praviti dalje planove.

Vrlo mi je drago da se osećaš dovoljno jak da dalja putovanja možeš sam preduzimati.

Schramm-Bürklijadu^[36] sam delimično preleteo i učinila mi se veoma zabavnom. Cieszkowski je još pre 1842. napisao jednu prirodno-filozofsko-botaničku knjigu^[40], ako se ne varam, saradivao u »Deutsche« ili još »Hallische Jahrbücher«.

Naši pariski prijatelji su sada požnjeli što su posejali. Ono što smo nas dvojica njima predskazali, to se doslovno dogodilo. Svojim nestrpljenjem pokvarili su sebi izvrsnu poziciju, koja se mogla iskoristiti samo ako je čovek smotren i ume da čeka. U zamku klevete, koja, sasvim po načinu stare Alijanse^[41], samo nagoveštava, nikada otvoreno ne navede imena i ispod žita usmeno dopunjuje, u tu zamku koju su im postavili Malon i Br[ousse] oni su utrčali kao đaci (Lafargue na čelu), pošto su odgovorili napadajući *poimence*, pa će ih sada izvikati za smutljivce. Pri tom je njihova polemika naivna; to se odmah vidi čim se pročita odgovor protivnika. Tako Guesde ne navodi bitna, kvalificirajuća mesta Joffrina, zato što su neugodna, i *prećutkuje* fakt da je uprkos njegovoj opoziciji Comité national² ^[42] zaključio da je Joffrinov program *radikalniji* od minimalnog programa.^[43] Joffrina je dakle partija bila *autorizovala*. Što ovaj naravno G[uesde]-u trijumfirajući servira.^[44] A Laf[argue] sastavlja svoje članke tako da mu Malon može odgovoriti: pa šta smo mi drugo tvrdili nego to da su borbe srednjovekovnih Communiere³ protiv feudalnog plemstva bile *klasne borbe* — a to osporavate vi, gospodine Laf[argue]? — A sada stiže iz Pariza pismo za pismom u kojima kukaju da su beznadežno potučeni i da će idući put na sednici Comité national² doživeti i fizičke batine, a Guesde isto toliko očajava koliko je pre četiri nedelje bio uobražen, i ne vidi drugog spasa do secesije minoriteta. A *sada*, kad na zaprepašćenje opažaju da moraju i pokušati što su udrobili, *sada* dolaze do slavnog zaključka da sve lično ostave postrani!

¹ opštinski porez — ² zemaljski komitet — ³ opštinar

Šaljem Ti jedan stari broj »K[ölnische] Z[eitung]«, no koji sadrži vrlo interesantan članak o Rusiji.^[45]

Uostalom od strane Malona i Brousse-a izvršeni a od strane Joffrine potpisani faktum u »Prolétarier« (protiv Guesde-a) je divan primerak bakunjinističke polemike i sasvim u stilu sonvilijeske okružnice^[46], samo grublje.

Dakle, donet je ukaz o smanjenju sume otkupa.^[47] To nekoliko procenata mnogo će značiti pri kolosalnim nedoimki⁴. Ali za rusku državnu blagajnu mnogo znači svaki neprimljeni milion.

Uostalom, Bismarck ipak ima više sreće nego što bi se moglo očekivati: Rajhstag sa dve trećine većine pokriva njegovo hodočašće u Kanosu!^[48] No to je i jedino u čemu se ovaj Rajhstag može složiti. Lepa većina: feudalci, ultramontanci, partikularisti, Poljaci, Danci, Elzašani, nekoliko naprednjaka, demokrati i socijalisti.

Ad vocem⁵ hodočašća: jutros sam sreo Furnivala u plavom ulsteru sa pojasom i šeširom širokog oboda — izgledao je tačno kao hodočasnik na putu u svetu zemlju koji ide po bradu svetog Antonija.

Najlepše pozdrave Tussy.

Tvoj
F. E.

⁴ Engles napisao na ruskom: zaostacima — ⁵ Što se tiče

17

Marx Engelsu

u London

[Ventnor], 15. januara 1882.

Dear Fred,

Best thanks for the £ 20.¹

Rešio sam da već sutra putujem pošto se vreme progresivno »hladi«, što jednom oteklom obrazu ne čini dobro. Ja tako gubim samo dva dana, a Tussy se ne mora ponovo vraćati ovamo.

Naši ljudi su se, pored svih opomena, lepo udesili u Parizu (serves Lafargue and Guesde right²); no kako imaju u rukama dva lista, s nešto veštine mogu se i pored toga održati.

Velikom pobedom ne samo u Nemačkoj nego vis-à-vis³ inostranstvu generally⁴, smatram Bismarckovo priznanje u Rajhstagu da je nemačkim radnicima njegov državni socijalizam⁽⁴⁹⁾ nešto »kao lanjski sneg«. Tričava londonska buržoaska štampa nastojala je da širi uvek suprotno.

Dobio sam vrlo ljubazno pismo od old⁵ Frankela iz »državnog zatvora«⁽⁵⁰⁾, isto tako pismo od Wroblewskog, koji je évidemment⁶ pisao po nalogu svoje poljske partije u Ženevi⁽⁵¹⁾, no u uzbuđenju je zaboravio da napiše ne samo njen naziv već i svoje vlastito ime.

Ako je Joffrin, kao što je to doneo »Prolétaires«⁽⁴⁴⁾, svojevremeno u Londonu demonstrirao za Guesde-a protiv tamošnje »Internacionale«, onda je ta demonstracija u svakom slučaju bila tako platonička da o njoj nije niko ništa doznao do sam Joffrin i eventualno njegovi najbliži pajtaši, dakle uradio je to sasvim »privatno«.

Salut.

Tvoj
Mohr

¹ Najlepša hvala za 20 funti. — ² pravo budi Lafargue-u i Guesde-u —
³ prema — ⁴ uopšte — ⁵ starog — ⁶ očigledno

18

Marx Engelsu

u London

17. februar 1882.

Hôtel au petit Louvre,
Rue de Cannebière, Marseille.

Dear Fred,

Tussy Ti je svakako poslala juče nekoliko redaka. Prvobitno sam hteo otići iz Pariza tek idućeg ponedeljka; pošto moje state of health was rather not improving, I took at once the resolution of removing to Marseille, and thence at once, on Saturday, to sail for Algiers¹.^[52]

U Parizu sam, u pratnji svoga Johnnyja, posetio samo jednog smrtnika, naime Mesu. (U stvari sollicitirao me² on, Mesa, odveć na naklapanja, i ja sam se osim toga nešto kasno vratio u Aržantej about 7 o'clock in the evening³. Celu noć nisam spavao.) Nastojao sam nagovoriti Mesu da se sastanak s prijateljima, naročito s Guesde-om, *odgodi do moga povratka iz Alžira*. But all that in vain. In fact, Guesde is so much on all parts assailed just now, that it was important for him to have an »official« meeting on my side.⁴ Taj se ustupak partiji već morao učiniti. Ugovorio sam, dakle, sastanak na koji su Guesde i Deville sa Mesom stigli posle 5 popodne u Hôtel de Lyon et de Mulhouse, 8, boulevard Beaumarchais. Primio sam ih prvo dole, u sali ratorana, gde su bile Tussy i Jennychen, koje su me pratile iz Aržanteja (sreda popodne) do tamo. Guesde je bio nešto u neprilici zbog Jennychen, because he had just⁵ oštar članak protiv Longuet-a, although she (Jennychen) did not take no regard whatever to that incident⁶. Čim su damice otišle, išao sam s njima d'abord in ma chambre⁷, gde se pričalo about 1 hour⁸, zatim down⁹ — no Mesa je napomenuo da je vreme da se povuku — u restoran, gde su još imali vremena enough¹⁰ da popiju sa mnom bottle¹¹ Beauve. U 7 sati su otišli. With all that¹², iako sam u 9 sati legao u krevet, takva paklena larma kola do 1 sat neprekidno; u to vreme (about 1 o'clock¹³) povraćao sam, bio sam opet previše govorio.

¹ stanje moga zdravlja se nije baš popravilo, odmah sam rešio da otputujem u Marseille i odatle odmah, u subotu, u Alžir — ² naveo me — ³ oko 7 sati uveče — ⁴ Ali sve uzalud. U stvari, Guesde-a sada sa svih strana tako jako napadaju, da je za nj bilo važno da se sa mnom »zvanično« sastane — ⁵ jer je baš imao — ⁶ iako ona (Jennychen) nije tome incidentu pridavala ni najmanju važnost — ⁷ najpre u svoju sobu — ⁸ oko jedan sat — ⁹ dole — ¹⁰ dovoljno — ¹¹ bocu — ¹² Pri svem tom — ¹³ oko 1

Put u Marselj, lep dan i all right¹⁴ sve do stanice Lyon. Prvo, jedan i po čas d'arrêr at¹⁵ Cassis zbog distemper¹⁶ lokomotive; zatim opet isti maler s mašinom at¹⁷ Valence, mada ovoga puta arrêr¹⁸ nije trajao tako dugo. U međuvremenu je jako zahladilo i počeo da duva biting wind¹⁹. Umesto nešto pre ponoći, stigli smo [u Marselj] tek posle 2 poponoći; ja sam se more or less²⁰ gotovo smrzavao, iako dobro utopljen, i protivsredstvo nalazio u »alkoholu«, again and again resorted to it²¹. Poslednji neprijatni épreuve²² bio je za poslednjih 15 minuta (ili više) in gare de²³ Marselj, otvoreno, hladan vetar, vrlo dugačka procedura do isporuke des luggage²⁴.

Danas je u Marseju sunčano, ali vetar još nije topao. Dr Dourlen mi je savetovao da odsednem u gore navedenom hotelu, odakle u Alžir polazim sutra (subota) u 5 popodne. Biro »Paquebots à vapeur des Postes françaises«²⁵ je ovde u istom hotelu gde ja stanujem, tako da sam odmah kupio kartu (za 80 franaka first class²⁶) des Paquebots »Said«; baggage²⁷ je ibidem²⁸ tu enregistered²⁹, dakle sve toliko udobno koliko je to moguće.

À propos! Ovde sam uhvatio jedan broj »Proletaire« (»L'Égalité« se takođe ovde prodaje); Lafargue mi izgleda da stalno povećava nove useless incidents³⁰, kao što su možda details far from exact. As to his characterising Fourier a »Comunist«, he is now that they make fun of him obliged to explain in what sense he might have called Fourier as a »Communist«.³¹ Takve »smelosti« mogu se weg —, »auslegen«, oder »unterlegen«³²; gore je da su such sitni facts³³ uopšte be saved³⁴. Nalazim da je on malo odviše blagolagoljiv.

My best compliments to Laura; I shall write her from Algiers. There is one single man sufficient as patron; it is a long letter written by Longuet to his friend Fermé³⁵, koji je umeo da se od bivšeg deportirca u Alžiru (pod Napoleonom III) uzdigne do juge fd'appel³⁶ u Alžiru. O pasošu i takvim stvarima nema ni govora. Na kartama putniká ništa nije inskribirano³⁷ osim imena i prezimena.

Pozdravi i Lenchen, and the other friends³⁸.

Addio.

Old³⁹

Mohr

¹⁴ u redu — ¹⁵ zadržavanje u — ¹⁶ kvara — ¹⁷ u — ¹⁸ zadržavanje — ¹⁹ žestok vetar — ²⁰ više-manje — ²¹ jednako pribegavao — ²² iskušenja — ²³ u stanici — ²⁴ prtljag — ²⁵ »Francuskih poštanskih brodova« — ²⁶ prvu klasu — ²⁷ prtljag — ²⁸ isto tako — ²⁹ unesen — ³⁰ nepotrebne incidente — ³¹ pojedinosti daleko od toga da su tačne. Što se tiče njegove karakteristike Fourier-a kao »komuniste«, to je on sada, kada mu se smeju, prinuđen da razlaže u kome smislu je smeo Fourier-a okarakterisati kao komunistu. — ³² otkloniti, »tumačiti« ili »razjasniti« — ³³ takve sitne činjenice — ³⁴ sačuvane — ³⁵ Najlepše pozdrave Lauri; pišući joj iz Alžira. Jedan čovek kao zaštitnik je dovoljno; to je dugačko pismo koje je pisao Longuet mome prijatelju Ferméu — ³⁶ apelacionog sudije — ³⁷ zapisano — ³⁸ i sve ostale prijatelje — ³⁹ stari

19

Marx Engelsu

u London^[53]21. februara 1882.
Hôtel D'Orient, Alger

Dragi Fred,

Iz Marseja sam pošao u subotu, 18. februara, u 5 popodne, »Said«-om, excellent steamer¹; prevezli smo se brzo, tako da smo u 3 i po u ponedjeljak (20. februara) već stigli u Alžir.^[52] Na putu je međutim bilo hladno i, uprkos brodu sa svim udobnostima, te dve noći sam proveo bez sna, jer me đavolska huka i buka mašinerije, vetra itd., uznemiravala u kabini.

Ovde me opet očekivao, mutatis mutandis², isti quid pro quo³ sa Isle of Wight⁴!^[25] Ovoga puta je naime season⁵ izuzetno hladna i kišovita u Alžiru, zbog čega su Nica i Menton sada privukli većinu posetilaca! Bilo kako bilo, ja sam imao neko predosećanje i više puta mislio da bi trebalo d'abord⁶ početi s Rivijerom. Međutim, izgleda da je fatalité⁷. Čestiti juge⁸ primio me juče najljubaznije; Longuet-ovo pismo pripremiло ga je na to dan pre mog dolaska; posetiće me danas da se posavetujemo o daljim planovima. Tada ću pisati opširno. Sve najlepše pozdravljam. Pisma ne odlaze svakog dana u Francusku i Englesku. Piši na moje ime i: Aux soins de Monsieur Fermé, juge au tribunal civil, No. 37, Route Mustapha Supérieur, Alger.

Tvoj
Mohr

¹ odličan brod — ² sa odgovarajućim izmenama — ³ nesporazum — ⁴ ostrva
Vajt — ⁵ sezona — ⁶ prvo — ⁷ udes — ⁸ sudija

20

Marx Engelsu

u London

1. mars 1882.

Hôtel Pension Victoria,

Mustapha Supérieur, Boulevard
Bon Accueil, Algiers.(Možete sada slati pisma direktno
meni na gornju adresu.)

Dragi Fred,

Telegram Tebi⁽¹⁷⁾ anticipirao je postcard¹, jer je ova mogla prouzrokovati beskorisno uznemirenje. Činjenica je da sam zahvaljujući gomilanju sitnih nepovoljnih okolnosti (uključivo putovanje morem), do dna duše smrznut, svoj corpus delicti² iskrcao u Alžiru 20. februara.

Decembar je u Alžiru bio gadan, januar povoljno vreme, februar hladan, odnosno i vlažan. Uhvatio sam još 3 dana — 20, 21, 22. februar, najhladnija ovoga meseca. Nesanica, nemanje apetita, jak kašalj, nešto bespomoćan, ne bez povremenog spopadanja profunda melancholia³, slično velikom Don Kihotu. Natrag at once then⁴ u Evropu, neobavljena posla, sa faux frais⁵, uz to sa izgledom da opet dve noći u jednoj od kabina doživim torture skandalozne huke mašina! S druge strane, sigurno bih izbegao *quid pro quo*⁶ ako bih smesta otputovao u Biskru, na samu ivicu pustinje Sahare? Ali, uzev u obzir odgovarajuća komunikaciona ili transportna sredstva, 7-8 dana bi iziskivalo novo putovanje, s teškoćama, i po savetovanju upućenih u prilike nipošto ne bez opasnosti za jednog pro nunc⁷ invalida u slučaju eventualnih incidents⁸ pre dolaska u Biskru. Pošto mi je ionako après-midi⁹ 22. februara termometar nagoveštavao povoljno vreme i ja već na dan svoga dolaska sa dobrim judge¹⁰ Ferméom već pronašao hotel-pansion Viktoriju, napustio sam Grand Hôtel D'Orient (gde se takođe *smestio* the abominable philosophical radical Ashton Dilke — by the by in le¹¹ «Petit Colon» i drugim petits journaux Algériens¹² svaki Englez is a lord, even Bradlaugh figures here as Lord Bradlaugh¹³), s bagažom na

¹ dopisnicu — ² telesnog čoveka — ³ duboke melanholije — ⁴ dakle odmah —

⁵ nepotrebnim troškovima — ⁶ neizmeničnosti [vremena] — ⁷ zasada — ⁸ događanja — ⁹ posle podne — ¹⁰ sudijom — ¹¹ grozni filozofski radikal Ashton Dilke — uzgred, pomenuto u — ¹² malim alžirskim listovima — ¹³ je lord, čak Bradlaugh figurira ovde kao lord Bradlaugh

*une des collines en dehors de la fortification, du côté de l'Est de la ville*¹⁴. Ovde krasan položaj, pred mojom chambre¹⁵ zaliv Sredozemnog mora, alžirska luka, vile se amfiteatralno dižu po brežuljku (des ravines au dessous des collines, d'autre collines au dessus)¹⁶; u daljini planine, visible¹⁷ između ostalog snežni vrhovi derrière Matifou, su les montagnes de Kabilie, des points culminants du Đurdura¹⁸. (Sve se sastoji od gore rečenih collines od krečnjaka.) — Jutrom u 8 časova ničeg čarobnijeg od panorame, vazduha, vegetacije, evropsko-afričkog divnog mélange¹⁹. Svakog jutra — 10, ili 9-11 thereabouts my promenade²⁰ između des ravines et les collines situées au dessus de la mienne²¹.

With all that²² živi se samo od prašine. In first instance from²³ 23-26 februara samo really excellent change²⁴; no sada je (i pored toga ja sam još tako *zimljiv* da se moja odeća even then²⁵ *samo time razlikuje* od moje odeće u Isle of Wight i u gradu Alžiru što sam sada u vili zamenio moj teški kaput lakim *ogrtačem*, sve drugo je dosada nepromenjeno) počela (i sad će da traje, počev od 27. februara, možda 9 dana) takozvana *tempête*, c.a.d. le tapage du vent sans de tonnerre et sans d'éclairs, dangerous and treacherous time much feared even by the natives²⁶. Dakle u stvari do danas je samo tri dana bilo zbilja lepo.

U međuvremenu je moj kašalj bivao sve gori from day to day, le crachement abominable²⁷, slab sam, above all a certain nasty feeling that my *left side* is once for all deteriorated by the perish, and my intellectual state most dejected. Thus I summoned dr Stephann (best Algiers doctor). I had two interviews yesterday and to-day. What to do? I am just go[ing] to Algiers to make prepare his prescriptions given; they are, after he had very seriously examined me²⁸, 1. Collodion cantharidal, sa pinceau²⁹ tetovirati; 2. Arseniate de soude, s određenom količinom vode; veliku kašiku pri svakom obroku; 3. au cas de besoin³⁰, naročito noću dok kašljem, veliku kašiku mixture of codéine i julep gommeux³¹. Doći će k meni opet kroz 8 dana; moje bodily exercises³², prepisano mi je, to keep within very moderate limits; no real intellectual work except some reading for my distrac-

¹⁴ brežuljak izvan utvrđenja na istočnoj strani grada — ¹⁵ sobom — ¹⁶ (uvala ispod brežuljaka, drugi brežuljci povrh) — ¹⁷ vidljivi — ¹⁸ iza Matifua, na kobilijskim brdima, najvišem vrhu Đurdure — ¹⁹ mešavine — ²⁰ tamo okolo moja šetnja — ²¹ uvala i brežuljaka koji leže iznad moga — ²² Pri svemu tom — ²³ Najpre od — ²⁴ zbilja izvanredna panorama — ²⁵ čak tu — ²⁶ takozvana *nepogoda*, tj. zavijanje vetra sa grmljavinom i sevanjem, opasno i varljivo vreme, koga se boje čak i domaći — ²⁷ iz dana u dan, iskašljavanje je grozno — ²⁸ pre svega izvesni neugodni osećaj da je moja leva strana jednom zauvek razorena i moje duhovno stanje krajnje potišteno. Stoga sam pozvao dr Stephana (najboljeg lekara u Alžiru). Juče i danas imao sam dva razgovora s njime. Šta da se radi? Upravo hoću da idem u Alžir i da dam napraviti recepte koje mi je dao; to su pošto me je pažljivo pregledao — ²⁹ četkicom — ³⁰ u slučaju potrebe — ³¹ mešavina kodeina i ublažujućeg napitka — ³² telesne vežbe . . .

tion³³. Tako u stvari neću biti a bit (rather a less³⁴) ranije at³⁵ London!
Hence a man ought never delude himself by too sanguine views!³⁶

Moram prekinuti, jer moram u Alžir do apoteke. By the by, you know that few people more averse to demonstrative Pathos; still, it would be a lie [not] to confess that my thought to great part absorbed by reminiscence of my wife, such a part of my best part of life! Tell my London daughters to write to Old Nick instead of expecting him to write himself first.

How is Pumps going on in that serious work of man-creating?^[54]
Give her my best compliments.

Give my compliments to Helen³⁷; ditto Moore, Schorlemmer.
Now, old good fellow.

Yours³⁸

Mohr

À propos! Dr Stephann, like my dear dr Donkin, does not forget
— the cognac!³⁹

³³ da vršim u okviru skromnih granica; nikakav stvarno duhovni rad, izuzev nešto lektire za rasonodu — ³⁴ ni dana (pre kasnije) — ³⁵ u — ³⁶ Stoga se čovek nikada ne sme odati suviše pouzdanim samoobmanama! — ³⁷ Uzgred, Ti znaš da je malo ljudi toliko nesklono demonstrativnom patosu; pa ipak bila bi laž kad ne bih priznao da je moje mišljenje najvećim delom apsorbovano sećanjima na moju ženu, taj deo najboljeg dela mog života. Reci mojim londonskim kćerima neka pišu starom Nicku, a ne da čekaju da on prvo njima piše. Kako napreduje Pumps u svome ozbiljnom delu stvaranja čoveka. Pozdravi je najbolje. Pozdravi i Helenu — ³⁸ Sad, stari dobri družo. Tvoj — ³⁹ kao i moj dragi dr Donkin ne zaboravlja — konjak.

21

Marx Englesu

u London^[55]

[Algier], 3. mart 1882.

Dragi Fred,

Juče primih Tvoje pismo od 25. februara^[2] sa cuts¹ iz »D[aily] News« (O. K. tragično-komična engleska državna tajna i tajna srca). Nadam se da će Tussy najzad prestati da se prema svome zdravlju tako lakomisleno odnosi; da je moj Cacadou, alias Laurachen, kao i ranije puna života i svežine zato što se podvrgava mnogim telesnim naporima. Iz Pariza još nemam nikakvog odgovora.

Tempête — c'est ici l'expression sacramentale² — traje još uvek od 26. februara, iako u stalno variable aspects³.

2. marta za me kao i za sve sustanare opšti kućni zatvor for the whole day⁴; kiša je lila od early morning⁵ iz neba londonske colorits⁶, sivo u sivom; no ovoga puta po prvi put popraćena udarima vetra s nešto grmljavine i sevanja; u 4 popodne again⁷ azurno nebo; kasnije prekrasno veče s mesečinom. Ceo dan u kratkim naizmeničnim pauzama čas dizanje čas padanje temperature. U međuvremenu ja sam između ostaloga počeo opet s tetoviranjem; odmah naredne noći a remarkable improvement setting in⁸ — futros, 3. marta, tetoviranje je prvi dnevni posao; uprkos vetru nisam intimidated⁹, nalazio sam šetnju u balzamskom morskome vazduhu od 9 do about 1/4 to 11 most delightful¹⁰; vratio se baš u momentu kad se orkan ponovo razbesneo. In a few minutes biću summoned to déjeuner¹¹, iskoristio trenutak da bih ovo few lines send to you¹².

Tvoj

Mohr

¹ isečcima — ² Nepogoda — ovde je to osvećeni izraz — ³ drugačijem vidu — ⁴ ceo dan — ⁵ ranog jutra — ⁶ boje — ⁷ opet — ⁸ znatno poboljšanje — ⁹ obeshrabren — ¹⁰ oko 1/4 do 11 prekrasno — ¹¹ Za nekoliko trenutaka pozvaće me na doručak — ¹² nekoliko redaka poslao Tebi

22

Marx Engelsu

u London^[56]

[Algier], 23. mart, četvrtak [1882]

Dear Fred,

Moj help¹ upravo mi je — posle breakfasta² — otvorio guste i jako naduvene vodene plikove na grudima izazvane jučerašnjim trljanjem; posle toga sam udobno još 1-2 časa lenčario u postelji; tu škramam ovih nekoliko redaka na dopisnici pošto treba žuriti; naime, momak iz kuće odlazi izuzetno ranije u Alžir da tamo preda pisma na poštu itd. (U ponedjeljak i sredu ne odlazi nikakva pošta u Francusku.)

Od utorka (21. marta), sa obligatnim intrvals³, danonočno besni oluja, grmljavina i malo sevanja, pljusak večerom, naročito noću, a *danas i ujutro*. Frapiralo me je pre svega približavanje oluje, u utorak popodne, koja se najavila tako mračnim, crnim, pretećim nebom, trully African sirocco⁴ igra ulogu u ovoj oluji. — Dr Stephann je bio juče ovde; examination⁵ zadovoljavajući; napredak; peccans⁶ još jedno *vrlo nisko* mesto na grudima i odgovarajuće na leđima. Iduće nedelje (i. e. about⁷ srede ili četvrtka iduće nedelje) neka ta mesta ne trlja moj asistent; Stephann je to, dakle, specijalno za sebe ostavio.

Pozdrav svima.

Tvoj
Mohr

¹ asistent — ² doručka — ³ prekidima — ⁴ pravi afrički široko — ⁵ pregled — ⁶ rdavo — ⁷ tj. oko

23

Marx Englesu

u London

[Algier] 31. marta 1882.

Dear Fred,

28. mart: Danas dosadno kišno vreme u prvim jutarnjim časovima — time sam završio kratku epistolu Tussy.^[2] Pošto je već bila ekspedovana, razvila se oluja prvi put dobro izvedena; ne samo fijukanje vetra, pljusak, gromovi, nego i neprekidno sevanje into the bargain¹. To je trajalo do duboko u noć; kao i obično, istovremeno dubok pad temperature. Interesantna podela boja talasa u lepom gotovo elipsastom zalivu, snežnobeli talasi optočeni morskom vodom koja iz plavog prelazi u zeleno.

29. mart (sreda): Dosadna kiša, koja je zahvatila ceo kraj, a ne manje dosadno stenjanje vetra; hladna i vlažna temperatura.

Toga dana pred sam dejeuner² (obično a quarter past 11³ ili pak 11 i po) dođe dr Stephann u naročitom cilju da najniža mesta na leđima i grudima, koja je signalizovao i koja je zadržao za se da ih napadne, »posveti« tetoviranju. Pre toga, kao pri svakoj viziti, temeljiti examination⁴; za najveći deo leve strane mnogo bolji status; najniža rečena mesta još daju samo potmuo šušanj umesto Helmholtzov muzikalni ton, mogu samo postepeno biti dovedena u red (a loše vreme sprečava brži proces). Stephann mi je rekao danas po prvi put — očigledno što smatra da sam se toliko oporavio da može sa mnom otvoreno govoriti —, da sam već pri dolasku u Alžir doneo sa sobom rechute⁵ najozbiljnije vrste. Mogućno samo pomoću véscatoires épanchement kontrahirati⁶. Išlo je bolje no što je mogao predvideti. Međutim, ja ću se niz godina morati jako čuvati. On će mi dati pismenu konsultaciju — kad napustim Alžir — naročito i za mog londonskog lekara. Ljudi mojih godina nipošto ne smeju često ponavljati eksperiment sa rechutes⁷. Nekoliko časova posle dejeuner-a begann das tableau auf meiner Haut grimmernst zu lebendig⁸; neko ko oseća da je njegova epidermis postala prekratka i on sam hoće iz nje da iskoči; cela noć mučna; češanje mi je bilo apsolutno zabranjeno.

30. mart: U 8 časova izjutra moj assistant-doctor, my helpmate⁹ — pojavi se pred mojom posteljom. Našlo se da su usled spontanog

¹ povrh toga — ² doručak — ³ 11 i četvrt — ⁴ pregled — ⁵ recidiv — ⁶ melezma za izvlačenje plikova — ⁷ recidivom — ⁸ smisao ove nepotpune rečenice: počela je slika na mojoj koži da besni — ⁹ asistent, moja pomoć

kretanja plikovi bili generally¹⁰ prsnuli; tokom noći bila se razvila prava poplava, čaršav, flanel, košulja natopljeni. Tetoviranje je dakle proizvelo *odgovarajuće dejstvo na tačke napada*. Moj ljubazni help¹¹ odmah me je previo, tako da je sprečio ne samo trenje flanelom, nego da se i usisavanje može još naknadno koniotno vršiti. Jutros (31. mart) utvrdio je Mr. Casthelaz da se suction¹² najzad završava i da će se skoro sasušiti. U tom slučaju moći ću, verovatno, da za nedelju dana (počev od 29. marta) izdržim još jedno takvo tetoviranje. Tant mieux.¹³

30. mart (juče) vreme je bilo toplo i prijatno oko podne, pa sam šetao po galeriji; kasnije nešto odspavao da naknadim nemirnu noć, kao što ću to i danas učiniti, pošto naročito stroga zabrana češanja tokom noći održava čoveka budnim, čak iako nema bolova, kao u noći između 30. i 31.

Vreme danas (31. mart) sumnjivo; u svakom slučaju još nije padalo; biće možda kao juče relativno »dobro« oko podne, koje se približava.

S ovim nemam ništa više da dodam zdravstvenom biltenu; opšte uzev sve zadovoljavajuće.

Danas mi je pisala Tussychen.

À propos, pre izvesnog vremena poslala mi je priloženo pismo, potpis ne mogu da pročitam; to će Tebi poći za rukom. U svakom slučaju čudna pojava, kvedlinburški advokat s vlastitim pogledom na svet! Samo jedno mi je nejasno: Hat der Mann das von ihm mir bestimmte Exemplar seines »Buchs« in Maitland Park eingetroffen, oder aber will er vorher genau meine Adresse, um sein Buch sicher angelange?¹⁴ U prvom slučaju neka mu Tussy potvrdi primitak njegove knjige; u drugom, pošalje moju »sigurnu« adresu.

Mon cher¹⁵, Ti kao i drugi family members¹⁶, pašće vam u oči greške u mojoj ortografiji, konstrukciji, pogrešnoj gramatici; primetim — pri mojoj još vrlo velikoj rastresenosti — tek post festum. Shows you¹⁷ da sana mens in sano corpore¹⁸ je još nešto daleko. By the by¹⁹ i to će doći.

Upravo tocsin pour déjeuner²⁰, a posle toga ovo pisamce mora biti spremno za momka za Alžir. Dakle, pozdrav svima.

Tvoj
Mohr

¹⁰ uopšte — ¹¹ pomoćnik — ¹² upijanje — ¹³ Utoliko bolje — ¹⁴ Smisao: Da li je meni namenjeni primerak njegove »knjige« stigao u Maitland Park ili pak on hoće prethodno moju tačnu adresu da knjiga sigurno stigne? — ¹⁵ Dragi moj — ¹⁶ članovi porodice — ¹⁷ naknadno. Pokazuje vam — ¹⁸ zdrav duh u zdravom telu — ¹⁹ no malo-pomalo — ²⁰ zvonce za doručak

24

Marx Engelsu

u London^[57]

[Algier] utorak, 4. aprila 1882.

Dear Fred,

Primih Tvoju dopisnicu^[58]; takođe stiže i pismo od Laurachen; d. d. 29. mart.

Najbolje želje Pumpsi.^[54]

Opšte uzev ide na bolje; ali vreme me šalje u april.

31. mart, petak popodne — nekoliko sati pre toga nekoliko redaka sam Tebi dispatched¹ — poseta Ferméa; između ostalog mi je saopštio tajnu koju mu je poverio jedan alžirski meteorolog: iduće nedelje će d'abord² tri dana besneti sirocco, zatim će ovome sledovati 3-4 kišna dana, najzad u čizmama i s mamuzama uskočiće normalno proleće. A ko ne veruje, taj greši.

Međutim, u subotu (1. aprila) isto kao i u ponedeljak (3. aprila). *Toplo* (nešto jako close³), ali vetar me je (još ne sirocco) zbog vrtloga prašine zadržao na mojoj galeriji; naprotiv, 2. aprila (nedelja) tako krasno jutro da me je izmamilo na dvočasovnu šetnju.

Prošla noć koncert vetra; about⁴ 5 jutros kiša; od 8 suvo vreme nebo naoblačeno, neprekidni udari vetra. Sinoć zaliv prekrasno osvetljen mesečinom. Ne mogu se sit nagledati mora pred mojom galerijom.

Pozdravi Jollymeyera najbolje, ditto druge.

Tvoj
Mohr

¹ poslao — ² najpre — ³ zagušljivo — ⁴ oko

25

Marx Englesu

u London

[Algier] 8. april¹ (subota) 1882.

Dear Fred,

Juče u 4 popodne examination² od strane dr Stephanna. Uprkos promenljivosti vremena, koje stalno nabez, iznova izaziva, on je bio vrlo zadovoljan; našao je da je épanchement³ u donjem delu (levo, na grudima) gotovo sasvim nestao; jedno mesto (levo, i niže) na leđima još se opire. Ovo je specijalno on juče udesio utrljavanjem Collodion cantharidal. Usled toga vrlo intenzivan bol zahvaljujući tom »slikanju« besana noć (od 7. na 8. april¹), ali jutros i most effective pumping of water⁴ stvorenih plikova. Stoga ne sumnjam da će i ova tačka spoticanja sad uskoro popustiti. Moj assistant-doctor⁵ Mr. Casthelaz i je pola sata posla s mojima poput lubenice zelenim plikovima; onda sam morao ostati u postelji do déjeuner-a⁶, u pola 12. U tom položaju, naime, može se najlakše još posle zavoja naknadno izvući kap po kap vode.

Stephann, naprotiv, nalazi da je kašalj nešto jači (no samo *relativno*, pošto je kašljanje bilo palo na najniži nivo) usled neugodnog vremena; za četiri dana ove nedelje bilo mi je moguće *jutarnje časove* iskoristiti za šetnju; od juče popodne kiša dosada nije prestala; tokom noći i današnjeg dana the rain assumed the »caractère torrentiel«⁷; slab pokušaj da se danas naloži sala za ručavanje, ali ovi kamini izgleda da u stvari nisu za tu svrhu tu, but only for show's sake⁸.

Posle déjeuner privilegao at 2 o'clock⁹, da bih donekle kompenzovao prošlu noć, ali davola, ove i iduće nedelje su *sudske ferije*. Tako je moj plan osujećen od uostalom vrlo ljubaznog judge¹⁰ Ferméa, ostavio me je tek about 5. p. m.¹¹ kad je vreme ručku. Između ostalog priča mi Fermé da se za vreme njegove sudske karijere (i to »redovno«) primenjivala vrsta *torture* za iznuđivanje priznanja od Arabljana; naravno, to čini »policija« (kao Englezi u Indiji); sudija je supposed to know nothing about all of it¹². S druge strane, priča on, ako na primer neka arapska banda izvrši ubistvo, većinom u cilju pljačke, stvarni zločinci budu posle nekog vremena uhvaćeni, osuđeni, gijotinirani, to oštećenoj porodici koloniste nije dovoljna odmazda. Ona traži u *najmanju* ruku

¹ u rukopisu: mart — ² pregled — ³ eksudat — ⁴ vrlo efikasno ispunjavanje vode — ⁵ lekar-asistent — ⁶ doručka — ⁷ kiša je dobila karakter »proloma oblaka« — ⁸ samo za gledanje — ⁹ u 2 časa — ¹⁰ sudije — ¹¹ oko 5 po podne — ¹² pretpostavlja se da sudija o tome ništa ne zna

into the bargain¹³ pola tuceta *nedužnih Arabljana* ein bißche za »keppe«¹⁴. No tome se protive francuske sudije, a naročito *cours d'appel*¹⁵, dok tu i tamo *pojedini* osamljeni sudija biva izuzetno životno ugrožen od kolonista ako nije provizorno (njegova kompetencija ne ide dalje) zatvorio desetinu nedužnih Arabljana pod sumnjom ubistva, razbojništva itd. i dopustio uplesti ih u istragu. No mi znamo da gde je evropski kolonist naseljen ili samo posla radi boravi među »nižim rasama«, on se uopšte smatra neprikosnovenijim od lepog Wilhelma I. Britanci i Holandani prevazilaze Francuze u besramnoj aroganciji, pretenziji i u nečovečnom služenju Molohu u njihovom odnosu prema »nižim rasama«.

Dok Pumps family mission¹⁶ [54] mnogo obećava, Hyndmanova politička misija mora se, naprotiv, smatrati da je problematične prirode. Što mu je Tvoje pisamce pričinilo neprijatnosti, zaslužio je utoliko više što je njegov bezobrazluk prema meni bio samo sračunat na to da ga ja iz »propagandnih obzira« neću javno kompromitovati. On je to stvarno znao.

Kankanus¹⁷ Bodenstedt i Friedrich Vischer-Rinne-estetičar su Horacije i Virgilije Wilhelma I.^[59]

À propos! »*Kölnische Zeitung*« sadrže članak o Skobeljevu^[60] koji si mi poslao; vrlo interesantan.

Danas (u subotu) ovo ne može otići zato što naime uopšte *nema* »paquebots«¹⁸ za Marsej *ponedeljkom, sredom i subotom*; ali izuzetno *nedeljom* odlazi brod iz Alžira u 1 *popodne* i stoga pisma moraju u tu svrhu već u 11 izjutra (nedelja) da budu predana na poštu; Hôtel Victoria, Algier, šalje nedeljom već *rano ujutro* momka s pismima. U ostale dane, kad ima brod iz Alžira za Marsej, odlaze u 5 i po *popodne*.

No ja sam hteo da ove retke još ujutro pošaljem zato što je poslednji pregled dr Stephanna tako naročito povoljan.

Najlepše pozdrave svima.

Tvoj
Mohr

¹³ povrh toga — ¹⁴ da im malo odseku glave — ¹⁵ apelacioni sud — ¹⁶ porodična misija — ¹⁷ brbljive — ¹⁸ »poštanskog broda«

26

Marx Engelsu

U London

[Algier] Utorak, 18. aprila 1882.

Dear Fred,

Primih juče Tvoje pismo^[2], ditto Tussyno sa »kajzerskom« pošiljkom.^[61]

U svom poslednjem pismu Laurachen nagovestio sam dolaženje »dva najlepša dana«; no pre nego što je pismo bilo završeno javio se sirocco (zvanični izveštaji o vremenu pišu ga kao i druge francuske tiskalice čas s jednim c, čas sa dva); i njegova huka važila mi je kao uvertira predskazanih »mouvements atmosphérique intenses«¹. Priznao sam Lauri da sam sit toga, stvarno »sit Afrike« i odlučio da Alžiru okrenem leđa čim dr Stephann did not longer »want me«².

Od 14. aprila (popodne) do 17. aprila vetar, oluja, pljusak, žarko sunce, stalne promene (gotovo od časa do časa) između hladnog i vrućeg. Jutros prekrasno; ali već oko 10 a.m.³ fijuče vetar opet svoje dosadne melodije. — Meteorološki biro u jučerašnjem izveštaju — tačnije predskazivanju — uverava za 3-4 maja »intense mouvement atmosphérique«, no naročito od 7-8 maja (u dalju budućnost on ne prodire pro nunc⁴); osim toga za ovaj isti maj pre nedelje obećali co called »seismiques mouvements«⁵ (da li ovi »seismiques« stoje u periodičnoj vezi s tajnim zemljotresima).

16. (nedelja) došao dr Stephann; Poch-examination⁶, izjavljuje: od »pleurésie«⁷ više ni traga (as far as to »rechute«⁸); nasuprot tome (takode leva strana) sa bronhijalnim stanjem je nezadovoljniji nego pri prošlom pregledu. U međuvremenu je tatuirao⁹ s velikom energijom (za vreme nedeljnih (16. april) popodnevnih časova i noći, do jutra u ponedeljak (17. april) imao sam đavolski dosta vremena da hvalim njegovu energiju!). — Dr Steph[ann] je uostalom bio sasvim moga mišljenja da je stvar s bronhijama nedeljiva od ovog vremena; pod ovim okolnostima duže zadržavanje ovde delovalo bi nepovoljno. On misli da bi me s napisanom konsultacijom mogao otpustiti krajem aprila, ako inače ne nastupi ništa nepredviđeno, na primer ovde briljantan preokret vremena ili, s druge strane, što nije verovatno, pogoršanje stanja moga zdravlja. Dakle, ja bih inače 2. maja istim Said-om i sa

¹ »intenzivna atmosferska kretanja« — ² duže me ne bude »trebao« — ³ popodne — ⁴ zasada — ⁵ takozvana »seizmička kretanja« — ⁶ pregled perkutiranjem — ⁷ zapaljenja porebrice — ⁸ što se tiče »recidiva« — ⁹ tetovirao

istim komandantom Mace-om (vrlo zgodan čovek), koji su me doveli u Alžir, vratili me u Marsej odakle bi trebalo da okušam sreću u Kanu, Nici ili Mantonu. Ne treba dakle slati ni pisma ni novine iz Londona, *jedino ako to bude just after the receipt of these lines*¹⁰. No u međuvremenu, budu li izmenjene odluke, pisaću vam odavde odmah.

Bojim se da će »iron«¹¹ stići u Alžir kad ne samo ja već i family¹² Casthelaz ode iz Afrike; ceo svet se sprema da pobegne. Moraš izviniti mršavost ove missive¹³. No između 16. i 17. aprila bez sna, zbog energije tatuiranja; između 17. i 18. aprila bez tegoba, zato što je juče, 7. izjutra, assistant-doctor¹⁴ već bio svršio svoj posao; ali zbog golicanja pri stvaranju nove kožice druga noć ditto bez sna. Pošto sam jutros vrlo rano bio na jutarnjoj šetnji (i to dvočasovnoj), üw begriip¹⁵ (ne znam više kako Holandani to pišu, ali *ü begreip!* — davno će ga znati koliko oni imaju posla s tim »Bergriff«¹⁶ — zvuči mi jednako još od Zalt Bomela^[62] iz usta njegove sad od popa Rothausa rastavljene žene, koja je zamenila moju kuzinu), in one word¹⁷, Ti shvataš da bih morao prileći i naknaditi neprospavanu noć. Međutim: Spavaj, šta hoćeš još. Samo moram pre toga da pomenem gadan podvig koji su francuske vlasti učinile jednom siromašnom razbojniku, Arabljaninu, jednom mnogostrukom profesionalnom ubici. Tek na kraju kad, kao što su infamni cockneys¹⁸ rekli, on the mement »to launch«¹⁹ jadtog grešnika »into eternity«²⁰ — otkrije on da neće biti streljan nego giljotiniran. *Ovo protiv dogovora!* Protiv obećanja! I on bude uprkos dogovoru giljotiniran. Ali to nije sve. Njegova rodbina, kao što su Erancuzi to dosad dozvoljavali, očekuje da će im biti predato telo i glava, tako da će ovu poslednju prišiti na prvo i onda »sve« pokopati. Quod non²¹. Ridanje i proklinjanje i bešnjenje; francuska vlast dobija, kratko i jasno, i po prvi put. Ako trup dođe sad u nebo, zapitaće Muhamed, gde si izgubio glavu? Ili kako je glava izgubila telo. Nisi dostojan raja. Gledaj da se gubiš onim hrišćanskim psima. I tako jadikuju srodnici.

Tvoj
Old Mohr

Na поближе obaveštenje — dosada to nisam pitao — rekao mi je Stephann, iako ne zna ni reći nemački, da je sin Nemca. Njegov otac je iz Falačke (Landau) doselio u Alžir.

¹⁰ neposredno po primitku ovih redaka — ¹¹ »železo« — ¹² porodica — ¹³ poslanice — ¹⁴ lekar-asistent — ¹⁵ vi hoćete — ¹⁶ »pojmom« — ¹⁷ jednom rečju — ¹⁸ Londonci — ¹⁹ u momentu »upućivanja« — ²⁰ u večnost — ²¹ Ali ne

27

Marx Engelsu

u London

[Algier] Petak, 28. aprila 1882.

Dragi Fred,

Received your letter^[2] and the¹ »Köln[ische] Zeit[un]gen«.

Ove retke samo da obavestim da ću 2. maja (utorak) napustiti Alžir istim *Saidom* i sa istim komandantom Mr Mace-om, »lieutenant de vaisseau«², koji su me doveli u Alžir. Prošle srede posetio sam francusku eskadru od šest oklopnjača; naravno, ja sam inspicirao admiralski brod »*Le Colbert*«, gde mi je jedan podoficir, zgodan i inteligentan mladić, pokazivao i demonstrirao sve detaljno. Pravo francuski, pri polasku mi reče da je sit te dosadne službe i nada se da će bientôt³ biti otpušten. Ja i moji pratioci (trojica co-locataires⁴ Hôtel Victorie) dobili smo dozvolu da uđemo po okončanju »službe«. Posmatrali smo dakle sa čuna, alias čamca, vozeći se tamo amo, manevre admiralskog broda i pet ostalih oklopnjača. Sutra popodne je »bal« na »Colbertu«; i ja sam preko Ferméa mogao da dođem do pozivnice, no nemam vremena. Naime u utorak (25. aprila) poslednji pregled kod Stephanna; Collodion-tatouement⁵ pri kraju; quo-ad⁶ recidiva pleuritisa altogether absolved⁷; dok sutra (subota) u 3 sata popodne idem k njemu, gde treba da dobijem napisanu konsultaciju i da se oprostim od njega. Vreme je sad delom vruće, ali je in fact⁸ orkan — oluje sirocca igraju — noću skroz a danju s vremena na vreme) trajao cele nedelje (i to-day⁹). To je razlog zašto moj kašalj dosada nije popustio; hence¹⁰, vreme je da se beži iz Alžira.

Najlepše pozdrave svima.

Tvoj
Old Mohr

À propos; zbog sunca sam skinuo proročku bradu i periku s glave, ali (pošto moje kćeri nalaze to za bolje) dao sam se fotografirati pre žrtvovanja kose na oltaru jednog alžirskog berberina. Fotograme ću

¹ Primio Tvoje pismo i — ² »poručnikom mornarice« — ³ uskoro — ⁴ sustanari — ⁵ tetoviranje tinkturom — ⁶ što se tiče — ⁷ potpuno prebrodio — ⁸ stvarno — ⁹ danas — ¹⁰ stoga

dobiti iduće nedelje (30. aprila). Poslaću Vam specimina¹¹ iz Marseja. Odatle ćete videti da, considering diese Kollodionmalerei fortgewährt habend¹² (stil Ludwiga Bavarskog⁽⁶³⁾) čitavih 8 neddlja (pri čemu stvarno nijednog jedinog dana nisam imao potpunog mira), j'ai fait encore bonne mine a mauvais jeu¹³.

¹¹ kopije — ¹² imajući u vidu da ovo kolodiono slikanje traješe — ¹³ i pored toga dobro izgledam

28

Marx Engelsu

u London

8. maj 1882.

Hôtel de Russie, Monte Carlo

Dear Fred,

Još 2 - 3 nedelje pre odlaska (početkom maja) iz Alžira^[64] je meteorološka stanica bila predskazala oluju na moru. Doista za mojih poslednjih afričkih dana besneo je sirocco, s njim velika vrućina, ali pokvarena udarima vetra, vrtlogom od prašine i trenutnim, iako često brzo nestalim, neočekivanim zahlađenjem. Moj se bronhijalni katar pojačao za to vreme i još nije potpuno nestao. Usled oluje (u noći između 4. i 5. maja) na moru i u kabini se osećala promaja; po jakoj kiši (ujutro 5. maja) stigao sam u Marsej i kiša je padala stalno do Nice. A i u Monte Karlo sam doneo jedan *kišni dan* (juče); danas prekrasno vreme. Vidiš da sam ostao konsekventan, jer pre moga dolaska mesecima nije padala kiša u Nici i Monte Karlu. No ovoga puta nije bilo tako ozbiljno kao u Alžiru.

U Nici, gde sam ostao 5-ga i 6-ga, odmah sam video da je vetar ovde kapriciozan i da stalnu ujednačenost temperature ne treba ni-pošto očekivati. Danas već mi je potvrdio moje kratko iskustvo dr Delachaux, médecin-chirurgien¹ (rezidira u Interlakenu), koji stanuje ovde u istom hotelu. On je na ferijalnom putovanju posetio Nicu, okolna mesta i generally² najpoznatija mesta Rivijere, so far with an eye to business as to ascertain which places he might best recommend to sufferers of lung diseases, bronchial catarrh of a chronic character etc. He declared decidedly against Nice, but preferred Monte Carlo even to Mentone.³ Dr Delachaux se već danas vraća u švajcarsku otadžbinu.

O čarobnoj lepoti ove prirode znaš everything⁴, bilo da si je sam video^[65], bilo naštampano ili naslikano. Živo me podseća na afričku u mnogo čemu.

Opšte uzev, što se tiče »toplog suvog vazduha«, toga će uskoro svuda biti. Sunčane pege proriču intenzivnu akciju zraka, i u Francuskoj strahuju od nestašice vode.

¹ hirurg — ² uopšte — ³ utoliko jednim okom na posao da bi utvrdio koja mesta se bolesnicima plućnih bolesti i hroničnog bronhijalnog katara itd. mogu najbolje preporučiti. On se odlučno izjasnio protiv Nice, no pretpostavlja Monte Karlo i Mantonu — ⁴ sve

For conscience sake⁵ sutra ću konsultovati ovde Nemca dr Kune-
manna. Imam kod sebe pismenu konsultaciju dr Stephanna (iz njegove
vizitkarte sam tek video da je Stephann takođe »Professeur suppléant
à l'École de Médecine⁶ na Alger faculté⁷), što će mi uštedeti dalje pri-
čanje. — Čim je Stephann izjavio da je pleuresie⁸ okončana, bio sam
po njegovom (Stephannovom) naređenju odmah počeo trljanje jodtin-
kture na najvišim mestima (na levoj strani) grudi i leđa. To sam radio
otkako sam se ukrcao na brod do⁹, to day¹⁰ sam prekinuo ovu opera-
ciju, koju je uz to »mučno« sam izvoditi na svojim leđima, iako mi je
lekar dr Delachaux savetovao da pokušam pomoću ogledala. Qui
vivra verra¹¹, u svakom slučaju hoću prethodno da govorim sa dr
Kunemannom. Koliko mi je god moguće, kretaću se na čistom vaz-
duhu.

U kasinu Monte Karla ima u čitaonici gotovo potpuna pariška i
italijanska novinska literatura; nemačke novine su prilično zastup-
ljene, vrlo slabo engleske. Iz »Petit Marseillais« od danas video sam
»l'assassinat de lord Cavendish et de M. Burke«¹².^[66] Ovdašnja publika,
naprotiv, na primer table d'hôte¹³-susedi hotela de Russie, mnogo se
više interesuje šta se događa u salles de jeu¹⁴ kasina, (tables de roulet-
te de trente-et-quarante¹⁵). Naročito me zabavljao jedan sin Velike
Britanije, mrzovoljan, namćorast, žučan, and why¹⁶? Zato što je izgubio
izvestan broj zlatnika, dok je bio sasvim rešen da takve »digne«. On
nije shvatio da Fortunu čak ni britanskom grubošću nije moguće
»to bully«¹⁷.

Moram završiti ove retke pošto pisma odavde odnosi momak u
Monako na poštu.

Najlepše pozdrave svima.

Tvoj
Mohr

⁵ Da bih umirio savest — ⁶ nastavnik medicinske škole — ⁷ alžirskog fakul-
teta — ⁸ zapaljenje porebrice — ⁹ očigledno nedostaje — ¹⁰ danas — ¹¹ Živ bio pa
video — ¹² »ubistvo lorda Cavendisha i gospodina Burke« — ¹³ pri stolu — ¹⁴ u ig-
račnicama — ¹⁵ ruleta i stolovi tridesetorice i četrdesetorice (kocka) — ¹⁶ zašto —
¹⁷ »zaplašiti«

29

Marx Engelsu

u London

20. maj 1882.

Hôtel de Russie, Monte Carlo (Monaco)

*Privately.*¹

Dear Fred,

Ovo ovde bi bilo nekorisno saopštiti deci, pošto bi ih to uzalud obespekijilo. Ipak, moram somebody at least² obavestiti o poslednjim iskustvima.

U poslednjem pismu (ne znam tačno da li direktno Tebi ili Tussy ili Lauri) pisao sam da ću Ti sve поближе saopštiti posle sastanka sa dr Kunemannom. Do ovoga je došlo 8 maja; to je Elzašanin, naučno (medicinski) obrazovan; na primer, saopštio mi je otkriće dr Kocha o bacilu pre prijema Tvoga pisma⁽²⁾, čovek s velikom praksom; ima najmanje 52--54 na grbači, pošto je 1848. studirao na Univerzitetu u Strasburu; kao političar, on nalazi u listu »Temps« svome temperamentu odgovarajući organ; nauka ga je uverila da sve ide samo »sporo« napred; bez revolucionarne prenatgjenosti — primorava inače gotovo isto toliko da se posle maršira »nazad« (kao na ehternaškoj procesiji⁽⁶⁷⁾ p.e.³); vaspitanje mase i »nemase« prvi uslov itd. In one word, politically, a republican philistine⁴; to sve ovde pominjem (radi objašnjenja) zašto se nisam s njime upustio na to područje, već jedino na »maki-javelističku« politiku Charles-a III, apsolutnog tiranina Monaka. On me drži za jednog 1848-ša, i do daljega, osim ovog datuma nisam mu dao o svojoj drugoj public activity⁵ nikakve dalje podatke. A sad na stvar. Prvobitno je zaključio iz moje *visitkarte*, gde figurira dr, koju sam mu poslao preko njegove posluge, da sam dr. med., u čemu ga je još više uverila *karta dr Stephanna*, koju sam mu predao, ditto karta mog *novog poznanika doktora* iz Interlakena; karta dr Donkina, koga sam pomenuo kao prijatelja moga prijatelja prof. Ray Lancastera, pošto je hteo da zna ko me je lečio u Londonu itd. Onda sam mu dao da pročita Stephannov *consultation écrite*⁶.

Zato što me je, dakle, smatrao doktorom medicine, kolegom, either theoretically or practically⁷ — kazao je prosto i jasno svoje mišljenje pošto me auskultirao i perkutirao. Na moj užas, — *pleurezija je opet tu*, iako u neznatnom stepenu, *samo jedno mesto levo na leđima*;

¹ Ližno — ² bar nekoga — ³ na primer — ⁴ Jednom reči, politički, republikanski filistar — ⁵ javnoj delatnosti — ⁶ napisanu konsultaciju — ⁷ ili teorijski ili praktički

bronhite više ili manje — *hroničan!* On je mislio sa 1 ili 2 *vésicatoires*⁸ da toj stvari (pleureziji) učini kraj; ali 9. maja (mardi⁹) prvi *vésicatoire*, 13. maja (samedi¹⁰) po drugi put kod Kunemanna, propisao drugi *vésicatoire*; mogao se aplicirati tek 16. maja (mardi) pošto se osušilo; 19. maja išao sam k njemu (petak); auskultacija i perkutacija; nalaz bolji, naročito je na neznatno reduciran *épanchement*¹¹; mišljenja je, (pošto se ovi lekari boje da pacijent izgubi strpljenje što mu je time pokvarena plus ou moins¹² svaki put cela nedelja) da nije potrebno da se i dalje stavljaju *vésicatoires*; mogao bih samo utrljati tincture of Iodide¹³ (što mi je Stephann propisao protiv bronhitisa) sada na gornje a *takode i na donje* mesto na levoj strani grudi i leđa. Na to sam izjavio, ako *épanchement* još nije sasvim iščezao, oretpostavljam ponovo *vésicatoire* (za 23. maj, mardi); od dr Stephanna znam da kad je reč o pleureziji jodna tinktura je samo slabo, nesigurno sredstvo, koje stvar odugovlači u nedogled. Kunemannu je očigledno bilo mnogo prijatnije što sam se odlučio za heroičnu remeduru; sad se nadam da će mi 26. ili 27. maja za ovaj *drugi rechute*¹⁴ reći da je final (pro nunc¹⁵).

Doista, u vezi sa tim »sudbina« se ovoga puta pokazala konsekventno jeziva, gotovo čak kao u dr Müllnerovim tragedijama.^[68] Zašto Kunemann (i ja sam to i pre toga »saznao«) kaže da je bronhitis tako »hroničan«? Zato što je na celoj Rivijeri vreme tako neobično loše, anormalno; no on misli da je to utoliko normalno što je *od januara do početka maja* bilo premalo kiše, gotovo je uopšte nije bilo, odveć lepo toplo vreme; reakcija je morala nastupiti. Ja sam mu to prostije objasnio da je svemu tome kriv moj dolazak iz Alžira; 4. maja doneo sam kišu u Marsej i posle izvesnog odupiranja vreme je dobilo — *mutatis mutandis*¹⁶ — karakter meni dobro poznatog alžirskog »nevremena« u sadašnjem mestu moje prisutnosti. Treba mnogo strpljenja, naročito i od strane adresata moga pisma. Ovakvo ponavljanje odveć je dosadno. Nekoristan, besadržajan, uz to skup način života!

Sutra ću pisati Tussy, pošto je njeno pismo na koje nisam odgovorio najstarijeg datuma. Danas mi nije zgodno, pošto nova koža posle *vésicatoire* još ima tendenciju da se pri saginjanju neprijatno tare o grudnjak ili rublje. Nota Bene: ono što pišem deci, istina je, ali *nije cela istina*. Zašto da ih plašim?

Tvoj
Mohr

Zabluda dr Kunemanna o tome da sam »kolega lekar« razjasnila se kad na kraju prve posete nije hteo da mu plati; bio je utoliko ljubazniji kad je doznao da sam *laik*, dakle moram i da »ispovnem«.

⁸ flastera — ⁹ utorak — ¹⁰ subota — ¹¹ eksudat — ¹² više-manje — ¹³ jodna tinktura — ¹⁴ recidiv — ¹⁵ poslednji (zasada) — ¹⁶ s odgovarajućim izmenama

30

Marx Engelsu

u London

[Monte Carlo] 30. maja 1882.

Dear Fred,

Posle apliciranja *vésicatoire*¹ 23. maja (treći u Monte Karlu) video sam se doduše, osim danas, i ranije s dr Kunemannom, ali samo odnosno »bronhija«. *Quo-ad pleurésie*² danas je bio dugi zaključni pregled: *épanchement*³ je »iščezao«; što je ostalo, to je takozvana *suva pleurezija*; više nema infiltrata, ali ostaje šum trenja jedne kožice o drugu, da bi stvar netačno popularno izrazio. On misli da bi bilo korisno da danas, najzad, apliciram još jedan *vésicatoire*, a zatim da *na nekoliko dana odem u Kan*, a potom mogu da se uputim u Pariz.

Pleureziju, kaže on, navukao sam sasvim slučajno; isto tako, pri mojoj solidnoj, normalnoj građi, mogao sam je nikada ne imati, ali sa istim pravom navući i pre 40 godina — slučajno! Rešiti se teže je zbog mogućnosti recidiva.

Pošto sam nag spreda i straga morao da paradiram, skrenuo mi je pažnju da je leva strana usled pleurezije bila ranije natekla nasuprot desnoj; sad obrnuto leva strana (reč je o oštećenom mestu) kontrahira se nasuprot desnoj, i to usled moga *traitement*⁴. Da bih sasvim uklonio poslednje ostatke, tako reći uspomene na pleureziju, preporučuje mi da *kasnije* odem na neko vreme na planinu, gde je vazduh redi. Pluća bi se morala »popraviti« takvom gimnastikom, gimnastikom koju joj nameće kraj. Detalje sam mogao utoliko manje pratiti što je nastojao da mi francuski učini jasnijim elzaškim nemačkim, a i nekim američko-ingleskim. No bilo je jasno ono što mi je dr Stephann rekao prvog dana: vaš grudni koš ostaje kakav je; ako, dakle, lažno tkivo suzi mesto jednog krila pluća, onda se pluća moraju zadovoljiti s manje prostora. U meri u kojoj se to tkivo uklanja, pluća se opet šire. Ja tek što sam došao od Kunemanna, dakle skoro je šest sati uveče, što je (6 sati) poslednji čas pošte for to-day⁵. *Sutra* — z og toga što će mi noćas poslednji put aplicirati *vésicatoire* — pisanje je out of question⁶; prekosutra se moram odmoriti i tako pre 2. ili 3. juna (pošto osim toga moram pakovati) teško ćete dobiti dalje vesti.

S najlepšim pozdravima.

Old Mohr

¹ flastera — ² Što se tiče zapaljenja plućne maramice — ³ eksudat — ⁴ lečenje — ⁵ za danas — ⁶ nemogućno

31

Marx Engelsu

u London

Kan, 5. juna 82.

Dragi Fred,

Tridesetog maja poslednje (za Monte Karlo) žigosanje leđa; 31. maja su me dalje operacije zadržale u kućnom pritvoru; 3. juna Kunemann me je oslobodio pa sam istog dana oputovao. Savetovao mi je da po svaku cenu probavim nekoliko dana u Kanu,^[69] pošto je to zahtevalo već i »sušenje« nanetih mi rana.

Tako sam ceo mesec životario u ovom repaire¹ otmenih dokoličara ili adventurers². Priroda je divna, a inače pusto mesto; »monumentalno« je zato što se sastoji samo od hotela; ovde nema plebejske »mase«, osim garçons d'hôtels, de café etc. i domestiques³, koji pripadaju lumpenproletarijatu. Staro razbojničko gnezdo na isturenoj steni, s 3 strane okruženo morskim zalivom, tj. *Monako*, bar prastari, srednjovekovni tip italijanskog gradića; s druge strane *Kondamin*, podignut najvećim delom dole kraj mora, između »grada« Monaka i maison de jeu⁴ (tj. Monte Karla), i brzo raste. *Monako*, in the strict sense⁵, je »politika«, »država«, »vlada«; *Kondamin* je obično »malogradansko« društvo; ali Monte Karlo je »the pleasure«, and, thanks to the banque de jeu, the financial basis of the whole trinity⁶. Čudno je da su ovi Grimaldi ostali dosledni sebi; ranije su živeli od piratstva, a jedan od njih⁷ f. i.⁸ pisao je Lorenzo dei Mediciju da im je zemlja ograničena, osim toga neplodna; da ih zato priroda upućuje na piratstvo; da, stoga, Lorenzo treba da bude tako velikodušan da im jemči svake godine »poklon«, pošto se oni ne »usuđuju« da love florentinske brodice. Lorenzo im je, zato, plaćao malu godišnju platu.

Posle pobeđe Holy Alliance⁹ nad Napoleonom¹⁰, Talleyrand, koji je, da bi se rasonodio, izabrao sebi za sadruga među emigrés¹¹ bednika nad bednicima, bivšeg tirana Monaka¹² — dakle Talleyrand se našalio time da »restaurira« njega, oca »Florestan«-a¹³ »au nom du principe de la légitimité«¹⁴. Ova dvojica restauriranih — onaj u Hesen-Kaselu¹⁵ i taj u Monaku^[70] — ovaj couple¹⁶ zaslužuju da figuriraju

¹ pribežištu — ² pustolova — ³ kelnera hotela, kafea i posluge — ⁴ kazina — ⁵ u strogom smislu — ⁶ »zadovoljstvo«, i, zahvaljujući kockarnici finansijska baza celog ovog trojstva — ⁷ Lamberto Grimaldi — ⁸ npr. — ⁹ Svete alijanse — ¹⁰ Napoleon I — ¹¹ emigrantima — ¹² Honoratiusa IV — ¹³ Florestana I — ¹⁴ »u ime principa legitimeteta« — ¹⁵ izborni knez Wilhelm I — ¹⁶ par

u novom izdanju Plutarha; istovremeno, kakav kontrast između Đenovljanina (koji juri pre svega za finansijskom pljačkom) i nemačkog »patrijarha«.

Naš dr Kunemann se potajno žali da je, iako je već radio kao lični lekar Njegovog presvetlog Veličanstva sadašnjeg (potpuno slepog) Charles-a III, bio neprihvatljiv zbog svojih liberalnih principa, pa je morao da ustupi mesto jednom Englezu (dr Pickeringu). The survival of the best — i.e. kao ličnog lekara malog tiranina — to a Britisher, of course, warranted by the nature of the beast! And that is the worst; this same Dr. Pickering, before being called by natural selection, he had dangerously fallen ill at Monaco, was treated and cured by Dr. Kunemann.¹⁷ Takvih tužnih drama sudbine ima mnogo na ovom svetu!

Čudno je da je ova vrućina pre pogoršala moj bronhijalni kašalj nego što ga je ublažila. Naravno, utoliko više »izgovora« za prehladu! Uostalom, Kunemann (a taj čovek je odličan lekar, poznaje englesku, nemačku, kao i francusku medicinsku literaturu, specijalista za plućne i grudne bolesti) ne deli Tvoje mišljenje o povratku u Pariz. Ne treba da ga predem s prekidima. On kaže da je sad vrućina, ne samo danju nego je toplo i noću; da su sada glavne opasnosti od prehlade na železničkim stanicama; ukoliko češće budem prekidao putovanje, utoliko su češće mogućnosti za rechutes¹⁸. Naprotiv, u Kanu treba da uzmem za put 2 flaše dobrog starog bordoa. On, kao i dr Stephann, zasniva to na tezi: želudac se mora smatrati osnovom prilikom lečenja kako pleurita tako i bronhitisa itd.; dobro i mnogo jesti; čak i ako je to suprotno čovekovoј navici, treba se »navići«; »piti« »dobro vino« i razonodavati se vožnjom itd., ako se ne sme mnogo kretati, penjati itd.; što manje misliti itd.

Tako, sledeći ovo »uputstvo«, ja sam na najboljem putu ka »idiotizmu«, mada se sa svim tim nisam oslobodio bronhijalnog katara.

Stari Garibaldi je, meni za utehu, »otišao u večnost« usled bronhitisa. Prirodno, at a certain age¹⁹ sasvim je svejedno usled čega je čovek »launched into eternity«²⁰.

Ovde sam od 31. juna²¹ i večeras ću otputovati. U Nici i ovog puta i, izuzetno, u Kanu jak vetar (*mada topao*) i kovilac prašine. Priroda ima izvestan filistarski humor (takve je vrste već u »Starom zavetu« hranjenje zmije zemljom, kao humoristička anticipacija hrane koju crvi, po Darwinu, nalaze u zemlji).^[71] Tako je jedna takva šala prirode prošla kroz svu lokalnu štampu Rivijere. Naime, 24. maja

¹⁷ Preživljavanje najboljih — tj. kao ličnog lekara malog tiranina — Britanca, naravno, garantovano prirodom životinje! I ovo je najgore: taj isti dr Pickering, pre nego što je bio pozvan prirodnom selekcijom, bio se teško razboleo u Monaku, dr Kunemann ga je lečio i izlečio — ¹⁸ recidive — ¹⁹ u izvesnim godinama — ²⁰ »izbačen u večnost« — ²¹ u rukopisu: maja

bila je užasna orage²² naročito u *Mentonu*; grom je udario baš auprès de la gare²³ (Mentona) i odbio đon sa jedne cipele nekom filistru koji je tuda prolazio, ali ostale filistre nije ni takao.

S najlepšim pozdravima svima.

Stari Mohr

Tek posle nekoliko dana javiću prijateljima da sam u Parizu. Još mi je neophodno što manje »druženja s ljudima«⁽⁷²⁾. U dr Dourlenu naći ću dobrog lekara za konsultacije.

32

Marx Engelsu

u London^[73]

9. juna 1882.

11, Boulevard Thiers, Argenteuil

Dear Fred,

Ti znaš, kao što i tickets of leave¹, i ja se moram javiti najbližem lekaru mog datog narednog boravka.^[74] Dakle juče examination² od strane dr Dourlena. State of health exactly *the same* I left in which it was at Monte Carlo. As to the *bronchite*, I shall for a few weeks try the sulphurous waters of Enghien, about 15 minutes distance from Argenteuil; if this will not work, he wants to send me to the Pyrenées (Cauterets). (The same things had me already told by Dr. Kunemann, who, in the last time, commenced to feed me with pastilles de sulphure). A specialist at Enghien is a special friend of Dr. Dourlen to whom he will give me a letter. Generally Dr. D[ourlen] found the tone and strenght of my body much other thah when I left; he was even astonished that I was in so good a condition after two rechutes et après 14 véscicatoires.

Compliments to all.

*Old Mohr*³

Longuet donosi me every evening the »Standard«, so useless to him. I have not yet written to the Gascon; my cough warns me to be careful before seeing friends.⁴

¹ otpušteni robijaši — ² pregled — ³ Zdravstveno stanje sasvim isto kao i pre odlaska iz Monte Karla. Što se tiče bronhitisa, to za nekoliko nedelja treba da pokušam sumporne izvore Angijena, oko 15 minuta daleko od Aržanteja; ako to ne pomogne, on hoće da me pošalje na Pirineje (Kotere). (To isto je bio već rekao dr Kunemann, koji me je u poslednje vreme počeo hraniti sumpornim pilulama.) Specijalist u Angijenu je vrlo dobar prijatelj dr Dourlena, za koga će mi dati pismo. Opšte uzev, dr Dourlen je stanje i snagu moga tela našao boljim nego pri mom odlasku; on se čak iznenadio da me posle dva recidiva i 14 flastera vidi u tako dobrom stanju. Pozdrav svima. Stari Mohr. — ⁴ mi svake večeri »Standard«, bez ikakve svrhe za nj. Gaskonjcu još nisam pisao; moj kašalj me opominje da budem opre-zan i ne primam nikakve prijateje.

33

Marx Engelsu

u London^[75]

[Argenteuil] 15. juna 1882.

Dear Fred,

Mislio sam da mogu da javim progress¹ od otprilike prošle nedelje. Ali je nastupio *pad temperature* čim sam stigao, u stvari, *dan po mome dolasku*. Ovo vreme, dakle, prema izjavi dr Dourlena, kao i njegovog medical friend² u Angijenu, još ne dopušta da počnem lečenje sumporom. U svome ranijem stanju — srećnom periodu pušenja — ja bih ovo vreme smatrao za delightful³. Nebo je doduše više ili manje često naoblačeno, nešto kiše s vremena na vreme, vetar, manje leto no kasna jesen, pri svem tom za zdrave prilike prijatno vreme

Juče — posle moga pisma St. Paulu Gaskonjcu — došao je u posetu. I was glad to see him.⁴ Prema mom savetu prećutaće — *do daljeg naređenja* — moje prisustvo ovde.

Rano ležem, kasno ustajem, veći deo dana provedem sa decom i Jennychen i dosada koristim za kratke šetnje svaki povoljan trenutak. Osećam se bolje nego at any time⁵ u Alžiru, Monte Karlu ili Kanu. Promena vremena nabolje izgleda i ovde verovatna. Pisaću Ti pismo odmah po prvom odlasku u Angijen. Najlepši pozdrav svima.

Tvoj
Mohr

Tussychen je pisala Jennychen kao očevidac interesantan izveštaj o Hyde Park Meetingu.^[76]

¹ napredak — ² prijatelja lekara — ³ divno — ⁴ Bilo mi je drago da ga vidim.
— ⁵ ikada

34

Marx Engelsu

u London

[Argenteuil] 22. juna 1882.

Dear Fred,

Tvoje je pismo^[2] stiglo svega nekoliko minuta pre zatvaranja pošte, koja se vrlo rano zatvara. Zato samo nekoliko reči.

Tek danas mogu report progress¹, jer sam zbog kišovitog vremena od nedelje do zaključno juče suspendovao svoje sumporne operacije i tek danas opet nastavio. U Kotereu at present time² je đavolski hladno, i sezona tamo počinje normally³ tek sredinom jula. Stoga je Angijen ovde došao vrlo zgodno, iako vreme dosada nije zadovoljavajuće za uninterrupted⁴ iskorišćavanje institution thermale⁵. Drugi ljudi bi se manje ustručavali, oni sa »résidu⁶« moraju biti obazrivi. Dr. Dourlen kaže da je sva teškoća u tome da se izbegne sve što bi pleureziju moglo povratiti.

Pusti one u Njujorku neka »prestampavaju« na svoju ruku, neka se samo čuvaju neopravdanih dodataka.^[77]

Helenu, dakle, očekujemo u nedelju.

Lavrovu — pošto zasada još moram izbegavati svaki duži razgovor — još nije vreme da se saopšti moje prisustvo. Baš on bi bio taj čovek koji bi me naveo na to da satima govorim.

Pozdravi Jennychen.

Tvoj
K. M.

¹ izvestiti o napretku — ² sada — ³ normalno — ⁴ neprekidno — ⁵ termalne banje — ⁶ »ostacima«

35

Marx Engelsu

u London^[78]

[Argenteuil] 24. juna 1882.

Dear Fred,

Juče primih registered letter^{1[79]}; danas sam proveo u Parizu. Zbog ovog promenljivog vremena uhvatio me reumatizam mišića blizu kukova; usled toga, između ostaloga, noć između 22. i 23. bez sna zbog jakih bolova, drugog dana nisam jeo (ali sam apsolvirao sumpornu inhalaciju juče u Angijenu); Dourlen je došao sinoć i pomogao mi da utrljam laudanum; all right² sad u odnosu na ovaj incident³; samo još slabi nagoveštaji reumatizma mišića.

Što se tiče Angijena, prvo treba odgovoriti na pitanje — pošto to zavisi od individue — da li je ovdašnje sumporno vrelo dovoljno jako. At all events⁴, Reinhardt je ovde izlečio svoj bronhitis, isto tako ranije Longuet. Poslednji je takođe bio u Kotereu at an earlier time long before his marriage. Its height above the sea level 1200 - 1400 mètres about. I should be very glad if I should not want it for the bronchial catarrh; at all events Cauterets was out of question for this time. Helen will arrive at St. Lazare gare où Longuet there to receive her.

Salut.⁵*Mohr*

¹ preporučeno pismo — ² sve u redu — ³ događaj . . . ⁴ u svakom slučaju — ⁵ u ranije vreme dugo pre svoje ženidbe. Leži otprilike 1200 - 1400 metara iznad mora. Bilo bi mi jako drago kad mi ne bi bio potreban za bronhijalni katar; u svakom slučaju Kotere ovoga puta nije došao u obzir. Helena će stići na stanicu St. Lazare, gde će je Longuet sačekati. Pozdrav.

36

Marx Engelsu

u London^[80]

[Argenteuil] 4. jula 1882.

Dear Fred,

Leto je zapravo počelo tek 1st july (ili rather on the second only)¹. Dosada imam dva sumporna kupanja sa *douches*², sutra treće; nečeg divnijeg od kupanja prskanjem (alias douche) još nisam doživio; iz kade se popne na nešto povišenu dasku, i to en »nature«³; banjski momak uzme zatim štrcaljku (veličine vatrogasnog šmrka) i vlada svojim instrumentom kao virtuoz, komanduje pokrete tela i bombarduje naizmenično sve delove (save the head⁴, teme) 180 sekundi (alias 3 minuta), čas slabije, čas jače, sve do nogu — uključivo stopala — i tako stalno crescendo.

Vidiš kako čovek ovde može da ne bude raspoložen za pisanje. Pre pola 9 ujutro moram biti na railway⁵ (i.e. this the time of leaving exactly for⁶ Angijen), natrag u Aržantej about 12 o'clock⁷, uskoro potom dejeuner; après⁸ velika potreba za odmorom, pošto ovaj sumpor zamara u svim oblicima; zatim na vazduh itd. U sali za inhalaciju atmosfera je tamna od sumporne pare; ovde se zadržava 30 do 40 minuta; svakih 5 minuta udahne se na nekom stolu sa specijalnom pulferiziranom, punom sumpora parom (iz jedne od cevi (cink) sa slavina); svi su zakukuljeni u kaučuk od glave do pete, zatim hodaju jedan za drugim oko stola; bezazlena scena iz Danteovog inferna⁹.^[81]

Pozdravi Schorlemmera. Imam za nj još jednu moju fotografiju iz Alžira.

Lafargue izgleda sebi ovde kao *gros oracle*¹⁰. Pariz je za nj the only place of the world worth manhood¹¹.

¹ 1. jula ili tačnije tek 2 — ² tuševima — ³ u »naturi« — ⁴ (izuzev glave) — ⁵ na železnici — ⁶ tj. to je tačno vreme odlaska — ⁷ oko podne — ⁸ doručak; potom — ⁹ pakla — ¹⁰ važno proročište — ¹¹ jedino mesto na svetu dostojno čovečanstva

37

Marx Englesu

u London

Četvrtak, 3. avgusta 1882.

11, Boulevard Thiers, Argenteuil

Dear Fred,

Teškoća da se pišu pisma objašnjava se ovime: pola 8 ujutro počinje umivanje, oblačenje, pijenje kafe itd.; oko half¹ 9 ujutro odlazak u Angijen, vraćam se većinom tek oko 12, zatim dejeuner² u Aržanteju en famille³, od 2 - 4 popodne počinak, zatim šetnja i zabavljanje s decom da se obeznaniš gore nego od Hegelove *Fenomenologije*; najzad u 8 uveče supper⁴ i time je dnevni posao završen. Kako onda naći vremena za pisanje?

Tussychen izvanredno pomaže Jennychen, i njen boravak ovde teško da bi se mogao smatrati odmorom kad Tussy ne bi bila tako dobra deci i jednoj Jennychen i kad u ovim specifičnim uslovima ne bi razvijala svojstva koja u Londonu dremaju.

Tussy i Laura još se nisu videle i jedva da teže za tim. No već pristojnosti radi moraju se bar jednom sresti kod mene.

A sad prvo izveštaj o zdravlju. Moja kura je počela 17. juna. Vreme je dosada bilo tako malo prosečno letnje vreme (francusko), da se sezona, koja u Angijenu počinje u junu, smatra za failure⁵ od strane établissement thermal⁶, i nadaju se »boljemu« u avgustu i septembru. Stalna promena temperature, često naoblačeno nebo, naročito pre podne, nagoveštavajući kišu i orages⁷, žestoki vetrovi, vazduh pun vodenih para, otuda često une chaleur lourde, alias Londoner »close« status⁸. Francuzi su se s mukom odbranili od engleske alijanse; nasuprot tome izgleda da se engleska klima (I mean⁹ naročito londonska klima) sve više i više naturalizuje ovde u Parizu i okolini. Bar je ove godine tako. Naravno, između toga i pojedini lepi danj ili fragmenti dana. U ovim okolnostima moja je kura da se rvem s »prijatnim preprekama«. Lenchen će se setiti da su jedog određenog dana kako examination¹⁰ dr Feugier-a tako i nekoliko časova kasnije dr Dourlena dali iste rezultate: râlements¹¹ iščezli, a time je eliminisan i »bronhijalni« karakter katar. »Ovo« Ti nisam saopštio; naslućivao sam da ovaj bronhijalni katar nipošto nije iskrkljao svoju poslednju reč. Doista,

¹ pola — ² doručak — ³ u krugu porodice — ⁴ večera — ⁵ neuspeh — ⁶ za termalno kupalište — ⁷ oluju — ⁸ zagušljiva vrućina, drugim rečima londonska zapara — ⁹ mislim — ¹⁰ pregled — ¹¹ šumovi disanja

pri trenutno pogoršanom vremenu krklja ponovo. Da kašalj nije bio »iščezao« (naravno, znatno ublažen), to sam znao; ali ostatak kašlja mogao bi ostati, pošto se njegov karakter izmenio.

I prošlog ponedeljka (31. jul) našao je dr Feugier pri auskultaciji da krkljanje još uvek traje, iako slabije; vreme je upravo za ovakve vrste bolesti nepovoljno. Prosečno je pacijentima potrebno samo 3 nedelje sumpornog lečenja; mnogi ljudi ne bi u stvari duže ni izdržali, a da se ne izvrgnu napadima groznice itd. Pri mojoj inače snažnoj konstituciji on drži da bi bilo najbolje — budući da me i kašalj još uznemirava, naročito jutrom — da lečenje, inhalation, baths, douches¹² i pijeње vode sa sumpornog vrela, produžim do *sredine avgusta*; preko toga roka bilo bi protivno svrsi. Razume se da ću se potpuno povinovati lekarskom savetu. No, s druge strane, će svakako biti *prekasno* za plan sa Engadinom^[82]; i Feugier i Dourlen se boje da bih se mogao izložiti temperatur adventures¹³, koje pre svega u mome stanju ne treba bez potrebe izazivati. Nadam se da ćeš *svakako* na nekoliko dana doći ovamo (Lafargue-ovi Ti mogu u Parizu lako naći sobu), ne samo da se s Tobom posavetujem que faire après¹⁴, no naročito ćeš shvatiti koliko želim da Te opet vidim posle svih tih damned véscitoires¹⁵! i pošto sam nekoliko puta za dlaku izmakao katastrofi.

Laurchen mi je pisala da će *Deville* uveče 2. avgusta otputovati u svoj rodni grad Tarbes. No pošto sam izrazio želju da ga vidim, predloži Mesa kod sebe déjeuner¹⁶ pre 2 avgusta, gde bi se sastao sa Lafargue-ovima ditto *Deville*-om i *Guesde*-om. To je bilo prvi put da sam prihvatio takav sastanak. (Življi razgovor, odnosno brbljanje, još uvek me zamara — post festum¹⁷.) Dobro je prošlo. Čini mi se da ljudi oko »Citoyen«-a sa svojim javnim mitinzima o egipatskim itd. affaires¹⁸ imaju uspeha^[83]; no što se tiče kvaliteta njihova lista, ils laissent beaucoup à désirer¹⁹. Uzgred, *apstrahujući i takozvane socijalističke listove*, veliki i najuticajniji deo *pariske štampe* je nesravnjeno nezavisniji od londonske. I pored pritiska koji se vrši na većinu profesionalnih političans²⁰, i pored konspiracije »Republique Française«, »Temps« i »Journal des Débats« — koji saglasno rade pod direktnim vođstvom *Gambette* —; ništa manje i pored pokušaja podmićivanja od strane finansijera, (Rothschilda itd.), koji su direktno zainteresovani u krs-taškom pohodu, zajedno s Engleskom, protiv Egipta — pariska štampa je odbila svaki pokušaj (čak i maskirani Freycinet-ov) za intervenciju s Engleskom ili sa četvornim savezom; bez nje *Clemenceau* ne bi postigao pobjedu u parlamentu.^[84] Ali gde ima u Londonu ma i atom »nezavisne« štampe?

Ja se doista ne sećam gde se u mojoj biblioteci nalazi grandes opus²¹ [85] *Lorie*; a i ne izgleda mi da je vredno truda da Ti sebi daješ

¹² inhaliranje, kupanje, tuševе — ¹³ temperaturnim avanturama — ¹⁴ šta da se radi po tom — ¹⁵ prokletih flastera — ¹⁶ doručak — ¹⁷ posle — ¹⁸ događaji — ¹⁹ nisu kako bi trebalo — ²⁰ profesionalnih političara — ²¹ veliko delo

truda da ga tražiš. Ti znaš da me posle čitanja njegovog opusa (ili rather²² prve polovine knjige, jer fantazije gospodina Lorie u drugoj polovini, kako u *stvarnosti konstruisati* njegov normalni ideal, sitno zemljovlasništvo, i.e.²³ sitnu seljačku svojinu — više nisam imao strpljenja nego da prelistam) njegovo otužno laskanje privatno a javno izigravanje »nadmoćnijeg«, odnosno iskrivljavanje mojih shvatanja da bi ih mogao udobnije opovrći, nipošto nisu oduševili. Pa ipak, iako na prvi utisak nisam hteo da imam s njime nikakva posla, upoznao sam se pobliže s knjigom zato što je pokazivao talent, što je mnogo studirao; što je ubogi đavo koji mi je mnogo pisao o svojoj želji za znanjem; što je još veoma mlad i što su mi njegove, doduše nipošto mladalačke, štaviše starmale tendencije izgledale objašnjive delom italijanskim prilikama, delom školom iz koje je došao; isto tako što je metod istraživanja koji je našao u *Kapitalu*, koliko mu je to tada bilo moguće, nastojao da usvoji, ponekad ne bez uspeha. Zabavljao me i dopalo mi se što je očigledno sebi laskao da je zahvaljujući njegovoj *Zemljišnoj svojini Kapital* zastareo. Pri svem tom ostale su mi sumnje naročito o »karakteru« toga mladića.

Međutim, pošto sam pročitao ove dve brošure^[86], dao sam Tussy, dva dana po njenom dolasku ovamo moj veoma kategorični i definitivni sud — rečima — pogodi! — *doslovno istim izrazima*, koje je ta *ista Tussychen sa čuđenjem opet našla u Tvome pismu od 31. jula*^[2], koje sam joj pokazao. Dakle Ti i ja ne samo da smo došli do istog rezultata, nego i do *tačno istog njegovog formulisanja!* U takvim uslovima prema njemu se može čovek ubuduće držati samo *ironično odbijajući*, nikako se više ne upuštajući u tu stvar. On je mnogo gori od Kauckića, koji bar ima vrlo dobru volju.

A propos Hirsch: ako je zbilja saradivao sa Mehringom^[87], to mu partija neće nikada oprostiti. Budem li ga video, pozvaću ga direktno na odgovornost. Uostalom, s obzirom na kontroverze o mome *statusu*²⁴, bilo bi bolje ćutati. Šta će da misle radnici, da sam ja tako reći samo tobožnji bolesnik i da sam straćio toliko vremena i sredstava bez ozbiljne potrebe!

Lafargue-ovi se iduće nedelje sele u svoj pravi stan, koji je vrlo lep i za ovdašnje logements²⁵ jevtin.

Au revoir, old boy.²⁶ Pozdravi i Lenchen.

Tvoj
Mohr

²² tačnije — ²³ tj. — ²⁴ stanju — ²⁵ stambene prilike — ²⁶ Dovidjenja stari družu.

38

Marx Engelsu

u London

[Argenteuil] Četvrtak, 10. avgusta 1882.

Dear Fred,

Idućeg utorka saznaću od doktora Feugier-a da li da se definitivno povučem iz Angijena ili da još nekoliko dana produžim.

Na žalost, prinuđen sam, ako odavde (s Laurom) idem u Švajcarsku (u Vevej ili tako neko mesto mi je preporučeno), da mi je pre toga potrebno još nešto monetary subsidy¹. Naime, slučajno sam otkrio da landlord² grdno dosađuje Jenny (a ovdje se ne šale) zbog plaćanja kirije i danas sam imao dosta muke kako da dođem do novaca da stvar regulišem.

Zatim se nadam (*jedini otpor od strane Longuet-a*, kome je sasvim svejedno da li je to za Jennychen olakšanje, a za Johnnyja korisno) da Johnny ide sa Tussy u London, pa bih onda dao još nešto novaca Tussy, da u Engleskoj ode s malim na dve nedelje na more. Glavni izgovor gospodina Longuet-a da nam ne prepusti Johnnyja za pola godine bio je taj da je Johnnyju iz zdravstvenih razloga potrebno da u Normandiji ide na more, kuda bi ga Longuet, shodno tome, otrpazio u Kaen staroj madame Longuet.

U stvari Johnny je ovde podivljao, ono malo što je naučio čitati i pisati to je u Francuskoj zaboravio itd., iz dosade (i.e.³ iz zaposlenosti) postao je nevaspitan i pričinjava Jennychen više posla nego ostalih troje malih. Gospodin Longuet ne čini za dete »ništa«, ali njegova »ljubav« se sastoji u tome da ga ne udalji od sebe zbog onih nekoliko minuta kad je za videti, pošto je u Arzanteju do podne, većinom u postelji, a u 5 popodne odlazi u Pariz.

Zbog onoga što Jennychen predstoji,^[88] ona apsolutno neće moći vladati Johnnyjem. Tussy je an excellent disciplinarian⁴ i dovešće ga u red. Stoga je Longuet-u bar oduzet »izgovor« da mali ne može u Englesku (gde će ga Tussy slati u školu) zato što mora »na more«; on treba da ide »na more«, ali u Engleskoj.

Osim pomenutih izdataka neće mi, po isplati lekara i raznih potrebnih nabavki, mnogo ostati za put odavde u Švajcarsku. Veoma mi je fatalno, ovo traženje, ali potrebno ako neću direktno natrag u London.

Salut.

Mohr

¹ novaca — ² kućevlasnik — ³ to jest — ⁴ izvanredan vaspitač

Vest u francuskim listovima, i.e.³ pariskim, prvo u »Temps«⁽⁸⁹⁾ da Liebknecht putuje u Pariz da bi »uspostavio vezu s nemačkim⁵ radnicima i posetio socijalistu Karla Marxa, koji sad po povratku iz Alžira stanuje u Aržanteju«, — ja kažem da je ova vest u ovom obliku mirisala »na policiju«, pa čak i za Liebknechta odveć netaktična. Bude li me još ovde zatekao, ja ću mu o njegovoj »netaktičnosti« (sve to dolazi od silne želje za isticanjem samog sebe) reći svoje mišljenje.

⁵ svakako zabunom umesto francuskim

39

Engels Marxu

u Aržantej

10, Columbia Terrace,
Great Yarmouth^[90]
20. avgusta 1882.

Dragi Mohr,

Novac je uplaćen, i ja sam odmah danas kod banke poručio doznaku na 1200 franaka. U utorak se nadam da ću je imati.

Šta je s velikim lekarskim pregledom od prošlog utorka? Dosada nikakvih vesti.

Bude li teškoća sa čekom, onda ga prosto vrati, a ja ću Ti za to poslati doznaku na Pariz. Bilo je samo za nevolju.

Pumps i beba su vrlo dobro, maloj već izbijaju dva zuba. Schorl-[emmer] putuje kroz 8 dana u Nemačku.

Postavljaju sto, pa moram završiti.

Tvoj
F. E.

40

Marx Engelsu

u Grejt Jarmut

Ponedjeljak, 21. avgusta 1882.
11, Boulevard Thiers, Argenteuil

Dear Fred,

»Posrebrenje« prekjuche izvršeno.

Nedelja koja je počela prošlog ponedjeljka, odlikovala se ružnim vremenom. Kiša (delom hladno), oluje, zapara; pre svega, vlaga, dok se u Parizu »zvanično« saopštava »nestašica vode«. Ovdašnja birokratija bi mogla i za vreme samog opšteg potopa stvoriti »zvaničnu nestašicu vode« za pijeње, pranje, za domaće i industrijske potrebe itd.

Juče moja poslednja šetnja u salle d'inhalation¹ i kupanje i tušovanje u Angijenu, a tu pre odlaska i pregled od strane dr Feugier-a; *rezultat*:

1. krkljanje u bronhijama veoma reducirano; sasvim bi iščezlo da nije maler s vremenom;

2. pleuritski frottement-Lärm² ostaje u status quo³; potpuno predviđen casus⁴. U najboljem slučaju, i nipošto čestom, traje ova relikvija der pleurésie⁵ godinama. Šalju me na Ženevsko jezero, odakle su dosada povoljni izveštaji o vremenu, budući da oba lekara misle da će možda poslednji ostaci bronhijalnog katara tamo sami od sebe iščeznuti. Qui vivra verro.⁶ Za plućnu gimnastiku na planini sezona poodmakla, a pre svega izbegavati hladnoću.

Ovoga puta propisano da u Švajcarsku putujem samo po danu, tako da moram noćiti u Dižonu; tek narednog dana uputiti se u mesto određenja. Hoće da prosto otklone svaki povod za »rechute«⁷.

Tussychen je prošle srede otputovala sa Johnnyjem; primili smo od nje pismo; sve je dobro prošlo. 19. avgusta (subota) htela je sa Johnnyjem u Istborn. Kako za njene pedagoške svrhe the young man⁸ treba, pre svega, da s početka bude samo pod njenim nadzorom, Tussy je izabrala mesto na moru gde on neće zateći nikakve »prijatelje«.

Jennychen je, na žalost, bolešljiva. U sadašnjem »stanju«^[88] ona pri tom nema ni mira ni odmora.

Laura je all right⁹; *sutra* putuje sa mnom.

¹ sali za inhaliranje — ² šumovi trenja — ³ predašnjem stanju — ⁴ slučaj —

⁵ zapaljenja plućne maramice — ⁶ Živ bio pa vidio. — ⁷ »recidiv« — ⁸ mladić —

⁹ dobro

Lissagarayjev skandal sa Brousse-ovom bandom^[91] imao je taj dobar rezultat što ova više ne raspolaže nikakvim dnevnim listom. Diplomata Malon drži se neutralno u ovoj stvari vis-à-vis Brousse-u, pošto on (Malon) ne sme sebi dozvoliti simpatije za Brousse-a i Co. u *Intransigeant*-u (a Malon i »želi« da to »ne sme«) s obzirom da je njegov redacteur-en-chef¹⁰ Rochefort. **Radnička biblioteka**

Guesde i njegova partija zadobijaju nadmoćnost.

Najlepše pozdravi Jollymeyera i Pumps.

Salut.

»Mohr«

Uobičajenim taktom, gospodin Longuet mi za dèjeuner dovede *Roy-a*; za tri meseca on nije za to mogao naći nijedan dan do danas kad treba da pakujem itd. itd., osim toga moram se oprostiti i od dr Dourlena, a najzad želim i da budem sa Jennychen nasamo.

¹⁰ glavni urednik

41

Marx Engelsu

u Grejt Jarmut

Hôtel du Nord, Lausanne,
24. avgusta 1882.Dear [Fred],¹

Juče, iz Dižona u Lozanu^[92], kiša i relativno hladno. Po kiši sinoć u 9 dolazak u Lozanu. Moje prvo pitanje kelneru: Otkada ovdje pada kiša? Odgovor: Od prekjuče je vreme kišovito (dakle od dana moga polaska iz Pariza). C'est drôle!²

Danas ćemo pogledati Vevej, Montro itd. da potražimo stan. U *meduvremenu* piši u Lozanu, *poste restante*. Bilo bi mi drago da pravovremeno dobijem još nešto municije, da bih za svaki slučaj i na sve strane uvek mogao raspolagati. Adresa dr Charles Marx, ne Karl Marx.

Longuet je ostao do dana moga odlaska isti. Naime, dok sam ranije u dva maha boravio u Aržanteju^[93], Longuet je stalno obećavao prevodiocu *Capital*, jadnom Roy-u, rendezvous sa mnom; svaki put je Longuet našao da nije zgodno vreme za to. A ovaj put kad mi je Longuet opet pričao o sastanku sa Roy-om, ostavio sam mu određene ruke za poslednje četiri nedelje. Eh bien!³ *Tek na dan moga odlaska* — kad sam imao da pakujem, da se oprostim od dr Dourlena i mnogo šta još dogovorim sa Jennychen itd. — odlazi Longuet a da mi ne kaže u Pariz, pozove Roy-a, dovede ga na *dèjeuner* (1 sat) u Aržantej. Duvao je hladni severoistočni vetar, i moja obligate *conversation*⁴ sa poor⁵ Roy-om u vrtu navukla mi je nabez. Thanks to Longuet!⁶

À propos! Jedan nemački dopisnik koji iz Pariza piše za masu nemačkih buržoaskih listova, pisao mi je, ostajući večno najpokorniji; njegovo poštenje smatra za potrebno da me obavesti da nije socijaldemokrat, a još manje dopisnik za listove takve boje; ali u svima krugovima nemačkog »društva« obespokojeni su oficijelnim zvaničnim vestima o mome zdravstvenom stanju; stoga traži to interview⁷ mene u Aržanteju itd.

¹ Original ovoga pisma nalazi se u arhivi Ekonomskog fakulteta Carskog Kyoto Univerziteta u Japanu — ² To je smešno! — ³ Pa lepo! — ⁴ obavezni razgovor — ⁵ jadnim — ⁶ Zahvaljujući Longuet-u! — ⁷ da me intervjuiše

Of course, I did not reply to that softsawder penman.⁸
Pozdrav svima.

Mohr

Old⁹ Beckera i Wroblewskog posetiću u Ženevi, čim mi opet
popusti kašalj.

⁸ Razume se, ovom laskavom piskaralu nisam odgovorio. — ⁹ Starog

42

Engels Marxu

u Lozanu

10, Columbia Terrace,
Greath Yarmouth,
25. avgusta 1882.

Dragi Mohr,

Telegram upravo primih^[94], u najvećoj brzini dva retka poslovno.

U ponedjeljak uveče stiže Tvoje pismo, ali sam već pre toga istog dana bio poslao primljenu doznaku od A. Kayser & Co. na Hirsch fils ainé, Paris, Fr. 1200 à présentation¹ u Aržantej. Pisao sam odmah sutradan Jenny^[95] šta je u pismu i zamolio da tačno izvrši nalog. Naplata odatle neće činiti teškoće.

Mi ostajemo još 14 dana ovde, svima odlično prija, samo Jollymeyer zbog ovakvog vremena ima nešto reumatizma. U ponedjeljak putuje u Nemačku, ja s njime u London, nadam se da ću Tussy i Johnnyja dovesti ovamo.

Želim Ti bolje vreme no što ga mi imamo već četiri dana. Ali i isto takvo dejstvo kakvo na nas čini morski vazduh. Mališanka ima svakim danom sve bolji apetit i naočigled napreduje.

Srdačne pozdrave od svih Tebi i Lauri

Tvoj
F. E.

Šta kažeš na revolverске pucnje de Paepe-a na Duvergera?^[96]
O green eyed monster!^[97]

¹ po videnju — ² O to zelenooko čudovište!

43

Engels Marxu

u Lozanu

10, Columbia Terrace,
Great Yarmouth,
26. avgusta 1882.

Dragi Mohr,

Jutros je stiglo Tvoje i Laurino pismo iz Lozane i ja se koristim trenutnim mirom u sobi da Ti pišem. Ovog puta nisi Ti uzrok lošem vremenu, već »N[ew] Y[ork] Herald« sa svojom predskazanom depresijom. Ako je Tussy ranije kišno vreme ovde mogla pripisati Tvojoj odveć velikoj blizini u Parizu, to moramo sada konstatovati da se novi obrt na kišu poklapa sa Tvojom udaljenošću iz naše blizine i da smo u sredu uveče imali ovde sasvim jednak pljusak kao i vi u Lozani. A i jutros još dolazi pljusak za pljuskom, a na ono predskazano: *finer later on*¹ valja još čekati.

Longuet nek ide u peršun sa svojom netaktičnošću. Ali, da li je onda bilo apsolutno potrebno pri hladnom severoistoku zabavljati Roy-a baš u *vrtnu*?

Egipatska kampanja^[83] je dobro počela. »K[ölnische] Z[eitung]« otvoreno tvrdi da su za 2 i po časa fortovi Aleksandrije bili učutkani, ostalih 5 časova Englezi su bombardovali samo u cilju da razore grad. Brzo zasedanje kanala bilo je dobro sprovedeno, ali čim sam video da je Wolseley pri ukrcavanju demonstrativno dao da se rastrubi da je Abukir cilj bombardovanja, bila mi je cela srvar jasna i mogao sam Schorl[emmer]u izložiti ceo ratni plan kako se sada izvodi. Iz starih brojeva »K[ölnische] Z[eitung]« video sam posle toga da je plan, da se preko Izmaila maršira na Kairo, bio već 10 - 12 dana u Londonu opšte poznat. Tako se dobro čuvala ta tajna. Sam plan je još najracionalniji koji se mogao napraviti u tim okolnostima. Međutim, sa izvođenjem neće ići tako brzo. Pametni Englezi poslali su doduše poljske topove, ali ni konje ni mazge za zapregu. Mazge će kupiti u Južnoj Evropi i Africi. *Ballons captifs*², za rekognosciranje u jednoj ravnoj zemlji bez drveća neophodno potrebni, bili su *uskraćeni*, ali sad ih *naknadno* šalju. Forsirano rekognosciranje protiv ušančenih položaja Egipćana pred Aleksandrijom — besmisleno je, jer niko nije tako glup da će svoju jačinu da razvija *pred* ušančenim položajima. Junaštvo pred Šafuirom je smešno — petočasovna borba i dva engleska

¹ kasnije bolje — ² Privezani baloni

ranjenika! Wolseley, koji već ima 30 000 ljudi, traži sad svoju treću diviziju, ali ta je tek u stanju mobilisanja. I kad ona stigne, njemu će posle zaposedanja Aleksandrije i Kaira ostati jedva toliko da očisti Deltu i zaposedne obalske gradove. Ako su Arabljani tako pametni da izbegnu svaku odsudnu bitku i povuku se u Srednji odnosno Gornji Egipat, stvar bi se mogla otegnuti. Nastranu to da, ako Nil nešto ranije naraste, bušenje nasipa može Englezima sve upropastiti. Međutim, više je nego verovatno da će se stvar okončati ne vojnom akcijom nego diplomatskom igrom iza kulisa.

Lepa stvarčica: za šta je red tape³ sve sposoban, izneo je na videlo C. W. Siemens kao predsednik Britanskog udruženja.^[96] Pre više godina metarska mera je u Engleskoj legalizovana pored stare mere. Takođe su dali dopremiti iz Pariza autentične kopije prvobitnog metra i prvobitnog kilograma. No ako neko hoće da od dotičnog nadležstva dobije autentičnu žigosanu kopiju ovih jedinica, onda ovo izjavljuje: odnosni akt parlamenta nije ih ni ovlastio ni zadužio da to čine. Ako pak neko prodaje po metru i kilogramu koje to nadležstvo *nije* autorizovalo, onda je to fraudulent⁴ i kriminalno. Ovaj mudri mali propust poništava dakle ceo zakon, i basta, sve ostaje po starom. Između ostalog tvrdi Siemens da zadržavanje stare mere nanosi ogromnu štetu engleskoj industriji otkako je metrička mera svuda na Kontinentu uvedena, mnoštvo mašina itd. je nesposobno za izvoz, jer su udešene za druge jedinice, a ne za metar i kilogram.

Nadam se da će se Tvoj kašalj stišati, a najzad ćeš valjda imati i bolje vreme. Kada putuješ, dobro se pazi na brodu. Večeroj je često hladno i maglovito na vodi. Do idućeg proleća moraćeš se još paziti, zatim će bronhitis biti definitivno odstranjen, posle nešto plućne gimnastike u planinama, i mi smo na konju.

U Votlandu ima odličnog vina, ivorn, koje je, naročito *staro*, veoma preporučljivo. Zatim se pije crveno nevsatelsko, kortajo, koje nešto peni, a pena pravi zvezdu u sredini čaše; takođe vrlo dobro. Najzad veltlinsko (valtellina), najbolje vino u Švajcarskoj. Osim toga, u moje doba^[99] je bilo pti-burgonj i makon i božole vrlo dobro i ne skupo. Pij hrabro od svih tih vrsta, i ako Ti ovo skitanje po svetu počne da bude dosadno, promisli da je to ipak jedini način da povратиš staru snagu; ona može još neko vreme da miruje, ali će doći dan kad će nam biti jako potrebna. Pozdravi Beckera i Wrobl[ewskog], ako ih vidiš.

Srdačne pozdrave od celog društva Tebi i Lauri, kojoj ću pisati moje *naredno* pismo ^[2]

Tvoj
F. E.

³ birokratizam — ⁴ prevara

44

Marx Englesu

u London^[100]Hôtel du Léman, Vevey
4. septembra 1882.

Dear Fred,

Laura će Ti opširno pisati o našim događajima, ili bolje reći nedogađajima koje ovde doživljujemo u zemlji dembeliji.^[101] Išli smo na izlete po jezeru kao i ostali.

31. avgusta dobio sam pismo od Jennychen i u prilogu Tvoje pismo^[2] i ček; ovaj sam dao jednoj ovdašnjoj bankarskoj kući, Gention & Co., da ga inkasira u Parizu.

31. avgusta, 1-og i 3-eg septembra briljantno vreme (juče pretoplo). Danas oluja i kiša, nadam se da neće zahvatiti ceo kraj. Čudnovato je što još uvek kašljem; mislim da sam jedino lice u Veveju koje kašlje; bar ja nisam sreo nijedno drugo. Moj general state¹, međutim, vrlo zadovoljavajući; bez ikakvog stezanja popeo sam se s Laurom na visinu ovdašnjih vinograda, kao i na još viši vinograd u Montrou.

U našem hotelu javio mi se Mr. Songeon, président du conseil municipal de Paris²; to je jedan réfugiés³ koga sam poznao u Londonu 1849-50. Poklonio mi je zvanični izveštaj pariskom gradskom veću njegove deputacije (u kojoj i Songeon) u Rim na apoteozu Garibalija^[102]; ovde je reč uglavnom o apoteozu samoga »Songeona«, pošto je on stalno govorio u ime drugih francuskih delegata. Pokazao mi je i primerak *Kapitala*, koji treba da ga prati u šumsku osamljenost, kuda odlazi nedaleko odavde.

Englezi u Egiptu^[83] dosada ne uspevaju tako brzo kako je to Wolseley »predobjavio«.

Gospodin Virchow je, kao što sam video iz supplémenta⁴ »Journal de Genève« od juče opet dokazao da je daleko iznad Darwina, da je on jedini istraživač, i zato takođe »prezire« organsku hemiju.

¹ opšte stanje — ² predsednik gradskog veća — ³ izbeglica — ⁴ priloga

45

Engels Marxu

u Vevej

London, 12. septembra 1882.

Dragi Mohr,

Dopisnicu i Laurino pismo sam primio. Drago mi je da je najzad lepo vreme, nadam se da će se održati. Mi smo od subote opet ovde; Tussy i Johnny su bili 8 dana s nama u Jarmutu.

Songeona se sećam još vrlo dobro; uvek sam razmišljao za šta je ovo patronizirajući-bonomizirajuće¹ lice predodređeno, dok nisam najzad pročitao u novinama: predsednik gradskog veća! To je u stvari bilo ono što mu je već 1850. stajalo ispisano na licu.

Od Gentona & Co. imao sam dosta menica na London u rukama.

Ako nameravaš da u Švajcarskoj još nešto vidiš, onda ne možeš izabrati bolju i udobniju maršrutu od one od Ženeve preko Berna u Interlaken i Brenc, odatle preko Briniga (visokog samo 3150 stopa) na Firvaldštetsko jezero i, ako Te je volja, odatle u Cirihi. To je lagan put za rekonvalescenta, a ipak bi video najlepše tačke Švajcarske. U Interlakenu i Lucernu ili inače negde na Firvaldštetskom jezeru valjalo bi se duže zadržati i odmoriti. Na Ženevskom jezeru je i Morges lepo mesto, tu se Mont Blan najlepše vidi.

Egipatska afera⁽⁸³⁾ se sve više otkriva kao udešena od strane ruske diplomatije. Gledstone-a sada treba, pošto ga je slatka Olga dobro nasapunila, predati na brijanje jednom prepredenijem mentoru. Engleska mora usred mira da zaposedne Egipat, da bi sirota Rusija bila time prinuđena da za svoju vlastitu odbranu zaposedne Armeniju isto tako usred mira. Kavkaska armija je već došla do granice, kod samog Karsa stoji 48 bataljona — u potpunju pripravnosti. I da bi se dokazalo da je Gladstone sa ovim oslobođenjem još jedne »hrišćanske« zemlje ispod jarma unspeakable Turk² saglasan, upravo se sada, posle Berlinskog kongresa⁽¹⁰³⁾, u Malu Aziju poslati engleski komesari za sprovođenje reforme ostentativno opozivaju i njihovi izveštaji objavljuju, iz kojih se vidi da su ih Turci držali za budale, da je sve ostalo po starom, korupciji činovnika se ne može stati na kraj. Palmerston est mort, vive³ Gladstone! vive Gambetta, koji bi bio takođe voleo da je mogao udariti pečat na rusku alijansu u Egiptu. Na žalost, stara dobra vremena su prošla i Rusija više ne stoji *iza* ruske diplomatije nego protiv nje.

¹ dobrodušno — ² neiskazljivih Turaka — ³ je mrtav, živeo

Ja bih vrlo rado došao jednom preko, k Tebi, ali ako bi me nešto snašlo, pa ma i privremeno, svi bi naši finansijski aranžmani bili poremećeni. Ovde nema nikoga kome bih mogao dati punomoćje i prepustiti inkase itd., koji su ipak nešto zamršeni. Sam Moore bi bio još jedini, ali on nije ovde, a stvari se mogu svršiti samo na licu mesta. Osim toga, nadao sam se da ćeš Ti bar ovog leta, iako za kratko, doći ovamo. Da iduću zimu ne možeš provesti ovde, bilo mi je jasno pre no što si napustio Englesku i pre no što si imao recidive; ja sam to već onda rekao Lenchen. Sada, posle recidiva, apsolutno je potrebno da provedeš zimu u vidu proleća, i ja sam se obradovao kad sam čuo da su Dourlen i Feugier to jednodušno i odlučno izjavili; ma koliko da sam ovde usamljen bez Tebe, tu nema šta da se menja i sve drugo mora ustuknuti pred tim da Ti treba da se prvo temeljito izlečiš. No za to je potrebno, i to preko potrebno, da se finansijski red ne poremeti, i zbog toga smatram najstrožijom obavezom da se ne izlažeš nikakvim slučajnostima dokle to traje.

Hartman je pronašao električnu svetiljku, patentirao i prodao za 3000 funti nekom nikogoviću pod isto tako nikakvim uslovima, tako da je u pitanju kada i kako će da dobije novac. U međuvremenu ima opet nameštenje, ali za koliko vremena? O tim njegovim večitim ups and downs⁴ čovek ne zna šta da misli.

Najlepše hvala za alžirske poklone koje je donela Tussy. Bodež je sasvim orijentalan, gde taj ubode tu više trava ne raste. Za lulu moram nabaviti čibuk pre no što je isprobam. Pumps je vrlo ponosna na svoje arabljanske grivne. Ona je zauzeta uređenjem svoje nove kuće, što će svakako još potrajati nedelju dana. Njena mališanka se primetno razvila u Jarmutu. Johnny ide od juče u školu za malu decu (u Grafton Terrace, preko puta vaše stare kuće).

Najlepše pozdrave od svih Tebi i Lauri.

Tvoj
F. E.

⁴ gore dole

46

Marx Engelsu

u London

Vevey, Hôtel du Léman,
16. septembra 1882.

Dear Fred,

U trenutku kad sam seo da Ti pišem, doneo mi je garçon¹ »Journal de Genève« sa veću o Bebelovoj smrti.^[104] To je strašno, najveća nesreća za našu partiju! On je bio jedinstvena pojava u Nemačkoj (možemo reći u »evropskoj«) radničkoj klasi.

Tvoja samopregorna briga za me je neverovatna, i ja se često stidim u sebi —, ali neću da se sada upuštam u tu temu.

Pre no što sam napustio Pariz, moj plan je bio da at all events² bar oktobar provedem u Londonu i budem zajedno s Tobom. Feugier i Dourlen su takođe smatrali da to ne bi bilo rizično ako bi oktobar bio passabel. To je još uvek moguće i pored kišovitog septembra. Barometar se ovde popeo 8-ga, a 9. dostigao najvišu tačku, odonda je padao postepeno sve do najniže tačke 12-oga, 13. se opet popeo (otprilike na istu visinu na kojoj je bio 11), opet pao i od sinoć se opet polako diže. Iako generally³ u celoj Švajcarskoj gadna kiša i oluja (mnogo pomeranja tla i time skopčanih »accidents«⁴), specijalno oko Veveja relativno dobro vreme (i takođe samo izuzetno jutrom hladno i u prvim večernjim časovima). Zbog toga smo i produžili naš boravak ovde. Vazduh je ovde lekovit. I pored stalnog kolebanja temperature i vlažnosti vazduha tokom istog dana, moje se stanje poboljšava. Mislim da se katar od bronhijalnog pretvorio u obični; no pouzdano ću to znati tek u Ženevi, gde ću konsultovati jednog dobrog nemačkog lekara, i.e. dati se stetoskopski pregledati. Put koji si nam predložio, ma koliko prijatan, pri sadašnjim vremenskim prilikama u Švajcarskoj se ne bi mogao izvesti. Berba grožđa izgleda da je ove godine podbacila. Isto tako, na montagnes de la⁵ Dent du Midi pada sneg — i to ranije no obično; na Juri je to redovna pojava.

Bernski »Bund« kaže za Wolseleyja da je vojskovođa koji skoro prevazilazi starog Napoleona.

Šurovanje s Rusima ima jednu začkoljicu; bilo bi moguće da Bismarck sa zadovoljstvom pusti njih, poslednje, da se angažuju, ali tada bi došlo »tešenje« Austrije i compensation⁶ za prusko carstvo.

¹ kelner — ² u svakom slučaju — ³ opšte uzev — ⁴ »nesrećnih slučajeva« —
⁵ brdima — ⁶ naknada

Ulazak Rusa u Armeniju može, stoga, da dovede do opšteg rata, a to, verovatno, Bismarck i želi.

A propos! Bodež je, kao što si po grubom radu morao videti, rad Kabila. Što se tiče čibuka za lulu, doneo sam tri (samo s jednim bila je jedna lula u zalih u jardin d'acclimatation⁷), čibuci su od bambusa; Helen i Tussy, pošto su ovi čibuci bili predugački za njihove malles⁸, nisam hteo opteretiti transportom, nego ću ih sam doneti u London.

Iz pisma Jennychen — upravo stiglog Lauri — vidim da je *Longuet sa Wolfom i Harryjem* u Aubinu. Na žalost, zdravstveno stanje Jennychen zabrinjava, kao što su mi doctores⁹ (Feugier i Dourlen) već u Parizu saopštili Jennychen sa zebljom iščekuje vesti iz Londona o Johnnyju; nije dobila nikakvih news¹⁰ otkako je Tussychen otišla sa Johnnyjem u Jarmut. Laurachen piše danas i Jennychen i saopštava joj da je Johnny all right¹¹ i da već, kao što vidimo iz Tvoga pisma, ide u školu.

Najlepše pozdrave Tussychen, Lenchen, Pumps, and not to forget, my grandson¹². Mi ćemo Ti svakako pisati ako napustimo Vevej.

Tvoj
Mohr

Nisu li pruski džukci kooperirali, zatvorom itd., u Bebelovoj smrti.

⁷ botaničkoj bašti — ⁸ kofere — ⁹ lekari — ¹⁰ vesti — ¹¹ dobro — ¹² i ne zaboravi moga unuka

47

Engels Marxu

u Vevej

London, 18. septembra 1882.

Dragi Mohr,

Večeras u 9 stiže Tvoje i Laurino pismo; otišao odmah Tussy i Lenchen da saopštim potrebno.

Lažna vest o Bebelovoj smrti^[104] je i nas ovde u najvećoj meri uznemirila. Od subote uveče ima mnogo znakova da je netačna, i u upravo prispelom »Justice« telegram od Liebknechta da je Bebel doduše bio opasno bolestan, no sad je nastupilo poboljšanje.

Istovremeno dođoh u pravi čas za upravo primljenu vest da je Jenny dobila devojčicu^[88] i da je sve onako dobro kako se moglo očekivati.

Kad pođete iz Veveja, ostavite adresu (poste restante ili tako nešto) za pisma. Sutra ili prekosutra opširnije.

Tvoj
F. E.

Srdačan pozdrav Lauri.

48

Marx Engelsu

u London

Paris^[105], 28. septembra 1882.

Dear Fred,

Jedno pismo od Laure u koje sam stavio cedulju je zabunom ostalo u Laurinom stanu u pisaćem pultu, biće dakle otposlano tek posle zatvaranja pošte.^[106] No da ne bih gubio vreme, ponavljam da mi po mogućstvu što skorije pošalješ iz Londona novčanice (*adresa* kao i ranije u Aržantej), ako dr Dourlen, kao što se nadam, dozvoli mi to cross the Channal¹.

Danas lije iz takozvanog neba, iako ili uprkos tome što Alphand stalno strahuje od famine d'eau².

Napiši ujedno 2 lines as to the³ vremenskim prilikama u Londonu.

Tvoj
Mohr

¹ da idem preko Kanala — ² nestašice vode — ³ retka o

49

Marx Engelsu

u London

Paris, 30. septembra 1882.

Dragi Fred,

Baš ovde (i.e. la gare¹ St. Lazare) gde sam došao iz Aržanteja da sačekam Lauru, ručam s njome u Parizu i dovedem je u Aržantej — našao me *facteur*² još s Tvojim pismom^[2] i prilogom. Laura će in about a³ četvrt časa stići, probably⁴ s Tvojim pismom njoj.

Dr Dourlen me je danas pregledao u prisustvu Jennychen. Ono *râlement muqueux*⁵ je iščezlo; ostalo je nešto *šištanja*, ali na najboljem putu da se učini kraj ovom upornom kataru koji je već bitno izmenio svoj karakter. Moj general habitus⁶ se izvanredno popravio; a postao sam i »puniji«.

On bi hteo da ja nipošto ne ostanem u Londonu duže od 2 ili, u slučaju sasvim lepog vremena, 3 nedelje. On se više boji vlažnog vazduha nego umerene hladnoće. Nipošto da ne idem ekstra vozom uveče preko Kalea; danju do Kalea, a tek sutradan jutarnjim brodom odatle.

Uopšte je rekao da rano počnem la *campagne de l'hiver*⁷ na Ostrvu Vajt, Džersi, Morle (Bretanja) ili Po. Inače ne bi hteo da *boravim negde odveć južno*, osim *in case of need*⁸, zbog čega je i smatrao da je za me bolji Vevej od toplijeg Montroa. On pretpostavlja da normalne temperature itd. zbog moga dolaska neće odjednom opet rebelirati. Najzad će mi dati »dozvolu« za odlazak u London *definitivno tek* pošto ga umire meteorološki bilteni za naredne dane. (Francuski lekari imaju jaku predrasudu o londonskoj klimi.) On je sad siguran u potpuno izlečenje, ako se ne počine greške. Zato najranije pre utorka neću moći otići.

Da francuska vlada — as represented by the swindling financier⁹ Duclerc — zna o mom prisustvu ovde (naročito u odsustvu skupštine), možda bi me bez dozvole dr Dourlena poslala na put, pošto su »marxistes« et »anti-marxistes« na respektivnim kongresima socijalista u Roani i St. Etjenu^[107], *obe sorte*, učinile što god su mogle da mi pokvare boravak u Francuskoj. Pri svem tom meni je donekle kompenzacija što se ta ista banda iz alijanse — Malon, Brousse itd. — grdno prevarila u nadi *kao da će* (omiljeni obrt našeg

¹ to jest na stanici — ² pismonoša — ³ oko — ⁴ verovatno — ⁵ *krkljanje* — ⁶ opšti izgled — ⁷ zimsku kampanju — ⁸ u slučaju nužde — ⁹ na čelu sa špekulantskim finansijerom

Bruna) na nekoga učiniti utisak »tiha« insinuacija: Marx je »Nemac«, alias »Prus«, dakle i francuski »marksisti« veleizdajnici; čak se nisu usudili ni da je »javno« iznesu. C'est un progrès.¹⁰

Clemenceau je bio jako bolestan, još se nije sasvim oporavio. On je takođe pri polasku iz Pariza poneo *Kapital* za period svoga oporavka. Čini se da je to sada moda za French real or would be »advanced« leaders — if »the Devil be sick«^{11, (108)}

Najlepši pozdrav svima, ne zaboraviti Jollymeyera.

Mohr

Pre polaska iz Francuske pisaću ili ću telegrafirati.

¹⁰ To je napredak. ¹¹ francuske vođe koji su zbilja »napredni« ili bi to hteli da budu — »kad se davo razboli«

50

Engels Marxu

u Ventnor^[109]

[London, 1. novembra 1882]

Nadam se da si^[110] uglavnom dobro. Dva broja lista »Égalité« poslao, a juče i dva stara broja »Köl[nische] Zeitung«. Ovde večeras duva da je milina. Blamaža za Gladstone-a i kompaniju kratka debata juče zbog izručivanja Maceo-a iz Gibraltara^[111]. Johnny je danas dao da mu se izvade dva zuba, sa sasvim neočekivanim heroizmom, koji je čak i dr Shymana začudio. Inače, ništa nova.

Sreda uveče.

Tvoj
F. E.

51

Engels Marxu

u Ventnor

[London], 3. novembra [1882]

Dragi Mohr,

Dopisnicu smo primili^[58] — bili smo nešto zabrinuti pošto nismo ništa čuli kako Ti je bilo na putu narednog dana. All right!¹ U prilogu pismo od Laf[argue]-a — dakle Brissac, Picard i Bouis ipak se kolebali jednog trenutka!^[112]

Biće da si video da je Andrea Costa izabran u Raveni^[113], a u Norveškoj republikanska većina.^[114]

U prilogu »Égalité« i najnoviji doings² dvojice »ovdašnjih« za koje se Ti uvek interesuješ.

Tvoj
F. E.

¹ Sve u redu — ² dela

52

Engels Marxu

u Ventnor

London, 6. novembra 1882.

Dragi Mohr,

Laura mi danas piše nekoliko redaka prema kojima se sudbina »Égalité«-a tek sutra odlučuje^[115]; izgledi su, međutim, vrlo povoljni.

Da li si video današnji »Standard«? Telegram iz Frankfurta: otkako je Ignatijev u Parizu, novi pokušaji rusko-francuskog kompromisa, zasada izgleda vrlo blage prirode: kad bi Francuska nešto više učinila u izručivanju dinamitaša, Rusi bi snažno potpomogli Francusku u Tunisu, Egiptu itd.^[116] Zato, dakle, policijska kampanja u Francuskoj! Videćemo da li će domovima biti nešto s tim u vezi predloženo.

Lafargue mi je poslao »Prolét[aire]«, koji je doneo u St. Etjenu pročitane optužnice protiv njega, Guesde-a itd.^[117] Prava bakunjinistička, ali inače slaba pisanija: najjači argumenti su *Laf[argue]-ova pisma Malonu*, koja protivreče jedno drugom i izražavaju trenutne ćefove, no koja Malon mirne duše štampa, a da se, kako izgleda, ne plaši da bi i Laf[argue] mogao objaviti *njegova* pisma. Nije ni pogrešio, ova gospoda iskorišćavaju svoj materijal u pravi čas, dođe li potom Laf[argue] s Malonovim pismima, onda je to moutarde après dîner¹. Poslaću Ti ovu stvar sutra, no moraš mi je vratiti zbog Bernsteina, protiv koga ću to svakako upotrebiti. Ovaj je hteo da mi pošalje umesto onog što sam tražio, ili o tome, pola biblioteke o fabričkom zakonodavstvu, što sam još, nadam se, pravovremeno stopirao; švajcarski fabrički zakon očekujem svakodnevno; najnoviji nemački zakon o industriji i zanatstvu, gde su i odredbe o fabrikama^[118], poručiću Ti.

Inače, ovde ničeg novog.

Tvoj
F. E.

¹ senf posle ručka

53

Marx Engelsu

u London

[Ventnor] 8. novembra 1882.

Dear Fred,

Šta kažeš o Deprez-ovom eksperimentu na minhenskoj izložbi elektriciteta.^[119] Već ima skoro godina dana kako mi je Longuet obećao da će mi nabaviti Deprez-ove radove (naročito za dokaz da elektricitet dopušta prenos energije na velike udaljenosti pomoću proste telegrafске žice).^[120] Naime, jedan Deprez-ov intimus, dr D'Arsonval, saradnik je u »Justice« i objavio je razne stvari o Deprez-ovim istraživanjima. Longuet je to svaki put zaboravio, kao i obično.

S velikim zadovoljstvom ugledao sam »paper«¹ koji si mi poslao, gde Sherbrooke i Rivers Wilson paradiraju kao »trustees in London for the Bondholders«²? Juče u »Standardu«, *House of Commons* debates³, Gladstone-a su dobro udesili zbog tih trustees, pošto rečeni Rivers Wilson još zauzima visoki (i.e. dobro plaćeni) položaj u upravi engleskih Public Debts⁴. Gladstone, očigledno u velikoj neprilici, nastojao je prvo to pooh-pooh⁵, ali kad se zatim pripretilo da će se izneti predlog protiv Rivers Wilsona, Gladstone laže da on u stvari ništa ne zna o Galveston and Eagle etc. Railway Co⁶.^[121] A ne manje slavno igra our saintly grand old man⁷ u stvari gibratarskog »izručenja«^[111]. Čovek se opomene da ovaj Gladstone nije uzalud prošao svoju školu u šikanoznoj činovničkoj oligarhiji pored jednog Grahama itd. pod Sir Robert Peelom.

Za nespretno laganje, glupo izvrtanje reči, prazne izgovore u egipatskoj stvari ovde je Sir Charles Dilke sasvim na svome mestu.^[122] On nema niti Gladstone-ove pijetističke kazuistike niti vesele podrugljivosti quondam⁸ Palmerstona. Dilke je prosto nevaspitani skoroević, koji sebi izgleda velik u svome prostaštvu.

Pošto ovde držim »Standard«, našao sam tu i pomenuti telegram iz Frankfurta.

À propos! Bilo bi mi drago kad bi mi Bernstein poslao *Jahrbuch* u kome je *Oldenburgov* (ja bar mislim da se tako pisac zove) članak o mojoj teoriji vrednosti.^[123] Iako mi to nije potrebno, ipak bi bilo bolje

¹ »liste — ² poverenici u Londonu za imaoce obveznica — ³ debate u *Donjem domu* — ⁴ državnih dugova — ⁵ da likvidira to uzvicima — ⁶ Železničkom društvu — ⁷ naš pobožni veliki starac — ⁸ počivšeg

kad bih imao pred sobom ono o čemu se tada govorilo. Kad sam pisao holandskom popiću⁹ sve mi je bilo sveže u pameti; otada leži između toga moja bolest i smrt moje žene — period dugog zamračenja glave.

Ovde neprekidno besni bura, naročito uveče i noću; izjutra rano većinom pada kiša ili je bar gloomy¹⁰; tokom dana uvek dobrih intervala, koje treba odmah iskoristiti; pri tom nestalno, ćudljivo vreme. Na primer, prošle nedelje sam išao oko 4 sata na Downs¹¹ i šetao tamo po putu duž Bončerča, čije najviše kuće, koje se terasasto dižu, (najniže su na samom moru) dosežu sve do staze; dalje vijuga staza, čas gore čas dole, između uzvišica nasipa sve do mora. (Kad sam prošli put bio ovde sa Tussy¹²), nisam se usudio popeti do staze.) Ovde se može satima tumarati, uživajući u isto vreme brdski i morski vazduh. Bilo je tako toplo kao leti; čisto plavetnilo neba, samo s prozirnim belim oblacićima; odjednom *studena kiša*, sky suddenly overcast¹². Tome valjda imam da zahvalim i reumatizam mišića (na levoj strani grudi prema starom bolnom mestu), u ponedjeljak noću bilo je tako žestoko da sam u utorak i protiv volje morao zvati doktora. Moja old spinster¹³ Mac Lean, na moj upit mi reče da dva lekara dolaze u njenu kuću. The greatest, the most fashionable man was »I.G. Sinclair Coghill, physician to the Royal Hospital for Consumption«¹⁴. Pitao sam whether he be the old fogey whose coach I had had the displeasure of meeting almost daily before the door of her house. Indeed¹⁵, on je bio taj čovek. On posećuje, naime, jednu old lady, koja ovde stalno stanuje, »with whom nothing serious it was the matter«, but »she liked to see the doctor at least 3 times in the course of a week«¹⁶. Nisam hteo da pozove toga patrona. Ali drugi lekar, koga konsultuju ostali njeni stanari, naprotiv je mlad čovek, dr. James M. Williamson. Njega sam pozvao; indeed he is a nice young fellow, nothing priestly about him¹⁷. On mi stvarno nije ništa prepisao osim neke masti za trljanje. (Ovaj reumatizam mišića smeta mi pošto izaziva neugodan osećaj naročito pri kašljanju.) Inače se izvinjavao zbog lošeg vremena. Što se tiče kašlja, taj je u poslednje vreme i u Londonu dobio spasmodički karakter koji je bivao sve neprijatniji, te sam ja njegov jedini sanitetski savetnik i nadam se da ću ga se uskoro rešiti i bez doctor med.

Da ne bih odviše zavisio od ćudljivog vetra i promene temperature na šetnjama, prinuđen sam da opet kod sebe držim respirator za case in need¹⁸.

⁹ F. Domela Nieuwenhuis — ¹⁰ tmurno — ¹¹ dunama — ¹² nebo odjednom naoblačeno — ¹³ stara usedelica — ¹⁴ Najveći, najobjubljeniji čovek »I. G. Sinclair Coghill, lekar u kraljevskoj bolnici za tuberkulozne« — ¹⁵ da li je to onaj stari čudak čija kola sam imao nezgodu da srećem gotovo svaki dan pred njenom kućom. Doista — ¹⁶ stara dama . . . kojoj nije ništa, ali »ona voli da vidi lekara bar tri put nedeljno kod sebe« — ¹⁷ zbilja vrlo zgodan mladi čovek koji nije na sebi imao ničeg popovskog — ¹⁸ za slučaj potrebe

Veliki skandal napravilo je ovde pismo objavljeno u »*Standard*«-u i u »*Globe*«-u to that effect¹⁹ da je Ventnor central head of typhoid fever²⁰ i da je u poslednje vreme bilo nekoliko žrtava. Sada u lokalnoj štampi zvanični i nezvanični odgovori na ovu »libel«²¹. Ali najsmješnije je to što municipalni filistar Ventnora hoće da iz toga napravi libel-case²² protiv pisca toga pisma.

Salut.

Mohr

¹⁹ u smislu — ²⁰ glavno žarište tifusne groznice — ²¹ »klevetu« — ²² proces zbog klevete

54

Engels Marxu

u Ventnor

London, 11. novembra 1882.

Dragi Mohr,

Tvoje pismo sam mogao Tussy još iste večeri pokazati, Lenchen i Johnny bili su naime toga jutra otišli u Percyjev ured da vide Lord Mayors-Show¹, a uveče smo se svi našli kod Pumps na večeri. Johnny je bio veoma drag, a Pumpsina guska vrlo dobra.

Veoma sam zadovoljan što si našao prijatnog lekara, uvek je bolje za rekonvalescenta da ima lekara pri ruci, a koja vajda od toga zbog svake sitnice prvo pisati ovamo. Nadam se da su reumatizam i kašalj sada bolje.

Šaljem Ti danas dva broja »Égalité« i ditto jedan nedeljni broj. Iz manifesta (lionskog) Conseil national²[124] možeš se uveriti da su Lionci kao i uvek prave šeprtlje. O toku pregovora s pariskim kapitalistima nikakvih daljih vesti, izgleda³[125], dakle, da nije još ništa zaključeno.

Neuljudnost kojom Dilke odgovara¹²² na neprijatna pitanja stvarno pada u oči, ali izgleda da se to jako sviđa liberalnim skorojevićima koji iza njega sede. No, oni će uskoro osetiti rezultate clôtur³[125] Stvar u Gibraltar¹¹¹ biva sve nezgodnija, ne samo policija nego i jedan magistrat, dakle *sudija*, naredili su izdavanje, guverner to čita u novinama i ništa ne preduzima! U međuvremenu se Rusi sve više približuju Persiji i Avganistanu, grade puteve u Mešed u Persiji i od Samarkanda kroz Buharu u Bol⁴ (Baktra starih) u Avganistanu, intrigiraju u Turskoj, tako da je to čak bilo previše i njihovom štićeniku Aleko paši u istočnoj Rumeliji, ali ni veliki Gladstone ni mali Dilke to ne vide. Rusi sigurno nešto nameravaju u proleće. No kako stvar stoji s njihovim kreditom, biće da si video iz oglasa prioritnog zajma železnice Poti-Baku. Moraju pribeći jednom društvu i još uz to pod kakvim uslovima!

U »S[ozial-demokrat]« Vollmar je otpočeo svoju kampanju za Malona¹²⁶ — po sladunjavom tonu apologetike na kraju članka odmah se primećuje Malonovo došaptavanje. No, šta kažeš na Wilhelmov panegyrikus⁵ Benningsenu u »Justice«. Pa to je ipak previše čak i za filistra Wilhelma.

¹ povorku lordmera — ² Nacionalnog veća — ³ zaključnja debate — ⁴ Treba Balh — ⁵ slavopojku

Švajcarski fabrički zakon^[118] je takode u današnjoj pošiljci. Oldenburgov članak^[123] poručiću kod Bernsteina prvom prilikom. Bernstein će se svakako malo predomisliti pre no što mi piše; u francuskoj istoriji ja sam mu, polazeći od njegovih vlastitih pretpostavki, tako dokazao suprotnost njegovih zaključaka da teško da će moći još nešto da kaže.

Sa zaključenjem debate Donji dom se sada srozao na nivo jednog kontinentalnog doma, a pri sadašnjem njegovom sastavu to je i sasvim odgovarajući položaj.

Veoma me interesuju podrobnosti o Deprez-ovim eksperimentima kod Minhena; sasvim mi je nejasno kako pri tom još mogu postojati dosada važeći i od inženjera praktično primenjivani (u njihovim računima) zakoni izračunavanja otpora sprovodnika. Dosada se računalo da se otpor *uvećava*, kod istog sprovodnika, u srazmeri u kojoj presek žice *opada*. Hteo bih da te stvari dobijemo od Longuet-a. Ta stvar odjednom omogućava iskorišćavanje kolosalne, dosada neupotrebljene mase vodenih snaga.

A sad idem da pakujem novine. Ovde su svi dobro.

Tvoj
F. E.

55

Marx Engelsu

u London

[Ventor] 11. novembra 1882.

Dear Fred,

Vraćam »Prolétaire«. Teško je reći ko je veći, Lafargue, koji svoje proročanske inspiracije izliva u nedra Malona i Brousse-a, ili pak ova dva heroja, dvozvezđe, koji ne samo da svesno lažu, nego čak i sami sebe lažu da spoljni svet nema druga posla nego da »intrigira« protiv njih, u stvari, da ceo svet ima čupe isto tako konstruisane kao taj blagorodni par.

Lafargue ima rđavu crtu crnačkog plemena; *nema osećanje stida*, mislim time stidljivosti praviti se smešnim.

Ipak bi bilo vreme, ako se neće list svojevolejno upropastiti, ako se ne *ide na to* (što je teško verovati) da ga sahrani proces od strane vlade — bilo bi vreme da Lafargue učini kraj svom detinjastom razmetanju o svojim groznim delima u budućoj revoluciji. Ovoga puta je sam sebe lepo nasadio. Naravno, zaplašen da je neki denuncijantski list prešampao strašne anarhističke izvode, koji dolaze u sukob sa policijom, iz zabranjenog »*Étendard*«-a, ovaj poslednji »ide još dalje« od Paul Lafargue-a, patentiranog proroka socialisme scientifique¹ — zaplašen takvim revolucionarnim suparništvom, Lafargue citira sam sebe (i u poslednje se vreme lepo privikao na to da svoja proročanstva ne samo pusti u svet, nego da ih i »fiksira« citirajući sam sebe) za dokaz da je »*Étendard*«, da je dakle *anarhizam* samo kopirao mudrost Lafargue-a i kompanije, ali samo u nevreme, namerava da ga još nezrelog realizuje. Tako se ponekad dešava prorocima; što oni misle da je vlastita inspiracija, naprotiv, vrlo često je samo u sećanju preostala reminiscencija. I to što je Lafargue napisao i što je sam »citirao« — u stvari je samo reminiscencija jednog Bakunjinovog recepta. Lafargue je u stvari poslednji Bakunjinov učenik koji ozbiljno u njega veruje. On treba da opet pročita svoj pamflet o »Alijansi«⁽¹²⁷⁾, koji je s Tobom napisao, i biće mu jasno odakle je uzeo svoju najnoviju municiju. Doista je trebalo mnogo vremena dok je on Bakunjina understood and, into the bargain, has misunderstood him².

Longuet kao poslednji prudonist i Lafargue kao poslednji bakunjinist! *qu le diable les importe!*³

¹ naučnog socijalizma — ² shvatio i povrh toga pogrešno shvatio — ³ Da ih davo nosi!

Lep dan danas i ja moram napolje (tek je pola 11 pre podne).

U prošlom pismu sam Ti pisao da hoću da se oslobodim kašlja bez medical men⁴; ali dr Williamson mi je d'une manière autoritaire⁵ skrenuo pažnju da izvolim uprkos svemu da gutam lek. Stvarno mi taj napitak čini dobro; glavni element je quinine disulphuricum; ostalo: morphia, chloroform itd. nikad nisu falili u ranijim napicima koja sam morao uzimati.

Kako stoji s Hartmanovim pronalazačkim bolovima?

Salut.

Mohr

Iz jučerašnjih parliamentary debates⁶ u »Standard«-u verovatno si video da je »poštovani« *Rivers Wilson* izvolio svoju šemu, svoje s blagorodnim Lowe-om, alias Sherbrooke-om, preuzeto trusteeship⁷ s bolom opet položiti na oltar otadžbine^[121]. Gorko za Rivers Wilsona!

⁴ lekara — ⁵ na autaritativan način — ⁶ izveštaja u parlamentu — ⁷ povereništvo

56

Marx Engelsu

u London

[Ventnor] 20. novembra 1882.

Dear Fred,

Krajem ove nedelje, (i.e.¹ narednog ponedeljka, 27. novembra) moja će sredstva biti iscrpljena. Pošto to treba da javim 8 dana pre, to i činim. Pre no što sam otišao iz Londona platio sam about² 5 funti onome parliamentary bookseller³ St. King i oko 2 funte Kolkmannu (knjižaru), osim toga 3 funte za razno.

Tussy i Johnny su me napustili about 3 o'clock⁴ po podnošljivom vremenu.

Zabrinuto očekujem vesti iz Pariza; da su se Lafargue, Guesde itd. dali uvući u sudski proces^[128], neoprostivo je; bilo je za predvideti; sve samo iz »straha« od konkurencije s »anarhistima«! Detinjarije!
Salut.

Tvoj

K. M.

¹ to jest — ² oko — ³ parlamentskom knjižaru — ⁴ oko 3 časa

57

Engels Marxu

u Ventnor

London, 21. novembra 1882.

Dragi Mohr,

Upravo sam Te hteo zapitati kako stoji stvar sa zalihama, kad li primih danas Tvoje pismo. U prilogu ček na 30 funti, koji daj da se inkasira kao obično. Novac ćeš dobiti u ponedjeljak, možda već u subotu, a ako rizikuješ 1 šiling za telegram, možeš ga imati i u petak.

U prilogu 1. matematički pokušaj Moore-a. Zaključak da the algebraic method is only the differential method disguised¹, odnosi se naravno samo na njegov vlastiti metod geometrijske konstrukcije, a tu je i prilično tačan. Pisao sam mu^[2] da Ti ne pridaješ nikakvu vrednost načinu kako neko sebi stvari očigledno predstavlja u geometrijskoj konstrukciji, dovoljna je primena jednačine krivulja. Zatim, osnovna razlika između Tvog i starog metoda što Ti x pretvaraš u x', dakle *doista variraš*, dok drugi polaze od x+h, što je uvek samo suma dveju veličina, a nikada ne predstavlja varijaciju jedne veličine. Zbog čega je Tvoj x, pa i kad je prošao x', i opet postao prvim x, ipak drukčiji od ranijega, dok u slučaju kad se x-u prvo doda h a onda opet oduzme, x je celo vreme ostao konstantan. No svaki grafički prikaz variranja je nužno prikaz *prošlog* procesa, *rezultata*, dakle jedne veličine koja je postala konstantna, linija x, njen dodatak, predstavlja se kao x+h, dva dela jedne linije. Odatle već proizlazi da je nemoguć grafički prikaz toga kako x postaje x' pa opet x.^[19]

Zatim 2., jedno pismo od Bernsteina^[20], upravo je stiglo, koje molim da mi vratiš.

(Pumps je došla s malom, pa moram završiti s pismom pošto sam se uverio da ono mora otići u 5.30).

Ne znam da li da Vollmaru malo natrljam nos za njegovu istorijsku škrobotinu po uzoru na Malona.^[26] Prećutkivanje marsejskog kongresa^[30] ipak je nešto preterano falsifikovanje istorije. Ako Bernstein to ne istakne u primedbama završnom članku, biće potrebno to ispraviti.

»Égalité« ću Ti poslati čim pročitam. Pismo koje je Lafargue obećao još nije tu, kao obično. Njegov otvoreni odgovor istražnom sudiji^[31], gde on sebe naziva profesorom, bio je detinjast. Ovi ljudi čine kao da

¹ je algebarski metod samo preruseni diferencijalni metod

hoće da ih pošto-poto zatvore. Srećom, vladi se klate noge, tako da će se možda još izvući.

Tussy i Johnny juče su all right² stigli.

Tvoj
F. E.

² srećno

58

Marx Engelsu

u London

22. novembra 1882.

1, St. Boniface Gardens, Ventnor,

Dear Fred,

Ček primih i najlepša hvala.

Sam¹, kao što si i sâm odmah video, kritikuje analitički metod koji ja primenjujem tako što ga mirne duše ostavlja postrani, i umesto toga bavi se geometrijskom primenom, o kojoj ja još nisam rekao nijednu reč.

Na isti način bih ja mogao razvitak pravog takozvanog diferencijalnog metoda — počinjući od mističnog metoda Newtona i Leibniza², zatim prelazeći na racionalistički metod d'Alembert-a i Euler-a; zaključujući sa strogo algebarskim metodom (ali uvek polazeći od istog prvobitnog Newton-Leibnizovog osnovnog shvatanja) Lagranges-a —, mogao bih taj čitav istorijski razvitak analize odbaciti zato što se *praktično* na geometrijskoj primeni diferencijalnog računa u suštini ništa nije izmenilo, tj. u geometrijskom očiglednom predstavljanju.^[129]

No pošto se sunce opet pokazalo, momenat je dakle za šetnju, stoga neću ovde da se pro nunc³ upuštam u matematiku, ali ću se kasnije jednom prilikom iscrpno vratiti na razne metode.

Bernsteinovo saopštenje o »podržavljenju« železnica u Pruskoj je interesantno.^[129]

Njegovo shvatanje o ekstenzivnoj veličini Malon-Brousse-ove organizacije^[132] ne prihvatam; analiza koju je svojevremeno dao Guesde o »brojnoj« (!) delegaciji na kongresu u St. Etjenu nije opovrgnuta, no to je bila svada ni oko čega. Prva organizacija jedne zbilja radničke partije u Francuskoj datira od kongresa u Marseju^[130]; tada je Malon sedeo u Švajcarskoj: Brousse was nowhere⁴; a »Prolétaires« — zajedno sa svojim sindikatima — držao se defanzivno.

Magarac Amos — truba engleskih činovnika u Egiptu — neizmerno je pogoršao casus⁵ svojih klijenata time što je Keayju, piscu pamfleta *Spoiling the Egyptians*⁶, dao povoda za *A Rejoinder*⁷ u »Contemporary Review«.^[133] Naročito Rivers Wilsona, Rowsela i Goschena je Keay⁸ dublje uterao u mud⁹, a s njima i englesku vladu.

Salut.

Mohr

¹ Samuel Moore — ² U originalu Leibnitz — ³ zasad — ⁴ nije bio nigde — ⁵ slučaj — ⁶ »Pljačkanje Egipćana« — ⁷ »Odgovor« — ⁸ u originalu Keaye — ⁹ blato

59

Engels Marxu

u Ventnor

London, 22. novembra 1882.

Dragi Mohr,

Moje pismo od juče sa čekom na 30 funti biće da si primio.

Hartman¹ je bio u nedelju uveče ovde u najluđem pronalazačkom zanosu. Njegova baterija od petka radi, tera jedan galvanometar s jakim otporom, koji je s početka pokazivao 50°, a sada stalno 46°. Ne samo tri, nego šest meseci do jedne godine ona će ravnomerno raditi bez pomoći. No, pokazati je kupcima nije hteo zbog toga što još nije patentirao usavršenja. Neka ja opet interвениšem. Ja sam odlučno odbio, ostavio sam da stvar — koja je sasvim prosta i može se bez teškoća svršiti — svrši Percy (što je i učinjeno), i savetovao mu da ubuduće svojim engleskim kupcima isporuči artikal koji im je prodao, a ne drugi, bolji ili lošiji. Da li će to pomoći, pitanje je. On radi fanatično; rad i fanatizam ga troše, spava samo od 3 do 5 ujutro i izgleda vrlo loše, no zato je njegovo odelo utoliko bolje, dolazi svaki put u nekom drugom. Među patentiranim novim usavršenjima je i sledeće: Da bi rastvor kalijumovog hidroksida KOH baterije sačuvalao od ugljene kiseline vazduha i sprečio njeno pretvaranje u kalijumkarbonat, sipao je ulje na rastopinu i nije mogao, kako Percy priča, uopšte shvatiti da to neće poslužiti svrsi, naprotiv mast i alkalij zajedno su sačinili nešto što je izgledalo kao sapun i u stvari bilo sapun.

Nedavno sam second hand² najzad dobio u povezu potpune «Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit»³ i pogodi iz čije prodane biblioteke? — dr *Strousberga!* Tu sam u Plutarhovom Mariju našao jedno mesto koje upoređeno sa Cezarom i Tacitom, razjašnjava sve agrarne odnose.^[134] Cimbri »su se iselili, ali ne u jedan mah, niti u neprekidnom toku, nego su se od godine do godine u dobroj godišnjoj dobi uvek pomerali napred, te su tako u dugom periodu vremena, boreći se i ratujući, prešli kontinent«. Ovo mesto, uporedivši sa godišnjim prelazom Svecaca na obrađivanje drugih polja, kao što to 70 godina kasnije opisuje Cezar, daje modus germanskog useljavanja: gde se prezimilo, tamo se u proleće sejalo, a posle žetve krenulo dalje, dok opet zima nije zaustavila. Da su oni *po pravilu* leti obrađivali zemlju (gde to nije naknadila pljačka), to je nesumnjivo kod ljudi koji su zemljodjelstvo doneli sa sobom iz Azije. Kod Cimbri vidimo još proces seljenja,

¹ L. N. Hartman — ² antikvarno — ³ »Istoričare nemačke prošlosti«

kod Cezara njegov kraj, otkako je Rajna neprekoračiva granica. Oboje zajedno objašnjava takođe zašto kod Cezara »privati ac separati agri apud eos nihil est«⁴[135], na putovanju bila je mogućna samo zajednička obrada organizovana po rodovima, premeravanje pojedinih polja bilo bi apsurdno. Napredovanje odnosno nazadovanje prema pojedinačnom obrađivanju pri zajedničkoj svojini nalazimo, zatim, kod Tacita.

Tussy mi je predala razne novine za Tebe, kojima priključujem jedan broj »Égalité«. Drskost Égalité-a izgleda da parquet⁵-u zbilja imponuje; adrese su pisane još uvek Lafargue-ovom rukom.

Najlepši pozdrav.

Tvoj
F. E.

⁴ privatne i odvojene oranice nisu kod njih postojale — ⁵ državnom tužilaštvu

60

Engels Marxu

u Ventnor

London, 23. novembra 1882.

Dragi Mohr,

U prilogu Lafargue-ovo pismo, koje ćeš mi vratiti, pošto sam ga tek jutros primio. On će dakle za nekoliko dana morati u cachot¹. To su inkurable² ludaci. Ako Guesde i Lafargue sede u Montluçonu, onda je lustru prilično odzvonilo. Vlada se ne usuđuje da ih u Parizu stavi pred sud, ali tako jednog po jednog u provinciji, u tišini učiniti ih neškodljivim, to može sebi dopustiti. Dok list nije stao čvrsto na noge, morali su izbegavati svaki povod, umesto toga ta bakunjinistička glupost.

Zamolio sam Lafargue-a za obaveštenje o relativnoj jačini tih dveju partija, a isto tako o istoriji Maret-Godard.^[136] Vidiš njegov odgovor. Očigledno je da su baš *chambres syndicales*³ bile te za čiju su ljubav Malon i kompanija žrtvovali program i celu prošlost pokreta posle kongresa u Marseju.^[130] Njegova prividna snaga je dakle njegova stvarna slabost. Ako se njegov program spusti na nivo najobičnijeg tredjuniona, onda se, naravno, lako dobije «velika publika».

Elektricitet mi je doneo jedan mali trijumf. Možda ćeš se setiti moga razlaganja o Descartes-Leibnizovom spornom pitanju zbog mv i mv^2 kao mere kretanja^[137], koja izlazi na to da je mv mera mehaničkog kretanja pri prenosu mehaničkog kretanja *kao takvog*, naprotiv $\frac{mv^2}{2}$ njena je mera pri promeni oblika kretanja, mera po kojoj se pretvara u toplotu, elektricitet itd. A u elektricitetu je važno, dok su laboratorijski fizičari jedini imali reč, kao mera elektromotorne snage, koja je bila smatrana za predstavnicu električne energije, Volt (E), proizvod je jačine struje (Ampère, C) i otpor (Ohm, R).

$$E = C \times R.$$

I to je tačno dok se električna energija pri prenošenju ne pretvara u drugi oblik kretanja. A sad je Siemens u svome predsedničkom govoru poslednje British Association^[98] pored toga predložio jednu novu jedinicu, Watt (recimo W) koja treba da izrazi stvarnu energiju električne

¹ zatvor — ² neizlečivi — ³ sindikalne komore

struje (dakle nasuprot drugim oblicima kretanja, vulgo energiju) i čija je vrednost Volt x Ampère $W = E \times C$.

$$\text{Ali} \quad W = E \times C = C \times R \times C = C^2 R.$$

Otpor predstavlja u elektricitetu ono isto što u mehaničkom kretanju *masa*. Dakle pokazuje da se u električnom kao i u mehaničkom kretanju deluje kvantitativno merljivi pojavni oblik ovog kretanja, tu brzina, tamo jačina struje —, pri prostom prenošenju *bez* promene oblika, kao prost faktor, u prvoj potenciji; naprotiv, pri prenošenju *sa* promenom oblika kao faktor u *kvadratu*. Dakle, opšti je prirodni zakon kretanja koji sam ja prvi formulisao. A sad se dijalektika prirode mora brzo privesti kraju.

Kod Tebe u kući sve dobro, ali pivo svuda loše, jedino je nemačko u Westendu dobro.

Tvoj
F. E.

61

Marx Engelsu

u London

[Ventnor] 27. novembra 1882.

Dear Fred,

U prilogu Lafargue-ovo pismo. Ja sam svojoj ljutnji zbog Lafargue-ove i Guesde-ove ludosti već anticipatorno u pismu Tebi dao sebi oduške i tako je diskontovao. Nepojmljivo kako se na čelu jednog pokreta može tako lakoumno, otvoreno rečeno, *tako glupavo* sve rizikovati — pour le roi de Prusse¹! Lafargue-ov članak o začaranom ministarstvu finansija^[138] bio je odličan.

Što se tiče pariskih »sindikata«, i ja sam se iz razgovora s nepristrasnim ljudima u Parizu (za vreme moga boravka u Aržanteju^[139]) uverio da su pomenuti sindikati po mogućstvu još gori od londonskih tredjuniona.

Potvrda uloge *kvadrata* pri prenošenju energije s promenom oblika ove poslednje — vrlo dobro i čestitam Ti na tome.

Salut.

Mohr

¹ za pruskog kralja tj. za babino zdravlje

62

Engels Marxu

u Ventnor

London, 30. novembra 1882.

Dragi Mohr,

U prilogu Bebelovo pismo^[140], koje sam danas primio. Ono »mistično« što on odjednom ne može da razume i što ih može osloboditi zakona protiv socijalista^[141] je, naravno, izbijanje krize u Rusiji. Čudnovato, da se niko od tih ljudi ne može na to privići da podstrek treba da dođe odande. A ja sam mu to više nego jednom razlagao. Njegovo nadanje u jednu novu *veliku* krizu držim da je preuranjeno — jedna međukriza kao 1842. može doći, i industrijski najzaostalija zemlja Nemačka, koja se mora zadovoljiti mrvicama tražnje svetskog tržišta, svakako bi najviše stradala.

Guesde je u Monlisonu posle prvog saslušanja odmah pušten na slobodu, a ni Bazin ni Laf[argue] nisu uhapšeni, naprotiv, Bazin je u »Ég[alité]« objavio pismo policijskom komesaru svoga kvarta, u kome zabranjuje da mu mouchards¹ njuškaju oko njegovog stana i navodi vreme kad ga kod kuće mogu uhapsiti. Ti ljudi imaju više sreće no pameti. »Ég[alité]« mogu da čitam tek pošto otpremim poštu u 5.30; poslaću Ti ga, dakle, sutra drugom poštom.

Antikvarno sam dobio »Vom Entstehen und Untergang der polnischen Konstitution vom 3. Mai 1791«², 1793. bez mesta štampanja.^[142] To je dakle ona knjiga koju si Ti tako često pominjao, u kojoj su iscrpno opisane imfamiije F[riedrich]a W[ilhelm]a II prema Poljskoj. Staje čitavu jednu marku.

Hartmanova baterija za paljenje 6 Swanovih sijalica treba da bude sutra gotova. Ako stvar uspe, tj. budu li sijale duže vreme, dakle stvarno se dokaže konstantna jačina struje, odmah će biti javno izložena i »osnovano« društvo za eksploataciju. Takođe i u Crystal Palace, gde će uskoro biti nova električna izložba, H[artman] će izložiti razne stvari. On i njegov finansijer, koga mu je našao Percy, oduševljeni su ovim izumom.

Ovde sve dobro.

Tvoj
F. E.

¹ agenti — ² »O postanku i propasti poljskog ustava od 3. maja 1791.«

63

Marx Engelsu

u London

[Ventnor] 4. decembra 1882.

Dear Fred,

U prilogu Bebelovo pismo, koje me je veoma interesovalo. Da će industrijska kriza tako brzo nastupiti, u to ne verujem.^[140]

Opšte uzev, vreme u novembru je bilo dobro, iako veoma promenljivo. Prvi decembarski dani doneli su opaku hladnoću naizmenično s blatnjavom blagom vlažnošću. Danas je lepo, ali sam ipak osuđen na kućni zatvor. Pošto sam poslednjih dana bio promukao (zacelo ne zbog govorenja): neugodan osećaj u ždreću, pojačan kašalj i slab san i pored mojih redovnih, neizostavnih i dugih šetnji, opet je valjalo pozvati lekara. Te gospode se čovek ne može tako lako osloboditi! Samo je katar u grlu; ali on misli da je potrebno ostati kod kuće dok upala ne prođe. Pored nekog blagog leka koji pijem, prepisao mi je da udišem benzojevu paru (kojoj je dodato nešto kao hloroform). On me je danas — treći put po mome dolasku — opet auskultirao i perkutirao¹ — inače našao je sve u redu. Kroz nekoliko dana opet će navratiti da vidi da li se kućni zatvor može ukinuti.

U »*Plebes* o mojoj teoriji vrednosti značajno je to da su sva 3 protivnika, istupajući l'un contre l'autre², govorila gluposti, Laveleye, Cañero i Candelari.^[143] Međutim, sudeći po citatu koji pri tom donosi Candelari o toj mojoj teoriji vrednosti iz *Malonove Histoire critique de l'économ[ie] politi[que]*, Malon po plitkosti prevazilazi u stvari svu tu trojicu plitkovića.

I hope that all rihgt³ u 41, Maitland Park Road.^[144] Očekivao sam otuda nekoliko redaka, ali znam da je poor Tussy overworked⁴.

Salut.

Mohr

¹ slušao i kucao — ² jedan protiv drugog — ³ Nadam se da je sve u redu — ⁴ jadna Tussy premorena od posla

64

Marx Engelsu

u London^[145]

[Poštanski žig: Ventnor 8. decembra 1882]
dopisnica

Istovremeno vraćam danas primljeni »Prolétaire« sa izveštajem o Shipton & Co.^[146] (koje je, uzgred rečeno, Lafargue veoma uzdizao u tom istom »Égalité« zbog prikupljanja za neki French »Strike«¹. Tako je to kad ga svaki trenutni stimulus odmah skrene u »predestinirani« smer.)

Naprotiv, »Prolétaire«^[117], za koji pominješ u svojoj poslednjoj dopisnici^[58], prispelaj danas, da mi je pogrešno poslat i da ga vratim, nije nikada stigao ovamo. Morao je stići juče ili danas ili bar tokom ove nedelje, ali quod non², *možda je izgubljen na pošti.*

»Socialdemokrat« bi morao pribaviti *materijal* (iscrpan) o postupku prema radnicima u pruskim državnim rudnicima itd. za karakteristiku Wagener-Bismarckovog državnog socijalizma.

Salut.

Mohr

¹ francuski »štrajk« — ² nije bio slučaj

65

Engels Marxu

u Ventnor

London, 8. decembra 1882.

Dragi Mohr,

Stvar s »Prol[étaire]« je ova: kad sam Ti onomad slao paket lista »Égalité« i »Kölnische Zeitung« hteo sam Ti poslati i »Prol[étaire]« sa člankom o tredjunionima^[146] i bio sam mišljenja da sam ga priložio. Za vreme pakovanja bio je neko u sobi i ja sam s tim žurio. Pošto sam sutradan »Prol[étaire]« sa člankom o tredjunionima našao još tamo, ali ne onaj drugi sa sentetjenskim svinjarijama,^[117] mislio sam da sam Ti ga po drugi put upakovao. Kad sam danas pri dnevnoj svetlosti pogledao, našao sam ga još u originalnom omotu u kome si ga vratio; što je svakako i bio razlog da ga nisam mogao naći.

Iz Tvoje dopisnice Tussy^[58] vidim da si još u kućnom zatvoru — kraj ovakvog snega i lapavice u svakom slučaju najbolje; no nadam se da će uskoro biti bolje (ne kao lepo vreme, no bolje od sadašnjeg). Da će kanali za disanje biti lakše zahvaćeni za vreme ove Tvoje prve zime na severu posle pleuritisa, na to si morao biti spreman, tek lečenje idućeg leta može da tome učini kraj.

Da bih najzad s paralelom između Tacitovih Germana^[147] i američkih crvenokožaca bio načisto, nešto sam ekscerpirao iz prvog toma Tvoga Bancrofta.^[148] Sličnost doista utoliko više iznenaduje što je način proizvodnje toliko različit — ovde ribari i lovci bez stočarstva i zemljoradnje, tamo nomadi koji prelaze na zemljoradnju. To samo dokazuje da na tom stepenu ne odlučuje toliko vrsta proizvodnje koliko stupanj raspadanja starih krvnih veza i stare međusobne zajednice polova (seksusa) u plemenu. Inače ne bi Thlinketi u bivšoj ruskoj Americi^[149] bili čisti pandan Germanima — još više nego tvoji Irokezi.^[150] Druga zagonetka koja se tamo razrešava jeste kako se prevaljivanje glavne mase rada na žene vrlo dobro podnosi s velikim poštovanjem žena. Zatim sam našao potvrđenu moju pretpostavku da je jus primae noctis¹ u Evropi, prvobitno nađeno kod Kelta i Slovena, ostatak stare seksualne zajednice: kod dva plemena, daleko jedno od drugog i različite rase, ono postoji za šamana kao predstavnika plemena. Mnogo sam naučio iz te knjige, a s obzirom na Germane zasada dovoljno. Meksiko i Peru moram za kasnije uštedeti. Bancr[oft]a sam naime opet vratio, no za to sam uzeo ostatak Maurerovih stvari, koje su dakle

¹ pravo prve noći —

sada *sve* kod mene^[151]. Morao sam ih pregledati zbog moje završne primedbe o *Marki*,^[152] koja će biti prilično duga i meni se još uvek ne dopada, iako sam je dva do tri puta iznova pisao. Na 8 - 10 stranica ukratko izložiti njen postanak, cvetanje i propast nije šala. Budem li ikako imao vremena, poslaću Ti je da čujem Tvoje mišljenje. A i sam bih hteo da se toga otarasim i opet predem na prirodne nauke.^[137]

Čudno je kako se kod takozvanih primitivnih naroda pokazuje kako je nastala predstava *svetinje*. Sveto je prvobitno ono što smo uzeli iz životinjskog carstva, — *životinjski element*; nasuprot tome »ljudski zakoni«, isto tako kao i u jevandelju, nemili u sravnjenju s božanskim zakonom.

Hartmanova instalacija njegove baterije za osvetljavanje 6 Swanovih svetiljki (sijalica po 6 sveća) treba da je bila juče gotova, no ne znam da li je uspelo.

Bernsteinu ću skrenuti pažnju na Sarbriken, ja sam to već ranije učinio. Ali će biti teško tamo dobiti materijal pod zakonom protiv socijalista^[141]. Već ranije je bilo sve učinjeno da bi se taj srez održao čistim.

»Ég[alité]« drugom poštom. Laf[argue] je još uvek na slobodi,^[128] pošto je on adresirao.

Apropos deputacije tredjuniona: kad su na mitingu posibilista Francuzi u njihovu čast zapevali Marseljezu, mislili su poštovani Shipton i kompanija da se moraju revanširati, pa su unisono zapevali *Good save the Queen!*² Tako piše »Kölnische Zeitung«, koji sam poslao Lauri.

U želji da se popravi kako Tvoje grlo tako i vreme.

Tvoj
F. E.

² jednoglasno *Bože štiti kraljicu!*

66

Engels Marxu

u Ventnor^[153]

[London, 13. decembra 1882]

Primih ovo pismo večeras u 9.20. Posle pristupanja pred sud u Monlisonu, Paul će odmah biti pušten na slobodu. Međutim, sutra šaljem the needful¹ L[auri]. U 41, Maitland Park^[144] all right².

¹ potrebno — ² je sve u redu.

67

Engels Marxu

u Ventnor

London, 15. decembra 1882.

Dragi Mohr,

U prilogu dodatak o Marki.^[152] Budi tako dobar i vrati mi ga u nedelju, da bih ga mogao u ponedjeljak pregledati — danas nisam mogao završiti poslednju redakciju.

Shvatanje koje je ovde izloženo o položaju seljaka u srednjem veku i o postanku *drugog* kmetstva od sredine 15. veka, držim da je opšte uzev neoborivo. Ja sam u Maureru^[151] pročitao sva odnosna mesta i nalazim gotovo sve moje postavke tu, i *to dokumentovane*, a pored toga i direktno suprotno, no ili nedokumentovano ili uzeto iz vremena o kome *nije* upravo reč. To naročito važi za Fronhöfe¹ tom 4, kraj. Ove protivrečnosti proizlaze kod Maurera: 1. iz navike da dokumentaciju i primere svih vremena navodi jedne pored drugih i ispreturano, 2. iz ostatka pravne ograničenosti, koja mu se svaki put ispreči kad je reč o razumevanju jednog *razvitka*, 3. iz toga što odveć malo uzima u obzir *silu* i njenu ulogu, 4. iz prosvetljenih predrasuda da se od mračnog srednjeg veka stalno napredovalo ka boljemu; to ga sprečava ne samo da vidi antagonistički karakter stvarnog napretka, već i pojedine faze nazadovanja.

Ti ćeš videti da ta stvar nipošto ne predstavlja neku celinu, već da je sastavljena iz raznih delova. Prva skica je bila napisana u jednom potezu, ali, na žalost, pogrešno. Tek sam postepeno savladao materijal i otuda to često umetanje.

Uzged rečeno, opšte obnavljanje kmetstva je jedan od razloga zašto u Nemačkoj nije mogla nastati industrija u 17. i 18. veku. Prvo *obrnuta* podela rada kod esnafa, suprotno od manufakture: umesto u okviru radionice, rad se *deli između esnafa*. U Engleskoj je nastupilo iseljavanje na neesnafsko selo. U Nemačkoj je to bilo sprečeno pretvaranjem seoskog življa i stanovnika krajeva koji su se bavili zemljoradnjom u kmetove. No usled toga propali su na kraju krajeva i sami esnafi čim se pojavila konkurencija inostrane manufakture. Ja ću izostaviti druge razloge koji su ovde takođe uticali na zaustavljanje razvitka nemačke manufakture.

¹ kmetске поседе

Danas opet ceo dan magla i plinsko osvetljenje. Hartmanova baterija verovatno za osvetljenje failure². U najbolju ruku upotrebljiva za telegraf itd. O tome više, čim se utvrdi definitivno.

Ostaj zdravo, nadam se da ćeš imati uskoro bolje vreme kad ćeš smeti da izadeš.

Tvoj
F. E.

² neuspeh

Engels Marxu

u Ventnor

London, 16. decembra 1882.

Dragi Mohr,

Juče sam prekinuo, danas nastavljam. Biće da si video kako sam na brzinu pisao svoje pismo — Pumps i beba stalno su mi smetali, prvo pri redakciji rukopisa,^[152] zatim pri pisanju pisma. Tačka o gotovo potpunom — pravnom ili faktičnom — iščezavanju kmetstva u 13. i 14. veku jeste ono do čega mi je najviše stalo, jer si Ti o tome imao ranije drugo mišljenje. Za kraj istočno od Labe utvrđena je sloboda *nemačkog* seljaka usled kolonizacije, za Šlezvig-Holštajn priznaje Maurer da su tada »svi« seljaci opet dobili slobodu (možda još nešto kasnije od 14. veka). A i za Južnu Nemačku priznaje da su baš tada s kmetovima najbolje postupali. Isto tako više ili manje u Donjoj Saksonskoj (na primer, novi »Meier«-i, faktični nasleđeni zakupci)^[154]. On je samo protiv Kindlingerovog shvatanja, da je kmetstvo *nastalo* tek u 16. veku.^[155] Da je ono otada obnovljeno, pojavilo se u drugom izdanju, izgleda mi da je van sumnje. Meitzen navodi godine kad se prvi put opet govorilo o kmetovima u Istočnoj Pruskoj, Brandenburgu, Šleziji: sredina 16. veka,^[156] za Šlezvig-Holštajn ditto Hanssen.^[157] Ako Maurer to naziva *ublaženim* kmetstvom, onda je u pravu kad se uporedi sa kmetstvom 9 - 11. veka, koje je još nastavilo starogermansko ropstvo, isto tako je u pravu kad se imaju u vidu pravna ovlašćenja koja je gospodar imao nad kmetom prema pravnim knjigama 13. veka i kasnije. Ali u poređenju sa *faktičnim* položajem seljaka u 13. i 14. a u Severnoj Nemačkoj i u 15. veku, novo kmetstvo je bilo anything but¹ ublaženje. A tek posle tridesetogodišnjeg rata!^[158] Karakteristično je i to da dok su u srednjem veku stupnjevi potčinjenosti i kmetstva nebrojeni, tako da Sachsenspiegel^[159] odustaje od toga da govori o pravima kmetova, posle tridesetogodišnjeg rata se to znatno uprostilo. Enfin² interesuje me Tvoje mišljenje.

Isto tako me sprečila Pumps kod mesta gde je navedena ruska zajednička svojina da pilepim napomenu, konstatujući da to saopštenje potiče od Tebe.

Priloženo je od starog Beckera,^[160] srećom sam na blagu opomenu mogao smesta odgovoriti i poslati mu 5 funti, pošto sam upravo prodao shares³ i novac dobio istoga dana.

¹ sve samo ne — ² ukratko — ³ akcije

Ujedno šaljem i dva broja «Égalité» — nadam se da će biti sutra isporučena, iz kojih ćeš videti da je Laf[argue] bio odmah pušten na slobodu^[128] i sinoć su ga očekivali u Parizu.

Hartmanova baterija: dok je uključio samo galvanometar, gde je otpor bio predstavljen jednom vrlo dugom žicom, dakle elektromehaničku snagu samo postepeno trošio, dotle je sve išlo dobro. No čim je uključio svetiljku, gde je otpor bio koncentrisan na jednu tačku, tanku kratku žicu za osvetljenje, svemu je bio kraj: vodonik je odmah polarizovao srebrnu elektrodu, a slaba struja proizvela je samo slabo crvenilo žice. Sad opet ima svakojakih novotarija u glavi, koje sve dokazuju da teškoću traži na pogrešnom mestu. A da li će gospoda koja predujmljuju novac biti spremna i za dalje eksperimente, to je pitanje.

Šta misliš, da li bi mogao za prvu nedelju januara naći za me i Schorl[emmera] dve postelje? Mi bismo naime hteli da na nekoliko dana dođemo preko, ako u međuvremenu ništa ne iskrсне. Ali je uvek moguće da nešto iskrсне s obzirom na Schorl[emmer]ov reumatizam itd. Međutim, kad bismo znali da nas možeš smestiti kod sebe ili u svome susedstvu i koliko ranije moramo definitivno javiti kada dolazimo, onda bismo se mogli prema tome upravljati.

Tvoj
F. E.

69

Marx Engelsu

u London

[Ventnor] 18. decembra 1882

Dear Fred,

Vraćam rukopis¹⁵²; *vrlo dobro!*

Lekar je upravo bio ovde; ne mogu reći da vidim progres, pre suprotno. Napolju nije hladno, ali kišovito, vlažno i lekar tvrdi da mi ne može dozvoliti da izađem dok ne bude lepo; inače, neće da preuzme odgovornost.

Au diable! il faut patienter!¹

Salut.

Mohr

¹ Dodavola! treba se strpiti!

70

Engels Marxu

u Ventnor

London, 19. decembra 1882.

Dragi Mohr,

Juče popodne u 5 dobih Tvoje pismo, jutros rukopis.^[152] Tvoj sud je veoma laskav, ja se ne mogu s njime saglasiti, bar što se tiče oblika. Pošto je danas lepo toplo podne, verovatno ćeš najzad biti oslobođen nekoliko sati kućnog zatvora. Ovde, istina, posle 1 časa magla se počela zgušnjavati a s vremena na vreme je sasvim mračno.

Podolinskijevu stvar^[161] ja zamišljam ovako. Njegovo stvarno otkriće sastoji se u tome, da je ljudski rad u stanju da sunčanu energiju duže zadrži na površini zemlje i duže je pusti da deluje nego što bi bio slučaj bez njega. Svi njegovi ekonomski zaključci koje je odatle izvukao su pogrešni. Ja nemam tu stvar pri ruci, ali sam je nedavno čitao na italijanskom u »Plebe«. Pitanje: kako može u određenoj količini životnih namirnica data količina energije da pomoću rada da veću količinu energije no što je sama ima, objašnjavam ja sebi ovako: pretpostavimo da životna sredstva svakodnevno potrebna jednom čoveku predstavljaju količinu energije, izraženu u 10 000 toplotnih jedinica. Ovih 10 000 toplotnih jedinica ostaju za sva vremena = 10 000 toplotnih jedinica i gube u praksi, pri pretvaranju u druge oblike energije, kao što je poznato, trenjem itd. deo koji se ne može učiniti korisnim. U ljudskom telu čak znatnije. *Fizički* rad izvršen u vidu ekonomskog rada, ne može, dakle, da bude nikada = 10 000 toplotnih jedinica; on je uvek manji.

Ali fizički rad nije zato još podugo *ekonomski* rad. Ekonomski rad koji je obavilo 10 000 toplotnih jedinica nipošto se ne sastoji u *reprodukciji* tih istih 10 000 toplotnih jedinica, sasvim ili delimično, u ovom ili u onom obliku. Naprotiv, one većim delom propadaju, u umnoženoj i izlučenoj toploti tela itd., i što od toga ostane upotrebljivo jeste dubrivna sposobnost ekskremenata. Ekonomski rad koji jedan čovek vrši trošenjem ovih 10 000 toplotnih jedinica, sastoji se, naprotiv, u fiksiranju, na kraće ili duže vreme, *novih*, toplotnih jedinica koje mu je Sunce izlučilo, koje s prvih 10 000 toplotnih jedinica imaju samo ovu radnu povezanost. Da li sad trošenjem 10 000 toplotnih jedinica dnevne hrane fiksirane nove toplotne jedinice iznose 5 000, 10 000, 20 000 ili milion, zavisi jedino od stupnja razvitka sredstava za proizvodnju.

Računski se to može prikazati samo na primitivnim granama proizvodnje: lovu, ribarstvu, stočarstvu, zemljoradnji. Kod lova i

ribarstva čak se ni ne fiksira nova sunčana energija, nego se čini upotrebljivom samo već fiksirana. Pri tom je jasno da — pretpostavljajući normalnu ishranu datog lica, količina belančevine i masti koju ono ulovi ili upeca, nije zavisna od količine onih materija koje ono troši.

U stočarstvu se energija utoliko fiksira što se inače delovi biljke koji brzo venu, odumiru i raspadaju, planski pretvaraju u životinjsku belančevinu, mast, kožu, kosti itd., dakle duže se fiksiraju. Proračun je ovde već zamršeniji.

Još više u zemljoradnji, gde ulazi u račun i vrednost energije pomoćnih materija, đubriva itd.

U industriji prestaje svaki proračun: rad koji se dodaje proizvodu, većinom se uopšte ne dá izraziti u toplotnim jedinicama. Ako to, na primer, kod funte pređe još možda i ide, pošto se njena žilavost i otporna sposobnost još nekako i dade izraziti u nekoj mehaničkoj formuli, ipak se već i tu pojavljuje kao čista beskorisna pedanterija, a kod komada sirovog sukna, još više kod beljenog, obojenog i štampanog postaje već apsurdno. Vrednost energije jednog čekića, jednog šrafa, jedne igle za šivenje je u poređenju s troškovima proizvodnje nemoguća veličina.

Ekonomske odnose hteti izraziti u fizičkim merama je po mome mišljenju sasvim nemoguće.

Što je Podolinski sasvim zaboravio jeste, da je radni čovek rasipnik ne samo fiksirane *sadašnje* sunčeve toplote, nego još veći *prošle*. Kolike smo zalihе energije, uglja, rude, šuma itd. bili kadri upropastiti. Ti znaš to bolje od mene. Sa tog stanovišta i lov i ribolov ne samo da ne predstavljaju fiksiranje nove sunčeve toplote, nego trošenje i već započeto rasipanje već ranije akumulirane sunčeve energije.

Zatim: što čovek čini namerno radom, to biljka čini nesvesno. Biljke — to je već stara priča — veliki su usisači i skupljači sunčeve toplote u izmenjenom obliku. Radom, ukoliko on fiksira sunčevu toplotu (što u industriji a i inače nipošto nije izuzetan slučaj), čoveku dakle uspeva, da prirodne funkcije životinje, koja troši energiju, spoji s funkcijama biljke, koja skuplja energiju.

Pod[olinski] je od svoga vrlo vrednog otkrića dospao na stranpoticu zato što je hteo da nađe novi prirodnonaučni dokaz za pravilnost socijalizma, pa je stoga pomešao fizičko s ekonomskim.

U prilogu ček na 40 funti, da ga možeš inkasirati kad ushtedneš i da si obezbeden.

O Tussy[nom] dolasku govoriću s njome večeras. Što se nas tiče, Jolly[meyer] je naravno smesta na to pristao; poblize se može aranžirati tek kad on dođe. Sutra više.

Tvoj
F. E.

71

Engels Marxu

u Ventnor

London, 22. decembra 1882.

Dragi Mohr,

Da se još jednom vratim na Podolinskog,^[161] ispravljam da se nagomilavanje energije putem rada zapravo zbiva samo u *zemljoradnji*; u stočarstvu se u celosti energija nagomilana u biljkama prenosi na životinju, o gomilanju tu može biti samo utoliko govora što bi bez stočarstva hranljive biljke inače beskorisno svenule, a ovako mogu biti upotrebljene. Nasuprot tome, u svim granama industrije energija se samo *izdaje*. U najbolju ruku dolazi u obzir to da se biljni proizvodi, drvo, slama, lan itd., te životinjski proizvodi, u kojima je nagomilana biljna energija, preradom učine korisni, dakle da se *duže održavaju* nego kad bi bili prepušteni prirodnom raspadanju. Na taj način, stara ekonomska činjenica, da svi industrijski proizvođači moraju živeti od proizvoda zemljoradnje, stočarstva, lova i ribolova, može se, dakle, ako se hoće, prevesti i u fizičko, no teško da bi se time mnogo dobilo.

U prilogu pismo od Laure^[162]; Jennyno stanje u stvari i nije tako rđavo, ako se samo bude dala ozbiljno i sistematski lečiti; ali to je nužno — ne zbog neposredne opasnosti, već zbog vrlo neugodnih posledica koje se mogu ukoreniti ako se zapusti.

Hartman je od cele svoje stvari digao ruke i sutra opet ide preko Okeana. To je najbolje. On je natovario na sebe ovde svojim ugovorima takvu masu pravnih obaveza (i delimice ih nije održao), da ni sam više ne zna na čemu je. Ispričaću Ti stvari usmeno, srećan sam da je otišao. Dok je od mene stalno pozajmljivao, sada se pokazuje da je nedeljno zarađivao pet do šest funti!

Sa ono malo razmišljanja koje Bernstein sebi ponekad dopusti, u pravu si. No on nije sam. Vidi Lafargue-ova nova otkrića u »Prêtres et commercants«¹ (»Égalité« 20. decembér) i u istom broju Deville-ovu najnoviju rekonstrukciju nipošto poboljšanog vajtlingijanstva.^[163]

Drago mi je da se u odnosu na istoriju kmetstva slažemo. Nema sumnje da kmetstvo i potčinjenost nije specifično srednjovekovno feudalni oblik, mi ga imamo svuda ili gotovo svuda gde starosedeooci obrađuju zemlju za osvajača — u Tesaliji, na primer, vrlo rano. Ova činjenica je čak i meni i mnogima drugima zamaglila pogled za sred-

¹ sveštenici i trgovci

njovekovno ropstvo; olako su ga zasnivali samo na osvajanju, to čini stvar vrlo jasnom i prostom. Vidi između ostalih Thierryja.^[164]

A i položaj hrišćana u Turskoj za vreme cvetanja staroturskog polufeudalizma imao je nešto slično.

No sad dolazi Pumps na ručak, 5 sati je, i time deluje *force majeure*² na mene. Divno vreme nadam se da Te je izmamilo u šetnju.

Tvoj
Fred

² viša sila

1883.

72

Engels Marxu

u Ventnor

London, 9. januara 1883.

Dragi Mohr,

Na brzu ruku šaljem Ti priloženo: 1. Lafargue-a^[165], 2. Bebela^[166], 3. Höpnera^[167], 2. i 3. molim vratiti.

Najzad izveštaj o Jennynom stanju, iz koga se vidi kako stvar zapravo stoji. Po mome mišljenju nije tako rdavo kao što izgleda; jedno dete je jako propalo usled prenaprezanja i zaziranja od lekara, no sigurno će se uskoro popraviti pod Laurinim rukovodstvom. Lauri sam odmah poslao 15 funti, poslednjih 5 da bi Laura pri svojim posetama i kupovinama za Jenny imala nešto slobodnije ruke. Dok Jenny ne bude u stanju da vodi svoju kuću, bolje bi bilo da Johnny ostane ovde.

Bebelova obaveštenja o nemačkoj industriji su interesantna, no izgleda mi da ih treba uzeti cum grano salis¹. Ono što se proširuje većinom je industrija luksuznih artikala i svakako mehaničke tkačnice — no ovima carine na pređu sprečavaju mogućnost izvoza. Vretena imaju posle aneksije Elzasa više no što im je potrebno, topionica železa posle 1870. ditto, šta se dakle može mnogo proširiti u stvarnoj *krupnoj* industriji? A i to da mu šećer od repe tako imponuje, ukazuje na sitno stanovište. Da država plaća profite junkerima koji proizvode šećer, o tome je već bilo govora u landtagu.

Hepner. Šta kažeš na to da nam taj mali Jevrejčić (očigledno priređen od svoga asocié² Jonasa) hoće da stavi nož pod grlo zbog predgovora *Manifestu*. Mislim na takva drska pisma uopšte mu ne odgovoriti ili ga uputiti, u najbolju ruku, na predgovor lajpciškom izdanju. Ako mu taj nije dosta dobar, neka ne štampa Manifest.

Budeš li pisao Sorgeu radi Hartmana (ako još nisi), mogao bi napisati nekoliko redaka i o Hepneriću.

Vreme je pošte — morao sam u grad radi novca i zatim se pobrinuti da se otpošalje, zato sam zakasnio.

Tvoj
F. E.

¹ sa zrnom soli (tj. ne doslovno) — ² ortaka

73

Marx Engelsu

u London

[Ventnor] 10. januara 1883.

Dragi Fred,

Bilo je vrlo lepo od Tebe što si mi odmah poslao Lafargue-ovo pismo,^[165] ono me je veoma umirilo, utoliko više što sam istovremeno primio danas direktno od Lafargue-a pismo i po tome izgleda da je sigurno preokret nabolje. Sasvim sam Tvoga mišljenja da Johnny *nipošto* ne sme sada odatle. O tome ne može biti ni govora dok Jenny ne bude opet sasvim dobro. Bilo bi neoprostivo detetu još otežati položaj. Još ću danas pisati direktno Longuet-u. Bilo bi mi drago kad bi i Ti napisao nekoliko redaka Jennychen u istom smislu. Johnny zbog toga još ne bi bio izgubljen pour l'armée territoriale¹.

Čudnovato je kako me sada svako nervno uzbuđenje odmah ščepa za grlo, kao crveni Wolff svoga brata, žitnog zeleniša.^[166] U prvom strahu od loše vesti iz Pariza imao sam nekoliko dana ranije spasmodički² napad kašlja, kad sam mislio da ću se zadaviti. To veoma distressing feeling³ mora da je sirota Jennychen često prošla za vreme svoje astme.

Što se tiče »Hepnerića«,^[167] moje je mišljenje da s njime treba »poslovno« razgovarati. Ako hoće neka preštampa naš predgovor lajpciškom izdanju, takođe primetiti da su Rusi objavili nov prevod prošle godine.^[168] Ako drži da nije vredno truda *Manifest* ponovo štampati bez *naročitog novog predgovora s naše strane*, neka čini kako misli da je najcelishodnije u datim prilikama. »Nož pod grlo« to je narav i način »naših ljudi«, to se mora primiti kao samo po sebi razumljivo i kod Hepnera!

Od poor⁴ Meißnera dobio sam obračun za 1881, bila je to loša godina, no što je manje važno, pošto su, prema njegovom vlastitom saopštenju, u godini 1882. primerci bili na »izmaku«;^[170] ukoliko manje u 1881, mora, dakle, da je utoliko više prodao u 1882. Moje dugo ćutanje mora da ga je dovelo u zabunu. Najzad dolazi Mahomet k njemu; na žalost, još ne smotak revidiranih tabaka, što bi on više želeo. Otkako sam osuđen da sedim u kući i da samo još izuzetno izlazim, no naročito usled neprekidne mučnine, ili da se *južnonemački* à la Madame Karl Blind, bivše Cohen, *estetski* izrazim, usled svakodnevnog »Kotzerei« bljuvanja —

¹ za zemaljsku odbranu — ² grčeviti — ³ mučno osećanje — ⁴ jadnog

(posledica kašlja) — nisam bio u mogućnosti da stvar dosta brzo pregledam. No nadam se da ću strpljenjem i pedantnim kontrolisanjem samog sebe ući opet u kolosek.

Mohr

Drugi deo

Pisma Marxa i Engelsa trećim licima

januar 1881 - mart 1883

1881.

1

Marx Charles-u Longuet-u

u Pariz

[London] 4. januara 1881.

Dragi Longuet,

Pošto mi se nakupila gomila starih novina, trebaće mi isuviše vremena da pronadem »*The Eastern Post*«, koji sadrži polemiku Generalnog veća (uključujući i njegove članove komunare) sa slavnim Bradlaugh-om.^[17] Međutim, pretpostavljam da će Leßner imati »*Post*« pri ruci. Uostalom, ovo za vas nije nimalo važno. Okolnost da je Bradlaugh potkazivao komunare, da je prešampavao, kako ste mu vi tada kazali, u listu »*Post*« najgore klevete iz takvih listova kao što su »*La Liberté*« i »*Le Soir*«, da je žestoko napadao proglas Generalnog veća o *Gradanskom ratu u Francuskoj* itd. — jedva će mu škoditi u očima pariske buržoazije. Pa ipak, ovo se može ukratko spomenuti, pošto je karakteristično za tog čoveka. U odgovoru generalnog sekretara Generalnog veća (bio je to Hales, ali ne smemo mu ukazivati počast nazivajući ga po imenu) upućenom Bradlaugh-u (u listu »*The Eastern Post*«, septembra 1871) pored ostalog se kaže: »Obesno razaranje privatnih stanova (Thierovo bombardovanje) bilo je delo prijatelja g. Bradlaugh-a . . . Rochefort je pod Republikom osuđen na doživotno progonstvo zbog povrede zakona o štampi. Zamislite da g. Bradlaugh bude doživotno progнан zbog svojih izjava!«

Važno je da je Generalno veće (izvode iz zapisnika sa njegovih sednica objavio je »*The Eastern Post*«) izobličilo Bradlaugh-a kao udvoricu Plon Plona (on je tada bio u Londonu) a i zbog njegovih sumnjivih veza u Parizu. Na sednici Generalnog veća 19. decembra 1831. g. ja sam izjavio da je Bradlaugh nedavno putovao u Pariz gde se družio sa Detroyat-om i Émile-om de Girardinom (mene je o tome obavestio Francuz koji je pisao pod imenom Azamouth¹-a ili nekim drugim turskim imenom, a kome je to pričala jedna dama, verovatno Brimont, prisutna na društvenom skupu o kome se docnije govori).

¹ Azamat-Batuk

U njegovu čast je Émile de Girardin priredio ručak, kome su prisustvovali sumnjive, tj. *bonapartističke*, dame i gde je Bradlaugh doveo sebe u smešan položaj hvalisavim pričama o svom tobožnjem uticaju u Londonu.

Ako Bradlaugh kaže da je Brimont bila velika patriotkinja u vreme kad se on s njom upoznao, može mu se potpuno verovati. Pre bitke kod Sedana⁽¹⁷²⁾ svi bonapartisti su bili utoliko rodoljubi ukoliko su želeli pobjedu svom caru². Posle bitke kod Sedana oni su još uvek ostali rodoljubi, jer se, sa njihovog gledišta, *Francuska mogla spasti samo restauracijom Louis-a Bonaparte*, čak i ako se ta restauracija morala izvršiti uz pomoć Bismarcka.

Samo se po sebi razume *da se ne smete pozivati* na mene. Što se tiče pojedinosti o prisnom prijateljstvu između Bradlaugh-a i Brimont, njih može dati Blanc (*le vieux*)³.

U svojoj polemici sa Generalnim većem Bradlaugh je dobijao podršku lista *«Le Soir»* (pariski časopis). Na sednici Veća od 2. januara 1872. godine Serrailleur je saopštio: «On je pročitao članak u listu *«Le Soir»* napisan u odbranu Bradlaugh-a. U članku se kaže da je on (Bradlaugh) učinio čast listu (*«Le Soir»*) svojom saradnjom, da je on pouzdan vladin čovek i da nema nikakve veze sa demagoškim intrigama.»

Kad je Gladstone raspustio parlament (tom prilikom ga je Disraeli zbacio), dvorana u kojoj je Bradlaugh držao predavanje bila je ukrašena ogromnim plakatima sa natpisom: «Zbogom ikonoborče, spasitelju naroda! Dobro došao neustrašivi borac sv. Stefana!»⁽¹⁷³⁾ Ali, on je pravio račun bez krčmara. Nije izabran za člana parlamenta, uprkos tome što je javno moljaka u pismima (da dobije dobre preporuke) Brightu i ostalim liderima «velike liberalne stranke», koji su mu odgovorili vrlo hladno. Takođe mu nije koristilo hvalisanje da je ručao sa life-biskupom⁴ (Anglikanske crkve) glavom i bradom.

Na poslednjim izborima Bradlaugh je bio srećniji iz ovog razloga: pokazao se kao jedan od najbučnijih demagoških pristalica Gladstone-ove pro-ruske kampanje protiv Disraelija — u stvari, jedan od najneobuzdanijih agitatora stranke koja je težila da se *coûte*⁵ ponovo dokopa «državnih jasalaa». Pored toga, nijedna izborna jedinica se nije smela baciti na kocku u predstojećoj, presudnoj izbornoj bici. Prenemaganje vigovaca i radikalne stranke moralo se odbaciti. Sada izbor Bradlaugh-a u Nortemptonu nije izgledao siguran, bez obzira na veliki broj obučara u tom gradu koji pripadaju njegovoj «sekti»; ali ovi obučari su ranije glasali za njega kao jedan čovek a on je opet izgubio. Međutim, postojao je još jedan liberalni kandidat koji se teško mogao plasirati jer se proćuo svojim *«affaires véreuses en matière de finances»*⁶ a sem toga ugled su mu narušili neki skandali druge vrste (*des gifles reçus*)⁷.

² Napoleon III — ³ starac — ⁴ doživotno imenovanim — ⁵ po svaku cenu — ⁶ «sumnjivim finansijskim operacijama» — ⁷ dobijeni šamari

Ovaj čovek je bio Labouchère. On je jedan od trojice vlasnika lista »The Daily News«, prema tome, ortak gros bonnet⁸ liberalne stranke, kapitaliste-pijetiste Samuela Morleya. Ma kako da je bilo teško proruriti ili Bradlaugh-a ili Labouchère-a, stvar se dala izvesti njihovom spregom. Javna preporuka (pismom u novinama) pijetiste Samuela Morleyja ateisti Bradlaugh-u obezbedila je ovome religiozne elemente Nortemptonu, dok je Bradlaugh osigurao Labouchère-u bezvernike obučare toga grada. Tako su obojica zajedno prošli kao članovi parlamenta za Nortempton.

Krajnja podlost Bradlaugh-a najviše se ispoljava u manevrima pomoću kojih on uspeva da istisne sve druge popularne propovednike slobodne misli (naučni propovednici se obraćaju ostalim couches sociales⁹) poput gospode Law, koji nisu želeli da budu njegovi lični séides¹⁰. Postigao je to prisvajajući sebi sve fondove stranke. Čak je uspeo da izdejstvuje da im sve dvorane za predavanja u Londonu zatvore vrata, dok je za svoju ličnu upotrebu sagradio dvoranu za predavanja sredstvima stranke. Gospođa Law i ostali su se tako ograničili na predavanja u provinciji. Ako vas to zanima (no ja mislim da ne vredi ulaziti u pojedinosti), možete dobiti potpune podatke o ovoj stvari od lica kojih se to tiče.

Pozdrav

K. M.

Možete li mi dati neka obaveštenja o osobi po imenu *E. Fortin*, koji mi je pisao nekoliko pisama, obraćajući mi se sa: »Mon cher maître¹¹«. Njegova molba je vrlo »skromna«. Dok proučava *Kapital*, on mi predlaže da pravi mesečne *izvode* koje će mi ljubazno slati svakog meseca, s tim da ih ja svakog meseca ispravljam, razjašnjavajući pitanja koja je pogrešno razumeo. Kada on, bez žurbe, završi poslednji mesečni rezime i kad mu ga ja pošaljem natrag ispravljenog — imaće rukopis gotov za štampu, koji će, kako on kaže, preplaviti Francusku bujicama svetlosti.

Već zbog samog nedostatka vremena neću pristati na njegov predlog, ali mu u svakom slučaju moram odgovoriti na njegovo pismo. On je možda dobronameran čovek. Pre nego što mu pišem, voleo bih da imam neka obaveštenja. On sada živi u Beauvais-u, 22, rue de la Porte de Paris.

Prevod s engleskog

⁸ finansijera — ⁹ društvenim slojevima — ¹⁰ pripadnici — ¹¹ »Dragi moj učitelju«

2

Marx nepoznatom

u London^[174]

[London] 31. januara 1881.
41, Maitland Park Road, N.W.

Dragi Gospodine,

Molim vas da mi pošaljete novine itd. pobrojane u priloženom spisku. Istovremeno ćete me mnogo obavezati obaveštenjem da li postoji neki kratak priručnik o zakonodavstvu za fabrike i radionice?

Ja imam nekoliko zakona, ali me je jedan član francuske skupštine zamolio da mu nabavim takav priručnik gde će moći da nađe sve što se odnosi na celu tu materiju. Zar nije tako nešto objavio g. Redpath, fabrički inspektor?^[175]

Vaš odani

Karl Marx

Prevod s engleskog

3

Engels Karlu Kautskom

u Beč

London, 1. februara 1881.

122, Regents Park Road, N.W.

Cijenjeni gospodine Kautsky,

Nakon mnogih zadržavanja, napokon stižem da odgovorim na Vaše pismo.^[176]

Budući da namjeravate uskoro doći ovamo, iscrpna pismena kritika knjige koju ste mi ljubazno poslali bila bi prilično izlišan posao, meni će svakako činiti zadovoljstvo da s Vama o tom popričam usmeno, pa se ograničavam samo na neke tačke.

1. Neodrživo je ono što se kaže na stranici 66 i dalje, zbog toga što između viška vrijednosti i profita iz kapitala postoje i druge realne razlike, osim onih prema procentualnom obračunu na promjenljivi ili na ukupni kapital. U *Anti-Dühringu* na stranici 182 skupljena su glavna mjesta o tom iz *Kapitala*.^[177]

2. Premda katedarski socijalisti^[178] od nas proleterskih socijalista uporno traže da im odgonetnemo zagonetku, kako namjeravamo da izbjegnemo prenanastanjenost koja bi mogla izbiti, i opasnost od sloma novog društvenog poretka što otuda prijeti, to za mene još dugo neće biti razlog da tim ljudima doista i učinim tu uslugu. Razrješavati sve skrúpule i sumnje tih ljudi, koje oni treba da zahvale svojoj vlastitoj konfuznoj supermudrosti, ili opovrgavati, na primjer, svu onu golemu kupusaru što ju je u mnogim knjižurinama ispisao^[179] samo Schäffle, smatram da bi bilo čisto traćenje vremena. Priličan bi svezak ispao već kad bi se htjeli ispraviti samo oni, među navodnike stavljeni, *pregrešni citati* te gospode iz *Kapitala*. Neka se najprije nauče čitati i prepisivati, pa onda neka traže da im se odgovori na pitanje.

Smatram, povrh toga, da pitanje uopće nije hitno u trenutku kada američka masovna proizvodnja, što tek upravo nastaje, i *istinska* velika poljoprivreda prijete da nas formalno uguše svom silom proizvedenih namirnica; da to pitanje nije hitno u predvečerje jednog preobražaja koji će, pored drugih posljedica, morati da ima i tu, *da će se Zemlja tek nastaniti* — govoreći o tom na stranicama 169 - 70, Vi ipak previše olako prelazite prijeko te tačke — i koji će zasigurno *nužno iziskivati* prirast stanovništva i u Evropi.

Eulerov proračun^[180] vrijedi baš toliko koliko i onaj o krajceru koji se, uloženi godine 1. našeg računanja vremena uz kamate na kamate,

udvostručuje svakih trinaest godina, pa sada iznosi oko $\frac{1 \times 2^{144}}{60}$ guldena, dakle grudu srebra veću od Zemlje. Kad kažete na stranici 169 da se američke društvene prilike ne razlikuju mnogo od evropskih, onda to vrijedi jedino ako imate u vidu samo velike obalske gradove, ili, također, samo izvanjske pravne oblike tog stanja. Velika masa američkog stanovništva zasigurno živi u prilikama posve povoljnim za prirast stanovništva. To dokazuje priliv useljenika. Pa ipak će za udvostručenje biti potrebno više od 30. godina. Ne valja se zastrašivati.

Apstraktna mogućnost da broj ljudi toliko poraste te će morati da se njihovu povećanju postave granice, svakako je prisutna. No, bude li se jednog komunističko društvo našlo pred potrebom da regulira proizvodnju ljudi, onako kao što će već biti sredena proizvodnja stvari, onda će upravo jedino ono i moći da to provede bez teškoća. Čini mi se da u takvom društvu uopće neće biti teško da se planski postigne rezultat što se već sada, prirodno, bez plana, ostvaruje u Francuskoj i donjoj Austriji. Bit će, svakako, stvar tadašnjih ljudi, hoće li, kada, kako i koja sredstva primijeniti u tu svrhu. Ne smatram se pozvanim da Vam o tome iznosim prijedloge ili savjete. Tako pametni kao što smo mi, bit će svakako i tadašnji ljudi.

Uostalom, ja sam već 1844. napisao (*Deutsch-französische Jahrbücher*, stranica 109): »Čak kad bi Malthus i bezuvjetno bio u pravu, taj bi se (socijalistički) preobražaj morao smjestiti izvršiti, jer samo on, samo prosvjećenost koju on daje masama, omogućuje ono moralno ograničavanje nagona za razmnožavanjem koje i sam Malthus prikazuje kao najdjelotvornije i najlakše sredstvo protiv prenapučenosti.«^[181]

Toliko zasad, dok s Vama ne porazgovorim o ostalim tačkama. Posve ste u pravu što dolazite ovamo. Vi ste jedan od rijetkih iz mlade generacije koji se trudi da zaista nešto nauči, i stoga će za Vas biti vrlo korisno da izidete iz atmosfere nekritičnosti u kojoj propada sva historijska i ekonomska literatura što se sad stvara u Njemačkoj.

S iskrenim pozdravom

Vaš F. Engels

4

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 2. febr. 1881.

Dragi gospodine Bernstein,

U pr[ilo]gu pismo za Kautskog¹, molim Vas pošaljite ga, ne znam da li još važi bečka adresa koju sam dobio.

5 br[ojeva] lista »S[ozialdemokrat]« od Nove godine pokazuju značajan napredak. Melankolično očajni ton »potučenog čovjeka«, nadmena čestitost koja ga dopunjuje, malograđanska pitomost koja se neprestano izmjenjuje s Mostovim frazama o revoluciji, i najzad vječno bavljenje s Mostom, prestali su. Ton je postao slobodan i svjestan svoga cilja, list, ukoliko takav ostane, ljude u Njemačkoj neće više stišavati, već će im služiti za ohrabrenje. S obzirom da Vi imate »N[eue] Rh[einische] Ztg.«, bilo bi dobro da ih ponekad pročitate. Upravo su nam prezir i poruga s kojima smo postupali s protivnicima donijeli u 6 mjeseci do opsadnog stanja^[182] gotovo 6000 pretplatnika i premda smo u novembru počeli opet ispočetka imali smo u maju 49, puni broj i preko toga. »Köln[ische] Ztg.« sada su priznale da su tada imale samo 9000.

Budući da Vam izgleda nedostaju feljtoni, mogli biste jednom štampati pjesmu iz br. 44 iz 1848: *Jutros sam se vozio u Diseldorf*; možda s naslovom: Jedan žderonja socijalista iz 1848. (feljton »Neue Rhein. Ztg.« od 14. jula 1848) i ispod toga autora: Georg Weerth (umro u Havani 1856).^[183] Dakle, samo tako naprijed!

Vaš

F. E.

»Ne ukradi«^[184] i apologija pogubljenja Louis-a XVI^[185] veoma su dobri.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 3.

5

Marx Nikolaju Franceviču Danijelsonu

u Petrograd^[186]

London, 19. februara 1881.

Dragi gospodine,

Hitam da Vam uputim ovo nekoliko redaka kao odgovor na vaše prijateljsko pismo.

Od mog povratka iz Remsgejta zdravlje mi se uopšte uzev poboljšava^[187], ali grozno vreme, koje traje već mesecima, usrećilo me je stalnom kijavicom i kašljem, remeti mi san itd. Najgore je, međutim, što stanje zdravlja gospođe Marx svakim danom postaje sve opasnije bez obzira na to što sam se obraćao najznamenitijim londonskim lekarima, a osim toga imam mnoštvo domaćih briga, o kojima bi bilo dosadno govoriti. S druge strane, morao sam i moram da se rvem sa ogromnim brojem Plavih knjiga^[188] koje mi šalju iz raznih zemalja a naročito iz Sjedinjenih Američkih Država, tako da mi je radno vreme jedva dovoljno za taj zadatak, pošto mi moji lekari već više godina bezuslovno zabranjuju svaki noćni rad. Stoga sam suočen sa strahovitim zaostankom u korespondenciji. Upravo sada je čitava moja porodica u gužvi zbog seobe moje najstarije kćeri, gospođe Longuet, sa decom iz Londona u Pariz, gde je njen muž posle amnestije (u međuvremenu je bio profesor Kraljevskog koledža u Londonu) postao jedan od u-rednika lista »La Justice« (on je inspirisao polusocijalistički govor Clémenceau-a u Marseju^[189]). Vi razumete kako ovaj rastanak mora biti bolan pri sadašnjem stanju zdravlja gospođe Marx. Za nju kao i za mene lično naši unuci, tri mala dečaka, predstavljali su neiscrpan izvor radosti, života.

A sada, najpre o priloženom rukopisu^[190]. Njegov autor, g. Lafargue, muž je moje druge kćeri i jedan od mojih direktnih učenika. On me je zamolio da se raspitam da li bi vašim posredstvom mogao postati saradnik nekog petrogradskog časopisa, časopisa »Отечеств[ен-ные] записки« ili »Слово«. (Mislim da su oni jedini gde bi mogao imati nekog izgleda.) Ako je to moguće, bili biste ovlašćeni da izmenite ili izostavite sve što ne bi odgovaralo petrogradskom meridijanu. Što se tiče njegovog »imena«, inicijali bi bili dovoljni. U svakom slučaju, zanimae vas da pročitate rukopis.

Pročitao sam sa najvećim interesovanjem Vaš članak^[191], koji je »originalan« u najboljem smislu reči. Otuda i njegovo bojkotovanje. Ako se probijete kroz mrežu rutinske misli, sigurno ćete u početku još uvek naići na »bojkot«; to je jedino odbrambeno oružje kojim u prvom

trenutku zbunjenosti *rutineri* umeju da rukuju. Bio sam »bojkotovan« u Nemačkoj tokom mnogih, mnogih godina i još uvek sam »bojkotovan« u Engleskoj sa malim odstupanjem — ovde se s vremena na vreme protiv mene pokreće nešto tako besmisleno i glupo da bih se stideo da se na to javno obazirem. Ali, nastavite u tom duhu! Sledeća stvar koju — mom mišljenju — treba da učinite jeste da se pozabavite zapanjujućim porastom *zaduženosti veleposednika*, predstavnika više klase u poljoprivredi, i da im pokažete kako se oni »kristališu« u retorti pod kontrolom »novih stubova društva«.

Veoma mi je stalo da vidim Vašu polemiku sa listom »СЛОВО«. ⁽¹⁹²⁾ Čim budem zaplovio u mirnije vode potpunije ću se izjasniti o Vašim »*Esquisse*«. Za sada se ne mogu uzdržati od jedne primedbe. Tlo, koje se iscrpljuje i ne dobija elemente — pomoću veštačkog i biljnog i životinjskog đubriva itd. — neophodne za njegovo obnavljanje, i dalje će, usled promenljivih pogodnosti godišnjih doba, usled okolnosti koje ne zavise od čovekovog uticaja — davati setve veoma različite po veličini; međutim, kad sumiramo period od nekoliko godina, npr. od 1870. do 1880. godine, zastoj poljoprivredne proizvodnje prikazuje nam se u najupadljivijem vidu. Pod takvim okolnostima povoljni klimatski uslovi krče put za *gladnu godinu* brzim trošenjem i izvlačenjem iz zemlje mineralnih đubriva još skrivenih u njoj, dok, *obrnuo*, *gladna godina* a još više niz rdavih godina koje za njom slede dozvoljavaju mineralima koji ulaze u sastav zemlje da se ponovo nakupe i deluju efikasno kad se vrate povoljni klimatski uslovi. Takav proces se vrši, naravno, svuda ali *na drugim mestima* njega obuzdava i preinačuje mešanje samog zemljoradnika. On postaje *jedini regulativni čimilac* tamo gde je čovek prestao da bude »sila« — zbog nedostatka sredstava.

Tako smo 1870. godine imali odličnu žetvu u vašoj zemlji, ali je ta godina *vrhunška godina* i njoj je odmah usledila vrlo loša; veoma nerodna 1871. godina mora se smatrati kao polazna tačka novog malog ciklusa, dok ne dođemo do nove kulminacione 1874. godine, kojoj je odmah usledila gladna 1875. godina; zatim ponovo počinje uspon, koji se završava još gorom gladnom godinom 1880. Svođenje rezultata čitavog ovog perioda dokazuje da prosečna godišnja proizvodnja ostaje ista i da su čisto prirodni činioci jedini izazvali promene među posebnim godinama i manjim ciklusima godina.

Pisao² sam Vam pre izvesnog vremena da ako velika industrijska i trgovinska kriza kroz koju Engleska prolazi nije dovela do kulminacione finansijske krize u Londonu, ova *izuzetna* pojava treba da se pripiše samo francuskom novcu. To sada uviđaju i priznaju čak i engleski rutineri. Tako »The Statist« (od 29. januara 1881. g.) piše: »Novčano tržište je bilo tako povoljno tokom prošle godine jedino čistom slučajnošću. Francuska banka je u ranu jesen dopustila da rezerva

¹ skicama — ² Vidi u 41. tomu ovog izdanja, str. 415/416.

njenih zlatnih poluga padne sa 30 miliona na 22 miliona funti sterlinga... *Nema sumnje da je prošle jeseni jedva izbegnuta smrtna opasnost.*⁽¹⁾

Engleski železnički sistem kotrlja se niz strmu ravan kao i evropski sistem državnih dugova. Vladajući magnati među direktorima raznih železničkih kompanija zaključuju — u sve većim razmerama — ne samo nove zajmove da bi proširili svoje železničke mreže, tj. »teritoriju« gde vladaju kao apsolutni monarsi, nego i proširuju svoje mreže da bi imali nove izgovore za ugovaranje novih zajmova, koji im omogućuju da plaćaju interes držaocima obveznica, povlašćenih akcija itd., a takođe da mnogo zloupotrebjavanim običnim akcionarima bace s vremena na vreme nekū milostinju u obliku nešto povećanih dividendi. Ovaj simpatični metod ranije ili docnije mora dovesti do kobne katastrofe.

U Sjedinjenim Američkim Državama železnički kraljevi su sada postali meta napada ne samo, kao ranije, farmera i drugih industrijskih »entrepreneurs³ Zapada, nego i krupnih predstavnika trgovine — Njujorške trgovinske komore. Višestruki železnički kralj i finansijski varalica Gould rekao je, sa svoje strane, njujorškim trgovinskim magnatima: »Vi sada napadate železnice, jer smatrate da su one najranjivije zbog svoje današnje nepopularnosti; ali, urazumite se; posle železnica doći će na red svakovrsne korporacije (na dijalektu Jenkija to znači akcionarske kompanije); zatim kasnije, svi oblici udruženog kapitala; konačno, svi oblici kapitala; vi tako krčite put za komunizam, čije se težnje već i sada sve više šire u narodu. G. Gould »a le flair bon«⁴.

U Indiji britansku vladu čekaju ozbiljne komplikacije ako ne i opšti ustanak. Ono što Englezi uzimaju od njih godišnje u obliku rente, dividendi za železnice nepotrebne Indusima, u obliku penzija za vojne i civilne službenike, izdataka za avganistanske i druge ratove, itd. itd. — ono što oni uzimaju od njih bez ikakvog ekvivalenta i sasvim posebno od onoga što prisvoje sebi u samoj Indiji — govoreći samo o vrednosti robe koju Indijci moraju svake godine besplatno da šalju u Englesku — iznosi više od ukupne svote dohotka 60 miliona poljoprivrednih i industrijskih radnika Indije! To je puštanje krvi, u preteranoj količini! Gladne godine tamo navaljuju jedna za drugim i to u razmerama o kojima se do sada u Evropi još i ne sluti! Sada se priprema prava zavera, u kojoj Indusi i muslimani saraduju. Britanska vlada je svesna da se nešto »kuva«, ali ti tupoglavci (misim na vladine ljude), zalučeni svojim sopstvenim manirima govora i mišljenja u parlamentu, čak i ne žele da vide jasno, da shvate čitav domet bliske opasnosti! Obmanjivati druge i obmanjivanjem drugih obmanjivati sebe — to je suština parlamentarne mudrosti! Tant mieux!⁵

³ preduzimača — ⁴ ima dobar njuh — ⁵ Utoliko bolje

Možete li mi reći da li je knjiga profesora Lankestera *Poglavlje o izopačenju* (video sam da je navodite u svom članku) prevedena na ruski?^[188] On je moj prijatelj.

Prošlog meseca smo imali ovde nekoliko ruskih posetilaca, pored ostalih profesora Zibera (sada nastanjenog u Cirihi) i g. Kablukova (iz Moskve). Oni su po čitave dane radili u Britanskom muzeju.

Zar nema vesti o našem »zajedničkom« prijatelju?⁶

Uzگرد budi rečeno: poslednji statistički rad Jansona,^[184] u kome se upoređuje Rusija sa Evropom, izazvao je veliku senzaciju. Veoma bih se rado upoznao sa tim radom.

Sa najlepšim pozdravima iskreno vaš

Karl Marx

Ako Lafargue-ov članak ne nađe sebi »udomljenje« u Petrogradu, budite tako dobri i vratite mi ga.

Prevod s engleskog

⁶ G. Lopatinu

6

Marx Ferdinandu Domelu Nieuwenhuisu

u Hag

22. februara 1881.

41, Maitland Park Road
London, N.W.

Veoma poštovani partijski druže,

Šutio sam tako dugo jer sam želio da mom o[dgo]voru¹ na Vaše pismo od 6. januara ujedno priložim pregled izmjena, koje bi Vi trebali da izvršite u slučaju 2. izdanja *Kapitaal en Arbeid*^[195]. Uslijed kućnih smetnji, nepredvidivih poslova i ostalih prekida još nisam gotov, šaljem, dakle, najprije ove retke bez priloga, jer bi neprekidnu šutnju mogli pogrešno protumačiti. Izmjene koje mi se čine neophodnim odnose se na detalje; suština, duh stvari je dat.

Zahvaljujem Vam na prijateljskoj posveti, jer ste na taj način bacili rukavicu u lice osobno građanskim protivnicima.^[196]

Autor² »Mannen van beteekenis«-a^[197], školski inspektor or something of that sort³, pismeno mi se obratio radi materijala za moju biografiju, a osim toga uputio je svog k[njiža]ra⁴ da se obrati mom zetu Juti da me on nagovori da pristanem na njegovu molbu, jer ja obično to odbijam. Gospodin — autor »Mannen«-a — mi je pisao da se ne slaže s mojim shvaćanjima, ali da cijeni njihov značaj, slijede izrazi poštovanja itd. Ista je individua imala poslije obraza da u svoju brošuru ubaci jednu klevetničku izmišljotinu ozloglašenog pruskog špijuna Stiebera, i isto tako — vjerovatno na poticaj nekog bonskog katedar-socijaliste — da me optuži za namjerno izvrtanje citata, pri čemu se taj poštenjaković nije ni potrudio da pročita moju polemiku protiv cijenjenog Brentana u listu »*Volksstaat*«, gdje je mogao da vidi da se Brentano, koji me je prvobitno u listu »*Concordia*« (listu tvorničara) napao radi »formalnog i materijalnog falsifikata«, kasnije izvukao pomoću laži da je on to drugačije razumio itd.^[198] Jedan holandski list namjeravao je da otvori svoje stupce da bih kaznio »školskog inspektora«, no ja *principijelno* ne⁴ odgovaram na takove ujede stjenica. Čak u Londonu nisam nikada napisao ni najmanju bilješku sličnog literarnog ujedanja. Da sam postupao obrnuto, utukao bih najbolji dio mog vremena na ispravke od Kalifornije do Moskve. Kad sam bio mlađi ponekad sam žestoko udarao, no starost donosi mudrost utoliko što čovjek izbjegava beskorisno dissipation of force⁵.

¹ oštećen papir — ² Arnold Kerdijk — ³ ili nešto slično — ⁴ oštećen papir — ⁵ rasipanje snage

»Pitanje« predstojećeg ciriškog kongresa, o kojem me obaviještavate, izgleda mi — promašenim.^[9] Ono što u određenom datom trenutku budućnosti treba da se učini, da se *neposredno* učini, to zavisi, naravno, u cijelosti od datih historijskih okolnosti u kojima treba djelovati. Ono pitanje postavlja se, međutim, *maglovito*, postavlja, dakle, u stvari prividan problem na koji jedini odgovor mora biti — *kritika* samog *pitanja*. Ne možemo riješiti jednadžbu koja u svojim osnovnim podacima ne sadrži elemente svog rješenja. Uostalom, smetenost vlade koja je odjednom stvorena pobjedom naroda ne predstavlja ni u kom slučaju nešto specifično »Socijalističko«. Obrnuto. Pobjednički buržoaski političari osjećaju se uslijed svoje »pobjede« odmah sputanim, dok socijalist može bar slobodno djelovati. U jedno se možete pouzdati: socijalistička vlada ne dolazi na čelo zemlje ukoliko ne postoje tako razvijene prilike da može u prvom redu poduzeti nužne mjere da masu buržuja tako satjera u škripac da je prvi desideratum⁶ — vrijeme potrebno za trajnu akciju — ostvaren.

Vi ćete me možda uputiti na Parisku komunu; ali nezavisno od toga što je to bio samo ustanak jednog grada u izuzetnim uvjetima, većina Komune nije bila nipošto so[cijal]istička⁷, a nije to ni mogla biti. S malo common sense⁸ mogla je ipak — a to je tada bilo jedino dostižno — postići kompromis s Versajom, koji bi bio od koristi za čitavu masu naroda. Sama aproprijacija Banque de France nanijela bi versajskoj razmetljivosti strahovit kraj, itd.

Opći zahtjevi francuske buržoazije prije 1789. bili su, mutatis mutandis⁹, postavljeni otprilike isto tako kao što su danas prvi neposredni zahtjevi proletarijata prilično jednoobrazni u svim zemljama kapitalističke proizvodnje. Ali način na koji su provodeni zahtjevi francuske buržoazije — da li je ijedan Francuz 18. stoljeća ranije, a priori, uopće imao pojma o tome? Doktrinarna i nužno fantastična anticipacija akcionog programa revolucije budućnosti izvodi se samo iz sadašnje borbe. San o skorom smaku [s]vijeta⁷ posticao je kršćane u njihovoj borbi protiv rimskog svjetskog carstva i pružao im vjeru u pobjedu. Naučni pogled na neizbježno raspadanje vladajućeg društvenog poretka, koje se stalno odvija pred našim očima, i mase koje stare sablasti vlade sve više i više bičuju u ropstvu, istovremeni divovski napredni pozitivni razvitak proizvodnih sredstava — dovoljni su kao garancija da će s izbijanjem stvarno proleterske revolucije biti dati i uvjeti njenog (premda sigurno ne idiličnog) neposrednog, slijedećeg modusa operandi¹⁰.

Uvjeren sam da kritička konjunktura jedne nove međunarodne organizacije radnika još ne postoji; stoga smatram da su svi radnički kongresi, odn. socijalistički kongresi, ukoliko se ne odnose na ne-

⁶ potreba, želja, — ⁷ oštećen papir — ⁸ zdravog ljudskog razuma — ⁹ s nužnim izmjenama — ¹⁰ načina djelovanja

posredne, date prilike u ovoj ili onoj određenoj naciji, ne samo beskorisni, nego i štetni. Oni će se uvijek gubiti u bezbroj puta prožvakanim [opć]im¹¹ banalnostima.

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

¹¹ oštećen papir

7

Engels Jenny Longuet

u Pariz

[London] 24. februara 1881.

Draga Jenny,

Neka samo slavni Regnard preporučuje svoje factum¹ tvojoj »milosti«⁽²⁰⁰⁾. Taj jakobinac koji brani engleski uvaženi protestantizam i engleski vulgarni liberalizam, koristeći se pri tome istorijskim appareil² tog istog vulgarnog liberalizma, zaista je objekt najdubljeg milosrđa. Ali, predimo na njegove »činjenice«.

1. Pokolj nad 30 000 protestanata 1641. godine. — Irski katolici su ovde u istom položaju kao i Pariska komuna. Versaljci su izvršili pokolj nad 30 000 komunara i nazvali to strahotama Komune. Engleski protestanti pod Cromwellom su izvršili pokolj bar nad 30 000 Iraca i da bi prikrili svoju svirepost *izmislili* su bajku da su ovo učinili da bi osvetili 30 000 protestanata koje su pobili irski katolici.

Činjenice su sledeće:

Pošto je Alster bio oduzet od svojih irskih vlasnika, koji su u to doba od 1600. do 1610. godine držali *zemlju u zajedničkoj svojini*, i predat škotskim protestantima — vojnim kolonistima, ovi kolonisti se nisu osećali bezbednim u svojim posedima u ona nemirna vremena posle 1640. godine. Službenici puritanske engleske vlade u Dublinu proširili su glas da se armija škotskih konvenantera⁽²⁰¹⁾ sprema da se iskrca u Alsteru i istrebi sve Irce i katolike. Ser W. Parsons, jedan od dvojice vrhovnih sudija u Irskoj, rekao je da kroz godinu dana u Irskoj neće ostati nijedan katolik. Upravo zbog ovih pretnji, koje su ponovljene u engleskom parlamentu, Irci Alsteru su digli ustanak 23. oktobra 1641. godine. Ali nije došlo ni do kakvog pokolja. Svi savremeni izvori pripisuju Ircima samo nameru da izvrše opšti pokolj, pa čak i dvojica protestantskih vrhovnih sudija (proklamacija od 8. februara 1642. godine) izjavljuju da je »glavni deo njihove zaverе, pored ostalog i opšti pokolj, bio *ometen*«. Međutim, Englezi i Škotlandani su 4. maja 1642. godine bacali irske žene obnažene u reku (grad Njuri) i ubijali Irce. (Prendergast: *Cromwellian settlement of Ireland*, 1865. g.⁽²⁰²⁾).

2. L'Irlande la Vendée de l'Angleterre³. — Irska je bila katolička, protestantska Engleska republikanska, prema tome Irska je engleska Vandeja⁽²⁰³⁾. Postoji ipak ova mala razlika što je francuska revolucija

¹ delo — ² sistemom — ³ Irska — Vandeja Engleske

nameravala da *dá* zemlju narodu dok je engleski komonvelt nameravao, u Irskoj, da *oduzme* zemlju od naroda.

Čitava protestantska revolucija, kao što je dobro poznato većini onih koji proučavaju istoriju izuzev Regnard-a, odvojeno od njenih dogmatskih kavg i doskočica, predstavljala je obiman plan o konfiskaciji zemlje. Najpre je zemlja oduzeta od crkve. Zatim su katolici, u zemljama gde je protestantizam bio na vlasti, proglašeni pobunjenicima a njihova imanja konfiskovana.

U Irskoj je postojao poseban slučaj. »Jer, Englezi su«, kaže Prendergast, »izgleda mislili da je Bog načinio grešku, dajući tako divnu zemlju kao što je Irska Ircima; i već skoro 700 godina oni pokušavaju da tu grešku poprave.«

Čitavu agrarnu istoriju Irske čini niz konfiskacija irskih polja u cilju njihove predaje engleskim naseljenicima. Ovi naseljenici, posle vrlo malog broja generacija, pod uticajem čari keltskog društva postajali su veći Irci nego domoroci. Zatim je dolazilo do nove konfiskacije i nove kolonizacije, i tako *in infinitum*⁴.

U 17. veku Irska izuzev nanovo-poškotlandenog severa bila je zrela za novu konfiskaciju. I to u toliko meri da je britanski (puritanski) parlament, kad je odobrio Charles-u I armiju za dovođenje Irske u pokornost, odlučio da se novac za ovo naoružanje prikupi *na zalog od 2 500 000 jutara zemlje koja podleže konfiskaciji u Irskoj!* I »avanturistima«^[204] koji su pozajmljivali ovaj novac dato je takođe i pravo da imenuju oficire te armije. Predviđeno je da se zemlja podeli među tim avanturistima tako da 1 000 jutara dobiju oni koji u Alsteru pozajme 200, u Konotu 300, u Mansteru 450, u Lensteru 600 funti sterlinga. A kad se ljudi pobune protiv ovog dobrotvornog plana, oni su Vandejci! Ako Regnard ikad bude zasedao u nekoj nacionalnoj skupštini, neka se ugleda na postupke Dugog parlamenta^[205] i neka se ovim sredstvima bori protiv moguće Vandeje.

Ukidanje krivičnih zakona^[206]. — Veći deo ovih zakona bio je ukinut ne 1793. godine nego 1778. godine kad je Englesku ugrožavalo rađanje američke republike, a do drugog ukidanja, 1793, došlo je kad se pojavila opasnost u vidu Francuske republike, i Engleskoj su za borbu protiv nje bili potrebni svi vojnici koje je mogla da skupi.

Pittova subvencija Maynoothu.^[207] — Ovaj darak torijevci su ubrzo opozvali i obnovio ga je tek ser R. Peel 1845. godine. Međutim, nijedne reči o drugom *cadeau* que faisait à l'Irlande ce grand homme (c'est la première fois qu'il trouve grâce devant les yeux d'un Jacobin)⁵, o drugoj »*considérable*«⁶ — ne samo »znatnoj«⁶ nego zaista izdašnoj — 3 miliona funti sterlinga kojima je kupljena unija Irske sa Engleskom.^[208] Parlamentarni dokumenti će pokazati da je samo jedna stavka izdataka na kupovinu gradova koji više ne šalju članove u parlament

⁴ do beskonačnosti — ⁵ poklonu koji je Irskoj učinio taj veliki čovek (to je prvi put da on stiže milost jednog jakobinca) — ⁶ dotaciji

i gradova koji imaju pravo na isticanje kandidata iznosila ne manje od 1 245 000 funti sterlinga. (O'Connell Memoir on Ireland upućen kraljici).

Lord Derby je zaveo le systeme des écoles nationales⁷⁽²⁰⁹⁾. — *Potpuno tačno*, ali zašto je on to učinio? Pogledaj Fitzgibbonovu knjigu *Ireland in 1868*, delo nepokolebljivog protestanta i torijevca, ili zvanični »Report of Commissioners on Education in Ireland« iz 1826. godine. Pošto je engleska vlada to zanemarivala, Irци su školovanje svoje dece uzeli u sopstvene ruke. U vreme kad su engleski očevi i majke nastojali na pravu da šalju decu u fabrike da zarađuju umesto da ih šalju u školu da uče, u to vreme u Irskoj su se seljaci međusobno takmičili u organizovanju škola o svom trošku. Učitelj je bio putujući nastavnik koji je u svakom selu provodio po nekoliko meseci. Za njega bi nalazili kućicu, svako dete mu je plaćalo 2 penija nedeljno i nekoliko busenova treseta zimi. Nastava je držana u lepim letnjim danima na poljima pored neke živice i takve škole su tada bile poznate pod imenom »škola pod vedrim nebom«. Postojali su i putujući đaci koji su sa knjigama pod miškom lutali iz škole u školu, dobijajući stan i hranu od seljaka bez ikakvih teškoća. Godine 1812. bilo je 4600 takvih »škola pod vedrim nebom« u Irskoj, i u izveštaju članova parlamentarne komisije za tu godinu kaže se da takvo obrazovanje »vodi pre zlu nego dobru«, »da takvo obrazovanje ljudi u stvari dobijaju za same sebe, i mada mi smatramo da je izvodljivo ispraviti ga, izgleda nam nemoguće zaustaviti njegovo širenje: ono se može poboljšati ali se ne može sprečiti«.

I tako, ove istinski nacionalne škole nisu odgovarale engleskim ciljevima. Da bi se one ugušile, osnovane su prividne nacionalne škole. One su tako malo svetovne da se čitanka sastoji od odlomaka kako iz katoličke tako i protestantske biblije, koje su odobrili katolički i protestantski nadbiskupi Dablina. Uporedi sa ovim irskim seljacima engleske, koji do današnjeg dana kukaju zbog obaveznog pohađanja škole!^[210]

Prevod s engleskog

⁷ sistem nacionalnih škola

Marx Veri Ivanovnoj Zasulič

u Ženevu^[211]

8. marta 1881.

41, Maitland Park Road,
London N.W.

Draga građanko,

Jedna nervna bolest koja me periodično napada poslednjih deset godina sprečila me je da Vam ranije odgovorim na Vaše pismo od 16. februara. Žalim što Vam ne mogu dati sažet i objavljivanju namenjen ekspoze o pitanju koje ste mi, čineći mi čast, predložili. Pre nekoliko meseci ja sam već obećao rad o istom predmetu Petrogradskom komitetu^[212]. Međutim, nadam se da će nekoliko redaka biti dovoljno da kod Vas ne ostane nikakva sumnja u pogledu nesporazuma u vezi sa mojom tobožnjom teorijom.

Analizirajući poreklo kapitalističke proizvodnje, ja kažem:

»U suštini kapitalističkog sistema postoji, dakle, potpuno odvajanje proizvođača od sredstava za proizvodnju... osnovica čitavog ovog razvoja jeste *eksproprijacija zemljoradnika*. Ona još nije nigde temeljno izvršena sem u Engleskoj... Ali, *sve druge zemlje Zapadne Evrope* idu istim putem.« (*Kapital*, fran. izd., str. 315).

»Istorijska neizbežnost« ovog procesa je, prema tome, tačno ograničena na *zemlje Zapadne Evrope*. Uzroci ovog ograničenja izloženi su u ovom delu XXXII glave:

»*Privatna svojina*, zasnovana na ličnom radu... biće potisnuta *kapitalističkom privatnom svojinom*, zasnovanom na eksploataciji tuđeg rada, na najamnom radu.« (Isto, str. 340)^[213].

U ovom procesu koji se vrši na Zapadu reč je, prema tome, o *pretvaranju jednog oblika privatne svojine u drugi oblik privatne svojine*. Kod ruskih seljaka morala bi se, naprotiv, *pretvoriti njihova zajednička svojina u privatnu svojinu*.

Analiza data u *Kapitalu* ne pruža, dakle, argumente ni u korist ni protiv životne sposobnosti ruske opštine, ali specijalno proučavanje, koje sam izvršio na osnovu materijala crpljenih u originalnim izvorima, ubedilo me je da je ova opština tačka oslonca društvenog preporoda u Rusiji, no da bi ona mogla funkcionisati kao takva, trebalo bi najpre odstraniti štetne uticaje koji je napadaju sa svih strana a zatim joj obezbediti normalne uslove za slobodan razvoj.

Imam čast, draga građanko,

ostati Vaš odani

Karl Marx

9

Engels S. F. Kaufmannu

u London

(koncept)

122, Regent's Park Road, N.W.
[London], 11. marta 1881.

Poštovani gospodine Kaufmann,

Odgovarajući na Vaše cijenjene retke od 9. o. m. žalim što ne mogu ispuniti Vašu želju u vezi sa garancijom. S garancijama imam takva iskustva da sam jednom za svagda odlučio da radije, ukoliko mogu odmah, pozajmim sam novac, nego da jamčim. No, s novcem ne raspolazem; da ga imam i kad bih ga mogao ustupiti, tada bih smatrao svojom prvom dužnošću da ga pošaljem partiji u Njemačkoj, kojoj sada dugujemo svaki raspoloživi pfenig.

Imam, međutim, još jedan drugi razlog. U zadnjih 10 godina suviše često sam gledao kako se ovdje brzo mijenjaju ljudi od kojih se sastoje ovdašnja njemačka radnička udruženja, a s obzirom da bi se ipak moglo desiti da Udruženje prije isteka moje garancije zauzme sasvim različit pravac od današnjeg, te da bih ja na kraju krajeva pružio garanciju za gospodina Mosta, to se ipak ne može zahtijevati.^{1[214]}

Nadam se da ćete sredstva za prazne fondove naći na drugom mjestu.

i dalje odani

¹ Ovaj pasus je u rukopisu okomito precrtan.

10

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 12. marta 1881.

Dragi gospodine Bernstein,

U prilogu nešto materijala o zabarni preljuba.⁽²¹⁵⁾ Da li ćete moći da ga upotrebite, to, dakako, ne znam. Stvar je šakkljiva i Vi morate biti načisto da li njeno načinjanje više šteti ili koristi. U svakom slučaju želio sam da Vam pokažem kako se tu zapovjed može obraditi a da se ne upadne u moral malograđanštine, a vjerovatno Vam može biti od koristi da imate, u granicama kako sam s njime raspolagao, sakupljen historijski materijal o tom predmetu.

Inače, list¹ je u cjelini zaista dobar, pojedini br[ojevi] su veoma dobri, nešto manje doktrinarni članci, kao onaj o državnom socijalizmu⁽²¹⁶⁾, ne bi mogli štetiti. Kako se Turgot-a, jednog od prvih ekonomista 18. stoljeća, može trpati u isti lonac s veoma praktičnim čovjekom haute finance², Neckerom, pretečom Laffitte-a Péreire-a, i, štaviše, s bijednim Calonne-om, čovjekom nepouzdanih informacija, koji je bio pravi aristokrat: *après moi le déluge*³? Kako se može njih, naročito Turgot-a i samog Neckera, povezivati s Bismarckom koji u najbolju ruku, à la Calonne, želi po svaku cijenu novac, i zatim tog Bismarcka bez ustručavanja sa Stoeckerom i s druge strane sa Schäffle-om & komp., koji pak slijede, svaki za sebe, sasvim druge tendencije? Ako buržuji sve to trpaju u isti lonac, to nije razlog da i mi isto tako nekritički postupamo. Korijen doktrinarstva je upravo u tome što se *vjeruje* zainteresiranim i ograničenim tvrdnjama protivnika i zatim na tim tvrdnjama gradi sistem, koji, naravno, s njima stoji i pada. Kod Bis[marcka] je posrijedi novac, ponovo novac i po treći put novac, a izgovore za to mijenja prema čisto vanjskim obzirima. Dajte mu drugi sastav većine u Rajhstagu i on će odbaciti sve svoje sadašnje planove i napraviti sasvim suprotne. Stoga se objavljivanje bankrotstva modernog društva nikada ne može razabrati iz onoga što čini teorijski tako nerazborita i u praksi tako prevrtljiva životinja kao što je Bismarck. Niti iz duhovnih horeja budale kao što je Stoecker. Ni iz lupetanja »misaonih ljudi« à za Schäffle. Ti ljudi ne »misle« (to što »misle« otprilike je sve ono što »misle«) da objave bankrotstvo modernog društva. Naprotiv, oni žive samo zato da ga opet okrpe. Ali kako mi je npr. Schäffle misaoni čovjek: u »Die Quintessenz«⁽¹⁷⁹⁾ glupi Švaba priznaje

¹ »Der Sozialdemokrat« — ² financijske aristokracije — ³ poslije mene potop

da je tokom deset godina razmišljao o jednom (najjednostavnijem), mjestu u *Kapitalu* prije nego što ga je rastumačio i da je tada otkrio, čistu besmislicu!

Sasvim je zainteresirano falsificiranje mančesterskih buržuja kad se svako uplitanje države u slobodnu konkurenciju naziva »socijalizmom«: zaštitne carine, esnafi, monopol duhana, podržavanje industrijskih grana, Pomorsko trgovačko društvo, kraljevska manufaktura porculana. To treba da *kritiziramo*, a ne da tome *vjerujemo*. Ukoliko učinimo ovo posljednje i na tome zasnujemo teorijski razvitak, tada će on sa svojim pretpostavkama pasti, dakle, s jednostavnim dokazom da taj tobožnji socijalizam nije ništa drugo nego, s jedne strane, feudalna reakcija, i s druge strane, izgovor za iznuđivanje novaca, s uzgrednom namjerom da se po mogućnosti mnogi proleter i pretvore u činovnike i penzionere zavisne od države, da se pored disciplinirane ratne i činovničke vojske organizira također isto takva radnička vojska. Prinudno glasanje pomoću državnih starješina umjesto tvorničkih nadzornika — lijep socijalizam! Dotle se, dakle, stiže kad se vjeruje buržuju, u što on sam ne vjeruje, već samo tvrdi: da je država = socijalizam.

Inače vidim da se Vaše shvaćanje o pravcu koji treba dati listu sasvim podudara s mojim, veseli me također da se u zadnje vrijeme *riječ* revolucija ne upotrebljava više tako često kao prije. To je u početku, poslije velikog strišavanja iz 1880. bilo posve dobro, međutim, bolje je pa i prema Mostu, čuvati se velikih fraza.^[217] Revolucionarne misli mogu se izraziti a da se oko sebe ne nabacuje neprestano s *riječu* revolucija. Jadni Most je inače potpuno van sebe, više ne zna gdje da počne, a sad mu k tome i uspjeh Fr[itzsche]a i V[iereck]a u Americi^[218] oduzima i zadnju šansu.

Našim ljudima u Njemačkoj list može sada zaista da posluži za ohrabrenje i razvedranje, koje je njima, a tzv. vođama u svakom slučaju, djelomično veoma potrebno. Opet sam primio nekoliko pisama. punih jadikovki i dostojno odgovorio. I V[iereck] je u početku bio veoma melankoličan, ali je nekoliko dana na slobodnom londonskom zraku bilo dovoljno da mu se opet vrati elastičnost. List mora da unosi u Njemačku taj slobodni zrak, a za to je u prvom redu potrebno da se s protivnikom postupa s prezirom, da se on ismije. Već ako se ljudi opet nauče smijati Bismarcku & komp., bit će mnogo dobiveno. Ali ne smije se zaboraviti da je to prvi puta da se ljudima nešto takvo događa, bar velikoj većini, i naročito da su mnogi agitatori i urednici na sasvim prijatnim položajima veoma neprijatno razdrmani. Tu je razvedranje potrebno isto kao i stalna misao na to da su Bismarck & komp. još uvijek isti magarci, ista rulja i isti jadnici kao i prije atentata^[32] i da su u odnosu na historijsko kretanje bespomoćni. Dakle, dragocjen je svaki vic na račun tog ološa.

O Irskoj samo toliko: ljudi su isuviše pametni a da ne znaju da bi ustanak predstavljao njihovu propast; mogao bi imati izgleda samo u slučaju rata između Engleske i Amerike. Međutim, Irci su u parla-

mentu prisilili Gladst[one]-a da uvede kontinentalni poslovnik i time potkopa cijelokupni engleski parlamentarizam.^[219] Nadalje, primorali su Gladst[one]-a da se odrekne svih svojih fraza i da postane više torijevac nego što su i sami najljuci torijevci. Prinudni zakoni^[29] su prebrodeni, zakon o zemlji^[220] Gornji dom će ili odbaciti ili kasrtirati i tada će započeti borba, naime, tajno raspadanje stranaka postat će javno. Od imenovanja Gladst[one]-a vigovci i umjereni torijevci, tj. svi velikoposjednici udružuju se potajno u veliku veleposjedničku stranku. Čim to sazrije, porodični i lični interesi ljudi budu izjednačeni, ili čim možda uslijed zakona o zemlji nova stranka izbije u javnost, raspast će se vlada i sadašnja većina. Prema novoj konzervativnoj stranci nastupat će tada nova građansko-radikalna, ali bez ikakve druge potpore osim radnika i irskih seljaka. A da ovdje opet ne dođe do podvala i prevara, upravo se formira proletersko-radikalna stranka pod vođstvom Josepha Cowena (M. P.⁴ za Njukasl), koji je stari čartist, napola — ako ne sasvim — komunist i veoma čestit momak. Sve to izvire iz Irske, Irska je pokretački element u Rajhu. Toliko za Vašu privatnu informaciju. Slijedeći put više o tome.

Pozdrav.

Vaš
F. E.

S obzirom da Kautsky, kojeg želite da pozdravite, uskoro dolazi ovamo, bilo bi nesvršishodno da mu opširno odgovorim. Pozdravite Beusta kad ga vidite.

⁴ Member of Parliament (poslanik)

11

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu^[221]

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 28. marta 81.

Dragi Stari,

Šaljem Ti novac odmah čim mi to omogućiš *Tvojom novom adresom*; moram je naznačiti, a one adrese koje nalazim u »Précurseur« izgledaju mi jedva podesne za dostavu a da iz toga ne bi iskrle teškoće. Čim dobijem odgovor, odmah ćeš primiti 100 fr. i opširan odgovor¹.

od Tvog

F. Engelsa

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 13.

12

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 30. marta 1881.

Dragi Bebel,

Viereck (pril[azem] njegovu dopisnicu) želi da vas obavijestim o bostonskom mitingu; ali kao i obično pri kombiniranim operacijama, i ovdje su se smetnje redale jedna za drugom; 1. Harney je pisao nedjelju dana kasnije; 2. zaboravio je da priloži novinski izvještaj, koji sam primio tek jučer. Danas sam ga dao Kautskom, koji je ovdje, da ga preradi za »S[ozialdemokrat]«^[222].

Miting u Bostonu bio je briljantan, unatoč lošoj najavi, 1500 ljudi, $\frac{1}{3}$ Nijemci. Najprije je govorio Swinton, američki komunist koji nas je prošlog ljeta posjetio, vlasnik jednih velikih njujorških novina¹. Zatim Fritzsche. Napokon Wendell Phillips, veliki protivnik ropstva, koji je, izuzev Johna Browna, učinio više no itko za ukidanje ropstva i vođenje rata, i koji je prvi govornik Amerike, možda i svijeta. On je najprije Nijemcima uzvratio zahvalnost koju im je dugovao zato što su ga 1861. njemački gimnastičari u svim velikim gradovima štitili svojim tijelima od američke rulje, i što su za Uniju sačuvali St. Louis^[223]. Evo samo jednog primjera kako je govorio: »Ukoliko nisam na borbenom položaju, ne dopuštam sebi da kritikujem način borbe. Ja gledam Rusiju, udaljenu 4000 milja, i vidim kakva tamo mora pritiskuje narod. Ja se samo nadam, da će se naći neko ko će je stresti s narodnih pleća. Pa ako to može biti samo bodež, ja kažem: dobrodošao, bodežu! Ima li ovdje kojeg Američana koji to ne odobrava? Ako ima, neka pogleda (pokazujući sliku na zidu) Joe Warrena koji je umro kod Bunkers Hila.« To je bilo 7. marta, a 13. je bomba učinila ono što nije mogao bodež.^[224]

Prema današnjem »Standardu«, engleska vlada navodno progoni *Mosta* zbog članka o atentatu! Žele li rusko poslanstvo i Gladstone da od glupog Hansa M[osta] odjednom naprave velikog čovjeka, tada im se ne može pomoći. Pri tome još ni izdaleka nije sigurno da će M[ost] biti osuđen. Moralno zgražanje velikih listova nad bombom bila je velikim dijelom stvar pristojnosti, koje se buržoazija ovdje zbog srama ne odriče. Humoristički listovi koji raspoloženje odražavaju mnogo vjernije, prišli su stvari posve drugačije, i do konačne rasprave može se

¹ »The Sun«

još štošta izmijeniti, pa potrebna jednoglasna odluka dvanaestorice porotnika nije još ni izdaleka osigurana.^[225]

Vratimo li se k našim američkim prijateljima, od najvećeg je značenja bio nastup Wendella Phillipsa (koji je isposlovao jedan mladi američki novinar, Willard Brown; on je prošle godine ovdje često zalazio k Marxu i uopće je u američkoj štampi za njih učinio sve, također mi je napravio i potrebnu reklamu). Uspjeh nadmašuje sva moja očekivanja, i pokazuje da bizmarkovština jako opada i kod Nijemaca u Americi, čak i građana. □'s² [Viereckove] nade u *drugo* putovanje s L[iebknecht]om, teško da će se ostvariti, ne smije se tako brzo doći i po drugi put. I veliki petrogradski događaj sa svojim neizbježnim posljedicama ukazuje da bi to putovanje bilo izlišno; ono bi bilo dopustivo tek naredne godine. Aleks[andar] III mora, htio-nehtio, pokrenuti stvar nekim odlučnim korakom, ali dotada mogu još kratko vrijeme potrajati teški progoni, i Švicarska će valjda uskoro prići masovnim izgonima. U međuvremenu, stari Wilhelm³ postaje sve glupaviji, ako i ne otegne, Bismarck je svakog dana luđi i čini se da silom hoće izigravati pruskog bijesnog Rolanda, građanske se partije iz dana u dan sve više razglavljaju, a vladino poresko bjesnilo čini ostalo. Čak kad bismo svi mi skrstili ruke, događaji bi nas silom gurnuli u prvi plan i pripremili nam pobjedu. Pravi je užitak gledati kako jedna tako davno predviđena revolucionarna svjetska situacija sazrijeva u opću krizu, kako slijepi protivnici rade za nas, kako se u općem lutanju, i uslijed njega, ostvaruje zakonitost razvoja koji nagoni na svjetski slom.

Pozdrav od M[arx]a i Tvog

F. E.

² Louis Viereck doslovno znači četverokut, pa se Engels ovdje našalio i umjesto da napiše ime, nacrtao je kvadrat. — ³ Wilhelm I.

13

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 4. aprila 1881.

Dragi Stari,

Pišem Ti neposredno prije zatvaranja pošte jer sam tek sada dobio doznaku, četiri funte sterlinga = 100 fr. 80 c., koji će Ti, nadam se, biti isplaćeni bez odlaganja.^[226] Tvoja adresa bila mi je neophodna jer je ovdje na pošti *zahtijevaju*, inače nema ništa od doznake. Liebn[echt]a ću zbog lažnog obećanja opomenuti¹, ljudi za Tebe *moraju* nešto učiniti. Inače je prijatno što se kod naših ljudi opet javlja hrabrost, neko vrijeme većini su se dobro *oduzele* noge; i list² sasvim dobro izgleda. Poštenjaković Most ima pravu sreću, njegova »Freiheit« do-tjerala je cara do duvara, tako da joj je engleska vlada morala pomoći na najblistaviji način.^[225] Čovjek ne shvaća takove kolosalne gluposti, ali mi imamo, eto, liberale na kormilu, a oni su sposobni za svaku glupost i podlost. Oni su postupili tako naglo da čak još uopće ne znaju po kojem zakonu namjeravaju do opruže Mosta! Međutim, Bismarcku je taj udar bio potreban za Rajhstag, za njegovu debatu o socijalistima,^[227] a budući da se Gladstone, naš predsjednik vlade, zanosi s ubijenim Aleksandrom, stvar nije naišla na teškoće. Utoliko će im biti teže da sastave optužnicu, a još više da sakupe porotu koja će M[osta] osuditi. Tako će M[ost] na jeftin način postati slavan čovjek, pa makar samo i za kraće vrijeme, a Bismarck, ako se sada donekle i raduje, najzad će se ipak opet osramotiti.

Najlepši pozdrav od M[arx]a i Tvog

F. Engelsa

¹ Vidi u 41. tomu ovog izdanja, str. 434. — ² »Der Sozialdemokrat«

14

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

[London], 11. aprila 1881.

Draga moja Jennychen,

Otkako ste otputovali dosadno je — bez Tebe i Johnnya i Harra! i Mr. «tea!»¹. Ponekad kad čujem dječije glasove slične onima našeg malog odjurim do prozora, trenutno nesvjestan da je dječak s one strane Kanala!

Utješno je da imate lijep i za djecu pogodan stan; inače bi sve izgledalo rather worse² nego u Londonu — ipak izuzevši klimu čije, češ blagotvorno djelovanje, također i na astmu, by and by³ uočiti.

Za mamu imam opet novog liječnika, kojeg mi je preporučio prof. Lankester, naime, dr Donkina; he seems a bright and intelligent man⁴, a za maminu bolest izgleda mi da je zaista one man as good, and perhaps better, than another man.⁵ Ipak je change of medical advisers⁶ razonodi i u prvo vrijeme — većinom ne za dugo — puna je hvale za novog Eskulapa. Longuet-ove naočale pojavile su se odmah pošto je otputovao, bile su u stvari u vašoj spavaćoj sobi. Hirsch⁷ je odlučio da ih donese, no izgleda da taj lovac na tračeve teško može da se otrgne od Londona u trenutku kad ima toliko toga da se zamuti. Sama »grozna« afera Most⁽²²⁵⁾ predstavlja za tog Hirscha neiscrpan izvor svježe vode (premda nipošto »ozaren radošću«). On sada prijeti da će otputovati tek 18. aprila. Zatim je u Kautskom — na koga je tako hladno puhao — našao pristalicu; i Engels sudi mnogo blaže o tom čudaku otkako on svoj veliki talenat potvrđuje u piću. Kad se prijan prvi put pojavio kod mene — mislim na malog čudaka — prvo pitanje, koje mi se omaklo, bilo je — da li sličite svojoj gospođi majci⁸? Ali apsolutno ne, uvjeravao je, a ja sam u sebi čestitao njegovoj majci. On je osrednji tip, sitnih pogleda, premudar (tek mu je 26 godina), uvijek sve zna najbolje, na izvjestan način marljiv, izgleda da se mnogo bavi statistikom, ali ispušta malo pametnog, po prirodi spada u rod malograđana, inače na svoj način pristojan čovjek, uvalit ću ga po mogućnosti amigo⁹ Engelsu.

¹ Edgar Longuet — ² još gore — ³ s vremenom — ⁴ on je izgleda bistar i pametan čovjek — ⁵ dobar, a možda i bolji nego bilo koji drugi čovjek — ⁶ promjena liječničkih savjetodavaca — ⁷ Carl Hirsch — ⁸ Minna Kautsky — ⁹ prijatelju

Prekjučer je ovdje bio Dogberry club¹⁰; jučer osim 2 djevojke Maitland¹¹ — i na trenutak Lankester i dr Donkina — prepad Hyndmana i supruge, koji oboje mogu isuviše dugo da sjede. Trudio sam se da podnesem ženu zbog njenog naprasitog, nekonvencionalnog, odlučnog načina mišljenja i govora, međutim, komično je s kakvim divljenjem njene oči počivaju na usnama samodopadnog, brbljavog supruga! Mama je (bližilo se pola 11 navečer) bila tako izmorena da se povukla. Ipak, zabavila ju je byplay¹². Tussy je među Dogberryjima, pronašla novo čudo od djeteta, izvjesnog Radforda; taj mladić je već barrister-at-law¹³, ali prezire jus¹⁴ i radi na istom line¹⁵ kao Waldhorn. He looks well, cross¹⁶ Irvinga i pokojnog Lassalle-a (ipak nema ništa zajedničko s cinično usrdnom potkupljivačkom markičevsko-židovskom manirom ovog posljednjeg), an intelligent and somewhat promising boy¹⁷. Well¹⁸, evo suštine stvari: Dolly Maitland strašno *mu* se udvarala, tako da su mama i Tussy za vrijeme večere jedna drugoj stalno davale znakove glavom. Zatim je najzad došao i Mr. Maitland, prilično trezven, i sa svojim poučnim susjedom za stolom — s Hyndmanom — poveo jezični dvoboj o Gladstone-u u koga spiritist M[aitland] vjeruje. I — rather annoyed by a bad throat — felt glad when the whole lot vanished. It is a strange thing that one cannot well live altogether without company, and that when you get it, you try hard to rid yourself of itself.¹⁹

Hartman²⁰ teško radi u Vulviču kao common workman²¹; sve je teže da se s njim na bilo koji način govori. Ruske refugees²² u Ženevi zahtijevaju od njega da dezavuiru Rocheforta^[228], i to javno. To on, ne može i neće, a to se ne da učiniti već i zbog pretjeranog pisma koje je petrogradski komitet napisao Rochefort-u i koje je Rochefort objavio u listu »*Intransigent*«. Ženevljani su u stvari htjeli da uvjere cijelu Evropu da su *oni* ti koji vode pokret u Rusiji; sada kad su tu *laž*, koju su oni sami pronijeli, Bismarck i komp. prihvatili i kad je za njih postala opasna, oni tvrde protivno i uzalud nastoje da uvjere svijet kako su nedužni. Oni su doista obični doktrinari, zbunjeni anarho-socijalisti, a njihov utjecaj na rusko »ratište« jednak je zero²³.

Jesi li pratila sudske rasprave u Petrogradu protiv atentatora^[229] To su skroz naskroz valjani ljudi, sans pose mélodramatique²⁴, obični, stvarni, herojski. Galama i akcija dvije su nepomirljive suprotnosti. Petrogradski izvršni komitet^[212], koji tako energično djeluje, donosi manifeste rafinirane »umjerenosti«. Veoma je daleko od dačkog načina Mosta i drugih djetinjastih galamdžija kad se tyrannicide²⁵ propovijeda

¹⁰ klub — ¹¹ Dolly Maitland i njena sestra — ¹² nijema igra — ¹³ advokat — ¹⁴ pravo — ¹⁵ pravcu — ¹⁶ Dobro izgleda, križanac — ¹⁷ inteligentan momak koji dosta obećava — ¹⁸ Dakle — ¹⁹ Mene je prilično bolila guša i bio sam sretan kad je čitavo društvo iščezlo. Čudno je to da čovjek ne može živjeti sasvim bez društva, a kad ga ima, nastoji da ga se otarasi. — ²⁰ L. N. Hartman — ²¹ obični radnik — ²² izbjeglice — ²³ nuli — ²⁴ bez melodramatske poze — ²⁵ ubistvo tirana

kao »teorija« i »panaceja«²⁶ (to su tako činili nevini Englezi kao Disraeli, Savage, Landor, Macaulay, Stansfeld, prijatelj Mazzinija); oni teže za obrnutim, da pouče Evropu da je njihov modus operandi²⁷ specifično ruski, historijski neminovan način akcije, o čemu treba isto tako malo moralizirati — za ili protiv — kao i o zemljotresu na Hiosu⁽²³⁰⁾.

Tom prilikom desio se krasan skandal u Donjem domu (Ti znaš da su ti bijedni sljedbenici Gladstone-a za ljubav Bismarcka i Gorčakova u osobi nesretnog Mosta izvršili atentat na englesku slobodu štampe, što će im teško uspjeti). Lord Churchill — drski mladi torijevac iz family²⁸ Marborough — interpelirao je Sir Charlesa Dilkea i Brasseyja, obojica su u kabinetu understrappers²⁹, zbog novčane potpore listu »Freiheit«. To je bilo opovrgnuto a Churchill prisiljen da imenuje svog svjedoka. On je tada naveo također naizbježnog M. Maltmana Barryja! Prilažem Ti isječak o toj aferi iz »Weekly Dispatch« (Dilkeovog lista, koji redigira »philosophical radical«³⁰ Ashton Dilke, brata velikog »Dilkea«) i izjavu Maltmana Barryja u »Daily News«. Očigledno laže Dilke; kakva niskost tog hvalisavca koji je sam sebe nazvao budućim »predsjednikom engleske republike«, koji od straha da ne izgubi svoje mjesto dozvoljava da mu Bismarck propisuje koje je listove usrećio s 1£ ili koje nije usrećio! A kad bi se sad još saznalo da je Hartmana, čim je stigao u London, Ashton Dilke pozvao na luncheon³¹? No H[artman] je odbio jer nije želio da se »ekshibira«.

À propos otpadnik-kontovac Maxse! Tom momku se u »Justice« ukazuje isuviše poštovanja i s njime se postupa u rukavicama. Toj čudnoj kliki — engleskih liberala i njihovog još goreg izroda, so called radicals³² — izgleda u stvari kao zločin što »Justice« protiv svih običaja i dogovora ne postupa s tim sham i humbugs³³ na tradicionalan način, što o njima ne podržava legendu koja je prihvaćena u liberalnoj kontinentalnoj štampi! Kad čovjek promisli kako londonska štampa s najvećom bestidnošću napada socijalističke partije svih evropskih zemalja, kako je teško, čim netko nađe vrijedno truda da odgovori jednu riječ, da se ma i nekoliko redaka odgovora objavi u toj štampi — tada je ipak dosta teško priznati princip da je, kad se jedan pariski list odvaži da kritizira »strašnog« Gladstone-a, tog velehipokritu i kazuistu zastarjele škole, sada obavezno da se čitavi stupci stave na raspolaganje prozi gospodina Maxse-a da bi on Gladstone-u in kind³⁴ otplaćivao avancement³⁵ koji mu je ovaj dodijelio!

Pretpostavimo da je politika Gladstone-a (čovjeka Coercion⁽²⁹⁾ i Arms Act-a⁽²³¹⁾) prema Irskoj isto tako ispravna kao što je pogrešna — da li bi to bio razlog da se govori o »générosité«³⁶, »magnanimité«³⁷

²⁶ »lijek za sve« — ²⁷ postupak — ²⁸ porodice — ²⁹ drugorazredne figure — ³⁰ »filozofski radikal« — ³¹ doručak — ³² takozvanih radikala — ³³ varalicama i razmetljivcima — ³⁴ prikladno — ³⁵ unapređenje — ³⁶ »plemenitosti« — ³⁷ »velikodušnosti«

tog čovjeka? Kao da se ne bi radilo o istoj stvari između Engleske i Irske! Maxseu bi ipak trebalo objasniti da takve peksnifovske fraze imaju pravo građanstva u Londonu, ali ne u Parizu!

Neka Longuet u *današnjem* »Times« pročitava *Parnellov* govor u Korku; tamo će naći suštinu onoga što treba da se kaže o Gladstone-ovom novom land act⁽²²⁰⁾; pri tome ne valja previdjeti da G[ladstone] svojim preliminarnim sramnim mjerama (uključivši ukidanje slobode govora članovima Donjeg doma) priprema prilike u kojima će *tada evictions*³⁸ biti masovna pojava u Irskoj, dok je Act čista obmana jer će ga lordovi, koji od Gladstone-a dobivaju sve što žele i jer više ne moraju strepiti pred Ligom za zemlju⁽²³²⁾, doubtless³⁹ oboriti ili tako kastrirati da će naposljetku protiv njega glasati i sami Irci.

Poljubi djecu 100 puta u moje ime; pozdrav Longuet-u. Piši mi, dear child⁴⁰, kako Tvoje zdravlje? Adio.

Tvoj

Old Nick

Dear Johnny, how do you like France?⁴¹

³⁸ protjerivanje s imanja — ³⁹ bez sumnje — ⁴⁰ drago dijete — ⁴¹ Dragi Johnny, kako ti se sviđa Francuska? (u rukopisu napisano u glavi pisma štampanim slovima)

15

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 14. aprila 1881.

Dragi gospodine Bernstein,

Najljepša hvala na izvratku — međutim, iz mnogo razloga željeli bismo da pročitamo čitav tekst dotičnih govora. K[autsky] Vas je vjerovatno već zamolio da na par dana pošaljete ovamo stenogram.^[233] U Rajhstagu i zemaljskim skupštinama rečeno je toliko stvari, za koje bi bilo bolje da nisu izrečene, da mi o tome ne možemo donijeti sud bez punog poznavanja.

Veoma nas je neprijatno iznenadila Vaša obavijest da namjeravate istupiti iz lista¹. Nikako ne možemo da nađemo razlog i bilo bi nam *veoma drago* kad biste povukli tu odluku. Vi ste od samog početka vješto uređivali list, davali mu pravi ton i pri tome razvili potrebnu duhovitost. Prilikom uređivanja nekog lista nije toliko potrebna učenost, koliko to da se stvari odmah pravilno shvaćaju, a Vi ste to gotovo uvijek činili. To npr. Kautsky ne bi mogao, on uvijek ima previše sporednih stanovišta, što je sasvim dobro za duže članke u časopisima, ali u jednom listu gdje se mora brzo odlučivati tada se često od samog drveća ne vidi šuma, a to se u jednom partijskom organu ne smije dešavati. K[autsky] bi uz Vas bio čak sasvim dobar, ali da je sam, bojim se, da bi ga teoretske skrupule prečesto ometale da u odlučnom napadu bude tako direktan kako je to u listu »S[ozialdemokrat]« potrebno. Nije mi, dakle, jasno ko bi trenutačno, sve dok L[iebknicht] sjedi^[234] i dok ne dođe u Cirihi — što bi, ukoliko nije nužno, predstavljalo besmislicu jer on je u Rajhstagu daleko potrebniji — mogao da stupi na Vaše mjesto. Morat ćete, dakle, htjeli ne htjeli, ipak ostati.

To što još nismo nastupili direktno i osobito u listu »S[ozialdemokrat]«, to nije, možete biti sigurni, zbog Vašeg dosadašnjeg načina uređivanja lista. Naprotiv. To je zbog uvodno spomenutih izjava koje su pale u *Njemačkoj*. Imamo, doduše, obećanje da se to više neće dešavati i da će revolucionarni karakter partije biti jasno izražen i čvrsto zadržan. No mi bismo to htjeli i vidjeti i malo se pouzdajemo (čak naprotiv) u revolucionarnost te razne gospode, tako da su nam upravo zbog toga veoma potrebni stenogrami *svih* govora koje su održali naši poslanici. *Pošto* ih upotrebite mogli biste ih na nekoliko dana poslati ovamo, ja jamčim da će biti brzo vraćeni. To će pridonijeti uklanjanju

¹ »Der Sozialdemokrat«

posljednjih prepreka koje još — ne našom krivnjom — stoje između nas i partije u Njemačkoj. *Ovo među nama.*

Gladstone je Mostu vjerovatno priredio trijumf. Teško da će se naći 12 porotnika koji će Mosta *jednoglasno* osuditi, a u slučaju da ga samo jedan proglasi nevinim, tada je proces propao, doduše, može se još jednom povesti pred drugim porotnicima, ali to se gotovo nikad ne dešava. Osim toga, zakon iz 1861. na osnovu kojeg je Most optužen, nije još nikada primijenjen, a pravnici u prosjeku misle da se njegov tekst ne može primijeniti na taj slučaj.^[235]

Argyllov istup iz vlade zato što irski Landbill^[220] daje zakupcima izvjesno suvlasništvo na zemlju, predstavlja loš predznak za budućnost zakona u Gornjem domu. U međuvremenu je Parnell u Mančesteru s uspjehom započeo svoje *englesko* agitaciono putovanje. Položaj velikog liberalnog saveza postaje sve kritičniji. No ovdje se sve odvija polako, ali zato temeljitije.

Ne dozvolite, dakle, da Vas zaplaše prve poteškoće, budite i dalje srčani i redigirajte mirno i dalje kao dosada. U najgorem slučaju pišite u Lajpcig neka Vam pošalju pomoć, to bi zacijelo bio najbolji način da se uklone poteškoće s kojima se morate sukobljavati. Ukoliko ste već ubacili novog čovjeka, još uvijek se može govoriti o povlačenju.

Najljepši pozdravi

od Vašeg

F. Engelsa

16

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 28. aprila 1881.

Dragi Babel,

Na Tvoj upit^[236] ja sam se propitao kod svog izvora (jednog burzanskog posrednika) bi li dotični bolje uradio da nastavi s plaćanjem kod Great Britain Mutual & Co (poslovnica: 101, Cheapside, je li to ono isto Great Britain Mutual Insurance²⁾) ili da obustavi plaćanje, i dobio sam odgovor:

»Plašimo se da nema drugog izlaza, već da se nastavi s uplatama, prema onome kako je zatraženo« (we fear there is no alternative but to keep on paying the calls as they are made).

Ede nam je poslao stenogramе debate u Rajhstagu o opasnom stanju i zakonu o osiguranju za slučaj nesreće.^[233] Naši komplimenti zbog oba Tvoja govora. Osobito nam se svidio onaj o zakonu za slučaj nesreće^[237]. To je pravi ton otmene, na istinskom poznavanju stvari zasnovane ironične nadmoćnosti. Kritika nacрта bila je sve ono što se samo moglo poželjeti i kazati. Sve to moram Ti reći izričito i u M[arx]-ovo ime. Bio je to najbolji Tvoj govor koji smo ikada pročitali, i debata ostavlja dojam da je tokar Bebel jedini obrazovan čovjek u cijelom Rajhstagu

Evo šta bi možda mogao dodati pri drugom čitanju: vi ćete nas, moja gospodo, možda upitati, kako se naša savjest može pomiriti s tim da ovoj vladi odobravamo *novac*, pa makar i za pomoć unesrećenim radnicima? Moja gospodo, poslije onolikih odobrenja kolika je dao pruski Landtag i vi sami, posve je nestala vlast Rajhstaga u novčanim stvarima, mogućnost da on od vlade dobije koncesije po kojima bi držao ključ od kase. Rajhstag i Landtag posve su, i bez protivusluge žrtvovali svoje budžetsko pravo, odbacili ga, i nekoliko otrcanih milijuna više nije ni važno. — Pri tome su sva ona odobrenja bila data u izrabljivačke svrhe (zaštitne carine, kupovine željeznice za 30% iznad vrijednosti — rajnske željeznice su stajale ispod 120, a s vladinom ponudom kupnje popele se na 150, sada 160!) pa barem *ovoga puta* neka bude za radnike!

Uostalom, leđa Ti posve štite uvjeti za prihvaćanje koje si sam postavio.

¹ Britansko uzajamno osiguranje

No kakva li je naduvena, zlobno glupa kukuruzno-junkerska birokratska narav, taj brat Puttkammer⁽²³⁸⁾!

Tvoj
F. E.

Najljepši pozdravi od M[arx]a.
Ede piše da zasad ostaje².

² Vidi također u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 15.

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

[London] 41, Maitland Park, N. W.
29. aprila 1881.

Draga Jenny,

Čestitam ti na srećnom porođaju; bar pretpostavljam da je sve u redu, pošto si se Ti potrudila da nam pišeš. Moja »ženskadija« je očekivala da će »prinova«¹ povećati »bolju polovinu« stanovništva; što se mene tiče, ja više volim »muški« pol za decu rođenu na ovoj istorijskoj prekretnici. Pred njima je najrevolucionarniji period kroz koji je čovečanstvo ikad moralo da prođe. Sada je loše biti »star« i moći jedino predviđati umesto videti.

»Novodošavši« se pojavio prilično blizu Johnnyjevog i mog rođendana. On je, kao i mi, pokrovitelj veselog meseca maja. Meni je, razume se, naložila mama (i Tussy, mada će ona ipak naći vremena da Ti piše sama) da Ti poželim sve najbolje što je moguće, ali ja ne vidim čemu koriste »želje« sem da zataškaju našu sopstvenu nemoć.

Nadam se da ćeš uskoro naći posluhu kakva Ti je potrebna i da će vaše »ménage«² stupiti na miran kolosek. Dosta sam zabrinut što je upravo sada, u tako kritičnom trenutku, na tvoja pleća palo suviše mnogo briga.

Prema tvom poslednjem pismu, Johnnyjevo zdravlje se popravlja. On je u stvari najnežniji od trojice dečaka, koje imam čast lično poznavati. Ispričaj mu da mi je kad sam juče šetao po parku — našem Maitland Parku — iznenada prišla ona slavna ličnost, čuvar parka, pitao me ima li vesti o Johnnyju i najzad mi saopštio značajnu činjenicu da će se »povući« sa svoje dužnosti i ustupiti mesto mlađim »snagama«. Sa njim nestaje još jedan od stubova »Lorda Southamptona«⁽¹²³⁹⁾.

U »našem kružoku«, kako ga je krstio Beesly, ima malo novosti. Pumps još uvek čeka »vesti« od Beusta; u međuvremenu je bacila oko na Kautskog, koji se, međutim, još nije »izjasnio«; i ona će biti večno zahvalna Hirschu³ što se ne samo stvarno »izjasnio«, nego što je posle odbijanja obnovio svoje »izjašnjenje«, upravo pred svoj put u Pariz. Ovaj Hirsch postaje sve dosadniji. Moje »mišljenje« o njemu se pogoršava.

Poslednja londonska ludost bila je uzdizanje Disraelija, što je, pružilo zadovoljstvo Džonu Bulu da se divi sopstvenoj velikodušnosti.

¹ Marcel Longuet — ² »domaćinstvo« — ³ Carlu Hirschu

Zar nije »sjajno« kaditi mrtvacu koga ste baš pre nego što je otegnuo papke pozdravljali trulim jabukama i mučkovima? Istovremeno ovo uči »niže klase« da ma koliko se njihovi »prirodni gospodari« svađali među sobom u toku borbe za »položaje i blago«, smrt otkriva istinu da su vođi »vladajućih klasa« uvek »veliki i dobri ljudi«.

Gladstone je izveo vrlo lukav trik — samo ova »glupa stranka« to ne shvata — i u trenutku kad zemlja u Irskoj (kao i u Engleskoj) gubi vrednost zbog uvoza žita i stoke iz Sjedinjenih Američkih Država — ponudio zemljoposjednicima, upravo u tom trenutku, državnu kasu da bi mogli da joj prodaju tu zemlju po ceni koju ona više nema!^[240].

Stvarna zamršenost irskog zemljišnog problema — koja uopšte nije isključivo irska — tako je velika da bi jedini pravi put za njeno rešenje bio da se Ircima dâ samouprava i da se na taj način oni prisile da je reše sami. Ali, Džon Bul je suviše glup da to shvati.

Engels je upravo došao, šalje Ti srdačne pozdrave, i kako je već vreme da se pismo preda na poštu, tako da ga ne mogu docnije nastaviti, moram odmah da završim.

Pozdrav Johnnyju, Harryju i »dobrom« Vuku (koji je zaista izvanredan dečko) a takođe i tati Longuet-u.

Tvoj
Old Nick

Prevod s engleskog

18

Engels Jenny Longuet

u Aržantej

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 31. maja 1881.

Draga Jenny,

Veliko hvala na tvom ljubaznom pismu, zaista je vrlo lepo od Tebe što si sela da nam pišeš usred muka kroz koje si prinuđena da prolaziš. Ali, da pređem odmah na glavnu stvar. Imam sve osnove da se nadam da će Tvoja mama uskoro ipak biti sa Tobom, ukoliko se ne dogodi nešto nepredviđeno. Mohr mi je rekao u nedelju da doktor¹ misli da je ona dovoljno ojačala za put. S vremena na vreme dolazi do velikih promena u njenom stanju, ona je ponekad po ceo dan na nogama, pa čak uveče ide u pozorište a neki put oseća vrlo jake bolove i retko napušta postelju nekoliko dana. Međutim, ovi napadi izgleda da prolaze kao što i dolaze, ne izazivajući kod nje nikakva vidljiva pogoršanja. Pa ipak, uopšte uzev, ona mršavi i to kao da je jedini simptom, koji, ako se ne otkloni, može ispasti ozbiljan. Kakva je priroda bolesti potpuno mi je nepoznato a sklon sam da zaključim da i doktori tapkaju u mraku; u svakom slučaju, čini mi se da se uopšte ne slažu u tom pogledu. Kad Ti je Tussy pisala, mama je upravo imala jedan od ovih napada, i verujem da je postojao mali nesporazum u vezi sa onim što je doktor rekao, naime, da ona *tada* privremeno nije sposobna za put. Sam lekar želi vrlo mnogo da ona ide, pošto očekuje da će promena dobro delovati. — Sada o Mohrovim toplim kupanjima; ona ne treba da Te plaše, on ih uzima samo zbog reumatične ukrućenosti noge koja mu smeta pri hodu. Što se tiče njegovog nazeba, sadašnje toplo vreme svešće ga na beskonačno malu meru a odlazak na more će ga potpuno izlečiti — takvo je moje mišljenje. Upravo sam ga vodio na Hampstead Heath, nadam se da će mu šetnja činiti dobro. Mamu nisam zatekao kod kuće, znači da joj sada ne može biti baš tako loše.

Milo mi je što si pored svih petites misères de la vie de campagne² ipak zadovoljna kućom, vrtom i podnebljem, što je na kraju krajeva najglavnije; za ostalo ćeš ili postepeno naći leka ili ćeš se na to navići. Naročito vam zavidim, razume se, na vinskom podrumu i na podrumima uopšte, za kojima mi ovde u Londonu možemo uzalud da uzdišemo.

¹ Donkin — ² sitnih nezgoda seoskog života

Mora da ste zaista strahovito porasli u očima starog Collett-a, pošto ste ti i Longuet pridobili Clemanceaua za jedino »ispravno«
stanovište o Tunisu²⁴¹. Mogu sasvim lepo da zamislim starčevo
oduševljenje što vidi da se istinski pravoverna politika propoveda u
jednom velikom pariskom dnevniku³. Predstavljam sebi kako ta stara
budala, koji je celog života branio vlast *krune*, sada priča o spasonosnoj
republici.

Kod nas je ovde sve po starom, sem što nam je sada ovde g-da
Pauli, koja vodi svoju najstariju pastorku u Mančester, gde će neko
vreme boraviti kod jednog starog Paulijevog prijatelja. Nije baš tako
jaka kao što je bila, ali je sasvim živahna. Prošle nedelje neočekivano
smo dobili malo lazarkinje i uz pomoć dvanaestak boca mozelskog
vina napravili samo tri zdele majevice, koje je valjano ispraznilo prilično
brojno društvo. Bilo nas je četrnaest i svi smo bili vrlo veseli. Lenchen
je takođe prisustvovala i jutros mi je kazala da joj baš nije mnogo pri-
jalo: »Nikad u životu nije imala takav mamurluk.« (Molim te, nemoj
o tome da se izbrbljaš!) G-đi Pauli je veoma žao što ne može da Te
vidi ovde ovog puta i šalje Ti najsrdačnije pozdrave.

Hartman⁴ je svratio juče sa novošću da putuje u Ameriku; to je
dobro za njega, on nikako nije mogao da se sredi ovde kako treba,
dok nije dobio posao na kratko vreme u Siemensovoj električnoj fabrici
u Vulviču, ali sada je i s tim svršeno. Kaže da će se vratiti kroz nekoliko
meseci. Pumps se oseća kao i obično, s vremena na vreme pati od
glavobolje; moja jedina bolest je sve veća gluvoća levog uva, nadam se
da će je leto izlečiti.

Srdačni pozdravi Tebi i Longuet-u. Pumps Te najtoplije grli
a ja joj se pridružujem u tome.

Voli Te

F. Engels

Prevod s engleskog

³ »La Justice« — ⁴ L. N. Hartman

19

Marx Johnu Swintonu

u Njujork

2. juna 1881.

41, Maitland Park Road,
London, N. W.

Dragi g. Swintone,

Jedva da treba da Vam preporučim donosioca ovih redova, mog odličnog prijatelja, g. Hartmana¹. Šaljem Vam po njemu moju fotografiju; prilično je loša, ali jedina koja mi je ostala.

Što se tiče knjige g. Henryja George-a^[242], smatram je posljednjim pokušajem da se spase kapitalistički poredak. Razume se, to autor nije nameravao ali raniji učenici Ricardovi — radikali — već su uobražavali da će se državnim prisvajanjem zemljišne rente sve ispraviti. Osvrnuo sam se na tu doktrinu u *Bedi filozofije* (objavljenoj 1848. godine protiv Proudhona)^[243].

G—da Marx vam šalje najlepše želje. Na žalost, njena bolest dobija sve kobniji karakter.

Verujte mi, dragi gospodine, da sam najiskrenije Vaš

Karl Marx

Viereck je bio tako ošamućen po svom dolasku u SAD da je pobrkao mog prijatelja Engelsa sa mnom, i moje pozdrave Vama preobratio u Engelsove; učinio je isto u odnosu na još jednog mog američkog prijatelja, iz čijeg sam pisma saznao o tome.

Prevod s engleskog

¹ L. N. Hartmana

20

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[244]

London, 2. juna 1881.

Dragi Sorge,
Preporučujem Ti najsrdačnije donosioca ove posetnice, mog prijatelja Hartmana¹.

Prevod s engleskog

¹ L. N. Hartman

21

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[244]

London, 2. juna 1881.

Dragi Sorge,

U ličnosti donosioca predstavljam Ti našeg prijatelja Lava Hartmana, moskovsku znamenitost. Bilo bi izlišno preporučivati ga posebno Tvojoj pažnji. Ako za vreme njegovog boravka u Americi možeš na neki način da mu budeš od koristi, time ćeš učiniti uslugu opštoj stvari i ličnu ljubaznost Marxu i meni.

Tvoj odani

F. Engels

Prevod s engleskog

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

[London] 6. juna 1881.

Moj premili Don Kihote,

Stvarno sam kriv što Ti do sada nisam pisao, ali Ti znaš moje dobre namere i slaba ostvarenja na tom polju. Ipak ne prođe ni jedan dan a da moje misli nisu s Tobom i ljupkom dečicom.

U pogledu mog zdravlja ne treba da brineš; navukao sam žestok nazeb, gotovo isto onako beskrajn kao suva kijavica pokojnog Seguina — no on sada brzo prolazi.

Što se tiče Möhmchen¹, poznato Ti je da nema leka bolesti od koje ona pati, i ona je zaista sve slabija. Srećom, bolovi nisu takvi kakvi su većinom u sličnim slučajevima, za šta je najbolji dokaz to što ona još uvek nekoliko puta nedeljno posećuje londonska pozorišta. U stvari, ona se drži izvanredno, ali put u Pariz uopšte ne dolazi u obzir. Smatram izuzetno srećnim događajem što nas je Lina Schöler juče iznenadila i što će ostati ovde oko mesec dana.

Da li je Johnny dobio »Teta Liju« koju sam mu poslao? I da li jadtik ima nekoga ko bi mu čitao tu knjigu?

Danas (praznik banaka)^[245] i juče — paklena kiša i hladnoća, jedna od onih pakosti koje nebeski otac ima uvek u rezervi za svoju londonsku plebejsku pastvu. Juče je pokvario kišom Parnellove demonstracije u Hyde Parku^[246].

Hartman² je prošlog petka otputovao u Njujork i milo mi je što je van opasnosti. Ali, kakva glupost, nekoliko dana pre svog odlaska *zaprošio je od Engelsa ruku Pumps* — i to pismeno, izjavljujući mu istovremeno da veruje da time ne čini grešku, *drugim rečima*, on (Hartman) veruje da će Pumps pristati na njegovu (Hartmanovu) ponudu; ta devojka je stvarno revnosno flertovala s njim, ali samo da bi podbola Kautskog. Saznajem sada od Tussy da je taj isti Hartman zaprosio i nju pred njen put u Džersi. No, sadašnji slučaj je gori, pošto je znamenita Perovska, koja se žrtvovala za ruski pokret, živela sa Hartmanom u »slobodnom« braku. A ona je nedavno umrla na vešalima.^[229] Od Perovske do Pumps — malo isuviše, mama se gnuša ovog postupka i čitavog muškog roda!

Longuet-ov članak o Irskoj je dobar. Svi smo mislili da se nešto dogodilo, zapažajući od izvesnog vremena da se on izgleda sve ređe

¹ Jenny Marx — ² L. N. Hartman

pojavljuje na stupcima lista »La Justice«. Da li si videla proslavljenog Hirscha³ ili nešto čula o njemu? Danas mi je poslao dva njujorška lista.

Ima samo jedna novost koju vredi javiti. Kažu da je neki Jenki⁴ izmislio bušilicu za ugali koja će učiniti kraj najvećem delu sadašnjeg rada rudara — naime, »rezanju« uglja u jamama i šahtovima, ostavljajući rudarima jedino dužnost da *drobe* odsečeni ugali i da ga tovore na teretna kolica. Ako se ovaj izum pokaže uspešnim — za što postoje svi osnovi — on će dati ogroman podsticaj u zemlji Jenkija i naneti veliku štetu industrijskoj nadmoćnosti Džona Bula.

Möhmchen moli da Ti još kažem da je povod Lininog dolaska ovamo udaja Lise Green, kćeri srećnog obožavaoca Martina Tuppera.

Laura čini sve da razonodi i razveseli Möhmchen.

Helen⁵ Ti šalje tople pozdrave.

A sada poljubi puno, puno puta Johnnyja, Harra i plemenitog Vuka⁶ umesto mene. Što se tiče »velikog neznanca«⁷, ne usuđujem se na takvu familijarnost sa njim.

Kako je tvoja astma? Da li te još drži? Jedva shvatam kako uspevaš da predahneš sa četvoro dece i samo sa nominalnom poslugom.

Do viđenja, drago moje dete

Old Nick

Prevod s engleskog

³ Carla Hirscha — ⁴ Jeffrey, američki inženjer i pronalazač — ⁵ Demuth —
⁶ Edgara (Wolfa) Longuet-a — ⁷ Marcela Longuet-a

23

Engels Jenny Longuet

u Aržantej

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 17. juna 1881.

Draga Jenny,

Hitam da odgovorim na Tvoje pismo od 15. koje sam dobio tek jutros. Kad sam Ti pisao poslednji put¹, lekar² je *navaljivao* na Tvoju mamu da putuje u Pariz a ona sama se protivila, govoreći da se ne oseća dovoljno jakim za put. Nekoliko dana docnije, lekar je našao da je ona zaista toliko oslabila da joj više ne može savetovati da ide u Pariz. Stvarno je strahovito mršava i ispijena i danas mi se žalila na sve veću malaksalost, naročito kad se obuče. Počela je da provodi veći deo dana u postelji i dok sam bio kod njih, lekar ju je naterao da ustane i da izađe da se prošetata. Sada je rekao Mohru da je najbolje *za njih oboje* da idu u Istborn, i to odmah. Pokušavali smo da je ubedimo ali, naravno, ona se odupirala na sve moguće načine: sada treba da ide u Pariz, ako uopšte bude išla nekuda, i tome slično, te smo joj kazali da će joj dvonedeljni boravak u Istbornu možda povratiti snagu u dovoljnoj meri da će posle toga moći da ide u Pariz, itd. itd. Na to sam otišao od njih, i ti ćeš, verovatno, čuti za dan-dva rezultat od Tussy, koja je rekla da će Ti uskoro pisati.

Ma kakva bila priroda bolesti, ovo neprekidno i sve veće gubljenje težine i snage svakako je vrlo ozbiljan znak, naročito stoga što, izgleda uopšte ne prestaje — većina lekara kaže da ovo samo po sebi ne predstavlja opasan simptom ukoliko ne pređe izvesnu granicu i da su im poznati slučajevi kad se slabljenje najednom zaustavi i snaga povrati. Nadam se da će boravak na moru imati to dejstvo — kad bi se samo ona već tamo nalazila!

Za Mohra će promena biti isto tako korisna, njemu je takode potrebno da se malo okrepi; on više ne kašlje tako jako noću i bolje spava, a to je već nešto.

Veoma je velika sreća što je doputovala Lina Schöler, koja sada stanuje u vašem domu, živahna i dobroćudna, kao i uvek, ali mnogo gluvlja. Njeno prisustvo znatno ohrabruje Tvoju mamu, nadam se da će ona ostati neko vreme.

Sam Moore je uspešno položio ispit za advokata prošle nedelje.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 18 — ² Donkin

Čujem od Tussy da imaš novu služavku i da ti ona, izgleda, odgovara, što takođe obećava smanjenje Tvojih briga oko domaćinstva.

Završavam pismo da bih ga poslao ranom jutarnjom poštom, u nadi da će Ti ono stići sutra uveče. Pismo gospođice Parnell ću vratiti kroz nekoliko dana. Srdačan pozdrav Longuet-u i Johnnyju od tvog odanog

F. Engelsa

Prevod s engleskog

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

[London] 20. juna 1881.

Dragi Sorge,

Danas sam prekinuo moje ostale radove s namjerom da Ti najzad presavijem¹ opširno pismo i sad sâm davno hoće da navire posjet za posjetom i tako mi jedva ostaje vremena da Ti pošaljem nekoliko re-daka još prije zatvaranja pošte. Dakle, *sumarno* izlaganje.

Tvoj sin² se ovdje općenito dopada. S obzirom da mi kašalj, koji traje već duže od 6 mjeseci, prehlada, gušobolja i reumatizam tek rijetko dozvoljavaju da izlazim i udaljuju me od društva, on i ja zabavljamo se about once a week³ po sat vremena i nalazim da je au fond⁴ poprimio više od naših nazora nego što to izgleda. On je darovit, valjan momak i uz to obrazovanog ponašanja i prijatnog temperamenta. Osim toga, što je osnovno, full of energy⁵.

Zadnji posjetioci, koji su me upravo napustili, bili su Viereck i njegova supruga, također rođena Viereck. Nisam vidio tog gospodina otkako se vratio iz Amerike.^[218] Prije nekoliko dana poslao mi je Kautskog s raznim malim ispisanim papirima (jednog je napisao Liebknecht i potpisao u svoje i Bebelovo ime) da ih *potpišem*. Svi se odnose na izvjesne sporazume s »New Yorker Volkszeitung« i komp. u kojima je posredovao Viereck, a u vezi s Lingenuovim nasljedstvom.^[247] *Uskratio sam moj potpis* jer u tom poslu, kako sam izjavio, mogu da raspravljam samo s našim generalnim punomoćnikom Sorgeom. Ujedno sam obavijestio Vierecka da najprije — po mom mišljenju — treba Tebi isplatiti 120 dolara za advokata u St. Luisu iz ostatka američke sabirne akcije koji se još nalazi u Njujorku. Viereck mi je tek danas ispričao da je odmah — na moju odgovornost prema Lajpcizanima — poslao u Njujork tskvo naređenje. Došao je in the nick of time⁶, jer bih inače sutra poslao u Lajpcig *formalni protest*, protest protiv modus operandi⁷ lajpcičkih partijskih vođa, koji su se u toj stvari dosada ponašali kao da *oni sami* odlučuju.

Sada, post festum, Viereck mi je govorio o Tvom zahtjevu u vezi s predujmljenih 80 dolara. Rekao sam mu da ćemo Ti mi, izvršioci po okončanju procesa, ukoliko nepovoljno završi, nadoknaditi gubitak, kao što je to naša prokleta obaveza.

¹ u rukopisu teško čitljivo — ² Adolph Sorge — ³ otprilike jednom tjedno —
⁴ u suštini — ⁵ pun energije — ⁶ u pravi čas — ⁷ načina djelovanja

Prije Tvog primjerka Henryja George-a^[242] primio sam već 2 druga, jedan od Swintona i jedan od Willarda Browna; jednog sam dao Engelsu, jednog Lafargue-u. Danas se moram ograničiti na to da sasvim kratko iznesem što mislim o toj knjizi. Taj čovjek je teorijski totalno arrièrè⁸. O prirodi *viška vrijednosti* nije ništa razumio i stoga se, prema engleskom uzoru i pri tome u još zaostalijim špekulacijama s osamostaljenim dijelovima viška vrijednosti nego što su u Engleza, mota po odnosima profita, rente, kamate itd. Njegova je osnovna dogma da bi *sve* bilo u *redu* kad bi se zemljišna renta plaćala državi. (Takvo plaćanje naći ćeš i u prelaznim mjerama koje se nalaze u *Komunističkom manifestu*.^[240]) To je u početku bilo shvaćanje buržoaskih ekonomista; najprije su ga istakle (ako se ne uzmu u obzir slični zahtjevi s kraja 18. stoljeća) prve *radikalne* pristaše Ricarda, odmah po njegovoj smrti. O tome sam 1847. u mom spisu protiv Proudhona rekao: «Nous concevons que des économistes, tels que Mill» (stariji, ne njegov sin John Stuart, koji tu u nešto izmijenjenom obliku također ponavlja), «Cherbuliez, Hilditch et autres, ont demandé que la rente soit attribuée à l'Etat pour servir à l'acquittement des impôts. C'est la franche expression de la haine que le *capitaliste industriel* voue au *propriétaire foncier*, qui lui paraît une inutilité, une superfétation, dans l'ensemble de la production bourgeoise.»^[243]

Mi sami, kako je već navedeno, prihvaćamo to prisvajanje zemljišne rente od strane države u brojnim drugim *prelaznim mjerama*, koje, što je također spomenuto u *Manifestu*, u sebi sadrže niz proturječnosti i koje takve moraju biti.

Ali da se iz tog desideratum⁹ *radikalnih* engleskih buržoaskih ekonomista pravi *socijalistička panaceja*¹⁰, da se taj postupak proglašava rješenjem antagonizama koji su sadržani u današnjem načinu proizvodnje, to se dešavalo tek od *Colinsa*, bivšeg starog Napoleonovog husarskog oficira, rođenog u Belgiji, koji je iz Pariza pred kraj vladavine Guizot-a i u početku Napoléona le petita^[249] usreo svijet s debelim tomovima^[250] o tom svom »otkriću«, kao što je i nadalje otkrio da, doduše, Boga nema, ali da zacijelo postoji »*besmrtna*« ljudska duša i da životinje »nemaju osjećaj«. Naime, kad bi imale osjećaj, dakle dušu, tada bi mi bili kanibali i na zemlji nikada ne bi moglo biti stvoreno carstvo pravednosti. Njegovu teoriju protiv zemljišnog vlasništva, zajedno s njegovom teorijom o duši itd., već odavno svakog mjeseca propovijedaju u pariskoj »Philosophie de l'Avenir« njegove malobrojne preostale pristaše, većinom Belgijanci. Oni se nazivaju »*collectivistes rationnels*«¹¹ i pohvalili su Henryja George-a.

Kasnije je, kao i oni, između ostalih i pruski bankar i bivši prodavač srećki Samter iz istočne Pruske, praznoglavac, nadrobio taj »socijalizam« u jednom debelom tomu.^[251]

⁸ zaostao — ⁹ želje — ¹⁰ lijek za sve — ¹¹ »racionalnim kolektivistima«

Svim tim »socijalistima« od Colinsa nadalje zajedničko je da ne diraju u *najamni rad*, dakle, u *kapitalističku proizvodnju*, jer žele da sebe ili svijet pogrešno uvjere da s pretvaranjem zemljišne rente u porez namijenjen državi moraju same od sebe da iščeznu sve nepravilnosti kapitalističke proizvodnje. Sve je to, dakle, samo socijalistički ukrašen pokušaj da se *spasi vladavina kapitalista* i da se u stvari *obnovi na još široj osnovi* nego što je današnja.

Taj skriveni nedostatak, koji je ujedno i glup, također očigledno izviriše iz deklamacije Henryja George-a. Kod njega tim neoprostivije jer je on sebi morao postaviti pitanje obrnuto: kako to da su se u United States, gdje je relativno, tj. u usporedbi s civiliziranom Evropom, zemljište bilo dostupno velikoj masi naroda i gdje je to to the certain degree¹² (opet relativno) još i danas tako, kapitalistička privreda i odgovarajuće podjarmljivanje radničke klase *brže* i *besramnije* razvijali nego u bilo kojoj drugoj zemlji?

S druge strane, George-ova knjiga, kao senzacija koju je kod Vas izazvala, ima taj značaj što predstavlja prvi, premda neuspjao pokušaj oslobađanja od ortodoksne političke ekonomije.

Uostalom, izgleda da H. George ništa ne zna o povijesti prijašnjih *američkih antirentersa*^[252], koji su bili više praktičari nego teoretičari. On je inače talentiran pisac (ima talenta i za reklamiranje Jenkija), što npr. dokazuje njegov članak o Kaliforniji u časopisu »Atlantic«.^[253] On je također odurno uobražen i tašt, što neprikosnoveno obilježava sve one koji izmišljaju takve panaceje.

Bolest moje žene, među nama rečeno, na žalost je neizlječiva: Kroz nekoliko dana idem s njom i Istburn na seaside¹³.

Salut fraternel.¹⁴

Tvoj
K. Marx

¹² do određenog stupnja — ¹³ more — ¹⁴ Bratski pozdrav.

25

Marx Henryju Mayersu Hyndmanu

u London

(koncept)

2. jula 1881.
43, Terminus Road,
Eastbourne, Sussex

Poštovani gospodine,

Stanje zdravlja gospode Marx, koje svakim danom postaje sve kritičnije i zahteva moje stalno prisustvo kraj nje, objasniće Vam moj zakasneli odgovor na Vaše pismo od 5. juna.

Priznajem da sam se donekle iznenadio saznajući da ste za vreme boravka u Londonu tako strogo držali u tajnosti svoj plan, tada sazreo i ostvaren, da objavite sa izvesnim izmenama članak odbačen od časopisa »The Nineteenth Century«, kao i II i III glavu brošure *Engleska za sve*, to jest Vaših komentara o programu osnivanja Federacije.^[254]

U svom pismu, koje se uopšte ne upušta u iznenađenje tako pripremljeno za mene, Vi kažete: »Ako smatrate da treba da se pozovem na Vašu knjigu pominjući Vaše ime itd.«

Čini mi se da je to pitanje trebalo da prethodi publikaciji umesto da dođe posle nje.

Vi ste me udostojili sa dva razloga za slobodnu upotrebu *Kapitala*, dela koje još nije prevedeno na engleski, ne spominjući ni samu knjigu ni njenog autora.

Jedan razlog je što »mnoge (Engleze) obuzima užas od socijalizma i od samog tog imena«.

Da li Vi na strani 86. prizivate »demon socijalizma« u cilju da ublažite ovaj »užas«?

Vaš drugi i poslednji razlog je što se »istinski Englezi boje tog da ih poučava jedan stranac«!

Nisam to zapazio ni u vreme »Internacionale« ni u vreme čartizma^[255]. No, ostavimo to. Ako Vas ovaj strah »istinskih« Engleza plaši, zašto im na strani 6. predgovora kažete da »ideje« itd. glave II i III, ma kakve inače bile, nose na sebi, u svakom slučaju, pečat neotadžbinskog porekla? Teško da su Englezi, s kojima morate imati posla, tako glupi da uobražavaju da gore navedeno mesto iz brošure ukazuje na engleskog autora.

Pa ipak, iako nalazim da su Vaši razlozi prilično smešni, odlučno delim mišljenje da bi imenovanje *Kapitala* ili njegovog autora značilo

veliku grešku. Partijski programi treba da izbegavaju svaku očiglednu zavisnost od pojedinačnih pisaca ili knjiga. Ali, dopustite mi da dodam da su oni takođe nepodesno mesto za razvijanje novih naučnih postavki, kao što su one pozajmljene iz *Kapitala*, a ove poslednje su potpuno neumesne u komentaru o programu sa čijim proklamovanim ciljevima nemaju nikakve veze. Možda bi donekle imalo smisla uneti ih u izlaganje programa za osnivanje jasno određene i nezavisne partije radničke klase.

Ljubazno ste me obavestili da je Vaša brošura, «iako je na njoj naznačeno 'cena pola krune', namenjena ne za prodaju» nego «samo» za «rasturanje među članovima Demokratske federacije itd.». Potpuno sam siguran da je to bila Vaša namera, ali znam da to nije mišljenje štampara. Jedan moj prijatelj je video Vašu brošuru u mojoj radnoj sobi, zaželeo da je ima, prepisao njen naslov i mesto štampanja, poručio je preko svojih knjižara Williamsa i Norgate-a 13. juna i dobio je od njih sa računom od 14. juna.

I ovo me navodi na jedini zaključak od praktičnog značaja. U slučaju da se štampa ustremi na Vašu brošuru, mogao bih se naći prinuđen da progovorim, s obzirom da se glave II i III sastoje delimično od odlomaka naprosto prevedenih iz *Kapitala* ali ne izdvojenih znacima navoda od ostalog teksta, čiji je znatan deo netačan pa čak sadrži i pogrešna tumačenja.

Pišem Vam sa potpunom otvorenošću, koju smatram prvim uslovom prijateljskog opštenja.

Najlepši pozdravi od g-đe Marx i od mene g-đi Hyndman.

Vaš veoma odani

K. M.

Prevod s engleskog

26

Engels Norrisu A. Clowesu

u Njujork

(koncept)

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 22. jula 1881.

Gospodinu Norrisu A. Clowesu

Poštovani gospodiné,

Na žalost, vreme mi ne dozvoljava da Vam napišem izveštaj koji ste želeli.¹ Međutim, ako hoćete da se sami upoznate sa sadašnjim stanjem radničkog pokreta u Velikoj Britaniji, naći ćete potrebne podatke u nedeljnom listu »The Labour Standard«, čije se sedište nalazi u ulici Whitefriars 2. Do sada je izašlo dvanaest brojeva tog lista. Većinu nepotpisanih uvodnika napisao sam ja^[14].

Ako želite da stupite u vezu sa g. Mostom, bolje bi bilo da pišete uredniku lista »Freiheit«², 252, Tottenham Court Road, W. London, koji će umeti da Vam kaže da li je takva veza moguća pod sadašnjim okolnostima.

Biće mi milo da se s Vama vidim u slučaju da dođete u London.
Ostajem

Vaš veoma odani

F. E.

Prevod s engleskog

¹ U rukopisu precrtano: pošto bi to zahtevalo da se ulazi u istoriju britanske radničke klase i njenih akcija bar počev od 1824, ako ne i počev od industrijske revolucije izazvane snagom pare: a za to ja nemam vremena — ² Karl. Schneidt

27

Engels Uredništvu nedeljnika »Freiheit«

u London

(koncept)

[London] 22. jula 1881.,

Ured. nedeljnika »Freiheit«!

Gospodin koji mi je preporučan iz Amerike, Norris A. Clowes, dopisnik lista »New York Star«⁽²⁵⁶⁾ za Irsku, piše mi:

»If Herr Most would like to make any statement to the 'New York Star' public, I should be glad to give him the opportunity.«¹

Na to sam mu odgovorio:

»If you wish to enter into communication with Mr. Most, you had better write to the Editor of the 'Freiheit', 252, Tottenham Court Road, W. London, who will be able to tell you whether such communication will be possible under present circumstances.«²

Ne propuštam da Vas o tome obavijestim.

Odani
F. E.

¹ »Kad bi gospodin Most želio da za čitaoce lista 'New York Star' napiše bilo kakav izvještaj, ja bih mu to rado omogućio.« — ² »Ako želite da se povežete s gospodinom Mostom, bit će bolje da pišete izdavaču nedeljnika 'Freiheit', 252, Tottenham Court Road, W. London, koji Vam može reći da li je u sadašnjim okolnostima takva veza moguća.« (Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 26.)

28

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

[London] 22. jula 1881.

Draga moja Jenny,

Mamu je upravo posetio lekar, i mi ćemo krenuti u idući utorak ili sredu. Bićeš obavještena telegramom o tačnom datumu.

Molim Te, *piši odmah*, jer mama neće poći iz Londona dok joj ne napišeš koje su Ti stvari iz Londona potrebne. Znaš da ona voli da izvršuje takve naloge.

Prilažem 5 funti, pošto pri uzimanju na poslugu posteljine itd. moraš dati kaparu; ostalo ću platiti po dolasku. Samo pod ovim uslovom pristajem na Tvoj predlog.

Priča koju Ti je Hirsch ispričao o Lafargue-u čista je laž. Lafargue, kako sam od samog početka bio uveren, nije nikada pisao ništa slično svojim pariskim dopisnicima.

Zbogom, drago dete, uz hiljadu poljubaca deci

Old Nick

Prevod s engleskog

29

Marx Carlu Hirschu

u Pariz^[256a]

6. avgusta¹ 1881.

11, Boulevard Thiers, Argenteuil

Dragi Hirsch,

Već sam skoro 2 tjedna ovdje^[4]; nisam posjetio ni Pariz, ni ijednog od mojih poznanika. Stanje moje žene ne dozvoljava niti jedno niti drugo.

Budući da ću zbog njene sve veće slabosti morati možda mnogo ranije otići nego što sam prvobitno planirao, to-morrow morning² namjeravam (ako no accident interferes³) s Lenchen i Johnnyjem u Pariz. Provest ću se kraj Tebe i, ukoliko imadneš vremena, računam na Tvoju pratnju.

Pozdrav Kaubu.

Tvoj
K. Marx

¹ U rukopisu: jula — ² sutra ujutro — ³ se ne uplete kakva nesreća

30

Marx Lauri Lafargue

u London

[Argenteuil], 9. avgusta 1881.

Draga Laurachen,

S obzirom da pošta uskoro odlazi mogu Ti napisati samo nekoliko redaka.

Mamino stanje je uslijed sve veće slabosti zabrinjavajuće. Zato sam (budući da ovaj put možemo putovati samo u malim etapama) namjeravao da po svaku cijenu odemo krajem ovog tjedna i to sam saopćio pacijentici. Međutim, ona je osujetila moj plan jer je jučer predala naše rublje. Stoga prije početka slijedećeg tjedna ne treba pomišljati na odlazak.

Možda se — zavisi od njenog stanja — zadržimo *nekoliki dana* u Bulonju. Doktor¹ misli da bi (u naročito povoljnim okolnostima) morski zrak mogao trenutno okrepljujuće djelovati.

Slijedeći put (a zato mi moraš *odmah* pisati gdje je Vaša slijedeća adresa) opširan izvještaj. Najljepše pozdravi Paula.

Tvoj

Old Nick

¹ vjerovatno Dourien (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 6)

31

Engels George-u Shiptonu

u London

(koncept)

Bridlington Quay, 10. avgusta 1881.

Dragi g. Shiptone,

Vraćam Vam korekturni tabak^[15], izmenjen onako kako ste željeli. Čini mi se da ste prvi odlomak pogrešno razumeli a druga izmena je čisto formalna. U svakom slučaju, ne shvatam kakvu korist mogu doneti takve izmene, ako se zatraže u utorak, dobiju ovde u sredu da bi ponovo stigle u London u četvrtak posle objavljivanja lista.

No ima još nešto. Ako takve *veoma* blage i bezazlene stvari poput ovih počinju da Vam izgledaju odveć oštre, mora mi pasti na um da će isto tako biti, u daleko većoj meri, i sa mojim člancima, koji su obično znatno oštriji. Zbog toga sam prinuđen da Vaše primedbe uzmem kao simptom i da izvedem zaključak da će za nas obojicu biti bolje ako prestanem da Vam šaljem uvodnike. Biće mnogo bolje nego da nastavim dok u nekom neizbežnom trenutku ne dođemo do otvorenog raskida. Sem toga, nestašica vremena mi svakako neće dozvoliti da i dalje pišem uvodnike^[14] redovno, i samo na osnovu ovoga ja sam i ranije doneo odluku koju sam nameravao da izvršim, kako sam tada mislio, posle kongresa^[16] tredjuniona. Ali, što ranije prestanem, biće, možda, bolje za Vaš stav prema tom kongresu.

Postoji još jedno pitanje: smatram da je trebalo da mi pre objavljivanja pošaljete otisak ili korekturu članka Maxa Hirscha o sindikatima u Nemačkoj,^[13] kao jedinom čoveku među Vašim saradnicima koji nešto zna o tome i koji bi mogao da stavi neophodne primedbe na članak. Ma kako bilo, meni je nemoguće da ostanem saradnik lista, koji, ne posavetovavši se sa mnom, pristupa veličanju ovih sindikata, uporedivih samo sa onim najgorim engleskim tredjunionima, koji sebi dopuštaju da im rukovode ljudi koji su se otvoreno prodali buržoaziji ili koje ona bar plaća.

Ne treba da dodajem da inače želim uspeh listu «The Labour Standard» i ako je poželjno, povremeno ću sarađivati raznim izveštajima sa Kontinenta.

Vaš odani

F. E.^[257]

32

Engels George-u Shiptonu

u London

(koncept)

Bridlington Quay, 15. avgusta 1881.

Dragi g. Shiptone,

Ne mogu da budem načisto kako ste mogli tako čudnovato pogrešno protumačiti članak g. Kautskog^[15]. U pogledu prvog stava zamerili ste što državno mešanje ide uz dlaku mnogim istaknutim ljudima u sindikatima. Razume se, to je zato što su oni u duši pristalice Mančesterske škole^[258] i dok god se njihovo mišljenje kao takvih bude uzimalo u obzir, nije moguć nikakav list radničke klase. Ali, moj dodatak pomenutom stavu morao Vas je ubediti da je državno mešanje na koje ukazujete takvo, i samo takvo, kakvo je već godinama ozakonjeno u Engleskoj u vidu zakonodavstva o fabrikama^[259] i radionicama, i ništa više, a to su stvari kojima se ne protive čak ni Vaši »istaknuti ljudi«.

Što se tiče druge zamerke, g. Kautsky kaže: međunarodno regulisanje *konkurentskog rata* isto je tako neophodno kao i regulisanje *otvorenog ratovanja*; zahtevamo *Ženevsku konvenciju* za radnike celog sveta. »Ženevska konvencija« je odgovor u koji su stupile razne vlade radi zaštite ranjenika i bolnica u borbama. Prema tome, ono što g. Kautsky zahteva jeste sličan sporazum između raznih vlada o zaštiti radnika, ne samo jedne države, nego svih država od prekomernog rada, naročito žena i dece. Ja uopšte nisam u stanju da shvatim kako ste u ovome mogli pronaći poziv radnicima sveta da se sastanu na jednoj skupštini delegata u Ženevi.¹

Priznaćete da slučaj takvog pogrešnog shvatanja s Vaše strane ne može uopšte da me podstakne da promenim svoju odluku.^[14]

¹ U rukopisu precrtano: Da ste shvatili dublji smisao članka, nužno biste odmah razumeli da ovde imamo posla sa neposredno praktičnom merom koja se tako lako može sprovesti da je jedna od sadašnjih evropskih vlada (švajcarska vlada) odlučila da se toga prihvati; da je predlog da se uvede isto radno vreme u svim industrijskim zemljama — tako što će se fabričko zakonodavstvo učiniti predmetom međunarodnog državnog sporazuma — od najvećeg neposrednog interesa za radnike. Naročito za radnike Engleske, koji su, ako se izuzmu švajcarski, najbolje zaštićeni od svakog prekomernog rada i zato izloženi nepoštenoj konkurenciji belgijskih, francuskih i nemačkih radnika, čije je radno vreme mnogo duže.

Što se tiče članka o Hirschu^[13], zaista suviše dobro poznajem g. Eccariusa kao izdajnika naše stvari, te će mi biti potpuno nemoguće da pišem za list koji njemu ustupa svoje stupce.

Osim toga, ne primećujem nikakav napredak. »The Labour Standard« ostaje isti sprovednik najraznovrsnijih i međusobno najprotivrečnijih stavova prema svim političkim i društvenim pitanjima kakav je bio i ranije, možda neminovno prvih dana svog postojanja, ali kakav više ne bi trebalo da bude danas kad bi u britanskoj radničkoj klasi postojala protivstruja koja teži oslobođenju od liberalnih kapitalista. Pošto se takva struja do sada nije ispoljila, moram zaključiti da ona ne postoji. Kad bi bilo nesumnjivih znakova njenog postojanja, možda bih uložio vanredan napor da joj pomognem. Ali, ja ne mislim da bi jedan stubac nedeljno, tako reći zagašen drugim raznolikim mišljenjima zastupljenim u listu »The Labour Standard«, mogao učiniti ma šta u pravcu njenog stvaranja.

I kako sam Vam rekao, već sam bio doneo odluku da prestanem pisati posle kongresa tredjuniona^[16], zbog oskudice u vremenu; tako da ne bi imalo nikakvog značaja da li ću dotle napisati još nekoliko članaka.

U očekivanju boljih vremena i u nadi da će ona doći, ostajem

Vaš odani

F. E.

Prevod s engleskog

33

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz

[Argenteuil] 16. avgusta 1881.

Dragi moj Lavrove,

Moram sutra da putujem i zato neću imati prilike da se opet vidim s Vama ovog puta. Ali, pošto sam se jednom probio do Pariza, pojavljivaću se tu s vremena na vreme.

En attendant au revoir.

Tout à vous¹

K. Marx

Prevod s engleskog

¹ Dotle doviđenja. Vama odan

34

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih

Bridlington Quay, Yorkshire
17. avg. 1881.

Dragi gospodine Bernstein,

Poslije 3 tjedna ovdje na moru, koristim loše vrijeme koje je nastupilo da Vam prije mog odlaska, u ponedjeljak 22, napišem nekoliko redaka. Ako imadnem vremena i Kautskom¹, koji će u svakom slučaju veoma brzo dobiti i odgovor i otisak svog članka u »L[abour] S[tandard]«^[15].

Antižidovske napise vjerovatno ste dobili natrag u redu,^[260] poslao sam ih K[autskom] jer niste naznačili pobližu adresu. Nikada nisam pročitao nešto tako glupo i djetinjasto. Taj pokret ima samo *onu* važnost koju u Njemačkoj, uz bojažljivost buržoazije, ima *svaki* pokret koji je uveden odozgo: izborni manevar s ciljem da dođe do konzervativnih izbora. Čim izbori prođu ili ako pokret još prije premaši cilj postavljen s višeg mjesta (kao sada u Pomeraniji), splasnut će po višoj zapovjesti kao probušeni svinjski mjehur »i više nije viđeno«^[261]. S takvim se pokretima ne može postupati s dovoljno prezira i veseli me što je »S[ozialdemokrat]« to učinio.^[262] Uostalom, C. H[irsch], kome je iznenada palo na pamet da napravi mali izlet u Berlin, i koji je to izveo, piše mi odande: »Antisemitski pokret naprosto je udešen odozgo, štaviše, gotovo zapovijeden. Išao sam u najsiromašnije lokale i nikoga nije smetao moj nos; u omnibusu, u vlaku, nigdje nisam čuo niti jednu riječ protiv Židova. Poluzvanični listovi, koji donose članke o hajki na Židove, imaju veoma malo čitalaca. Nijemci su po prirodi nenaklonjeni Židovima, no mržnja prema vladi, za koju sam utvrdio da postoji kod radnika kao i kod naprednih malogradana i filistara, daleko je energičnija.«

Za 1001-og tajnog policajca u Berlinu on kaže da su svi oni poznati i da »zbog toga ništa ne znaju. Oni su dovoljno naivni da sjede uvijek u istim krčmama i za istim stolovima.«^[263]

Vaši članci o »inteligenciji«^[264] *veoma* su *dobri*. Odlična je i rasprava o Bismarckovoj maniji podržavljanja, kao o stvari za koju se mi nismo zauzimali, no koja ipak, kao i sve što se događa, nolens volens² ispada u našu korist, isto kao što i oni od »inteligencije« kao ljudi koji, ukoliko nešto vrijede, sami od sebe nama pripadaju, ali koji nam,

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 37. — ² htjeli ne htjeli

ukoliko bi ih morali najprije pridobiti, mogu štetiti samo s ostacima starog kiselog tijesta. Isto je tako odlično mnogo toga pojedinačnog; u pogledu izraza svatko, naravno, nalazi tu i tamo ponešto što bi trebalo dotjerati. Uopšte, zadnji br. bio je opet veoma dobar, pravi svježi ton, siguran u pobjedu, koji je vođama poslije atentata^[32] i izuzetnog zakona^[141] ponestao, sada je opet tu i nastavlja, kako je to Fr[iedrich] Wilh[elm] IV nazvao, s »trubljenjem«. Bradlaugh-a ste dobrano udesili.^[265]

Posebno nekoliko primjedaba:

1. Vallèsu uopće ne treba da dijelite tolike komplimente.^[266] On je jadni literarni ili štaviše peru vični frazer u kojem nema apsolutno ničega, koji je zbog nedostatka talenta zašao u krajnost da bi namjerno stvorio tzv. raspoloženje osjećaja i na taj način prenio na čovjeka svoju lošu beletristiku. Za vrijeme Komune nije činio ništa drugo doli frazirao, a ako je uopće radio, to je bilo štetno. Ne dozvolite da Vas pariska družba (prema kojoj i Malon osjeća veliku slabost) nasamari u pogledu tog drôle de fanfaron³. Šta on predstavlja kao političar, pokazuje njegovo pismo Grévyju^[267], kad je ovaj postao predsjednik: »neka pard ordre du mufti⁴ uvede soc. republiku« itd., pismo koje je mjesecima odgađalo amnestiju.

2. Španjolci nisu nipošto sami anarhisti. U Madridu se nalazi odlična jezgra (bivša nueva federación madrileña^[268]), uz to ima veoma dobrih elemenata, naročito u Valenciji i nekim manjim katalonskim industrijskim gradovima; ostali su raštrkani. Najenergičniji i najupućeniji je naš prijatelj José Mesa, sada u Parizu, izvrstan momak koji suraduje također s Guesde-om i ostalim tamošnjim ljudima i održava veze. Ukoliko želite vijesti iz Španjolske, pišite mu na francuskom (Malon vjerovatno može predati pismo direktno ili preko Guesde-a, ja ovdje nemam njegovu adresu). Pozovite se na mene.

Ja općenito smatram da mladi čovjek, koji se na svom mjestu i za to mjesto tako dobro razvio kao Vi, zapravo mora i zadržati to mjesto⁵. Da li bi se Kegel, koji k tome još i sjedi, uključio na isti način, za mene je neizvjesno. Njegovo teoretsko stanovište meni nije poznato, da li njegove sposobnosti prevazilaze domet mjesnog i humorističkog lista, to u svakom slučaju nije utvrđeno. Englezi kažu: let well alone; ne popravljaj ono što je dobro. Slažem se, ja svaku promjenu gledam s nepovjerenjem i nemilošću.

A sad: rrevolucionarni kongres.^[269] Laf[argue] je upecao jednog Talijana, koji je bio delegat, ali ga je, ne znam zašto, pustio. Osim toga, L[afargue] je kod nekog francuskog trgovca vinom i hranom, također anarhiste, susretao razne tipove iz družbe. Ispostavilo se:

1. Kongres se sastojao od 20 i jednog čovjeka, većinom stanovnika Londona s punomoćima izvana. Zatim nekoliko Francuza, Talijana,

³ razmetljivog tipa — ⁴ odozgo — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisno br. 15.

jedan Španjolac. Svoje sjednice održavali su *javno*. Ali nije došao nijedan čovjek, nijedan reporter, nijedan pas, nijedna mačka. Pošto je to uzaludno očekivanje publike potrajalo 3 - 4 dana, i ostalo i dalje jednako uzaludno, donijeli su herojsku odluku: da sjednice proglaše *tajnim!*

2. Prvo što je utvrđeno bilo je opće razočarenje s bezvrijednošću čitavog anarhističkog pokreta i izvjesnost da također nigdje nitko ne stoji iza nekolicine galamdžija. Za sebe i svoje mjesto znao je to svaki, ali premda je svatko svakome podvaljivao o divovskom napretku pokreta u *njegovom* području, ipak je svatko vjerovao lažima *drugog*. Slom iluzija bio je tako silan da svoje zaprepaštenje nad svojom vlastitom bezvrijednošću nisu mogli potisnuti ni u prisustvu stranaca.

3. Najprije miting^[270], na koji su naravno naručili reportere, a zatim budalasta pitanja glupih torijevaca i još glupljih radikala u parlamentu, donekle su spasili kongres. Da će štampa pokušati da pri sadašnjem zaziranju od nihilista iskoristi miting na kojem je bilo najviše 700 ljudi, to se moglo očekivati.

Dakle, kad »Freih[e]it« govori o delegatu br. 63. itd.^[271], to se odnosi na br. *punomoći* koju su 1-2-3 čovjeka ispostavila blanko ili na ime jednog njima potpuno nepoznatog čovjeka koji stanuje u Londonu, ili 10 - 20 ljudi za jednog delegata koji putuje u London. Prisutnih delegata bilo je prije 20 nego 30; a onih koji su doputovali izvana sigurno ne 10.

N. B.,⁶ sve ovo treba oprezno upotrebiti, jer to imam iz *treće ruke*. Npr. u upitnom obliku, ako je to tako bilo, moglo bi se o tome govoriti.^[272] Ta gospoda se uvijek hvataju za *jednu* netačnu riječ. U cjelini, to je stara priča sa *svim* anarhističkim kongresima. Pročitajte u »Prétendues Scissions dans l'Internat[ionale]« izvještaj tih ljudi o njihovom vlastitom kongresu Féd[ération] Jurassienne ili u »Alliance de la Dém[ocratie] Soc[ialiste]« onaj o njihovom prvom kongresu poslije rascjepa.^[273] Anarhija kod tih ljudi na prvom mjestu poprima taj oblik da svako želj da postane oficir, ali nitko vojnik. Kao što je onda i žestoki anarhist Adhémar Schwitzguébel (quel nom!⁷) proglašio prihvaćanje državne službe izdajom stvari, što njega ne sprječava da bude Lieutenant dans l'armée fédérale suisse⁸!

Najljepše pozdravljam i K[autskog] kome ću pisati kad slijedeći put padne kiša.

Vaš
F. Engels

⁶ Nota bene — ⁷ kakvo ime! — ⁸ oficir u švicarskoj federalnoj armiji

35

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

[London] 18. avgusta 1881.

Moje drago ljubljeno dete,

Stigao sam u London, tj. u ulicu Maitland Park oko 7 časova.

Tussychen izgleda bleđa i mršava, ona već nedeljama ne jede gotovo ništa (doslovno); njen nervni sistem je u stanju krajnje potištenosti; otuda stalna nesanica, drhtanje ruku, neuralgično grčenje lica itd.

Telegrafisao sam odmah dr Donkinu; došao je juče ujutru u 11 časova, dugo je ispitivao i pregledao Tussy. On kaže da nema nikakvog organskog oboljenja, srce je zdravo, pluća su zdrava itd., ali je samo poremećen rad želuca zbog njenog nerazumnog načina života i strahovito prenapregnutog nervnog sistema.

Pošlo mu je za rukom da je tako zaplaši da je obećala da će se pridržavati onoga što joj on propiše, a ti znaš, kad ona jednom popusti i dá obećanje, onda će ga i ispuniti. Pri svem tom, njeno oporavljanje može ići samo lagano, i ja sam stigao blagovremeno. Postojala je krajnja opasnost u slučaju svakog daljeg odlaganja.

Donkin se upravo spremao — kako me je obavestio pre našeg odlaska — da toga dana oputuje iz Londona na Hebridska ostrva. Zbog Tussy i želeći da pričekava vesti o mami, on će sada ostati do kraja nedelje.

Piši mi o maminom stanju, da li je otišla od vas itd. Kako je Longuet i Harra i ti i ostala draga deca?

Kako stoji stvar sa tvojom novom služavkom?

Uzgred rečeno. Sara¹ (Engelsova Sara) pomaže sada svakodnevno po nekoliko sati Tussy u domaćinstvu; to je devojka odličnog karaktera i *sposobna za svaki posao*. Kazala je Tussy da ništa ne bi više volela nego da je otišla k Tebi, ali joj Pumps uopšte nije rekla da Te je Lizzy napustila i da Ti je potrebna *remplaçant*² za nju. Takođe je kazala Tussy a zatim i meni da je *još uvek spremna* da dođe k Tebi. Jedino se ne usuđuje da putuje sama u Francusku, no ovo je sitnica. Ja lično je mogu docnije dovesti.

¹ Sarah Parker — ² zamena

A sada, zbogom, drago dete. Nigde na drugom mestu ne bih mogao naći veće zadovoljstvo od onog koje sam osećao provodeći vreme s Tobom i dragom dečicom.

Pozdrav sjajnom dr Durlenu.

Hiljadu poljubaca deci

tvoj

Old Nick

Tussy šalje najlepše želje Vuku³ i celoj porodici.

Prevod s engleskog

³ Edgaru Longuet-u

36

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 25. avgusta 1881.

Dragi Bebel,

Na Tvoje pismo od 13. 5.^[274] odgovorio bih već i prije. Ali, nakon lajpciškog »malog«^[275] čekao sam nećeš li možda dati neku drugu povjerljivu adresu, pa kad toga nije bilo, upotrijebio sam staru, a prilažem i pismo Tussy M[arx] za gospodu Liebknecht, jer nemamo ni njezine adrese.

Bernstein i dalje piše da bi htio otići iz lista »S[ozialdemokrat]« i sada predlaže da se uvede Kegel i da se nakon uvođenja uzme kao zamjena. Po mom mišljenju, svaka bi promjena bila štetna. B[ernstein] se pokazao toliko boljim nego što se očekivalo (na primjer, njegovi članci o »inteligencijama«^[264] bili su, odbivši neke sitnice, odlični i posve na pravoj liniji) da bi bilo teško naći boljega. Kegel je na *tom* području u najmanju ruku neprokušán, a stvari stoje tako da bi trebalo izbjegavati svaki eksperiment. Ja sam B[ernstein]a usrdno pozvao da ostane¹, a mislim da ni Vi ne možete učiniti ništa boljeg, već da ga privolite. U njegovim rukama list je sve bolji, kao i on sam. On je zaista taktičan i brzo shvaća, prava suprotnost Kautskom, koji je izvanredno dobar momak, ali rođeni pedant i cjepidlaka, u njegovim rukama složena pitanja ne postaju jednostavna, već se jednostavna kompliciraju. Ja i svi mi volimo ga osobno, i on će u dužim revijskim člancima katkada uraditi zaista dobre stvari, ali uz najbolju volju ne može protiv svoje prirode, *c'est plus fort que lui*². U jednim novinama takav je doktrinar prava nesreća, čak je i Ede u posljednjem broju lista »S[ozialdemokrat]« morao da uz jedan njegov članak prikači kritički rep. Nasuprot tome, napisao je on za Austriju jedan letak seljacima^[276] u kojem je pokazao nešto od spisateljskog talenta svoje majke i koji je, izuzev pojedine učene izraze, vrlo dobar, i djelovat će.

L[iebknecht]u sam pisao zbog govora u Landtagu, a on mi odgovara^[277] da je to bila »taktika« (no ja sam upravo tu taktiku istakao kao prepreku zajedničkom nastupanju s njime) i da će se uskoro u Rajhstagu govoriti drugačije. Ti si to svakako učinio^[278] — ali šta da se kaže o L[iebknecht]ovu nesretnom i posve izlišnom naklapanju o

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 15. — ² to je jače od njega

»časti kancelara Rajha«? Neka je on to i *mislio* ironično, ali iz izvještaja se to ne vidi, i kako je samo buržoaska štampa to iskoristila!^[279] Ja mu više nisam odgovarao, to ionako ne pomaže. Ali, Kautsky nam, također, kaže kako L[iebknecht] na sve strane piše, na primjer po Austriji, da se M[arx] i ja savršeno slažemo s njime i odobravamo njegovu »taktiku«, i kako tome vjeruju. Tako to ne može ići u nedogled! I Hartmannovu³ govoru prilikom zakona o nesrećama »Freiheit« se debelo ruga, a ako je citirani pasus istinit, onda je to svakako vrlo prosjački!^[280]

U Francuskoj su radnički kandidati dobili 20 000 glasova u Parizu i 40 000 u provinciji^[281], i da vođe nisu poslije osnivanja kolektivističke radničke partije^[23] pravile jednu glupost za drugom, išlo bi još i bolje. Ali, i tamo su mase bolje od većine vođa. Pariški kandidati, na primjer, izgubili su u provinciji tisuće glasova jer su praznu revolucionarnu frazeologiju (koja u Parizu k tome već spada, kao klopotaње u mlin) iznosili i tamo gdje je, međutim, bila ozbiljno shvaćena, pa su ljudi rekli: čime praviti revoluciju, kad nema ni oružja ni organizacije? Inače, razvoj u Franc[uskoj] ide svojim redovnim normalnim i posve nužnim tokom u mirnom obliku, i to je, očito, vrlo korisno, jer provincija se bez toga ne može odlučno privući pokretu.

Ja vrlo dobro shvaćam da vas svrbe prsti dok se u Njemačkoj sve tako lijepo odvija u našu korist, a vama su vezane ruke pa ne možete pomoći da se poberu plodovi što vam gotovo sami padaju u krilo. Ali, to ne smeta. U Njemačkoj se s mnogo strana (Viereck je samo jedan uvjerljiv primjer, on je posve skršen jer nije moguća javna propaganda) suviše polagalo na javnu propagandu, a premalo na istinsku pokretačku snagu historijskih zbivanja. Korigiranje putem iskustava tu može samo koristiti. Uspjesi koje *sada* ne možemo požnjati nisu nam zbog toga još ni izdaleka propali. Ravnodušne pasivne narodne mase mogu prodrmati jedino sami događaji, pa ako tada raspoloženje prodrmanih zbog sadašnjih okolnosti i ostane ponešto konfuzno, riječ izbjavljenja u svoje će vrijeme prodrijeti utoliko snažnije, djelovanje na državu i buržoaziju bit će utoliko drastičnije, kada se 600 000 glasova odjednom utrostruči, kada nam pored Saske pripadnu *svi* veliki gradovi i industrijska okružja, a i zemljoradnici budu dovedeni u položaj u kojem će nam tek biti duhovno pristupačni. Takvo osvajanje masa na juriš mnogo je vrijednije od onog postepenog, otvorenom propagandom, koja bi nam ionako u sadašnjim okolnostima bila ubrzo opet obustavljena. Junkeri, popovi i buržuji *ne mogu* nam u sadašnjim prilikama dopustiti da im uzimamo tlo ispod nogu, pa je bolje da to obave oni sami. I opet će doći vrijeme kada će dunuti drugi vjetar. U međuvremenu vi treba da osobno preturite taj krš i lom, da sami

³ Georg Wilhelm Hartmann

pretrpite bezobrazluke vlade i buržoazije, a to nije šala. Ne zaboravite samo nijedne podlosti prema vama i svim našim ljudima. Čas osvete dolazi, i treba ga napokon iskoristiti.

Tvoj
F. E.

Viereck je u Kopenhagenu, adresa *poste restante*, K.

Engels Karlu Kautskom

u Cirihi

London, 27. avgusta 1881.

Dragi gospodine Kautsky,

Za dan-dva dobit ćete poštom 1. »L[abour] St[andard]« s Vašim člankom^[15], u vezi sa kojim se dogodilo nešto komično; 2. jednu »Nature« od 18. avg.; 3. Vaš ruk[opis]^[276] koji vraćam.

Nakon što sam posve dački prijevod ponešto ispravio, poslao sam ga Shiptonu kao uvodnik. No dobri ga je Shipton krivo razumio, pa mi je to reklamirao, ali je, po običaju, bilo prekasno. Taj čovjek je u »državnom miješanju« u korist radnika shvatio bog bi znao šta, samo ne ono što je tamo pisalo, niti da to državno miješanje u Engl[eskoj] odavna postoji u factories and workshops acts^[259] (u zakonima o fabrikama i radionicama). Još gore; iz riječi: we demand a Geneva convention for the working classes¹ on je pročitao da zahtijevate sastanak konferencije delegata u Ženevi radi sređivanja stvari!! Šta da se radi s takvom stokom? Stvar sam uzeo kao povod da provedem svoju odluku i raskinem s »L[abour] St[andardom]«, jer je list više loš nego dobar².

U »Nature« naći ćete govor Johna Simona na ovdašnjem međunarodnom medicinskom kongresu^[282], koji je prava optužnica medicinske nauke protiv buržoazije. J. Simon je medical officer to the Privy Council (državni savjet^[283]), faktički šef cjelokupne britanske medicinske policije, onaj kojeg je M[arx] tako često i pohvalno citirao u *Kapitalu*, čovjek koji je — možda posljednji među službi vjernim i savjesnim činovnicima iz godine 1840 - 60 — posvuda nailazio na interese buržoazije kao glavnu prepreku ispunjavanju svoje dužnosti i morao se protiv njih boriti. Njegova instinktivna mržnja prema buržoaziji stoga je toliko žestoka koliko i razumljiva. Sada se njemu, liječniku, buržoazija pod vođstvom popova sa svojim antivivisekcijskim pokretom miješa u njegovu vlastitu struku, i on okreće list: umjesto da poput Virchowa mutno i bezbojno propovijeda, on napada protivnika, malobrojnim naučnim pokusima liječnika na životinjama suprotstavlja on goleme komercijalne eksperimente buržoazije na narodnim masama i time tek stavlja pitanje na pravo mjesto. Izvod iz toga bio bi famozan feljton za »S[ozialdemokrat]«^[284].

¹ mi zahtijevamo Ženevsku konvenciju za radničku klasu — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 32.

Inače, kongres (liječnika) je jednoglasno izjavio da je vivisekcija potrebna nauci.

Vaš letak^[276] dokazuje da ste od svoje majke naslijedili nešto spisateljskog talenta. Svidio mi se više od svih Vaših prijašnjih stvari. Neki izrazi i obrati mogli su se uz nešto više brušenja izmijeniti. To bih preporučio za drugo štampanje. Knjiški njemački za pričanje je vrlo hrapav, i učene riječi, kao i reakcije, koje seljaku ne mogu ništa značiti, valja izbjegavati. Stvar zavređuje da je u tom pogledu ispravite. To je najbolji letak koji sam ikada pročitao.

Vaše pristalice Mosta u Austriji morat će se opeći da bi se opametili, nema druge. To je proces u kojem stradaju mnogi inače dobri elementi, ali kad dobri elementi hoće konspirirati naprosto iz šale, ne znajući zašto, onda im se ne da pomoći. Srećom, proleterski pokret ima golemu sposobnost reprodukcije.

Viereck i gospoda u Škotskoj su se nauživali strahovito lošeg vremena i zatim su otputovali i stigli u Kopenhagen. Tamo zasad i ostaju. Adresa poste restante, K[openhagen].

Čini se da naši francuski prijatelji još nisu zadovoljni s mnoštvom gluposti koje već dvije godine čine iz brzopletosti, kameraderije, potrebe za deklamacijama itd. »Citoyen« je, čini se, prodat bonapartistima koji, doduše, još nisu naše naprosto izbacili, ali ih više ne plaćaju, i inače s njima postupaju en canaille, kao da ih žele prisiliti na štrajk i tako ih se riješiti. K tome su se još i naši zavadili uzduž i poprijeko, kao što se to najčešće i događa pri neuspjehu. Jedan od najvećih nesretnika je Brousse, doboga dobar momak, ali konfušćik prve vrste, on naprosto misli da je prvi zadatak cijelog pokreta obraćanje njegovih bivših prijatelja anarhista. On je svojevremeno dao pobudu i za ludu odluku o otklanjanju kandidature^[285]. Inače, redovit miran tok razvoja u Francuskoj nama, u krajnjoj liniji, samo koristi. Tek kada u pokret bude uvučena provincija, kao što je bilo poslije 1871, i kada se ona, što sve više biva, pojavi kao sila u državi, dakle u normalnom zakonskom obliku, moći će da se, u interesu svih nas, učini kraj dosadašnjem razvojnom obliku u Francuskoj što se javljao na mahove i proizlazio iz pariških coups, a provincijska ga je reakcija godinama suzbijala. *Tada kad* dođe vrijeme da djeluje Pariz, on neće imati provinciju protiv sebe, već iza sebe.

Najljepši pozdravi od sviju

Vaš

F. Engels

38

Marx Karlu Kautskom

u Cirih^[286]

[London] 1. oktobra 1881.

Na brzinu

Dragi gospodine Kautsky,

U prilogu nekoliko redaka za Vašu gospođu majku, pored priloženih redaka za moju kćerku^[287]. Da ste mi poslali parišku adresu svoje majke, uštedilo bi se na vremenu.

Ja bih pozvao Vašu majku da neko vrijeme stanuje u mojoj kući i da tada sa mnom razgleda London. Svakog dana *bliža katastrofi, fatalna bolest* moje žene to sprečava. Naprosto sam malade.¹

»Arbeiterstimme« primam redovito, ne ohrabruje, ali se ne čudim, jer svoje Švicarce znam već desetinama godina.

Što se tiče Mr McGuire, čini se po Vašem pismu da je on u Londonu. Kako to da ga nijedan od mojih njujorških prijatelja nije snabdjeo preporučnim pismom? Ja prima *facie*² uvijek gajim izvjesnu sumnju prema Jenki soicjalistima i specijalno znam da je ova vrsta, s kojom je bio u vezi Shipton, *very crochety and sectarian*³. With all that, Mr. McGuire may be an excellent partyman.⁴

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

Pozdravi od žene i kćerke⁵.

¹ bolestan — ² od samog početka — ³ vrlo zadržta i sektaška — ⁴ Pri svemu tom, gospodin McGuire može biti odličan partijac. — ⁵ Eleanor Marx

39

Marx Minni Kautsky

u Pariz^[288]

1. oktobra 1881.

41, Maitland Park Road,

London, N. W.

Veoma poštovana gospodo,

U prilogu Vam šaljem nekoliko redaka za svoju kćerku^[287]. Aržantej je posve blizu Pariza, dvadesetak minuta putovanja od Gare¹ St. Lazare.

Ja bih bio slobodan da Vas pozovem u posjetu svojoj kući u Londonu — a bit će da Vas je Vaš sin obavijestio kako se cijela obitelj veoma divi Vašim djelima^[289] — da strašna i, bojim se, *fatalna* bolest moje žene nije prekinula tako rekuć sav naš saobraćaj s vanjskim svijetom.

S najiskrenijim željama za Vaše dobro

Vaš najodaniji

Karl Marx

¹ stanica

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 25. okt. 1881.

Dragi gospodine Bernstein,

Veoma sam Vam zahvalan što ste mi pisali u vezi s listom »Égalité«^[290]. Nezavisno od toga pruža mi se prilika da Vam izložim Marxov, a time u drugom redu i moj stav prema francuskom pokretu. A taj jedan primjer poslužiti će Vam kao mjerilo za naš stav prema ostalim vannjemačkim pokretima, u kojoj mjeri su oni nama i mi njima simpatični.

Drago mi je da trenutačno niste u stanju da listu »Égalité« pomognete s novcem. Laf[argue]ovo pismo bilo je opet jedan od onih coups de tête¹ kojih se Francuzi, naročito oni rođeni južno od linije Bordo—Lion, s vremena na vrijeme ne mogu okaniti. On je bio tako siguran da će napraviti genijalan potez i ujedno pogriješiti da je, dapače, svojoj ženi (koja štošta takvo spriječava) o tome govorio tek post festum. Osim Laf[argue]a, koji je uvijek za to da »se ipak nešto dešava«, n'importe quoi², mi smo ovdje bili jednoglasno protiv br. 3 lista »Égalité«. S njihovih 5000 fr. (ako je bilo toliko) obećao sam im vijek od 32 br[oja]. Ukoliko Guesde i Laf[argue] silom žele da u Parizu izidu na glas kao tueurs de journeaux³, mi ih ne možemo spriječiti, ali nećemo ni ništa drugo poduzimati. Krene li s listom protiv očekivanja bolje i postane li zaista dobar, tada se u nekom teškom trenutku ipak još može vidjeti što se dade učiniti. Međutim, apsolutno je potrebno da ta gospoda najzad nauče da se drže svojih vlastitih izvora pomoći.

Stvar je u tome što naši francuski prijatelji, koji namjeravaju da osnuju Parti ouvrier⁴, već 12—15 mjeseci prave grešku za greškom, i to bez iznimke svi. Prvu je počinio Guesde kad je iz apsurdnog čistunstva spriječio Malona da prihvati ponudenu redakciju radničkog odjela u »Intransigeant« s 12 000 fr. dohotka. Tu je započela čitava gužva. Zatim je došla neoprostiva glupost s »Émancipationom«, gdje je M[alon] dozvolio da mu Lionci (najslabiji radnici u Francuskoj) podvale s lažnim obećanjima, no gdje je G[uesde]u bilo isto tako jako stalo da à tout prix⁵ dobije jedan dnevnik. Potom bespotrebna prepirka oko kandidature^[285] pri čemu je veoma vjerovatno da je G[uesde] napravio formalnu grešku, zbog koje ste ga ukorili, ali pri čemu je jasno da je

¹ genijalnih poteza — ² nije važno šta — ³ ubojice listova — ⁴ radničku partiju — ⁵ po svaku cijenu

M[alon] *tražio* povod za svađu. Najzad stupanje i zatim istup iz lista »Cit[oyen] français« Fa. Boubreau-a alias Secondignéa, pustolova najgoreg glasa — istup samo zbog neisplate honorara, *bez političkog razloga*. Potom stupanje Guesde-a s veoma mješovitim društvom u najnoviji »Citoyen« i M[alona] i Broussea u bijedni »Prolétaire«, protiv kojeg su se oni, bar Malon, u tajnosti uvijek borili kao protiv običnog lista neotesanaca.

»Prolétaire« je bio list najograničenije klike svih pariskih radnika ornih za pisanje. Postojao je propis da samo pravi nadničari smiju sudjelovati svojim savjetima i napisima. Najgluplja Weitlingova mržnja prema »naučenjacima« bila je na dnevnom redu. List je i kasnije bio apsolutno besadržajan, ali s pretenzijom da bude la plus pure expression⁶ pariskog proletarijata. Otuda pored čitavog prividnog prijateljstva stalno potajno smrtno neprijateljstvo i spletke protiv svih ostalih listova, uključivši i 2 »Égalité«.

Kada sad Mal[on] tvrdi da Francuska radnička partija nastoji da iz »Prol[étaire]« stvori svoj organ, čemu, dakle, konkurentski »Égalité«? — tada nitko ne zna bolje nego Malon 1. da su oba prva »Égalité« postojala također pored »Prol[étaire]« jednostavno zato što se od »Prol[étaire]« drugo nije moglo ništa napraviti, a Mal[on] poznaje ljude iz »Prol[étaire]« isto tako dobro kao i Guesde, i 2. da nekoliko tupana iz »Prol[étaire]« uz Mal[on]a i Broussea još uopće ne tvore francusku radničku partiju. On, dakle, zna da su to laži i da je on taj koji od »Prol[étaire]« želi da stvori *svoj* organ, jer je svugdje drgđje ubrljao.

Međutim, ono što Mal[on]a i Br[ousse]ja povezuje s tim petparačkim listom, to je zajednička ljubomora na Marxa. Za mnoštvo francuskih socijalista grozno je što narod koji usrećuje svijet s idées françaises⁷, koji ima monopol ideja, što Pariz, centre des lumières⁸, sad odjednom treba da svoje socijalističke ideje dobiva već dovršene od Nijemca Marxa. No to je tako, a osim toga Marx je sve nas svojim genijem, svojom gotovo pretjeranom naučnom savješću i svojom nevjerovatnom učenošću toliko nadmašio da bi netko, kad bi počeo da kritizira ta otkrića, mogao prije svega samo da opeče prste. Za to je potrebna naprednija epoha. Kad se, dakle, francuski socijalisti (tj. većina) htjeli ne htjeli moraju povinovati onome što je neminovno, to ipak ne ide bez izvjesnog gundanja. Ljudi iz »Prol[étaire]« su ti koji za Guesde-a i Laf[argue]ja tvrde da sviraju Marxovu muziku, što se onda na povjerljivom jeziku prevodi u tom smislu da ils veulent vendre les ouvriers français aux Prussiens et à Bismarck⁹. A kod Monsieur¹⁰ Malona u svim njegovim napisima također je veoma primjetno to gundanje i to u zaista nedostojnom obliku: Malon se trudi da Marxovim otkrićima pronade druge očeve (Lassalle-a, Schaffle-a i, štaviše, De Paepe-a!)

⁶ najčišći izraz — ⁷ francuskim idejama — ⁸ centar prosvjetiteljstva — ⁹ oni žele da prodaju francuske radnike Prusima i Bismarcku — ¹⁰ gospodina

ili da ih potpiše. Sasvim je u redu što s partijskim ljudima, ma tko oni bili, postoji neslaganje u pogledu načina djelovanja u ovom ili onom slučaju; ili da se u nekoj teoretskoj tački razilazi i diskutira. Ali kad se nekome kao Marx osporavaju njegove najvlastitije tekovine, tada to ukazuje na ništavost koju, skoro da bi se reklo, može da posjeduje samo jedan slovoslagač u pogledu čije ste se uobraženosti već sigurno dovoljno osvjedočili. Ja uopće ne shvaćam kako se može zavidjeti nekom geniju; to je jedna tako specifična stvar da mi, koji to nemamo, od početka znamo da je za nas nedostižna; ali da bi tako nečemu mogao zavidjeti, čovjek mora ipak biti jako sitan. Podmukli način na koji to M[alon] radi ne poboljšava stvar. Činjenica što je pri tome on taj koji se naposljetku sramoti i svugdje pokazuje nedostatak znanja i kritike, mogla bi mu ipak postati neprijatna ukoliko bi se jednom ukazala potreba da se ispita sadržaj Malonove krasne »Hist[oire] du Soc[ialisme]« »depuis les temps les plus reculés«¹¹(!!), kao i ostalih radova.

Brousse je otprilike najbеспomoćniji smušenjak kojeg sam ikada vidio. Od anarhizma je napustio anarhiju, tj. borbu protiv političke djelatnosti i izbora, ali je, naprotiv, zadržao sve ostale fraze i naročito taktiku. Tako on sada mozga u »Prol[étaire]« u jednom dosadnom članku, uprerenom protiv Guesde-a (a da ga nije imenovao), o nerješivom pitanju kako da se ustroji organizacija koja isključuje mogućnost diktature (Guesde-ove!!). Kad taj apsolutni literarni i teorijski nespособnjaković, koji se, međutim, veoma dobro razumije u rovarenje, može opet da igra neku ulogu, za to snose zajedničku krivicu Laf[arge], Guesde i Malon.

Na kraju Guesde. Taj je od Parižana teorijski daleko najbistrija glava i jedan od rijetkih koji uopće ne negoduje zbog njemačkog izvora današnjeg socijalizma. *Hinc illae lacrimae.*¹²⁹¹ Zato gospoda iz »Prol[étaire]« šire glasove da on naprosto svira Marxovu muziku, a Malon i Brousse sa žalosnim izrazom lica pronose to dalje. Izvan te klike nitko na to ne misli. O onome što je posrijedi, malo niže. Da je on vlastoljubiv, to može lako biti. Svaki od nas je vlastoljubiv na taj način što želi da vladaju njegova shvaćanja. Kad Guesde pokušava da to postigne pravim putem, a Malon pogrešnim, tada to govori o Guesde-ovom karakteru i Malonovoj većoj promućurnosti, i to naročito kod ljudi kao što su Parižani, koji ne dozvoljavaju da im se ni najmanje zapovijeda, ali zato s ushićenjem dopuštaju da ih vuku za nos. Uostalom, svaki onaj koji je nešto vrijedio u svako mi je vrijeme govorio da je vlastoljubiv i ja sam iz toga samo zaključio da mu se ništa stvarno ne može predbaciti. Guesde ima sasvim druge nedostatke. Prvo, parisko praznovjerje da se s riječju revolucija mora uvijek oko sebe nabacivati. I drugo, njegova bezgranična nestrpljivost. On je živčano bolestan, vjeruje da neće još dugo poživjeti i sad silom hoće da doživi

¹¹ »od najstarijih vremena«

još nešto valjano. Zato, a i uslijed njegove bolesne razdraženosti, pretjerana, ponekad štetna silna potreba za djelovanjem.

Pridodate tome još nesposobnost Francuza, osobito Parižana, da nesuglasice shvaćaju drugačije nego *lično*, i bit će, zacijelo, dovoljno jasno zašto su ta gospoda pri prvim malim uspjesima mislila da su već na cilju, željela da podijele kožu još neubijenog medvjeda i oko toga se svadala.

Inače su Guesde-ove brošure i članci najbolji od svih objavljenih na francuskom jeziku, a on je osim toga jedan od najboljih govornika Pariza. A mi smo ga uvijek smatrali iskrenim i pouzdanim.

A sad o nama. Mi se, tj. M[arx] i ja, s Guesde-om uopće ne dopisujemo. Pisali smo samo kad su postojali određeni poslovni razlozi. O onome što Laf[argue] piše G[uesde]u znamo samo općenito, a sve ono što G[uesde] piše Laf[argue]u nismo također već odavno čitali. Tko zna kakvi su tu planovi izmijenjeni o kojima ne znamo apsolutno ništa. M[arx] je, kao i ja, s vremena na vrijeme savjetovao G[uesde]a preko L[afargue]a, ali gotovo uvijek uzalud.

Međutim, G[uesde] je, dakako, došao ovamo kad je trebalo sastaviti *nacrt* programa francuske radničke partije¹⁴³. Marx mu je u mom i Laf[argue]ovom prisustvu, ovdje u mojoj sobi, izdiktirao *Considérants*¹²: radnik je slobodan samo onda kad je on vlasnik svojih sredstava za rad — to može biti u individualnom ili kolektivnom obliku; individualni oblik vlasništva prevladan je ekonomskim razvitkom i postaje to svakim danom sve više — ostaje, dakle, samo zajedničko vlasništvo itd. — remek-djelo koje masama u nekojko riječi pruža uvjerljiv dokaz, koje je i mene samog, jer predstavlja rijetkost, zaprepastilo u tom konciznom obliku. O preostalom sadržaju programa zatim se diskutiralo; ponešto smo ubacili, ponešto izbacili, a kako je malo G[uesde] svirao M[arx]ovu muziku vidi se iz toga što je zahtijevao da se unese njegova glupost o *Minimum du Salaire*¹³, a s obzirom da za to nismo odgovorni mi nego Francuzi, najzad smo mu popustili, premda je to davalo teorijski besmisao.

Tada je Brousse bio u Londonu i rado bi prisustvovao. Međutim, G[uesde] je imao samo malo vremena i s pravom je od Br[ousse]a očekivao dosadne debate o neshvaćenim anarhističkim izrazima, pa je zato zahtijevao da Br[ousse] ne bude na toj sjednici. *C'était son affaire*.¹⁴ Ali Br[ousse] mu to nije nikada zaboravio i otada potiče njegovo rovarjenje protiv G[uesde]a.

O tom su programu zatim diskutirali Francuzi i usvojili ga s neko-liko izmjena među kojima one od Malona nipošto ne predstavljaju poboljšanje.

Zatim sam u »*Égalité*« br. II napisao još 2 članka o »*Le socialisme de M. Bismarck*«¹⁵ i to je, koliko ja znam, naše cjelokupno učešće u francuskom pokretu.

¹² Obrazloženja — ¹³ najnižoj nadnici — ¹⁴ To je bila njegova stvar.

Međutim, ono što najviše ljuti sitna gundala koja ne predstavljaju ništa a rado bi bila sve, jest ovo: Marx je teorijskim i praktičnim radovima zauzeo takav položaj da najbolji ljudi svih radničkih pokreta u raznim zemljama imaju u njega puno povjerenje. U *najodlučnijim trenucima* traže od njega savjet i tada obično nalaze da je njegov savjet najbolji. Taj položaj on ima u Njemačkoj, u Francuskoj, u Rusiji, a da o manjim zemljama ni ne govorimo. Dakle, nije M[arx] taj koji ljudima, a pogotovo svojevoljno, nameće svoje mišljenje, to su baš ti ljudi koji njemu dolaze. I upravo se na tome temelji naročit, za pokret krajnje značajan utjecaj M[arx]a. Malon je također htio da dođe ovamo, ali da preko Laf[argue]ja isposluje poseban poziv od M[arx]a, koji, naravno, nije dobio; postojala je spremnost da se s njim, kao i sa svakim drugim, postupa de bonne volont¹⁵, ali pozivati ga! Čemu? Ta ko je ikada tako pozivan?

Kako prema Francuzima, tako se M[arx], i u drugom redu ja, odnosima i prema ostalim nacionalnim pokretima. Mi smo stalno s njima povezani, ukoliko je to vrijedno truda i ako postoji prilika, ali svaki pokušaj da utječemo na ljude protiv njihove volje samo bi nam nanio štetu, uništio staro povjerenje iz vremena Internacionale. A osim toga imamo ipak previše iskustva u revolucionaribus rebus¹⁶.
Sad još dvije facts¹⁷:

1. Guesde i s njim Laf[argue] su ti koji su u »Égal[ité]« iznijeli Malona na sasvim nezaslužan glas, skoro ispleli legendu, i to samo zato što je G[uesde] kao pisac na čisto francuski način vjerovao da je potrebno da uz sebe ima jednog *radnika*.

2. A da Vam ovo saopćim, ovlašten sam od primaoca pisma: Lissagaray, koji je bio predsjednik mitinga na kojem je Malon optužio propalicu Lullier-a, piše: upravo kad je miting trebalo da počne Lullier poručuje Malonu da ga moli za jedan kraći razgovor. Malon odlazi, ne vraća se, te konačno *njegov Comité*¹⁸ polazi da ga traži (Liss[agaray] je bio predsjednik Comitéa i mitinga) i nalazi ga — kako sasvim prijatno banči i počinje da se mirno objašnjava s Lullier-om, kojeg je (s pravom) optužio kao najpodlijeg od svih nitkova! Da Malon nije morao da u 9 sati otputuje na kongres u Cirihi^[293], postojala bi opasnost da će se pomiriti. I to bi trebalo da bude čovjek od politike!

Mesina adresa je: J. Mesa, 36, Rue du Bac, Paris.

Marx o ovom pismu ne zna ni riječi. Već 12 dana leži u krevetu zbog bronhitisa povezanog s raznim komplikacijama, međutim, od nedjelje — uz oprez — opasnosti više nema. Dosta mi je bilo strahovanja. Sad je bolje i sutra, 27. okt.^[294], po svoj prilici pokazat ćemo svijetu da smo još naveliko tu. Najljepši pozdrav K[autskom].

Vaš
F. E.

¹⁵ s dobrom voljom — ¹⁶ revolucionarnim stvarima — ¹⁷ činjenice — ¹⁸ komitet

Što se tiče lista »Ég[alilé]«, smatram da je najbolje da ljudi zasada *uopće* ne pokreću *nikakav* novi list sve dok se odnosi unutar partije nešto više ne razbistre. Ako ipak žele da započnu, u tome ih ne možemo spriječiti niti mi ni bilo tko drugi, to nije mi jasno kako to ovaj put treba da prođe bez gužve između »Ég[alilé]« i »Prol[étaire]«. To ne bi bila svjetska nesreća, ali ipak možda nepotrebna dječija bolest.

Kakva je to operacija s K[autskim] — nadam se da neće od njega napraviti savršenog maltuzijanca!

41

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

[London] 122, Regent's Park Road, N. W.

4. nov. 1881.

Dragi Stari,

Tvoja dopisnica povodom kongresa^[295] stigla je prekasno, tako da Ti nisam morao ranije pisati. Otada smo i mi ovdje imali svakojakih nedaća. Gospođa M[arx] već nekoliko mjeseci leži opasno bolesna, a sad je i M[arx] dobio bronhitis popraćen s raznim komplikacijama, što u njegovim godinama i pri njegovom općem zdravstvenom stanju nije nipošto šaljivo. Srećom, najgore je prošlo i M[arx] je zasada van svake opasnosti, ali ipak najveći dio dana mora da provodi u krevetu i veoma je iscrpljen.

U prilogu poštanska doznaka na četiri funte st. = 100 Fr. 80 c., koje ovaj put treba da Ti pošaljem. Nadam se da će stići na vrijeme jer me veoma raduje kad čujem da si bar u stanju da poživiš, a kako je to ipak tek minimum, žao mi je samo što sam u zadnje vrijeme prilično loše stajao te stoga nisam mogao ranije priskočiti.

Ja sam uvijek zadovoljan kada jedan takav tzv. svjetski kongres prođe, kao ovaj put, a da se javno ne osramoti. Tu se uvijek sastaju raznovrsni ljudi od kojih jedan dio želi samo da se istakne pred publikom i koji su upravo zbog toga sposobni za svakakve gluposti. Dakle, ovaj put je još dobro prošlo.

Naši ljudi u Njemačkoj divno su se pokazali na izborima^[294]. U 23 ili 27 okruga (ne mogu to tačno doznati) u užem su izboru, usprkos tome što su se sve ostale stranke ovaj put pojavile sa svim raspoloživim ljudima. I to pod pritiskom izuzetnog zakona i opsadnog stanja^[227], bez štampe, bez zborova, bez bilo kakvog sredstva javne agitacije i s izvjesnošću da će za to biti žrtvovano opet tisuću egzistencija unutar partije. To je predivno, a utisak u čitavoj Evropi, a naročito ovdje u Engleskoj, upravo je ogroman. Koliko mjesta ćemo dobiti, to je svejedno. Uvijek dovoljno da u Rajhstagu kažemo ono što je potrebno. No činjenica je da smo u velikim gradovima stali na čvrsto tlo, umjesto da ga izgubimo — to je briljantno i hura za naše momke u Njemačkoj!

Tvoj stari

F. E.

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 30. nov. 1881.

Dragi gospodine Bernstein,

Ako je neki vanjski događaj pridonio što se M[arx] opet donekle oporavio, onda su to bili izbori.^[294] Tako izvanredno nije se ponio još nijedan proletarijat. U Engleskoj, poslije velikog neuspjeha iz 1848^[296], zapao je u apatiju i najzad se podao građanskom izrabljivanju uz iznimku usamljene borbe tredjuniona za višim nadnicama. U Francuskoj je proletarijat nestao s pozornice poslije 2. dec.^[297] U Njemačkoj, poslije 3 godine nečuvanih progona, pritiska koji nikad nije popuštao, potpune nemogućnosti javne organizacije i samog sporazumijevanja, naši momci ne samo da su snažni kao prije, nego su i jači.^[141] A jači upravo u glavnoj okolnosti: težište pokreta premješteno je iz saksonskih poluseoskih okruga u *industrijske velike gradove*.

Masu naših ljudi u Saksonskoj sačinjavaju tkalci na ručnom razboju, koji propadaju zbog parnog razboja i jedva životare samo od bijedne nadnice i sporednih zanimanja (vrtlarstva, rezbarenja igračaka itd.) Ti ljudi nalaze se u ekonomsko reakcionarnom položaju, zastupaju stupanj proizvodnje koji propada. Oni, dakle, u najmanju ruku nisu u jednakoj mjeri rođeni predstavnici revolucionarnog socijalizma kao radnici krupne industrije. Oni nisu zato po prirodi reakcionarni (kao što su npr. *ovdje* ostaci tkalaca na ručnom razboju postali na kraju — kristalna jezgra »Conservative Working Men«¹), ali su zauvijek nepouzđani. A osobito zbog njihovog strašno bijednog položaja, uslijed koga su daleko neotporniji nego stanovnici gradova i zbog njihovog raspadanja koje omogućava da budu lakše politički podjarmljeni nego ljudi u velikim gradovima. Prema činjenicama objavljenim u listu »S[ozialdemokrat]«^[298] zaista se treba još i diviti heroizmu s kojim su se ti jadnici održali u tako velikom broju.

Međutim, oni ne predstavljaju pravu jezgru za veliki nacionalni pokret. Njihova bijeda omogućava da prema okolnostima — kao 1865-70 — brže prihvaćaju socijalističke nazore nego stanovnici velikih gradova. Ali uslijed te iste bijede oni su nepouzđani. Davljenik se hvata za svaku slamku i ne može da čeka da čamac koji se otisnuo s obale donese spasenje. Čamac je socijalistička revolucija, slamka je zaštitna carina i državni socijalizam. Karakteristično je da su tamo u

¹ »Konzervativnih radnika«

našim starim okruzima gotovo samo konzervativci imali izgleda protiv nas. A kad je onda Kayser mogao da napravi takovu glupost sa zaštitnim carinama^[299] i kad se ostali nisu usudili ni da se pravo usprotive, o čemu je to ovisilo, kako mi je i sam Bebel pisao^[300], ako ne o biračima, naročito K[ayser]ovim!

Sada je sve to drugačije. Berlin, Hamburg, Breslava, Lajpcig, Drezden, Majnc, Ofenbah, Barmen, Elberfeld, Solingen, Nirnberg, Frankfurt na Majni, Hanau, uz Kemnic i distrikte Rudnih planina, daju sasvim drugu osnovu. Po svom ekonomskom položaju revolucionarna klasa postala je jezgra pokreta. Osim toga, pokret se ravnomjerno proširio po cijelom industrijskom dijelu Njemačke; prije ograničen na nekoliko mjesnih središta, tek sada je postao nacionalan. A to građanina najviše užasava.

U pogledu onih koji su izabrani^[301] nadamo se najboljem, premda mi je to kod pojedinih veoma teško. No nesreća bi bila kad Bebel ne bi ušao. On je sa svojim pravim taktom u stanju da sam nadzire mnoge nove elemente, koji su sigurno puni raznih novih sitnih planova, i da spriječi sramotu.

Kad je riječ o Francuzima, bilo bi najbolje da se gospoda Malon i Brousse sada puste na miru i da se pričekaju da se vidi što oni mogu da urade. No do toga će teško doći. »Égalité« će izaći ovih dana; Brousse će kao i dosada potajno klevetati, u »Prol[étarie]« napadati bez navođenja imena, a ostali će biti dovoljno nestrpljivi da se namame na ljepak, najprije napadnu navodeći imena, a zatim da budu napadnuti kao smutljivci, sektaši, spletkari i truli diktatori. To se ne da spriječiti. Ti ljudi sada — dok se njihovi protivnici koprcaju u blatu — apsolutno ne mogu da čekaju, oni moraju da im polemiziranjem produže život. Da ih ostave na miru, za 6 mjeseci Malon i posebno Brousse sami bi sebe upropastili (vjerovatno uzajamno). Ali ovako to može dublje potrajati.

Kongres u Remsu^[302] bio je, kao gotovo svi takvi kongresi, dobar da bi imponirao vanjskom svijetu, ali bliže promotren on predstavlja podvalu. Od zastupljenih »federacija« zaista postoje samo Centre, Nord, Est; ostale samo na papiru. Ona iz Alžira izabrala je za svog delegata buržuja Henrija Maret-a (*radikalnog poslanika*)! što pokazuje kakve Malon ima saveznike. Guesde je zahtijevao da u Comité national² budu zastupljene samo zaista organizirane federacije — ali nije prihvaćeno. To je u zvaničnom izvještaju »Prol[étaire]« falsificirano, tj. prešućeno.^[303] Polovina delegata kongresa i Comité national-a predstavljala je, dakle, ništa, u najboljem slučaju muziku budućnosti.^[303a] Žurba da se »Prol[étaire]«, na koga su gotovo baš Mal[on] i Br[ousse] stavili zabranu, proglašuje za Moniteur postojala je samo zato jer se željelo da se listu »Égalité«, koji se očekivao, na taj način napakosti

² Nacionalnom komitetu

na samom početku. Sve organizacione odluke kao i obično nisu određene razlozima unutrašnje svrsishodnosti, s obzirima oportuniteta.

Za karakteristiku Malonove marksofobije služi činjenica da je on prošlog proljeća zamolio Lafargue-a, koji je tada bio u Parizu, da mu za njegovu *Hist[oire] du Soc[ialisme]*, novo izdanje, pribavi *predgovor od Marxa*. L[afargue] ga je, naravno, ismijao i rekao mu da on Marxa sigurno slabo poznaje kad misli da bi ovaj mogao da se složi s takovom obmanom.

G. Howell, »radnički kandidat« koji je u Stradfordu sretno propao, od ovdašnjih je politicanti³ ex-radnika sigurno najveća propalica. Do nedavno je bio sekretar Parliamentary Committee⁴ tredjuniona (naravno, plaćeno mjesto) i pri tome je digao novce iz kase, što je s mukom zabašureno, no ipak je izjuren.

O pripovijesti s Poljskom pisat ću ovih dana K. K. iz Kezburga⁵.

M[arx] je još veoma iznemogao, ne smije izlaziti iz sobe, ozbiljno raditi, ali se očigledno oporavlja. Njegova žena je sve slabija.

Srdačan pozdrav Vaš

F. E.

³ politikantskih — ⁴ Parlamentarnog komiteta — ⁵ Karlu Kautskom (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 57)

43

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

[London] 7. decembra 1881.

Moja draga, dobra Jennychen,

Tebi sigurno izgleda prirodnim što u ovom trenutku nisam raspoložen za »pisanje« i što stoga tek sada šaljem ovih nekoliko redaka. S obzirom da još uopće nisam napuštao bolesničku sobu, liječnički interdikt da ne sudjelujem na pogrebu bio je neumoljiv. I pokorio sam se jer je draga pokojnica još dan prije njene smrti, prilikom razgovora o zanemarivanju obreda, rekla svojoj Nurse¹: »We are no such external people!«²

Schorlemmer je svojevrijedno došao iz Mančestera.

Još uvijek moram da se tetoviram s jodom po prsima, vratu itd., a to izaziva pri redovnom ponavljanju prilično neugodno, bolno peckanje kože. Taj postupak koji se vrši samo zato da se spriječi ponovni napad bolesti za vrijeme liječenja (u stvari dok kašalj donekle ne prestane) sada mi veoma koristi. Protiv duševnih patnji postoji samo jedan djelotvoran protuotrov, a to je tjelesni bol. Stavi smak svijeta na jednu stranu i čovjeka s akutnom zuboboljom na drugu!

Sada sam izvanredno sretan pri pomisli da sam se usprkos mnogim teškoćama odvažio na onaj put u Pariz! Ne samo vrijeme koje je nezaboravna pokojnica provela s Tobom i dječicom³ — »jedva« pomučeno slikom of a certain domestic bully et Mirabeau de la cuisine⁴ — nego i ponovno proživljavanje tog vremena u zadnjem periodu njene bolesti! Sasvim je sigurno da je u tom periodu Tvoja i dječija prisutnost ne bi mogla tako intenzivno da rasonodi kao idealno bavljenje vama!

Ona počiva prilično blizu groba dragog »Charles«-a⁵.

Tješi me što ju je snaga napustila u pravo vrijeme. Zahvaljujući izvanredno neobičnom položaju otekline — tako da se je mogla pomicati, gurati — zaista karakteristični nepodnošljivi bolovi nastupili su posljednjih dana (a i onda su bili podnošljivi zbog ubrizgavanja morfija, koji je liječnik namjerno štedio za slučaj katastrofe, jer kad se duže upotrebljava gubi svako djelovanje). Kao što mi je dr Donkin unaprijed govorio, tok bolesti poprimio je karakter postepenog išče-

¹ bolničarki — ² »Mi ne gledamo toliko na spoljašnost!« — ³ Jean, Henri, Edgar i Marcel Longuet — ⁴ izvjesne kućne nasilnice i kuhinjskog Mirabeau-a — ⁵ sin Charlesa i Jenny Longuet

zavanja kao od staračke slabosti. Također za vrijeme *posljednjih sati* bez samrtnih muka, postepeno umiranje; njene oči punije, ljepše, sjajnije nego ikada!

A-propos. Engels — kao i uvijek stoji uz mene najvjerniji — poslao Ti je na moj zahtjev jedan broj lista »*Irish World*« u kojem je neki irski biskup *proglasio ništavnost zemljišnog vlasništva* (privatnog). To je bila *jedna od zadnjih news*⁶ koju sam saopćio *Tvojoj mami* i ona je mislila da bi je Ti možda, na užas *francuskih klerikalaca*, mogla objaviti u a French paper⁷. U svakom slučaju to dokazuje da ta gospoda umiju da sviraju na svim narječjima.

(U »*Justice*« od 2 dec. 1881. izvjesni momak imenom B. Gendre⁸ pokušao je pod naslovom »*Le catholicisme socialiste en Allemagne*« da zadovolji svoj šovinizam tako što je, po uzoru na Laveleyea, au sérieux⁹ shvatio *statistiku uobrazilje* našeg prijatelja R. Mayera (u njegovoj knjizi *Der Emancipationskampf des 4. Standes*). Činjenica je da su tzv. *katolički socijalisti* otkad postoji Njemačka *samo jednom* izabrali jednog poslanika u Rajhstag i da je taj jedan, odmah kako je izabran, »*figurirao*« samo kao »*član Centra*«⁽³⁰⁴⁾. S druge strane, kad je riječ o *brojnom stanju katoličkih radničkih udruženja*, naš R. Mayer usreo je *Francusku* s daleko većim brojem nego Njemačku.)

Upravo sam dobio »*Justice*« od 7. decembra i u rubrici »*Gazette du jour*« nalazim nekrolog u kojem, između ostalog, piše:

»On devine que son« (il s'agit de votre mère) »*mariage* avec Karl Marx, fils d'un avocat de Trèves, *ne se fit pas sans peine*. Il y avait à vaincre *bien des préjugés, le plus fort de tous était encore le préjugé de race*. On sait que l'illustre socialiste est d'origine israélite.«¹⁰

Toute cette histoire is a *simple invention*; there was *no préjugés à vaincre*. I suppose, I am not mistaken in crediting Mr. Ch. Longuet's inventive genius with this literary »*enjolivement*«. The same writer when speaking of the limitation of the working day and the factory acts, mentioned in another number of the »*Justice*« — »*Lassalle and Karl Marx*«, the former having never printed or spoken a syllable on the matter in question Longuet would greatly oblige me in never mentioning my name in *his* writings.¹¹

⁶ vijesti — ⁷ nekom francuskom listu — ⁸ V. N. Nikitina — ⁹ ozbiljno — ¹⁰ »Može se naslutiti da njeno *vjenčanje*« (riječ je o vašoj majci) »s Karlom Marxom, sinom advokata iz Trieria [Heinrich Marx], *nije prošlo bez teškoća*. Trebalo je prevladati *mnoge predrasude, najjača od svih bila je ipak rasna predrasuda*. Zna se da je čuveni socijalist židovskog porijekla.« — ¹¹ Ta čitava historija je *obična izmišljotina*; *nije trebalo prevladati nikakve predrasude*. Vjerujem da ne griješim kad to literarno »*ukrašavanje*« pripisujem geniju izmišljanja gospodina Ch. Longuet-a. Isti je autor, kad je u jednom drugom broju »*Justice*« govorio o ograničenju radnog dana i tvorničkim zakonima, »*Lassalle i Karl Marx*«, naveo da prvi nikada nije objavio niti rekao ni jedan slog o toj stvari. Longuet-u bih bio veoma zahvalan kad moje ime ne bi nikada spominjao u *svojim* napisima.

The allusion to your Maman's occasional anonymous correspondence (in fact in behalf of Irving)^[305] I find indiscreet. At the time she wrote to the »*Gazette de Francfort*« (she never wrote to the »*Journal de Francfort*« — as the »Justice« calls it —, a simply reactionary, and philistine paper) the latter (the »*Gazette*«) was still on more or less friendly terms with the socialist party.¹²

As to the »*von Westphalen*«, they were not of Rhenish, but of Braunschweiger Abkunft. The father of your mother's father was the factotum of the berühmte *Duke of Brunswick* (during the »seven year's war«). As such he was also overwhelmed with favours on the part of the British government and married a near relative of the Argyll's. His papers relative to war and politics^[306] have been published by the Minister v. Westphalen. On the other hand, »*par sa mère*«, your mother descends from a small *Prussian* functionary and was actually born at Salzwedel in the Mark. All these things need not be known, but knowing nothing of them, one ought not pretend correcting d'autres »*biographies*«. ¹³

And now, my dear child, send me a long description of the doings of Johnny et Co. I still regret that Henry was not left to us at the time he went on so well. He is a child who wants a whole family's attendance being singly, exclusively concentrated upon him. As it is, with so many other little ones requesting your care, he is rather an impediment.

With many kisses to you and your »little men«

Your devoted father

K. M.¹⁴

¹² Aluziju na prigodno anonimno mamino dopisivanje (u stvari u korist Irvinga) smatram indiskretnom. U vrijeme kada je pisala za »*Frankfurter Zeitung*« (ona nikada nije pisala za »*Journal de Francfort*« — kako ga »Justice« naziva — koji je sasvim reakcionaran i filistarski list), taj je (»*Zeitung*«) bio još u manje-više prijateljskim odnosima sa socijalističkom partijom. — ¹³ Kad je riječ o onima »*von Westphalen*«, oni nisu bili rajnskog, nego braunšvajskog porijekla. Otac Tvoj djeda s majčine strane [Christian Heinrich Philipp von Westphalen] bio je desna ruka ozloglašenog vojvode od Braunšvajga (za vrijeme »sedmogodišnjeg rata«). Kao takav bio je također obasut naklonošću britanske vlade i oženio je blisku rođakinju Argylla [Jeanie Wishart of Pittarow]. Njegove napise o ratu i politici objavljivao je ministar v. Westphalen. S druge strane, »s majčine«, vaša majka potiče od malog pruskog činovnika [Julius Christoph Heubel] i zapravo je rođena u Salzwedelu u Krajini. Sve te stvari ne treba znati, ali kada se o njima ništa ne zna, tada se ne treba prihvaćati ispravljajnja »*biografija*« drugih ljudi. — ¹⁴ A sada, drago moje dijete, piši mi opširno što rade Johnny i komp. Još uvijek žalim što nam niste ostavili Henryja kad se je tako dobro osjećao. On je dijete koje zahtijeva da se o njemu brine cijela obitelj, koja se jedino i isključivo koncentrira na njega. Kako stvari stoje, on pored toliko drugih mališana, kojima je potrebna Tvoja njega, zapravo predstavlja smetnju. — Uz mnogo poljubaca Tebi i Tvojim »malim muškarcima« Tvoj odani otac K. M.

I was rather disagreeably affected by Meissner's communication, that a new third edition of the »Capital vo. I« has become necessary.^[307] I wanted indeed to apply all my time — as soon as I should feel myself able again — exclusively to the finishing of the 2nd volume.

Please write a few words in my name to *Reinhardt*. I could not find his address. He was an acquaintance of Mama's.¹⁵

¹⁵ Prilično me je neprijatno uznemirila Meissnerova vijest da je potrebno novo, treće izdanje *Kapitala* — tom I. Zaista sam želio da sve svoje vrijeme — čim osjetim da sam opet sposoban — isključivo posvetim dovršenju drugog toma. — Molim Te, napiši u moje ime nekoliko riječi *Reinhardt*u. Nisam mogao naći njegovu adresu. On je bio mamin poznanik.

44

Marx Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu^[308]

London, 10. decembra 1881.

Dragi prijatelju,

Vjerojatno si već saznao iz novina za smrt moje žene (preminula je 2. dec.). Ti uviđaš da je prirodno što prvih dana nakon tog nenadoknadivog gubitka nisam ništa bio u stanju da se dopisujem, doista, osim njenog brata Edgara von Westphalena iz Berlina, Ti si *jedini* koga do sada lično obaviještavam; ostale je informirala moja najmlađa kći.

Moja žena ostala je do svog posljednjeg trenutka Tvoja vjerna prijateljica i s pravom se bunila što partija Tebi i Tvojoj odanoj životnoj družici ne olakšava borbu za opstanak, jednom tako dugogodišnjem, nepokolebljivom i herojskom prvoborcu, kao što si Ti.

Ja sam još uvijek bolesnik, ali se oporavljam; pleuritis i s njime povezani bronhitis tako su me ozbiljno zgrabili da su liječnici u jednom trenutku, tj. nekoliko dana, sumnjali da ću se izvući. Ostaj zdravo, odani prijatelju. Pozdrav Tvojoj ženi.

K. M.

Marx Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 13. decembra 1881.

Dragi prijatelju,

Drugog ovog meseca posle duge i mučne bolesti umrla je moja žena. Jesenje mesece proveo sam zajedno s njom, negujući je, najpre na engleskoj obali (Istborn)^[1], zatim u Aržanteju (oko 20 minuta od Pariza)^[4], gde smo ona i ja uživali u velikom zadovoljstvu da budemo sa našom najstarijom kćeri (madame Longuet) i njena četiri mala dečaka (najstarijem je oko 5 godina), koji su neobično vezani za svog dedu i baku.

Bio je to veoma opasan poduhvat, s moje strane, da preduzmem ovaj put u Pariz, s obzirom na slabost moje drage žene. Ali, uzdajući se u svog odličnog prijatelja dr Donkina, odvažio sam se na to, da bi joj priredio tu poslednju radost!

Na žalost, pošto je i moje zdravlje čitavo ovo vreme bilo manje-više traljavo, iznenada me je zahvatio — posle našeg povratka u London — napad bronhitisa, komplikovan zapaljenjem plućne maramice, tako da tri od poslednjih šest nedelja njenog života nisam mogao da vidam svoju ženu, mada smo se nalazili u dve susedne sobe.

Do sada još nisam u stanju da izlazim iz kuće. Bio sam vrlo blizu da napustim ovaj rđavi svet. Lekari hoće da me pošalju na jug Francuske ili čak u Alžir.

Pisma sa izrazima saučešća, koja dobijam sa svih strana, poslužila su mi kao veliki izvor utehe, pošto je u svima njima (izuzev jednog jedinog *ruskog*) odzvanjao iskreni ton saučešća i istinsko priznanje i razumevanje retkih svojstava moje drage žene.

Moj nemački izdavač¹ me obaveštava da je neophodno treće izdanje *Kapitala*. Ovo dolazi u trenutku koji nije najpogodniji. Prvo i prvo, moram pre svega povratiti svoje zdravlje, a drugo, želim da završim što je moguće pre 2. tom^[307] (čak i ako bih morao da ga izdam u inostranstvu). Sada sam posebno zainteresovan da ga priprelim da bih ga posvetio mojoj supruzi.

Međutim, ma kako bilo, dogovoriću se sa svojim izdavačem da se za 3. izdanje ograničim na što je moguće manji broj izmena i dodataka, ali da, s druge strane, on mora ovog puta odštampati samo 1000 pri-

¹ Otto Meißner

meraka umesto 3000, kao što je hteo. Kad se rasproda ovih 1000 primeraka, koji sačinjavaju 3. izdanje, tada ću možda izmeniti knjigu kako bih učinio sada pod drukčijim okolnostima.

Veruj mi da ostajem uvek Tvoj verni prijatelj.

A. Williams²

Prevod s engleskog

² Marxov konspirativni pseudonim.

46

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

[London] 15. dec. 1881.

Dragi Sorge,

Prema obaviještenjima koja Ti je Tvoj sin¹ odavde usmeno prenio, sigurno si očekivao vijest o smrti moje odane, neprežaljene životne družice (2. decembra). Ja se još nisam dovoljno oporavio da bih joj odao posljednju počast. U stvari dosada sam imao zabranu izlaska iz kuće, no slijedećeg tjedna poći ću u Ventnor (Isle of Wight²).

Posljednja bolest dvostruko me osakatila; moralno, gubitkom moje žene; fizički, jer su odebljanje poplućnice i veća osjetljivost bronhija i dalje ostali.

Neko vrijeme morat ću, na žalost, u cijelosti da izgubim na manevre oko ozdravljenja.

Potrebno je novo izdanje njemačkog izdanja *Kapitala*^[307]. Veoma bi me uznemirilo.

Vaš Henry George sve više se raskrinkava kao prevarant.^[242]

Nadam se da je Sorge jun. sretno stigao: prenesi mu moj pozdrav.

Tvoj

K. Marx

Englezi su se u zadnje vrijeme počeli više baviti *Kapitalom* itd. Tako je u posljednjem *oktobarskom* (ili *novembarskom* broju, I am not quite sure³) »*Contemporaryja*« članak *Johna Raea* o German socialism⁴.^[309] (S mnogo praznina, pun pogrešaka, ali »fair«⁵, kako mi je jučer rekao jedan od mojih engleskih friends⁶.) Ali zašto fair?⁷ Zato što John Rae *ne pretpostavlja* da sam u četrdeset godina širenja mojih opasnih teorija dozvolio da me rukovode »loše« pobude. »Njegovu velikodušnost moram pohvaliti!«⁸ Fairness⁹ koje je u tome da se čovjek bar dovoljno upozna s predmetom svoje kritike, izgleda da je piskaralima britanskog malograđanstva nešto potpuno nepoznato.

Prije toga, početkom juna, izvjesni *Hyndman* (koji mi je, ranije došavši u moju kuću, nametnuo svoje poznanstvo) objavio je jednu

¹ Adolph Sorge — ² otok Vajt — ³ nisam posve siguran — ⁴ njemačkom socijalizmu — ⁵ »pošten« — ⁶ prijatelja — ⁷ Do ovoga mjesta u rukopisu na njemačkom, a dalje na engleskom jeziku. — ⁸ Ovaj citat je u rukopisu na njemačkom jeziku. — ⁹ Poštenje

knjižicu: *England for all*. Tobože kratak prikaz programa »Democratic Federation«^[254], jednog nedavno osnovanog udruženja raznih engleskih i škotskih radikalnih društava, napola građanskog, napola proleterskog. Poglavlja o radu i kapitalu samo su doslovni izvaci ili opisi iz *Kapitala*, ali momak ne navodi niti knjigu ni njenog autora; no da bi se ipak zaštitio od bilo kakvog izlaganja opasnosti, na kraju svog predgovora primjećuje: »Ideje i velik dio građe II i III poglavlja dugujem djelu jednog velikog mislioca i stvaraoca itd. itd.« Na moju adresu momak je pisao, glupa izvinjenja, npr. da »Englezi ne vole da ih poučavaju stranci«, da »je moje ime tako omraženo itd.«¹⁰ Pored svega toga njegova knjižica — u granicama onog što je pokradeno iz *Kapitala* — širi dobru propagandu, premda je on »slab« čovjek i veoma daleko od toga da prikupi potrebno strpljenje — prvu pretpostavku da se uopće nešto nauči — da bi neku stvar temeljito proučio. Svi ti zanošni middle-class¹¹ prepisivači — ukoliko nisu specijalisti — žude da odmah iz svake nove ideje, koju im donese povoljan vjetar, stvore novac ili ime ili politički kapital. Mnoge mi je noći ukrao taj momak da bi me očistio i tako na najlakši način proučio. Konačno, najzad je 1. decembra u mjesječniku »Modern Thought« (poslat ću Ti primjerak) izašao članak: *Leaders of Modern Thought: br. XXIII — Karl Marx. By Ernest Belfort Bax.*

To je, dakle, prva engleska publikacija te vrste koja je prožeta stvarnim oduševljenjem novim idejama i koja se britanskom malo-građanstvu smjelo suprotstavlja. Doduše, to ne isključuje činjenicu da su autorovi biografski podaci o meni najvećim dijelom pogrešni itd. U izlaganju moje osnovne ekonomske misli i u njegovom prevođenju (tj. citata iz *Kapitala*) štošta je pogrešno i zbrkano; no ipak je objavljivanje tog članka, najavljeno velikim slovima na plakatima na zidovima londonskog Westenda, pobudilo veliku pažnju. Za mene je pri tome bilo najvažnije što sam spomenuti broj mjesječnika »Modern Thought« dobio već 30. novembra, tako da su mojoj dragoj ženi zadnji dani njenog života bili vedrij. Ti znaš kako je strasno pratila sve takve stvari.

¹⁰ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 25. — ¹¹ građanski

47

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

17. dec. 1881.

41, Maitland Park Road
London, N. W.

Drago moje dijete,

Tussy upravo nosi per Cab, supported by Engels¹, božićnu kutiju za naše mališane u parcel company². Helena zahtijeva da posebno javim da su *od nje* 1 kaputić za Harryja, 1 za Eddyja³ i vunena kapica za Pa⁴; zatim za tog istog Pa »plavo odjelce« od Laure; od mene sailors' suit⁵ za my dear Johnny⁶. Mamica⁷ se jednog od njenih zadnjih dana još tako vedro smijala kad je pričala Lauri kako smo Ti i ja išli s Johnnyjem u Pariz i tamo mu izabrali jedno odijelo u kojem je izgledao kao mali bourgeoisgentilhomme⁸.

Izjave saučešća koje odavde i izdaleka primam od osoba tako različitih narodnosti, zanimanja, itd. itd., sve su u ocjeni mamice prožete duhom istine i dubokog osjećanja, što je rijetkost za takve, većinom samo konvencionalne izjave. To tumačim time što je na njoj sve bilo prirodno i istinito, neusiljeno, neizvještačeno; zato je i utisak na treće osobe živ i jasan; piše čak i gospođa Heß: »s njom je priroda uništila svoje vlastito remek-djelo, jer u svom čitavom životu nisam susrela ženu s tako puno duha i ljubavi«. Liebknecht piše da bi bez nje bio propao u izbjegličkoj bijedi⁽⁸¹⁰⁾ itd. itd.

Kako je, pored sve nježnosti, bila po prirodi izvanredno snažna, vidi se iz toga što usprkos dugom ležanju u krevetu, na veliko čuđenje liječnika, nije imala nijedno bolno mjesto; mene je za vrijeme posljednje bolesti, nakon samo dva tjedna provedena u krevetu, bolilo već na mnogim mjestima.

S obzirom da je vrijeme otkako je prestala moja bolest veoma loše, do sada još nisam smio izlaziti, ali ću slijedećeg tjedna, po uputi liječnika, poći u Ventnor (ostrvo Vajt) i odatle kasnije još dalje na jug. Tussy ide sa mnom.

Primit ćeš (istovremeno s poštom koja odavde odlazi) jedan članak o meni u mjesječniku »Modern Thought«.⁹ To je prvi put da se

¹ s fijakerom, uz pomoć Engelsa — ² poduzeće za otpremu paketa — ³ Edgar Longuet — ⁴ Marcel Longuet — ⁵ mornarsko odijelo — ⁶ mog dragog Johnnyja — ⁷ Jenny Marx — ⁸ građanski plemić — ⁹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 46.

engleska kritika s takvim žarom upušta u stvar. Mamicu je to još razvedrilo. Tamo gdje su quotationen¹⁰ njemačkog »teksta« suviše loši (I mean¹¹ suviše loše done into English¹²) obilježio sam preko Tussy izmjene u nekoliko primjeraka koje čuvamo za prijatelje. Pogreške koje se nalaze u rubrici »Life«¹³ nisu od značaja.

A sad, drago moje dijete, najveću ćeš mi uslugu učiniti ako pripaziš na sebe! Nadam se da ću s Tobom doživjeti još koji lijepi dan i dostojno ispuniti moju dužnost Grandpa¹⁴.

S tisuću poljubaca Tebi i mališanima

Tvoj vjerni
Old Nick

Još bih štošta pisao o Vivantijevoj itd., no vjerujem da je to Tussy rezervirala za sebe.

¹⁰ citati — ¹¹ mislim — ¹² prevedeni na engleski — ¹³ »Život« — ¹⁴ djeda

48

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 18. dec. 1881.

Dragi gospodine Kautsky,

Primio sam Vaš i Bernsteinov telegram danas popodne u 3,50 i raduje me što Vam mogu javiti da je Marx sada toliko prizdravio da ga je — prije svega — moguće poslati na južnu obalu Engleske. Onamo će otputovati u toku nedjelje, a čim se opet malo privikne na svjež zrak, i ne bude bojazni da se bolest vrati, valjda će otići dalje na evropski jug i neko vrijeme provesti tamo.

Nisam Vam mogao odgovoriti telegrafski jer bih bio morao otići do Central Office¹, a kao i obično, bili su mi na ručku Pumps², njen muž³ i Sam Moore (svi Vas oni najljepše pozdravljaju), a poslije, kao što znate, zalaze k meni i drugi. Da telegrafiram sutra, jedva bi imalo svrhe, jer će ovo pismo otići (±)⁴ u isto vrijeme.

O Poljacima ovih dana⁵, ovdje je u posljednje vrijeme bilo posve zbrkano.

«Égalité» izlazi, dakle, ponovo. U broju 1 su članci od kojih gotovo svi počinju odlično, a svršavaju razočaravajući.^[311] Broj 2 još nisam vidio.

Najljepši pozdrav Bernsteinu.

Vaš

F. Engels

¹ glavne pošte — ² nadimak Mary Ellen Burns — ³ Percy Rosher — ⁴ (manje-više) — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 57.

49

Engels Ferdinandu Domelu Nieuwenhuisu

u Hag

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 29. decembra 1881.

Poštovani družo,

Zadovoljstvo mi je što mogu da Vam javim da je vest o smrtnoj bolesti Karla Marxa potpuno lažna i izmišljena. Njegovo oboljenje (bronhitis i pleuritis) sada je prošlo, i on je, po savetu lekara, danas otputovao u Ventnor (na ostrvu Vajt); lekari smatraju da će tamošnja topla klima i suv vazduh brzo dovesti do njegovog potpunog ozdravljenja. Vaše pismo ću mu poslati.

S poštovanjem

F. Engels

Prevod s holandskog

50

Engels Lavu Nikolajeviču Hartmanu

u London

(koncept)

[London, krajem decembra 1881]

Imam pismo iz Amerike za Tebe, ali mi je naređeno da to pismo
predam samo Tebi lično. Možeš li doći da to primiš?

Tvoj

Prevod s ruskog

1882.

51

Marx Lauri Lafargue

u London

4. jan. 1882.

1, St. Boniface Gardens, Ventnor

Draga Laurachen,

Danas je prvi sunčan i podnošljiv dan u Ventnoru. Kažu da je vrijeme bilo odlično — do našeg dolaska.¹ Otada gales every day¹, oluje i zavijanje čitave noći, ujutro the sky overcast, leaden, Londonlike²; temperatura znatno niža nego u Londonu i pri tome, što je najneprijatnije, mnogo kiše. (Sam zrak bio je naravno »čistiji« nego u Londonu.)

Pod takvim okolnostima bilo je prirodno što se moj kašalj, in fact³ bronhijalni katar, prije pogoršao nego popravio. Pored svega toga, napredak utoliko što sam dio noći spavao prirodnim putem, bez opijuma itd. Ipak, opće stanje još nije takvo da sam sposoban za rad. Danas, kad about⁴ ističe prvi tjedan našeg boravka, izgleda da nastupa promjena. Uz toplije vrijeme to je sigurno izvrsno mjesto za oporavak rekonvalescenata moje vrste.

Moj pratilac⁵ (ovo *sasvim medu nama*) gotovo uopće ne jede; jako pati od trzanja živaca; čita i piše cijeli dan, ukoliko nije u kupovini potrebnih namirnica ili u kraćoj šetnji; veoma je škrt na riječima i indeed⁶ izgleda da boravak sa mnom podnosi samo iz osjećaja dužnosti, kao samopožrtvovani mučenik.

Zar još nema najnovijih vijesti od Jenny o Christmas box⁷? To me uznemirava.

Ti shvaćaš, drago dijete, da Te odavde, gdje sam do sada doživljavao samo negativne stvari, nisam imao ni o čemu pozitivnom izvještavati; stoga neka bude veliko otkriće da ovdje mjesnu literaturu zastupaju 3 lista, da tu, dapače, postoje a school of art i science institution⁸, gdje će se slijedećeg ponedjeljka uvečer održati veliko predavanje on the casts and »métiers« of India⁹.

¹ svaki dan hladni vjetrovi — ² nebo oblačno, tmurno, kao u Londonu —
³ u stvari — ⁴ otprilike — ⁵ Eleanor Marx — ⁶ zaista — ⁷ božićnom paketu —
⁸ umjetnička škola i naučna institucija — ⁹ o kastama i »znanatima« u Indiji —

Danas sam iz Pariza dobio pismo od Reinhardta u kojem on na most sincere i most sympathetic¹⁰ način govori o našem smrtnom slučaju. Žestina s kojom su građanski listovi u Njemačkoj objavili moju smrt, ili njen neizbježno bliski nastup¹¹, veoma me je zabavila i njima za ljubav »čovjek koji se oprašta sa svijetom« neophodno mora da se opet osposobi za akciju.

Willard Brown pisao je iz Njujorka Tussy; posao oko vaše kuće povjerio je nekom svom veoma bliskom i za to mjerodavnom prijatelju u Nju Orleansu; ovaj piše da at first sight¹¹ izgleda da je došlo do velikih prevara, ali da on to mora najprije pobliže istražiti da bi raspolagao sa stvarnim dokazima.

Kao kuriozitet prilažem za Paula slijedeći izvadak iz *Money article*¹² u listu »Times« (29. dec. 1881), koji su očigledno dala gospoda Say i Rothschild. (Pozdravi mi Pauluma i Helenu.)

Adio, my dear child¹³. Piši uskoro

Tvoj
Old Nick

¹⁰ najiskreniji i najsuosjećajiji — ¹¹ na prvi pogled — ¹² članka o novcu —
¹³ moje drago dijete

52

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 6. jan. 82.

Dragi gospodine Bernstein,

Pišem Vam danas u žurbi da bih Vam razjasnio neobične izraze o listu »S[ozialdemokrat]« koji se nalaze u zadnjem broju »Égalité«. Guesde je, naime, u svojoj dobrodušnosti, za njemački dio lista angažirao poznatog smrtnog neprijatelja svega što je »ciriško«¹, a taj nije mogao a da na taj način ne izrazi svoje nezadovoljstvo što »S[ozialdemokrat]« postoji, a »Lanterne« ne. Nama i stvari za volju ne obazirite se na to. Ukoliko se ponovi, tome ćemo brzo stati na kraj. Mi smo se naprotiv obradovali što je »S[ozialdemokrat]« gospodu poslanike odmah direktno ukorio zbog kukavičluka^[313] i time stvar doveo do odluke, kojoj bi mnogi u odsutnosti Bebela sigurno rado izbjegli.

Inače su ljudi iz »Égalité« imali više sreće nego što au fond² zasluzuju. Malon i Brousse strašno su se osramotili kad su prilikom kandidature Joffrina — prema odluci kongresa u Remsu^[302] — istakli oslabljeni program, a jednu od tačaka o kojima se diskutiralo u Remsu, koja im nije odgovarala, bez daljnje prešutili (»Egal[it]é« br. 4, strana 7. Pariz). Time su listu »Egalité« dali pravno tlo, koje je u tim okolnostima iz političkih razloga bilo nepristupačno — stvarni »autoritativci« nisu Guesde i komp., nego Malon i komp., oni su ti koji žele diktaturu, a budući da je borba sada otvoreno izbila, naše su sve simpatije, naravno, uz Guesdea i njegove prijatelje. Osim toga, »Egalité« je sadržajem, kao i ranije, neizmjereno nadmašio »Prolet[aire]«. Malon i Brousse djeluju opet kao pravi bakunjinisti: predbacuju drugima da čeznu za diktaturom i žele, tobože veoma cijeneći »autonomiju«, da bez obzira na partijske odluke sami vladaju.

M[arx] je u Ventnoru, otok Vajt, ali piše da je vrlo loše vrijeme³, lošije nego ovdje. To će se vjerovatno ipak uskoro promijeniti, u svakom slučaju opasnost od ponovnog napada bolesti sada je već prilično otklonjena. Gotovost s kojom je buržoaska štampa pronijela vijest da će sigurno uskoro umrijeti, veoma mu je koristila: »sada tek moram baš za inat prokletim psima dugo živjeti«.

Kautsky se još nekoliko dana mora strpiti, Schorlemmer je ovdje i tu se može u najbolju ruku tek donekle baviti prirodnim naukama,

¹ Carla Hirscha — ² u suštini — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 13.

osim toga i silna jurnjava, koja će prestati tek slijedećeg tjedna. Tada ću mu pisati o Poljskoj⁴, gdje također imaju vremena, kako to Schorlemmer, kao čovjek iz Darmštata, kaže.

Najljepši pozdravi njemu i Vama

od Vašeg
F. Engelsa

⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 57.

53

Engels Emilu Engelsu

u Engelskirhen

London, 12. jan. 1882.

Dragi Emile,

Konačno poslije svakojakih smetnji i događaja, među koje spadaju i praznična žderanja i opijanja, stižem da Tebi, Lottchen, Elisabethi i njenom vjereniku¹ najsrdačnije čestitam na zarukama. Kad sam 1842. u kasnu jesen putovao s Aug. Erbslöhom u Mančester⁽³¹⁴⁾ (otada sam ga opet vidio samo jednom ili dvaput u Barmenu), svakako nisam mislio da će njegov sin oženiti moju nećakinju. Tada se, dakako, još uopće nije pomišljalo na oboje mladih ljudi. Na račun toga sada se mogu praviti razne odgovarajuće i neodgovarajuće primjedbe — koje ipak izostavljam jer ih s lakoćom može svatko izreći — a osim toga mladi će zaručnici biti isuviše zabavljeni sadašnjošću i budućnošću da bi našli vremena za sasvim beskorisne primjedbe o vremenu koje je prethodilo njihovom rođenju.

Uostalom, uskoro ću početi da vjerujem da se zaruke i njihove bliže i daljnje posljedice u porodici dešavaju ipak s ponešto negativnim ubrzanjem; no dakako, u jednoj tako brojnoj i ogromnoj porodici kao što je naša, umnožavaju se ti slučajevi s kvadratom udaljenosti od ishodišta koje je iza nas preko 60 godina, a protiv takvog prirodnog zakona ne može se ništa uraditi.

Ja sam inače sasvim dobro, samo što sam na lijevo uho prilično gluh i što zimi imam redovno hunjavicu, na koju sam, međutim, već odavno navikao. Blaga zima svakako će doprinijeti da posljedice Tvoje upale pluća iščeznu ili da se bar smanje; ovdje je danas opet tako toplo da i pored dosta Scotch mist² nisam mogao a da ne skinem ogrtač.

Sve vas najljepše pozdravljam, a naročito Lottchen i zaručnike.

Tvoj
Friedrich

Bilo bi mi drago da Emila³ vidim ovdje.

¹ Charlotte i Elisabeth Engels, Carl Alexander Erbslöh — ² guste, vlažne magle — ³ Emil Engels mladi

54

Marx Amaliji Daniels

u Keln

12. jan. 1882.

1, St. Boniface Gardens
Isle of Wight

Moja draga gospođo Daniels,

Istog dana kada sam Vam pisao, moja kći¹ je među papirima koje je donijela iz Londona našla još jedan moj stariji fotogram. Odmah sam ga poslao u Keln u priloženoj koverti, u kojoj mi ga je »Carsko poštansko nadleštvo« vratilo.

Vi ste, zacijelo, tako dobri da ćete mi poslati *Vašu tačnu adresu*. Zatim ću corpus delicti iznova poslati.

Najljepši pozdrav.

Vaš odani

K. Marx

¹ Eleanor Marx

55

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u Pariz

23. jan. 1882.

41, Maitland Park Road,
London, N. W.

Dragi prijatelju,

U prilogu nekoliko redaka za rusko izdanje *Komunističkog manifesta*^[315]; budući da ih treba *prevesti* na ruski, nisu tako stilizirani kako bi to bilo potrebno za njihovo objavljivanje na German vernacular¹.

U Londonu sam opet tek nekoliko dana. Uslijed pleuritisa i bronhitisa, koje sam prebolio, ostao je, naime, bronhijalni katar, za koji je moj liječnik² vjerovao da će ga ukloniti ako me pošalje u Ventnor (otok Vajt), u mjesto koje je obično čak i zimi toplo. Međutim, ovaj put — za vrijeme mog 3-tjednog boravka u tom mjestu — nad Ventnorom se nadvilo hladno, vlažno, maglovito sivo vrijeme, dok je upravo tada u Londonu gotovo ljetno vrijeme, koje je po mom povratku ipak iščezlo.

Sad namjeravaju da me pošalju bilo gdje na jug, možda u Alžir. Teško je izabrati jer u Italiju ne smijem (u Milanu je uhapšen neki čovjek jer mu je ime slično mome); ne mogu čak ni per steamer³ odavde u Gibraltar jer nemam putnicu, a tamo putnicu zahtijevaju baš Englezi.

Usprkos svom liječničkom navaljivanju i pritisku osoba koje su mi najbliže, nipošto se ne bih upustio u takvu operaciju traćenja vremena da ova prokleta «engleska» bolest ne napada čoveku mozak. Osim toga, povratak bolesti, čak i kad bih se izvukao, stajala bi još više vremena. — Pri svemu tome najprije ću još malo ovdje eksperimentirati.⁴

Šaljem Vam jedan broj mesečnika «Modern Thought» s jednim člankom o meni^[316]; ne moram Vam reći da su biografski podaci autora potpuno pogrešni. Moja kći — Vaša dopisnica — Eleanor, koja Vas pozdravlja, preduzela je da u primjerku koji Vam je poslan ispravi mjesta iz *Kapitala* koja su pogrešno citirana na engleskom jeziku. Međutim, ma kako gospodin Bax — saznajem da je on veoma mlad čovjek — loše prevodio, on je u svakom slučaju prvi engleski kritičar koji pokazuje istinsko zanimanje za moderni socijalizam. On

¹ njemačkom materinskom jeziku — ² Donkin — ³ parobrodom — ⁴ Do ovog mjesta u rukopisu na njemačkom, nadalje na engleskom jeziku.

ima nešto tako iskreno u izražavanju i neki ton istinskog uvjerenja, koji čovjeka začuđuju. Izvjesni John Rae — mislim da je on docent političke ekonomije na nekom engleskom univerzitetu — objavio je prije nekoliko mjeseci jedan članak o istoj temi u »Contemporary Review«⁽³⁰⁹⁾, veoma površan (premda on tvrdi da citira mnoge od mojih napisa, koje očigledno nije nikada vidio) i pun onog polaganja prava na nadmoćnost, kojim je, zahvaljujući posebnoj obdarenosti glupom ograničenošću, ispunjen pravi Britanac. On se pri tome veoma trudi da širokogrudno pretpostavi da ja iz uvjerenja, a ne iz koristoljubivih pobuda, već gotovo 40 godina zavodim radničku klasu pogrešnim učenjem! Uopće, ljudi ovdje počinju da priželjkuju da saznaju nešto o socijalizmu, nihilizmu i tako dalje. Irska i Sjedinjene Države s jedne strane, s druge strane predstojeća borba između zakupaca i vlasnika zemlje, između seoskih radnika i zakupaca, između kapitalizma i posjeda; nekoliko pokazatelja ponovnog oživljavanja radničke klase u industriji, kao npr. kada su na nedavno održanim ponovnim izborima za Donji dom radnici s prezirnom odbili zvanične kandidate radnika (naročito otpadnika Internacionale, bijednog Howella⁽³¹⁷⁾) koje su predložile priznate vođe tredjuniona i koje je gospodin Gladstone, »narodni William«, javno preporučio; demonstrativno radikalni klubovi što nastaju u Londonu, u kojima su najvećim dijelom pomiješani engleski i irski radnici, koji su apsolutno protiv »Velike liberalne stranke«, zvaničnog tredjunionizma i narodnog Williama itd. itd. — sve to potiče sada kod britanskog malograđanina želju da ponešto sazna o socijalizmu. Na žalost, časopisi, magazini, novine itd. iskorištavaju to »raspitivanje« na taj način što čitaocima »nude« drljanje podmitljivih, neznalačkih i ulagivačkih peny-a-liners (sami su to usvojili, bili su shilling-a-liners)⁽³¹⁸⁾.

Ovdje izlazi »tjednik« pod imenom »The Radical«, pun pohvale vrijednih želja, odvažnog jezika (odvažnost je u sans-gêne⁵, ne u snazi) koji pokušava da raskine splet laži britanske štampe, ali i pored svega toga slabo djeluje. Ono što listu nedostaje, to su budni urednici. Prije mnogo mjeseci ti su mi ljudi pisali. Tada sam bio u Istbornu⁽¹⁾ s mojom dragom ženom, zatim u Parizu⁽⁴⁾ itd., tako da dosada još nismo razgovarali. Mislim da je to beskorisno. Što više čitam njihov list, sve sam više uvjeren da se ne da poboljšati.

Moja kći me podsjeća da je krajnje vrijeme da završim ovo pismo jer je preostalo još samo nekoliko minuta da se pismo preda.

Salut.

Karl Marx

⁵ neustručavanju

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 25. jan. 82.

Dragi gospodine Bernstein,

Tek danas stižem da odgovorim na Vaše pismo od 12. M[arx] se sa svojom najmlađom kćerkom vratio s otoka Vajt^[25], oboje u znatno boljem stanju, M[arx] dovoljno snažan da je jučer mogao sa mnom šetati 2 sata bez prekida. Budući da on još ne radi, a da Lafargue-ovi često dolaze ovamo prije jela (id est 5 sati) i da se otvara boca dobrog plzenskog piva, dnevni sati prolaze mi uglavnom brzo, a pri svjetlu ne pišem rado otkako sam prije 3 godine dobio opomenu (kronični konjunktivitis) upućenu mom lijevom oku.

S obzirom da sam upravo kod M[arx]a, budite tako ljubazni pa u M[arx]ovo ime najljepše zahvalite H[öcher]lgu na njegovoj prijateljskoj ponudi; M[arx], međutim, vjerovatno neće moći da je iskoristi; jedino što je u pogledu njegovog putovanja na jug sigurno jest to da on *neće* ići na Rivijeru, uopće u Italiju, i to jednostavno zbog policije. Prvi je uvjet da se onemogući da policija šikanira rekonvalescenta, a Italija nam za to pruža upravo najmanje garancije — naravno, poslije Bismarckovog carstva.

Podaci o onome što se dešavalo s »vodama« u Njemačkoj^[313] veoma su nas zanimali. Ja nisam nikada tajio da su po mom mišljenju mase u Njemačkoj mnogo bolje nego gospoda vode, osobito otkako su ovi štampom i agitacijom od partije stvorili kravu muzaru koja ih je opskrbljivala buterom pa čak i onda kad su Bismarck i buržoazija tu kravu iznenada zaklali. Onih 1000 života koji su time bili trenutno upropašteni imaju tu osobnu nesreću da nisu direktno u revolucionarnom položaju, tj. da su u izgnanstvu. Inače bi, štaviše, mnogi koji su sada u nevolji prešli u Mostov tabor ili pak smatrali da je »S[ozialdemokrat]« isuviše pitom.^[217] Ljudi su uglavnom ostali u Njemačkoj, a i morali su, odlazili su većinom u prilično reakcionarna mjesta, ostajali društveno izolirani, svojom egzistencijom zavisili su od malograđana i samo ih je malograđanstvo najvećim dijelom izjelo. Oni su ubrzo izgubili svaku nadu da će zakon protiv socijalista biti ukinut. Nije čudo što se pod pritiskom malograđanstva među njima rodila — u stvarnosti apsurdna — zabluda: da se to može postići pitomošću. Njemačka je sasvim podla zemlja za ljude koji nemaju snažnu volju. Uski i sitni građanski i politički odnosi, palanački duh velikih gradova, sitne ali česte šikane u borbi s policijom i birokracijom — sve to umara,

umjesto da podstiče otpor, i tako u »velikoj dječijoj sobi«^[319] mnogi postaju djetinjasti. Sitni odnosi stvaraju sitne nazore, tako da već postoji veliko razumijevanje i energija kad je netko, tko živi u Njemačkoj, u stanju da vidi dalje od onoga što je sasvim pred njim, da prati veliku cjelokupnost svjetskih događaja i kad ne zapada u onu samozadovoljnu »objektivnost«, koja ne vidi dalje od svog nosa i koja upravo zbog toga predstavlja najograničeniju subjektivnost, pa čak i onda kada je dijele tisuće takvih subjekata.

No koliko god je također prirodno pojavljivanje tog pravca, koji svoj nedostatak uvidavnosti i snage otpora pokriva »objektivnom«^[320] supermudrošću, na isti način mora se protiv njega odlučno boriti. A same radničke mase tu pružaju najbolje ishodište. One same žive u Njemačkoj u približno modernim prilikama, sve njihove male i velike nevolje stječu se u pritisku *kapitala*, i dok su sve ostale borbe u Njemačkoj društvene kao i političke, neznatne i ništavne i vrte se oko trica, kojé su drugdje već odavno prevladane, samo je njihova borba veličanstvena, jedina koja je na visini vremena, jedina koja borce ne umara, već im neprestano ulijeva novu energiju. Dakle, što više dopisnika nadete među stvarnim radnicima, a ne među onima koji su postali »vođe«, tim veći će biti Vaši izgledi da uspostavite ravnotežu s urlanjem vođa.

Tada je bilo neizbježno da u Rajhstag uđu svakojaki neobični ljudi. Tim je veća nesreća što Bebel nije izabran.^[301] On sam ima dovoljno bistro pameti, političkog pregleda i energije da spriječi gluposti.

Da li biste mogli da nam »stenografske izvještaje«^[320] s debata^[320] na kojima su naši poslanici ozbiljno sudjelovali, pošto ih upotrebite, pošaljete ovamo na 8 - 14 dana? Ja jamčim da će biti vraćeni. Prema novinskim izvještajima ne da se učiniti apsolutno ništa, to je stara priča, a nitko od poslanika, pa ni Liebk[necht], ne nalazi potrebnim da nam pošalje sramotne govore.

31. jan. Opet sam prekinuo. Između ostalih, bio je ovdje i mali Hepner, u bijegu za Ameriku; ponestalo mu je i para i srčanosti. U svakom pogledu jedan čovo, autor dobronamjerne brošure o izvršenju, mjeničnom pravu, židovskom pitanju i reformi pošta, jedno, jedno; jedno, sve je to njegov stari židovski vic od prije 10 godina, k vragu, zamalo da sam mu savjetovao: pokristi se! No on mi je omogućio da se boje upoznam s novim pravosudnim zakonima Rajha.^[321] To je nešto zaista podlo! Sveukupne svinjarije pruskog građanskog prava udružene sa svim podlostima Code Napoléona, bez njihovih dobrih strana. Sudac u svemu slobodno odlučuje, nije ničim vezan osim — s discipliniranim zakonom, koji će ga u političkim slučajevima već naučiti njegovoj »slobodnoj ocjeni«^[322] i koji ga tome već uči. Sudac na taj način — unutar općenjemačkog medija — postaje nužno izvršni činovnik i provodilac volje policije. Uostalom, priča se (vic vjerovatno potiče od Windthorsta) da je Leonhardt na samrtničkoj postelji rekao: sada sam se osvetio Prusima; stvorio sam im sudski poredak o koji moraju da se slome.

Bürklijev hipotekarni papir koji donosi kamatu i treba da predstavlja novac, još je mnogo stariji nego neobično nejasni starohegelijanac Poljak Cieszkowski.¹ Isti takvi planovi stvoreni su već u vrijeme osnivanja Engleske banke da bi usrećili svijet. Budući da se i I tomu *Kapitala* još uopće ne govori o kreditu, tu se u najboljem slučaju može promatrati kreditni novac u njegovom najjednostavnijem obliku (novčanica itd.) i u odnosu na njegove najpodređenije funkcije novca, ali još uopće ne kreditni novac koji donosi kamatu. B[ürkli] je stoga u pravu kad kaže Schr[ammu]: sva ta mjesta iz *Kapitala* ne odgovaraju mom specijalnom novčanom papiru; s Schr[amm] je u pravu kad prema *Kapitalu* dokazuje B[ürkli]ju da uopće nema pojma o prirodi i funkciji novca. Međutim, specijalni Bürklijev prijedlog o novcu nije time direktno riješen u svojoj besmislenosti; za to je, osim općeg dokaza da taj »novac« nije sposoban da ispunjava bitne funkcije novca, potreban također i posebni o funkcijama koje bi takav papir mogao možda zaista ispunjavati. Osim toga, kad B[ürkli] kaže: šta se mene tiče Marx? ja se držim Cieszk[owskog] — tada pada cjelokupno Schr[amm]ovo dokazivanje Bürkliju. — Sreća da se »S[ozialdemokrat]« nije umiješao u tu rabotu. Ta čitava agitacija zacijelo će sama od sebe opet zamrijeti.

Da krize predstavljaju jedan od najmoćnijih pokretača političkog prevrata, to piše još u *Komunističkom manifestu* i izloženo je u »Pregledu« lista »N[eue] Rh[einische] Z[eit]un[g]« do uklj. 1848, no pored toga zapisano je i da prosperitet koji predstavlja vraćanje na staro tada također razbija revoluciju i zasniva pobjedu reakcije.^[322] Podroban dokaz treba pri tom da uzme u obzir međukrize, koje su dijelom više lokalne, dijelom više posebne prirode; takvu međukrizu, koja se smanjuje čistim burzovnim špekulacijama, doživljavamo u ovom trenutku; do 1847. bile su redovni srednji član tako da se još u mom *Položaju radničke klase* ciklus pokazuje kao petogodišnji.

U Francuskoj su obe strane grubo grijebile, najzad su Malon i Brousse sa svojom nestrpljivošću da stvar dotjeraju do krize i istisnu »Égalité« (na što Union Fédérative^[323] uopće nema pravo) ipak tako presudno pogriješili da će im to prisjesti. Kod tako prepređenih spletkara kao što su M[alon] i B[rousse] takva glupost bila bi nepojmljiva da im nije zagustilo. »Prolét[aire]« će uskoro odzvoniti, a kad prestane da izlazi oni neće imati list, a drugi će imati dva². Stoga bi se, sve dok imaju još jedan list koji objavljuje odluke, stvar morala riješiti. Podlosti i čiste izmišljotine koje oni sada pronose o G[uesde]u, Laf[argue]u itd., posebno događaj — Joffrin³, koji, međutim, nije napravio on nego B[rousse] i M[alon], sasvim su u stilu stare bakunjinističke Alijanse^[41] i bude u nama stare usponeme. »S[ozialdemokrat]« je sasvim u pravu

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 15. — ² »L'Égalité« i »Le Citoyen«

³ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 16.

kad nipošto ne želi da se miješa dok se stvari bolje ne razjasne, ja ne vjerujem da će to veoma dugo potrajati.

Namjeravao sam još da pišem Kautskom o Poljskoj^[324], ali se danas toga moram okaniti. Najljepši pozdrav

Vaš
F. E.

Engels Karlu Kautskom

u Cirihi

London, 7. febr. 1882.

Dragi gospodine Kautsky!

Napokon stižem da odgovorim na Vaše pismo od 8. novembra^[324].

Jedna od pravih zadaća revolucije [18]48, (a *prave*, ne iluzorne, zadaće jedne revolucije uvijek se uslijed te revolucije i rješavaju) bilo je uspostavljanje potlačenih i rascjepkanih nacionalnosti srednje Evrope, ukoliko su one uopće bile sposobne za život, i posebno, zrele za nezavisnost. Tu su zadaću riješili izvršioi oporuke revolucije Bonaparte, Cavour i Bismarck u tadašnjim prilikama za Italiju, Ugarsku i Njemačku. Preostale su Irska i Poljska. Irska se ovdje može zanemariti, ona se samo vrlo indirektno tiče prilika na Kontinentu. Ali Poljska leži posred Kontinenta, i održavanje njezine podjele upravo je ona spona što neprestano drži na okupu Svetu alijansu^[325], pa nas stoga Poljska veoma zanima.

Historijski je, eto, nemoguće da jedan velik narod makar samo i raspravlja ozbiljno o bilo kojem unutrašnjem pitanju, dok nema nacionalne nezavisnosti. Prije 1859. u Italiji nije bilo ni govora o socijalizmu, čak je i broj republikanaca bio malen, premda su oni tvorili najenergičniji element. Tek nakon 1861. republikanci su se probili, i kasnije svoje najbolje elemente dali socijalistima^[326]. Tako i u Njemačkoj. U času kada je imao sreću da bude ustrijeljen, Lassalle je bio došao dotle da stvar napusti kao promašenu. Tek kada je 1866. godina stvarno odlučila o velikopruskom jedinstvu male Njemačke^[327], stekle su značenje i lasolovska^[328] i takozvana ajzenaška partija^[329], a tek 1870, kada su definitivno uklonjeni bonapartistički prohtjevi za miješanjem, stvar je dobila zamaha. Da još imamo stari Bundestag^[330], gdje bi bila naša Partija! Tako i u Ugarskoj. Ona je tek od 1860. uvučena u moderan pokret — odozgo prijevara, odozdo socijalizam^[331].

Medunarodni pokret proletarijata moguć je, uopće, samo među samostalnim nacijama. Ono malo republikanskog internacionalizma od 1830 - 48. okupljalo se oko Francuske, koja je trebalo da oslobodi Evropu, *pojačalo je, dakle, francuski šovinizam* do te mjere da nam se svjetskooslobodilački poziv Francuske, a time i njeno prirodno pravo da bude prva, još svakg dana plete među nogama (kao karikatura kod blankista, ali i vrlo jako, na primjer, kod Malona i kompanije). To je i u Internacionali bio u priličnoj mjeri po sebi razumljiv nazor Francuza. Njih — a i mnoge druge — tek su događaji morali naučiti,

a moraju to i danas, kako je međunarodna suradnja moguća jedino među *jednakima*, i da čak primus inter pares¹ može postojati samo za neposrednu akciju. Dokle god je, dakle, Poljska podijeljena i podjarmljena, ona ne može razviti niti jednu snažnu socijalističku partiju u samoj zemlji, niti posredstvom drugih Poljaka, kao emigracije, neki stvarni međunarodni saobraćaj s ostalim proleterskim partijama u Njemačkoj itd. Svaki poljski seljak i radnik koji se budi iz otupelosti da bi učestvovao u općim interesima, najprije se sudara s činjenicom nacionalne podjarmljenosti, ona mu svugdje staje na put kao prva prepreka. Odstraniti nju, osnovni je uvjet svakog zdravog i slobodnog razvoja. Poljski socijalisti koji na čelo svog programa ne stavljaju oslobođenje zemlje, nalikuju mi njemačkim socijalistima koji ne žele najprije da zahtijevaju ukidanje zakona o socijalistima^[141], slobodu štampe, udruživanja i okupljanja. Za borbu treba najprije imati tla, zraka, svijetla i prostora za laktove. Inače sve ostaje brbljarija.

Pri tom nije važno je li uspostavljanje Poljske moguće *prije* naredne revolucije. Ni u kom slučaju nismo pozvani *mi* da Poljake odvrćamo od napora da izbere sebi životne uvjete za svoj dalji razvoj, niti da ih uvjeravamo kako je nacionalna nezavisnost s međunarodnog stanovišta posve sekundarna stvar, kada je to, naprotiv, osnovica svakog međunarodnog zajedničkog djelovanja. Uostalom, 1873. zamalo je izbio rat između Njemačke i Rusije, i uspostavljanje bilo kakve Poljske, jezgra buduće prave, bilo je, dakle, lako moguće. I, ako gospoda Rusi uskoro ne prestanu sa svojim hvalisavim intrigama i huškanjima u Hercegovini^[332], mogli bi sebi na grbaču natovariti rat koji će se njima, Austriji i Bismarcku popeti na vrh glave. Panslavističkoj partiji i caru od interesa je da se stvar zaoštri u Hercegovini, jer za bosanski razbojnički ološ može biti isto tako malo zanimanja kao i za glupe austrijske ministre i birokrate koji sada tamo žive. Dakle, uspostavljanje jedne nezavisne male Poljske ne bi bilo posve nemoguće čak i bez ustanka, putem čisto evropskog sukoba; upravo kao što ni pruska Mala Njemačka, koju je izmislio buržuj, nije uspostavljena revolucionarnim ili parlamentarnim putem o kojima je on sanjao, već ratom.

Ja, dakle, smatram da *dvije* nacije u Evropi imaju ne samo pravo, već i dužnost da budu najprije nacionalne, pa onda internacionalne: Irci i Poljaci. Oni su upravo najinternationalniji baš kada su posve nacionalni. To su Poljaci shvatili u svim krizama i dokazali na svim bojnim poljima revolucije. Budu li se njima uskraćivali izgledi za uspostavljanje Poljske, ili budu li ih uvjeravali kako će im nova Poljska ipak uskoro sama od sebe pasti u krilo, bit će svršeno s njihovim interesom za evropsku revoluciju.

Mi pogotovo nemamo razloga da Poljacima stajemo na put pri njihovoj neizbježnoj težnji za nezavisnošću. Prvo, oni su 1863. pronašli

¹ prvi među jednakima

i primijenili način borbe koji sada s toliko uspjeha oponašaju Rusi (*Berlin i Petrograd*, prilog 2)^[333] i drugo, oni su u Pariškoj komuni bili jedine pouzdane i sposobne vojskovođe.^[334]

Ko su, uostalom, ljudi koji napadaju poljske nacionalne težnje? Prvo, evropska buržoazija, kod koje su Poljaci poslije ustanka 1846.^[335] i svojih socijalističkih tendencija izgubili sav kredit, drugo, ruski panslavisti i ljudi pod njihovim utjecajem, poput Proudhona, koji je gledao kroz naočari Hercena. A među Rusima, čak i najboljima, do danas su se samo rijetki oslobodili panslavističkih tendencija i uspomena. Panslavistički poziv Rusije za njih je tako gotova stvar kao za Francuze urođena revolucionarna inicijativa Francuske. No u stvarnosti, panslavizam je prijevara da se zagospodari svijetom pod plaštom jedne nepostojeće *slavenske* nacionalnosti, i najgori neprijatelj nas i Rusa. Prijevara će se u svoje vrijeme raspasti u ništa, ali dotle nam može biti vrlo neugodna. Ovog trenutka priprema se panslavistički rat kao posljednja uzdanica za spas ruskog carizma i ruske reakcije; veliko je pitanje hoće li ga biti, ali ako ga bude, sigurno je samo jedno: ovako divan razvoj u revolucionarnom smjeru u Njemačkoj, Austriji i u samoj Rusiji, posve će se rastrojiti i skrenuti u druge, zasad nepredvidive kolotečine. Pri tom ćemo, u najboljem slučaju, izgubiti na vremenu tri do deset godina, a najvjerojatnije bi se tada moglo dogoditi da ustavna «nova era»^[336] u Njemačkoj, a možda i u Rusiji, bude stavljena na bijeli kruh, da dođe do male Poljske pod njemačkom hegemonijom, do revanšističkog rata s Francuskom, do novih hajki na narode i napokon do nove Svete alijanse. Panslavizam je, dakle, sada više nego ikada naš smrtni neprijatelj, uprkos tome što je na rubu groba, ili upravo stoga. Jer Katkov, Aksakov, Ignjatijev i kompanija znaju da je njihovu carstvu zauvijek kraj, čim se sruši carizam i na pozornicu stupi ruski narod. Otuda i ta grozničava zudnja za ratom, u trenutku kada je u blagajni minus, a nijedan bankar neće ruskoj vladi predujmiti ni paru.

Evo zbog čega upravo svi panslavisti tako na smrt mrze Poljake: oni su jedini *antipanslavistički* Slaveni, stoga izdajnici svete stvari slavenstva i njih treba silom uvesti u velikoslavensku carevinu kojoj je budući glavni grad Carigrad, to jest Konstantinopolj.

Mogli biste me sad zapitati, ne gajim li ja baš nikakvih simpatija prema malim slavenskim narodima i krhotinama naroda koje su razbila tri klina zabijena u slavenstvo: njemački, mađarski i turski? Da Vam pravo kažem, prokleta malo. Češko-slovačkom krikui upomoć:

Bože, zar nema više nikog na svijetu,
da Slavenima (tu smo) učini pravdu?^[337] —

odazvali su se iz Petrograda, i cijeli češki nacionalni pokret teži za tim da mu car spraviedljivost čini². Tako je i s drugima: Srbima, Bugarima, Slovencima, galicijskim Rutenima (barem djelimice). No za te ciljeve, mi se ne možemo založiti. Tek kada se nacionalne težnje

² učini pravdu

tih patuljastih naroda s propašću carizma prestanu stapati s panslavističkim tendencijama prema svjetskom gospodstvu, tek tada im možemo dopustiti da budu slobodni, a ja sam uvjeren kako će za većinu austro-ugarskih Slavena biti dovoljno šest mjeseci slobode, pa da dospiju dotle da ponovo mole prijem. No tim narodićima nipošto se neće priznati pravo koje oni sebi sad pripisuju u Srbiji, Bugarskoj i istočnoj Rumunjskoj: da sprečavaju izgradnju evropske željezničke mreže do Istanbula.

Što se pak tiče neslaganja između Poljaka u Švicarskoj, to su emigrantske zaedevice, što rijetko kada nešto znače, a najmanje pri takvoj emigraciji koja će za tri godine slaviti stogodišnji jubilej, i gdje se, iz želje svih emigranata da učine, ili barem planiraju nešto novo, reda plan za planom, i jedna tobože nova teorija smjenjuje drugu. A da mi ne dijelimo mišljenje ljudi iz »Równość«, to proizlazi iz prethodno iznijetog, i to smo rekli u pismu uz proslavu pedesetgodisnjice 29. novembra 1830. koje je pročitano na mitingu u Ženevi. Naći ćete ga odštampanog u izvještaju (»Sprawozdanie« itd. »Biblijoteka Równości«: br. 1, Ženeva 1881, strana 30 i dalje, na poljskom). Ljudima iz »Równość« imponiraju, čini se, fraze ženevskih Rusa što zvuče radikalno, pa sada hoće još i dokazati kako se prigovor zbog nacionalnog šovinizma ne odnosi na njih. To zastranjivanje, što počiva na posve lokalnim i prolaznim uzrocima, samo će proći, bez većeg utjecaja na Poljak, i ne zavreduje napore da se opovrgava u pojedinostima.

Uostalom, zasad nas se ne tiče kako će se Poljaci nagoditi s Litvancima, Bjelorusima i Malorusima iz stare Poljske, i s Nijemcima oko granice.

Kako malo su, inače, radnici čak i u tobože »potlačenim« zemljama nagriženi profesorskim i buržoaskim panslavističkim prohtjevima, dokazuje famozno zborovanje njemačkih i čeških radnika u Češkoj.⁽³²⁸⁾

No, dosta. Najljepši pozdrav od Vašeg

F. E.

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 10. febr. 1882.

Dragi Stari,

Uopće nismo znali da si bio tako opasno bolestan, znali smo samo da boluješ od crvenog vjetra, a taj prolazi prilično lako. Da sam makar slutio kakvo je stanje stvari, smjesta bih Ti nabavio nešto novaca, premda sam i ja tada vrlo loše stajao i dobijao zahtjeve i s lijeva i s desna. Međutim, još uvijek nije kasno, ja sam Ti uputio poštansku doznaku na četiri pfd. st. = Fr. 100, 80 cts., za koju si vjerovatno već primio obavijest; zbog jedne formalne greške, koja se ovdje desila, tek danas mogu da pišem.

Među nama bi se moglo nazvati gotovo srećom što je Marx tokom zadnjih dana života svoje žene bio toliko zabavljen svojom vlastitom bolešću da je manje pažnje posvećivao predstojećem gubitku, koji se zaista približavao. Iako smo mi već preko 6 mjeseci sasvim sigurno znali šta je posrijedi, ipak je sam događaj predstavljao veoma surov udarac. M[arx] je jučer otputovao na jug Francuske^[52], a kamo će otuda poći, to će vjerovatno biti definitivno odlučeno tek u Parizu. Ni u kom slučaju u Italiju¹, na početku oporavljanja treba također izbjegavati mogućnost policijskog šikaniranja.

Razmislili smo o Tvom prijedlogu^[389] i smatramo da još nije vrijeme da se provede, iako će uskoro biti. Prvo, nova, formalno reorganizirana Internacionala izazvala bi u Njemačkoj, Austriji, Mađarskoj, Italiji i Španjolskoj samo nove progone i najzad dovela samo do izbora — napustiti stvar ili je pak *tajno* provoditi. Ovo posljednje bilo bi nezgodno zbog neizbježnog primanja mouchards². Štaviše, u Francuskoj ne bi bilo uopće nemoguće da se iznova primjeni zakon protiv Internacionala^[340], koji ni u kom slučaju nije ukinut. Drugo, pri sadašnjoj svadi između »Égalité« i »Prolét[aire]« na Francuze se nikako ne može računati³ jer bi se moralo izjasniti za jednu od strana, a i to ima svoje loše posljedice. Mi smo, što se nas tiče, na strani »Égalité«, međutim, dobro ćemo paziti da za njih *sada* ne nastupimo javno, jer oni, premda smo ih izričito upozorili, neprestano taktički griješe. — Treće, sada se s Englezima može nešto učiniti još manje nego ikada prije. Pet mjeseci pokušavao sam preko »Labour Standard«, u kojem sam pisao uvodnike^[14],

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 56. — ² doušnika — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 56.

da pokrenem stari čartistički pokret i širim naše ideje da bih vidio da to ne nalazi odziva. Apsolutno ništa, a s obzirom da je urednik⁴ dobro namjeran, ali slab mlakonja i da se na koncu prepao kontinentalnog bogohuljenja koje sam pronosio, to sam s time prestao.⁵

Ostala bi, dakle, samo Internacionala koja bi se, osim Belgije, ograničila na *samu emigraciju*, jer se uz iznimku Ženeve i možda okolice na same Švicarce ne bi moglo računati — vide⁶ »Arbeiterstimme« i Bürkli⁷. Osnovati obično udruženje izbjeglica, teško da bi vrijedilo truda. Jer od Holandana, Portugalaca i Danaca također nema mnogo vajde, a što se sa Srbima i Rumunjima ima manje posla, tim bolje.

S druge strane, međutim, Internacionala *postoji* činjenično i dalje. Povezanost revolucionarnih radnika svih zemalja, u onoj mjeri u kojoj ona može biti djelotvorna, postoji. Svaki socijalistički list je internacionalni centar, iz Ženeve, Ciriha, Londona, Pariza, Brisela, Milana protežu se i isprepleću niti u svim pravcima, i ja zaista ne znam što bi se sa okupljanjem tih malih središta u veliki centar pokreta moglo dobiti na snazi — vjerovatno bi se samo povećalo trenje. Nastupi li, međutim, trenutak kada treba da se okupe snage, tada je to upravo zato stvar trenutka i ne traži duge pripreme. Imena prvoboraca neke zemlje poznata su u svim drugim zemljama i jedna manifestacija, koju su svi potpisali i koju svi zastupaju, proizvela bi ogroman utisak, sasvim drugačiji nego većinom nepoznata imena starog Generalnog vijeća. Ali upravo se zbog toga mora sačuvati takva manifestacija do trenutka, kada će moći silno da djeluje, tj. do trenutka kad će je isprovocirati evropski događaji. Inače se upropaštava budući efekat i zadaje udarac u prazno. A takvi se događaji pripremaju u Rusiji, gdje će avangarda revolucije početi da udara. To se, kao i neizbježni povratni udarac na Njemačku, prema našem mišljenju, mora sačekati, a tada će doći trenutak velike manifestacije i uspostavljanja *zvanične*, formalne Internacionalne, koja, međutim, ne može više da bude propagandno društvo, nego samo društvo za akciju. Stoga odlučno smatramo da jedno tako izvanredno borbena sredstvo ne treba slabiti na taj način da se u još razmjerno mirno doba, u predvečerje revolucije, upotrebljava i tako istroši.

Vjerujem da ćeš se s nama složiti ako o stvari još jednom razmisliš. U međuvremenu obojica Ti želimo da se dobro i brzo oporaviš i nadamo se da ćeš nam zaista uskoro javiti da si opet sasvim čio i oran.

Uvijek Tvoj stari

F. E.

⁴ George Shipton — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 32 — ⁶ vidi — ⁷ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 15.

59

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 18. februara 1882.
122, Regent's Park Road

Dragi gospodine Lavrove,

Beskrajno žalim što Vas nisam zatekao kod kuće danas posle podne — međutim, ako Vam ova karta, kako se nadam, stigne još večeras, molio bih Vas da budete tako dobri da dodete k meni sutra, u nedelju, između 7 i 8 uveče; srešćete tu prijatelje. Biće to veliko zadovoljstvo za sve nas da Vas vidimo.

Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

60

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 22. febr. 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Odgovaram na Vaše pismo odmah: 1. jer pitanje panslavizma postaje sve više goruće i 2. jer se sada, pošto je M[arx] otputovao^[52], moram opet ozbiljno prihvatiti posla i neću više imati vremena za tako duga izlaganja.

»Stenogrami«¹ idu danas natrag. Najljepša hvala. Uglavnom dosta otužno, no ja sam ipak zadovoljan — ukoliko ne dode do stvarnog sramoćenja i poricanja principa. Za daljnje povremene pošiljke bit ću Vam uvijek zahvalan. Veoma me obradovalo što su ispravljene ranije grube pogreške u saksonskoj Zemaljskoj skupštini. Mislim da »S[ozialdemokrat]« može biti sasvim zadovoljan s uspjehom svog nastupa. Za Blosa je potpis izjave sigurno predstavljao gorku pilulu.^[313] Veoma me raduje što je broj pretplata porastao na preko 4000 i što se list u Njemačkoj redovno protura usprkos policiji itd. To je *nečuvven* uspjeh za list koji je *zabranjen*. Listovi prije 48. mnogo su se lakše probijali jer su ih podupirali buržuj i knjižari, ali novac za pretplatu nisu nikada sakupljali. Ovdje, međutim, *plaćaju* radnici i to pokazuje njihovu disciplinu i kako snažno sudjeluju u pokretu. Ja uopće ne strahujem za naše njemačke mladiće ako bi došlo do gustog. Svaki ogled oni izvanredno podnose. I nisu *oni* ti koji se malograđanski predaju, to su samo gospoda vođe koje mase guraju od samog početka, umjesto da oni guraju mase.

Sasvim je shvatljivo da Vas moje pismo^[342] nije preobratiilo, jer Vi ste već osjećali simpatiju za »potlačene« Južne Slavene. Svi smo mi prvobitno, ukoliko smo s početka bili prožeti liberalizmom ili radikalizmom, osjećali te simpatije za sve »potlačene« narode i ja znam koliko me je stajalo vremena i proučavanja da ih se, ali onda i temeljito, oslobodim.

A sad moram zamoliti da mi se ne pripisuje mišljenje koje nikada nisam izrekao. Argumenti austrijske kancelarije, koje je augsburški »Allg[emeine] Ztg.« godinama zastupao, mene se ne tiče. Što je od toga bilo tačno, to je zastarjelo, ono što nije zastarjelo, to je netačno. Ja uopće nemam razloga da se ljutim zbog centrifugalnog pokreta u Austriji. »Bedem prema Rusiji« postat će suvišan od trenutka kad u Rusiji

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 56.

izbije revolucija, tj. kad se sastane bilo kakva reprezentativna skupština. Od toga dana Rusija će biti zabavljena svojom unutrašnjošću, panslavizam će u svojoj ništavnosti nestati, nastupit će početak raspadanja carstva. Panslavizam je samo vještačka tvorevina »obrazovanih staleža«, gradova i univerziteta, vojske i činovnika, selo o tome ništa ne zna, a naročito je seosko plemstvo u takvom škripcu da proklinje svaki rat. Austrija je od 1815 - 59. zaista *bila* bedem prema Rusiji, a njena politika je i dalje tako plašljiva i glupa. Da joj se sada, u predvečerje revolucije u Rusiji, još jednom pruži prilika da izigrava »bedem«, to bi značilo da se, štaviše, Austriji pružuje život, daje novo historijsko opravdanje postojanja, odgađa raspadanje koje joj sigurno predstoji. A Austrija, dopuštajući Slavenima da dođu na vlast, s pravom povijesnom ironijom izriče, dapače, da je njeno vlastito dosadašnje pravo na opstanak prestalo da postoji. Rat s Rusijom inače bi za 24 sata okončao vlast Slavena u Austriji.

Vi kažete da će panslavizam biti matiran čim slavenski narodi (Poljake treba uvijek izuzeti!) više ne budu imali razloga da u Rusiji gledaju svog jedinog oslobodioca. To je olako rečeno i zvuči prihvatljivo. Ali opasnost od panslavizma, ukoliko postoji, ne leži u prvom redu u periferiji, nego u centru, ne na Balkanu, nego u 80 miliona robova iz kojih carizam crpi svoju vojsku i financije. Tu, dakle, treba da se pokrene, a to je, štaviše, učinjeno. Zar da to rat prekine?

Drugo, ne želim istraživati kako je došlo do toga da mali slavenski narodi u caru vide svog jedinog oslobodioca. Dovoljno je što oni to čine, mi ne možemo ništa promijeniti i tako će ostati sve dok se carizam ne slomi; dođe li do rata, tada će svi ti zanimljivi mali narodi biti na strani cara, neprijatelja čitavog građanski razvijenog Zapada. Sve dotle dok je to tako ja ne mogu biti zainteresiran za njihovo *neposredno*, neodložno oslobođenje, oni ostaju naši direktni neprijatelji isto kao i njihov saveznik i zaštitnik, car.

Mi treba da surađujemo na oslobođenju zapadnoevropskog proletarijata i da tome cilju podredimo sve ostalo. A sve i da su balkanski Slaveni itd. ne znam koliko zanimljivi, čim je njihov pritisak za oslobođenjem u suprotnosti s interesima proletarijata, ja za njih ne marim. Alžašani su također potlačeni i radovalo bi me da ih se opet otarasimo. Ali kad bi oni u predvečerje revolucije, koja se očigledno približava, htjeli da isprovociraju rat između Francuske i Njemačke, da opet zavade ta dva naroda i na taj način odgode revoluciju, tada bih rekao: Stanite! Vi se možete isto tako strpiti kao i evropski proletarijat. Kad se on oslobodi i vi ćete sami od sebe biti slobodni, ali do tada ne dozvoljavamo da ometate borbeni proletarijat. Isto je tako sa Slavenima. Pobjeda proletarijata oslobodit će ih zaista i neminovno, ne prividno i privremeno, kao car. Zato oni, koji Evropi i njenom razvitku dosada ne samo da nisu ništa pružili, nego su ih kočili, treba da u najmanju ruku imaju toliko strpljenja kao i naš proleter. Nekolicini Hercegovaca za volju rasplamsati svjetski rat, koji će stajati 1000 puta više ljudi nego što

ih živi u čitavoj Hercegovini — to nije moje shvaćanje politike proleta-rijata.

A kako »oslobađa« car? Pitajte sitne ruske seljake koje je Katarina također najprije oslobodila od »poljskog tereta« (izgovor religija) jedno-stavno da bi ih poslije toga aneksirala. Na što se svodi čitava rusko-pan-slavistička prevara? Na osvajanje Carigrada i ništa više. Samo to bi moglo uspješno djelovati na religiozne tradicije ruskog seljaka, da ga oduševi za obranu svetog Carigrada, da carizmu produži život. A čim Rusi budu u Carigradu, adieu bugarska i srpska nezavisnost i sloboda — mala braća (bratanki) uskoro bi primjetila kako im je pod Turcima bilo mnogo bolje. Ti bratanki su strahovito naivni kad vjeruju da car želi korist njima, a ne sebi.

Vi kažete da bi Velika Srbija bila isto tako dobar bedem prema Ru-siji kao i Austrija. Već sam rekao da do čitave teorije o »bedemu« ništa ne držim otkako je u Rusiji revolucionarni pokret postao moćan. Tako-đer da propast Austrije očekujem sa zadovoljstvom. No sada dolazimo do *kvalitete* tih malih naroda, koju i pored naših simpatija treba ispitati.

Velika Srbija je poslije 2-4 generacije i nakon općeg evropskog preokreta sigurno moguća, danas — kad se obrazuju njeni elementi — isto tako sigurno nije.

1. Srbi se dijele u 3 religije (brojevi su prema Šafariku, »Slovanský Národopis« i vrijede za 1849): grčka 2 880 000, katolička, uklj. tzv. Hrvate koji govore srpski, 2 664 000, bez Hrvata 1 884 000; muhame-danaca 550 000. A kod tih ljudi religija je prije narodnosti i svaka vjera *želi* da vlada. Tako dugo dok ovdje nema prosvjetnog napretka, koji bar omogućava toleranciju, Velika Srbija znači samo građanski rat. V[idi] i »Standard«.

2. Zemlja ima 3 politička središta: Beograd, Crnu Goru, Zagreb. Ni Hrvati ni Crnogorci ne žele da se podvrgnu vlasti Srba. Naprotiv, Crnogorci i njihovi prijatelji, primitivni narodi u Krivošijama i Herce-govini, branit će svoju »nezavisnost« protiv Beograda i svake druge centralne vlade, bila ona srpska ili ne, isto kao što su to činili protiv Turaka i Austrijanaca. Ta nezavisnost sastoji se u tome što oni, da bi dokazali svoju mržnju prema ugnjetačima, svojim vlastitim »potlačenim« srpskim zemljacima krađu stoku i sve vrijedne pokretne stvari, kao što to rade već 1000 godina, a onaj koji napada to njihovo pravo pljačkanja, napada njihovu nezavisnost. Ja sam dovoljno mjerodavan da smatram anahronizmom postojanje takvih malih primitivnih naroda usred Evrope. A čak kada bi ti ljudi bili na takvom nivou kao sjeverni Škoti, koje je slavio Walter Scott, a koji su također bili najgori kradljivci stoke, tada bi ipak u najbolju ruku mogli da osudimo *način* na koji ih današnje druš-tvo tretira. Da smo mi na kormilu, *i mi* bi morali stati na kraj tom star-rom naslijeđu momaka vrste Rinalda-Rinaldinija i Schinderhannesa. A to bi morala i velikosrpska vlada. Dakle, i u tome Velika Srbija znači obnavljanje borbe, koju sada vode Hercegovci, dakle, građanski rat sa svim planinskim krajevima Crne Gore, Kotora, Hercegovine.

Dakle, Velika Srbija, promotrena izbliza, nipošto ne izgleda tako jednostavno i potpuno razumljivo kao što nam to žele predstaviti panslavisti ili liberali à la Rasch.

Uostalom, simpatizirajte te male primitivne narode koliko god Vam volja; oni bez sumnje imaju izvjesnu poetsku žicu, a stvaraju i narodne pjesme sasvim u stilu starosrpskih (a te su veoma lijepe), poslat ću Vam, dapače, kao dokaz članak iz »Standarda«. Ali oni su pomagači carizma i to ostaju, a u politiku ne spadaju takve poetske simpatije. A kad postoji opasnost da će se iz ustanka tih momaka rasplamsati svjetski rat koji će upropastiti našu cjelokupnu revolucionarnu situaciju, tada je njih i njihovo pravo na pljačku stoke nužno bez milosti žrtvovati interesima evropskog proletarijata.

Inače, Velika Srbija, kad bi bila moguća, predstavljala bi samo povećanu kneževinu Srbiju. A šta je ta stvorila? Birokraciju ustrojenu prema austrijskom uzoru koju sačinjavaju Beograđani i drugi građani koji su studirali na Zapadu, osobito u Beču, koji baš ništa ne znaju o odnosima zajedničkog vlasništva seljaka, koji prema austrijskom uzoru donose zakone u neskladu s postojećim prilikama tako da se seljaci masovno osiromašuju i ekspropriiraju, dok su za vrijeme Turaka imali potpunu samoupravu, postali bogati i plaćali daleko manji porez.

Bugari su sami sebe opisali u svojim narodnim pjesmama koje su nedavno, sakupio ih je neki Francuz, objavljene u Parizu.^[349] Tu vatra igra veliku ulogu. Kuća gori, mlada žena izgori jer njen suprug umjesto nje radije spasava svoju crnu kobilu. Drugi put mlada žena spasava svoj nakit i tako izgori njeno dijete. Kad se jednom iznimno desi neko plemenito, hrabro djelo, to svaki put uradi neki *Turčin*. Gdje ćete u svijetu naći takav svinjski narod?

Uostalom, ako pogledate neku odgovarajuću jezičnu kartu tog kraja (npr. Šafarikovu u prije navedenoj knjizi ili Kiepertovu kartu Austrije i podunavskih zemalja 1867), ustanovit ćete da stvar s oslobođenjem tih balkanskih Slavena nije uopće tako jednostavna i da je glavnina, izuzevši srpsko područje, protkana turskim kolonijama i oivičena grčkom obalom, a da ne govorimo o tome da je Solun španjolski grad Židova. Razumije se, valjani Bugari sada u Bugarskoj i Istočnoj Rumeliji brzo raščišćavaju s Turcima, u ovom trenutku ih tuku, razgone i potpaljuju im kuće dok se oni nalaze unutra. Da su Turci isto tako postupili, umjesto što su im dali više samouprave i manje poreze nego što ih imaju danas, čitavo bugarsko pitanje ne bi ni postojalo.

U pogledu rata izgleda mi da ste le coeur un peu trop léger². Dode li do rata, Bismarck će s lakoćom dovesti do toga da se Rusija pojavi kao napadač: on može da čeka, ruski panslavisti *ne*. Ako se, međutim, Njemačka i Austrija jednom angažiraju na Istoku, tada Francuze i osobito Parižane loše poznaje onaj ko ne predvidi da će odmah izbiti

² stvar uzeli suviše olako

šovinističko revanšistička dreka pred kojom će sigurno miroljubiva većina naroda morati da zanijemi i da će zbog toga Francuska i ovdje izgledati kao napadač; i da će tada vladajući šovinizam veoma brzo zahtijevati lijevu obalu Rajne. Izgleda mi sasvim očiglednim da će u Njemačkoj pri tome početi borba za opstanak i da će na taj način i tamo opet u potpunosti prevladati patriotski šovinizam. Utoliko su, dakle, svi izgledi protiv nas. A ako se jednom povede rat, kraj takve evropske borbe, prve poslije 1813 - 15, bit će potpuno nepredvidiv i ja ga ni po koju cijenu ne priželjkujem. Izbije li, tada se više ništa neće moći mijenjati.

A sad druga strana. U Njemačkoj imamo takvu situaciju koja sve većom brzinom vodi put revolucije i ubrzo mora da nas istakne u prvi plan. Mi sami ne moramo ništa činiti da do toga dođe, treba samo da pustimo naše protivnike da rade za nas. Pored toga tu je i nova era s novim liberalizatorskim, krajnje neodlučnim i kolebljivim carem^[241], koji je u potpunosti postao Louis XVI. Ono što nam nedostaje jedino je pravovremeni poticaj izvana. Pruža ga stanje u Rusiji, gdje je započinjanje revolucije još samo pitanje trenutka. Naši ljudi u Rusiji kao da su zatvorili cara^[345], dezorganizirali su vladu, uzdrмали narodne tradicije. Čak i bez novog velikog udara rasulo mora da uslijedi sasvim skoro, godinama će potrajati kao 1789. do 94; ima, dakle, dovoljno vremena da povratno djeluje na Zapad i naročito na Njemačku, tako da će pokret postepeno rasti, ne kao 1848. kad je reakcija 20. marta već u čitavoj Evropi opet prevladavala. Ukratko, to je tako predivna revolucionarna situacija kao još nikada ranije. Samo je nešto može pokvariti: sam je Skobeljev rekao u Parizu da samo vanjski rat može da izvuče Rusiju iz gliba u koji tone.^[346] Taj rat treba da popravi sve ono što su naši ljudi, žrtvujući svoje živote, nanijeli carizmu. Bio bi u svakom slučaju dovoljan da prekine zatočeništvo cara, socijal-revolucionare izloži općem bijesu naroda, oduzme im potporu liberala koju sada uživaju i sve bi žrtve bile uzalud podnesene; sve bi se pod najnepovoljnijim okolnostima moralo opet iznova započeti; no takva stvar teško da se dogada dvaput, pa možete biti sigurni da će se i u Njemačkoj naši ljudi ili pridružiti patriotskom urlanju ili da će protiv sebe morati da izazovu izljev bijesa, koji je u odnosu na onaj poslije atentata^[32] prava igrarija; tada bi Bismarck na zadnje glasanje sasvim drugačije odgovorio nego onda zakonom protiv socijalista^[141].

Ako ostane mir, ruski će panslavisti biti nasamareni i morat će se uskoro povući. Car³ tada može u najbolju ruku da učini još posljednji pokušaj sa starim propalim birokratama i generalima, koji su već pretrpjeli brodolom. To može potrajati najviše nekoliko mjeseci i onda neće biti drugog izlaza nego da se pozovu liberali — tj. bilo kakva narodna skupština, a to je, koliko ja poznam Rusiju, revolucija

³ Aleksandar III

à la 1789. I zar da tu želim rat? Sigurno ne, pa makar pri tome propalo 200 plemenitih pljačkaških naroda.

No dosta je, a sada o Bürkliju⁴. Njegovu brošuru^[347] nisam čitao i zametnuo sam je; no pokušat ću da je nađem kod mene ili kod M[arx]a. Dakle, ne mogu tačno reći što on želi. (25. febr.) Upravo sam kod M[arx]a pretražio sve prostorije i ne nalazim je. Takva specijalna pitanja, prema našoj podjeli rada, spadaju u M[arx]ovo područje, a zbog bolesti nismo mogli ni da prodiskutiramo taj slučaj.

Pretpostavljam da B[ürkli] svakom ciriškom zemljovlasniku dozvoljava da na svom dobru zasnuje takvu hipoteku i da potvrda o tome treba da se obrće kao novac. Tada se, dakle, količina novca koji se obrće upravlja prema zbroju vrijednosti dobara o kojima je riječ, a ne prema mnogo manjem zbroju koji je dostatan za promet. Dakle, već sada:

1. Ili neisplative potvrde, a onda se one depreciraju prema zakonu koji je razvio M[arx]^[348];

2. Ili isplative, a tada se dio, koji je u prometu suvišan, vraća u banku radi isplate i prestaje da bude novac, pri čemu banka, naravno, mora da odredi kapital.

Dakle, surogat novca koji donosi kamate, odnosno svakog dana mijenja svoju vrijednost, već je zbog tog svojstva nepodesan da bude prometno sredstvo; ne treba se obavijestiti samo o cijeni robe u stvarnom novcu, nego i o cijeni papira. Cirižani bi morali biti lošiji poslovni ljudi nego što ih ja znam kad pri isplativosti potvrda ne bi sve njih brzo otpremili u banku radi isplate i opet upotrebljavali samo stari prijatni novac koji ne donosi kamatu. Tada bi kantonska banka imala, dakle, svoj vlastiti kapital i sve ono što može pozajmiti sa svih strana bilo bi određeno hipotekama i gledala bi odakle da dobije novi obrtni kapital.

Pri neisplativosti, međutim, bez daljnega prestaje da bude novac. Metalni ili dobri papirnati novac dobiva se iz vanjskog svijeta, koji je srećom ipak malo veći nego što je kanton Ciriš, i troši se budući da nijedan čovjek te glupe potvrde ne smatra novcem, jer one, kako Vi s pravom primjećujete, tada više ne predstavljaju ništa drugo nego založna pisma koja potječu s granice.

Ovo povjerljivo, molim da se ne kotisti u *moje* ime jer brošuricu, kao što je rečeno, nisam pročitao, a nisam imao ni vremena da pročitam klasičnu ekonomsku literaturu o tome; a iz glave se takve stvari, sa sigurnošću da se neće pogriješiti, ne mogu tek tako kritizirati. Besmislica je to u svakom slučaju.

M[arx] je u ponedjeljak ujutro stigao u Alžir, kamo smo ja i liječnici oduvijek željeli da ode, međutim, nije u tome uživao. Tamo ima nekog suca⁵ sa tribunal civil, bivšeg Bonapartinog prognanika,

⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 56. — ⁵ Fermé

koji je dosta proučavao odnose zajedničkog vlasništva Arapa i ponudio se da mu to razjasni.

Najljepši pozdrav Kautskom, također.

Vaš
F. E.

61

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 23. februara 1882.

Dragi prijatelju,

»Finicial Reform Almanach 1882« daje sledeće adrese:

Dilke, W. Ashton, 1, Hyde Park Gate, S. W.

dito, ser Ch., 76, Sloane st., S. W.

Vrativši se od Vas, našao sam pismo od dr Donkina (onoga koji je pre izvesnog vremena lečio Hartmana¹ a takode i porodicu Marx), u kome kaže:

»Pre nekoliko dana sam dobio pismo od Hartmana (sa zaglavljem 14, Huntley st. Bedford Sq.), gde me pita da li bi mogao da me poseti. Odmah sam odgovorio na njegovo pismo — dajući mu na izbor dva dana — ali do sada nisam imao od njega nikakvih vesti.

U slučaju da su se moja pisma zagubila, hoćete li mi javiti da li znate nešto o njemu. Ako ga možda vidite, recite mu, molim Vas, da može doći k meni ovde (60, Upper Berkeley st., W.) svaki dan između 11 i 12 časova izjutra.«

Da li biste bili tako dobri da saopštite Hartmanu prethodne re-dove? Pošto Donkinovo pismo nije stiglo, bojim se da je u pitanju neka greška u vezi sa *kućnim brojem*, za koji nisam siguran, pošto ga znam samo od Donkina. Prema tome, nisam u mogućnosti da sa sigurnošću stupim neposredno u vezu sa H[artmanom] te pribegavam Vašem posredništvu, utoliko pre što on, kako kažete, stanuje sasvim blizu Vas.

Odgovaram D[onkin]u da se nadam da ću mu kroz nekoliko dana dati tačnija obaveštenja; ako je moguće, postarajte se da mi donesete neke vesti o ovoj stvari u nedelju uveče.

Vaš

F. Engels

Prevod sa francuskog i engleskog

¹ L. N. Hartmana

62

Marx Jenny Longuet

u Aržantej^[349]

[Alžir] 23. februara 1882.

Drago dete,

Nastupilo je lepo vreme; stanujem u veoma udobnoj vili, iza alžirskih utvrđenja, na brežuljcima; jedino što mi je sada nužno jeste mir; nadam se da ću uskoro ponovo biti »bolji«.

Ljubim svu decu; pozdrav Longuet-u.

Tvoj najodaniji

Old Nick

Prevod s engleskog

63

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

[Alžir] 16. marta 82.

Hôtel Victoria

(Piši i dalje ovamo

aux soins des Fermé¹.)

Moje drago dijete,

Pošto mi je *Fermé* dao *Tvoje pismo*, poslao sam momka u Hôtel d'Orient da se raspita i tamo, a predali su mu *Tvoje pismo* za mene od 24. februara.

Sada ću dati kraći izvještaj o mom stanju i zdravlju.

S obzirom da je moj kašalj sve uporniji, da žestoko pljujem, imam nesanicu itd., pozvao sam dr Stephanna (koji liječi i ostale koji ovdje stanuju) i tako sam od 26. februara, kad me je prvi puta pregledao, njegov pacijent. On je veoma odlučan, pronicljiv čovjek. Ustanovio je da se moja lijeva strana, koja je oslabila od pleuritisa, uslijed nepovoljnih utjecaja koji su se gomilali od mog odlaska iz Pariza do sada, abnormalno ponaša u svojoj funkciji. Glavni lijek protiv toga je vé-sicatoires² (voda se iz lijeve strane leđa i lijeve strane pluća izvlači pomoću tatoieren³ s Collodion cantharidal), koji kod mene dobro djeluje, zatim sredstvo koje »umiruje« kašalj i najzad arseniad⁴ (bezukusan kao voda) poslije svakog obroka. *Ukoliko vrijeme dozvoli*, nastaviti ću moje dosadašnje umjerene jutarnje šetnje.

Na nesreću (da je povoljnije vrijeme, žestina kašlja [sigurno]⁵ bi sama od sebe iščezla) 6. marta počeo sam pljuvati krv, ali poslije 8. i 9. marta snažna [krvna kriza]⁶, neznatni preostali osjećaj bola trajao je do 12, a 13. je u potpunosti *nestao svaki trag krvarenja*. Dakle, tjedan dana te neprijatne epizode; dr Stephann je energično priskočio u pomoć: svako kretanje (razumljivo, šetnju) zabranio; almost ditto alles talk⁷; vrela kupke nogu itd. uz drastične medikamente. Za to vrijeme istovremeno sam se i dalje liječio s vé-sicatoires, tonics⁸ protiv kašlja itd., i zaista sam vanredno smanjio kašalj. I vrijeme se malo-pomalo promijenilo, premda još nije altogether comme il faut⁹. U mojoj vili na brežuljku (Hôtel Victoria) — ispred mene morski zaljev,

¹ dobrotom Ferméa — ² melem za izvlačenje plikova — ³ mazanja — ⁴ preparat arsena — ⁵ u rukopisu teško čitljivo — ⁶ u rukopisu teško čitljivo — ⁷ skoro isto tako i svaki razgovor — ⁸ ljekovitim napicima — ⁹ sasvim u redu

a pored mene vile koje se uzdižu u amfiteatralnom obliku — imam čak i bez šetnji [najbolji zrak]⁶ koji struji malom galerijom pred mojom i ostalim susjednim sobama, ili verandom koja predstavlja ulaz u prvi kat. Doktor će mi dozvoliti da šecem tek kad još jednom opet ispita corpus delicti¹⁰. Treba napomenuti: u zadnje vrijeme ne samo da se vratio apetit, nego je najzad također *opet uhvaćen san*. (Od 16. febr., in fact since the night in the Hôtel¹¹, u Parizu, Insomnie¹² je bez prekida trajala¹³ do navedenog trenutka.)

Take now all in all, the upshot is, as I too reported to London, that in this foolish, ill-calculated expedition, I am now just arrived again at that standard of health when I possessed it on leaving Maitland Park. I must, however, say that many visitors here too passed, and are passing still through the same trial. Since 10 years Alger had not such a failure of the winter season. Myself had had some doubts; there was the experience of the Isle of Wight¹²⁵ and other corners, but Engels and Donkin fired each other mutually into African furor, neither one nor the other getting any special information, considering that in regard to temperature this year was extraordinary. I had now and again by innuendo given to understand to begin at least by Mentone (or Nizza) as Lawrow had received from Russian friends very favourable news, but all this was ruled down by my sanguine good old Fred, who, I repeat it, I say it amongst you and myself, may easily kill some one out of love.¹⁴

I must tell you that in this Villa-Hôtel, the two ladies, its managers, did everything in my service, no care nor attention neglecting. And as to the operations relating to the vésicatoires, a young Pharmacien, Mr. Casthelaz (with his mother he is here as a patient ever since December) is so kind as to tatoo me, then open the wassergefüllten Blasen, then put linen on the somewhat rough skin etc. He does all such things in the most genteel way, and offers these voluntary services in the most delicate manner.¹⁵

¹⁰ izmučeno tijelo — ¹¹ u stvari od noći u hotelu — ¹² nesanica — ¹³ u rukopisu: slušala — ¹⁴ Sve u svemu, kao što sam također izvjestio u London, u toj budalastoj, loše promišljenoj ekspediciji najzad sam opet sasvim takvog zdravstvenog stanja kao što sam bio kad sam odlazio iz Maitland Parka. Ipak, moram reći da su ovdje mnogi posjetioci prepatili i još pate od istih nezgoda. Već 10 godina Alžir nije imao tako lošu zimsku sezonu. Ja sam lično ponešto sumnjao, imao sam iskustvo s otokom Vajt i drugim krajevima, ali Engels i Donkin zagrijali su jedan drugoga za tu afričku ludost, a da ni jedan ni drugi nije imao posebne informacije, iako je u pogledu temperature ova godina bila neuobičajena. Na osnovu povremenih migova shvatio sam da treba početi s Mentonom (ili Nicom), jer je Lavrov otuda dobio veoma povoljne vijesti od svojih ruskih prijatelja, ali moj stari dobri sangvinični prijatelj Fred, koji bi, ponavljam — ali to samo među nama — mogao lako iz ljubavi da ubije nekog, za sve to nije mario. — ¹⁵ Moram Ti reći da su mi u tom hotelu-vili dvije dame koje ga vode pomagale u svemu, ne propuštajući ni brigu ni pažnju.

Vjerovatno nema ništa čarobnije nego grad Alžir, a naročito od Campagne¹⁶ toga grada za vrijeme i prije ljeta; čovjek bi se osjećao kao u 1001 noći, naročito — pretpostavivši zdrave odnose — da su svi moji dragi (posebno ne treba zaboraviti grandsons¹⁷) okupljeni oko mene. Bio sam uvijek razdragan kad sam od Tebe dobivao vijesti o dragim mališanima; i Tussy mi je pisala da stalno misli na dječicu i da ih stalno vidi kraj sebe. Teško da ću¹⁸ prije 4 tjedna moći napustiti ovo boravište, jer najprije treba da me dr Stephann temeljito izliječi, a tek onda moram zaista početi sa stvarnim liječenjem sa zrakom (uz pretpostavku da all then as to weather altogether settled¹⁹).

»Justice« (i polemiku sa »Citoyen«) nisam vidio, a također nijedan od pariskih listova osim »Égalité«. Drago mi je što iz Tvog pisma saznam da je Tussy s puno takta sprečila katastrofu.^[350] Kad Lissagarayeva »Bataille« počne da napada, nadam se da ćeš mi poslati prvi od njenih brojeva; I do not believe in a grelt result; mais qui vivra verra²⁰.

Good²¹ Fermé me je za vrijeme mojih prvih dana (još u Hôtel d'Orient) premorio, mislim, *naterao me da obilazim cijeli grad*, a isto mi tako *overtalk*. All this I put at once an end to this, makind him understood that I was an invalid.²² Ali mislio je to vrlo pošteno; on sada zna da su mir, solitude²³, šutnja za mene građanska dužnost.

Poljubi sve mališane. Pozdravi Longuet-a. I mnogo poljubaca Tebi, drago dijete.

Tvoj
Old Nick

A u pogledu operacija koje se odnose na melem za izvlačenje plikova, jedan mladi apotekar, Mr. Casthelaz (on je ovdje već od decembra sa svojom majkom kao pacijent), tako je ljubazan da me maže, otvara mi vodom napunjene plikove, zatim stavlja laneno platno na prilično hrapavu kožu itd. On sve to radi veoma nježno i nudi te besplatne usluge na krajnje taktičan način. — ¹⁶ okolice — ¹⁷ unuke [Jean, Henri, Edgar i Marcel Longuet] — ¹⁸ u rukopisu teško čitljivo — ¹⁹ se je vrijeme u cjelini poboljšalo — ²⁰ ja ne vjerujem u veliki uspjeh; no, živi bili pa vidjeli. — ²¹ Dobri — ²² i *suviše mnogo napričao*. Zatim sam svemu tome stao na kraj i objasnio mu da sam ja invalid. — ²³ usamljenost

Marx Paulu Lafargue-u

u Pariz^[351]

[Alžir] ponedjeljak, 20. marta [1882]

Dragi moj Paule,

Vaše drago pismo od 16. marta uručeno mi je danas (20-og), tako da je ono, po svoj prilici, putovalo mnogo manje vremena nego što uopšte putuju pisma iz Londona.

Pre svega, hrabri moj Gaskonjče, »šta znači Gornja Mustafa«? Mustafa je osobno ime, kao John. Kad se izađe iz Alžira ulicom d'Isly, vidi se duga ulica; s jedne njene strane, kraj podnožja bregova, dižu se vile u mavarskom stilu okružene vrtovima (jedna od tih vila je hotel »Victoria«); s druge strane — duž puta — nižu se kuće, koje se spuštaju terasasto. Sve to zajedno naziva se »Gornja Mustafa«. Donja Mustafa počinje kod padine Gornje Mustafe i pruža se do samog mora. Obe Mustafe obrazuju jednu opštinu (Mustafa), čiji Maire¹ (taj čovek nema ni arapsko ni francusko ime nego nemačko) daje s vremena na vreme razna saopštenja svojim građanima putem zvaničnih objava; kao što vidite, režim je veoma blag. U ulici Gornje Mustafe stalno se grade nove kuće, ruše stare i slično, ali, iako su radnici koji se bave tim poslom ljudi zdravi i domoroci, oni, ipak, posle prva tri dana rada zarade groznicu. Zbog toga se deo njihove plate sastoji od svakodnevne doze kinina koju im isporučuju preduzimači. Isti se običaj može zapaziti u raznim mestima Južne Amerike.

Dragi moj augure, tako ste dobro obavešteni da pišete: »Mora da proždirete sve francuske novine koje se prodaju u Alžiru«; u stvari, ne čitam čak ni ono nekoliko listova koje dobijaju iz Pariza drugi stanovari hotela »Victoria«: moje celokupno političko čitanje ograničeno je na telegrafske vesti lista »La Petit Colon« (alžirski listić sličan pariskim listovima: »Le Petit Journal«, »La Petite République Française« i dr.). Eto, to je sve.

Jenny mi je pisala da šalje Longuet-ove članke, koje Vi takođe pominjete, no ja ih nisam dobio. Jedini list koji dobijam iz Londona jeste »L'Égalité«, ali njega nije moguće nazvati listom.

Čudak ste Vi, Saint Paul! Odakle Vam to i ko Vam je rekao da moram »mazati kožu jodom«? Prekinućete me i reći da je to obična sitnica, ali u tome leži Vaš metod »materijalnog fakta«. *Ex ungue leonem!*² I, zaista, umesto Vaših »premazivanja kože jodom«, moram davati da

¹ predsednik — ² Po kandžama se lav poznaje.

mi se našaraju leđa kantaridskim kolodijumom, da bi se izvlačila tečnost. Prvi put kad sam ugledao tako obrađen svoj levi bok (grudi i leđa), on me je podsetio na minijaturnu baštu zasejanu dinjama. Od 16. marta, kad sam pisao Engelsu^[2], ni na leđima ni na grudima (ove poslednje su, sa svoje strane, iscrtane) nema nijednog suhog mestašca, na kome bi se mogla obnoviti ova operacija; ona se ne može izvršiti pre 22. o. m.

Vi kažete: »Prilažem pozivnicu koja će Vas naterati u smeh.« *Es regular*.³ Ali, kako hoćete da se smajem, kad se »priloženo« pismo još uvek nalazi u Vašim rukama? Kad bude moguće, podsetiću g. Ferméa na njegovog bivšeg druga — prudonistu Lafargue-a. Sada pak, dok mi lekar ne dozvoli da izlazim koristim ovo vreme da ne dopustim nikome ni privatne posete ni dugotrajne razgovore.

Kiše i dalje padaju. Tolike čudi klime: vreme se menja iz časa u čas, prolazeći kroz sve faze ili praveći iznenadne skokove iz jedne krajnosti u drugu. Pri svem tom se primećuje tendencija ka postepenom poboljšanju, ali treba čekati. I kad čovek pomisli da se od samog mog odlaska u Marsej sve do današnjeg dana neprekidno zadržalo najlepše vreme i u Nici i u Mentonu. No, bila je to fiksna-ideja — nisam ja odgovoran za nju nego afričko sunce i ovdašnji čudotvorni vazduh!

Prošle subote smo sahranili u Gornjoj Mustafi jednog od naših sustanara u »Victoriji«, po imenu Armand-a Magnadère; bio je to sasvim mlad čovek, koga su pariski lekari poslali ovamo; radio je u jednoj pariskoj banci; poslodavci su produžili da mu isplaćuju platu u Alžiru. Da bi učinili zadovoljstvo njegovoj majci, oni su telegrafski uredili da se njegov leš ekshumira i uputi u Pariz — i sve to na njihov račun. Takva izdašnost se retko susreće čak i kod ljudi koji obrću »tuđim novcem«.

Moj san se postepeno vraća; ko nije patio od nesаницe ne može osećati to blaženstvo, kada se, najzad, razvejava užas besanih noći!

Pozdrav mom malom Cacadou-u i svima ostalima.

Vaš
K. Marx

³ Tačno.

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

[Alžir] ponedjeljak, 27. marta 1882.

Drago moje dete,

Primio sam danas (27. marta) Tvoje pismo; znaš kako sam uvek srećan kad dobijem vesti od Tebe. Moji izveštaji nisu Ti skrivali ono najgore i zato se takođe možeš osećati potpuno sigurno da *govorim čistu istinu* kad Ti javljam da se od datuma mog poslednjeg pisma Tebi¹ stanje moga zdravlja postepeno poboljšava. Nema više nesanice (ona je najgora od svega), niti lošeg apetita, niti jakih napada kašlja; kašalj je zaista znatno oslabio. Razume se, *vésicatoires*² se mogu, zbog svog intenzivnog dejstva, primjenjivati samo jedanput nedeljno; stoga zalečivanje maramice na levoj strani (glavno plućno tkivo nije uopšte dotaknuto) mora malo potrajati. Naravno, vreme je krajnje nepostojano, sa iznenadnim promenama, burama, žegom, hladnoćom, kišom, u stvari samo sa retkim povoljnim intervalima, — stalan topao i suv vazduh *koji odgovara godišnjem dobu* još uvek je predmet velike *desideratum*³. Juče sam, na primer, pomislio da je nastupila prekretnica — svanuo je divan dan i ja sam išao u šetnju — ali danas je nebo sivo (sa crnkastim prelivima), kiša lije, vetar zavija. Ljudi su se ovde sasvim izmorili, jer ne sme se bez prestanka ponavljati: takvo vreme od decembra (uključno) potpuno je nenormalno za Alžir. Stvar je u tome što je najpre trebalo raspitati se a ne krenuti *chasse aux oies sauvages*⁴.

*Entre nous*⁵: mada je vreme na ostrvu Vajt^[25] bilo nepovoljno, ipak se moje zdravlje toliko poboljšalo da su se ljudi čudili kad sam se vratio u London. Ali sam tada imao *mir* u Ventnoru; u Londonu, naprotiv, Engelsova uzrujanost (pa i Lafargue, vojni lekar, mislio je da su mi jedino potrebne »šetnje«, čist vazduh itd.) u stvari mi je škodila: osećao sam da to više ne mogu izdržati; otuda moja nestrpljivost da po svaku cenu odem iz Londona! Ljudi mogu ubiti nekog iz istinske najiskrenije ljubavi; u sličnim slučajevima ništa nije opasnije za rekonvalescenta!

Kao što sam ti pisao⁶, drago dete, imam sreću da budem u društvu dobronamernih, ljubaznih i nepretencioznih ljudi (švajcarskih Francuza i pravih Francuza; ni Nemaca ni Engleza nema u mojoj vili-hotelu).

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 63. — ² flasteri — ³ želje — ⁴ grlom u jagode — ⁵ među nama rečeno — ⁶ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 63.

G. Maurice Casthelaz me leći kao volonter, pod rukovodstvom dr Stephanna; čak ni Nym⁷ ne bi bila brižnija i pažljivija. Zato, dete moje, ne sekiraj se zbog mog tobožnjeg bespomoćnog stanja. Ima dovoljno i muške i ženske nege; a, s druge strane, povlastica je »pacijenta« da čuti, da se drži po strani, itd. kad god pretpostavljam samoću ili ne obraćam pažnju na društvo.

Uopšte uzev, potpuno sam zanemario francusku, englesku itd. dnevnu štampu; čitam samo telegrafske vesti. Ono što sam želeo, na primer, bili su Longuet-ovi članci o grève⁸ (Lafargue mi je mnogo hvalio te članke u svom pismu). Što se tiče Massard-ove gluposti, do sada ništa ne znam osim onog što si mi ti pisala.

Piši Hirschu⁹ da mi pošalje svoj članak iz časopisa g-de Adam^[352]. Kako bih želeo da mi jednog lepog dana leteći čilim donese ovamo Johnnija; kako bi se moj dragi dečko divio Mavrima, Arapima, Berberima, Turcima, crncima, jednom reći ovom Vavilonu i nošnjama (u većini poetičnim) ovog istočnjačkog sveta, izmešanog sa »civilizovanim« Francuzima itd.¹⁰ i dosadnim Britancima. Poljubi takođe mog slatkog Harryja, plemenitog Vuka i prekrasnoga Pa!¹⁰

A sada, zbogom, moje najbolje dete; isporuči takođe moj pozdrav Longuet-u.

Tvoj
Old Nick

Ni o kakvom radu sada nema ni govora; čak ni o ispravljanju *Kapitala* za novo izdanje.^[307]

Prevod s engleskog

⁷ Helena Demuth — ⁸ štrajku — ⁹ Carl Hirschu — ¹⁰ Marcel Longuet

66

Engels Henryju Mayersu Hyndmanu
u London^[353]

[London, oko 31. marta 1882]

Dragi gospodine,

Zahvaljujem Vam na brošuri^[354] koju ste mi poslali. Milo mi je što je slavni stari Tom Spence ponovo izvučen na svetlost dana.

Veoma ću se radovati da se s Vama lično upoznam čim se budete pomirili sa mojim prijateljem Marxom, koga, kao što vidim, sada možete sebi dozvoliti da citirate.

Vaš odani

F. E.

Prevod s engleskog

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

[Alžir] 6. aprila 1882.

Milo moje dete,

Upravo mi je sudija Fermé doneo Tvoje pismo od 31. marta; uvek se silno radujem Tvojim pismima, ali, drago moje dete, kako samo nalaziš vremena da ih pišeš? Često s brigom mislim na Tvoje malo domaćinstvo, ograničeno na usluge te čudne ptice Emilie, a četiri mališana bi sama progutala čitavo radno vreme veštije služavke.

Fermé mi je takođe pre nekoliko dana uručio obećane brojeve lista »Justice« (u kojima su i Hirschove tvorevine preštampane iz časopisa g-de Adam^[352]). Longuet-ovi članci o »grève«¹ su veoma dobri. *Uzگرد budi rečeno*: On na jednom mestu kaže da je Lassalle samo izmislio reči (ne sam zakon^[355]) koji su razvili Ricardo, Turgot itd.^[356]). U stvari, ipak je on, Lassalle, pozajmio dobro poznati »kulturnim« Nemcima *izraz Goethea*, koji je sa svoje strane preinačio Sofoklove »večne nepromenljive zakone« u »večne gvozdene zakone«^[357].

Fermé je morao da sedi ćutke prema meni u mojoj sobi i da čita, dok sam završavao pismo Tussy (od nje sam istog dana dobio pismo a takođe i od Engelsa^[2]) da bi ga poslao sa hotelskom poštom u grad.

Danas očekujem dr Stephanna. Ako dođe, mogao bih ti javiti rezultate njegovog pregleda, pre nego što ti pošaljem ove redove sutra izjutra. Međutim, moje zdravlje se i dalje oporavlja na zadovoljavajući način, mada sporo za čoveka koji žudi da ponovo bude aktivan i da napusti taj *stupid métier*² *invalida*. Čitavo ovo odlaganje potiče od pomamnog alžirskog nevremena, potpuno nenormalnog, kakvo Fermé ne pamti otkako 12 godina boravi ovde. Vreme ostaje promenljivo, nestalno, ćudljivo; *aprilsko vreme*, sa iznenadnim prelazima iz sunčanog u kišno, iz toplog u hladno, studeno, sa nebom koje se iz prozračnog pretvara u natušteno, gotovo crno; i sa atmosferom koja iz suve prelazi u atmosferu prezasićenu vodenom parom; jednom rečju, vreme daleko od »ustaljenog« ili od vremena koje se stišava, postaje, ono što se ovde može smatrati prosečnim »normalnim« alžirskim »prolećem«. Ipak, kad vetar ne duva jako, kad nema kiše, aprilski rani časovi su prijatni, tako da sam mogao sebi da dopustim jutarnju šetnju danas, juče i prekjue; na taj način sam tri dana uzastopce uživao sat-dva u jutarnjim šetnjama.

¹ štrajku — ² stupidni zanat

Upravo me je prekinula vrea koja se razleže iz malenog terasastog vrtića (sveg u crvenom cveću) što uokviruje aleju prema našoj *verandi* (iza ove je prvi sprat naše vile), dok moja soba na drugom spratu (kao i još pet) izlazi na malu galeriju iznad verande; obe one gledaju na more, pred njima a sa svih strana je divna panorama. Dakle, buka me je privukla na galeriju, a kako bi se smejao pored mene, iz sveg srca, zanosno, taj mali Johnny, gledajući dole u vrtu pravog crnca, crnog kao gar, kako igra, svira na maloj violini, udara dugim metalnim kastanjeta, izvija telo gipkim pokretima i smešno nabira lice u široki osmeh. Ovi alžirski crnci bili su ranije uglavnom robovi Turaka, Arapa itd. ali su oslobođeni pod francuskom upravom.

No gle, *iza njega*, crnca, vidi se druga prilika, koja se dostojanstveno i prilično snishodljivo smeška crnčevom izvođenju. Ovo je *Mavar* (engleski — Moor, nemački — Mohr); *uzgred rečeno* u Alžiru *Mavre* nazivaju *Arapima*, njihova mala manjina, koja je napustila pustinju i svoje zajednice, živi u gradovima pored Evropljana. Oni su viši od prosečnog francuskog rasta, lice im je duguljasto, nos orlovski, oči krupne i blistave, kosa i brada crne, boja kože je *échelle*³, od gotovo bele do tamno bronzane. Njihova nošnja — čak i kad je u dronjcima — gospodstvena je i skladna, kratke *cullotte*⁴ (ili mantija, bolje reći toga od tanke bele vune), ili *capot à capuchon*⁵; za pokrivanje glave (čemu služi i *kapuljača* pri ružnom vremenu, suviše velikoj žezi itd.) upotrebljavaju turban ili parče belog muslina potpasanog oko *čakšira*; obično ostavljaju noge obnažene, stopala takode, a ređe nose *patike* od žutog ili crvenog safijana.

Čak i najsiromašniji Mavar prevazilazi najvećeg evropskog glumca u »art de se draper« dans son capot⁶ i da izgleda prirodan, ljubak i dostojanstven, bilo da korača ili da stoji (*kada jašu* na svojim mazgama ili magarcima ili izuzetno na konjima, — uvek prebacivši obe noge na jednu stranu umesto da kao Evropljani obema nogama opkorače konja — tada pružaju sliku sanjalačke nehajnosti).

Pomenuti Mavar — iza crnca u našem vrtu — iz sveg glasa nudi »pomorandže« i »pevce« (računajući tu i kokoške), čudnovat spoj artikala za prodaju. Između Mavra, veličanstvenog čak i tada, i crnog plesača koji se ceri, šepuri se jedna životinja — neobično tašt *paun* (pripada jednom od žitelja našeg hotela) sa svojim čudesno plavim vratom i dugim kitnjastim repom. Kako bih voleo da čujem zvonki smeh mog Johnnija pred prizorom ovog trija!

Sada je 4 sata posle podne (deo popodneva proveo sam, naravno, u razgovoru sa Ferméom, koji mi je doneo Tvoje pismo a onda se vratio u Alžir). Kiša lije, iznenadno sniženje temperature je krajnje neprijatno. Moji najsrdačniji pozdravi dr Dourlen-u!

³ svih nijansi — ⁴ čakšire — ⁵ plašt sa kapuljačom — ⁶ »veštini da se umota« u plašt

7. aprila, 82.

Kiša je padala celu noć; jutros je oblačno ali nema kiše; vazduh je prijatan ali prezasićen vodenom parom. Šetao sam jedan čas (od 9 do 10 pre podne), bojeći se da me ne iznenadi kiša — no još je nema. Pošto dr Stephann nije dolazio ni juče ni prekjuče, pisao sam mu jutros, ali u svakom slučaju ovi redovi, da bih ih otpremio još danas, ne mogu čekati doktorov pregled. On se neće pojaviti pre 5 sati posle podne. Vidiš, dobar je znak što me doktor malo zanemaruje; drugim rečima, više nije toliko zabrinut da bi svoje posete obavljao u tačno određenim kratkim vremenskim razmacima.

Kako ću se osećati srećnim kad se vratim svojim unucima i njihovoj čudesnoj mami! Uopšte nisam sklon da produžujem boravak ovde više nego što lekar smatra bezuslovno potrebnim.

Puno poljubaca od Tvog

Old Nicka

Prilažem isečak iz nemačko-američkog lista koji mi je poslao Engels; to je zabavna kritika najnovije »nemačke lakejske poezije«. Nadam se da će se Longuet potruditi da razume.^[358]

Milo dete, već sam bio zapečatio ovo pismo ali sam morao da ga otvorim. Dr Stephann je došao nešto ranije nego što sam ga očekivao. Novi pregled ga je doveo da zaključka — veoma mi je milo što Ti to mogu javiti — da se za ovo vreme moja leva strana oporavila gotovo isto tako dobro kao i desna.

Prevod s engleskog

68

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London.

122, Regent's Park Road
[London] 10. aprila 1882.

Dragi Lavrove,

Sa zahvalnošću Vam vraćam otiske^[315]. Učinio bih to ranije, da se nisam nadao da ću Vas videti sinoć i reći Vam: *«Христѣосъ воскресъ-ли онъ?»*^[359]

Hoćete li biti tako dobri da mi pozajmite na nekoliko dana nemački rukopis predgovora? *«Sozialdemokrat»* nas je molio da mu ga pošaljemo i pošto je on štampan u listu *«Народная Воля»* (ponosim se što smo njeni saradnici), to više ne može biti nezgodno.

Iskreno Vaš

F. Engels

Naša misao mi izgleda vrlo dobro prenesena.

Prevod sa francuskog

69

Engels Bertholdu Sparru

u London

(koncept)

[London] 12. 4. 82.

Vrlo poštovani gospodine,

Ne poznajem niti Vas a ni gospodina K. Schmidta na koga se pozivate.^[360] Ukoliko ste mislili na gospodina K. Schneidta, anarhistu, onda će Vas on uvesti u klub Rose Street^[361] i moći da Vam pribavi pomoć. S obzirom na način na koji ljudi iz lista »Freiheit« nasrću na socijaldemokratsku partiju u Njemačkoj^[362], ja nikako ne mogu da se osjetim pozvanim da potpomažem pristaše tog pravca. Međutim, ja ne znam kojim pravcu Vi pripadate, a kao što je poznato Njemački klub^[363], koji je uz veliku partiju u Njemačkoj, nalazi se u Tottenham Street 49 i izgleda mi nepojmljivim da bi oba ta kluba pustila izbjeglog partijskog druga da umre od gladi. — Moja sredstva teško će mi dopustiti da potpomažem pristaše drugih, protivničkih pravaca, kad se uslijed progona njemačke policije članovi velike socijaldemokratske partije nalaze u teškoj nevolji. Ukoliko se, međutim, društvo u Tottenham Street pokaže spremnim da učini nešto za Vas, ja ću rado dati svoj prilog.

Sasvim odani

70

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken¹⁸⁶⁴

[London, 13. aprila 1882]

Dragi S[orge],

Danas su Ti poštom poslani oni brojevi lista »*Egalité*« koji su izašli. Nastavak slijedi. Marx je u Alžiru, imao je ponovni napad pleuritisa koji je sada gotovo prevladan. Ali slijedeće zime morat će se sigurno veoma čuvati. Nadam se da će Tvoje pismo uskoro stići. Što radi Tvoj sin¹? Najljepši pozdrav od

Tvoga

F. E.

¹ Adolph Sorge

Marx Lauri Lafargue

u London

[Alžir] četvrtak, 13. aprila 82.

Najdraža Cacadou,

Prebacujem sebi što Ti nisam opet pisao, kao da odavde nema ništa posebno da se izvjesti. Kako često mislim na Tebe, u Istburnu, na bolesničkoj postelji moje Jenny⁽³⁶⁵⁾, pri svakodnevnim odanim posjetama tako osvježavajućim za mrzovoljnog Old Nicka. Ali Ti, drago dijete, treba da znaš: prošlog i ovog tjedna je Ferméov uskršnji odmor. Njegov stan je u rue Michelet (tako je nazvan dio route Mustapha supérieur) na dnu brežuljka s kojeg gleda Hôtel Victoria. Za njega tamo to je jako blizu, iako se mora »verati« jer gore no vodi prokrčena staza. Zaista me je tokom tog vremena često posjećivao, tako da su se moja poslijepodneva, s najboljom voljom predviđena za pisanje, izjalovila. — Inače nije neprijatan gost, Mr. Fermé, ne bez humora. Kad sam mu dao na čitanje »Citoyen« i »Égalité« došao je poslije toga jako se smijući Guesde-ovom »Terorizmu budućnosti«, dok su štampana slova anticipando giljotinirala i posljednjeg buržuja-tlačitelja. Fermé ne voli Alžir, njemu i njegovoj porodici (koja često boluje od groznice itd.) ne odgovara klima, premda su svi njeni članovi »des indigènes« à commencer par Madame l'épouse¹. A prije svega zato što je sudačka plaća jedva dovoljna za veoma skroman život. U kolonijalnom glavnom gradu život je uvijek skup. S jednim se on slaže, elsewhere², ni u jednom gradu koji je ujedno sjedište centralne vlasti nema takvog laisser faire, laisser passer³: policija svedena na najnužniji minimum; nečuveno javno sans gêne⁴; to je uveo maurski element. Muslimani zaista ne poznaju subordinaciju: oni nisu niti »podanici« ni »Administrés«⁵, nikakvog autoriteta osim u politicis⁶, u tome je veliko nerazumijevanje od strane Evropljana. Malo je policije u Alžiru, koja se, osim toga, najvećim dijelom sastoji od indigènes⁷. Pa ipak, i pored tog darmara narodnih elemenata i beskrupulozne prirode, sukobi su često neizbježni, pri čemu su Katalonci sačuvali svoj stari glas: njihovi bijeli ili crveni pojasevi, koje nose kao Mauri itd. oko svojih ogrtača, a ne kao Francuzi ispod odijela, sakrivaju često kao »pribadača« — *duge kame* s kojima se ta djeca Katalonije bez daljnega nepristrano »služe« protiv Talijana, Francuza itd. i domorodaca. Uputno:

¹ »domoroci«, počevši od gospode supruge — ² nigdje — ³ neuplitanja u tok stvari — ⁴ neustručavanje — ⁵ »potčinjeni« — ⁶ politici — ⁷ domorodaca

prije nekoliko dana u pokrajini Oran uhvaćena je banda koja je pravila lažan novac, a među njima i njihov voda, bivši španjolski oficir; pokazalo se da je njihova evropska agentura u glavnom gradu Katalonije — Barceloni! Dio momaka nije zatvoren, pobjegao je u Španjolsku. Tu novost, kao i njoj slične, saznajem od Ferméa. On je od francuske vlade dobio 2 različite povoljne ponude; *prvo*, za Novu Kaledoniju, gdje je ujedno ovlašten da uvede novu sudsku uredbu, s 10 000 fr. dohotka (s besplatnim putovanjem do tamo za njega i porodicu i pošto tamo stigne sa službenim besplatnim stanom); *drugo*, ili za *Tunis*, gdje bi također imao viši sudski položaj nego ovdje, i s mnogo povoljnijim uvjetima. Kroz neko vrijeme treba da donese odluku; prihvatit će jedan od ta dva prijedloga.

S gospodina Ferméa prirodni prelaz na *vrijeme*, jer ga on bespoštedno proklinje. — Od vazmenca (uklj.) nisam propustio nijednu jutarnju šetnju, iako tek jučer (12-og) i danas nema aprilske ćudljivosti. *Jučer*, bien que nous subissions le léger siroco et, par conséquent, quelques coups de vent, ce fut le maximum du beau temps: à 9 heures le matin (le 12) la température à l'ombre fut de 19.5°, et celle au soleil, de 35°. I pored jutarnje šetnje (12-og) popodne sam posjetio Alžir da u tamošnjoj luci pogledam rusku oklopnjaču »Petar Veliki«, koja je stigla prije nekoliko dana.

Zvanična meteorološka služba najavljuje intenzivna atmosferska kretanja za 15-16. aprila (orage⁹), 19, 21, 25, 27, 29, 30. aprila; pa ipak vrijeme će u cjelini na kraju aprila biti dobro; ali ujedno treba strepiti da će s *majom*, kao kompenzacija *što nema pravog alžirskog proljeća* (ta počelo je tek jučer), odmah nastupiti nepodnošljive ljetne vrućine. However that may be¹⁰, ja nisam spreman da poslužim vremenu kao corpus vile¹¹ za oglednu stanicu. Poslije 4 i po mjeseca sasvim abnormalnog karaktera, ni sam davo ne zna what Algeria may have in store¹². Velik broj mudrih ljudi (među njima i l'illustre¹³ »Ranc«) napustio je prekjucher afričku obalu. Ja ostajem samo dok dr Stephann ne izjavi da se lijeva strana oporavila, bez obzira na ožiljak od preboljenog pleuritisa za koji, naravno, doctissimis dr Donkin i dr Hume znaju. Pri tome je najneugodnije do sada stalno ponavljanje kašlja, pa makar within moderate limits; pored svega toga i često dosadno.

Prekid najprijetnije vrste: Knocks at the door; Entrez!¹⁵ Gospoda Rosalie (one of the serving spirits¹⁶) donosi mi pismo od Tebe, draga Cacadou, i od brave Gascon¹⁷, dugo pismo na čijem je papiru, kao na omotnici, zvanični štambilj: »L'Union Nationale«^[366]. Ovaj put izgleda

⁹ usprkos laganom jugu i nekoliko udara vjetra, najdivnije vrijeme: u 9 sati ujutro (12-og) temperatura je bila 19.5° u sjeni i 35° na suncu — ⁹ nevrijeme — ¹⁰ Kako god bilo — ¹¹ objekt — ¹² što još Alžir sprema — ¹³ čuveni — ¹⁴ u umjerenim granicama — ¹⁵ Kucanje na vrata; Naprijed — ¹⁶ jedan od uslužnih duhova — ¹⁷ valjanog Gaskonjca [Paul Lafargue]

da je uspešno. Ce n'est pas une de ces entreprises patronnées par Mr. Ch. Hirsch!¹⁸ Dakako, s druge strane, moja Cacadou mi je sada bliže! Ne mislim još tako neposredno. Osim toga, za mene je izvjesna kompenzacija i to što je za Jennychen i njenu djecu¹⁹ aunty²⁰ Cacadou od tako velike koristi; za to nije potrebno da se cijele godine sjedi u Londonu; Pariz je tako blizu. A-propos. *Da li je Lafargue* poslao nastavak članka u Petrograd?^[367] (Ne znam što je bilo od prve pošiljke.) Veoma je važno da se u Petrogradu teren ne izgubi; njegova će važnost svakim danom rasti! A u tom smislu i za dopisnika!

Drugi prekid: To je 1 o'clock p. m.²¹ i obećao sam da ću zajedno s gospodom Casthelaz, son fils²² i još jednim od naših Compensionnaire²³, gospodom Claude (de Neufchâtel), posjetiti »*Jardin du Hammam* ou²⁴ »*Jardin d'Essai*«. Mora se natrag before dinner (6 o'clock p. m.)²⁵, poslije kojeg se every effort at writing never as yet dared upon by me²⁶. Dakle, do jutra ništa. Samo u prilogu to the useful knowledge of Cacadou I allow myself to remark, that on that very Hamma took place the landing of 24 000 soldiers under the commandment of Charles V, emperor, (or Carlos I, according to the Spaniards) on 23 October 1541^[368]; 8 days later he had to ship the beaux restes de son armée détruite sur les vaisseaux échappés à la tempête du 26, et ralliés à grand' peine par Doria, à Matifou. Ce dernier lieu où finit la baie d'Alger c. à d. - le cap Matifou - opposite, on the east, to Algiers, is to be espied, par des bonnes lunettes, by myself from Hôtel Victorias gallery.²⁷

*Vendredi*²⁸, 14. aprila

I commence this letter *at the moment* when I have a few lines to be added to the foregoing, that is to say at about 1 o'clock p. m. The day ended yesterday as fine as that on the 12th. Both the *evenings* 12 and 13 (about 8 hours p. m.) were warm — quite exceptional this — but cool (relatively) at the same time, hence really delightful. This morning the warmth a little more »heavy«, and just since two hours

¹⁸ To nije jedno od onih poduzeća koja su pod pokroviteljstvom gospodina C. Hirscha! — ¹⁹ Jean, Henri, Edgar i Marcel Longuet — ²⁰ tetica — ²¹ 1 sat popodne — ²² njenim sinom — ²³ gostiju pansiona — ²⁴ ili — ²⁵ prije jela (6 sati popodne) — ²⁶ do sada još nisam odvažio na pisanje — ²⁷ radi korisnog obaviještenja Cacadu dozvoljavam sebi da primijetim da se je na tom istom Hamma 23. oktobra 1541. odigralo iskrcavanje 24 000 vojnika pod komandom cara Karla V (ili Carlosa I, kako ga nazivaju Španjolci); 8 dana kasnije morao je da ukrca ostatke svojih razbijenih trupa na brodove koji su se spasili od nevremena od 26. i koje je s velikom mukom opet sakupio Doria kod Matifoua. To mjesto, na kojem završava zaljev Alžira, tj. rt Matifou — na istoku — prema Alžiru mogu s dobrim dalekozorom da vidim s galerije hotela Victoria. — ²⁸ *Petak*

the wind blows violently, probably the «orage» predicted yesterday from 14 - 15.²⁹

Yesterday at 1 o'clock p. m. we went down to Inferior Mustapha whence the tram brought us to *Jardin Hamma* or *Jardin d'Essai*, the which used for «*Promenade Publique*» with occasional military music, as «*pépinière*» for the production and diffusion of the indigenous vegetables, at last for the purpose of *scientific botanical experiments* and as a *garden of «acclimatation»*. — This all encloses a very large ground, part of which is, mountainous, the other belonging to the plain. In order to see more minutely, you would want at least a whole day, and beside being somebody with you a *connaisseur*, f. i. like M. Fermés friend and old Fourieriste, M. Durando, professor of botanics, who is the leader of a section of the «Club Alpin Français» on its regular Sunday excursions. (I very much regretted that my bodily circumstances and the Dr. Stephanns strict prohibition till now did not yet allow me to share in these excursions, having 3 times invited thereto.)³⁰

Well, before entering the «Jardin d'Essai» we took coffee, of course in the free air, a Mauresque «café». The Maure prepared it excellently, we were on a bank. On a rough table, in inclined positions, their legs crossed, half a dozen Maure visitors...³¹ were delighted in their small «cafétières» (everyone gets one of his own) and together playing at cards (a conquest this on them of civilisation). Most striking this spectacle: Some these Maures were dressed pretentiously, even richly, others in, for once I dare call it *blouses*, sometime of white woollen appearance, now in rags and tatters — but in the eyes of a true Musulman such accidents, good or bad luck, do not distinguish Mahomets children. *Absolute equality in their social intercourse*, not affected;

²⁹ Započinjem ovo pismo u trenutku kada treba da dodam nekoliko redaka pret-hodnom, tj. oko 1 sat popodne. Jučerašnji dan završio je tako lijepo kao onaj od 12-og. Obje večeri 12. i 13 (oko 8 sati navečer) bile su tople — to je sasvim neobično — ali istovremeno (razmjerno) hladne, zbog toga zaista divne. Jutros je vrućina bila malo «teža» i već dva sata snažno puše vjetar, vjerojatno «nevrijeme» koje je jučer predviđeno za 14 - 15. — ³⁰ Jučer u 1 sat popodne sišli smo do Inferior Mustapha, odakle nas je tramvaj doveo do *Jardin Hamma* ili *Jardin d'Essai*, koji se koristi kao «*javno šetalište*» s povremenom vojnom muzikom, kao «*rasadnik*» za gajenje i rasprostranjivanje domaćih vrsta povrća, najzad za *naučne botaničke opite* i kao *vrt «aklimatizacije»*. Sve to obuhvaća veoma veliku površinu, čiji je jedan dio brdovit, a drugi je ravnica. Da bi se sve bolje razgledalo potreban je bar cijeli dan, a osim toga i pratilac, *poznavač*, kao što je npr. prijatelj gospodina Ferméa i stari pri-staša Fourier-a, gospodin Durando, profesor botanike, koji je vođa sekcije kluba «Club Alpin Français» prilikom njenih redovnih nedeljnih izleta. (Veoma sam po-žalio što mi moje tjelesno stanje i stroga zabrana dr Stephanna do sada nisu doz-voljavali da sudjelujem u tim izletima, na koje sam bio 3 puta pozivan.) — ³¹ u rukopisu teško čitljivo

on the contrary, only when demoralized, they become aware of it; as to the hatred against Christians and the hope of an ultimate victory over these infidels, their politicians justly consider this same feeling and practice of absolute equality (not of wealth or position but of personality) a guarantee of keeping up the one, of not giving up the latter.³² (Pa ipak, oni će without a revolutionary movement³³ otići do đavola.)

In regard to the plain part of the *Jardin d'Essai* I remark only: It is cut by three great longitudinal «allées» of a wonderful beauty; opposite to the principal entry is the «allée» of the platanes; then the «allée des palmiers» ended by an oasis of immense 72 «palmiers», limited by the railway and the sea; at last the «allée» of the magnolia and a sort of figues (ficus roxburghi). These three great «allées» are themselves cut by many others crossing them, such as the long «allée des bambous» astonishing, the «allée» of «palmiers à chanvre», the «dragoniers», the «eucalyptus» (blue gum of Tasmania) etc. (the latter are of an extraordinary quick vegetation).

Of course, these sorts of allées³⁴ ne mogu se gajiti u evropskim »Jardins d'acclimatation«.

U velikom krugu okruženom platanama svirala je popodnevna vojna muzika; podoficir, dirigent u običnoj francuskoj uniformi; naprotiv, svirači — obični vojnici — u crvenim širokim dimijama (isto-

³² Dakle, prije nego što smo stupili na »Jardin d'Essai« popili smo kavu, naravno, na otvorenom, maursku »café«. Maur ju je izvanredno pripremio, sjedili smo na klupi. Za hrapavim stolom, u pognutom položaju, s ukrštenim nogama, pola tuceta maurskih gostiju . . . uživalo je u svojim malim »bircima za kavu« (svaki dobiva svoj vlastiti) i zajedno kartalo (to je pobjeda koju je civilizacija izvojevala nad njima). Krajnje upečatljiva predstava: neki od tih Maura bili su obučeni pretenciozno, dapače bogato, drugi su imali, usudujem se da to ovaj put nazovem, *košulje*, nekoć bijelog vunenog izgleda, sada u dronjcima i prnjama — ali u očima pravog muslimana takvi događaji dobre ili zle sreće ne prave razliku između Muhamedove djece. *Apsolutna jednakost u njihovom ophođenju* je nedirnut; naprotiv, samo kad su demoralizirani postaju toga svjesni; što se tiče mržnje prema kršćanima i nade u konačnu pobjedu nad tim nevjericima, njihovi političari s pravom promatraju taj osjećaj i praksu apsolutne jednakosti (ne blagostanja ili položaja, nego ličnosti) kao garanciju da se jedno održi, a posljednje ne napusti. —

³³ bez revolucionarnog pokreta — ³⁴ U pogledu nizinskog dijela »*Jardin d'Essai*« primjećujem samo: presjecaju ga tri velike *dužinske »aleje«* prekrasne ljepote; nasuprot glavnom ulazu nalazi se »*aleja» platana*; zatim »*aleja palmi*«, koja završava s oazom sa 72 ogromne »*palme*«, omeđena sa željeznicom i morem; najzad »*aleja» magnolija* i neke vrste smokava (ficus roxburghi). Te tri velike »*aleje*« ispresjecane su opet mnogim drugim, kao što je duga »*aleja bambusa*«, koja je zaprepašćujuća, »*aleja palmi konoplje*«, »*zmajevca*«, »*eukaliptusa*« (plavo guma-drvo iz Tasmanije) itd. (ove zadnje imaju brzu vegetaciju). — Naravno, takve aleje

čnjačkog kroja); vunene bijele cipele, koje se nadovezuju do dimija; na glavi crveni fes.

Od vrta ne spominjem (makar nos u tome dijelomično veoma uživa) stabla narandža, limunova, stabla badema, stabla maslina itd.; a još mnogo manje kaktus i aloju, koji divlje rastu također i u pustari (isto tako i divlje masline i bademi) gdje je naše sjedište.

Koliko god me taj vrt očarao, moram primjetiti da je ovaj kao i slični izleti abominable³⁵ zbog neizbježne *vapnene prašine*; iako sam se popodne, po povratku, i noću dobro osjećao, ipak imam izvjesne neprijatnosti s kašljem uslijed nadraženosti od prašine.

Dr Stephanna očekujem još danas, ali ne mogu čekati da ovi reci budu poslani; dakle, o tome će kasnije biti obaviješten Fred³⁶.

Na kraju, kako je Mayer iz Švapske običavao govoriti: stavimo se malo na jedno više historijsko stanovište. Naši nomadski Arabljani (naime, u mnogom pogledu veoma pokvareni, ali s ponekom valjanom osobinom stečenom u borbi za opstanak) znaju da su prije radali velike filozofe, učenjake itd. i da im se zato Evropljani rugaju radi njihovog sadašnjeg neznanja. Otuda slijedeća karakteristična, kratka arapska mudra pripovjetka:

U nabujaloj rijeci vozar drži spreman mali čamac. Da bi prešao na drugu obalu, ulazi filozof. Razvija se slijedeći dijalog:

Filozof: Vozaru, poznaješ li *povijest*?

Vozar: Ne!

Filozof: Onda si izgubio pola svog života!

I opet: filozof: Jesi li studirao matematiku?

Vozar: Ne!

Filozof: Onda si izgubio i više nego polovinu svog života. Tek što je filozof to rekao, kad vjetar okrene čamac i obojicu, filozofa i vozara, baci u vodu; sad više,

Vozar: Znaš li plivati?

Filozof: Ne!

Vozar: Tada je Tvoj život *sasvim* izgubljen.

To Ti je donekle arapski.

S mnogo poljubaca i pozdrava.

Old Nick

(Best compliments to all)³⁷

³⁵ užasan -- ³⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 26. -- ³⁷ (Najljepši pozdrav svima)

72

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 17. aprila 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Čim sam od Lavrova čuo da je predgovor^[368] izašao u «Народ[ная] Воля»^[369], zamolio sam prijepis originala¹, no nalazio se u Parizu u njegovom pisaćem stolu; ipak, htio je da piše. Zatim sam kod Marxa uzalud tražio Brouillon². Najzad sam zatražio od L[avrov]a da mi da otisak ruskog prijevoda^[315] da ga u najgorem slučaju sam opet natrag prevedem; bojao sam se, što se i desilo, da će to učiniti bilo koji Rus. Upravo sada L[avrov] mi šalje priloženi prijepis originala. Međutim, to treba da pripišem samom sebi. Namjeravao sam, naime, da Vam pošaljem dopisnicu, ali u kući su Schorlemmer i Adolf Beust i mnogo dangubim s gospodom Lafargue (njen muž je u Parizu) i Tussy Marx i dopisnica je zaboravljena. No da bi vidjeli da mi ne nedostaje dobre volje, šaljem Vam stvar naknadno.

Čestitam na Vašem napadu na Geiserov kukavičluk.^[370]

Povjerljivo: M[arx] je od 21. febr. u Alžiru, na putu se prehladio i dobio ponovni napad pleuritisa, došao u sasvim očajno vrijeme, ali sada se skoro posve oporavio. Koliko će još tamo ostati, to je neizvjesno. S vremenom je imao pravu smolu.

Najljepši pozdrav od

Vašeg
F. Engelsa

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 68. — ² skicu

73

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih

London, 21. aprila 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Šaljem Vam primjerak »Kölner Zeitung« o »baronu Hirschu«. ^[371] Značajno je da *buržoaski* listovi smatraju da je potrebno da žigošu takve prevarante. Cijeli članak zaslužuje da bude preštampan, ukoliko ima prostora, bio bi to sjajan feljton, posebno što je iz »K[ölnische] Z[eitunge]«. Ako ga ne objavite u cjelini, molim Vas da ga, pošto ga upotrebite, pošaljete natrag. Također molim da mi nekom prilikom vratite r[ukopis] »Predgovora« ^[315].

Radi razjašnjenja: Mahmud *Nedim* paša je baš kao i Mahmud *Damat* paša (sultanov¹ zet) plaćeni ruski glavni agent u Carigradu. Budući da Rus Poljakov, koji je također želio turske željezničke koncesije, nije mogao da ih dobije (jer Rusi nisu mogli *istovremeno* pripremati rat protiv Turske i nasamariti Turke). Rusima je, naravno, bilo mnogo stalo do toga da Austrijancu Hirschu, jedinom konkurentu, kojeg je pored toga *podupirala* i Austrija, stvore takve uvjete da on i Austrija s njime postanu u Turskoj omrznuti, a da Turci ipak ne dobiju povezanu željezničku mrežu. Svako financijsko slabljenje Turske predstavljalo je, relativno uzevši, korist za Rusiju. Dakle, *Nedim* obavlja svoj posao, *Hirsch* mu plaća da *Nedim* *njemu* proda Tursku, a Rusija mu još jednom plaća da uopće proda Tursku. Ruska diplomacija upravo sklapa poslove u velikom stilu, ne s *mesquinen*² konkurentskom zavišću trgovaca na malo, i zato može, ako ništa drugo ne preostane, da protivniku kao što je to Austrija dade prividnu ili trenutnu prednost i da je ipak iskoristi za sebe.

Najljepši pozdrav Vama i Kautskom.

Vaš
F. E.

¹ Abdula Hamida II — ² sitnom

74

Marx Jenny Longuet

u Arzantej

[Alžir] 28. aprila 1882.

Milo dete,

Samo dva retka: mislim da jedino boravak na moru može pomoći jadnom Harryju. Ti treba — ako je moguće — ne gubeći vreme da odvedeš njega i njegovu braću u Normandiju. Detinjasto je pomišljati da ću se ja u svakom slučaju vratiti u Englesku, bez prethodne posete Tebi i mojim unucima, pa bilo da se sretnemo u Normandiji, u Parizu ili negde drugde.

Što se tiče mog zdravlja, ono se povoljno razvija; inače mi dr Stephann ne bi dozvolio da napustim »Afriku«. Smatram da će oko dve nedelje biti dovoljno za »prelaznu« etapu na Rivijeri.

Moje najbolje želje, milo dete,

Old Nick

Prevod s engleskog

75

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 3. maja 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Možete li mi poslati nekoliko posebnih otisaka članaka o praksi članstvu^[372], ili posebnih primjeraka tog broja? Veoma bi mi koristili, a trebam ih zbog propagande; poslao bih ih ljudima koji inače ne čitaju »S[ozialdemokrat]«. 3-4 su dovoljna.

U pr[iložu] bilješka^[373], koja je zanimljiva kao dokaz ogromne brzine kojom se u Americi odvija koncentracija kapitala. United States Bonds su obveznice Sjedinjenih Država. N. Y. C. i H. R. Stock su akcije N[ew]-Y[ork]-C[entral] i H[udson]-R[iver] željeznice; real estate=posjed.

Jedan dolar nešto preko 4 marke, okruglo=4 marke=5 frs.

Veoma me raduje što vidim da ljudi svuda pomažu listu »S[ozialdemokrat]« protiv cvileža kukavica.

Darwinovo pismo, koje je veoma ljubazno, bilo je svakako upućeno Marxu.^[374] No čuvajte se Lafargue-ovog članka u »Citoyen«, 28. aprila, o »La sélection darwinienne et les classes régnautes«; u njemu je na kraju otkrio jedan novi amfioks¹ koji je takav da čovjek umre od smijeha. L[afargue] je u Parizu, upravo sam mu pisao^[2] i dobro ga ismijao zbog njegovog amfioksa Lafargii.

Najljepši pozdrav.

Vaš

F. E.

Ne dozvolite da Vas ovdašnje udruženje^[214] prevari s Democratic Federation^[254]. Ta je do sada sasvim bez značaja. Neki častohlepni parlamentarni kandidat, imenom Hyndman, bivši konzervativac, nalazi se na čelu — on može da sazove veliki miting samo uz pomoć Iraca i za specifično irske svrhe, njegova je uloga trećerazredna i Ircima se inače za njega fućka.

Gladstone se strašno osramotio — njegova čitava irska politika je propala — mora da najuri Forstera i Lord Lieutenanta² Irske, Cow-

¹ vrsta bezlubanjaca — ² vice-kralja

pera Templea (čiji je otac s majčine strane Palmerston), i da kaže pater peccavi³: irski članovi parlamenta oslobođeni, prinudni zakon nije obnovljen^[375], zaostatke rente seljaka treba jednim dijelom oprostiti, drugim dijelom prenijeti na državu uz jeftinu amortizaciju. S druge strane, torijevci su već sada dotjerali dotle da nastoje da spasu ono što se spasiti dade: prije nego što zemlja bude seljacima *oduzeta*, seljaci treba da po pruskom uzoru uz pomoć države isplate rente, tako da bi vlasnici imanja ipak još *nešto* dobili! Irci zaista gone sporog Džona Bula. To je posljedica pucnjave!

³ oče, ja zgriješih

76

Marx Lauri Lafargue

u London

6. maja 1882.

Hôtel de Russie, Monte Carlo

Dragi moj Cacadou,

Prošlo je svega nekoliko časova otkako sam stigao ovamo, u Monte Karlo⁶⁴. Čak sumnjam da li ću naći dovoljno vremena da napišem pismo već najavljeno Engelsu (u svakom slučaju on će ga primiti tek dan docnije).

U ovom trenutku sam obavezan da trčim naokolo zbog raznih poslova. Prilažem jednu fotografiju za tebe, drugu za Freda¹; nikakva umetnost ne može učiniti da čovek izgleda gore.

Old Nick

Prevod s engleskog

¹ Friedricha Engelsa

77

Marx Jenny Longuet

u Aržantej

Monte Carlo, 8. maj 82.
Hôtel de Russie, Monte Carlo

Draga Jennychen,

Ovaj *Monte Karlo*, odakle Ti šaljem ove retke, jedno je od 3 mjesta (koja se nalaze jedno pored drugog) čije trojstvo sačinjava državu »Monako« (to su Monako, Kondamen i Monte Karlo). Položaj je prekrasan, klima još bolja nego u Nici i samoj Mentoni.

Naravno, bio sam komično dosljedan pa sam u taj kraj donio *prva 2 kišna dana* (od januara); izgleda da se čekalo samo da stignem iz Alžira. No inače je predivno vrijeme.

Kao što znaš iz mog zadnjeg pisma¹, moj pleuritis je prošao; bronhijalni katar može da se izgubi tek sasvim postepeno. Inače, zrak će uskoro *svugdje* postati suh i vruć (ljudi strahuju od nestašice vode); tim jače će djelovati sunce kad bude posuto velikim pjegama. Dakle, za mene će se uskoro *svugdje* naći korisnog vremena.

S obzirom da je² neizvjesno koliko ću ovdje ostati, želio bih da iz Pariza smjesta saznam *gdje* vas mogu naći; najbolje bi bilo da mi ovamo *telegrafirate*, jer me telegram u 3-4 riječi može dovoljno obavijestiti.

Mnogo poljubaca djeci.

Tvoj
Old Mohr

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 74. — ² u rukopisu: ja

78

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 10. maja 1882.^[376]

Dragi gospodine Bernstein,

Koristim prekinuto poslijepodne da Vam pišem. Kad je riječ o djevici Mariji misirskoj, to je detalj u koji se već zbog prostora nisam mogao upustiti^[377]; kult Marije, kao i svi kultovi svetaca, spada u još daleko kasniji period nego što je onaj koji sam ja promatrao (doba kada je popovska računica sa svecima davala mnogobožačkom narodu njegove brojne bogove zaštitnike) i najzad izvod bi trebalo također i historijski dokazati, a za to su potrebna posebna proučavanja. Isto tako s aureolom i mjesecinom. Inače, kult Izide bio je za vrijeme carstva u Rimu dio državne religije.

Bimetalizam: Osnovno je da mi, osobito poslije jezivog hvallisanja mnogih «voda» o ekonomskoj nadmoćnosti naše partije u odnosu na buržuje, a za što su ta ista gospoda potpuno nedužna, da mi moramo paziti da ne pokazujemo naše slabosti, kao što ta gospoda bez ustručavanja čine čim vjeruju da će na taj način ugoditi određenoj vrsti radnika, da će tako pobjediti na izborima ili inače steći neku korist. Dakle, zato što je u Saksonskoj dobiveno srebro, ljudi misle da se smije upustiti u obmanu s dvostrukom metalnom podlogom! Da bi se dobilo nekoliko birača, naša partija treba da se besmrtno osramoti na području na kojem svakako *treba* da bude jaka!

Ali to su naša gospoda literati. Oni, baš kao i buržoaski literati, vjeruju da imaju tu povlasticu da ništa ne uče, a da o svemu umuju. Oni su nam naškrabali neku literaturu koja traga za ekonomskim neznanjem, novopečenim utopizmom i arogancijom njima ravnih, i za koju nam Bismarck čini ogromnu uslugu kad je zabranjuje.

Kod sistema dvostruke metalne podloge ne radi se danas toliko o dvostrukoj metalnoj podlozi općenito, koliko o specijalnoj dvostrukoj metalnoj podlozi u odnosu: zlata prema srebru kao 15 $\frac{1}{2}$:1. Dakle, to treba razlikovati.

Dvostruka metalna podloga postaje svakim danom sve manje moguća jer je odnos vrijednosti zlata i srebra, koji je ranije bio bar približno postojan i samo se polako mijenjao, sada svakodnevno izložen žestokim promjenama, i to prije svega zbog toga što pada vrijednost srebra uslijed ogromne i sve veće proizvodnje, osobito u Sjevernoj Americi. Iscrpljenost zlata je izmišljotina vlasnika rudnika srebra. Ali, bez obzira na uzrok promjene vrijednosti, ta činjenica ostaje

i s tim treba da se ponajprije zabavimo. Srebro svakim danom sve više gubi sposobnost da služi kao mjerilo vrijednosti. Zlato je zadržava.

Odnos vrijednosti jednog i drugog sada je otprilike $17\frac{1}{2}:1$. Vlasnici srebra žele, međutim, da svijetu opet nametnu stari odnos od $15\frac{1}{2}:1$, a to je isto tako nemoguće kao i pokušaj da se mehanička pređa i tkanje trajno i općenito održe na cijenama ručne pređe i tkanja. Novčani kalup ne određuje vrijednost novca, on jamči primaocu samo za težinu i sadržaj, on nikada ne može da vrijednost srebra prenese s $17\frac{1}{2}\%$ na $15\frac{1}{2}\%$.

Sve je to u *Kapitalu*, poglavlje *Novac* (III pogl. str. 72 - 120)⁽³⁷⁸⁾, tako jasno i iscrpno obrađeno da o tome nema baš ništa više da se kaže. Za građu o novijim promjenama usp. Soetbeer: »Plemeniti metali — proizvodnja i odnos vrijednosti itd.« (Gotha, Parthes 1879) S[oeet-beer] je prvi autoritet na tom području i otac njemačke reforme novca — on je »marku« od $\frac{1}{3}$ talira propovijedao još prije 1840.

Dakle: ako se srebro skuje na $15\frac{1}{2}\%$ = 1% zlata, ono teče natrag u državne blagajne, svatko gleda da ga se otarasi. To su Sjedinjene Države saznale sa svojim srebrenim dolarom, skovanim na starom sadržaju, koji vrijedi samo 90 c., a i Bismarck također kad je silom htio da opet stavi u promet povučeni srebreni talir, koji je zamijenjen zlatom.

Gospodin Dechend, predsjednik Banke, zamišlja da će dugove Njemačke prema inozemstvu isplatiti pomoću dvostruke metalne podloge s lošim srebrom umjesto s punovrijednim zlatom i da će tako moći da izbjegne svaku krizu zlata, što bi za Njemačku državnu banku bilo svakako veoma prijatno, samo kad bi išlo. Iz toga jedino proizlazi da sam gospodin D[echend] pokazuje kako je on potpuno nesposoban da bude predsjednik Banke i da je njegovo mjesto mnogo više u školskoj klupi nego u Njemačkoj državnoj banci.

Pruski juncker bio bi, dakako, također sretan kad bi svoje hipotekarne dugove, ugovorene u srebru po $15\frac{1}{2}:1$, mogao da isplati ili plati kamatu u srebru po $17\frac{1}{2}:1$. A budući da se to u zemlji moglo razviti, takva podvala dužnika vjerovnicima bila bi svakako provodiva da je — plemstvo samo našlo ljude koji bi mu pozajmili srebro po $17\frac{1}{2}:1$ da bi na taj način moglo da isplati po $15\frac{1}{2}:1$. Jer njegova vlastita sredstva ne dozvoljavaju mu isplatu. No moralo bi također da uzme svoje srebro po $15\frac{1}{2}$ i tako bi za njega sve ostalo po starom.

Što se tiče njemačke proizvodnje srebra, proizvodnja iz njemačke rudače svake je godine sve nezatnija pored (rajnske) proizvodnje iz južnoameričke rudače. 1876. ukupna proizvodnja u Njemačkoj cca. 280 000 $\%$, od toga 58 000 iz južnoameričke rudače; otada još mnogo više.

Jasno je da obaranje srebra u sitan novac srebrenе vrijednosti mora još više pasti, upotreba srebra u druge svrhe je minim¹ u odnosu na

¹ nezatna

onu kao novac i ne povećava se brzo jer demonetizacija baca na tržište više srebra.

Ne treba uopće pomišljati da će Engleska uvesti dvostruku metalnu podlogu. Nijedna zemlja koja ima zlatnu podlogu ne može *sada* trajno uvesti dvostruku metalnu podlogu. *Opca* dvostruka metalna podloga bez daljnjeg je već općenito nemoguća; kad bi se svi ljudi složili da srebro danas opet treba da važi $15\frac{1}{2}:1$, oni ne bi mogli izmijeniti činjenicu da ono vrijedi samo $17\frac{1}{2}:1$ i protiv toga se apsolutno ništa ne može učiniti. Isto tako moglo bi se zaključiti da 2×2 treba da bude pet.

Bamberger nam je u početku našeg prognanstva mnogo pomagao, bio je veoma prijatan u uslužan čovjek, sekretar Karla od Braunšvajga². Poslije ga nismo vidjeli.^[379]

Najljepši pozdrav.

Vaš
F. E.

² Karl Friedrich August Wilhelm

79

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 16. maja 1882.

Dragi Bebel,

Već se dugo nakanjujem da Ti pišem. Posebno stoga, što ne znam tačno je li M[arx] odgovorio na Tvoje posljednje pismo^[380]. Više puta mi je to obećao, ali Ti znaš kako je s bolesnicima. Sada Ti, napokon, pišem.

M[arx] je najprije otišao na otok Vajt, ali tamo je bilo hladno, vlažno vrijeme. Zatim preko Pariza u Alžir. Na putu se ponovo prehladio, u Alžiru je naišao na hladnoću i vlagu, zatim na nagle promjene temperature. Prehlada je ponovo poprimila oblik pleuritisa (upale porebrice) ne tako žestoke poput prve ovdje, ali tegobne. Sada je temeljito izliječen, i pred afričkom vrućinom, koja se napokon pojavila, pobjegao je u Monte Karlo, igračnicu kneza od Monaka¹. Odatle će, čim se pojavi pravo ljeto, na normandijsku obalu s gospodom Longuet i njenom djecom, i teško da će se vratiti prije početka jula. Sada se radi o tome da se temeljito riješi odavna ukorijenjenog kašlja, i to će mu sigurno uspjeti. U Alžiru se dao fotografirati, izgleda opet vrlo dobro.

Velika je nesreća što si upravo Ti podlegao na izborima koji su inače prošli tako briljantno^[301]. Ti bi bio dvostruko potreban uz mnoge nove i mjestimice nesigurne elemente koji su sada ušli. Čini se, također, da je u početku bilo nekoliko neugodnih promašaja, no izgleda da je sada bolje. Stoga me je (i M[arx]a ništa manje) dvostruko obradovalo okuraženo držanje lista »S[ozialdemokrat]« koji se nije ustručavao da odlučno istupi protiv tuljenja i malodušja Breuela i kompanije, pa makar se za to zalagali poslanici poput Blosa i Geisera^[381]. Kucali su i na naša vrata, Viereck mi je napisao tužaljku zbog lista, ja sam mu na to s puno prijateljstvom, ali vrlo odlučno saopćio svoje mišljenje^[382], i otada nisam čuo o njemu. I Hepner je prošao ovuda, »bolesna srca i slab na džepu«^[383], užasno se vajakao, napisao je jednu vrlo žalostivu brošuricu iz koje sam vidio kako je jako moralno propao². Obojica su ponajviše kukala zbog toga što se »S[ozialdemokrat]« ne ravna prema zakonima što postoje u Njemačkoj, pa njemački sudovi one koji šire list s takvim sadržajem grabe za uvredu veličanstva, veleizdaju itd. No iz samog lista i iz izvještaja s procesa protiv naših ljudi proizlazi

¹ Charles-a III — ² Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 56.

jasno kao sunce da te sudačke svinje na svaki način pronalaze izgovor za progone, pa pisalo u listu što mu drago. Pisati list koji ne bi pružao povoda tim sucima — umjetnost je koju treba istom pronaći. A gospoda pri tom zaboravljaju da bi ovakav mlitavi list, kakav žele oni, otjerao gomile naših ljudi u Mostov tabor. Uostalom, savjetovat ću Bernsteina, kojeg smo inače moralno podržali koliko god se moglo, da ton moralnog zgražanja ipak nešto ublaži ironijom i ruganjem, jer onakav je ton dosadan, ili ga treba pojačati do krajnosti, da bi djelovao smiješno³.

Prekjučer je bio kod mene Singer^[384], doznao sam od njega da je povjerljiva adresa još dobra, u šta nisam bio posve siguran, jer je dugo nisam upotrebljavao. On se dvoumi oko nečeg drugog. Od onih je koji u bilo kakvom podržavljenju vide polovinu mjera ili barem njihovo pripremanje, i stoga je on za zaštitne carine, monopol duhana, podržavljenje željeznica itd. To su koještarije naslijeđene iz jednostranog pretjerivanja u borbi protiv mančesterstva^[258], i one nalaze osobito mnogo pristalica među građanskim i školovanim elementima koji su nam pridošli, jer to njima olakšava posao pri raspravama sa svojom građanskom i »naobraženom« okolinom. Vi ste, kako on kaže, o tome nedavno raspravljali u Berlinu, i on je, srećom, bio nadglasan. Mi ne treba da se sramotimo zbog takvih sitnih obzira, ni politički ni ekonomski. Pokušao sam da mu objasnim: 1. da su zaštitne carine, po našem mišljenju, u Njemačkoj posve neumjesne (u Americi, naprotiv, nisu) jer se naša industrija razvijala i osposobila za izvoz u uvjetima slobodne trgovine, ali joj je za stjecanje te izvozne sposobnosti bila apsolutno potrebna konkurencija inostranih fabrikata na unutrašnjem tržištu; da takva industrija željeza, koja proizvodi četiri puta više od unutrašnjih potreba, upotrebljava zaštitnu carinu samo protiv *unutrašnjosti*, a da naprotiv u *inostranstvu*, kao što dokazuju djela, prodaje u bescjenje; 2. da je monopol duhana tako minimalno podržavljenje, da nam ne može poslužiti čak ni kao primjer pri raspravljanju, i da se meni, uostalom, fućka hoće li ga Bismarck provesti ili neće, budući da se i jedno i drugo mora okrenuti nama na korist; 3. da podržavljenje željeznica koristi samo akcionarima, koji prodaju svoje akcije iznad vrijednosti, a nama, naprotiv, ne koristi, jer mi ćemo s par velikih kompanija svršiti isto tako brzo kao i s državom, samo kad je dobijemo; da su akcionarska društva već pružila dokaza kako je buržuj kao takav izlišan, budući da cijelo upravljanje obavljaju činovnici s plaćama, pa nije potrebno podržavljenje, da bi se to dokazalo. No, on je sebi stvar suviše uvratio u glavu, i sa mnom se složio samo u tome da je s političkog gledišta vaš odbojni stav jedino ispravan.

Vrijeme je za poštu. Najljepši pozdrav Tebi i Liebknechtu.

Tvoj
F. E.

³ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 87.

80

Marx Eleanori Marx

u London^[385]

21. maja 1882. Hôtel de Russie
Monte Carlo (Monaco)

Premilo dete,

Pošto si Ti moj najstariji poverilac, nameravao sam, u stvari, danas (nedelja) da Ti napišem dugo pismo, ali čovek snuje a termometar odlučuje. Danas je izvanredno lep dan, no to je *izuzetak*, stoga želim da ga iskoristim na svežem vazduhu umesto »da pišem« a uveče neću da pišem. Tako sam se dogovorio sa mojim zdravstvenim savetnicima. — Pre nego što sam se rastao sa prijateljem Ferméom, rekao sam mu: čim se iskrcam na južnoj obali Francuske, vreme će se smesta promeniti. I zaista — toliko sam »fatalan« i ponosim se ovim svojstvom — proročanstvo se delimično ispunilo. Od *početka januara* na Rivijeri je vladalo retko prekrasno letnje vreme, samo su se neka gundjala žalila što gotovo uopšte nije bilo kiše. Od trenutka kad sam 4. maja stigao u Marsej, počela je kiša, koja ponekad pada po ceo dan, češće pola dana a gotovo uvek noću; opšte sniženje temperature; povremeno hladni vetrovi; potpuno nepostojano, promenljivo vreme; vazduh čak, i ako ne često, prezasićen vodenom parom. Pri svem tom, ovde je *relativno lepo toplo vreme*, samo ne tako suvo i ustaljeno, kako je to upravo sada neophodno za moja pluća. Ali nigde u Italiji ili drugde nećeš naći bolje vreme: Kan, Monte Karlo i Menton su tri najzdravija mesta, sa *najjednačenijom i u proseku toplijom* temperaturom nego Nica, Rim i Napulj.

Tvoj
Old Nick

Prevod s engleskog i francuskog

81

Marx Jenny Longuet

u Aržantej⁽³⁸⁶⁾

Hôtel de Russie, Monte Carlo,
26. maja 1882.

Milo dete,

Uvek sam srećan kad dobijem pismo od Tebe, iako žalim što Ti tvoj stari Nick krađe izvestan deo noćnog odmora.

Zdravlje mi se popravlja zajedno sa vremenom; možda ću početkom juna ići u Kan i provesti tamo oko nedelju dana. Sve zavisi od lekarskog saveta i od toga kako će u junu početi leto.

List L.¹ (imam u vidu *Kubanca*) načinio je velike greške, većinom iz neznanja i detinjaste težnje »da ide što je moguće dalje«.

Što se tiče lista »Bataille«, nisam do sada video u njemu ništa sjajno. Doduše, upoznao sam ga samo do br. 4; ali ću uvek imati vremena da ga pregledam!

Moje srce je s Tobom i sa decom, čeznem za njima. Međutim, posle niza najneprijatnijih »medicinskih« eksperimenata neću ništa ubrzavati. Pored svega toga, nadam se da ću uskoro biti sa njima.

Tvoj
Old Nick

Prevod s engleskog

¹ Paula Lafargue-a; reč je o listu »L'Égalité«.

82

Marx svojoj kćerki Eleanori

u London

Hôtel de Russie, Monte Carlo,
28. maja 82.

Draga Tussychen,

Bebelovo pismo nisam našao ni u Engelsovom pismu,^[2] niti u Tvom pismu, koje sam dobio sinoć. Sigurno je omaškom ostalo u Londonu. At all events, I wash my hands of it.¹

Danas 24 stupnja u sjeni, kao što su općenito od datuma na mojoj dopisnici upućenoj Tebi² nastupile ljetne vrućine (premda nebo još nije baš sasvim bez oblaka, što poznavaoici ovdašnjeg mjesta zahtijevaju). U takvim prilikama, protivno »dobroj namjeri«, ne da se ostvariti planirani opširni izvještaj; uostalom, od toga neće biti velike štete.

U pogledu plovidbe iz Alžira može se samo reći da se odvijala pod nepovoljnim vremenom; osobito u noći između 4. i 5. maja snažna oluja, koja je moju kabinu (koju sam, osim toga, morao dijeliti s još jednim trgovačkim purgerom iz Liona) pretvorila u pravu vjetrovitu duplju. U jakoj, hladnoj kiši našli smo se rano ujutro (5. maja) pred Marsejom. Steamer³ nije pristao direktno; putnici i prtljaga prevezeni su čamcima da bi na daljnje zadovoljstvo proveli nekoliko sati u hladnom Douane-purgatorio⁴, izloženom propuhu, dok ne bude dozvoljen odlazak za Nicu. Ti »trenuci« smrzavanja détraquaient plus ou moins de nouveau ma machine⁵, bacili me u Monte Karlu opet entre les mains d'un Esculape⁶, jer što se tiče samog liječenja »bronhitisa«, meni nije potreban liječnik; potrebno je samo da činim ono što mi je dr Stephann propisao. Očekujem da će za nekoliko dana (slijedećeg utorka, 30. maja možda) dr Kunemann sa mnom završiti. Dakle, u svakom slučaju prije početka juna neću napustiti ovo razbojničko gnjezdo. Da li i dalje ostati ili ne, to treba da odluči dr Kunemann. Osjetljivost osoba koje boluju na dišnim organima (koje su, dakle, tim više izložene povratu bolesti) u normalno povoljnoj klimi se povećava. Npr. tko će na sjeveru pri neočekivanom propuhu odmah pomisliti na pleuritis, bronhitis i sl.; no zato se u Alžiru francuski filistar mora toga stalno čuvati. Neku gospođu Fleury, koja je sada ovdje u Hôtel de Russie, poslali su zbog bronhitisa iz Pariza u Kan; u martu

¹ Za svaki slučaj ja perem ruke. — ² Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 80. — ³ Parobrod — ⁴ carinskom čistilištu — ⁵ manje-više iznova su napravili zbrku u mom organizmu — ⁶ u ruke Eskulapu

i aprilu tamo je sasvim prizdravila, sa zadovoljstvom se verala po brdima itd. Radi oporavka i rasonode otišla je zatim iz Kana u Monte Karlo, prehladila se za vrijeme tog sasvim kratkog, 2-satnog putovanja, na kolodvoru u Antibu — i sada joj je lošije nego prije u Parizu. Od ovdašnjih posjetilaca, koji nisu došli da uživaju ili igraju, saznaje se da je među 10-oricom njih 9 sigurno žrtva »rechutes«⁷.

Kad Goethe poziva jednog čovjeka da »odbaci« staru zmijsku kožu^[387], on vjerovatno u proces pomlađivanja ne ubraja vještački proizvedene »fausses peaux«⁸.

Drugom prilikom, kad ne bude tako isuviše »vruće« kao danas, morat ću ispričati ponešto o ovoj kneževini Gerolstajn {ne nedostaje ni Offenbachova muzika, niti gospođica Schneider, niti dotjerani, nagizdani karabinjeri (ima ih oko 100)}^[388] Priroda je ovdje krasna a k tome još vještački dotjerana — mislim na neplodni kamenjar lijepih vrtova, koji se sa strme visine često spuštaju do zanosno plavog mora, kao terase babilonskih visećih vrtova. Ali ekonomska osnova Monako-Gerolstajna je kazino; kad bi ga sutra zatvorili, u grobnicu s Monako-Gerolstajnom — svršeno je! Ne volim posjećivati dvoranu za igru; tamo pomišljam da se za table d'hôte⁹, u kavanama itd. govori i šapuće gotovo samo o tables de roulette et de trente et quarante¹⁰. Tu i tamo dobije npr. neka ruska mlada dama (supruga nekog ruskog diplomatskog agenta) (ona je jedna od gošća Hôtel de Russie) 100 fr. i izgubi naprotiv 6000 fr., tamo netko drugi ne može više ni da sačuva novac za povratak, ostali gube čitave porodične imetke; malobrojni su oni koji nešto otmu — mislim malobrojni igrači, a među njima skoro isključivo — bogataši. O razumu, računici itd. tu se uopće ne može govoriti; može se samo računati s nekim umovanjem o vjerovatnosti u korist »slučaja« kada se treba odvažiti na nešto prilično veliko. Shvaćam ipak da to posebno mami le beau sexe; les mondaines¹¹, kao i ništa manje demi-mondaines¹², i school girls¹³ i građanke, all push on¹⁴, o čemu ovdje postoje brojni očevici. Vjerujem da se osim Monako-Gerolstajna, koji bi potonuo da nema kazina, također i Nica (sa svojim otmenim i u zimskim mjesecima avanturističkim svijetom) kao moderni centar ne bi održala bez kazina u Monte Karlu. I pored svega toga, koje li djetinjarije kad se takav kazino uspoređuje s burzom!

(Ovo pero i ovu tintu treba obnoviti; zaista je umjetnost s time pisati, moram to primjetiti!)

Desno od kazina (u njemu je kockarnica) nalazi se sasvim blizu le Café de Paris, a pored nje jedan kiosk; na njemu svakog dana blista oglas, ne štampan, nego napisan, potpisan s inicijalima pisca; za 600 fr. on daje crno na bijelo tajne nauke kako se s 1000 fr. na tables de roulette et de trente-et-quarante može dobiti milion. I o toj podvali

⁷ »ponovnog napada bolesti« — ⁸ »lažne kože« — ⁹ menijem — ¹⁰ stolovima za roulette i trente-et-quarante — ¹¹ lijepi spol; svjetske dame — ¹² dame iz polusvijeta — ¹³ školarke — ¹⁴ sve one to rade

pripovijedaju se brojni slučajevi. Zaista velik broj i igrača i igračica vjeruje u nauku tih čisto hazardnih igara; gospoda i dame sjede ravno pred tom Café de Paris ili na klupama predivnog vrta koji pripada kazinu, u rukama drže (štampane) tablice, nagnutih glava škrabaju i proračunavaju, ili jedan s puno smisla objašnjava drugome »koji sistem« on pretpostavlja; da li igrati u »serijama« itd. itd. Čovjek povjeruje da pred sobom ima ludake. Međutim, Grimaldi iz Monaka¹⁵ i njegova kneževina Gerolstajn i njegov zakupac banke napreduju i oni su after all¹⁶ ofenbahski »zanimljiviji« nego oni koji su prevareni.

Ukoliko se moje sjedište bude mijenjalo, *telegrafirat ću*. Povratak, najprije u Pariz, bit će svakako u etapama i »oprezan«.

Najljepši pozdrav svima.

Old Nick

¹⁵ Charles III — ¹⁶ napokon

83

Marx Jenny Longuet

u Aržantej⁽³⁸⁹⁾

Cannes, 4. juna 1882.

Milo dete,

Doći ću *jednog od prvih dana nedelje koja počinje 6. juna*. Ne mogu posebno odrediti kad; zavisice od okolnosti koje se ne mogu tačno predvideti. Zbog toga ćeš me mnogo *obavezati* ako se ne budeš uznemiravala oko tačnog dana ili sata mog dolaska. Do sada sam uvek zapažao da mi *ništa više ne škodi od ljudi koji me dočekuju na stanici*. Nemoj reći nikom drugom (uključujući Gaskonjca¹ i Rusa² i Hirscha) da me očekuješ one nedelje. Želim malo potpunog mira *sam sa Tvojom porodicom, br 11 bulevar Thiers*.

Tvoj
O. N.

Pod »mirom« podrazumevam »porodični život«, »dečiju vrevu«, taj »mikroskopski svet«, interesantniji od »makroskopskog«.

Prevod s engleskog

¹ Paula Lafargue-a — ² Lavrova

84

Marx Lauri Lafargue

u London⁽³⁹⁰⁾

17. juna 82.

11, Boulevard Thiers, Argenteuil

*Private and confidential*¹

Najdraže dijete,

Ranije sam se — kao što sam Paulu već usmeno saopćio — dogovorio s Engelsom da *me Ti pratiš* čim mognem u Švicarsku (vjеровatno u zadnjoj polovini jula). Zaista se alone² više ne bih odvažio na putovanje. Vidiš, to je plus ou moins votre devoir d'accompagner le vieux de la montagne³.

Budući da ću, s druge strane, morati da ostanem ovdje bar još 3 tjedna zbog sumpornih kupki u Angijenu, nadam se da će za to vrijeme Helena i Tussy doći ovamo na short trip⁴. I have written to Helen and Tussy in that sense.⁵

Jennychen je za sutra pozvala Lafargue-a.

Adio.

Old Nick

¹ *Privatno i povjerljivo* — ² sam — ³ manje-više vaša dužnost da pratite »starca iz planine« — ⁴ kraći izlet — ⁵ Pisao sam u tom smislu Heleni i Tussy.

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 20. juna 1882.

Dragi Sorge,

Tvoje poslove obaviti ću ovih dana.^[391] »Égal[ité]« plaćam Lafargue-u, koji je u Parizu, i iznuditi ću od njega priznanicu, makar u neredovnom obliku.¹ S »Labour St[andard]« nećeš ništa izgubiti ako ga pretplatim tek od 1. jula, list je sve lošiji.

Marx je bio ca. 2 mjeseca u Alžiru, gdje je, mislim da sam Ti pisao², dobio ponovni napad pleuritisa; pošto se izliječio otišao je u Monte Karlo u Monaku i dobio novi, ali blaži. Otuda je prije ca. 3 tjedna oputovao u Pariz i sad je kod svoje kćeri, gospođe Longuet, u Aržanteju kod Pariza, odakle svakog dana odlazi u Angijen na tamošnje sumporne izvore radi svog kroničnog bronhijalnog katara i kašlja. Njegovo opće zdravstveno stanje je veoma dobro, što se tiče njegovih daljnjih movements³, to posve zavisi od liječnika.

Engleski prijevod *Manifesta*, koji nam je poslan, uopće se ne može štampati bez potpune prerade. A Ti shvaćaš da se u sadašnjim prilikama na to ne može pomišljati.

Lea⁴ nisam ni vidio ni čuo već mjesecima. On je osobenjak kome se mora dopustiti da ide svojim vlastitim putem. Nemam više njegovu adresu. A-propos, već neko vrijeme primam za Lea obavijesti od dr Lilienthala iz Njujorka, koje mogu da pošaljem samo via Pariz. Tko je taj Lilienthal?

Navala lasalovaca da dođu u Ameriku bila je neizbježna. Ljudi, koji su sa sobom donijeli jedino pravo evanđelje, nisu mogli da s manje zahtjeva nastupe prema čeznutljivim Amerikancima, koji su još u duhovnom mračnjaštvu. Stoga je valjalo da umjesto tla u Njemačkoj, koje su sve više i više gubili, nađu novo u Americi. Zato smo ih se u Njemačkoj sretno riješili; u Americi, gdje se sve odvija deset puta brže, uskoro će biti nadvladani.

Nadam se da se štediš i da se Tvoj vid popravlja. I ja sam jednom imao nešto s očima i znam kakva je to gadna stvar.

U Njemačkoj se stvari sve u svemu odvijaju odlično. Doduše, gospoda partijski literati pokušala su da promijene i zauzmu reakcionaran, građanski, krotak i prosvijećen pravac, ali to se sjajno izjalovilo: podlosti kojima su socijalistički radnici svuda izloženi, svuda su ih

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 93. — ² Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 70. — ³ koraka — ⁴ L. N. Hartmana

učinile još mnogo revolucionarnijim nego što su bili prije 3 godine. To si vjerovatno pročitao u listu »S[ozialdemokrat]«. Bebel je od vođa onaj koji se također i u toj stvari najbolje ponio, Liebk[necht] je nešto vrludao, jer on ne samo da otvorenih ruku i ne promotrivši dobro, prihvaća svakog onog koji je napola socijaldemokratski »obrazovan«, nego je i njegov zet, neotesani dremljivac Bruno Geiser, jedan od najvećih cmizdravaca^[392]. Ti ljudi po svaku cijenu žele da pomoću blagosti i krotkosti, puzanjem i pitomošću izmole uklanjanje zakona protiv socijalista^[141] zato što je ovaj ubrzo stao na kraj njihovoj literarnoj tekovini. Čim zakon bude ukinut (čak ni buržuji ne računaju da će ga ovaj ili neki drugi mogući Rajhstag produžiti, jer se je pokazao potpuno nedjelotvornim), doći će vjerovatno do javnog rascjepa, a Vierecki, Höchbergi, Geiseri, Blossi & komp. obrazovat će odvojeno desno krilo i tada će se s njima moći raspravljati od slučaja do slučaja, sve dok najzad konačno ne padnu na stražnjicu. Mi smo to izjavili već odmah po donošenju zakona protiv socijalista, kad su Höchberg i Schramm u »Jahrbuch«^[393] napisali za tadašnje prilike podlu osudu dotadašnje partijske djelatnosti i zahtijevali obrazovano, uljudno, salonsko ponašanje partije.

Pozdravi Adolpha⁵, nije se javio.

Najljepši pozdrav.

Tvoj

F. Engels

Reci Adolphu da Pumps ima malu djevojčicu⁶.

⁵ Adolph Sorge mlađi — ⁶ Lilian Rosher

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 21. juna 1882.

Dragi Bebel,

Na Tvoje pismo moram odgovoriti po sjećanju, jer sam ga dao Tussy da bi ga poslala M[arxu]¹, i otada ga više nisam vidio.

M[arx] je već oko tri nedjelje u Aržanteju kraj Pariza kod svoje kćerke²; kažu da vrlo dobro izgleda, preplanuo poput pravog »Crnca« (znaš, da je to njegov nadimak), da je vrlo dobro raspoložen i trpi samo još od bronhijalnog kašlja. Da bi ga odagnao, morao je napokon zadovoljiti Vogta i učlaniti se u družinu palikuća³⁹⁴. On se, naime, u susjednom Angijenu liječi sumpornim kupkama. O njegovim daljnjim lutanjima odlučit će liječnici.

Ja već odavna ne gajim nikakvih iluzija da jednog dana neće doći do obračunavanja s građanski nastrojenim elementima u Partiji i razdvajanja na desno i lijevo krilo, a već sam i u rukopisu članka u godišnjaku izrekao da je to upravo poželjno³⁹³. Nas može samo veoma radovati, što si i Ti stekao takvo mišljenje. U svom posljednjem pismu³ nisam to izričito spominjao, jer mi se čini da s tim rascjepom ne treba žuriti. Kad bi gospoda dobrovoljno odlučila da obrazuju zasebno desno krilo, ubrzo bi sve bilo u redu. Ali, teško da će to učiniti; oni znaju da bi sačinjavali armiju samih oficira bez vojnika, poput »Kolone Robert Blum«, koja se u kampanji 1849. probila k nama i htjela se boriti još samo »pod komandom hrabrog Willicha«³⁹⁵. Kada smo ih na to upitali koliko je boraca u toj junačkoj koloni, saznali smo — možeš zamisliti veselosti: jedan pukovnik, jedanaest oficira, jedan trubač i dva vojnika. Pri tom se pukovnik svom silom trudio da poprimi izgled ideji odanog živodera, a imao je konja kojeg nije znao jahati. — Sva gospoda hoće da budu vođe, no makar samo i *predstavljati* vođe, mogu ona jedino unutar Partije, i tako će se čuvati da *oni* izazovu razdvajanje. U drugu ruku, oni znaju kako *mi* pod vlašću zakona o socijalistima¹⁴¹ imamo i svojih razloga da izbjegavamo unutrašnja podvajanja o kojima ne možemo javno raspravljati. Mi ćemo, stoga, morati da trpimo pismena i usmena spletkarenja i jadikovke tih ljudi dokle god ne budemo mogli

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 82. — ² Jenny Longuet — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 79.

da se o spornim tačkama, bilo principijelne, bilo taktičke naravi, objasnimo u samoj zemlji i pred radnicima — osim ako oni ne pretjeraju i prisile nas na to. U međuvremenu, zakonu o socijalistima svakako se bliži kraj, i čim on bude uklonjen, morat će se, po mome mišljenju, otvoreno reći kakvo je stanje; tada će iz držanja te gospode proizići samo od sebe ono što zatim valja učiniti.

Tek kada se oni organiziraju kao zasebno desno krilo, moći će se s njima od slučaja do slučaja ugovoriti eventualno dopuštena zajednička akcija, sklopiti s njima dapače kartel itd. Premda će to biti jedva još potrebno, samo razdvajanje raskrinkat će ih u njihovoj nemoći. Oni nemaju ni pristalica u masama, ni talenata, ni znanja — oni imaju samo pretenzija, i to velikih. A toga se lako nađe. U svakom slučaju, stanje stvari će se na taj način razjasniti, i mi ćemo se osloboditi elementa koji nam uopće ne pripada.

Ne treba da se plašimo da tada više nećemo imati reprezentativnih kandidata za Rajhstag. To je čista uobrazilja. Ako neki radnik u Rajhstagu koji put i zamijeni »meni« s »mene« mi treba samo da kažemo: a otkada Hohenzollerni znaju razlikovati meni i mene, da se o feldmaršalima i ne govori. Pa kad se Bismarck ne ustručava da u svoj Narodni privredni savjet imenuje radnike koji ne govore gramatički, zar da se *mi* ustručavamo? No znam, to bi mnogima bilo strašno. Nama nimalo. I učinilo bi, također, kraj jednoj totalno besmislenoj praksi naših poslanika, prema kojoj svaki redom mora govoriti, pa je to onda tobože »demokratski«, a nije. Odakle jednoj partiji toliko valjanih parlamentarnih govornika, i kako bi to onda izgledalo kad bi 200 naših sjedilo u Rajhstagu?

No, s jednim možeš sigurno računati: ako dođe do razračunavanja s tom gospodom, i lijevo krilo Partije pokaže svoju boju, mi ćemo po svaku cijenu ići s vama, i to aktivno i otvoreno. Ako sam tek sada pod svojim imenom istupio³⁹⁰ kao suradnik lista »S[ozialdemokrat]«, onda je tome kriv jedino tako dugotrajan utjecaj tih ljudi na list, i dugotrajno nepostojanje garancija da ga oni neće ponovo zadobiti.

U Parizu, kao što znaš, vlada rascjep u radničkoj partiji. Na posljednjem kongresu francuskog centra, ljude oko »Égalité« (naše najbolje: Guesde-a, Devilla, Lafargue-a itd.) naprosto su izbacili oni oko »Prolétaire« (Malon, Brousse itd.) »S[ozialdemokrat]« je s pravom prigovorio zbog takva postupka i »Égalité« je to mjesto prevela. »Prolétaire« je na to odgovorio: da je njegova struja objasnila stvar njemačkom partijskom rukovodstvu, i da se ono otada s njom potpuno slaže³⁹⁷. Da li Ti je išta od toga poznato? Ljudi iz »Prolétaire« lažu posve besramno, no, u drugu ruku, sjećam se tolikih primjera kolosalnih gluposti što su ih počinili »Leipziger Volksst[aat]« i »Vorw[ärts]« u odnosu na prilike i osobe u Francuskoj. Možeš li mi štogod javiti o tome šta se zapravo dogodilo? Pokušat ću da Ti pošaljem isječak iz »Prol[étaire]«. Malon, Brousse i kompanija smatraju da je posao radničkih kandidata

previše dosadan, pa su se udružili s nekoliko radikalnih buržuja i liberala, i ostatak tog soja pozivaju u savez: misle, brže će biti izabrani. Njihova sredstva borbe protiv »Égalité« posve su jednaka onim starim sramnim sredstvima bakunjinista.

Tvoj
F. E.

...
...
...

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih^[398]

[London, 26. juna 1882]

... U Irskoj postoje dvije struje u pokretu. Prva, najizvornija, jest *agrarna*, koja se od organiziranog i od seljaka podržanog pljačkanja starješina klanova, koje su Englezi lišili posjeda, i krupnih katoličkih vlasnika imanja (u 17. stoljeću — ti pljačkaši zvali su se *torijevci*, a današnji torijevci vuku svoje ime direktno od njih) — postepeno, prema prilikama, u pokrajinama dalje razvila u organizirani prirodni otpor seljaka protiv nahrupjelih engleskih zemljoposjednika. Imena — Ribbonmen (trakaši), Whiteboys (Bijeli dječaci), Captain Rock, Captain Moonlight (Mjesečina)^[399] itd. su se mijenjala, oblik otpora — strijeljanje ne samo omrznutih landlordova i agenata (poreznika landlordova), nego i takvih seljaka koji primaju dobro s kojeg je netko drugi silom protjeran — bojkotiranje, prijeteća pisma, noćni prepadi i prijetnje itd. — sve je to tako staro kao i engleski posjed u Irskoj, dakle, najkasnije od kraja 17. stoljeća. Taj oblik otpora ne može se potisnuti, sila mu ne može ništa i nestat će samo sa svojim uzrocima. Ali on je po svojoj prirodi *lokalan*, *zaseban*, nikada neće moći postati opći oblik *političke* borbe.

Uskoro poslije Unije (1800)^[208] započela je *liberalno-nacionalna* opozicija *gradana*, koji, kao u svakoj seljačkoj zemlji u kojoj mali gradovi nestaju (npr. Danskoj), svoje vođe nalaze u *advokatima*, koji su za to stvoreni. Ovima su potrebni seljaci; morali su, dakle, naći prave riječi koje privlače i seljake. Tako je O'Connell našao takvu opoziciju najprije u *katoličkoj emancipaciji*^[400], zatim u *raspuštanju Unije*. Taj je pravac opet, uslijed podlosti zemljoposjednika, morao da krene drugim putem. Dok *Liga za zemlju*^[232] na *društvenom* planu ide za revolucionarnim, (i ovdje ostvarivim) ciljevima: totalnim uklanjanjem landlordova koji su nahrupili, ona *politički* nastupa radije pitomo i zahtijeva samo Home-rule, tj. irski lokalni parlament koji postoji uz zajednički parlament Kraljevstva i koji je ovome podređen. I to se ustavnim putem sigurno može ostvariti. Preplašeni zemljovlasnici zahtijevaju već (sami torijevci su to predložili) što brži otkup seljačke zemlje da bi spasli što se još spasti dade. S druge strane, Gladstone izjavljuje da je veća samouprava Irske sasvim dopustiva.

Između te dvije struje proguralo se poslije američkog građanskog rata *fenijanstvo*.^[401] Stotine tisuća irskih vojnika i oficira, koji su sud-

jelovali u ratu, činilo je to potajno misleći da pripremaju armiju za oslobođenje Irske. Sukobi između Amerike i Engleske poslije rata postali su glavni pokretač fenijanaca. Da je došlo do rata, Irska bi kroz nekoliko mjeseci bila član Sjedinjenih Država ili pak republika pod njihovom zaštitom. Svota koju je Engleska u sporu u vezi sa »Alabamom« prema presudi ženevskog arbitražnog suda tako spremno prihvatila i isplatila^[402], predstavljala je cijenu kojom je otkupljena američka intervencija u Irskoj.

Od tog trenutka glavna opasnost bila je odstranjena. Policija je bila dovoljna da svrši s fenijancima. Tome je pridonijela i izdaja, koja je u svakoj zavjeri neizbježna, no ipak su samo vođe bile te koje su izdale i zatim postale pravi špijuni i lažni svjedoci. Vođe koje su pobjegle u Ameriku provodile su tamo revoluciju u emigraciji i propale, kao O'Donovan Rossa. Onome koji je ovdje vidio evropsku emigraciju 1849 - 52, sve to izgleda poznato — samo, naravno, na američki pretjeranom nivou.

Sada su, nesumnjivo, brojni fenijanci prešli ovamo i obnovili staru oružanu organizaciju. Oni predstavljaju značajan moment u pokretu i primoravaju liberale da najodlučnije djeluju. Ali inače oni ništa ne rade osim što straše Džona Bula. Ovaj, doduše, u periferiji svoga carstva očigledno slabi, ali u takvoj blizini kuće još uvijek može lako da uguši svaku irsku pobunu. U Irskoj se, u prvom redu, nalazi 14 000 ljudi »Constabulary«, žandarmerije, naoružanih kičankama i bajonetama, vojnički obučениh. Zatim 30 000 linijskih trupa koje lako mogu da još za isti toliki broj pojačaju stroj i englesku policiju. K tome i flota. A u gušenju ustanka Džon Bul je po brutalnosti bez premca. *Bez rata ili ratne opasnosti izvana, irski ustanak nema ni najmanjih izgleda; a samo dvije sile mogu ovdje postati opasne: Francuska i daleko više Sjedinjene Države.* Francuska ne dolazi u obzir. U Americi stranke koketiraju s irskom glasačkom snagom, obećavaju mnogo, ali ne pružaju ništa. One se misle da se zbog¹ Irske upletu u rat. Njima je, dapače, u interesu da u Irskoj vladaju takve prilike koje pogoduju brojnom irskom doseljavanju u Ameriku. A shvatljivo je da zemlja, koja će za 20 godina postati najnaseljenija, najbogatija i najsnažnija na svijetu, uopće nema veliku želju da se upusti u avanture koje mogu i moraju da poremete njen divovski unutarnji razvitak. Poslije 20 godina ona će sasvim drugačije sudjelovati u razgovoru.

Ako, međutim, izbije opasnost od rata s Amerikom, Engleska će Ircima odobriti sve što oni zahtijevaju, otvorenih ruku — samo ne potpunu nezavisnost, koja zbog geografskog položaja nije uopće poželjna.

Prema tome, Ircima preostaje samo da ustavnim putem postepeno zauzimaju poziciju za pozicijom; a pri tome sasvim tajno zaleđe fenijanske oružane zavjere može da ostane veoma djelotvoran element. No sami fenijanci sve više zapadaju u neku vrstu bakunjinizma: ubojstvo

¹ U listu »Sozialdemokrat« protiv

Burkea i Cavendisha⁽⁶⁰⁾ moglo je imati samo taj cilj da onemogući kompromis između Lige za zemlju i Gladstone-a. Taj kompromis bio je u stvari u tadašnjim prilikama najbolje moguće rješenje za Irsku. Landlordovi proteruju desetke tisuća zakupaca s imanja zbog neisplaćene zakupnine, i to uz zaštitu vojske. Spriječiti to sistematsko raseljavanje Irske (prognanici umiru od gladi ili moraju u Ameriku) u ovom je trenutku najpotrebnije. Gladstone je spreman da donese zakon prema kojem bi se zaostaci plaćali na način kojim su 1848. u Austriji isplaćeni feudalni tereti: trećinu plaća seljak, trećinu država, trećinu landlord gubi. To je prijedlog same Lige za zemlju. Stoga »junačko djelo« u Phoenix parku predstavlja, ako ne² običnu glupost, onda ipak čistu bakunjinističku, hvalisavu, nesvrshodnu »propagande par le fait«³. Kad nema iste posljedice kao slične gluposti Hödela i Nobilinga⁽³²⁾, onda je to zato što se Irska ipak ne nalazi baš u Pruskoj. Bakunjinistima i mostovcima mora se, dakle, dopustiti da poistovjećuju takve djetinjarije s pogubljenjem Aleksandra II i da prijete »irskom revolucijom« do koje neće doći.

Kod Irske valja još primijetiti: nikada ne treba bezuvjetno hvaliti Irca-političara, s njime se solidarizirati, sve dok ne umre. Keltska krv i uobičajeno izrabljivanje seljaka (a u Irskoj, štaviše, svi »obrazovani staleži«, ali naročito advokati, samo od toga žive) stvaraju od Iraca politički stalež koji je veoma podesan za korupciju. O'Connell je od seljaka za svoje agitacije primao godišnje punih 30000 £. Povodom Unije, koju je Engleska kupila s 1000000 £ mita, predbacili su nekom čovjeku koji je primio mito: Vi ste prodali svoju domovinu. Odgovor: Da, i bio sam vraški sretan što sam imao domovinu da je prodam.

Podlosti njemačke vlade, policije i sudaca prema našim ljudima postepeno dobijaju karakter, čija osuda izrečena i naj snažnijim jezikom djeluje ipak još bljedo. A s obzirom da sa samim snažnim izrazima nužno ne raste snaga jezika, a da pri neprestanom upotrebljavanju istih izraza, kao nitkovi itd., efekat slabi tako da bi se uvijek morali uzimati još »snažniji« izrazi i na taj način bi se zapalo u stil Most-Schneidta⁽⁴⁰³⁾, poželjno je jedno drugo sredstvo pomoću kojeg je snaga izraza osigurana i bez moćnih riječi. A to sredstvo postoji, sastoji se u pretežnom primjenjivanju ironije, poruge, sarkazma, koji će protivnika ogorčiti više nego najgrublje riječi srdžbe. Vjerujem da bi »S[ozialdemokrat]« dobro učinio da svugdje gdje se to može primjeni stari pretežni »*podrugljivi*« način pisanja, kao u posljednjem broju. Tu i tamo koji udarac buzdovanom bit će tim efektniji. I Bebel se u tom smislu sa mnom u potpunosti slaže. A osim toga, Vaši se dopisnici sada prilično trude da drastično opisuju zblivanja.

Povodom prijevoda mjesta iz lista »S[ozialdemokrat]« u listu »Égalité«, »Prolét[aire]« donosi — zbog izbacivanja njihovih ljudi iz Congres du Centre — licemjeran članak o échange de lettres courtoises

² odavde donosimo pismo prema rukopisu — ³ »propagandu djelom«

entre le *Comité extérieur* du parti ouvrier socialiste all[eman]d et le *Comité national français*⁴(42). Možete li mi nešto o tome javiti? Nisam znao da postoji neki *Comité extérieur*, da li je to možda nadaleko čuveni *biro za veze*⁽⁴⁰⁴⁾?

»Bataille« je na samrti — c'est une défaite, et méritée⁵. Liss[agaray] se pokazao kao totalno nesposoban za novinara, i on i njegovi suradnici Malon i Brousse apeliraju na šovinističku mržnju Parižana prema Nijemcima — prema Guesde-u itd., Marxistes, nébulosité⁶ allemandes⁶ itd. Što sve Liss[agaray] nije poduzeo da bi vlasniku⁷ lista »Citoyen« ponudio da on stupi u redakciju! Redakcija je to, naravno, odbila (ovo *povjerljivo*).

Marx je u Aržanteju kod svoje kćeri⁸, krije se od Pariza i koristi sumporne izvore u Angijenu radi kroničnog bronhitisa i kašlja, opet je vedar i raspoložen, ali se mora još jako paziti.

Da li Vam je Adolf Beust predao *Mirabeau-ove* »Tajne priče berlinskog dvora« koje sam mu dao za Vas? Knjiga je za »S[ozialdemokrat]« veoma korisna.

Vaš

F. E.

⁴ razmjeni kurtoaznih pisama između *inostranog komiteta* njemačke Socijalističke radničke partije i francuskog Nacionalnog komiteta — ⁵ to je poraz, i to zaslužen — ⁶ marksistima, njemačkoj nejasnoći misli — ⁷ Blommesteinu — ⁸ Jenny Longuet

88

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 15. jula 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Odgovaram Vam odmah na Vaše zadnje pismo, zbog toga što pošta nedjeljom ne radi; to jest 3 dana prekida.

O Mehringijadi^[87] me je ovdje obavijestio jedan poznanik, odmah sam prepoznao pisca i onoga koji je to prišapnuo. Hirsch se, otkako su se njegovi planovi u vezi sa listom »S[ozialdemokrat]« onomad u Vašoj i Bebelovoj prisutnosti tako temeljito izjalovili, izvježbao u smiješnom gnjevu protiv »Cirišana«. Mi smo ga zaista dovoljno upozoravali da ga u tome nećemo slijediti, da, štaviše, sve radi na svoju vlastitu odgovornost, ali to pomaže samo utoliko što sa svojim jadikovkama *nas* ne uznemiruje. Uostalom, on je opet već dugo (tolerisan) u Parizu i prošle subote, 8. jula, oženio se s nekom gđicom Linom Haschert.

Što se tiče samog sadržaja stvari, mi nemamo razloga da se umiješamo. Mehring je o nama poslao u svijet toliko laži da bi mi, kad bi željeli da samo jednu demantiramo, sve ostale indirektno proglasili istinitim. Već godinama se ne osvrćemo na to lažno blebetanje, ukoliko krajnja nužda ne prisiljava na odgovor. Budući da naši ljudi raspolazu s »Volks-Ztg.«, dostajalo bi obično saopćenje da se je? juna u listu »S[ozialdemokrat]« nalazio jedan moj članak s mojim potpisom.^[405] To je najbolji odgovor. Dapače, i Vi se sami možete u listu »S[ozialdemokrat]«, kao što namjeravate, osvrnuti na to i reći da se M[arx] i ja uvijek dogovaramo o našim javnim koracima. Bilo bi mi veoma drago da članak u listu »S[ozialdemokrat]« izađe upravo sada, to bi dotuklo te gluposti.

S druge strane, međutim, vjerujem da ćete dobro učiniti ako Höchberga ne spomenete. On želi baš da se predstavi samo kao privatna osoba i stoga može, ukoliko smatra potrebnim, i sam da se brani. Ne znam da li bi mu učinili uslugu kad bi opet podgrijali staru priču o članku iz »Jahrbuch«^[393] itd. — ukoliko bi *unutar partije* iskrsla sumnja o našem stavu, tada bi mogli biti prisiljeni da se na to vratimo, što u najmanju ruku smatram suvišnim.

S obzirom da M[arx] u Aržanteju živi sasvim skriveno i svoju prisutnost taji što je više moguće, on H[irsch]a¹ uopće nije vidio, bar koliko ja znam, i uopće se neće na njega okomiti. M[arx]u je potreban

¹ Carla Hirscha

mir i zato ga neću opterećivati s čitavom pričom sve dok to ne postane apsolutno potrebno, tj. dok H[irsch] ne nastavi sa spletkarenjem.

Kautsky mi je napisao jedno, štaviše, dva duga pisma^[406] o svemu i svačemu, ali, kao što sam Vam već pisao², ja više nemam vremena za tako dugo dopisivanje i da bih se upustio u ovo ili ono i mogao odgovoriti, morao bih, dapače, poduzeti posebna istraživanja. To je jedini razlog moje šutnje.

O čartizmu ne znam baš ništa dobrog. Kad bih našeg starog prijatelja Harneyja iz Bostona (bivšeg urednika »Northern Star«) mogao nagovoriti da napiše povijest čartizma, on bi za to bio pravi čovjek.

Najljepši pozdrav.

Vaš

F. Engels

Ja se lično s H[irsch]om uopće ne dopisujem, tako da nemam nikakvog povoda da mu saopćim što mislim o toj priči. Kad bi se povod pružio, ja bih ga naravno iskoristio.

² Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 60.

89

Engels Adolfu Hepneru

u Njujork

(koncept)

London, 25. jula 1882.

Dragi gospodine Hepner,

Moj odgovor^[77] kasni uslijed toga što je Marx bolestan i što je više puta mijenjao boravište. Tek odnedavna mogu se s njim dopisivati o poslovima. Evo našeg mišljenja o pothvatu¹ koji projektirate:

Budući da ste tamo pravno potpuno ovlašteni da štampate sve stvari izdate u Evropi, po našem mišljenju, najbolje biste uradili da se tim pravom koristite bez daljega, i ne pitajući nikoga. Želite li da ponovo štampate *Komunistički manifest*, mi se ne možemo ni najmanje protiviti, i neće nam pasti na um da protiv toga protestiramo dokle god nas na to ne primoraju izmjene i ispuštanja, što je ionako nedopustivo pri historijskom dokumentu. Predgovor ne možemo napraviti već i zato što nismo zajedno, ali još više stoga što bismo time pokazali izvjesnu solidarnost s jednim pothvatom koji niti možemo, niti želimo pratiti i kontrolirati. Na taj način, evo, ovisi samo o Vašoj volji, koje ćete druge stvari štampati, a da se neće dogoditi da bismo se mi potužili na društvo u kojem izlaze naši radovi.

Isto vrijedi za moj *Položaj radničke klase*. Ako ga štampate kakav jest, ja se ne mogu protiviti. Ali, kad bih Vam htio dati specijalno odobrenje za to, obavezao bih se također da napravim dodatke i primjedbe koji bi knjigu povezali sa sadašnjošću, a to bi iziskivalo šest mjeseci rada. K tome bih, tada, prethodno zahtijevao i garancije da će se započeti pothvat doista privesti kraju.

Nadam se da sam Vas uvjerio kako ćete u vlastitom interesu najbolje učiniti da postupate posve na svoju ruku. Mi zacijelo nećemo, ne budemo li na to prisiljeni, ometati pothvat; prije obratno.

Što se tiče novog izvotka iz *Kapitala*, M[arx] je s time stekao toliko loših iskustava da mu se to ne smije više ni spomenuti, pogotovo ne sada. Ali, iz *drugog* izdanja *Mostova* izvoda^[407] M[arx] je **(ovo privatno!)** uklonio najveće nesporazume i napravio nekoliko dodataka, pa taj izvod ima još uvijek svojih prednosti i mogao bi biti štampan.

Inače ne bih Vam znao mnogo preporučiti za štampanje. Lajpciška literatura pretežno se sastoji od socijalizma budućnosti i doktorskih disertacija kandidata za parlament. Francuske stvari Julesa Guesde-a

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 34.

najvećma su dobre, ali previše sračunate na prilike u Francuskoj. Brackeovo: *Dolje socijalizam* možda tamo ne bi odgovaralo. Bebelovi govori u parlamentu daleko su najbolji od svega što je Njemačka dala na našoj liniji; ali to su, naravno, prigodne stvari. — Lassalle vrvi ekonomskim lupetanjima i cijelo je njegovo stanovište odavna prevažideno. *Lassalle-ov prijedlog* Brackea vrlo je dobra kritika, ali nije iscrpan.

Eto, Vi treba da odaberete. S najboljim željama za Vaš pothvat

Vaš

F. Engels

90

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u Pariz^[408]

[London, 31. jula 1882]

Dragi L[avrove],

Već bih Vam odavno zahvalio na slanju ruskog izdanja *Manifesta*^[409] ali Vam zaista nisam mogao pisati a da Vam ništa ne javim o M[arx]u jer mi je bilo izričito zabranjeno da kažem ma kome u Parizu da se on nalazi u Aržanteju. Na žalost, zabrana lekara, koji su mu propisali da govori što je moguće manje, još ga nagoni *da se skriva*.

K[ovalevski] je svraćao k meni, kad nisam bio kod kuće. Videla ga je samo gospođica M.¹; a on nije ostavio adresu. Mora da je otputovao nekoliko dana po svom dolasku, no meni je potpuno nepoznato kuda je otišao. Izgleda da je imao nameru da se vrati u domovinu. Gospođica M.¹ je u Aržanteju, ako se obratite Longuet-u, možda ćete saznati više.

Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

¹ Eleanor Marx

91

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 9. avg. 1882.

Dragi Stari,

Jučer nisam mogao da podignem poštansku doznaku za Tebe. Ali danas sam to odmah učinio i tamo će Ti isplatiti pet funti sterlinga, što prema kursu iznosi 126 fr. Veoma sam se obradovao kad sam primio Tvoje pismo^[410] i opet najzad čuo kako si. Ni ja ne znam što bih sve dao kad bi se Ti, M[arx] i ja još jednom mogli sastati, ali ova godina teško da će mi biti tako naklonjena. M[arx]a češ možda vidjeti još ovog ljeta, no to zavisi od toga kamo će ga liječnici poslati. Daljnji odgovor moram odložiti za nekoliko dana, uskoro se zatvara pošta, a moram još opširno pisati Bernst[ein]u o raznim stvarima.

U međuvremenu drži se hrabro i budi zdrav kao i inače, srdačno Te pozdravlja

Tvoj stari

F. Engels

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 9. avg. 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Danas na brzinu nekoliko napomena, jer kroz par dana idem na more i imam pune ruke posla.

1. O njemačkom izdanju *Socialisme utopique et socialisme scientifique* i ja sam već odavno razmišljao, pogotovo otkako sam vidio kakvu je formalnu revoluciju ta stvar izazvala u glavama mnogih boljih Francuza. Raduje me što se u tome slažemo.^[411] Međutim, njemački je tekst, zato što je sažet, znatno teži nego francuski, koji dosta toga zanemaruje. Da se ta stvar tako popularizira da bude pogodna kao opće upotrebljiva propagandna brošura, a da se pri tom ne povrijedi njena suština, to je težak zadatak, ali na moru ću ipak učiniti sve što mogu. Kad možete započeti sa štampanjem i koliko vremena treba za tisak? Razumljivo, morali bi mi poslati otisak na korekturu (dvostruki, prema francuskom načinu, što ima mnoge prednosti).

2. Vi ste, naravno, morali misliti da Liebkn[echt] kao naš stari prijatelj ima formalno pravo da Vas zamoli da mu predate moje pismo¹, te da ste dužni da mu ga stavite na raspolaganje. U tome ne vidim baš ništa na što bih se mogao požaliti. Vi niste mogli znati da $\frac{4}{5}$ brojnih sukoba, koje sam imao s L[iebknecht]om, otpadaju na njegove takve samovoljne postupke, na javnu zloupotrebu privatnih pisama, na budalaste ili smislu dotičnog mjesta direktno protuslovne bilješke o mojim člancima itd. I sada je upotrebio moje pismo na način koji se ne da opravdati. Pismo je pisano tako da se odnosi baš na Vaš članak. L[iebknecht] ga tretira kao da je «moj» prikaz cjelokupnog irskog pitanja. To je strahovito lako, a osobito kad mu se suprotstave Davittovi govori, koji u vrijeme pisma još uopće nisu bili održani, a na koje se pismo takoder ni ne odnosi jer D[avitt] sa svojim državnim zemljišnim vlasništvom predstavlja dosada samo *simptom*. Međutim, L[iebknecht] sebi uvijek tako olakšava kad želi da se pokaže «nadmoćnim». Dakle, ne zavidim mu na tom zadovoljstvu, ali on zbog toga ne treba da zloupotrebljava moja pisma i tako me *on* primorava da Vas za ubuduće zamolim (želim da se izrazim krajnje korektno diplomatski) de lui donner — tout au plus — lecture de mes lettres sans cependant lui abandonner l'original ni lui en laisser copie².

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 87. — ² da mu moja pisma — najviše — dajete na čitanje, ali da mu ne ustupate niti original ni prijepis

3. Ono što je potrebno o Hirsch-Mehringijadi^[67] saopćio sam Marxu na krajnje humoristički način^[2] i bojim se da Carlchen³, ukoliko bude trebalo da vidi M[arx]a, neće proživjeti veoma prijatnih četvrt sata.

4. Čini mi se da Vi u egipatskoj stvari^[63] previše štitite tzv. Nacionalnu stranku.^[412] O Arabiju ne znamo mnogo, no moglo bi se kladiti s 10 prema 1 da je on obični paša koji financijerima ne zavidi što ubiru pare, jer želi da na dobri istočnjački način prevari i njih same. To je vječna priča seljačkih zemalja. Od Irske do Rusije, od Male Azije do Egipta seljak u seljačkoj zemlji postoji zato da bude eksploatiran. Tako je bilo od asirskog i perzijskog carstva. Satrap alias paša predstavlja istočnjački glavni oblik izrabljivača, trgovac i pravnik — moderni zapadnjački. Repudijacija⁴ keđivskih dugova još je sasvim u redu, ali je pitanje što onda? A mi zapadnoevropski socijalisti ne bi trebalo da tako lako padnemo u zamku kao egipatski felasi i kao — svi Romani. Čudno. Svi romanski revolucionari kukaju kako oni uvijek predvode revolucije za najveće dobro drugih ljudi — veoma jednostavno jer su uvijek nasjedali frazi »revolucije«. A ipak, kad bilo gdje započne neka gungula, svi se revolucionarni Romani time zanose — bez ikakve kritike. Ja mislim da se za potlačene felahe možemo veoma dobro zalagati ako i ne dijelimo njihove trenutne iluzije (jer seljačkom se narodu mora stoljećima podvaljivati dok se iskustvom ne opameti), te da možemo nastupati protiv brutalnosti Engleza, a da se upravo zbog toga ne solidariziramo s njihovim trenutnim vojnim protivnicima. U svim pitanjima međunarodne politike treba društveno-političke francuske i italijanske partijske listove koristiti s krajnjim nepovjerenjem, a mi Nijemci smo dužni da teoretsku nadmoć, koju imamo, sačuvamo pomoću kritike i na ovom području.

Sada je, međutim, dosta kritike. Na žalost, danas više nemam vremena da Vam pošaljem prilog za feljton.^[413] Stalo mi je naročito do toga da čestitam Carlchenu i djelom pokažem kakvom je ogromnom djetinjarijom podvalio Mehringu o mom odnosu sa listom »S[ozialdemokrat]«. Uskoro ćete ga dobiti i tada, ako ste voljni, možete, što se mene tiče, uputiti na to direktno jednom bilješkom — naravno, ne izmjenjujući Carlchena, koji sada zaista treba da zatraži pomoć.

A sad najljepši pozdrav. Ako ikako bude moguće poslat ću Vam s obale pismo za ce brave Kautsky⁵, čija je adresa, koju imam, nešto zastarjela. Posljednja je bila na neku gospodicu s francuskim imenom — u stvari vjerovatno *lažna* adresa?

Vaš
F. E.

³ Carl Hirsch — ¹ Odbijanje plaćanja — ⁵ tog odvažnog Kautskog (vidi u ovom tomu, Drugi dio), pismo br. 96.

93

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 10. avg. 1882.

Dragi Sorge,

U prilogu potvrda od »Égalité«, bolju nisam mogao pribaviti od te famozne uprave. Otkako je Laura Lafargue otišla u Pariz od lista više nema ni traga ni glasa. Bilo je plaćeno 14 šilinga.

»Labour Stand[ard]«, 1. juli - 5. aug. odlazi danas u 2 svežnja. Bila bi besmislica kad bi se na to posebno pretplatio. Šaljem Ti jednostavno moj primjerak umjesto da ga bacim u koš.¹

M[arx] je još u Arzanteju⁽¹³³⁾, u Angijenu liječi kronični bronhitis. Mora se veoma čuvati od ponovnog napadaja pleuritisa. Što dalje, to znaju liječnici ili možda i ne znaju.

U velikoj žurbi

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 85.

94

Engels Emilu Engelsu mladem

u Engelskirhen

10, Columbia Terrace
Great Yarmouth, 20. avg. 82.

Dragi Emile,

Već 10 dana smo ovdje^[90], Schorlemmer, Pumps, Baby¹ i ja, i slatki nerad morskog kupališta snosi krivnju što Ti tek danas odgovaram.

Prije svega, preporučio sam Te direktno Samu Mooreu i zamolio ga da Ti pošalje adresu svog ureda u gradu (to se kod Barristers² naziva Chambers), jer ja je ovdje nemam, a njega je po danu moguće zateći samo tamo. U njemu ćeš naći uzornog Engleza, koji ima sva dobra svojstva svoje nacije bez ijednog lošeg. On je naravno i socijaldemokrat i govori također njemački, iako ne baš tečno. On će Ti u svemu, što je u njegovoj moći rado pomoći i više će Ti koristiti nego što bih ja to mogao. Kad čovjek gotovo 13 godina nije u poslu i već 12 izvan Mančestera^[414], tada ima malo utjecaja na ljude čije je glavno načelo ruka ruku mije. Moore je, naprotiv, došao tek pred 3-4 godine i stanuje k tome među njima, tu se već prije dade nešto učiniti. Ja npr. uopće ne znam da li ljudi s kojima sam bio povezan još žive, imaju li još istu firmu ili nisu li možda prodali čitav posao. Uvesti Te u Ermen & Roby uopće ne bi bilo korisno, prije štetno, ljudi Ti svoju tvornicu ipak ne bi pokazali i na koncu bi na burzi ostale prelce i tvorničare koje poznaju upozorili da Te se pričuvaju.

U tvornice pletiva i šivaćeg konca nešec ući zato jer, koliko ja znam, osim E[rm]en & R[oby] u Mančesteru nema nijedne druge. Doublers von Sewings³ ima raznih, tu ćeš vidjeti samo stare strojeve za pređenje, one prodaju sirovi konac. Kako se u tvornice može najbolje doći, to zavisi od svakog pojedinog slučaja, općenito uvijek sam se običavao iznova uvjeriti da to najbolje ide kad čovjek ljudima, kojima je inače preporučan, pokloni pravo čisto vino i predstavi se. Pokušaj da se to izvede potajnim putem, kao što su radili mnogi njemački prelci, gotovo uvijek je završio tako da su bili otkriveni i na burzi prijavljeni ostalima, tako da više ništa nisu mogli vidjeti. Način na koji se ovdje konkurira na mnogo je višem nivou nego u Njemačkoj, a male smicalice, koje se tamo često podmeću, ovdje uopće ne pale.

Početkom oktobra Schorlemmer će opet doći tamo, on Ti može također pomoći. *Veoma* će Ti koristiti prije svega preporuke E[rm]ena]

¹ Lilian Rosher — ² advokata — ³ Predionica konca

& E[ngels]a upućena nekoj velikoj njemačkoj komisioj kući, u kojoj će Ti već dalje pomoći i u pojedinim slučajevima reći gdje bi ćutanje o tome što jesi bila možda na mjestu.

A sad dosta za danas. Treba prostrijeti stol. Inače, ovdje nam je dobro, lijepo vrijeme, plzensko pivo, morksi zrak i kupanje u moru temeljito su mi uklonili katar želuca, koji sam imao onog ponedjeljka kad si otputovao. Pumps i Schorl[emmer] najljepše pozdravljaju.

Tvoj
F. Engels

95

Engels Jenny Longuet

u Aržantej.

10, Columbia Terrace
Great Yarmouth, 27. avg. 82.

Moja draga Jenny,

Mnogo Ti hvala na pismu. Bio bih zadovoljan i s jednom kartom. Raduje me što si otvorila moje pismo za Mohra^[2] i pobrinula se za sadržaj.

Dobio sam pismo iz Lozane¹ i telegram^[94] iz Veveja^[101] s njihovom novom adresom: Hôtel du Léman, gdje vjerovatno namjeravaju da ostanu. Što se tiče Mohrovog zdravlja, veoma sam se obradovao kad sam primio Tvoj trezveni nepristrani izvještaj. Laura, koja ga je vidjela samo nekoliko sati, izvijestila je zacijelo pretjerano povoljno, a Tussy je pak, kad ga je ponovo vidjela u Aržanteju, bila prilično razočarana što nije postignut veći napredak. U potpunosti se slažem s Tobom da s napretkom možemo biti sasvim zadovoljni, jer je usprkos veoma nepovoljnom vremenu koje ga je tako tvrdoglavo pratilo i nakon tri napada pleuritisa, koji je dvaput bio tako ozbiljan, ipak postignut. Ja nisam nikada pomišljao da bi on mogao biti u stanju da slijedeću zimu provede u Engleskoj i prije nego što je otišao u Alžir rekao sam to Heleni i ostalim šutljivim ljudima. To, dakle, za mene nije iznenađenje; razočaran sam samo što će jedva biti u stanju da prije toga dođe na nekoliko tjedana. Ipak mi je drago što su liječnici u tome tako jednostušni, zbog toga će se lakše pokoriti. Nešto više Angijena ili Koterea protiv ostatka njegovog bronhitisa i zatim klimatsko liječenje visoko u Alpama ili Pirinejima opet će ga potpuno podići i osposobiti za rad. Ali, kao što kažeš, sve bi to upropastio ponovni napad bolesti, koji je ipak, pogotovo uz iskustva koja je sakupio, nevjerovatan.

Moja draga Jenny, ja znam kakve si strašne tegobe morala pretrpjeti i još sada trpiš. Često sam u mislima bio s Tobom i bilo mi je žao što Ti nisam mogao pomoći. Ti i Mohr bili ste, kad sam jutrom odlazio do Nim² na moje plzensko pivo, gotovo stalni predmet našeg skoro svakodnevnog razgovora. Ali ja znam da moja odvažna Jenny neće izgubiti hrabrost i ukoliko si prebrodila slijedeće iskušenje^[88], moći ćeš, kao što se nadam i očekujem, da središ svoje kućanstvo na način koji će Ti pružiti nešto mira i spokojstva.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 41. — ² Helene Demuth

Ti ne možeš ni zamisliti kako se je Pumps promijenila otkako je ovdje. Ništa je ne zanima kao njena Baby³; haljina, zabave, izleti, izgleda da je sve zaboravila. A s malom dobro postupa, s puno volje i strpljenja, ali to je i zaista veoma dobro dijete i smije se gotovo uvijek čak i sada kad joj izbijaju dva zuba. Nadamo se da će majka i dijete tako i nastaviti.

Schorlemmer, koji Te prijateljski pozdravlja, putuje sutra u Njemačku i ja ću ga pratiti do Londona i tamo se dan ili dva zadržati radi poslova. Ostat ćemo ovdje još daljnjih četrnaest dana, ukoliko nas ne potjera vrijeme koje je od prošlog utorka neobično promjenljivo. Izgleda da je sigurno da će jadni Percy⁴, koji je došao prošle srijede, imati moker odmor; loši izgledi za jednog reumatičara. Što se mene tiče, morski zrak i kupanje izvanredno me okrepljuju i ove zime mislim zaista raditi.

Svi srdačno pozdravljaju Longuet-a i Tebe i djecu, i mnogo dobra od

Tvoga odanog

F. Engelsa

Prevod s engleskog

³ Lillian Rosher — ⁴ Percy Rosher

Engels Karlu Kautskom

u Beč

London, 12. sept. 1882.

Dragi gospodine Kautsky,

Zaista mi morate oprostiti što sam Vas ostavio da tako dugo čekate moj odgovor. Bilo je toliko svakojakih smetnji da sam, ne bih li napokon počeo raditi, sve sporedno prelomio preko koljena i odložio svu korespondenciju što nije bila apsolutno nužna. I, budući da ste mi sa svojim kolonijalnim pitanjem^[415] postavili zadatak koji se nipošto ne da baš lako riješiti, Vaša je pisma zadesila ista sudbina, a dobri je Walter pri tome ostao zaboravljen.

Dođu li Walter i dr Braun ovamo, bit će mi drago da ih vidim i sa svoje strane rado ću ovdje za njih učiniti sve šta se može. Ostalo će se tada već nekako urediti. Ali, šta zapravo da W[alter] ovdje studira? To ipak treba najprije raščistiti. Socijalizam kao takav? Zbog toga ne treba dolaziti ovamo, to može svugdje izvan Austrije i Njemačke; k tome se ovo polje brzo iscrpljuje, to jest, literatura koju vrijedi pročitati. Ekonomiju? Historiju? Onda ga u Britanskom muzeju čeka *embarras de richesses*¹ i to takva da netko neiskusn tu srlja u opasnost da se posve izgubi. Prirodne nauke? To je vezano uz predavanja koja su ovdje mahnjito skupa. Mislim da bi s čovjekom, prije nego što bude poslat ovamo, trebalo utvrditi neki određeni plan studija — barem u osnovnim crtama — pa kad mi zatim taj plan bude saopćen, ja ću prije moći da prosudim, bi li se mogao bolje ostvariti ovdje ili drugdje. Osim toga, bez makar *nekakvog* poznavanja engleskog, našao bi se on ovdje na suhom. Mislim da bi bilo dobro dati mu da najprije šest mjeseci uči francuski i engleski, kako bi se mogao njima kako-tako služiti prije nego što dođe ovamo. K tome treba još da posjeduje izvjesna predznanja iz historije, geografije, pa ako je moguće i iz matematike i prirodnih nauka, želi li studirati s uspjehom. Kako s tim stoji, ja ne mogu da znam, ali ako tu zapinje, zacijelo bi bilo najbolje da se naprije pošalje u Beč, kako bi tamo, pod nadzorom svojih prijatelja, stekao ta znanja, i naučio *kako* da, upućen na sama sebe, uopće nauči nešto valjano. Inače bi novac ovdje u Londonu bio pretežno bačen. To su misli što mi tek tako padaju na pamet u ovoj prilici, i možda su posve neumjesne, ali ja o stupnju obrazovanosti tog mladića ne znam gotovo ništa, a mislim da ipak moram ukazati na ta pitanja. Kada me o tom pobliže obavijestite, *ne treba* da čekate moj odgovor. Vi već znate kako sam ja uvijek za to

¹ nedoumica obilja

da mladi marljivi ljudi idu i unostranstvo, da bi proširili svoj horizont i otresli se neizbježnih lokalnih predrasuda.

S M[arx]om, uostalom, ne smijete mnogo računati u pogledu W[alter]a. Teško da će se vratiti prije slijedećeg maja, a i tada će svakako, morati da se jako čuva, kako bi dovršio svoj rad. Posebno, njemu je i sada još zabranjeno da mnogo govori, a pored toga naveče treba da miruje, jer inače loše provodi noć. No, po danu će, naravno, raditi. Kad treba umrtviti jedan dugogodišnji kronični bronhitis i brinuti se ne samo da poslije trokratnog žestokog pleuritisa iščeznu posljedice, već i da se ne pojavi novi, a sve to u 65. godini, onda već samo to zadaje dosta posla.

Pitate me, što engleski radnici misle o kolonijalnoj politici? Evo, tačno ono šta misle o politici uopće: ono šta o tom misle buržuji. Ta ovdje nema radničke partije, postoje samo konzervativci i liberalni radikali, i radnici zajedno s njima marljivo kusaju monopol Engleske na svjetskom tržištu i u kolonijama. Po mome mišljenju, sve prave kolonije, to jest zemlje koje je posjelo evropsko stanovništvo, Kanada, Kap, Australija, postat će slobodne; naprotiv, zemlje koje su naprosto zauzete, nastanjene urođencima, Indiju, Alžir, holandske, portugalske i španjolske posjede, morat će privremeno da preuzme proletarijat i da ih što je moguće brže povede u susret samostalnosti. Kako će se taj proces odvijati, teško je reći, Indija će možda podići revoluciju, dapače vrlo vjerojatno, a budući da proletarijat koji se oslobađa ne može voditi kolonijalne ratove, morat će se to dopustiti, što naravno, neće proći bez svakojakih razaranja, ali to je upravo neodvojivi dio svake revolucije. To isto moglo bi se odigrati i drugdje, na primjer u Alžiru i Egiptu, i za nas bi to bilo, zasigurno, najbolje. Mi ćemo imati dosta posla kod kuće. Čim bude reorganizirana Evropa i Sjeverna Amerika, stvorit će se takva kolosalna sila, i takav primjer, da će se polucivilizirane zemlje priključiti same od sebe; za to će se pobrinuti već i same ekonomske potrebe. No mislim da danas možemo postavljati samo prilično dokone hipoteze o tom kroz kakve će tada socijalne i političke faze trebati da prođu te zemlje pa da bi i one stigle do socijalističke organizacije. Sigurno je samo jedno: pobjednički proletarijat ne može silom usrećiti ni jedan strani narod, a da time ne potkopa i svoju pobjedu. Time se, naravno, nipošto ne isključuju svakovrsni oslobodilački ratovi.

Priču o Egiptu^[83] zapodjela je ruska diplomacija. Gladstone treba da uzme Egipat (što on još ni izdaleka nije učinio, a da i jest, ne bi ga ni zadržao) kako bi Rusija uzela Armeniju; a to bi, po Gladstone-u, svakako i opet bilo oslobađanje jedne kršćanske zemlje iz muslimanskog jarma. Sve je drugo o toj stvari obmana, lagarija, izlika. Hoće li plančić uspjeti, pokazat će se uskoro.

S najljepšim pozdravima Vaš

F. E.

Dr Sax upravo mi je poslao svoju knjigu o Tiringiji, hoćete li mu se na tome zahvaliti u moje ime; čim je pročitam, odgovorit ću mu.

Povjerljiva adresa za mene: Mistress P. W. Rosher, 122, Regents Park Road, *bez* unutrašnjeg omota. To je Pumps, uzgred, ona ima već i malu djevojčicu. Više, doduše, ne stanuje kod mene, ali to ne smeta.

97

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 13. sept. 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Od rada na moru u Jarmutu nije bilo ništa - 5 ljudi u jednoj sobi, među njima 4-mjesečno dijete¹ moje nećakinje²; tu se nije dalo ništa učiniti i sav se rad istopio u uživanju i trošenju odličnog plzenskog piva. Sutra, međutim, počinje i neće biti prekida dok brošura ^[152] ne bude gotova.

Vaš prijedlog u vezi sa predgovorom o Bismarckovom socijalizmu sasvim je u redu i djelomično odgovara mojim vlastitim željama. Međutim, to se ne da napraviti u predgovoru, bio bi isuviše dug. Osim toga, za osiguranje za slučaj nesreće itd. nedostaje mi materijal, naime, zakonski prijedlozi, a bez njih se to ne može.

Ta mi se stvar odavno mota po glavi i sasvim mi je jasno da je potrebno da se o tome nešto napiše. Sada namjeravam da (za »S[ozialdemokrat]«) napišem seriju članaka (od kojih svaki predstavlja jedinstvenu cjelinu) o lažnom socijalizmu što bjesni u Njemačkoj, koja bi kasnije mogla izaći kao brošura. Prvi dio: Bismarckov socijalizam — 1. zaštitne carine, 2. podržavljenje željeznica, 3. monopol duhana, 4. radničko osiguranje. Ali za to bih morao imati:

ad 2. burzovni izvještaj koji pokazuje kurseve nedavno podržavljenih pruga (Berg. Märk., Berlin-Görlitz, Berlin-Stettin, Märkisch-Posen) neposredno prije podržavljenja i, ako je moguće, cijene koje je država platila za te pruge;

ad 4. Bismarckov zakonski prijedlog u obliku u kojem je podnesen Rajhstagu.

Ako mi to možete pribaviti, imat ću dovoljno materijala.^[416]

Tome bih, međutim, dodao i drugi dio, koji kritizira niz nejasnih pojmova kojima je Lassalle dao pravo građanstva i koje još tu i tamo ponavljaju i naši ljudi; npr. »čvrsti zakon plaće«^[355], »puni prihod od rada za radnika (ne radnike)«^[417] itd. U odnosu na prvi dio ovdje je mnogo potrebnije da se to jednom raščisti, a ako to neke od na nesreću preuzetih lasalovskih »voda« razljuti, tim bolje. Drugi mi je dio, dakle, u stvari najvažniji.

¹ Lilian Rosher — ² Mary Ellen Rosher

Ali ja ne znam kako bi mnogima u toj stvari odgovaralo kad bi sveti Ferdinand³ bio podvrgnut takvoj stvarnoj kritici. Možda bi, kad bi tako nešto izašlo u partijskom organu, to bilo shvaćeno kao provokacija rascjepa u partiji i prekid ondašnje pogodbe s lasalovcima. U tom slučaju mogla bi cjelina, čim bude dovršena, izaći kao brošura a da se prethodno ne štampa u listu »S[ozialdemokrat]«.

Dakle: ili izlazi *cjelina* u listu »S[ozialdemokrat]« i poslije kao brošura,

ili izlazi odmah kao brošura,
ili uopće neće biti napisana.

Voilà mon cas.⁴ Odaberite, dakle, što želite i posavjetujte se s ljudima ako je potrebno. Ali ono što je jednom dogovoreno, mora i biti. Neprijatnostima koje sam imao s *Dühringom*, kad je Most protiv toga protestirao⁽⁴¹⁸⁾, ne mogu se po drugi put izložiti.

Inače, što se tiče bizmarkovštine i svega što tu spada, put je već veoma lijepo utrt s oba članka u listu »S[ozialdemokrat]« o eventualnom ukidanju zakona protiv socijalista. Pretpostavljam da su Bebelovi; ukoliko nisu, tada partija može sebi da čestita što ima i drugog čovjeka koji tako izvanredno ulazi u suštinu stvari i ne osvrće se na ono što je sporedno, a pri tome tako jednostavno i jasno piše.⁽⁴¹⁹⁾ Članci su odlični.

Ono što ste kazali za opravdanje malaksalosti raznih ljudi u Njemačkoj, i ja sam sebi već više puta rekao. Pored svega toga još uvijek i staro njemačko pomanjkanje karaktera i otpornosti i potreba da se prema filistru, ne prema radniku, nastupa kao prema poštenjaku vrijednom poštovanja, koji već odavno nije opasni ljudožder, kakvim ga se smatra. To su uvijek oni ljudi koji misle da je neophodno da su donekle obrazovani kako se radnik ne bi sam oslobodio, već da bi ga oni izbavili; oslobođenje radničke klase za njih je moguće samo od strane obrazovanih malograđana; kako da to učine jadni, bespomoćni, neobrazovani radnici!

Kautskom sam pisao jučer. On tvrdi da je tamo našao nekoliko posve dobrih doctores philosophiae. Ako su *zaista* dobri, bili bi veoma poželjni.

Adolf Beust može da Vam otpjeva melodiju »Brejski vikar«⁽⁴¹³⁾.
Najljepši pozdrav.

Vaš
F. E.

³ Ferdinand Lassalle — ⁴ Takvo je stanje stvari.

Engels Lauri Lafargue

u Vevej

London, 20. septembra 1882.

Draga Laura,

Nadam se da je Mohr primio moje pisamce od 18-og¹. Danas moram održati riječ prema Tebi, iako to nije lako. Radio sam cijeli dan do šest sati, zatim večerao; sada je upravo devet sati, još uvijek, dakle. osjećam probavu; osim toga Percy² sjedi u sobi, ali srećom je zadubljen u »*Josepha Andrews*«^[420].

Da li poznam Vevej? Doista, tamo sam se bio ušančio nekih petnaest dana u septembru 1849. godine; poznam cijelu švicarsku obalu jezera od Vilnev do Ženeve, jug Denta i Mon Blan, i sve ostalo^[99]. Ako se mnogo ne varam, mi, oficiri, stanovali smo u vašem hotelu na obali. Na trgu i ispod drveća, nasuprot jezeru, Willich je vježbao svoja dva konja.

Samo mi je žao što ne možete, bar djelomično, ići putem, koji sam za vas utvrdio³; Bernsko gorje mnogo natkriljuje u mnogom pogledu Ženevsko jezero. Nego, ako Mohr treba u oktobru da posjeti Englesku, uskoro će biti vrijeme da napustite Alpe. Nadam se da se neće izvrgnuti neprilici, ako pokuša doći. Inače bi to bila ludost. Uostalom, odluku će donijeti liječnici, i oni će izabrati za njega zimsko prebivalište. Ali, ako mora doći, ne treba suviše odlagati putovanje. Kod nas je bilo lijepo vrijeme, no dosta hladno, naročito uveče i ujutro; jučer je cijeli dan padala kiša, danas je hladno i uglavnom neprijatno. Uzgred, Mohrovi barometarski podaci⁴ tačno se slažu s našim iskustvom u pogledu vremena u Jarmutu, osim što su kod nas bili vrlo kišoviti dani, kad je barometar bio na maksimumu, a Tussy je cijelo vrijeme molila da se ta glupa živa ponovo spusti!

Što se tiče vina, koje se pjeni kao da su u njemu zvijezde, to svojstvo izričito pripada *Cortaillodu*; koliko znam, druga nefšatelska vina nemaju tu osobinu i nisu tako dobra.

Rado bih hteo znati ko je izmislio tu čudnu priču o Bebelu^[104]. »*Kölnische Zeitung*« prošlog petka (dana, kad su je objavili pariski listovi) ne zna za nju, ili bar ništa o njoj ne govori. Čini se da je tu patku izmudrovao Mehring, a Hirsch pustio u Parizu. Možda sam na

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 47. — ² Percy Rosher — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 45. — ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 46.

krivom tragu, ali uopšte ne bih bio iznenađen kad bi bilo tako. Ko bi drugi mogao tako brzo štampati u listovima »La Bataille« i »Le Citoyen« jedan nekrolog, u kome se nalazi citiran (u svakom slučaju u listu »La Bat[aille]«) jedan *stari* govor, gdje se Bebel izričito izjašnjava kao pristaša legalnih sredstava? Strašno smo se uplašili. U petak navečer došla su dva člana Radničkog društva iz Tottenham Street-a^[863] da me pitaju je li to istina. Tako sam čuo za tu stvar. Tussy je iste večeri nabavila broj »La Bataille«, u kome je objavljen taj članak. Šutnja »Justice« može se možda objasniti Longuet-ovim odsustvom. Bilo je suviše tragati u kavanama za njemačkim listovima; u subotu se više nije mogao naći na stolovima onaj broj u kome je možda nešto objavljeno. Najzad je Tussy (a ne ja) primila broj lista »Sozialdemokrat« od subote navečer, a u njemu ne samo da o tome nije bilo ni riječi, nego je javljeno da će Bebel uskoro moći da se kreće vani. Gubitak Bebela bio bi nenadoknadiv. Gdje da se nađe glava kao što je njegova, ne samo u Njemačkoj, nego i drugdje? Gdje da se nađe takva teorijska bistrina, praktički smisao, tako spokojna odlučnost među redovima mlade generacije? Dobro, nije istina, i ja ne mogu opisati olakšanje koje sam osjetio kad su sve sumnje raspršene.

Isto tako mi je posebno drago da je Jenny prošla krizu i da je to ostvarenje želje koju su mnogi osjećali^[88]. Vjerujem, da je propatila vrlo teške časove. Bez sumnje joj je Donkin nekoga našao da se oko nje brine; u to su uvjereni stanari iz 41. Maitland Park⁵; u tom slučaju odsustvo »stvoritelja«⁶ možda bi bilo dobro.

Mala Pumphia⁷ ima male kozice; vrlo je nemirna i sve se svršava plačem. Proći će to za nekoliko dana, no to je ne bi toliko smetalo da joj nisu izbila dva prištića na jeziku, a u isto vrijeme joj izbijaju i dva zuba, pa zbog toga osjeća priličnu bol u ustima. Sve ostalo je dobro.

Svi pozdravljaju tebe i Mohra. Voli te tvoj

F. Engels

Bernstein piše, da je *The Vicar of Bray*^[413] pobudio veliku senzaciju.

Tussy je *triput* pisala Jenny, otkako se ovamo vratila, *posljednji put prošle nedjelje!*

Prevod s engleskog

⁵ Eleanor Marx i Helena Demuth — ⁶ Charles Longuet — ⁷ Lilian Rosher

Engels Eduardu Bernsteinu

u Círih

London, 22. sept. 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

U prilogu predgovor, odjeljak I II. Br. III je upravo dovršen kao i završna napomena od cca. 7 strana o starogermanskom zajedničkom vlasništvu zemlje (»Marka«).^[152] Ali želim da ih još jednom temeljito pregledam i zadržat ću ih neko vrijeme.

Reklamu na čelu ne mogu dodati. S obzirom da je na francuskom izdavač bio Lafargue, a da je ono što je Malon poslao bilo sasvim nedovoljno, Marx je s L[afargue]om napisao taj uvod^[421], koji je tada možda bio podesan. U njemačkom izdanju koje ja izdajem tako nešto apsolutno ne ide. Međutim, kad M[arx] bude opet ovdje, napisat ću Vam možda brošuricu o njemačkom socijalizmu od 1840. do 52.^[422] Do toga ipak mora jednom doći. No M[arx] je više od polovine materijala zakopao, a sam bog će znati gdje.

Za zakon o osiguranju za slučaj nesreće trebao bih, naravno, *oba* nacrti, isto tako sve nove prijedloge socijalne vrste koji su u jesen podneseni Rajhstagu^[416].

Potpunu osudu indirektnih poreza iznijeli smo još 1849. i 50.^[423] tako je Lass[alle] to i naučio. Inače bilježim ono što govorite o Lass[alle]-u. Pojedinačno bi se ovo ili ono dalo primijeniti, ali se ne odnosi na stvar. Lass[alle]-ova *osoba* ostaje sasvim po strani, no ja neću moći a da ne srušim iluziju da je L[assalle] bio ekonomski (a i na svakom drugom području) originalan mislilac.

Raduje me da su članci Vollmarovi¹, to dokazuje da se on veoma razvio. U potpunosti se slažem s onim što kažete o zakonu protiv socijalista^[411]. Samo, to nam može koristiti kad zakon bude purement et simplement² ukinut. A to će se desiti samo kad u njemačku političku špelunku na bilo koji način uđe novi život, kad nastupe događaji s kojima direktno započinje revolucija, nova era, ruski ustav ili tako nešto. U tom slučaju je također nesumnjivo da ćemo svugdje gdje smo sada u velikoj manjini dobiti većinu i osvojiti sve velike gradove izvan Saksonske.

Vi se žalite na Francuze kao što to vječno svi čine. Oni se povode za trenutkom, a i za ličnošću. Ja ne čitam »Cit[oijen]«, dobivam »Ég[alité]« veoma neredovito, ne znam da li još izlazi, dakle, uopće ne mogu

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 97. — ² neopozivo

suditi o tome što su ti ljudi ponovo uradili. Ali jedno je sigurno: s Brousse-om treba biti na oprezu. On jest i ostat će krajnji anarhist i samo se suglasio s učestvovanjem na izborima, pri tome su on i Malon izbacivanjem ostalih iz Fédération du Centre⁽³⁹⁷⁾ doveli borbu do krajnosti, a Br[ousse] je vodi u cijelosti s bakunjinističkom taktikom: klevetanjem, lažima i svim mogućim podlostima. Taktika ostalih možda je s vremena na vrijeme glupa i naivna, možda nesvrshodna, možda onemogućuje nam inozemcima da se za nju zalažemo (što smo mi ovdje redovno odbijali), ali osnovno je da je s Br[ousse]om svaki daljnji zajednički rad nemoguć. Taj neće biti zadovoljan sve dok njegova mala klika sorte »Alijanse«⁽⁴¹⁾ ne bude imala u ruci čitav pokret. Inače, cijela »Radnička partija« obiju frakcija zajedno, samo je beskrajno mali dio pariskih radničkih masa, koje još uvijek slijede ljude kao što je Clemenceau, protiv koga je Guesde svoju polemiku vodio suviše lično i općenito na način koji uopće nije ispravan. C[lemenceau] je pri tome veoma sposoban za razvitak i može prema okolnostima ići još dalje nego sada, osobito kad jednom uvidi da je riječ o *klasnoj borbi*; dakako, uvidjet će to onda kad *bude morao*. Guesde je sebi zabio u glavu da je Gambettina république athénienne³ za socijaliste daleko manje opasna nego Clemenceau-ova république spartiate⁴ i zato želi da je onemogućiti, kao da bi mi, ili bilo koja partija na svijetu, mogli da spriječimo da neka zemlja ne prođe svoje historijski nužne stupnjeve razvitka, a da i ne govorimo o tome da ćemo u Francuskoj teško preći iz republike à la Gambetta na socijalizam a da ne prodemo kroz republiku à la Clemenceau. Bez takvog uvida u nužnu historijsku povezanost i time u vjerovatni tok razvitka stvari ne može se, međutim, uspješno voditi partijska politika. Pri svemu tome ja sam digao ruke i puštam ljudima da rade što žele. Belgijanci sa svojim opomenama neće također ništa postići.

Nećakinja i počerka J[ohn]a St[uart]a Milla, koja je poslala novac izbornom fondu, zove se *Helen Taylor*, nije, dakle, identična s Ellen M. T[aylor]; premda oba imena znače Helena, ipak su strogo različita.

O Garciji ne znam baš ništa.⁵ S vremena na vrijeme navrati do mene neko iz kluba⁽²¹⁴⁾, kad se ukaže prilika tu ću se raspitati.

A-propos. Otkud patka o Bebelovoj smrti⁽¹⁰⁴⁾ u »Citoyen« i »Bataille«? Mi ovdje — i Marx u Veveju, gdje je bio 3 tjedna⁽¹⁰¹⁾ — strahovito smo se prepali i nismo mogli to provjeriti sve dok u ponedjeljak navečer »Justice« nije donijela Liebk[necht]ov telegram s demantijem; jer ono što je »Soz[ial]dem[okrat]« objavio i nije objavio, nije moglo da nas apsolutno uvjeri s obzirom da je izašao već u četvrtak. — M[arx] je sada, zacijelo, na povratku u Aržantej, možda na nekoliko dana u Ženevi, bolje mu je, ali ga je loše ljeto lišilo bolje polovine rezultata liječenja.

³ atenska republika — ⁴ spartanska republika — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 104.

Molim 2 retka u znak prijema r[ukopisa], kao i da mi dostavite r[ukopis] sa štampanim aracima, naravno kao štampanu stvar. Koliko još mogu da zadržim ostatak a da ne izazovem smetnje?
Najljepši pozdrav.

Vaš
F. E.

100

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 23. sept. 1882.

Dragi Bebel,

Zbog Tebe smo pretrpjeli mnogo straha^[104]. Jučer, prije osam dana, u petak 15.¹ ovog mjeseca, navečer u 10 sati, došla su k meni dva čovjeka iz Društva^[363]: je li istina, kako to piše već u dva broja lista »Citoyen« (s nekrologom) da si Ti umro. Izjavio sam da je to posve nevjerovatno, ali nisam mogao da kažem ništa određeno. Kod mene je sjedio neki dosadan čovjek koji nije htio otići premda više nisam progovorio ni riječi, pa sam tek poslije jedanaest otišao do Tussy Marx i zatekao je još budnu. Ona je imala »Bataille«, također s nekrologom — bez podataka o izvoru vijesti, no o njoj se tu nije sumnjalo. Dakle, opće zaprepaštenje. Najveća nesreća što može zadesiti njemačku partiju u najmanju je ruku sasvim vjerojatna. Bilo mi je i suviše razumljivo da engleski listovi, u slavlju zbog Egipta^[424], nisu donijeli ništa. Zatim, u subotu navečer nije mi stigao »Soz[ial]dem[okrat]«, što se zna desiti, no srećom sam u nedjelju ujutro vidio da je Tussy dobila svoj primjerak, a iz njegova se sadržaja vidjelo da je vijest vrlo malo vjerojatna. Pregledavanje njemačkih listova po kavanama unaprijed je bilo bezizgledno, jer se oni dnevno obnavljaju. I tako smo ostali u mučnoj neizvjesnosti do ponedjeljka uvečer, kada je napokon stigla »Justice« sa službenim demantijem.

Marxu je bilo jednako. Bio je u Veveju na Ženevskom jezeru^[101] i pročitao tu priču u reakcionarnom »Journal de Genève« koji ju je, naravno, ispričao kao tačnu. Još istog dana pisao mi je, sav zaprepašten². Njegovo je pismo bilo stiglo upravo onog ponedjeljka uveče, pa sam već jutarnjom poštom mogao da mu javim kako je sve izmišljeno³.

Ne, staro momče, ne smiješ Ti tako mlad da nam otegneš. Ti si dvadeset godina mlađi od mene, i nakon što zajedno izborimo još poneku veselu bitku, Tvoja će dužnost biti da ostaneš u vatri i onda kada ja napravim svoju posljednju grimasu. A kaže se da oni koje proglašuju mrtvima žive duže, pa si Ti, kao i Marx^[312], osuđen na vrlo dug život^[425].

Ma ko na svijetu da je proturio tu glupost — iza njega se i opet krije lažitorba Mehring.

¹ u ruokpisu: 16. — ² Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 46. — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi dio pismo br. 47.

Jesi li primio moja posljednja pisma prije dva-tri mjeseca⁴? Ona u kojima odgovaram o potajnim elementima u partiji?

U međuvremenu, zacijelo si vidio kako sam više puta udovoljio Tvojoj želji da otvoreno surađujem u »S[ozialdemokrat]«⁽³⁹⁶⁾. I jučer sam poslao Bernsteinu prva dva poglavlja *Dühringa* od tri što, nakon francuskog izdanja,⁽⁴¹¹⁾ treba da iziđu na njemačkom; jako sam ih izrevidirao i popularizirao i poslao Bernst[ein]u⁵. Ostatak je gotov, ali ostat će i dalje ovdje, sve dok to ne bude ometalo štampanje, da bih taj najteži dio još jednom temeljito pregledao. Na početku nalazi se dugačka primjedba o zajedničkom vlasništvu na zemlju u Njemačkoj. Ideš li u bajbok, preporučio bih Ti da iz neke biblioteke pribaviš:

G. L. v. *Maurer, Einleitung in die Geschichte der Marken-, Hof-, Dorf- und Städteverfassung in Deutschland*, i od istog pisca *Geschichte der Markenverfassung in Deutschland*.

Vrlo je potrebno da se s tim pitanjima donekle upozna neko u Njemačkoj ko može čitati te stvari neprestano i bez unošenja »školovanih« predrasuda. To su glavni radovi i njihovo poznavanje moglo bi Ti pružiti najsolidniju podlogu također pri svim debatama o zemljišnom posjedu i agrarnim pitanjima.

Sudeći po nekim člancima koje je napisao u »S[ozialdemokrat]« (o mogućem ukidanju zakona o socijalistima)⁽⁴¹⁹⁾ čini se da je Vollmar veoma napredovao. Radovalo bi me, kad bi se to potvrdilo i inače, sposobni ljudi mnogo su nam potrebni.

Marx se polako oporavlja od posljedica triju upala plućne maramice. Svoj stari ukorijenjeni bronhitički kašalj, koji ga jako uznemiruje i ne da mu da spava, liječio je na sumpornim vrelima u Angijenu nedaleko od Arzanteja, ali pri lošem vremenu i zbog svog općeg stanja nije postigao potpun uspjeh, koji bi inače bio posve siguran. Nakon toga proboravio je s gospođom Lafargue tri nedjelje u Veveju, prekjueer je htio krenuti odande, najprije u Ženevu, zatim u Pariz, pa ako bi vrijeme bilo snošljivo, u oktobru na nekoliko nedjelja ovamo. Zimu nipošto ne smije provesti u Londonu, no liječnici treba da odluče hoće li je provesti na jugu Engleske ili drugdje. Iz njegovih pisama, međutim, vidim da oporavak dobro napreduje, iako ga je loše ljeto usporilo.

Pa gdje ste vi, ljudi, zapravo? Izgleda da ste se svi vi zbog »malog«⁽²⁷⁵⁾, kao i M[arx] zbog svoje bolesti, pretvorili u same leteće Holandeze.

Najljepše pozdravi Liebknechta, kad ga budeš vidio.

Cijela egipatska priča bila je osveta Židova (Rothschilda, Erlangera itd.) za davno istjerivanje iz Egipta pod Faraonom⁽⁴²⁶⁾.

Tvoj
F. E.

⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 86. — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 99.

101

Marx Lauri Lafargue

u Pariz

[London] 9. oktobra 1882.

41, Maitland Park Road, N. W.

Draga Cacadou,

Vrijeme ovdje nije loše, tj. sasvim dostaje i nekoliko sati dok Sunce neprekidno sja; inače je nebo oblačno i s vremena na vrijeme kiši; sve u svemu nije hladno i samo se ujutro i navečer javlja poznata magla.

U subotu je Schorlemmer došao u London samo da se prijateljski sastanemo; večeras mora opet u Mančester jer sutra tamo treba da »izvrši« predavanje. Najljepše Te pozdravlja.

Engels je veoma ljut što mu već mjesecima više ne šalju »Égalité«; ni moj primjerak otuda ne stiže više u London. Koliko košta pretplata za »Citoyen«, uklj. i poštarinu za London? Zaboravio sam pri odlasku iz Pariza; šaljem money-order¹ čim mi budeš pisala.

Jučer smo na dinner² bili kod Engelsa; Pumps s baby³ i of course⁴ s Percyjem⁵ također. Baby je jako dobre volje, njena konverzacija bila je — dakako — daleko življa nego njene maman⁶.

Sinoć me je posjetio Donkin, međutim, podvrci će me svojim liječničkim pretragama tek tokom ovog tjedna; smatra da dobro izgledam. On misli da je najbolje da fog time of England⁷, koji se približava, provedem na otoku Vajt.

Johnny je dobre volje i općenito »happy«⁸ iako često dirljivo priča o svojoj maman i Harryju. Pod vodstvom Tussy opet se privikao da se svakog jutra pere od glave do pete »hladnom vodom«. Njegovo »zdravlje« ništa ne iziskuje; redovni rani odlazak na počinak (u 8 sati navečer) također mu koristi. Njegova učenost dotjerala je do »velikih slova« i također do odgonetavanja velikih rimskih brojeva na satovima.

Pribojavam se Tvojih vijesti o Jennynom state⁹, ličnom i kućnom^[88]. Da li se family Longuet¹⁰ vratila?

Veliki agitator St. Paulus¹¹ of course opet sjedi na svom prijestolju u Boulevard de Port-Royal. Piši mi o njegovim adventures¹², ali prije svega o Tebi samoj, kako si, kako živiš.

¹ novčanu uputnicu — ² objedu — ³ bebom (Lilian Rosher) — ⁴ naravno — ⁵ Percy Rosher — ⁶ majke — ⁷ period magle u Engleskoj — ⁸ »sretan« — ⁹ stanju — ¹⁰ obitelj Longuet (Charles Longuet i sinovi Henri, Edgar i Marcel) — ¹¹ Paul Lafargue — ¹² pustolovinama

Kašalj je još uvijek neugodan, više kao *memento*¹³ da ga se moram sasvim riješiti da bih opet postao *altogether*¹⁴ sposoban za rad.

Lenchen i Johnny pozdravljaju.

Ostaj mi zdravo, moja vjerna i draga saputnice Cacadou.

Old Nick

¹³ *opomena* — ¹⁴ potpuno

102

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 20. okt. 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Već odavno sam namjeravao da Vam pišem o francuskim stvarima, ali stižem tek danas. A to je i dobro, sada mogu da jednim udarcem ubijem dvije muhe.

1. *St.-Etjen* — I pored dobronamjernih savjeta Belgijanaca desilo se ono što je bilo neizbježno, razdvojili su se elementi koji se ne podnose.^[107] A to je dobro. U početku, prilikom osnivanja parti ouvrier¹, morao se odobriti pristup svim elementima koji su prihvatili program: kad su to učinili s tajnim ograničenjem, to se je kasnije moralo pokazati. Mi se ovdje nismo nikada varali u pogledu Malona i Brousse-a. Obojica su odgojena u bakunjinističkoj spletkarskoj školi; Malon je, dapače, sukrivac za osnivanje Bakunjinove tajne »Alijanse«^[427] (jedan od 17 osnivača). No enfin², morala im se dati šansa da pokažu da li su s bakunjinističkom teorijom odstranili i praksu. Razvoj je pokazao da su program prihvatili (i izopacili, Malon je unio razna pogoršanja) samo uz tajno ograničenje da ga obore. Ono što je u Remsu^[302] i Parizu^[397] započeto, u *St.-Etjenu* je dovršeno. Proleterski klasni karakter programa je odstranjen. Komunistička *Considérants*³ iz 1880.^[428] nadomještena su statutima *Internationale* iz 1866, koje se moralo tako široko sročiti upravo zato što su francuski prudonisti bili tako jako zaostali, a ipak se nisu smjeli isključiti. Pozitivni programski zahtjevi su brisani jer je svakom mjestu dopušteno da za svaki posebni cilj, kad god zaželi, donosi posebni program. Tobožnja partija *St.-Etjena* ne samo da nije radnička partija, ona uopće nije nikakva partija jer u stvari nema program: ona je u najbolju ruku partija Malon—Brousse. Najgore što su ta dvojica mogla da prigovore starom programu bilo je: da je više ljudi odbio nego privukao. To je sada uklonjeno: prudonisti kao i radikali^[429] nemaju više razloga da ostanu vani, a kad bi se oslonilo na Malona & komp., tada bi »revolucionarna kaša«, zbog koje se Vollmar jada^[430], bila zvanični izraz za francuski proletarijat.

U svim romanskim zemljama (a možda i drugdje) uvijek je vladala veoma blaga praksa što se tiče kongresnih punomoći. Mnoge od njih nije se smjelo objelodaniti. Dok god se s time nije pretjeravalo i dok se radilo o sporednim stvarima, od toga nije bilo velike štete. Ali tek su

¹ radničke partije — ² najzad — ³ Obrazloženja

bakunjinisti uveli to kao pravilo (najprije u Juri), majstorski varali s punomoćima i pokušavali da na taj način izbiju na čelo. Tako je sada u St.-Etjenu. Pripremama kongresa općenito vlada posve stara bakunjinistička taktika, koja se slaže sa svakim sredstvom, s lažju, klevetanjem, potajnim spletkarenjem. To je jedino čemu je Brousse vješt. Ljudi zaboravljaju da ono što kod malih sekcija i na malom području, kao što je Jura, može da ima uspjeha, kod stvarne radničke partije neke velike zemlje mora nužno da upropasti one koji se bave takvim stvarima i smalicama. Tobožnja pobjeda u St.-Etjenu neće dugo potrajati, a Malon-Brousse uskoro će definitivno doživjeti kraj.

Izgleda da se *svaka* radnička partija neke velike zemlje može razvijati samo u unutrašnjoj borbi, kako je to općenito postavljeno zakonima dijalektičkog razvitka. Njemačka partija postala je ono što jest u borbi ajenahovaca i lasalovaca, gdje je, štaviše, samo batinanje igralo glavnu ulogu. Ujedinjenje je postalo moguće tek pošto se banda propalica, koju je Lassalle namjerno uposlio kao oruđe, satrla radeći, a i tada je to bilo s naše strane s isuviše velikom žurbom.¹⁴³¹ U Francuskoj ljudi, koji su doduše žrtvovali bakunjinističku teoriju, ali nastavljaju s bakunjinističkim sredstvima borbe i istovremeno žele da klasni karakter pokreta žrtvuju svojim posebnim ciljevima, moraju također najprije da se iznure radom prije nego što ujedinjenje bude opet moguće. Kad bi se u takvim prilikama propovijedalo ujedinjenje, to bi bila čista ludost. S moralnim propovijedima ne postiže se ništa protiv dječijih bolesti, koje je u današnjim prilikama nužno preboljeti.

Inače, veoma je potrebno da i Roanci budu neprestano oštro kritizirani. Revolucionarna fraza i nemoćna silna potreba za radom prožimaju ih dosta često.

2. »Citoyen« — »Bataille«. Već u ljetu, kad je s »Bataille« krenulo nagore, novac planuo u reklamama itd., kapitalisti se povukli i Liss[agaray] s Malon—Brousse-om bio slomljen, Liss[agaray] je predložio Guesde-u da se oba lista fuzioniraju; njih dvojica trebalo je da zajedno budu glavni urednici, a svaki bi imao pravo da izbacii tri urednika iz drugog lista. Tako je Liss[agaray] namjeravao da ukloni omrznutog Lafargue-a. Urednici lista »Citoyen« odbili su to jednoglasno. »Bataille« je ostala u glibu. Tada se Liss[agaray] *iza leda samih urednika* dogovorio s vlasnikom lista »Citoyen« (nekim holandskim financijerom⁴) o fuziji, nadajući se da će ih tim državnim udarom pokoriti. Desilo se suprotno: urednici lista »Citoyen« nastavili su uređivati list bez ijednog dana prekida i tužili vlasnika zbog kršenja ugovora. Tako je Liss[agaray]-eva zavjera propala. On sam se na smrt osramotio, a čak je to i priznao jer je pribjegao i svom posljednjem sredstvu i »lâche⁵ Lafargue-a«, kako ga on naziva u »Bat[aillé]«, pozvao na dvoboj, što ovaj vjerovatno ni u kom slučaju neće prihvatiti. — Da se je Liss[agaray] tim bonapartističkim udarom zauvijek upropastio, to je zacijelo sigurno. U

⁴ Blommesteinom — ⁵ kukavicu

trenutku kad je partiji u borbi protiv ljudi iz St.-Etjena njen list potrebniji nego ikada staviti njegov opstanak na kocku da bi se spasio list koji propada, da se po svaku cijenu (da je udar uspio) promijeni karakter lista, i to u savezu s vlasnikom buržujem protiv predstavnika partije, urednika — to ne ide.

Ukoliko je prilog preoštar, ublažite ga.^[492] Ima li novosti u vezi sa štampanjem brošure?^[152] Marx je ovdje (ali u tajnosti!) i moći će vjerovatno da zimu provede na engleskoj obali.

Vaš
F. E.

Ovo pismo odlazi u 5 sati navečer, 20. okt., trebalo bi da ga, dakle, dobijete sutra navečer ili u nedjelju⁶.

⁶ u rukopisu: subotu

103

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 21. okt. 1882.

Draga moja Laura,

Prekjuče smo dobili od Paula prva dva broja iseljenog lista »Le Citoyen«. Iz dnevnika »La Justice« već smo videli kakav je Coup de Jarnac⁽⁴³³⁾ blagorodni *Prospère*⁽⁴³⁴⁾ polušao da nanese Parti ouvrier¹; iz gore pomenuta dva broja lista »Le Citoyen« saznali smo da je le coup avait manqué² a po glupom hicu koji je »Le Citoyen et la Baraille« usmerio na »le lâche P. L.«³ shvatili smo da je to Prospère le savait parfaitement⁴ te se našao prinuden da skine sa sebe masku i da pokaže šta je on u stvari — kavgadžija Cassagnac.⁽⁴³⁵⁾ Razume se, Paul neće biti tako glup donner dans ce panneau⁵.

Evo već dva dana kako nisu stigli ni »Le Citoyen« ni »Le Citoyen et la Bataille«, a danas čak nismo dobili ni »La Justice«. Zbog toga smo u stanju potpune neizvesnosti. Da li je »Le Citoyen« obustavljen zbog nedozvoljenih sredstava posle izlaska dva broja ili smo naprosto dužni génie eminentment organisateur des français⁶ što ga nismo primili? Znaš da u ovakvoj krizi treba da budemo redovno snabdeveni obaveštenjima do kojih ne možemo doći ovde. Juče sam napisao dugo pismo Bernsteinu kako o Malon—Brousse-u tako i o ovoj poslednjoj stvari; no u Parizu se svaki dan može dogoditi nešto o čemu bi bilo važno odmah poslati Bernsteinu tačan izveštaj. Kako ja to mogu činiti bez materijala? Zar je zaista nemoguće za pariske prijatelje da urade ono što je od najvećeg značaja za njihove sopstvene interese?

Čuo sam od Mohra danas da si mu pisala i da je Jenny bolje. Mohr je uopšte uzev vrlo dobro; Donkin ga je pregledao, gotovo se iznenadio velikim poboljšanjem koje je našao (izuzev neizbežnih posledica dva zadnja pleuritisa); Donkin smatra da će Mohr moći da provede zimu na engleskoj južnoj obali. Moraće ubrzo da ide, danas imamo jezivo vlažan ali topao dan a kad je kod drugih lepo vreme kod nas počinju guste magle.

Želeo bih kad bi mogla samo da skokneš jedne nedelje uveče da vidiš promenu. Mohr, naravno, ne može da izlazi po noći tako da kod mene nema nikog sem Pumpsovih i s vremena na vreme Helen.

¹ Radničkoj partiji — ² ovaj udarac omanuo — ³ »podlog Paula Lafargue« — ⁴ odlučno znao — ⁵ da padne u tu klopku — ⁶ izvanrednom organizatorskom duhu Francuza

«Crimme»^[436] je potpuno iščezao. Neki dan je opet svratio veliki Loria. Te večeri se slučajno Jollymeier nalazio ovde, i pošto smo svi bili malo pod gasom, jadni Loria je morao da podnese izvesno zadirkivanje; pitao je Helen da li je i ona *proučavala političku ekonomiju* a nama je pričao kako je u Berlinu probao mozelsko vino, ali da je ono imalo ukus *šećera i vode*. E, pa, možeš zamisliti eksplozije smeha. Ocenio sam da je siroti cepidlaka sit našeg »sarkastičnog« društva. Predstavi sebi da nije hteo da veruje da ste ti i Tussy sestre i da je razrogačio oči kad je čuo ko vam je otac.

Danas je signor Alessandro Oldrini dolazio u posetu Mohru dok sam ja bio tamo, ali sa doslednošću koja me je veoma obradovala — nije primljen. Da se Mohr video sa njim, ko zna koliko bi Zanardellija usledilo posle njega.

Pumpsini odlično uspevaju, već oko dve nedelje žive u svojoj novoj kući, ali ona nije još sasvim nameštena — zbog nedostatka *gotovog novca*. Mala⁷ je imala čir na grudima no sada joj je bolje. Charley⁸ i gospođica Bevan su već tri nedelje u braku, nisam ih još video od tog srećnog raspleta.

Brzo se bliži vreme zatvaranja pošte i kako želim da ovo pismo dobiješ sutra pre podne, moram da završim. Srdačni pozdravi Paulu kao i Guesde-u i Mesi, ako ih vidiš.

Voli te tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

⁷ Lilian Rosher — ⁸ verovatno Charles Roesgen

104

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih

London, 27. okt. 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Na brzinu kraj o pariskim događajima¹, jer ne mogu da pretpostavim da Vam Parižani šalju stvari — i mi ovdje moramo da ih od tih ljudi silom zahtijevamo.

Dakle, »Citoyen« je izlazio i dalje u staroj redakciji, dok je Liss[agaray] uz pomoć dvojice anarhista, Malsa i Criéa, uređivao »Le Citoyen et la Bataille«. U petak navečer »Cit[oyen] et Bat[aillage]« pokušava da se »Cit[oyen]« policijski zaplijeni zbog feljtona Vande Krilov, što je vlasnik starog lista »Cit[oyen]«, Blommestein, holandski financijer i sada Asocié² Liss[agaray]a, iziskivao na osnovu svojih vlasničkih prava. Zbog pravovremenog upozorenja feljton je bio izuzet, a policijski komesar-pljenitelj morao je otići pokunjena nosa. U nedjelju, uredništvo »Citoyen et Bataille« izjavljuje da će se en masse³ (3 čovjeka) povući ukoliko se opet pokuša zaplijeniti »Citoyen«. Iste večeri, u nedjelju, »Citoyen des deux mondes«, kako je nazvan po pravnom savjetu, zaplijenjen je zbog bespravnog navođenja naziva, opet na prijedlog Blommesteina. U ponedjeljak, tj. utorak ujutro izlazi opet kao »Citoyen international« i poziva uredništvo »Cit[oyen] et Bat[aillage]« da održi svoju riječ i odstupi. To se ne dešava. Mals i Crié potajno izjavljuju da će oni svakako odstupiti, ali to ne čine; Crié je uhapšen zbog tobožnjeg saučesništva u Monso-le-Minu⁴³⁷ i sjedi.

Međutim, uredništvo lista »Cit[oyen]«, budući da svaki dan, ukoliko ne izmijeni naslov, mora da strepi od pljenidbe, nazvalo je list prije 4 dana »L'Égalité«, pri čemu tjedni »Égalité« treba i dalje da izlazi. Otkud im novac, ja ne znam, već 3 tjedna nemamo vijesti od ljudi. Danas nije stigao nijedan »Égalité«. Ali génie éminentment organisateur⁴ Francuza ispoljava se, osobito kod naših prijatelja, u organiziranju ogromne zbrke, tako da se iz toga ne mogu izvoditi nikakvi zaključci.

Pokušaj da se »Cit[oyen]« uništi uz pomoć suda i policije, demaskira Liss[agaray]a do kraja. On je u rijetkom obimu sjedinio glupost i podlost.

Marx Vas moli da mu pošaljete prijepis švicarskog tvorničkog zakona¹¹⁸. Bili bismo Vam veoma zahvalni kad biste nam mogli

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 102. — ² ortak — ³ grupno — ⁴ izvanredni organizacioni talenat

reći otprilike koje je godine donesen tvornički zakon koji je sada na snazi u Njemačkoj i da li je on poseban zakon ili dio carske uredbe o industriji i zanatstvu. Tek tada ga možemo nabaviti. M[arx] ga treba za 3. izdanje 1. toma i obećava da će Vam za to, kad se ukaže prilika, poslati nešto i za »S[ozialdemokrat]«. Kroz nekoliko dana on ide na otok Vajt, gdje će, ako sve bude u redu, ostati preko zime (5 - 6 sati vožnje odavde).

Vaš gospodin Garcia jedan je od mnogih sitnih, neznatnih demokrata koji se motaju ovdje po Londonu i surađuju u svim društvima. Vaš najnoviji centralni vođa ili, kako je kazao Stieber, glavni šef, je Barrister⁵ Hyndman, izrazito demokratski karijerist i propali parlamentarni kandidat na posljednjim izborima. Svi ti neznatni ljudi nemaju nikog iza sebe, osim jedni druge. Razdvajaju se u razne sekte i zapadaju u nesektaški općedemokratski lažni zanos. Osnovno je istaći se pred svijetom. Otud sve nabranje nepoznatih slavni ličnosti u njegovim dopisima. Dobra volja kod većine obilno postoji, ali također i dobra volja da igraju neku ulogu. Ja bih Vam zato savjetovao da budete *veoma oprezni* s pismima tog čovjeka: u krajnjoj liniji glavni je cilj da se mala klika, koja je već dvadeset godina pod raznim imenima i oblicima i dalje jednako ništavna — prikaže u toj ništavnosti kao značajna partija. A čini mi se da »S[ozialdemokrat]« ne postoji zato da tim marljivim nesposobnjakovićima pribavi međunarodno ime. U prilogu karta jednog od malih društava, gdje je Garcia sekretar, i kamo me je nedavno pozvao da održim predavanje; naravno, zahvalio sam.

S nestrpljenjem očekujem materijale za Bismarcka.⁶ Kad M[arx] sada otputuje, ozbiljno ću se latiti posla i ako pri tom ozbiljno zađem u jedan veći rad⁷, koji je odavno trebalo dovršiti, tada tako skoro *neću biti opet slobodan*, i kažem Vam unaprijed da ćete morati da čekate. Da su stvari ovdje, mogao bih odmah početi i taj posao završiti *prije*. Bebel je obećao, ali nije poslao⁸ i sada, štaviše, odlazi u bajbok, gdje se Liebk[necht] već nalazi^[438], a od ostalih zacijelo neću baš ništa dobiti!

Pr[ilog] za Kautskog.^[439] Najljepši pozdrav.

Vaš
F. Engels

⁵ advokat — ⁶ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 97. — ⁷ Friedrich Engels: *Dijalektika prirode*, uporedi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 60. — ⁸ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 112.

105

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 28. okt. 1882.

Dragi Bebel,

Stižem, napokon, da pišem — već oko tri nedelje M[arx] je ponovo ovdje, prekosutra odlazi na otok Vajt, pa tako nisam imao mira ni za šta.

Meni se osobito svidio prvi od V[ollmar]ovih članaka^[419], jer posve po zaslugi odbacuje urlanje gospode s »desnog krila« koja vape za ukidanjem zakona o socijalistima^[141] čak i uz uvjete što bi za partiju bili gori od samog tog zakona, pretpostavljajući da će se tada ponovo osnivati listovi po uzoru na »Gerichtszeitung« i da će se tako vratiti literarnim egipatskim loncima s mesom^[440]. Nasuprot tim ljudima — a članak je bio uperen protiv njih — bilo je, po mome mišljenju, posve umjesno, da se ukaže kako jedno *dobrovoljno* ukidanje (tog) zakona vrlo lako može biti popraćeno uvjetima što pogoršavaju položaj *partije*; da se istakne kako ćemo se zakona o socijalistima ponajmanje riješiti prosjačenjem i klanjanjem.

Inače, pitanje je i za mene akademsko. Ja mislim da će zakon propasti uslijed događaja što će pokrenuti revoluciju, događaja koji više ne mogu biti daleko^[140].

Drugi članak čitao sam prilično letimično, dok su mi dva-tri čovjeka neprestano nešto govorila. Inače bih u izradi njegove predodžbe revolucije prepoznao francuski utjecaj, a s njim svakako i svog V[ollmar]a. Ti si ispravno uočio tu stranu^[441]. To je priželjkivano konačno ostvarenje fraze o »jedinствenoj reakcionarnoj masi«^[442]. Sve službene stranke ujedinjene u jedno klupko *ovdje*, kao i socijalisti u koloni *tamo*; velika odlučujuća bitka, pobjeda jednim udarcem na cijeloj liniji. U zbilji stvari ne izgledaju tako jednostavno. U zbilji, obratno, kao što i ti primjećuješ, revolucija počinje time što se velika većina naroda, i također oficijelnih stranaka, skuplja *protiv* vlade, na taj način izolirane, i obara je, pa tek nakon što se one još moguće oficijelne stranke unište međusobno, jedna drugu, i jedna za drugom, tek tada se ostvaruje veliko podvajanje V[ollmar]ovo, a s njim i šansa za našu vladavinu. Budemo li dopustili, s V[ollmar]om, da revolucija odmah započne sa svojim *posljednjim činom*, bedno ćemo se provesti.

Tada nisam posvetio mnogo pažnje završnom pasusu o novoj taktici — naravno, kada se uz to stavi kazneni zakonik, onda tu ima mnogo *međvedeg*. Međutim, ne može škoditi ako netko po toj strani tu i tamo malo pretjera radeći dobro, ta po drugoj se strani također dovoljno griješi.

Pa ako sam ja to mjesto uzeo suviše olako, čini mi se da si ga Ti uzeo suviše ozbiljno, a iz Viereckova likovanja u »Südd[eu]tsche] Post«^[443] možeš vidjeti kako desno krilo pokušava da se okoristi Tvojim odgovorom. Ne vjerujem da bi naši ljudi u Njemačkoj samo tako zbog Volmarova članka počeli govoriti na njegov način. Jedino zahtjev za proklamacijom: »Organiziramo se potajno«, bezuvjetno zavređuje da se odbaci.

Nestrpljivo¹ očekujem Bismarckov materijal, no sada, kad ste obojica iza brave^[438], svakako će trebati da još neko vrijeme pričekamo. No ako ja, eto, čvrsto zagrizem u jedan drugi, dugotrajniji rad što također već dugo čeka, neću moći da prekinem, pa će Bismarck morati da pričeka.

U Francuskoj je došlo do dugo očekivanog rascjepa^[107]. Prijašnja složnost Guesde-a i Lafargue-a s Malonom i Brousse-om bila je, naravno, neizbježna pri osnivanju partije, ali Marx i ja nikada nismo gajili iluzija da će to potrajati. Sporno pitanje je čisto principijelno: treba li borbu voditi kao *klasnu borbu* proletarijata protiv buržoazije, ili dopustiti da se, rečeno čistim oportunističkim jezikom (ili posibilističkim, kako se to kaže prevedeno na socijalistički), klasni karakter programa odbacuje svugdje gdje bi se time moglo dobiti više glasova, više pristalica? Za ovo posljednje izjasnili su se Malon i Brousse, žrtvovali tako proleterski klasni karakter pokreta, i doveli do toga da je podvajanje postalo neizbježno. Pa dobro. Proletarijat se svugdje razvija kroz unutrašnje borbe, pa nije iznimka ni Francuska, koja sada po prvi put oblikuje jednu radničku partiju. Mi u Njemačkoj izišli smo iz prve faze unutrašnje borbe sa lasalovcima, druge nam još predstoje! Jedinstvo je dobro dok ide, ali ima stvari koje su iznad jedinstva. Pa kad se netko cijeli život, poput M[arx]a i mene, borio protiv tobožnjih socijalista više nego protiv ikoga (jer mi smo buržoaziju uzimali samo kao *klasnu*, nismo se gotovo nikada upuštali u pojedinačne borbe s buržujima) onda ga ne može baš mnogo gristi što je izbila neizbježna borba.

Nadam se da će Te ovo zateći prije nego što odeš u bajbok. Marx i Tussy šalju srdačne pozdrave. M[arx] se posve oporavlja, pa ako ne bude nove upale plućne maramice, naredne jeseni bit će jači nego što je bio godinama. Budeš li u »kavezu« (kako kažu u Bernu) vidio Liebknechta, pozdravi ga u ime sviju nas.

Tvoj
F. Engels

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 97.

106

Engels Paulu Lafargue-u

u Pariz

London, 30. oktobra 1882.

Dragi Lafargue,

Molim Vas, čaljite *redovno* dnevnik »L'Égalité« na:

Redakcija »Sozialdemokrat«,

Cirih, Švajcarska.

U zamjenu će vam slati »S[ozialdemokrat]«. Neravnopravna zamjena — dnevni list za tjednik — ali vi ćete ipak imati više koristi. Stvar je u tome da uredništvo lista »S[ozialdemokrat]« obavještavate o događajima u Parizu, a sami ćete priznati da je nemoguće jednoj \pm^1 proleterskoj redakciji da se pretplati na sve listove, koji se pojavljuju i propadaju u Parizu.

Dosad je za »S[ozialdemokrat]« glavni izvor pariskih informacija bio Vollmar, poslanik njemačkog parlamenta, bivši oficir i čovjek paraliziran od zadobivene rane. Malonov je prijatelj, i Vi znate koliko ga je naoštrio protiv vaše partije. Ne iskorištava samo mnoge pogreške, koje niste propustili da mu pružite (na primjer, apsurdan članak Léona Picard-a o Nijemcima u Parizu, objavljen prošlog septembra^[444]), nego mu je on, po svom običaju, napričao krupne laži.

Vollmar je pošten dečko; u Njemačkoj je objavio brošuru^[419] toliko neposibilističku, da više neće moći biti posibilist u Francuskoj. Vrijedilo bi truda potražiti priliku da se s njim sastanete i da mu Vi pokažete pravo lice stvari. Nemam njegove pariske adrese, ali je neće biti teško naći.

U Cirihi objavljujem njemačko izdanje spisa *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* s mnogo dodataka^[152]. Poslat ću Vam primjerke čim ih primim. Stvar će biti po prilici dvaput duža od Vašeg prevoda^[411]. Ima li izgleda da se objavi novo francusko izdanje sa spomenutim dodacima?

Ponavljam Vam, za Vas je krajnje važno da obavještavate »S[ozialdemokrat]«; Bernstein je najbolje raspoložen, ali ga mi odavde ne inožemo obavještavati o događajima za koje dosta često i sami ne znamo. Bilo bi dobro potražiti priliku da mu se piše, da se traže neka obavještenja itd. Eto *nedužnog* načina pomoću kojeg se Malon prikazuje ljudima prijazan, a što Vi uvijek zanemarujete. Povremeno se sjetite

¹ više ili manje

da Pariz više nije prijestolnica svijeta (prijestolnice više nema), a još manje — sam svijet.

Mnogo pozdrava Lauri.

Jučer je Marx kod mene ručao. Naveče smo kod njega večerali; ostali smo zajedno, do jedan sat da pijemo rum; a danas je otišao u Ventnor.

Vaš odani

F. E.

Prevod s francuskog

107

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 2/3. nov. 82.

Dragi gospodine Bernstein,

Još uvijek nisam dobio korekture (*upravo prispjele* 3. 11).^[152] Naprotiv, od Bebela primio sam nacrt osiguranja za slučaj nesreće i oboljenja iz 1882, ali ne raniji koji predstavlja *pravi* Bismarckov socijalizam, nepomućen glasanjem u Rajhstagu. Taj je, možda uz drugi koji se odnosi na *banku* za osiguranje u slučaju nesreće, veoma poželjan; bez njega se ne da ništa učiniti.^[416]

Najljepša hvala na markizu Poznanjinu¹. Za ostale željeznice ne trebaju mi svi ti detalji. *Kurs s početka ili sredine 1879* (prije nego što se o podržavljenju nešto znalo) dostaje; razlika između tada i danas dovoljna je da se dokaže kako je država kupila buržuje.

Lassalle je u mnogom pogledu bio dobar pravnik i dovoljno je proučavao svoje rimsko nasljedno pravo da bi pravnicima imponirao svojim znanjem. (Tako je on sam govorio; kad je u Britanskom muzeju promatrao kamen iz Rozete^[445], rekao je Marxu: što misliš, da li da uložim u to šest mjeseci kako bih imponirao egiptolozima?). U Njemačkoj je dovoljno kad netko neku tačku razvije do određene teorije, a pravnici su danas zaboravili da je teorija koju je razvio L[assalle] *doslovce preuzeta iz Hegelove filozofije prava i povijesti*, a osim toga, primjenjena na rimsko nasljedno pravo, ona je pogrešna; to se ne da razviti, kako kaže Hegel, iz *«volje»*, nego iz povijesti rimskog *gens*a, rodovske obiteljske zajednice, o kojoj pravnici većinom baš mnogo ne znaju. Uostalom, ja sam samo rekao da ću biti prisiljen da uklonim legendu o *originalnom misliocu* Lassalle-u², a to je neophodno potrebno.

Laf[argue]ovo pismo u *«Prolétaires»* nije mi poznato, pisat ću zato u Pariz, ali teško da ću ga dobiti. Ukoliko ga Vi imate, molim Vas da mi ga pošaljete, bit će Vam vraćeno. Inače, Malon treba da ga se pričuva, Laf[argue] ima gomilu njegovih kompromitirajućih pisama.³

Apsurdni Picard-ov članak^[444] *dezavuiran je dakako u listu «Citoyen»*, Marx je to sam pročitao. Inače, čovjek koji Vam ga je poslao podvučeno plavom tintom ne zna francuski, on *kao šovinističku izjavu lista «Citoyen» podvlači mjesto koje Picard pripisuje exploiters bourge-*

¹ Burzanski nadimak za željezničko društvo Märkisch-Posen — ² Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 99. — ³ Vidi u [ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 52.

ois . . . ligue des patriotes . . . dont Gambetta est la tête!⁴ Obilježio sam to mjesto crvenim. Picard-u se dopada što je u opoziciji prema Guesde-u i članak je prokrijumčario iz zlradosti prema njemu; da je tamo bila moguća stalna redakcija, do te besmislice ne bi došlo.

A sad o »ništa manje nego časnom ponašanju urednika lista ‚Cit[oyen]‘ u aferi Godard«. ^[136] Slučajno smo s njome sasvim tačno upoznati, učesnici i oni koji uopće nisu sudjelovali češće su o tome pričali Marxu u Parizu. Godard odlazi zbog neke upadice na jednom zboru u redakciju lista »Cit[oyen]« i Guesde, koji još osjeća izvjesnu osobnu slabost prema svojoj anarhističkoj bivšoj braći, prima ga sasvim prijateljski. Usred mirnog razgovora, bez ikakvog povoda, Godard snažno udara Guesde-a u lice. Ostali priskaču, Godard se s anarhističkom plašljivošću povlači u kut: ta valjda neće njega, Prisonnier⁵, zlostavljati! I naivni ljudi iz lista »Citoyen«, umjesto da ga izlemaju da bude mek kao pamuk, vijećaju i zaključuju: Qu'en effet il fallait le lâcher parce qu'il était prisonnier!⁶ Godard, na žalost neizmalačen, hvata priliku i daje petama vjetra. Ali slijedeće večeri, kad se znalo da je većina urednika odsutna, u prostorije upada tuce naoružanih anarhista (s toljagama itd.) i prijeteci zahtijeva nečuvenu satisfakciju. Međutim, Massard je bio odlučan i morali su se povući neobavljenog posla. Ali tada je obaviještena fédération du centre^[323], koja je tokom nekoliko večeri postavila stražu radnika i gospoda anarhisti nisu više došla.

A sad bih, dakle, želio da čujem o čemu bi se trebalo sastojati to »ništa manje nego časno« itd.

Iz cjelokupnog sadržaja Vašeg pisma moram zaključiti da »Citoyen« niste redovito primali i da ste zato, osim »Égal[ité]« i »Prolét[aire]«, bili upućeni na izvještaje drugova iz Pariza, koji su opet dopustili da se njima isključivo posluže Malon i komp., prema kojima su, izgleda, prilično lakovjerni. Smatram, međutim, da partijski organ nipošto ne smije dozvoliti da na njega u njegovoj ocjeni radničkog pokreta određene zemlje pretežno utječu drugovi koji se nalaze u stranom glavnom gradu i koji se, štaviše, često mijenjaju. Njemačka udruženja u inostranstvu bezuvjetno su najlošiji izvor o pokretu u inostranstvu, ona rijetko imaju pregled nad cjelinom, većinom imaju posebne veze isključujući ostale, ona stoga ne mogu da sudjeluju u toku i razvoju pokreta koji ih okružuje i, konačno, ona vjeruju da i danas u odnosu na mase u samoj Njemačkoj imaju velik značaj. Što bi bilo od slobode naše ocjene o engleskom pokretu ili nepostojanju pokreta da smo se i najmanje obazirali na promjenljivu većinu ovdašnjeg Udruženja^[214]? A nisu li njemačka udruženja u Njujorku isto tako nekritična u svom stavu prema američkom radničkom pokretu? Svako udruženje u prvom redu zahtijeva da značaj treba pridavati njemu i stoga je, ukoliko ne postoji

⁴ građanskim eksploatorima . . . patriotske lige . . . čiji je vođa Gambetta —

⁵ zatvorenika — ⁶ da ga zaista treba pustiti da ode jer je on bio — zatvorenik!!

veoma energično i inteligentno vodstvo, sklono da okuplja strance koji se razumiju u marifetluke.

Za Vaše opetovano uvjerenje o značajnom nepovjerenju prema »marksizmu« u Francuskoj nemate ipak nijedan drugi izvor osim ovog, tj. *posredno Malona*. Istina, tzv. »marksizam« u Francuskoj svakako je sasvim svojevrstna tvorevina, tako da je Marx rekao Laf[argue]u: *ce qu'il y a de certain c'est que moi, je ne suis pas Marxiste*⁷. Međutim, kad je »Cit[oyen]« prošlog ljeta tiskao 25 000 pr. i stekao takav položaj da je Lissagaray stavio na kocku svoju reputaciju da ga osvoji⁸, tada izgleda da eto donekle ipak protuslovi omiljenom nepovjerenju. Ali još više protuslovi činjenica da nepovjerenje ne spriječava te ljude da imaju toliko povjerenja da, pošto su izbačeni iz lista »Citoyen«, *istog dana* osnuju novi veliki dnevnik⁹ i to *gotovo isključivo* uz potporu *radnika i sitne buržoazije* (*ouvriers et petits industriels*, piše Laf[argue]), da ga usprkos šikaniranju od strane starog vlasnika¹⁰ lista »Cit[oyen]« održe u životu 14 dana i da nađu jednog kapitalistu s kojim će sutra konačno — *oui ou non*¹¹ — raspraviti o listu¹². Kad te činjenice tako jasno govore, Malon će zacijelo morati da svoje »nepovjerenje« zadrži za sebe. Ali »povjerenje« gospodina Malona je tako veliko da mu je Rochefort, kad je Malon došao da ga zamoli za dodatak na plaću za svoje članke u »Intransig[eant]«, odgovorio: *je vous paierai plus si vous écrivez moins*¹³. A neka Malon samo pokuša da tako, bez prebijene pare u džepu, osnuje u Parizu dnevnik da bi pokazao što može njegovo povjerenje!

Ali dosta. Zamolio sam Laf[argue]a¹⁴ da listu »S[ozialdemokrat]« šalje »Égalité« radi razmjene i on danas piše da to čini, pa Vi treba da listu »Ég[alité]« pošaljete »S[ozialdemokrat]«. Ako »Ég[alité]« ne bi redovno stizao, dostajat će nekoliko redaka — dopisnica P. Laf[argue]u, 66, boulevard de Port-Royal, Paris.

Što se tiče Vollmarovih članaka⁽⁴¹⁹⁾, osobito je prvi, sa svojim neposrednim napadom na ljude koji po *svaku* cijenu zagovaraju ukidanje zakona protiv socijalista⁽²⁴¹⁾, bio veoma dobar i uvjerljiv. Drugi sam pročitao prilično površno prije puta, u prisustvu 3-4 brbljivca. Inače pretjerano nasilni jezik, koji bi na kraju, prema njemu, trebalo da vodi partija, ja ne bih tako lako primio kao što sam to doista učinio. U tom pogledu Bebel ima pravo⁽⁴⁴¹⁾, ali ja vjerujem da ga on shvaća donekle preozbiljno. Ono što je zaista slabo u 2. članku (što sam, dođuse, primjetio, ali nisam ozbiljno uzeo) jest djetinjasta predodžba o slijedećoj revoluciji koja treba da *započne* tako da se — »Gvelfi ovamo, Gibelini onamo⁽⁴⁴⁶⁾ — cijeli svijet rascjepi na 2 vojske: mi ovdje,

⁷ ako je to marksizam, onda ja nisam marksist — ⁸ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 102 i 104. — ⁹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 103. —

¹⁰ Blommesteina — ¹¹ da ili ne — ¹² »L'Égalité« (dnevno izdanje) — ¹³ ja ću vam više platiti *ako budete manje pisali* — ¹⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 106.

čitava »jedinstvena reakcionarna masa«^[442] tamo. Tj. revolucija treba da započne *petim činom*, ne prvim, činom u kojem se masa svih opozicionih stranaka udružuje protiv vlade i njenih grešaka i tako pobjeđuje, nakon čega se zatim pojedine stranke među pobjednicima jedna za drugom satiru radeći, jedna drugu onemogućuju, dok uslijed toga masa naroda ne navali na našu stranu i tada može da se razvije nadaleko čuvena Vollmarova odsudna bitka. Ali to stanovište bilo je ovdje sporedno, ono što je osnovno bio je dokaz da bi se mi, kad bi se oslonili na gospodu iz »desnog krila«, svakako mogli osloboditi zakona protiv socijalista pod uvjetima koji su za partiju nepovoljniji nego zakon protiv socijalista, ali koji bi toj gospodi dozvoljavali da opet izdaju hamburške »Gerichts-Zeitung«-e itd. i da ih prikazuju kao partijske organe. U tome se s Vollmarom potpuno slažem i to sam pisao i Bebelu.¹⁵

Jučer sam na Vaše ime, 137, stara Landstraße, Riesbach, izdao poštanski nalog na 12/— = fr. 15,10 za pokriće M[arx]ove i moje pretplate. Molim obavijest kad uplata bude opet potrebna.

Čestitam na ulasku u 7. tisuću!^[447]

Vaš
F. E.

Poslije Vaše izmjene u predgovoru svako je spominjanje konferencije u Videnu^[448] suvišno i ja sam to stoga precrtao. Molim da mi se pošalju 2 odobrena arka. Korektura odlazi danas ili sutra.

¹⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 105.

108

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih

London, 4. nov. 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

»Učtivo potvrđujući slanje mog jučerašnjeg pisma, zadovoljstvo mi je da Vas obavijestim o prijemu Vašeg cijenjenog od 1. o. m. i žurim da na njega odgovorim.« Vidite, stari kancelarijski stil još nije sasvim iščezao. Pišem Vam, naime, odmah da bih Vam uštedio mnogo suvišnog truda. Veoma ste ljubazni što ste spremni da nam iščeprkate i pošaljete sve te knjige, ali »mi ih trenutno zaista ne možemo upotrebiti«. Nazime, M[arx] samo namjerava da u 3. izdanju dosadašnje stanje tvorničkog zakonodavstva dotjera i proširi, a za to treba *originale zakona u doslovnom tekstu i ništa više.*^[118] Sporedne stvari, kao zaštita radnika, odgovornosti itd, u tu svrhu nisu od značaja. A o tome što ja trebam za Bismarcka^[416], pisao sam Vam jučer: kurseve 6 željeznica, koje su zadnje podržavljene, s početka ili sredine 1879. i B[ismarck]ove nacрте osiguranja za slučaj nesreće itd. u *prvoj* redakciji. Ako bih ustrebao najnovije izdanje od Salinga (drago mi je što ste me na to upozorili), koje bi u međuvremenu izašlo, mogu ga dobiti za 4-5 dana.

Vaša saopćenja o Garciji sasvim me zadovoljavaju, nikad se ne zna gdje je čovjeka moguće sresti. Sasvim je tačno ono što on kaže o agitaciji za prokopavanje tunela koju provode izvjesne vođe tredjuniona. To su oni isti ljudi koje su radikalni buržuj (pod Morleyjem) uvijek mogli kupiti, ovaj put brojniji s G. Shiptonom, urednikom lista »Labour Standard«. Da ljude plaća tunnelska kompanija, to je van sumnje, oni se ne bacaju u putne troškove itd. iz pukog zanosa. Doduše, stvar je prilično nedužna, ali Shipton je već jednom kušao buržoaski novac i pri njegovoj bezgraničnoj slabosti i želji za popularnošću to se može nastaviti. Djevičanstvo je izgubljeno i ostali »representative working men¹«, koji su u gužvi osijedili, uskoro će ga zacijelo sasvim povući za sobom.

Ja ne sumnjam da Vas iz Pariza bombardiraju s pismima za Malona i protiv Guesde-a. Ali dopisnik kojeg citirate pokazuje se, štaviše, sam kao nemjerodavan ocjenjivač jer izjavljuje da piše pod utiskom trenutne hajke na Nijemce i jer Vam predbacuje što Vi kao urednik partijskog organa vršite svoju dužnost, naime, što stvar »gledate iz

¹ »representativni radnici«

ptičije perspektive«, kritički i pregledno, što ne dozvoljavate, kao on, da Vama vladaju trenutačna i mjesna zbivanja. I kad sada taj čovjek poslije 2 mjeseca još uvijek stalno vraća razgovor na neki nesretni članak^[444]², kad samo taj događaj opredjeljuje njegov sud o značajnoj frakciji radnika, zar zbog toga i partijski organ treba da postupa isto tako ograničeno? Kad u Parizu postoji mnoštvo nesocijalističkih i polusocijalističkih radnika koji ispoljavaju svoj šovinizam prema onim izvanjskim Nijemcima, da li je za to kriv »Citoyen«? Ipak, ništa više nego što su njemački socijalisti u Parizu krivi što mnoštvo nesocijalističkih njemačkih radnika u Parizu, Londonu, Njujorku i svim ostalim američkim velikim gradovima, kad zagusti, prihvaća nižu nadnicu da bi tako oborilo nadnicu domorodaca (u Americi, dapače, Iraca!) i njemačke radnike iznosi en masse, i to ne sasvim nezasluženo, na loš glas? I najzad, ako mu članak tako teško pada, zašto *se* ne *odupirati*? Dezavuiranje *je* uslijedilo, stvar je, dakako, uzeta prilično olako, ali Marx mi kaže da je prema pariskim novinarskim shvaćanjima bilo sasvim dovoljno, isto kao što bi i neki tamošnji list to učinio prema nekom uredniku koji je nešto pogriješio, ukoliko se na list *ne* bi vršio *pritisak*. A taj pritisak trebalo je izvršiti, i to veoma jednostavno. Da je protestno pismo bilo napisano i da ga je ovo ili ono izaslanstvo donijelo u uredništvo, redakcija bi bila primorana da stvar ozbiljno shvati. Da je prisutni urednik (to je mogao biti čak sam Picard) pravio poteškoće, dostajala bi prijetnja: ako pismo sutra ne bude u listu »Cit[oyen]«, otići će istog dana u Cirihi u »S[ozialdemokrat]«. Ako Vaš dopisnik nije znao dovoljno francuski, tu je bio Vollmar; da je on bio odsutan, stvar bi sa zadovoljstvom preuzeo Hirsch³. Da su ljudi tako postupili, pribavili bi sebi ugled, listu »Cit[oyen]« dali korisnu lekciju i mene bi to veoma obradovalo. Ali kad se s glupavim strpljenjem sve trpi i poslije jadikuje, to je ono pravo njemačko i zbog toga Nijemce zasluženo preziru. Da smo *mi* tako nešto podnosili od strane Francuza i Engleza, da su naši ljudi u Njemačkoj bili tako meki, gdje bi mi danas bili? Prije nego što pariski njemački socijalisti mogu da zahtijevaju da u partijskom organu bude zastupljeno njihovo shvaćanje francuskog pokreta, oni moraju prvo da dokažu da su općenito sposobni za slobodnu i nepristranu kritiku, i drugo, da mogu da postavie *svog čovjeka* nasuprot Francuzima. Ništa se od toga nije desilo.

U pogledu štetnog djelovanja dnevnika u Parizu, ne mogu se s Vama složiti. Tjednik djeluje u Parizu samo na male krugove, ako se želi djelovati na mase onda se mora imati dnevnik. Mi smo također bili protiv dnevnika kada nisu postojali izgledi da se održi i poslije djetinjastog raspuštanja »Émancipationa«^[285] u Lionu. Sada stvari stoje drugačije. »Cit[oyen]« je sebi i svojim urednicima stvorio ime u Parizu, buržoaski listovi svih boja morali su se s njim upustiti u polemiku i nad njima je odneta pobjeda, a kada bi mi sada izgubili dnevnik,

² Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 107. — ³ Carl Hirsch

to bi predstavljalo odlučan poraz. Što to ne može da bude idealan, savršen list, što se tobožnja demokratska redakcija u stvari, u odsutnosti svake redakcije, često svodi na Comité, kao kod Picard[ovog] članka, ne može da naudi. Ali Laf[argue] mi je nedavno poslao br[ojeve], cca. 20, koji se odnose na rascjep^[107] i ja nipošto ne nalazim da je list bio tako loš — nezavisno od onih shvaćanja koja su već odavno osuđena i koja bi bila takova i u tjedniku. List koji bi, međutim, izlazio 2 puta tjedno, za svakog tko poznaje pariske novinarske prilike unaprijed je nemoguć; bilo bi to *mrvorodenče*. Ili tjednik ili dnevnik. A za ovaj posljednji bivša redakcija lista »Cit[oyen]« ima sada svakako veoma dobre izgleda, to potvrđuje njen brz prelaz na dnevni »Égalité« koji već sada u Parizu izlazi u preko 5000 primjeraka.

A sada o Clemenceau-ovom mitingu. To se, kao i ostali pariski događaji, apsolutno ne može mjeriti njemačkim aršinom. Kada Gambetta u svom izbornom okrugu nije mogao da dobije riječ,^[18] trijumfirala je čitava radikalna i socijalistička štampa. Sada se to isto dešava Clemenceau-u.^[449] C[lemenceau] je miran, proračunat čovjek, sasvim spreman da produži ako uvidi da je nužno, da čak postane komunist ako ga je moguće *uvjeriti*: *convainquez-moi donc!*⁴ A radnici njegovog izbornog okruga primjenjuju veoma djelotvorno sredstvo uvjeravanja i to tako što mu pokazuju da je njegovo mjesto u opasnosti. To će možda podstaći njegovo donekle nemarno proučavanje socijalizma.

Ali tko su bili ljudi koji su to učinili? Možda isključivo Guesde & komp.? Ne, predsjednik je bio Joffrin, Malonov prijatelj i budući protukandidat C[lemenceau]a na Monmartru! Naši ljudi su, dakle, kao i uvijek dosada u borbi protiv buržuja, bili tako pristojni da glasaju za Malonovog predsjednika i da idu s Malonovim ljudima. Ako postupak radnika treba osuditi, tada prijekor daleko više zaslužuju Malonovi nego Guesde-ovi ljudi.

Fraza u listu »Cit[oyen]« kaže samo to da tu taktiku protiv C[lemenceau]a treba nastaviti, ako je jednom bila uspješna, zašto ne i ubuduće? Ja bih još pričekao da vidim da li će »Prolét[aire]« biti u stanju da listu »Égalité« na skupovima vrati istom mjerom. Dosada nisam uočio ništa što bi mi davalo osnova da u to povjerujem. Ali da je to i trenutno slučaj, to ne bi ništa riješilo i teško da bi dugo potrajalo.

A sada na brzinu prije nego što se zatvori i pošta — inače ovo pismo odlazi tek u ponedjeljak ujutro — još nekoliko riječi o kampanji za program koju namjeravate povesti.^[450] Smatram da je veoma neblagovremena. Program je loš, ali više nitko ne govori o tome. Izmjena programa treba da bude takva da joj se ne može predbacivati. Dakle, sve dok se delegati ne biraju otvoreno, sve dok se *svaka* punomoć može osporavati, bolje je, ukoliko ne postoji krajnja nužda, da se program ne dira. Izmjena programa pružila bi desnom krilu izgovor da izigrava prave vjernike, koji se zaklinju na stari osvjedočeni program itd. Dakle,

⁴ ta uvjerite me!

razmislite o tome dvaput prije nego što u partiju, koja je vezanih ruku i nogu, bacite tu jabuku razdora.

Najveća opasnost svake političke emigracije krije se u silnoj potrebi za radom; ta mora se nešto dešavati; ta mora se nešto raditi! I tako se dešavaju stvari nesagledivog domašaja, za koje čovjek kasnije uvidi da bi bilo⁵ bolje da su izostale. Da li Vi i Vollmar još donekle patite od silne potrebe za radom? U tom slučaju pričuvajte se — samih sebe.

Najljepši pozdrav.

Vaš
F. E.

Marx je u Ventnoru, Isle of Wight^[110]; dobro je.

⁵ u rukopisu: biti

109

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 9. nov. 1882.

Dragi Sorge,

»Labour Standard« platio sam do 3. dec., — 4 sh. 5 d., i javio Ship-tonu da sve daljnje račune šalje meni.^[451] Dakle, ako namjeravaš otkazati pretplatu, molim smjesta obavijest.

Marx je bio ovdje 3 nedjelje, veoma se oporavio, potreban mu je još samo dobar zrak i oprez. Sitniji bolovi toliko su oslabili da će ih slijedećeg ljeta sigurno izliječiti. Glavno je da zimu prebrodi bez ponovnog napada pleuritisa i zato je otišao u Ventnor, Isle of Wight^[110], odakle mi je upravo poslao nekoliko redaka.¹ Sada je tamo, koliko to prilike dozvoljavaju, navalio na 3. izdanje², što vjerovatno neće iziskivati previše vremena. Inače je bio veoma vedar i raspoložen i ako do slijedeće jeseni bude dobro, bit će jači nego već godinama.

Hvala na onome o Lilienth[al]u. Sada poznajem tog čovjeka tako dobro kao da smo išli zajedno u školu.

Rečuje me što čujem da je Tvome Adolphu³ dobro, on će vjerovatno uskoro naći line⁴ koje će mu pružiti željenu mogućnost za brzo napredovanje. Njegova pisma su stigla, ali su na žalost, kao i mnoga druga, još neodgovorena.

Hepner je pravi Šlemil, i njegovi ratni pohodi, kao onaj protiv Ševiča, vrte se oko trica. Ta tko će se tako oduševiti s »njemačkom kulturom«! Neka on najprije upozna američku kulturu. Ali to je ono pravo njemačko. Dolazi tako jedan iz nekog njemačkog osrednjeg gradića i odmah bi da pouči Ameriku. Međutim, Amerika će ga već »break in«⁵, a s obzirom da je nadaren i da je nekoć bio veoma dosjetljiv, on ipak može da postane još veoma koristan.

16. nov. Eto vidiš kako je ovdje. Prije 8 dana prekinut, tek danas mogu da nastavim i vjerovatno da završim.

Lafargue je već od proljeća u Parizu, njegova žena stigla je u ljeto, ona je bila s Marxom 4 nedjelje u Veveju.^[101] Naime, Marx je najprije bio u Alžiru^[52], zatim u Monte Karlu (Monako)^[64] i u oba mjesta imao je ponovni napad pleuritisa. Potom u Aržanteju^[74] kod Longuet-ovih, gdje je zbog kroničnog bronhitisa koristio u obližnjem Angijenu sumporne kupke. Zatim u Veveju, i konačno ovdje.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 53. — ² prvog toma *Kapitala* —

³ Adolph Sorge mladi — ⁴ namještenje — ⁵ »pripitomiti«

Ti znaš da je Lafargue (uz moju veliku pomoć, jer on od svoje žene naprosto nije htio da nauči njemački) izdao na francuskom 3 poglavlja mog *Anti-Dühringa* (Uvod i oba prva poglavlja III odjeljka, Socijalizam) pod naslovom *Socialisme utopique et soc[ialisme] scientifique*.^[411] Učinak je u Francuskoj bio ogroman. Za čitanje debelih knjiga, kao *Kapital*, većina je isuviše lijena, pa tako tanka brošurica djeluje mnogo brže. Ja ću sada stvar — s veoma popularno pisanim dodacima — izdati na njemačkom, ruk[opis] je već u Cirihu i prvi arak je štampan.^[152] Čim bude gotova, poslat ću Ti je. U međuvremenu imate dr Stiebelinga kao narodnog prosvjetitelja za Ameriku^[452] u utraque lingua⁶. Čovjek je dobronamjeran, ali nije teorijska glava i zato je prilično smušen.

«Égalité» izlazi sada dnevno i tjedno. Da li će se dnevno izdanje (umjesto lista «Citoyen», iz kojeg su naši ljudi izbačeni putem Coup de finance⁷) održati, to zavisi od uspjeha pregovora s jednim financijerom. «S[ozialdemokrat]» je u odnosu na rascjep između naših i Malona suviše neodlučan, a lukavi lupež Malon (jedan od 17-orice osnivača Bakunjinove tajne «Alijanse»^[427]) tiho radi i tako se dodvorio pariskim Nijemcima, a naši su napravili nekoliko ogromnih gluposti, da Parizani svim silama vrše pritisak na Cirih. Osim toga, s Malonom je mutio i Liebknecht kad se odavde vraćao kući preko Pariza. Međutim, ako će Laf[argue] i Guesde praviti isuviše velike budalaštine, ja ću «S[ozialdemokrat]» već pridobiti.

Tvoj
F. E.

Pozdravi Adolpha.

⁶ dvojezičnom govoru — ⁷ financijskog udara (vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 102 i 104)

110

Marx svojoj kćeri Eleanori

u London^[453][Ventnor] 10. novembra¹ 1882.
1, St. Boniface Gardens, 1882.

My dear Tussychen,

On the whole, I cannot at all complain of Ventnor. The weather was unsettled, tempestuous, alternately rainy, dry, sunny, chilly, etc., but with all that very seldom foggy, a good deal of pure air, and, except a few days, generally always a few hours fit for longer promenades. Yesterday and today the air rather cold, but from 11 to 2 o'clock on the sea shore (where children are playing, and reminding me of poor Harry) and on our Undercliff walk^[454], and up to the railway station, and even to the down, no want of sunshine!²

Ne smiješ zaboraviti, drago dijete, da ovamo ni u kom slučaju nisam došao all right³. Naprotiv: gotovo neprestan grčevit kašalj, mnogo pljuvanja, u zadnja 2 tjedna noći sve gore i gore, nipošto osjećaj dobrog zdravlja. To se nije moglo promijeniti za jedan dan, ali prethodna promjena je put ka boljemu.

Au fond⁴ bilo mi je drago što sam uslijed reumatizma mišića pribjegao dr Williamsonu prije nego što je iz Londona mogao da stigne (danas) Donkinov prescription⁵. Ali reumatizam se proteže blizu starog mjesta mog iterated pleurisy⁶ tako da me je doktor W[illiamson] perkusijom i auskultacijom mogao uvjeriti da all was still right⁷ -- od posljednjeg Donkinovog pregleda. Kašalj je splasnuo, međutim, Williamson me je pri svom današnjem posjetu (drugom) nagovorio da uzimam još jedan lijek; rekao je da će skratiti prelazni period do stadija u kojem treba da očekujem potpuno ozdravljenje samo od zraka i čestog skitanja izvan kuće.

¹ u rukopisu: febr. — ² Moja draga Tussychen, sve u svemu na Ventnor se ne mogu požaliti. Vrijeme je, doduše, bilo nestalno, burno, promjenljivo kišno, suho, sunčano, hladno, itd., ali pored svega toga veoma rijetko maglovito, s dosta čistog zraka i, izuzevši nekoliko dana, općenito uvijek po nekoliko sati pogodnih za dulje šetnje. Jučer i danas zrak prilično hladan, ali od 11 do 2 sata na obali (gdje se djeca igraju i podsjećaju me na jadnog Harryja) i na našoj Undercliff-šetnji i gore do željezničke stanice i čak do brežuljaka nije nedostajalo sunčeve topline! — ³ zdrav — ⁴ U stvari — ⁵ recept — ⁶ povratnog zapaljenja plućne maramice — ⁷ je sve bilo još u redu

Pored svega toga još nisam dospio da zaista radim, ali se bavim i ovim i onim, što predstavlja pripreme.

Imaš li »Complaint of Piers the Ploughman« od Williama Langlanda? Ako nemaš, možeš li mi je pozajmiti od Furnivalla, a možda bih je, s obzirom da nije skupa, mogao također kupiti od Early etc. publikacija?^[455]

Zatim, hoćeš li potražiti među brojevima lista »Égalité« (starog stila) (mislim na ranije tjedne »Égalité«) na mom stolu pored mog kreveta članak, odnosno izvještaj o tome kako *pariski zvanični ekonomisti* veličaju rad Kineza koji je za Evropu jeftin? Ne znam da li se u broju bivše Malonove »Revue«⁸ (broj se nalazi iza sofe na polici moje biblioteke) obrađuje taj isti kineski rad.^[456] Ako je tako, mogla bi mi ga poslati ukoliko »Égalité« ne možeš naći.

Što radi moj Johnny? Kašlja više nema? Pozdrav njemu i Lenchen. A kako je s Tvojim zdravljem?

Najzad moram pisati jednoj Jennychen. Teško mi je; bojim se da ona taj teret ne može podnijeti.^[457]

Salut.

Old Nick

⁸ »La Revue socialiste«

111

Engels Karlu Kautskom

u Beč

London, 15. nov. 1882.

Dragi gospodine Kautsky,

Danas popodne u tri sata primio sam Vaš telegram i odmah telegrafski odgovorio »nemoguće«^[458]. Budući da mi nije bila pri ruci adresa Vašeg stana, a morao sam, također, pretpostaviti da će pri »plaćenom odgovoru« predajni ured znati *kamo* da pošalje odgovor, telegrafirao sam naprosto »Kautsky, Beč«. Sada mi, eto, u 9.30 navečer, stiže cedulja koju prilažem. Ne mogu pronaći pismo s adresom stana, i jedino što mogu, to je da Vam odmah pišem, kako ne bih propustio jutarnju poštu.

Ne želim li da se ponovo posve raskidam, kao što sam činio godinama, moram svoju novinarsku djelatnost svesti na najuže okvire — ograničiti se na »S[ozialdemokrat]«, pa i tamo pisati samo kada se radi o praktičkoj potrebi ili kada treba dokazivati, kao nedavno nasuprot Mehringovim ludorijama^[87], da između lista »S[ozialdemokrat]« i nas ovdje nema neprijateljstva. Partijska korespondencija sa svim mogućim zemljama, koja je zbog M[arx]ove bolesti i odsutnosti spala isključivo na mene, ionako me dovoljno teško opterećuje. Stoga, želim li da pod stare dane dovršim svoje veće radove^[459], naprosto ne mogu surađivati u Vašem časopisu¹ kojemu, inače, želim svaki uspjeh.

Posebno, sada mi je nemoguće da napišem članak o Darwinu. Pisao sam B[ernstein]u kako treba da ga dobije čim do te teme stignem u toku svojih radova, no to može trajati još mjesecima, ne bez njegove krivice, jer me on podstakao da obradim jedno posve drugo područje, što i ja smatram nužnijim². Dakle, o tome ne može biti govora prije nego što raskrčim ovo, pa ponovo prijeđem na prirodne nauke i tu se, dalje, dovinem do zoologije. Da iz rukava sipam opća mjesta o D[arwin]u, ne bi koristilo ni Vama ni meni. Vrijeme je poodmaklo, pa mogu samo još da Vam se zahvalim na raznim zanimljivim obavijestima o stanju kod Vas, i da Vam, na kraju, najsrdačnije čestitam vjeridbu³.

Najiskreniji Vaš

F. E.

¹ »Die Neue Zeit« — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 97. — ³ sa Louise Strasser

112

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih

London, 28. nov. 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Prije svega najljepše zahvaljujem na podacima o podržavljenim željeznicama. To je sasvim dovoljno. Od Bebela sam primio zakonske prijedloge o osiguranju za slučaj nesreće i oboljenja iz 1882, ali neophodno mi trebaju i oni iz 1881, prva formulacija u kojoj Bismarck ostavlja slobodan prostor uzmahu svoje duše koja se oduševljava siromašnim čovjekom; u drugoj su mu buržoaskim glasanjem već znatno podrezana krila i to više nije cijeli Bismarck.^[416]

»Arbeiterstimme« je M[arx] ranije dobivao, ali vjerovatno nije obnovio svoju pretplatu tako da više ne dolazi.

Vollmarov je članak^[126], uz iznimku nekoliko sporednih stvari, čisti Malon u drugom izdanju.^[460] Povijest francuskog radničkog pokreta od 1871. tu je *potpuno falsificirana*, a to se ipak ne bi smjelo događati. Npr. u 2-om članku predbacivati Guesde-u što se nije priključio nekolicini malih klika (iz kojih je kasnije potekao »Prol[étaire]« ili pak obični suradnici protiv kojih je upravo ustao)! Kao da bi ljudi iz kasnijeg »Prol[étaire]« uopće primili jednog »neradnika«! Ali glavni falsifikat je onaj koji Deville u »*Égalité*« od 19. nov. (»Il y a cinq ans«, priča lista »*Égalité*«) pravilno opisuje: borba na kongresima za »kolektivistički« program^[43] i *pobjeda tog programa 1879. na kongresu u Marseju*.^[130] To je kod Vollmara potpuno prešućeno. Ja ne mogu da pretpostavim da je V[ollmar] takav falsifikat namjerno učinio, ali je gotovo isto tako teško objasniti kako to da on o tome ništa ne zna, te da se njegovo poznavanje povijesti francuskog radničkog pokreta ograničava na ono što je Malon smatrao da je dobro da mu ispriča.

Izostavljanjem kongresa u Marseju prešućuje se, dakle, značajna činjenica da je francuska Radnička partija prihvatila kolektivistički program prije 3 godine, pa prema tome Malonovo odmetništvo od njega, predstavlja *odlučan korak unazad*. S obzirom da je sada nužno da se naši ljudi u Njemačkoj upoznaju s tom poviješću francuskog pokreta, ne onako kako je ona prema Malonovim današnjim potrebama trebalo da se odigra, nego kako se zaista odigrala, to bi trebalo bezuvjetno ispraviti. Smatram da bi to bilo najjednostavnije nadovezujući na Deville-ov spomenuti članak upravo zato što je on sasvim nepolemičan. Ako ga više nemate, ja Vam ga mogu smjesta poslati na dopisnici.

Neka se Malon uostalom pričuva. Kad bi jednom poželjeli da ono što on faits et gestes¹ izložimo tako podrobno (ali ispravnije) kao što on to preko Vollmara iznosi za Guesde-a, loše bi se proveo. Mi imamo još sve dokumente u kojima se 18. marta 71. *odrekaostanku* i priključio tek post festum, kad se stvar razvila bolje nego što je očekivao.

Sad, što se tiče jačine obiju frakcija, o tome mi govori Laf[argue]ov izvještaj.^[461] Roanci imaju u Parizu 15 grupa uz čiju su pomoć održavali »Ég[alité]« mjesec dana, što svakako govori u prilog kvalitete tih ljudi. U provinciji su, prema La[fargue]u, veoma jaki. Fédération du Nord^[462] je po svemu sudeći s njima, oni ne žele da prendre part aux querelles des Parisiens², ali podržavaju stari kolektivistički program koji se nalazi i u glavi njihovog »Forçata«; Roanci održavaju svoj slijedeći kongres u Rubeksu, kamo će otići svi delegati Sjevera, i stalno su u prisnim odnosima s Fédération du Nord. Drugi provincijski radnički list, »L'Exploité de Nantes«, također je na prvoj strani lista štampao stari program s Considérants³, donosi članke iz »Égalité«, a Deville je suradnik. Tako da su dva jedina radnička organa u provinciji na njihovoj strani. »En province«⁴, ako se izuzme Sjever, »partout où il y a un groupement ouvrier, à Reims, Epinay, Lyon, dans tout le bassin houillier de l'Allier, à Bordeaux, Angoulême, Rochefort, nous battons les Possibilistes qui n'ont de force qu'en Bretagne et à Marseille — et encore«⁵.

Nije čudno što Malon za retku prosjačku čorbu svojih Considérants bez programa ima veliku publiku. Kad se osnuje partija u kojoj svatko može da sudjeluje, to više nije nikakva partija. Stari sektaši, prema kojima su Vollmar—Malon tako prefinjeno obazrivi, godinama su dokazivali svoju nemoć, najbolje je pustiti ih da s mirom izumru. Chambres Syndicales⁶ — kad se svako štrajkaško društvo koje se, kao engleski tredjunioni, bori samo za višu nadnicu, a inače ne mari za pokret — kad se svi oni ubroje u radničku partiju, tada se u stvari dobiva partija za održavanje najamnog rada, ne za njegovo ukidanje. A kako mi M[arx] kaže⁷, većina tih pariskih Chambres Syndicales još je bezbojnija nego sami engleski tredjunioni. Ukidanje svakog partijskog programa za ljubav tih ljudi ne predstavlja put da se oni pokrenu. I da li je to ikada bilo tako — partija bez programa, partija iz čijih zakržljalih Considérants (sročeni sasvim u smislu komuniste Miquela koji i poslije 500 godina vjeruje da je komunizam moguć^[463]) proizlazi da svaka grupa izmišlja svoj vlastiti privatni program!

A sada, što ima Malon od Chambres Syndicales? One ne plaćaju nikakve priloge, ne šalju delegate u Federalno vijeće, prije rascjepa

¹ čini i radi — ² sudjeluju u prepirkama Parižana — ³ obrazloženjima —

⁴ »U provinciji« — ⁵ »svuda gdje se radnici okupljaju, u Remsu, Epineju, Lionu, u čitavom ugljenom bazenu Alieja, u Bordou, Angulemu, Rošforu, tučemo possibiliste koji samo — još — u Bretanji i Marseju imaju utjecaja« — ⁶ Sindikatske komore — ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 61.

bile su nominalno kod Union fédérative^[323] i tu su nominalno i ostale, one su, kako L[afargue] kaže, «complètement platoniques»⁸. Postoje samo da bi figurirale. Kakovo je stanje s ostalim Malonovim grupama, o tome kaže Laf[argue]: «Dans le XVII arrondissement nos amis ont organisé, après le congrès, un groupe qui immédiatement s'est trouvé composé de 29 membres. Pour nous faire pièce, les possibilistes ont subdivisé leur groupe qui, à ce que l'on me dit, ne se composait que d'une 20e de membres, en cinq sousgroupes réunis par un comité fédéral du quartier. Le tour est joli, mais ne trompe que les indifférents et ceux qui sont éloignés.»⁹ Baš tako su radili bakunjinisti.^[41] Prema L[afargue]u, posibilisti su naprotiv veoma jaki samo na Monmartru, a tamo su i dobro organizirani.

S ispravnim programom biti tenutno u manjini — quoad¹⁰ organizacija — još uvijek je bolje nego bez programa imati brojne, ali pri tome gotovo nominalne tobožnje pristalice. Mi smo cijelog našeg života bili u manjini i pri tom smo se veoma dobro osjećali. A neznatnu snagu (ukoliko zaista postoji, što mi još dugo neće biti jasno — posibilisti se nisu odvažili da dodu na conférence contradictoire der Roanner¹¹ o oba kongresa^[107]), neznatnu snagu organizacija u Parizu novinarski bi utjecaj udvostručio i utrostručio.

Kako, dakle, Vaši pariski dopisnici u ljudima iz St.-Etjena mogu da vide »stvarnu radničku partiju«, to mi je nepojmljivo. Ti ljudi najprije nisu nikakva partija, ponajmanje radnička partija, baš kao i ovdašnji radnici. Ali oni su u začetku onoga u što su se ovdašnji potpuno razvili: *pratnja radikalne buržoaske partije*. Jedino što ih okuplja jest građanski radikalizam, radnički program oni nemaju. A radničke vođe koje pristaju da za radikale fabriciraju takvu glasačku marvu radnika, vrše u mojim očima *direktnu izdaju*.

Sale radi raspitao sam se i u vezi s Vašim napomenama o Godard-u^[136]. Taj Godard, «qui se dit anarchiste comme son maître Maret, écrit dans un journal opportuniste de Toulouse»¹². Takvom čovjeku uskratiti tzv. ispravljanje, sasvim je u redu i prema novinskim običajima koji su drugačiji nego pariski.

U usporedbi s tim naši su prijatelji opet napravili ogromnu glupost jer su se revolucionarnim hvalisanjem izvrgli progonima prije nego što je list bio osiguran. Guesde je, kao što znate, uhapšen, a uskoro će, zacijelo, i Laf[argue]. Kad ta dvojica sjede — uklonjeni su najaktivniji, i to ne samo pisci nego i pokretači. Deville je lijen, Massard na

⁸ »potpuno platonske« - ⁹ »U XVII arondismanu naši su prijatelji poslije kongresa organizirali grupu u kojoj se odmah okupilo 29 članova. Da bi nam podvalili, posibilisti su svoju grupu, koja je, kako mi je rečeno, imala samo oko 20 članova, razvrstali u pet podgrupa, združenih u federalnom komitetu kvarta. Taj trik je lep, ali zavarat će samo one koji su indiferentni i one koji su daleko.« - ¹⁰ kao -

¹¹ dogovor Roanaca radi političkog raspravljanja - ¹² »koji se naziva anarhistom kao njegov učitelj Maret, piše u nekom oportunističkom listu iz Toulouse«

njegovom mjestu kao secrétaire de la rédaction¹³ sasvim je dobar, ali teško da su to ljudi koji mogu da održe list u teškoćama. O ostaloj trojici ne govorim. Brissac i Bouis, stari komunari, prije su teret, a Picard je obični novinar.

Inače, ne dozvolite da Vas uvjere da G[uesde] i L[afargue] žele da sve organizacije »bezuvjetno podvrgnu svojoj direktivi«. To je vječna parola svake bakunjinističke taktike, a u Francuskoj se i inače često upotrebljava umjesto drugih argumenata.

Pisanje o inostranstvu u »*Ég[alité]*«! Da, kad bi znali kakva je zbrka i kakvo stanje s poznavanjem njemačkog jezika u toj redakciji! Ako Laf[argue] ostane na slobodi, bit će najbolje da pišete uvijek njemu, on se bar brine o stvarima. Drugog savjeta inače ne bih znao.

Nemam ništa protiv da upotrebite rezime brošure¹⁵². Završna bilješka sada će uskoro uslijediti. Afera Schmidt⁴⁶⁴ je veoma lijepa. Pollaky već duže vremena ima u Londonu privatni policijski ured: u adresaru se nalazi pod Inquiry Officer (navedeno ih je 18) Pollaky, Ignatius Paul, 13 Paddington Green, W. (uopće nije daleko od mene), Correspondent to »*Foreign Police Gazette*«.

Vjerovatno moja čestitka na 7. tisući⁴⁴⁷ stiže opet prekasno. A ja sam danas navršio 62 godine.

Najljepši pozdrav.

Vaš
F. E.

¹³ sekretar redakcije

113

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 14. dec. 1882.

Draga Laura,

Primio sam Tvoje pismo⁽⁴⁶⁵⁾ jučer navečer u 9.30 sati, suviše kasno, da Ti napišem čak jednu riječ jutrošnjom poštom, jer pisma za inostranstvo, bačena na poštu ovdje poslije devet sati, ne odašilju se prije sutra naveče.

I kući nisam imao gotovo ni pare, pa sam dao Percy¹ ček da ga naplati za mene danas u gradu. Ali on ovdje neće biti prije šest sati, što je isto tako suviše kasno, da ti pošaljem novčanicu poštom u 5.30 sati. Ali čim dobijem novac, poslat ću ga da Ti omogući život prvih nekoliko dana. Stvar će s Paulom bez sumnje proći kao što je bilo s Guesde-om i Bazinom; ako ne bude oslobođen danas, bit će svakako sutra², čim se završi komedija ispitivanja pred strogim Piquand-om. Proslijedio³ sam Mohru Paulovo i tvoje pismo, a jutros sam o tome obavijestio Nim⁴.

Drugi put više, čim budem u moći da Ti pošaljem znatniju pomoć.

Tebi odani

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Percy Rosher — ² Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 116. — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 66. — ⁴ Helene Demuth

114

Marx Lauri Lafargue

u Pariz

14. decembra 82.

1, St. Boniface Gardens
Ventnor — Isle of Wight

Najdraža Cacadou,

Sva Tvoja pisma primio sam u pravo vrijeme i ipak pišem — ja, veliki grešnik! — tek sada kad me Generalovo pismo¹, koje je upravo prispjelo, obaviještava o tome da je Paul uhvaćen. General mi je priložio Paulovo pismo i Tvoje, tako da sam *au fait*². Paul će zacijelo za nekoliko dana biti opet slobodan.

Zašto Ti nisam ranije pisao? Zato što nisam imao da javim ništa što bi bilo prijatno i jer si Ti i inače iz Generalovog dopisivanja znala da meni lično *nije* nipošto loše i da iz kuće ne smijem izlaziti već nekih 14 dana uslijed *tracheal catarrh*³, kako opet ne bi dobio pleuritis ili bronhitis. To je dakle veoma ohrabrujuće considering that most of my *cotemporaries*, I mean fellows on the same age, just now kick the bucket⁴ u povelikom broju. Ima dosta mladih magaraca, pa zašto da se stari održavaju u životu.

U *zadnje vrijeme* Paul je napisao *svoje najbolje stvari*⁵, duhovito i smjelo, trezveno i vedro, dok mi je *ranije* ponekad dosadivala izvjesna ultrarevolucionarna frazeologija, jer ona za mene uvijek predstavlja »prazninu« i jer je bolje da naši ljudi prepuste taj specijalitet tzv. anarhistima, koji su zaista oslonac sadašnjeg uređenja i koji ništa ne remete — koji su od rođenja doista osebujne jadne naivčine; ce n'est pas faute, le chaos⁶. Sada su pritekli u pomoć »affaires véreuses cabinet«⁷ kao »peril social«⁸. Za njih je najgore što bi »istražni sudija«, čak kad bi i postojao takav koji je sasvim nepristran, morao javno objaviti da su oni savršeno »bezopasni«! Sve bi se moglo oprostiti tim anarhistima da baš nisu isuviše »nedužni«! Oni zbog toga nisu »sveci«. Bio je dobar vic jednog pape⁹ koga je Henry VII (protivnik i pobjednik Richarda III) zamolio da Henryja VI proglasi svecem; papa je odgovorio da je »innocens«¹⁰ (alias »idiota«) nemoguće već zbog toga imenovati »sanctus«¹¹. [467]

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 66. — ² obaviješten — ³ katara dušnika — ⁴ s obzirom da većina mojih *savremenika*, mislim mojih vršnjaka, umire —

⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 61 i Drugi deo, pismo br. 115. —

⁶ to nije njihova krivica, kaos — ⁷ »kabinetu za sumnjive poslove« — ⁸ »društvena opasnost« — ⁹ Julije II — ¹⁰ onoga koji je nedužan — ¹¹ »svecem«

Ovdje ćeš, dijete moje, naći svakako bolje vrijeme nego u većini ostalih krajeva, uračunavši čak i Francusku i Italiju. Živim ovdje kao pustinjač, ni sa kim se ne družim, save¹² što se viđam s doktorom Williamsonom za vrijeme njegovih posjeta, što me košta per minute¹³.

Dakle, dijete, čim Tvoje devoirs¹⁴ dopuste (jer Paulova gallant fight with the powers that be make the man sympathetic, to use this, a French penny-a-linner's phrase¹⁵) *dodi k meni i stanuj ovdje kod mene!*

Some recent Russian publications, printed in Holy Russia, not abroad, show the great run of my theories in that country.^[468] Nowhere my success is to me more delightful; it gives me the satisfaction that I damage a power, which, besides England, is the true bulwark of the old society.

Yours¹⁶

Nick

¹² osim — ¹³ svaku minutu — ¹⁴ obaveze — ¹⁵ hrabra borba s vlašću čini čovjeka simpatičnim, da upotrebim frazu francuskih petparačkih listova — ¹⁶ Nekoliko novih ruskih publikacija, štampanih u Svetoj Rusiji, ne u inostranstvu, svjedoče o velikom uspjehu mojih teorija u toj zemlji. Nigdje me moj uspjeh ne raduje više; pruža mi zadovoljštinu što nanosim štetu sili koja je, pored Engleske, grudobran starog društva. — Tvoj

115

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 15. dec. 1882.

Draga moja Laura,

Percy¹ je s onim što je potrebno stigao tek sinoć poslije 7, stoga se do danas nije moglo ništa poduzeti; prilažem novčanicu Engleske banke od pet funti, čiji sam broj zapisao, i primam na sebe rizik da odjednom pošaljem *sve zajedno*.

Nema dvojbe da si sada, bar ovime, obaviještena o Paulovoj sudbini.^[128] Ja ne sumnjam da će opet biti slobodan, ako već nije opet u Parizu. No bojim se da će ga bonapartistički i ostali konzervativni suci iz Monlisona osuditi na nekoliko mjeseci samovanja. Vlada očito želi da u provinciji učini nekoliko presedana prije nego što se odvaži da u Parizu pređe na represalije. I tako je državno tužilaštvo u Monlisonu preuzelo taj posao, koji, kad je jednom započet, suci moraju da okončaju na željeni način, a to je samo zato da bi se spasio ugled vlasti. A s obzirom da će slučaj doći pred police correctionnelle², nema ni najmanje sumnje koja bi kod porotnog suda još mogla da postoji.

Prelazak na kratkotrajni zatvorski život sam po sebi ne bi bio tako loš, mislim stvarno, Paulu bi prije koristio nego štetio. Ali oni će sigurno morati da odsjede u trenutku kad su, Paul i Guesde, obojica listu »*Égalité*«³ krajnje neophodni. A list se u zadnje vrijeme veoma popravio. Da li je to neposredni utjecaj kako pariskog života, tako i novinarske djelatnosti, no u svakom slučaju u zadnje vrijeme Paulovi su članci postali mnogo bolji pošto je napustio dogmatizam naučnog proročanstva i latio se ligne sprituelle³. Onaj o kandidaturi Bontouxa^[469] bio je zanosan; ali tu i tamo sam povjerovao da pomalo prepoznajem žensku ruku. Isto tako onaj o *začaranom ministarstvu*⁴ (zaboravio sam francuski naslov^[138]), koji se i Mohru naročito dopao⁵. Ako su sada Paul i G[uesde] zatvoreni, duša lista je izgubljena. Deville je samo povremeno domišljat i zabavan, on je općenito bistar, ali je trom i doktrinaran; Massard je naličje dobrog kršćanina, jer u njega je tijelo voljno, ali duh (*esprit*) slab. A prema podacima koje imam moram pretpostaviti da su P[aul] i G[uesde] također ona dvojica koja su u nekom financijski kritičnom trenutku najpotrebnija. Stoga je veoma žalosno što su upravo u ovom

¹ Percy Rosher — ² sud naravnstvene policije — ³ duhovnog pravca — ⁴ u rukopisu na njemačkom jeziku: *začaranom ministarstvu* — ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 61.

času uslijed dinamitom nabijenog hvalisanja i konkuriranja revolucionarnom stavu anarhista dospjeli u taj loš položaj.

Ipak, nadam se da na ove petites misères du haut de votre troisième⁶ gledaš s istim mirom kao što quarante siècles⁷ do generala Bonaparte du haut de leurs pyramides⁸ gleda na francusku vojsku i samog Bonapartu.

Kako je Jenny⁽⁴⁵⁷⁾? Da li je bolje? U Maitland Parku ne čujem mnogo o njoj, čak ni one⁹ ne znaju ništa više.

Srdačno Tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

⁶ sitne nevolje s visine vašeg trećeg kata — ⁷ četrdeset stoljeća — ⁸ s visine piramida — ⁹ Eleanor Marx i Helena Demuth

Engels Johanu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 16. dec. 1882.

Dragi Stari,

Već neko vrijeme čekam da stigne nešto novaca da bih Ti opet poslao jednu peticu, zatim je jučer konačno prispjelo, a odmah navečer i Tvoja dopisnica.^[160] Izdao sam Ti, dakle, smjesta poštanski nalog za spomenutu peticu = 126. fr. i nadam se da ćeš novac primiti bez odlaganja.

Veoma me obradovala vijest da nisi upleten u kantonsku i komunalnu besmislicu, to je čisto traćenje vremena, završit će samo s ogovaranjem i beskorisnom srdžbom. Uzgred, magarac Solari šalje mi još uvijek 2 primjerka tjednika »Précurseur«, to mora da je lijepo otpravnništvo.

Anarhisti svake godine ubijaju sami sebe i svake godine iznova nastaju iz pepela, i tako će to biti sve dok se anarhizam jednom ozbiljno ne pritegne. To je jedina socijalistička sekta koja se zaista može uništiti progonima. Jer, vječno ponovno rađanje temelji se na tome što se uvijek nade hvalisavaca koji žele da na jeftin način igraju neku ulogu. Za to je anarhizam kao stvoren. Ali izložiti se opasnosti — nikada! Zato će sadašnji progoni anarhista u Francuskoj nauditi toj bandi samo ako nisu obmana i policijska prevara. Ali oni koji će u svakom slučaju biti žrtva, to su jadni rudari iz Monsoa.^[497] Inače sam toliko navikao na anarhističke lakrdijaše da mi izgleda sasvim prirodnim kad pored stvarnog pokreta potrkuje ta komedijaška karikatura. Opasni su samo u zemljama kao Austrija i Španjolska, a i tamo samo trenutačno. I Jura, sa svojom proizvodnjom satova i raštrkanim kućama, doima se kao predodređeno ognjište te besmislice i njima će Tvoji udarci biti veoma korisni.

M[arx]u su liječnici dozvolili da zimu provede na engleskoj južnoj obali i nalazi se otprilike 6 tjedana na otoku Vajt.^[110] Dosada je s dvijema osnovnim stvarima bilo u redu: nisu nastupile ni posljedice zapaljenja plućne maramice niti bronhitis. Posve je razumljivo da su kod gadnog vremena kakvo je ovdje (poslije 8 dana magla je jedva prošla) razne manje prehlade za rekonvalescenta neizbježne, a one su pri M[arx]ovom stanju dugotrajne i neprijatne. Ali ako na tome ostane, prigovora nema. Slijedećeg ljeta može se, međutim, lako desiti da ga opet pošalju u Švicarsku i u tom slučaju sigurno ćete se vidjeti.

Adresa gospode Lafargue je 66, Boulevard de Port-Royal, Paris. Njen suprug je upravo bio uhapšen, ali je već opet slobodan, posrijedi

je bilo nekoliko govora u provinciji i kad je istražni sudac iz Monlisona pozvao njega i Guesde-a, oni su ga umjesto da poslušaju, strahovito ismijali u listu »Égalité«. Slijedila je, naravno, naredba za hapšenje, ali je krasnoj pariskoj policiji, iako je Laf[argue] svakodnevno bio u redakciji i tako se malo krio da se, dapače, najavljiavao kao govornik na zborovima i govorio, trebalo tri tjedna da ga nađe. On je, kao i Guesde prije njega, poslije prvog saslušanja u Monlisonu odmah pušten na slobodu. Oni će možda još ipak dobiti nekoliko mjeseci.^[128]

Ti znaš da se francuska Radnička partija rascjepila.^[107] Malon i Brousse ne mogu da pričekaju da postanu poslanici pa se na brzinu uz buku i huku mora sakupiti glasačka marva. Dakle, partija stvorena *bez programa* (doslovce — jer nakon dugog niza »*Considérants*«¹ slijedi zaključak: da svako mjesto donosi svoj vlastiti program), gdje su dobrodošli svi odreda, a da bi se to provelo, u partiju su prije kongresa primljeni ljudi koji su stari program prihvatili samo s rezervom da ga na kongresu obore. Guesde, Lafargue, itd. bili su nadglasani i oni koji su ostali vjerni programu otišli su u Roan. Naši ljudi nisu nikakvi taktičari i kobno su grijehili, ali ipak će uspjeti i »posibilisti«² neće dugo voditi glavnu riječ. Naši imaju u dnevnom listu »Égalité«³ veoma značajnog pokretača, pored toga i njima samima je stalo do *stvari*, što nije slučaj kod spletkara Malona i Brousse-a.

Dakle, ostaj zdravo, Stari, drži se hrabro, nizbrdo svakako neće tako brzo poći; znaš, svi smo mi na tom putu!

Tvoj

F. Engels

¹ »*Obrazloženja*«

117

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih

London, 16. dec. 1882.

Dragi gospodine Bernstein,

Schorlemmer se tuži da već duže vremena ne dobiva »S[ozialdemokrat]«, njegova pretplata je istekla i on mi je još prije 4 tjedna poslao priloženi ček (na koji sam zaboravio) a kojim želi da obnovi svoju *godišnju* pretplatu, te »da se ostatak upotrebi za partijske svrhe«.

R[ukopis] o *Marki*^[152] trebalo je 3 puta potpuno preraditi, zbog toga sam morao da opet pročitam 5-6 od 10 debelih Maurerovih toмова^[151] i osim toga da usporedim ostale izvore. Sad sam ga poslao M[arx]u, koji se tim stvarima bavio mnogo dulje i temeljitije nego ja^[470], očekujem ga natrag u ponedjeljak.

Malon se moque de¹ Vollmara. Inače bi sigurno ispravio njegovu grešku: da »lijansiste«, koje je napao »Égalité«, treba shvatiti u smislu bakunjinističke Alijanse^[427]. Nipošto. Posibilisti su tako nazvani pošto ih je sada uopće nemoguće razlikovati od ljudi iz Alliance socialiste^[471], koju je prije cca. 4 godine osnovao Jourde, bivši komunar zadužen za financije, uz pomoć ostalih i bivših prudonista (npr. Longuet-a), i koja tvori socijalističku rezervu »Justice«. Sigurno ste primijetili da se ta Alijanca spominje tamo kod izbora, prilikom posljednjih općih skupštinskih izbora istakla je kandidate i imala približno toliko glasova — bar u nekim arondismanima — koliko i Parti ouvrier. Ako Vollmar to nije znao premda je u Parizu l i po godinu, onda mu je to Malon namjerno prešutio, kao i štošta drugo. Tako je to kad se čovjek nekritički priklanja rulji.

Vollmar postaje zabavan kad Malona uznosi kao discipliniranog partijca, a ostale optužuje zbog kršenja discipline.^[126] Ta tko krši disciplinu, onaj koji nosi staru zastavu ili onaj koji vrbuje regrute upravo zato da bi pobjegli ispod zastave i staru zastavu zamijenili novom. Ta otkud bi Malon imao većinu u St.-Etjenu^[107] da nije prethodno sakupio ljude koji su od samog početka namjeravali, a baš su zbog toga i bili vrbovani, da obore stari program?

Krasne li gužve zbog Louis-a Blanc-a između Malona i njegovog Clovis-a Hugues-a. I to mi je neka partija!

Vidite, Fédération du Nord^[462] izjasnila se direktno za Ruan.

¹ sprda iz

Laf[argue] je u posljednjim br[ojevima] lista »Ég[alité]« imao divnih članaka, npr. kandidatura Bontoux-a⁽⁴⁶⁹⁾. Duhovitost im pristaje mnogo bolje nego doktrinarna proročanstva.

Hoćete li, dakle, biti tako ljubazni i pobrinuti se da se brojevi pošalju Sch[orlemmer]u naknadno?

Iskreno Vaš
F. E.

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 22. dec. 1882.

Dragi Bebel,

Nadam se da ćeš prekosutra izići na 24 sata^[472] i tako bez teškoća dobiti ove retke.

Mjesto u mom posljednjem pismu¹ koje se Tebi učinilo mističnim^[140] ne kazuje ništa drugo nego to, da ja očekujem kako će zakon o socijalistima ukinuti događaji, bilo oni što su sami po sebi revolucionarne prirode (na primjer neki nov udar ili sazivanje narodne skupštine u Rusiji, pri čemu bi se smjesta ispoljio utjecaj na Njemačku), bilo oni što će pokret staviti u gibanje i pripremiti revoluciju (promjena na prijestolju u Berlinu, smrt ili odlazak Bismarcka); oboje uz gotovo neizbježnu »novu eru«^[336].

Čini mi se da kriza u Americi nije prava kriza, kao što to nije ni ovdašnja kriza, niti pritisak pod kojim je još ponegdje njemačka industrija, već je to naknadni učinak viška proizvodnje iz prošle krize. Prošli slom bio je u Njemačkoj preuranjen, uslijed prijevara s milijardama; ovdje i u Americi on se pojavio o normalnom roku, 1877. No, proizvodne snage nisu ni u jednom razdoblju prosperiteta porasle tako kao 1871 - 1877, pa otuda, slično kao 1837 - 42, ovdje i u Njemačkoj kroničan pritisak u glavnim industrijskim granama, osobito pamuku i željezu; tržišta još uvijek ne mogu probaviti sve te proizvode, američka industrija radi u suštini još uvijek za zaštićeno unutrašnje tržište, pa tamo pri naglom povećanju proizvodnje vrlo lako može nastati neka međukriza, no uslijed nje će se, na kraju, jedino skratiti rok u kojem će se Amerika osposobiti za izvoz, i pojaviti se na svjetskom tržištu kao najopasniji konkurent Engleske. Ja stoga ne vjerujem — i Marx tako misli² — da će do stvarne krize doći mnogo prije pravog roka njena dospjetka.

Ja bih neki evropski rat smatrao nesrećom, ovoga puta on bi bio strahovito ozbiljan, posvuda bi razbuktao šovinizam što bi trajao godinama, jer svaki bi se narod borio za opstanak. Sav rad revolucionara u Rusiji, kojima je pobjeda na vidiku, bio bi beskoristan, uništen, našu partiju u Njemačkoj momentano bi preplavila plima šovinizma i ona bi se razbila, a tako bi bilo i u Francuskoj. Jedino dobro koje bi otuda moglo proizići, uspostavljanje kakve male Poljske, proizišlo bi

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 105. — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 63.

i iz revolucije, i to samo od sebe; ruski ustav u posljedici jednog nesret-nog rata imao bi posve drugo, prije konzervativno, značenje nego ustav iznuđen na revolucionaran način. Takav rat mislim da bi odgodio revolu-ciju za deset godina; poslije bi ona, svakako, bila utoliko temeljitija. Inače, rat je i opet bio na vidiku. Bismarck je demonstrirao s austrij-skim savezom upravo onako kao s južnonjemačkim savezima 1867. u luksemburškoj ^[473] aferi. Hoće li do nečega doći, vidjet ćemo u pro-ljeće.

Tvoja obavještenja o stanju njemačke industrije vrlo su zanimljiva, osobito izričita potvrda da se razbio ugovor o kartelu njemačkih pro-izvođača željeza. To se nije moglo održati, ponajmanje pokraj njemačkih industrijalaca koji ne mogu živjeti bez sitnih podvala.

Mayerove stvari^[474] ovdje još nismo vidjeli pa si nam i o tome is-pričao nešto nova. Moglo se i očekivati da će M[arx] figurirati pored njegovih kardinala, Mayera je uvijek posve osobito radovalo kad je mogao od kardinala Manninga otići direktno k Marxu — on to tada nikad ne bi prešućivao.

U svojim *Socijalnim pismima* Rodbertus se približio tome da uđe u trag višku vrijednosti, ali dalje nije došao. Inače bi došao kraj svim njegovim razmišljanjima — kako pomoći zaduženom seoskom junkeru, a ta dobričina nije to željela. No, kao što kažeš, on vrijedi mnogo više od mase njemačkih vulgarnih ekonomista, uključivši katedarske soci-jaliste^[178], koji, eto, žive od naših otpadaka.

Priča o prosidbi malog Karla³ također je bila novost. Kao što su mi pričali očevici, svadba mora da je bila vrlo dosadna, toliko, da je jedan od onih koji su prisustvovali civilnom vjenčanju uzviknuo: c'est l'enterrement de A!⁴

Jučer sam u Cirihi poslao posljednji rukopis za brošuru, naime dodatak o ustrojstvu marke, i kratku historiju njemačkih seljaka uop-će^[152]. Maurer^[151] priča vrlo loše i mnogo toga isprepliće, pa je teško otrpve uhvatiti smisao. Čim, dakle, dobijem arke odobrene za štampu, poslat ću Ti tu priču, jer to nisu naprosto izvodi iz Maurera, već i in-direktna kritika, a i mnogo novih stvari. To je prvenac mojih studija njemačke historije, kojima se bavim već nekoliko godina, i vrlo me ra-duje što ih mogu izložiti najprije radnicima, a ne školnicima i ostalim »naobraženima«.

Sada moram zaključiti, inače neću stići da pismo pošaljem prepo-ručeno večernjom poštom. Čini se da Prusi još nisu stigli dotle da pre-tražuju i preporučena pisma^[475], za sada sve dolazi u normalnom stanju, dugom vježbom naučio sam da to utvrđujem prilično sigurno.

Tvoju suprugu molim da izvoli primiti priloženu božićnu kartu i moje najbolje preporuke.

Tvoj
F. E.

³ Carl Hirsch — ⁴ To je pogreb prve klase!

119

Marx svojoj kćeri Eleanori

u London^[476]

[Ventnor, 23. decembra 1882]

Drago dijete,

Iz Laurinog pisma (koje mi je Engels poslao danas radi obaviještenja¹) razaznajem da je Jennychen opet snašla ta opaka upala.^[162] Ako se to zapusti, bojim se najgoreg. Mi ipak moramo razmisliti (i zbog toga porazgovaraj s Lenchen prije Tvog dolaska k meni) nije li potrebno da Jennychen uzmemo Harryja, čak da, ako ustreba, dođe ovamo. Kako da Jennychen nađe vremena za liječenje bolesti with all these babies together²! A kako će, s druge strane, naš Johnny biti zapušten (u zdravstvenom pogledu) ako njegovo mjesto zauzima neko drugi!

Harry jednoj Jennychen posebno otežava ionako težak položaj.

Donesi mi samo *Fiziologiju*, onu od Ranka (ili Rankea³, ne znam)! Osim toga i lošu *knjižicu od Freemana (History of Europe)*, jer mi nadomješta kronološku tabelu; nalazi se u mojoj spavaćoj sobi na polici s novinama itd.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 71. — ² pored sve te male djece —
³ Johannesa Rankea

1883.

120

Marx svojoj kćeri Eleanori

u London

8. jan. 83.

1, St. Boniface Gardens, Ventnor

Draga Tussychen,

U subotu sam dobio nekoliko redaka od dra Williamsona zajedno s pismom upućenim Williamsonu od dra F. Bayshawea, d. d.¹ 4. jan. 83, 5 Warrior Square, St. Leonards on Sea, u kojem, između ostalog, piše:

«We had a week of almost continuous rain or moist air, which gave place on the 2nd to *dry weather*, of varying direction. Since that we have had sunshine each afternoon, tho' not much of it. I will endeavour to send you some further statistics to-morrow. I believe we may say generally that the climate of Hastings is dryer than much of the South Coast, tho' this may be at the expense of some warmth etc.»²

Ovdje je u subotu (6. jan.) bilo lijepo vrijeme tokom podnevnih sati; jučer je vrijeme bilo također suho, ali hladnije; najsunčanije je uvijek na esplanadi. Jučer i prekjucher sam šetao, danas dan obećava da će ostati dobar. Sve u svemu je prohladno kad čovjek nije baš na suncu. Ali sada svakako postoje izgledi da temperatura postepeno poraste.

U Hestings se uvijek može poći ako se izgledi ovdje izjalove; nezavisno od toga nastupa trenutak kad je promjena mjesta sama po sebi korisna. Zasada znamo toliko da zamjena Ventnora s Hestingsom ima some sense³, ali ne i s mjestima na Južnoj obali, koja su u blizini Ventnora i koja imaju gotovo jednake uvjete kao otok Vajt.

¹ od (tal. de dato) — ² Imali smo tjedan s gotovo neprekidnom kišom ili vlažnim zrakom, koji je 2-og zamijenilo *suho vrijeme*, u promjenljivom pravcu. Otada je svakog popodneva bilo sunčano, premda ne suviše. Potruditi ću se da Vam sutra pošaljem daljnje statističke materijale. Vjerujem da se općenito može reći da je klima u Hestingsu suvlja nego na većem dijelu Južne obale, iako možda na račun toplote itd. — ³ nekog smisla

Privremeno još vodim oštru borbu s taloženjem mucus⁴; u subotu ujutro, kad sam se dizao iz kreveta, dobio sam even⁵ grčevit napad tako da sam nekoliko sekundi uzalud hvatao zrak. Vjerujem da je to posljedica nervozne razdraženosti: strah zbog Jennychen! Nije potrebno da o tome dalje govorim. Bio bih *smjesta* požurio u Aržantej, ali možda bi dijete na taj način još samo opteretio bolesnim gostom! Jer nitko mi ne može garantirati da putovanje would have punished me with a relapse⁶, kome sam dosada sretno izmicao. Surovo je kad čovjek ne može da ode djetetu, ali to je tako.

Uz najljepše pozdrave

Old Nick

⁴ sluzi — ⁵ čak — ⁶ ne bi imalo za posljedicu, kao kaznu, povrat bolesti

121

Marx svojoj kćeri Eleanori

u London

[Ventnor] 9. jan. 1883.

Drago moje dijete,

Kako je lijepo od Tebe što mi tako često i opširno pišeš; ipak ne želim to encroach on the very little «free» time you have to dispose of¹. Tvoje pismo sam primio pošto sam moje već poslao, po povratku s mog putovanja na more. Iz Pariza nemam daljnjih vijesti.

Danas sam se baš spremao opet na »pješačenje« — despite the noise of the wind² — kad je došao moj doktor³; treba da ostanem kod kuće jer je vani veoma hladno. On me je opet pregledao. Sve je po starom, utoliko što je katar *kroničan* (otud još stalna promuklost), ali s »višeg stanovišta stanje je bolje jer opasna mjesta uopće nisu napadnuta. Već bi i taj polustalni kašalj bio veoma dosadan, ali zbog svakodnevnog vomissements⁴ on postaje odvratn. To često onemogućava rad i doktor vjeruje — on još vjeruje, and that is something⁵ — da (pomoću neke ljekarije koju mi je upravo propisao) može da me oslobodi tog mrcvarjenja. Qui vivra, verra.⁶

A-propos. Somewhere⁷ u mojoj spavaćoj sobi ili u mom radnom stolu u novčaniku ili u nekoj little box⁸ mora biti još nekoliko primjeraka mog alžirskog fotograma. If you could find them, you might send me two photogramms. One of them I have promised to forward to Madame Williamson.⁹

Gospodin Meißner šalje mi jučer svoj račun za 1881, koji se sasvim malo razlikuje, tim više mora da je za 1882. jer mi ujedno piše da će primjerci *Kapitala* ubrzo ponestati.^[170] On je, naravno, nestrpljiv zbog druge korekture¹⁰. Osim toga, odavno nije od mene ništa čuo. Sada će konačno dobiti opširan izvještaj.

Cowenov speech *quoad* »Egypt«^{11[477]} sasvim odgovara Hydnmanovoj engleskoj politici muzike budućnosti. Ti buržujki što uzdišu (a i Cowen je buržuj u tom pogledu), ti jadni britanski buržujki koji uzdišući primaju sve više i više »responsabilities«¹² vršeci svoju historijsku misiju i uzalud se tome protiveci — čak se i Cowen smijulji pred čarobnim

¹ da Ti zakinem ono malo »slobodnog« vremena kojim raspolažeš — ² iako vjetar zavija — ³ James M. Williamson — ⁴ pljuvanja — ⁵ a i to je nešto — ⁶ Živ bio pa vidio! — ⁷ Negdje — ⁸ kutijici — ⁹ Ako ih nadeš, mogla bi mi poslati dva fotograma. Jednog od njih obećao sam gospođi Williamson. — ¹⁰ prvog toma *Kapitala* — ¹¹ govor o »Egiptu« — ¹² »odgovornosti«

sličicama svih utvrđenih ofanzivnih položaja od Atlantskog do Indijskog mora, a into the bargain¹³ i »afričko-britansko carstvo« od delte do kolonije Kap. Veoma lijepo! U stvari besramnije hipokritsko-kršćansko »osvajanje« nego osvajanje Egipta u najvećem miru! Čak se i Cowen, a on je sigurno najbolji među engleskim parlamentarcima, u sebi divi tom »junaštvu«; »the dazzle of our military parade«¹⁴. Poor¹⁵ Cowen! On je pravi britanski »buržuj« (s te strane); vjeruje da je napravio veličanstven »posao«, a osim toga veoma jeftino; on čak ne uvida da je engleski »old grand man«¹⁶ samo oruđe drugih nebritanskih pametnjakovića, u granicama u kojima u tome sudjeluje »politika«; ali »home« interest¹⁷ ostavlja Goschena i komp. u njihovoj »responsability« hladnim.

Cowen je, dapače, u jednom trenutku tako jako praznovjieran da vjeruje da je lord Dufferin indeed an overwhelming diplomatic genius¹⁸. Ali do đavola s Britancima!

Kiss my grandson for me.

Farewell¹⁹

Old Nick

¹³ k tome još — ¹⁴ »saj naše vojne parade« — ¹⁵ Jadni — ¹⁶ »stari veliki čovjek« [William Ewart Gladstone] — ¹⁷ interes »unutrašnje politike« — ¹⁸ zaista silan diplomatski genije — ¹⁹ Poljubi mi mog unuka [Jeana Longuet-a]. Zbogom.

122

Marx svojoj kćeri Eleanori

u London

[Ventnor] 10. jan. 1883.

Drago dijete,

Priloženo Lafargue-ovo pismo (budi tako dobra pa mi ga kasnije pošalji natrag) veoma me umirilo što se tiče Jennychen, premda Lafargue meni za ljubav možda isuviše optimistički piše; ipak, izgleda da je neposredna opasnost prevladana.

Dražesni su izvještaji o Wolfu, Pau¹ (koji je sada idolater of² Wolfa) itd.

Pri sadašnjem stanju (a u tome se i Engels slaže sa mnom) nipošto nije povoljan trenutak da se Johnny otpremi u Aržantej. On *ne smije natrag* sve dok Jennychen opet ne bude u stanju da vodi domaćinstvo. Treba imati na umu samo ono što je glavno, ne sporedne stvari, a upravo su one te koje su Jenny zamalo stajale života. Svejedno je da li nekoliko mjeseci više ili manje, sasvim nezavisno od toga što bi jadni dječak inače od samog početka utonuo u ponor nereda.

Nadam se, Tussychen, da ćeš odmah pisati Jennychen u smislu ovih redaka. Longuet-u ću ja još danas poslati nekoliko redaka o tome u »Justice».

Ti moraš Johnnychenu prenijeti vijesti o njegovoj braći i sestrama; of course³, o osnovnom iz L[afargue]ovog pisma obavijestit ćeš i Lenchen.

Jučer je vrijeme bilo odvratno; danas je još daleko od »briljantnog»; vlažno. Ipak mislim na moju »constitutional»⁴ danas [. . .] [210]

¹ Marcel Longuet — ² obožavatelj — ³ naravno — ⁴ »šetnju»

123

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 18. jan. 1883.

Dragi gospodine Bernstein,

Najprije praznici, zatim dani žalovanja^[478]; uvijek zadržavanje. Da sada, kad Marx, vrativši se iz Ventnora, ima ovdje zabranu izlaska zbog bronhitisa, koji je srećom dosada bio samo slab, pa ne smije mnogo govoriti, i kad treba voditi računa o svim obiteljskim stvarima, da jedva mogu da i jedan trenutak nazovem mojim vlastitim — to razumijete. (Samo ništa o tome u listu¹, M[arx] bi se razbjescio kad bi vidio kakve indiskretne i još k tome dijelom neistinite napomene iznose danas valjani Viereck u S[üddeutsche] Post².)

Enfin², imam još cca. sat vremena za Vas. Što se tiče Gumbela koji se vratio, on je sličan Heineovom Gumpelinu^[479] jer ga također zanimaju papirići. On je inače divan primjerak njemačkog socijaliste u inostranstvu, jer on je očigledno bio u Parizu. Zbog toga što je ljudima dana teorija, za koju su posve nedužni, i koju s naporom često jedva elementarno ili uopće ne shvaćaju, zato je svaki zatucani palančanin među njima iznad svih ostalih stranaca. Onda on dolazi iz Helbruna, ili kako god se zatucana palanka zvala, u London ili Pariz i užasava se kad tu stanovište zatucanog palančanina ne važi. Umjesto da proširi svoj horizont i nešto nauči, on namjerno biva još ograničeniji nego ranije, jer se time još jasnije ističe njegova različitost od loših i glupih stranaca, dakle, njegova umišljena nadmoć. Ali ta vrsta ljudi vlada u njemačkim udruženjima u inostranstvu i ako Vi sada stradate pod njihovim pritiskom, upitajte tko je taj koji je tim udruženjima poslije donošenja zakona protiv socijalista^[141] pokušavao da centralizacijom itd. prida nezasluženi značaj? Da ste onda te ljude poznavali tako dobro kao sada, teško da biste se toliko trudili.

»Partija čistih ruku«, šta to znači? Možda čiste ruke Hasselmana ili Fritzsche-a i mnogih drugih o kojima je znao da priča svatko tko je došao ovamo kao prognanik, ili inače?

Najljepši je Gumpelino kad dolazi na svoje papiriće. Kad takav zatucani palančanin, kreposni vitez, tako farizejski nastupa prema smicalicama koje su dosta neprijatne, ali pri čemu stvarna korist za partiju još uvijek neizmjereno nadmašuje moguću štetu — tu se sigurno krije neka začkoljica. Radnici nemaju nikakve papiriće. Njima se za novinski

¹ »Der Sozialdemokrat« — ² Ukratko

izvještaj s burze jednostavno fučka. Dakle — sitni građanin, koji također želi da radi sa svojim papirićima, taj zahtijeva dobronamjerni, iskreni, moralni novinski izvještaj s burze u svom partijskom listu. Prvo, zadatak socijalističkog lista nije da daje uputstva kako se radnike može najbolje iskorištavati — jer prihodi od papirića također su plod neplaćenog rada. Kada, dakle, kao drugo, Gumpelino ipak zahtijeva da socijalistička štampa to čini, tada to ne govori u prilog njegovom socijalizmu, ali još manje u prilog njegovom trgovačkom geniju. I ja imam papiriće, kupujem i prodajem s vremena na vrijeme. Ali ipak nisam tako djetinjast da u mojim operacijama tražim savjete u *socijalističkoj štampi*. Onome tko to učini i opeče se, tako i treba. Abrahame Gumpelino, pokrsti se!

Veoma su nas obradovali odgovori Grillenberga i lista »S[ozialdemokrat]« na Puttkamerovo licemjerje.^[480] To je pravi način. Ne treba oklijevati pod udarcima protivnika, jaukati, cviliti i mucati izvinjenja: nije bilo loše namjere; a to još mnogi čine. Mora se odgovoriti udarcem, za svaki neprijateljski udarac vratiti dva, tri. To je oduvijek bila naša taktika i dosada smo, vjerujem, savladali gotovo svakog protivnika. »Uostalom, genije naših vojnika je da napadaju; i to je sasvim u redu«, kaže stari Fritz u svom uputstvu svojim generalima^[481], a tako postupaju naši radnici i u Njemačkoj. Ali kad se npr. B. Kayser u diskusiji o cjelokupnim iznimnim zakonima — ukoliko je □ — izvadak³ tačan — povlači i jadikuje kako smo mi revolucionari samo u pikvikovskom smislu^[482], šta onda? Ono što je trebalo reći bilo je slijedeće: da cijeli Rajhstag i Bundestag tu sjede samo snagom revolucije; da je stari Wilhelm, kad je pojeo tri krune i jedan slobodni grad^[483], također bio revolucionar: da čitava zakonitost, čitavo tzv. pravno tlo nije ništa drugo nego rezultat bezbrojnih revolucija, provedenih protiv volje naroda, upravljenih protiv naroda. Ah, ta prokleta njemačka mlitavost mišljenja i htijenja, koja je s toliko truda unesena u partiju s »obrazovanima« — da nam se nje samo opet riješiti!

Pošta se zatvara. Čim bude moguće odgovorit ću na one pojedinosti iz Vašeg pisma koje sam možda previdio. Hvala na fotografiji. Kada štampani arci^[152]?

Pozdrav od Vašeg

F. E

³ izvadak Louis-a Vierendeck (Engelsova igra simbolima: das Vierendeck = četverokut)

124

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 8. febr. 83.

Dragi gospodine Bernstein,

1. Vjerovatno ste primili završni rukopis (*»Marka«*^[152]), koji je 20. dec. poslan odavde preporučeno. Ali sad je s odugovlačenjem štampanja ipak prevršilo svaku mjeru. Ako bude tako napredovalo, možete naslov preštampati i staviti 1884. god. Kada će opet biti neki arak?

2. Nisam primio *ni* prvi prijedlog za slučaj nesreće, *ni* Bebelov govor o tome.^[416] Čini mi se, međutim, da je poseban napad na Bismarckov socijalizam zastario. Viereckov listić¹ izgubio je u tom pravcu svaku naklonost; Singer, koji je pretrpao put veoma patio od bolesti podržavljivanja, bio je prošao put sasvim neopterećen time i zaista revolucionaran^[384], a kod slabića u Rajhstagu, Blosa, Geisera i komp., izgleda da se izgubila ako ne pohlepa, a ono srčanost. Zašto, dakle, topovima tući komarce? Mislim, pustimo da Bism[arck]ov socijalizam sam sebe pokopa. Tada ostaje samo kritika Lassalle-ovih ostataka. Ali ako štampanje brošura bude i dalje tako sporo teklo, možda će i taj napad preživjeti prije nego što se objavi.

3. U pogledu Malona Vi se varate. Taj čovjek nije tako glup ili štaviše naivan, kao što se predstavlja. C'est un faux bonhomme² koja je kod bakunjinista naučila kako se potajno gura i pri tome izgleda kao onaj koga guraju. Vidjet ćete jednog dana da sam u pravu.

4. Porez na burzanske operacije. Ovdje u Engleskoj postoji odavno kao obični, svakodnevnij biljeg na prijenosnu act³ — 1/2% plaćenog iznosa i 5 sh. pisarine (akcija au porteur⁴, ovdje ima malo, one su slobodne). Ima samo tu posljednicu što se *prava* igra na burzi odvija u diferencijskim poslovima kod kojih ne dolazi do stvarnog prijenosa. Pogađa, dakle, samo tzv. »solidan ulog glavnice«. A osim toga, ne da se nikad tako postaviti da ga burzanski špekulanti ne bi mogli izbjeći.

Ja sam protiv toga: 1. jer mi uopće zahtijevamo samo *direktne* poreze i *sve* indirektne osuđujemo tako da narod zna i osjeća što plaća, a tako se može doskočiti kapitalu; 2. jer mi *ovoj* vladi ipak ne možemo odobriti niti jedan fenig.

Dreku protiv burze Vi s pravom nazivate sitnoburžoaskom. Burza mijenja samo *raspodjelu* viška vrijednosti koji je radnicima *već ukraden*,

¹ »Süddeutsche Post« — ² To je lažna dobričina — ³ ispravu — ⁴ na do-nosioca

a radnicima kao takvima može u prvom redu biti svejedno na koji način se to dešava. Ali burza mijenja raspodjelu u pravcu centralizacije, ubrzava koncentraciju kapitala i stoga je isto tako revolucionarna kao i parni stroj.

Sasvim je sitnoburžoaski i kad se porezi s moralnom svrhom, pivo, rakija, još po svaku cijenu opravdavaju. Ovdje čisto smiješno i potpuno reakcionarno. Da burza nije u Americi stvorila ogromna sredstva, kako bi tada u zemlji seljaka bila moguća krupna industrija i društveni pokret?

Bilo bi jako dobro da Vi tu napadnete. Ali promišljeno. Stoeckerima se ne smiju otkriti slabe strane.

5. Treće izd. *Kapitala*.^[307] Sigurno će još donekle potrajati, jer je M[arx] još uvijek bolešljiv. Naškodio mu je boravak u Ventnoru s neprekidnom kišom. K tome još i gubitak njegove kćeri^[478]. Već je 3 tjedna opet ovdje i tako je promukao da može tek malo da govori; tu se ne može ništa (ali samo ništa o tome u listu⁵!).

6. Bit ćemo Vam veoma zahvalni na Rodbertus-Meyerovoj knjizi^[474]. Taj čovjek je jednom bio blizu da otkrije višak vrijednosti, ali ga je u tome spriječio njegov pomeranski posjed.

Najljepša hvala na fotografiji.

Kautsky mi je poslao svoju brošuru o američkim žitaricama^[484]. Krasne li ironije: prije 3 godine trebalo je ograničiti stanovništvo jer inače ne bi imalo šta da jede^[485], sada stanovništvo nije dovoljno brojno da bi pojelo samo američke proizvode! To je zbog toga što se tzv. »pitanja« proučavaju jedno iza drugog, a ne povezano. Tada čovjek, naravno, postaje žrtva one dijalektike koja, usprkos Dühringu, »objektivno postoji u samim stvarima«.

Drago mi je što čujem da je hoencolernska obitelj opet dobila jednog pederasta po profesiji. Bez njega bi bila nepotpuna. Princ Karl, kao i Fr[iedrich] W[ilhelm] II, »radio« je doduše također u tom članu, ali i u ženskom. Pri tome se sjetih: da li Vam je Adolf Beust predao Mirabeau-ove »tajne priče berlinskog dvora« koje sam mu dao za Vas? Ako nije, idite da ih uzmete. Knjiga sadrži neocenjive stvari o Fr[iedrich]u W[ilhelm]u II, glavna mjesta obilježena su zavrnutim listovima.

Najljepši pozdrav.

Vaš

F. E.

⁵ »Der Sozialdemokrat«

125

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 10. febr. 83.

Dragi gospodine Bernstein,

Uljudno potvrđujući moje jučerašnje¹, prilažem Vam ovdje pismo za K[autskog], čija se stara adresa možda više ne može koristiti.

Da se vratimo na porez na burzanske operacije. Mi uopće ne moramo osporavati »besmrtnost« i lupeštvo burze, možemo je, dapače, veoma drastično opisati kao vrh kapitalističke zarade, gdje se imovina sasvim direktno svodi na krađu; ali zatim dalje zaključiti da nije ni-pošto u interesu proletarijata da se taj divni vrh slomi, već da štaviše treba pustiti da se zaista slobodno razvija, kako bi i najvećoj budali bilo jasno kamo vodi današnja privreda. Moralni gnjev prepustimo onima koji su dovoljno lakomi da idu na burzu, a sami nisu burzanski špekulanti, i tada, kao što i treba, bivaju opljačkani. I pošto se tada burza i »solidni posao« počupaju za kose, i kad mali seoski plemić, koji također pokušava da radi s papirićima i nužno biva opljačkan do kože, postane treći u uzajamnoj borbi tri glavna dijela klase izrabljivača, mi ćemo biti četvrti koji se smiju.

Molba radi tačne adrese s ulicom i brojem odnosi se i na Vas. Inače ne mogu slati novac, a to ipak moram učiniti između ostalog i za 6 pr[imjeraka] brošure o Schmidtu^[464], koje Schorlemmer i ja namjeravamo poslati u Njemačku, i za koju Vas molim.

A sad a moram završiti.

Vaš
F. E.

¹ pismo

126

Engels Karlu Kautskom

u Beč

London, 10. febr. 1883.

Dragi gospodine Kautsky,

Napokon stižem da Vam odgovorim i zahvalim za razne Vaše pošiljke. Nemoguće je da predstavite šta me sve zadržavalo ne samo pri radu, već i pri obavljanju najhitnije korespondencije. Otkako je Marx bolestan, sav teret pada samo na mene, a povrh toga udvostručuju se upiti itd. K tome još uvečer ne mogu pisati jer mi to kvari oči i ometa san. Tako sve šta pišem ovisi o nekoliko sati dnevnog svjetla, zimi ovdje tako kratkotrajnih, dok pri ovdašnjim udaljenostima jedan jedini izlazak u grad najčešće oduzima cijeli radni dan. A u posljednje sam vrijeme imao lijepih trčkanja!

Toliko o tome. »Neue Zeit« još nisam vidio. No danas ću pisati Dietzu. Želim li pretplatu poslati poštanskom uputnicom, potrebna mi je *ulica i kućni broj*, to je ovdje propis.

Vaš članak o američkoj proizvodnji živežnih namirnica vrlo je suvremen. Gospodin Fudolf Meyer bit će da je veoma ponosan zbog toga što ste tako iskoristili njegova saopćenja^[484]. Da li je još u Beču, i vidite li ga katkada?

Ali, kakve li ironije svjetske povijesti! Prije tri-četiri godine neomaltuzijanci su propovijedali nužnost umjetnog ograničavanja stanovništva jer inače uskoro neće biti dovoljno hrane za sve nas^[485]. A sad Vi dokazujete kako uopće nema dovoljno stanovništva koje bi, pored živežnih namirnica proizvedenih u samoj Evropi, pojelo još i višak američke proizvodnje. Riješi mi, grofe Oerindure, te zagonetke prirode^[486]! Neće biti, dakle, da je naviješ obješena korpica s kruhom, već glasovita spužvica. Što, dakako, nipošto ne znači da ovaj ili neki drugi postupak u građanskim porodicama ne može biti vrlo praktičan za održavanje omjera između broja djece i dohotka, za čuvanje zdravlja žene koje se upropaštava čestim babinjama itd. Samo, ja ostajem pri tome da je to privatna stvar muža i žene, i svakako stvar kućnog liječnika (i ja sam u jednom takvom slučaju preporučio ono što Vi nazivate »postupak Raciborskog«) a da će naši proleter i brojnim proles¹ i dalje služiti na čast svom imenu.

Začudit ćete se kada saznate da ja u pogledu Vašeg članka o heterizmu^[487] još uvijek stojim na starom stanovištu, da je zajednica žena

¹ potomstvom

(i muškaraca za žene) bila polazna tačka spolnih odnosa unutar plemena. Psihološko motiviranje protiv, iz ljubomore, znači podmetanje kasnijih nazora, a opovrgavaju ga stotine činjenica (o tome kasnije). Darwin je u tom području isto tako slab autoritet kao i u ekonomiji, odakle importira svoje maltuzijanstvo. O majmunima u vezi s tim ne znamo gotovo ništa, budući da promatranja u menažeriji ništa ne dokazuju, a promatranja divljeg majmunskeg čopora teška su, pa ona obavljena, tobožnja, ne mogu vrijediti kao tačna i konačna, ili čak uopće ne vrijede. Gorila i organ. ionako otpadaju, jer ne žive u čoporima. Smatram da su prastara plemena sa slobodnom monogamijom, koja Vi navodite, degenerirana; za Kalifornijce s poluotoka, Bancroft je to dokazao. Prvobitnost se ne dokazuje divljačnošću, već stupnjem integriteta starih plemenskih krvnih veza. U svakom pojedinom slučaju treba ih, dakle, utvrditi, bez čega nije dopušteno da se stvaraju zaključci iz pojedinih pojava u ovom ili onom plemenu. U Kalifornijaca s poluotoka, na primjer, te su stare veze jako olabavile, a da nisu nadomještene nekom drugom organizacijom; siguran znak izrođavanja. Ali i takve veze pružaju dokaz *protiv ljubomore*. I u njih se žene periodički vraćaju u zajednicu. A to je glavni moment, koji Vi uopće ne spominjete. Sigurnošću kojom se može zaključiti da je nekoć postojala potpuna zajednica zemljišta tamo gdje se pri pravu ispaše^[488] zemljište periodički vraća u zajednicu, istom se takvom sigurnošću može, po mome mišljenju, zaključiti da je postojala prvobitna zajednica žena tamo gdje se žene — stvarno ili simbolički — povremeno vraćaju u zajednicu. A to se događa ne samo u Vaših poluotočnih Kalifornijaca, već i u mnogih drugih indijanskih plemena, zatim u Feničana, Babilonaca, Inda, Slavena, Kelta, bilo istinski ili simbolički, pa je to stvar prastara i vrlo rasprostranjena, i ona opovrgava cijeli argument ljubomore. Zanima me kako namjeravate da u daljem toku premostite tu prepreku, jer je ne možete prešutjeti.

Upravo je došla Pumps sa suprugom i djetetom, pa tu prestaje svako pisanje. Tako je to neprestano.

S najljepšim pozdravom

Vaš
F. E.

127

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 16. febr. 1883.

Draga moja Laura,

Počinjem ovo pismo — 4 sata po podne — u neizvesnosti da li ću biti u stanju da ga završim, pošto me stalne smetnje, kojima sam u poslednje vreme izložen, ne ostavljaju na miru, izuzev noću a tada ne smem mnogo da pišem, jer to deluje na moje oči.

Tvoj »Salas y Gomez«^[489] je uopšte uzet remek-delo. Ista oporost jezika kao i u originalu — oporost koja nam se dopada kod mladoga dobrog crnog vina, zdrava oporost koja čini da su tercine Chamissoa bliže tercinama Dantea od tercina ma kog drugog pesnika. Upoređivao sam ih sa originalom, red po red, i iznenađen sam vernošću reprodukcovanja. Međutim, želeo bih da pokušaš da izmeniš nekoliko mesta da bi prevod bio savršen. I sama kažeš da je kraj rađen na brzinu i zaista je tako. Predimo na pojedinosti.

Uvod. Tercina 3. Thus towered it¹ — nije se mogla »uzdizati« jer se mogla primetiti samo sa vrha jarbola. — »Sa ‚Rurika‘: nemoguće reći, jer se sam Chamisso nalazio na brodu »Rurik«.

Tercini 5 je, po mom mišljenju, neophodno preinačenje. »Den Versuch zu *wagen*«² odnosi se naprosto na opasnost od provođenja čamaca neokrnjenih kroz jake obalske talase izazvane koralnim sprudovima koji okružuju sva ostrva na ovim geografskim širinama.

Tercina 7, 3. Nedostaje jedan slog, »our«³ se ne može iskoristiti kao dvosložna reč.

Tercina 15. Prevod: »mada bi to moglo zbrisati« ima tendenciju da zavede. U originalu jasno kaže da su upravo koraci ljudi zbrisali ono što je napisano.

Tercina 31, 1. »Ova hladna stena« neće uopšte valjati pošto mu sažiže stopala kroz donove.

Prvo poglavlje. Tercina 1. »Ich sah bereits im Geiste«⁴ — to se ne može u početku izostaviti. Čitalac na osnovu prevoda mora verovati da je čovek već u potpunosti držao u rukama sva ova zamišljena blaga, a tek na kraju, tercina 8, ukazuje se, pa i to nedovoljno uverljivo zbog prethodnog izostavljanja, da je sve ovo bilo samo fantastičan san.

¹ »Tako se uzdizala ona« — ² »Osmeliti se na pokušaj« — ³ »naš« — ⁴ »Vi-deo sam već u mislima« (nem.)

Lik smelog mornara u potrazi za bogatstvom sačinjava osnovu čitavog ovog dela i zato treba da se ističe snažno od početka priče.

Tercina 4,1. »*And for myself too were content and gain*»⁵ — nerazumljivo bez veze sa originalom.

Tercina 9, 3. Reč »*cabinse*»⁶ dodaje suvišan slog u stihu i nije tačna. »*Der untre Raum*»⁷ je na mornarskom jeziku »*hold*» a uz to i jednosložna.

Drugo poglavlje. Nema greške sem jedne pa i ta je pri prepisivanju. Tercina 16, »*For they (have) sighted me*»⁸ izostavljeno je »*have*».

Treće poglavlje. Tercina 7. Pretpostavljam obrt »*worser fare*»⁹, ali da li će se on dopasti filisterskoj publici? A hoćeš li se ti dovoljno pretvoriti u filistra da kažeš »*worse by fare*»⁹?

Tercina 15 - 20. Tvoje sopstvene varijante pokazuju da nisi sasvim zadovoljna svojim radom. Zaista verujem da bi se ovde sa uspehom mogao preduzeti nov pokušaj. Završetak je opet vrlo dobar.

Kao i obično, početak, kad se čovek još nije uhodao, i kraj, kad se čovek malo umori, predstavljaju slabe tačke, ali mislim da ćeš, kad sve to ostaviš da odstoji izvesno vreme, biti kadra da se ponovo latiš posla s novom snagom i da ćeš ga uraditi onako kako nesumnjivo možeš uraditi.

Mohr takođe želi da pročita prevod, ali sad još ne. Nedavno je imao vrlo teške besane noći koje su skršile njegov intelektualni apetit, te je počeo da čita, umesto romana, kataloge izdavača. Međutim, pretprošla noć je protekla dobro i on je juče izgledao sasvim drugi čovek; još jedan dobar simptom: njegova stopala, ranije hladna kao led uveče, tako da su se mogla ugrijati samo toplim kupkama od slačice, poslednje dve noći su potpuno topla i nikakve kupke od slačice nisu bile potrebne. Hronično zapaljenje ždrele i bronhija polako se povlači, ali ga pri gutanju još uvek boli a glas mu je veoma promukao. Nastaviću večeras pošto ga budem video. Juče je imao vrlo dobar apetit. Nim¹⁰ prevazilazi sebe u izmišljanju novih jela, korisnih za njegovu bolest.

17. februara. Bilo je 1 sat kad sam se vratio sinoć iz Maitland Parka¹¹, te nisam mogao završiti ovo pismo. Mohr se osećao skoro kao i obično, ali je ostavio kataloge i vratio se Frédéricu Souliéu, u svakom slučaju dobar znak. Šta kažeš na to što pije *pola litra mleka* dnevno, on koji nije mogao da podnese čak ni to da mleko stoji na stolu! Kako bilo da bilo, ono mu čini dobro. Pored ruma s vremena na vreme (naročito u mleku) on popije bocu brendija otprilike svaka četiri dana.

Najgore je što je njegova bolest tako složena da dok se obavezno obraća pažnja na najprešnije stvari, organe za disanje, i dok mu se povremeno mora davati sredstvo za spavanje, dotle se neminovno

⁵ »I ja sam lično takođe bio zadovoljan i postigao korist« (eng.). Kod Chamissoa: »Und selber hat ich Ruhe mir gewonnen« (nem.) — »A za sebe sam postigao mir« — ⁶ »Kabine« (eng.) — ⁷ »Spremište« — ⁸ »Jer su me ugledali« (eng.) — ⁹ »Daleko gore« (eng.) — ¹⁰ Helene Demuth — ¹¹ Ulica u Londonu u kojoj je stanovala Marxova porodica.

zanemaruju druge stvari, na primer njegov stomak koji, kao što znaš, uopšte ne spada u najsavršenije organe za varenje. Pa ipak, zadržao mu se prilično dobar apetit i mi činimo sve što je u našoj moći da ga uglavnom snabdemo hranom koja sadrži mnogo hranljivih sastojaka u malom obimu.

Mislim da su naši prijatelji suviše pohitali sa novom »L'Égalité«. Šta će biti sa listom, ako Paul i Guesde moraju »odsedeti« u Mulenu^[128], što, na kraju krajeva, nije sasvim nemoguće? Guesde-ov uvodnik^[490] nije uopšte ono što bi trebalo da bude. To što on kaže za sudije izabrane opštim pravom glasa potpuno je primenljivo na opšte pravo glasa, na republiku, na svaku političku instituciju. Ako gospoda Francúzi ne znaju kako da upotrebe ovo opšte pravo glasa utoliko gore po njih. Dajte našim ljudima u Nemačkoj pravo da biraju sudije i oni će sprovesti izbore u svim većim gradovima i načiniti Berlin suviše žarkim mestom za starog Wilhelma i Bismarcka, sem ako ovi ne pribegnu državnom udaru. Ali govoriti *belo* zato što moj protivnik kaže *crno* znači jednostavno potčiniti se zakonu svog protivnika a to je dečija politika. Bojim se da se Guesde-ovo staro anarhističko razmetanje ponovo ispoljava prilično uporno i u tom slučaju on će dospeti u čor-sokak. Paulovi »Dvoje koji se dosađuju« su zanosni^[491]. To je njegovo polje^[210].

Prevod s engleskog

128

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 27. febr. 1883.

Dragi gospodine Bernstein,

Imao sam u zadnje vrijeme manju razmiricu s Viereckom, koja me je prisilila da s njim prekinem. S obzirom da postoji mogućnost da on dođe na kongres u Cirihi^[492] i tom prilikom spomene to u *privatnom* razgovoru, ja želim da u tom slučaju ne kruži samo *njegova* verzija. Ovlašćujem Vas, dakle, da ovo pismo pročitate svakome kome V[iereck] o tome govori, a Bebelu i Liebknechtu u svakom slučaju.

Još prije Božića poslao mi je V[iereck], ili pak njegova žena¹, posjetnicu nekog inženjera Deinhardta iz Minhena s tri pitanja kemijsko-fizikalno-industrijske prirode i zamolio me da po mogućnosti pribavim obaviještenja. Poslao sam posjetnicu u Mančester Schorlemmeru, koji je po pitanjima ispravno nanjušio radinog i nametljivog pronalazača i veoma jezgrovitom odgovoru pridodao jedan »moto«. Evo posjetnice onakve kakva je poslana natrag V[iereck]u:

»1. Da li se ozon uz klor i klorno vapno već upotrebljava u engleskim tvornicama papira za bjeljenje krpa? — *Ne!*

2. Posjeduje li ozon u odnosu na ostala sredstva bjeljenja u industriji značajne prednosti u tehničkom ili financijskom pogledu? — *Ne!*

3. Da li se proizvodnji i primjeni ozona u industriji suprotstavljaju veće poteškoće? — *Da!*

Moto: Apage inventor!²«

U tom obliku posjetnica je vraćena. Ako V[iereck] nije želio da njegov Deinhardt vidi moto, trebao je samo prepisati pitanja i odgovore na list papira ili dopisnicu i stvar bi bila gotova.

Zatim dobivam br. 7 (17. jan.) lista »Südd[eu]tsche Post« (koji mi je V[iereck] poslao u razmjenu za »Labour Standard«) i čitam u pismima slijedeće:

»Gospodin inženjer Deinhardt, ovdje. Autor 'elektrotehničke revolucije' piše nam da on, *usprkos protivnom obaviještenju gospodina prof. Schorlemmera* iz Mančestera, mora ostati pri tome *da se dobivanje ozona odvija pomoću dinamo stroja itd.*«

Što je to trebalo da znači? Kako je to čisto privatno saopćenje dospjelo u list, umjesto u pravi poštanski sandučić? I kako se V[iereck] mogao usuditi da u svom listu javno upotrebi privatnu obavijest koju

¹ Laura Viereck — ² Povuci se, pronalazaču!

je Sch[orlemmer] iz čiste usluge prema V[iereck]u dao, kao što ovaj sam potvrđuje, krajnje nametljivom D[einhardt]u? Ili V[iereck] nije znao što radi, ili je to učinio iz osvete za »motos«.

Ali u 3 pitanja i odgovora uopće nema govora o tome da li se dobivanje ozona vrši pomoću dinamo stroja; dinamo stroj uopće nije spomenut. Budući da tako V[iereck] indirektno pripisuje Sch[orlemmer]u da on uopće poriče da se ozon dobiva pomoću dinama, on vrši, dakle, pravi *falsifikat*, pripisuje Sch[orlemmer]u tvrdnje koje on nikada nije iznio. A kemičaru više nego evropskog glasa zaista ne može biti svedjedno kad mu se u kemijsko-fizikalnim pitanjima pripisuju stvari koje on nikada nije rekao, i to u univerzitetском gradu Minhenu, gdje konačno ima i kemičara i fizičara koji to mogu pročitati.

Poslao sam, dakle, list, kao što je i bila moja prokleta dužnost, Sch[orlemmer]u koji mi je poslao pismo za V[iereck]a: »Kad netko (citiram napamet) bez odobrenja objavi neko privatno saopćenje, to je neučtivo. Ali kad to saopćenje pored toga još i izopači, to je sve samo ne pristojno.« Sch[orlemmer] stoga zahtijeva da se radi razjašnjenja stvari objavi cijela posjetnica s pitanjima, odgovorima i motom.

Potom duže V[iereck]ovo pismo upućeno meni: kako ga je Deinhardt bombardirao s tri pisma u vezi ozona (dakle, Apage inventor *sasvim je bilo na mjestu!*) Da mu je moje pismo, poslano zajedno s gore spomenutim, stavilo *nož pod grlo (nije tačno, on ga može pokazati, ja sam samo zahtijevao potpuno zadovoljenje za Sch[orlemmer]a u uljudnoj formi)*, ali da ga je preteklo Sch[orlemmer]ovo pismo i zahtjevi koji su u njemu bili postavljeni. Kako moto ne može objaviti (taj zahtjev, naravno, nije bio uopće ozbiljno postavljen), a ostatak samo ako Sch[orlemmer] *potuče* uvredljive izraze iz svog pisma. Da zasada još ne uviđa da je pogriješio, a mora odbiti da ispuni naše zahtjeve »postavljene u takvoj formi koja se ne može nikako okvalificirati«. »*Ja uopće nisam znao* da gospodin prof. Schorlemmer čita ‚Südd[eu]tsche Post‘, a ni u kom slučaju ne mogu pretpostaviti da ste mu Vi taj br[oj] poslali ad hoc?! Jer mogućnost da biste Vi *mogli biti moj potkazivač* smatram . . . isključenom i samo bih se obradovao da ste mi, radi umirenja veoma uzbuđenog profesora, saopćili što je potrebno poduzeti« . . . da njegovu publiku u 11/12 sačinjavaju partijski drugovi . . . kako se od njega ne može zahtijevati ništa čemu se »čovjek od poštenja ne može pokoriti« itd.

Dakle: zloupotrebljava se Sch[orlemmer]ovo ime i *priznaje* da je njegov iskaz izopačen jer se vjerovalo da *on za to neće saznati*. A kad ga ja o tome obaviještavam, ja, koji sam ga jedini uvukao u tu stvar, onda ja postajem prema V[iereck]u »*potkazivač*«. Nije Sch[orlemmer] taj koji je povrijeđen, nego V[iereck], jer Sch[orlemmer] još veoma blago obilježava V[iereck]ov postupak. *Falsificiranje* Sch[orlemmera] se prešućuje.

Naše odgovore V[iereck] može sada svakome da pročita. Poslali smo mu, adresirane na redakciju a ne na njega, dakle, namijenjene za

štampu, saopćenje i zahtjev da štampa pitanja i pored njih odgovore. Što V[iereck] čini? Prvo, uljudno izvinjenje u sandučiću za pisma: »neobično nam je žao zbog neprijatnog nesporazuma« i stvar ćemo urediti. — I zatim? — U br. 17, 9. febr., »*Povodom elektrotehničke revolucije*«. Gospodin prof. Sch[orlemmer] iz Mančestera daje na pitanja slijedeće obaviještenje, koje ovim objavljujemo radi razjašnjenja jednog (!) nesporazuma (!): (Slijede pitanja i odgovori.)

Razjašnjenje »nesporazuma« svodi se na potpuno zamagljivanje stvari; zadovoljenje Sch[orlemmer]a oprobanim ismijavanjem i novom zloupotrebom njegovog imena. Otada »S[üdduetsche] P[ost]« šaljem natrag neotvoren. Nova V[iereck]ova dopisnica kako on taj *uvredljiv* (sve je uvredljivo!) način odbijanja zaslužuje itd. Ono što sam mu na to odgovorio, također dopisnicom, neka samo pročita ako mu se sviđa. »S takvom svinjom mora se sasvim prekinuti«, piše mi Sch[orlemmer]. I to je učinjeno.

Vaš

F. Engels

129

Engels Eduardu Bernsteinu

u Carih

London, 27. febr. 83.

Dragi gospodine Bernstein,

Vaše pismo stiglo je sinoć. »Égalité« je opet prestao da izlazi i molim Vas da o tome u listu »S[ozialdemokrat]« objavite slijedeće činjenice (na priloženom listiću).¹ Vjerovatno će se ljudi najzad opametiti i prestati da na osnovu takvih ugovora pokreću dnevnik. Tužiti je uzaludno, skupo, a svaki francuski sud uživat će u tome da odbije socijaliste i da oni izgube proces, a list ipak neće početi izlaziti.

Guesde i Laf[argue] optuženi su, između ostalog, i na temelju člana 91 Code pénal-a¹²⁸ — zavjera i pozivanje na građanski rat — smrtno kazne. Kakva farsa!

Dobro je što se oni sada bar ne mogu više javno solidarizirati s anarhistima, jer ovi *gundaju* — s tom djecom koja se igraju vatrom i žele da se prikažu kao najneviniji derani svijeta kad dobiju batina po stražnjici. Tako će sada jednoj budali u Briselu opaliti bomba u vlastitom džepu od hlača! Dinamit postaje s vremenom zaista smiješan.

Sad jedna druga slika. Zbog psine koju je Viereck napravio Schorlemmeru u »S[üddeutsche] P[ost]«, ja sam s njime prekinuo. Poblize o tome u pismu koje sam uputio Sch[orlemmer]u¹ i koje će Vam on, ukoliko se s time složi, sutra direktno poslati iz Mančestera (vraćeno mi je jer sam zaboravio da se potpišem). Nije potrebno da Vam govorim da bismo mi onomad V[iereck]a i Fritzschea ovdje veoma hladno primili da nisu došli kao zvanični poslanici partije. Zbog toga, a i zato što se Marx sklonio uslijed slabosti, morao sam ih donekle dočekati kao goste. K tome još i prisnost njegove, V[iereck]ove, sadašnje žene² s mojom nećakinjom³ (obje su tada bile potajno zaručene) itd. itd. Tom prilikom *veoma* sam mu *jasno* rekao što mislim o njegovoj sklonosti prema vulgarnoj demokraciji. Dosta je, bio sam mu privržen, ali sada je tome kraj.

Način na koji je V[iereck] postupio sa Sch[orlemmer]om ne bi smio sebi da dozvoli niti čistač cipela. A Sch[orlemmer] je poslije Marxa nešumnjivo najglasovitiji čovjek evropske socijalističke partije. Kad sam ga prije 20 godina upoznao, bio je već komunist. Tada siromašni privatni asistent engleskih profesora, on je sada član Royal

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 128. — ² Laure Viereck —

³ Mary Ellen Rosher

Society (ovdašnje akademije znanosti) i prvi autoritet svijeta u svojoj specijalnosti, u kemiji jednostrukih ugljikovodika (parafin i njegovi derivati). Njegov *Udžbenik kemije*, koji je izdao zajedno s Roscoeom, ali koji je napisao skoro sasvim sam (što svi kemičari znaju), sada je u Engleskoj i Njemačkoj na prvom mjestu. A taj položaj on je izborio u inostranstvu, u borbi s ljudima koji su ga iskorištavali sve dok su mogli, u cijelosti na osnovu zaista naučnih radova i bez ijedne jedine podvale. Osim toga, on se nigdje ne ustručava da nastupa kao socijalist, čita docentima za vrijeme ručka pošalice iz lista »S[ozialdemokrat]« itd., ali i s pravom zahtijeva da ga protiv njegove volje, kao što je to učinio V[iereck], ne iznose pred javnost na ovaj ili onaj način. A sada je dosta, uskoro je ponoć i ja sam prekršio svoje pravilo da noću ne pišem.

28. febr. Morate mi, međutim, učiniti uslugu i nemojte mi u listu⁴ neprestano nametati »druga«. Prvo, mrzak mi je čitav vašar tituliranja, i kao što se u cjelokupnoj njemačkoj literaturi, koja je od značaja, ljudi — kad nisu napadnuti — nazivaju bez titule jednostavno imenima, tako bi trebalo da i mi postupamo; ukoliko naziv »drug« čitaocu *zaista* ne *saopćava* da dotični pripada partiji. Ono što je na tribini i u usmenoj diskusiji pristalo i uobičajeno, kad se štampa može izgledati *zaista* loše. A pored toga, mi ovdje i nismo »drugovi« u užem smislu. Teško da pripadamo njemačkoj partiji više nego francuskoj i američkoj ili ruskoj, a s njemačkim programom^[494] možemo se smatrati isto tako malo vezanim kao i s minimalnim programom^[43]. Do tog našeg posebnog položaja predstavnika *međunarodnog* socijalizma nama je donekle stalo. Ali on nam također zabranjuje da pripadamo nekoj posebnoj nacionalnoj partiji sve dok se možda ne vratimo u Njemačku i ne počnemo direktno sudjelovati u tamošnjoj borbi. Sada to ne bi imalo nikakve svrhe.

Mi već odavno mislimo kao i Vi kad govorite o L[iebknecht]ovoj sukrivnji zbog dovlačenja malograđanskih elemenata. Pored svojih brojnih izvanrednih osobina L[iebknecht] ima taj nedostatak što svom silom želi da u partiju uvuče »obrazovane« elemente, a za njega, kao bivšeg učitelja, ne može biti ništa gore nego kad neki radnik u Rajhstagu brka *meni* i *mene*. Čovjek kao Viereck nikada ne bi smjeo biti postavljen kao kandidat, on bi nas u Rajhstagu na smrt osramotio kao stotinu pogrešnih »*Meni*«, koje upotrebljavaju čak i Hoencolerni i vojskovođe. Kad obrazovani i uopće pridošlice koje potiču iz građanskih krugova ne zauzimaju u *potpunosti* proletersko stanovište, oni su prava propast. Ali kad su *zaista* takvog stanovišta, onda su veoma korisni i poželjni. I nadalje, L[iebknecht] ima tu osobinu da trenutačnom uspjehu bez daljnega žrtvuje kasnije veće uspjehe. Otud vrlo riskantna misija V[iereck]a i Fr[itzsche]a u Americi.^[218] Još je nekako prošla, no znamo li mi kako će nas Fr[itzsche] kasnije osramotiti u Americi? A tada će se govoriti: to je bio predstavnik njemačke socijaldemokratije

⁴ »Der Sozialdemokrat«

u Americi, koji je zvanično poslan! A kako se prilikom kandidiranja treba čuvati te sorte, pokazuje slučaj Oppenheimer.^[495]

Opet prekid!

1. mart. Protiv sitnoburžoaskog čiftinskog i filistarskog uvjerenja unutar partije oduvijek smo se najodlučnije borili, jer ono je, formirano poslije 30-godišnjeg rata^[158], zahvativši *sve* klase u Njemačkoj, postalo njemačka nasljedna bolest, srodnik sluganstva i podaničke poniznosti i svih njemačkih nasljednih poroka. Zbog njega nas u inostranstvu ismijavaju i preziru. Ono je glavni uzrok mlitavosti i slabosti karaktera koji kod nas vladaju. Ono vlada na prijestolju isto tako često kao i u postolarskom konaku. Tek pošto je u Njemačkoj obrazovan *moderni* proletarijat, tek otada se u njemu razvila klasa koja gotovo uopće ne boluje od te njemačke nasljedne bolesti, koja je pokazala nesputan pogled, energiju, humor, žilavost u borbi. I zar ne bi trebalo da se mi borimo protiv svakog pokušaja da se toj zdravoj i u Njemačkoj jedinjoj zdravoj klasi vještački ubrizga stari nasljedni otrov filistarske ograničenosti i filistarske mlitavosti? Ali s prvim strahotama poslije atentata^[32] i zakona protiv socijalista^[141] među vođe se uvukao neki strah, koji je samo dokazao da su oni sami predugo živjeli među filistrima i bili pod pritiskom filistarskog mišljenja.^[217] Tada je trebalo da partija, ako ne baš da *postane* filistarska, ono ipak tako *izgleda*. To je sada sretno prevladano, ali filistarski elementi koji su se uvukli neposredno prije zakona protiv socijalista, a kojih je najviše osobito među studentima koji su većinom zapeli pred ispitima, još uvijek su tu i na njih se mora oštro paziti. Raduje nas što i Vi tu pomažete, Vi imate u tome u listu »S[ozialdemokrat]« najvažnije mjesto.

Ostavite nesretni članak iz »Jahrbuch«^[398] da i dalje miruje. Taj je opravdavao burzijance. Može se, međutim, sasvim lijepo biti burzijanac i istovremeno socijalist i stoga mrziti i prezirati *klasu* burzijanaca. Zar će meni ikada pasti na um da se opravdam što sam i ja nekoć bio Associé⁵ u jednoj tvornici? Lijepo bi se poveo onaj koji bi mi to predbacio. A kad bih bio siguran da ću sutra moći da na burzi zaradim milion i tako partiji u Evropi i Americi stavim na raspolaganje velika sredstva, ja bih smjesta otišao na burzu.

Sasvim ste u pravu u pogledu onoga što kažete o obletanju oko protivnika da se zadobije njihova pohvala. Mi smo se često strašno ljutili kad su »Volksstaat« i »Vorwärts« s radošću registrirali i najmanji katedersocijalistički prdaci koji odaje priznanje. S rečenicom: mi moramo od buržoazije na svakom području iznuditi priznanje, Miquel je započeo svoje izdajstvo.^[483] A Rudolph Meyer može nam još toliko laskati^[474], on će u najbolju ruku postati opće priznat zbog zaista zaslužnih *Političkih špekulanata*^[496]. Naravno, s njim nismo nikada govorili o ozbiljnim stvarima, već gotovo samo o Bismarcku i tome slično. No Meyer je svakako pristojan momak koji zna da pokaže zube i gospodi

plemićima i nije karijerist kao svi katedersocijalisti koji sada napreduju i u Italiji — probni uzorak, Achille Loria, bio je nedavno ovdje ali mu je poslije dva posjeta kod mene bilo dosta.

Galama oko elektrotehničke revolucije predstavlja za V[iereck]a, koji baš ništa o tome ne razumije, čistu reklamu za brošuru koju je on izdao. No stvar je u suštini izvanredno revolucionarna. Parni stroj naučio nas je da toplinu pretvaramo u mehaničko kretanje, ali s iskorištavanjem elektriciteta otvoren nam je put da *sve* oblike energije: toplinu, mehaničko kretanje, elektricitet, magnetizam, svjetlost, pretvaramo jedne u druge i opet natrag i da ih industrijski iskorištavamo. Krug je zatvoren. A Deprezovo najnovije otkriće da se električna struja veoma visokog napona može s razmjerno neznatnim gubitkom snaga prenositi običnom telegrafskom žicom na dosada neslućene udaljenosti i na određitu koristiti^[119] — stvar je još u začetku — definitivno oslobađa industriju gotovo svih mjesnih granica, omogućava upotrebu najudaljenijih vodenih snaga i premda će u početku koristiti samo *gradovima*, na kraju mora da postane najmoćniji pokretač pri ukidanju suprotnosti između grada i sela. Ali da se s time šire i proizvodne snage, zbog čega se povećanom brzinom oslobađaju vodstva buržoazije, to je jasno kao dan. Ograničeni V[iereck] vidi u tome samo novi argument za svoje omiljeno podržavljenje. Ono što ne može buržoazija, to treba da uradi Bismarck.

Žao mi je zbog onog sa Schumacherom. Vjerovatno je samo privremeno, ta on je inače bio divan i odvažan momak. Ali kao što Vi kažete: prokleta agmosfera njemačkog Rajha!^[497]

Ne mislim početi na kongres^[492] iz veoma brojnih razloga. Kako stvari na Kontinentu trenutno stoje, radije ostajem ovdje.

Kautsky mi je poslao svoj drugi rad o braku^[498] u kojem opet nastoji da žensku zajednicu proturi kao sekundarnu. Ali to ne ide. Pisat⁶ ću mu i o tome, a pismo ću poslati Vama. K[autsky] ima tu nesreću što pod njegovim perom zamršena pitanja ne postaju jednostavna, već jednostavna postaju zamršena. A kada se tako mnogo piše, ne može se ništa uraditi. Trebalo bi da on, zbog honorara, piše popularne stvari, te da nađe vremena za promišljeno i iscrpno obrađivanje naučnih tema, jer samo iz toga može nešto proizići.

Pederasta, kome smo se veoma nasmijali, poslao sam već dalje u Manchester gdje će biti brzo rasprostranjen.

Marx još uvijek nije sposoban za rad, ovdje je i ne izlazi iz sobe (došao je odmah poslije smrti svoje kćerke^[478]); čita francuske romane. Njegova bolest izgleda veoma komplicirano. Najveću nadu polažem u bolje godišnje doba koje se približava.

Vaš

F. Engels

⁶ Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 136.

O M[arx]ovom zdravlju nemojte ništa pisati u listu⁷, V[iereck] je u »S[üddeutsche] P[ost]« sramno iskoristio saopćenja koja sam s vremena na vrijeme davao njegovoj ženi (on sam nije mi skoro nikada pisao!), ali to sam M[arx]u, naravno, morao prešutiti, on bi mi inače nategnuo uši. Ni za to V[iereck] nije imao moje odobrenje.

⁷ »Der Sozialdemokrat«

130

Engels Karlu Kautskom

u Beč

London, 2. marta 1883.

Dragi gospodine Kautsky,

Primio sam Vaš drugi članak o braku⁽⁴⁹⁸⁾, u njemu je Vaš odgovor na moju kritiku prvog¹, pa odmah nastavljam, upravo imam sat vremena, što sutra neću imati.

Prije svega, smatram da je apsolutno nedopustivo što Vi zajednicu žena, koju kao primitivnu osporavate, želite ponovo uvesti kao sekundarnu. Gdje god postoji zajednica, bilo zemljišta, bilo žena, bilo drugih stvari, ona je tamo primitivna, prenijeta iz životinjskog carstva. Cijeli dalji razvoj sastoji se u postepenom *raspadanju* te prazajednice, nikada i nigdje ne nalazimo primjera da bi se iz prvobitnog zasebnog posjeda sekundarno razvila zajednica. Smatram da je ta postavka tako neoboriva i općevažeća da ne bih vidio argumente protiv nje čak ni u spisku iznimaka kad biste ga mogli sastaviti — pa bile one na prvi pogled ma kako uvjerljive — već bih u njima gledao samo pitanje koje još valja riješiti.

Ne smijete, također, prepuštati ljubomori da u prvom članku rješava sve, a zatim je u drugom posve odbaciti. U članku I zaključak o slobodnoj monogamiji izvodi se, u *biti*, iz ljubomore, jer drugi razlozi, kao što sam rekao, za mene malo vrijede. No ako ljubomora može prevladati iskonsku zajednicu spolova — a Vi je *ipak priznajete*: »unutar plemena vladala je *potpuna spolna sloboda*« — ako, dakle, ona može tu iskonsku slobodu stjerati u granice privremene monogamije, tada mora da će joj biti još mnogo lakše da svlada manje prepreke. A zajedničko vlasništvo plemena nad ratnim zarobljenicima je mnogo manja prepreka. Žena ostaje žena, slobodna ili ropkinja; ljubomora muškarca zaista će mnogo lakše dovesti do zasebnog posjeda u slučaju ropkinja, nego kod slobodnih žena koje imaju *pravo* na preljub! Ali, čim je riječ o braku s ropkinjama iz rata, odjednom prestaje ljubomora muškaraca, zajednica što im je u prastanju bila tako užasna postaje prihvatljiva i prijatna, pa muškarci čak i nakon što je već uvedena monogamija ili poligamija, čak i u semitskih naroda s haremima, nemaju ništa protiv ako im se žene u hramu ili inače u određeno vrijeme dadu smotati od kakvog Janka ili Marka! Ne, najdraži moj, tako lako to ne ide. Dužni ste da se držite predmeta i kad Vam to nije prijatno. Ako je ljubomora

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 126.

spriječila primarnu spolnu zajednicu, onda je ona jednom zauvijek skinula glavu svakoj spolnoj zajednici, sve do kapitalističkog društva. Ili Vaš drugi članak opovrgava prvi, ili je obratno.

Usput. Ja osporavam da je sloboda žene u svom prvom stadiju dovela do monogamije, jer nije moglo biti govora o ugnjetavanju. Sam argument da spolna zajednica počiva na ugnjetavanju pogrešan je, to je moderno izvrtanje, proizišlo iz predodžbe da je postojala jedino zajednica žena za *muškarce* i to onakva kakva se *njima htjela*. Takva je zajednica totalno tuđa prastanju. Slobodu spolne zajednice posjedovala su *oba* spola. Pa ako opovrgavate pogrešno shvaćanje, time još niste opovrgli i tačne činjenice na kojima se zasniva izvrtanje.

Dalje: svodeći sve spolne zajednice i njihove tragove na brak s otetim tuđim ženama, Vi tom obliku braka kao vladajućem pripisujete golemu rasprostranjenost. Za to, međutim, ne iznosite ni najmanji dokaz.

Ono što slijedi gubi se u moru hipoteza među kojima neke zasigurno vrijede za izvjesno doba i izvjesna područja. Ali, Vi generalizirate po kratkom postupku. Te stvari ipak ne možemo rješavati tako brzo. A keltski klan, rimski gens, njemački rod, iako su doduše pododjeli plemena, ipak se vrlo bitno razlikuju i jamačno su različitog porijekla. Kao što su to i razne vrste klanova kod nekeltskih naroda.

Ako s tim studijama nastavite, ili nakon nekog vremena s njima ponovo započnete, uvjeren sam da ćete doći do posve drugih rezultata, i možda požaliti što ste tako naglo potegli na tom tako teškom području. Mnogo ste toga istegli, ali ste prebrzo zaključivali, i pri tom ste preveliku težinu pridali mišljenjima tzv. antropologa koji su svi, da tako kažem, katedarskosocijalistički izvitopereni. Ako ste i opovrgli Bachofenovo obogotvorenje i mistificiranje spolne zajednice^[499], to spolna zajednica do daljega ipak nastavlja da postoji.

Eto, zvoni na ručak — dakle, ne uzmite mi za zlo, ja zato ipak ostajem

Vaš stari
F. E.

131

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 7. marta 1883.

Dragi Bebel,

Danas Ti moram odgovoriti po sjećanju, bit će da sam Tvoje pismo ostavio kod Marxa, no najprije hoću da Ti odmah čestitam Tvoje prekosutrašnje oslobođenje⁽⁵⁰⁰⁾.

Izuzetno me raduju brzi koraci industrije u Njemačkoj koje si opisao. Mi sada u svakom pogledu proživljavamo drugo bonapartističko carstvo: burza mobilizira sve kapitale što još leže posve ili napola besposleni, privlačeći ih i koncentrirajući u malo ruku; ti kapitali, s kojima sada može raspolagati industrija, podstiču industrijski razvoj (koji nipošto ne treba da bude identičan sa živahnim poslovnim prilikama) i kada stvar jednom krene, ići će sve brže. Era Bismarcka i era Bonaparte III razlikuju se samo po dvome: ona je cvjetala uz relativno slobodnu trgovinu, ova napreduje uprkos zaštitnim carinama što su upravo u Njemačkoj totalno neumjesne. I drugo, Bismarckova era ostavlja daleko više ljudi bez zaposlenja. To dolazi dijelom otuda što je prirast stanovništva mnogo jači kod nas nego u Francuskoj s dva djeteta, a dijelom otuda što je Bonaparte sa svojom izgradnjom Pariza izazvao umjetnu potražnju radne snage, dok je to kod nas s razdobljem milijardi⁽¹⁰⁾ ubrzo prestalo; dijelom mora da postoje i drugi razlozi, koji mi nisu jasni. No, u svakom slučaju filistarska Njemačka napokon počinje da postaje moderna zemlja, a to je apsolutno potrebno da bi se pospješio naš brzi napredak.

Čitajući njemačke buržoaske listove i govore po komorama, neko bi mogao pomisliti da živi u Engleskoj Henrika VII i VIII: iste pritužbe zbog opasnosti od skitnica, ista povika za prisilnom zabranom skitnje, za cachotom¹, za batinanjem. To najbolje dokazuje kako se brzo ostvaruje odvajanje proizvođača od njegova sredstva za proizvodnju, potiskivanje sitnog poduzeća od strane stroja i usavršavanje stroja. Ali, kako su smiješni i prezrenja vrijedni ti građani koji posljedice svog vlastitog djela žele ukloniti sa lica Zemlje moralnim predikama i kaznenim mjerama. Vječna je šteta što nisi u Rajhstagu⁽⁴⁹⁸⁾, ta bi tema bila upravo za Tebe.

Vaš postupak u saksonskom Landtagu, da mirno polazete zakletvu⁽⁵⁰¹⁾, naišao je na oponašanje. Talijani su jednoglasno izjavili da

¹ samicom u zatvoru

zakletva ne smije biti prepreka, i Costa^[113] je bez gundanja prisegao. I ti se ljudi još nazivlju »anarhistima«, premda biraju i daju se birati!

S mojom brošurom^[152] u Cirihi se sramotno odugovlači, no tisak treba da je sada dovršen, ne znam da li u malovaroškom Cirihi broširanje traje tako dugo, ali ja još uvijek očekujem primjerke kojih do sada nema. Odjeljak o *Marki* objasniti će Ti mnogo šta kod Maurera, taj čovjek piše užasno nesređeno, ali te su stvari ipak odlične, knjigu sam pročitao pet-šest puta i naredne nedjelje pročitat ću je još jednom, nakon što sve njegove ostale spise^[151] ponovo pregledam u njihovoj povezanosti.

Vrlo nas je obradovao način na koji su otpravili moralno pobožnog Puttkamera, najprije Grillenberger u samom Rajhstagu, a zatim još nekoliko puta u listu »S[ozialdemokrat]«^[480]. Taj će se sada pripaziti!

Hepnerić je u Njujorku ponovo štampao *Unsere Ziele*^[502] s tobožnjim poboljšanjima i sličicom koja bi trebalo da bude Tvoj portret, ali predstavlja pravog Jenkija. Budući da posjedujem samo I izdanje, ne mogu vidjeti da li je i šta je loše poboljšao. Nemaš li njegova izdanja, mogu Ti ga poslati; ipak moraš vidjeti kako bi trebalo da izgledaš po američkim pojmovima.

Moram sada završiti, treba da odem do M[arx]a, njegovo zdravlje još uvijek neće pravo da napreduje. Da smo dva mjeseca dalje, vrijeme i zrak učinili bi svoje, ali ovako je tu sjeveroistočnjak, gotovo bura i snježna vijavica, pa sad liječi jedan odavna ukorijenjeni bronhitis!

Pozdravi Liebknehta,

Tvoj
F. Engels

132

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 10. marta 83.

Draga Laura,

Budući da jutros nisam primio pismo do Paula, pretpostavljam, da se u ovom vremenu leda, snijega i istočnog vjetrova nećeš suviše žuriti da dođeš u London. Ako si slučajno odlučila da dođeš, sve je za Tebe pripremljeno.

Donkin je sinoć vidio Mohra i, drago mi je da mogu reći, on ima daleko povoljnije mišljenje o njegovu zdravlju nego prije petnaest dana. On je rekao da se Mohrovo zdravstveno stanje nije vidljivo pogoršalo i čak da mu je mnogo bolje nego tada; i, ako ga možemo tako držati tokom slijedeća dva mjeseca, ima izgleda da se oporavi. Naravno, on i dalje slabi zbog teškoća pri gutanju hrane, ali ga *moramo* prisiljavati da jede i pije. To mi je sinoć Tussy javila dopisnicom, a Nim rekla danas; večeras ću vidjeti Tussy i odmah ću Ti pisati, ako ima novih pojedinosti. On misli da se čir na plućima zasad vrlo povoljno razvija. Posljednjih četiti (ili pet) noći prestala su noćna znojenja, ali umjesto toga pojavljuje se danju izvjesno grozničavo stanje, zbog čega naravno slabi.

Dao mi je »Le Prolétaire« i odgovor Guesde-ova Komiteta kao i »vil«¹ broj »C[itoyen] et Bat[aillé]«, koje treba da mu sačuvam. Prema tome, broj, koji šalje Paul, može s ostalim biti iskorišten u Cirihi². Dakle, ovog puta možemo se srećom baviti materijalnom stranom posla; ali s obzirom na Mohrovo sadašnje zdravstveno stanje nećemo moći to da radimo na potpun način, kad isključivo on posjeduje materijale.

Ovi bivši bakunjinisti, Malon i Brousse, odvratni su i prljavi ljudi. Tako bestidni falsifikati bili bi dovoljni svagdje, osim u Parizu, da se zauvijek učutkaju. Ali s obzirom na ogroman utjecaj la phrase³ na Parižane, tko zna, koliko hiljada glasova »ouvrier manuel«⁴ neće okupiti oko svoga imena? Enfin espérons le mieux⁵.

Lijepo mi pozdravi Paula!

Voli te Tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ ogavni — ² za »Sozialdemokrat« — ³ šuplje riječi — ⁴ fizički radnik
[Jean-Baptiste Dumay] — ⁵ Napokon, nadajmo se najboljem.

133

Engels Charles-u Longuet-u

u Aržantej

(telegram)

London, 14. marta [1883]

Marx iznenada preminuo danas u tri po podne; pismo sledi

Engels, London

Prevod s engleskog

134

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[503]

(telegram)

Marx umro danas.

London, 14. marta 1883.

Engels, London

Prevod s engleskog

135

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 14. marta 83.

Dragi Bernsteine,

Sigurno ste primili moj telegram^[504]. Stvar je nastupila strahovito brzo. Poslije najboljih izgleda, danas ujutro nenadani slom svih snaga, zatim jednostavno usnuće. U dvije minute ta genijalna glava prestala je da misli, i to upravo kada su nas liječnici ohrabрили da postoje najbolji izgledi. Od kakvog nam je taj čovjek bio teorijskog i, u svim odlučnim trenucima, praktičkog značaja, to može sebi da predoči samo onaj koji je s njim bio neprestano zajedno. Njegovih velikih shvaćanja zajedno s njim neće biti na pozornici godinama. To su stvari kojima mi ostali nismo dorasli. Pokret ide svojim tokom, ali će biti lišen mirnog, pravovremenog, promišljenog zahvata, koji ga je dosada sačuvao od brojnih mukotrpnih stranputica.

Slijedeći put ostalo. Sada je 12 sati navečer, a cijelo popodne i večer pisao sam pisma i morao trčati zbog raznih stvari.

Vaš

F. Engels

136

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

London, 14. marta 1883.

Dragi Liebknechte,

Moj telegram gospodi B[ebel]^[504] — jedina adresa koju imam — jamačno vam je kazao kakav je strašan gubitak pretrpjela evropska socijalističko-revolucionarna partija. Još prošlog petka rekao nam je liječnik¹ — jedan među prvima u Londonu — kako postoje svi izgledi da mu se vrati zdravlje bolje nego što je ikada bilo, samo ako mu ishrana održi snage. I upravo otada počeo je jesti s većim tekom. A danas oko podne, eto, poslije dva sata, zatekao sam kuću u suzama, jer je bio jako oslabio; Lenchen me pozvala gore, rekla je da je on u polusnu, i kada sam se popeo — ona nije izbivala iz sobe ni dvije minute — posve je usnuo, no zauvijek. Najveća glava druge polovine našeg stoljeća prestala je misliti. Ne usudjujem se da bez liječničkog mišljenja sudim o neposrednom uzroku smrti, a cijeli je slučaj bio tako zamršen da bi pružanje valjana izvještaja, čak i s liječničke strane, iziskivalo arake papira. Sada, na kraju, to i nije tako važno. Posljednjih šest nedjelja dovoljno sam strahovao, i jedino mogu kazati da je, po mome mišljenju, za pospješenje konačne krize učinila svoje najprije smrt njegove žene, a zatim, u jednom vrlo kritičnom razdoblju, smrt Jenny^[478].

Premda sam ga večeras vidio gdje leži u svom krevetu opružen, mrtvački ukočena lica, nikako ne mogu zamisliti da je ta genijalna glava morala prestati da svojim silnim mislima oplođuje proleterski pokret obaju svijetova. Sve šta jesmo, to smo zahvaljujući njemu; ono šta današnji pokret jest, jest zahvaljujući njegovoj teorijskoj i praktičkoj djelatnosti; bez njega, još uvijek bismo tavorili u smeću zbrke.

Tvoj
F. Engels

¹ Donkin

137

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 15. marta 1883.

Dragi Stari,

Budi sretan što si Marxa vidio još prošle jeseni^[106], nećeš ga više nikada vidjeti. Jučer poslije podne u 2.45, pošto smo ga tek dvije minute ostavili samog, našli smo ga tiho preminulog u naslonjači. Najmoćnija glava naše partije prestala je da misli, ugasilo se najsnažnije srce koje sam ikada poznao. Vjerovatno je nastupilo unutarnje krvarenje.

Nas dvojica smo sada približno posljednji iz stare garde prije 48. Pa neka, mi ostajemo na prolomu. Kugle zvižde, prijatelji padaju, ali nas dvojica ne gledamo to prvi puta. A kad jednog od nas pogodi kugla — i to je dobro samo ako pravo sjedne, tako da se čovjek dugo ne bacaka.

Tvoj stari ratni drug

F. Engels

138

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 15. marta 83.
11.45 navečer

Dragi Sorge,

Tvoj telegram stigao je večeras. Najljepša hvala.

Bilo je nemoguće redovno Te izvještavati o M[arx]ovom stanju zbog vječnih promjena. Evo ukratko osnovnih činjenica.

Neposredno prije smrti svoje žene dobio je, u oktobru 81, pleuritis. Pošto se oporavio, poslan je u febr. 82. u Alžir, putovao je po hladnom, mokrom vremenu i stigao s novim pleuritisom. Vrijeme je i dalje bilo odurno; tek što se izliječio, poslan je zbog predstojećih ljetnih vrućina u Monte Karlo (Monako). Stigao je opet s blagim pleuritisom. Opet odurno vrijeme. Najzad izliječen otišao je u Aržantej kod Pariza svojoj kćeri, gospođi Longuet. Tamo je zbog odavno ukorijenjenog bronhitisa koristio obiljnije sumporne kupke u Angijenu. I tu je vrijeme bilo sasvim odvratno, ali liječenje je pomoglo. Zatim 6 tjedana u Veveju, odakle je u septembru došao ovamo naizgled skoro zdrav. Dobio je dozvolu da zimu provede na južnoj obali Engleske. A njemu samom bilo je lutalačkog života bez ikakvog rada u toj mjeri dosta da bi mu novo izgnanstvo na evropski jug vjerovatno isto toliko moralno škodilo koliko fizički koristilo. Kad je nastupio period londonskih magli, poslali su ga na otok Vajt. Tamo je neprestano padala kiša; nova prehlada. Schorlemmer i ja namjeravali smo ga posjetiti za Novu godinu, ali su stigli izvještaji na osnovu kojih je Tussy morala smjesta tamo otputovati. Odmah potom smrt Jenny^[478] — i on se vratio ovamo s novim bronhitisom. Poslije svega što je prethodilo i pored njegove dobi, to je bilo opasno. Iskrsnulo je mnoštvo komplikacija, naročito apces na plućima i nevjerojatno brz gubitak snage. Usprkos tome, cjelokupna bolest razvijala se povoljno i još prošlog petka njegov en chef¹ liječnik², jedan od prvih mlađih liječnika Londona, kojeg mu je posebno preporučio Ray Lankester, ulio nam je najsajnije nade. Ali ako je čovjek samo jednom pregledao plućno tkivo pod mikroskopom, tada zna da prijete velika opasnost da će jednom pri zapaljenju pluća puknuti stijenka krvnog suda. I zato sam tokom 6 nedjelja svakog jutra kad bih zašao za ugao osjetio smrtni strah nisu li možda zastori spušteni. Jučer popodne u 2.30, najbolje vrijeme da se po danu posjeti, došao sam tamo — kuća

¹ glavni — ² Donkin

u suzama, izgledalo je da se bliži kraj. Raspitao sam se, pokušao temeljito utvrditi što je posrijedi, naći neku nadu. Neznatno krvarenje, no nastupila je neočekivana iznemoglost. Naša dobra stara Lenchen, koja ga je njegovala kao što nijedna majka ne njeguje svoje dijete, ushodala se gore-dole: rekla je da je on napola u snu, da pođem s njom. Kad smo ušli ležao je tu, uspavan, ali da se više ne probudi. Puls i disanje bili su prestali. U te dvije minute preminuo je mirno i bezbolno.

Svi događaji koji nastupaju s prirodnom nužnošću nose u sebi svoju utjehu pa makar bili tako strašni. Tako je i ovdje. Doktorsko umijeće možda bi mu moglo osigurati još nekoliko godina vegetiranja, život bespomoćnog lica koje liječnicima, na trijumf njihovog umijeća, ne umire odmah, već izumire malo-pomalo. Ali to naš Marx ne bi nikada izdržao. Živjeti s brojnim nedovršenim radovima, s tantalovskom željom da ih dovrši i nemogućnošću da to učini — to bi za njega bilo tisuću puta bolnije nego tiha smrt koja ga je zatekla. »Smrt nije nesreća za onog koji umire, već za onog koji preživi«, običavao je da govori kao i Epikur. A gledati tog snažnog genijalnog čovjeka kako vegetira kao ruina, na najveću slavu medicine i na porugu filistara koje je u naponu svoje snage tako često mlavio — ne, tisuću je puta bolje kako je sada, tisuću puta bolje, prekосуtra ga nosimo u grob gdje počiva njegova žena.

A na osnovu onog što je prethodilo, a što čak ni doktori ne znaju tako dobro kao ja, mislim da je postojao samo taj izbor.

Šta je, tu je. Čovječanstvo se smanjilo za jednu glavu, i to najznačajniju glavu koju je u današnje vrijeme imalo. Pokret proletarijata nastavlja svojim tokom, ali nema više centralnog mjesta kome su se Francuzi, Rusi, Amerikanci, Nijemci sami od sebe obraćali u najodlučnijim trenucima da bi svaki put dobili jasan, neosporan savjet, koji su mogli dati samo genije i savršeno poznavanje stvari. Mjesnim veličinama i sitnim talentima, ako ne i prevarantima, ruke su sada odriježene. Konačna pobjeda je sigurna, ali stranputice, privremena i lokalna skretanja — već ionako neizbježna — sada će poprimiti sasvim drugu mjeru. Dakle — mi moramo pokazati zube i to onemogućiti, zbog čega smo inače tu? A zbog toga još dugo nećemo izgubiti hrabrost.

Tvoj

F. Engels

139

Engels Friedrichu Leßneru

u London

London, 15. marta 1883.

Dragi Leßner,

Naš stari Marx jučer je u tri sata tiho i mirno zauvijek zaspao; uzrok smrti bilo je, vjerovatno, u prvom redu unutarnje krvarenje.

Sprovod je u subotu u 12 sati i Tussy Te moli da ne izostaneš.

U velikoj žurbi.

Tvoj

F. Engels

140

Engels listu »New Yorker Volkszeitung«

(telegram)

London, 16. marta 1883.

Smrt Karla Marxa nastupila je u 3 sata poslije podne u srijedu, 14. o. m. u Aržanteju, Francuska.^[505] Već nekoliko tjedana Marx je bolovao od bronhitisa, tome se pridružio apces na plućima i na koncu je unutarnje krvarenje okončalo njegov život. Umro je bezbolno i lako.

Friedrich Engels

141

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u Pariz

London, 24. marta 1883.

Dragi Lavrove,

Primio sam dug telegram iz Moskve^[506], u kome se izražava molba da položim venac na Marxov grob u ime studenata Petrovske poljo-privredne akademije; pošto nisu imali moju adresu, oni su brzojavili redakciji lista »The Daily News«. Sada me mole da im javim cenu venca i moju adresu. Ali, nema imena u potpisu; potpisano je: Studenti Petrovske akademije u Moskvi.

Kome da odgovorim? Možda ćete mi moći dati neki savet? Pošto je telegram stigao posle sahrane, a grob je danas ponovo otvoren da bi se u njega pokopao Longuet-ov¹ sinčić koji je umro pošlog utorka moći ću da položim venac tek iduće nedelje. No onda bih želeo da javim ovim dobrim mladićima da sam primio njihov telegram i izvršio zadatak koji su mi poverili.

U velikoj žurbi, iskreno Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Henri Longuet

142

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 25. marta 1883.

Draga moja Laura,

Prilažem pismo od Meyera, upućeno na Maitland Park — Tussy ga je otvorila, ne gledajući adresu, ali kad je videla od koga je, odmah ga je dala Nim¹, koja ga je uručila meni.

Danas je Nim našla među Mohrovim rukopisima veliki svežanj, koji sadrži najveći deo ako ne i celinu drugog toma *Kapitala*^[307] — preko 500 stranica in-folio. Pošto još ne znamo u kom je stepenu on pripremljen za štampu, niti šta još možemo naći, biće bolje da ovu dobru vest za sada tajimo od štampe.

Pumps danonoćno očekuje br. 2, ako već danas nije ugledao svetlost dana — od petka nemamo vesti od nje. Br. 1² je danas napunila godinu. Jollymeier ti šalje tople simpatije. Srdačan pozdrav od nas oboje Paulu. Reci mu da »Der Sozialdemokrat« u poslednjem broju sadrži samo izveštaj o sahrani — u suštini isti koji je objavio list »La Justice«^[507].

Engleska i nemačka štampa su bile netačno i rdavo obaveštene, ali uopšte uzev pristojne. Čak i Malon nije bio tako rdav.

Poslednje vesti: Ulaze Pumps i Percy! I tako, evo punih 12 meseci srećno prođe.

Sa ljubavlju Tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Heleni Demuth — ² Lillian Rosher

143

Engels Theodoru Cunou
u Njujork

London, 29. marta 83.

Dragi Cuno,

Tvoje pismo izazvalo je ovdje grohotan smijeh.^[508] Svatko tko je Mohra poznavao u njegovom porodičnom životu i intimnom krugu, zna da ga tu nikad nisu nazivali Marx ili samo Karl, već samo Mohr, kao što svatko među nama ima svoj nadimak, a tamo gdje su prestajali nadimci, tamo je prestajalo i najbliže prijateljstvo. Mohr je bio njegov nadimak još od univerziteta, a i u »Neue Rh[einische] Zeit[un]g« zvaio se uvijek Mohr. Da sam ga drugačije oslovljavao, on bi povjerovao da je posrijedi nešto što treba da se raščisti.

Tvoj

F. Engels

Napomene i registri

,

Napomene

- ¹ Od kraja juna do oko 20. jula 1881. Marx je sa svojom suprugom boravio u Istbornu, na odmoru. 5 9 211 227
- ² Koliko je poznato, ovo pismo dosad nije pronađeno. 5 39 41 46 48 52 60 65 75 76 83 96 252 256 271 282 303 307
- ³ U rukopisu pogrešno: »Burlington Quay«. Engels je boravio u Bridlington Keju od kraja avgusta do 18. septembra 1880. gdje je stanovao u »7, Burlington Place«. O njegovom putu u Bridlington Kej vidi u napomeni 6. 5
- ⁴ Od 26. jula do 16. avgusta 1881. Marx i njegova supruga boravili su kod svoje kćerke Jenny Longuet, u Aržanteju. 6 178 211 227
- ⁵ U ovo vrijeme u Francuskoj su pripremani izbori za Nacionalnu skupštinu (za 21. avgust 1881). Na ovim izborima republikanci su uspjeli da učvrste svoje pozicije. 7 15
- ⁶ Od 28. jula do 22. avgusta 1881. Engels se zadržao na odmoru u Bridlington Keju (u grofoviji Jorkšir). 8
- ⁷ Riječ je o Skaldinovoju knjizi *В захолустьи и в столицах*, С. - Петербург 1870. i o knjizi Georga Ludwiga von Maurera *Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland*, Bd. 1 - 2, Erlangen 1862. 8
- ⁸ Citirano u izmijenjenom vidu prema Goetheovom *Faustu*, I dio, scena 4 (Soba za studije). 9
- ⁹ Ovdje Marx misli na knjige Maxa Nordaua *Aus dem wahren Milliardenlande. Pariser Studien und Bilder*, i *Paris. Studien und Bilder aus dem wahren Milliardenlande*. To je u stvari jedna ista knjiga čije je prvo izdanje izišlo 1878. u Lajpcigu, a drugo, pod unekoliko izmijenjenim naslovom, 1881. takode u Lajpcigu. Ova Nordauova knjiga je predstavljala polemički odgovor na knjige Victora Tissot-a *Voyage au pays des milliards; Les Prussiens en Allemagne. Suite du voyage au pays des milliards* i *Voyage aux pays annexés. Suite et fin du Voyage au pays des milliards*. 11
- ¹⁰ Poslije francusko-pruskog rata od 1870/1871. Francuska je po mirovnom ugovoru koji je zaključen u Frankfurtu 10. maja 1871. morala ustupiti Njemačkoj pokrajine Alzas i Lorenu i isplatiti joj kontribuciju od pet milijardi franaka. 11 388
- ¹¹ Engelsovo pismo Lauri Lafargue od 6. avgusta 1881. koliko je poznato dosad nije pronađeno. Iz pisma Laure Lafargue Engelsu od 13. avgusta 1881. može se vidjeti da se ona nije mogla odazvati na Engelsov poziv da dođe u Bridlington Kej. 12
- ¹² Engels, očitogledno, misli na bilješku koja je izišla u listu »Kölnische Zeitung«, br. 189 od 10. jula 1881. a koja se odnosila na knjigu Maxa Nordaua *Aus dem wahren Milliardenlande*. (Vidi i napomenu 9.) 13

- 13 Šestog avgusta 1881. objavljen je u listu «The Labour Standard» članak Johanna Georga Eccariusa *A German opinion of English trade unionism*, bez potpisa autora. U ovom članku Eccarius je hvalio sindikate koje su 1868. osnovali M. Hirsch i F. Duncker (poznate pod nazivom «hirsch-dunkerovski sindikat»), koji su imali za svrhu da obezbijede uticaj buržoazije na radnički pokret i spriječe povezivanje sindikalnog pokreta s revolucionarnim radničkim pokretom. 15 16 180 182
- 14 Od maja do avgusta Engels je napisao jedanaest uvodnih članaka za nedjeljni list «The Labour Standard» (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 203 - 240). Zbog oportunističkih tendencija ovog lista, Engels je našao za potrebno da mu uskrati svoju saradnju (vidi u ovom tomu, str. 180 i 182). 16 175 180 181 236
- 15 Riječ je o članku Karla Kautskog *International labour laws*, koji je objavljen anonimno u listu «The Labour Standard» od 13. avgusta 1881. 16 180 181 184 192
- 16 Četrnaesti godišnji kongres britanskih tredjuniona (sindikata) održan je od 12. do 17. septembra 1881. u Londonu. 16 180 182
- 17 Koliko je poznato, ovaj telegram dosad nije pronađen. 19 36
- 18 Šesnaestog avgusta 1881. Léon Gambetta je pokušao da održi govor na jednom izbornom zboru u pariskom rejonu Šaron (vidi napomenu 5), ali su učesnici zbora protestovali i nisu mu dopustili da govori. 19 23 340
- 19 Od šezdesetih godina Marx je proučavao rasprave najznamenitijih matematičara i pravio mnogobrojne zabilješke u zasebnim sveskama, koje obuhvataju više od 1000 stranica. U vrijeme od 1878. do 1882. radio je na skici historije diferencijalnog računa. Engels je visoko cijenio Marxove matematičke rukopise i namjeravao je da ih objavi. 20 96 98
- 20 Uporedi: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Wissenschaft der Logik*, Erster Theil, Erste Abtheilung. Zweiter Abschnitt. Zweites Kapitel. C. Die quantitative Unendlichkeit. c. Die Unendlichkeit des Quantums. Anmerkung 2: Der Zweck des Differentialkalkuls aus seiner Anwendung abgeleitet. (Nauka logike. Prvi dio, Prvi odjeljak. Drugi podrazdio. Druga glava. C. Kvantitativna beskonačnost. c. Beskonačnost količine. 2. primjedba: svrha diferencijalnog računa izvedena iz njegove primjene.) 20
- 21 Američki liječnik Henry S. Tanner je 1880. izveo u Njujorku eksperiment s gladovanjem od preko mjesec dana — od 28. juna do 7. avgusta. 22
- 22 Dvanaestog avgusta 1881. Léon Gambetta je izložio svoj politički program na jednom velikom izbornom zboru u pariskom arondismanu Belvil. Njegov govor je pokazao da su umjereni buržoaski republikanci (oportunisti) odbacili svoj raniji program demokratskih reformi, koji je Gambetta bio proklamovao 1869. 23
- 23 U francuskom socijalističkom pokretu sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća *kolektivistima* su nazivane pristalice marksizma koje su istupale za ukidanje privatne svojine na sredstva za proizvodnju i za aktivno učestvovanje radničke klase u političkoj borbi. Na njihovom čelu bili su Jules Guesde i Paul Lafargue (otuda i naziv «gedisti»). Od osnivanja Radničke partije (1879) u njenim redovima se vodila oštra ideološka borba, koja je 1882. dovela do rascjepa partije na marksiste (gediste) i posibiliste. 23 190
- 24 Ove retke Marx je napisao na dopisnici i svojom rukom napisao na njoj adresu: F. Engels, Esq. 1, Sea View, Bridlington Quay, Yorkshire. 24
- 25 Marx je radi liječenja boravio sa svojom najmlađom kćerkom Eleanor u Venturu na otoku Vajt (u južnoj Engleskoj) od 29. decembra 1881. do 16. januara 1882.

Zbog rđavog vremena koje je tamo vladalo, Marxovo zdravstveno stanje se nije poboljšalo kako se očekivalo. 25 35 37 89 220 228 249 253

- ²⁶ Na tradicionalnoj godišnjoj skupštini koju je 3. januara 1882. održalo birmin-gemsko Udruženje liberala govorili su svojim biračima John Bright i Joseph Chamberlain. Oni su tom prilikom posebno naglasili da odobravaju »dvostruku politiku« Gladstone-ove liberalne vlade prema Irskoj, koja se sastojala, s jedne strane, u tome da se prinudnim zakonima onemogućuje nasilja (vidi napomenu 29), a s druge strane, u tome da se nevoljama u Irskoj nađe lijeka sprovođenjem u život Zakona o zemlji (Land Act) od 1881.

Zakon o zemlji je donio engleski parlament 22. avgusta 1881, pošto je još krajem 1880. pretresao nacrt ovog zakona (Landbill) koji je podnio Gladstone. Zakon o zemlji je imao za cilj da irske seljake odvrti od revolucionarne borbe, a uz to je u izvjesnoj mjeri ograničio samovolju u odnosu engleskih zemljoposjednika prema irskim zakupcima.

Po ovom zakonu zemljoposjednik nije imao pravo da zakupca otjera s parcele ako on nije blagovremeno plaćao zakupninu, čiji je iznos utvrđivan na petnaest godina. Bez obzira na to što je Zakon o zemlji pružao engleskim zemljoposjednicima mogućnost da zemlju prodaju državi pod povoljnim uslovima i što je utvrđena zakupnina i dalje ostala vanredno visoka, engleski krupni zemljoposjednici su se suprotstavljali primjeni ovog zakona zato što su htjeli da sačuvaju svoju neograničenu vladavinu u Irskoj. 25

- ²⁷ Ovdje Marx vjerovatno misli na Jacoba Brighta kao na mlađeg brata Johna Brighta. John Bright nije imao sina s imenom Jacob. Njegov sin John Albert (1845 - 1924) bio je 1889. član parlamenta. U izvještaju o skupštini nije poimence spomenut ni jedan ni drugi. 25

- ²⁸ Skupština engleskih zemljoposjednika u Dublinu održana je 3. januara 1882. Sazvana je radi toga da izrazi protest protiv odredbe Zakona o zemlji od 1881. po kojoj su pomoćnici komesara mogli snižavati zakupnine. Krupni zemljoposjednici su zahtijevali da im se nadoknađuju gubici koji bi im se povećavali u slučaju da vlada odobri sniženja zakupnine. 26

- ²⁹ *Coercitive measures* (zakoni o prinudi, izuzetni zakoni) u Engleskoj su u toku 19. vijeka više puta donošeni radi gušenja revolucionarnog i nacionalnooslobodilačkog pokreta u Irskoj. Po sili ovih zakona, u Irskoj je bilo zavedeno izuzetno, gotovo opasno stanje, a engleske vlasti su dobile vanredna ovlaštenja.

Pošto se 1880. u Irskoj sve više širio masovni pokret za agrarnu reformu, Donji dom engleskog parlamenta je u martu 1881. usvojio jedan prinudni zakon kojim je u Irskoj uvedeno izuzetno stanje: stavljene su van snage ustavne garantije i pripremljena je vojska za iseljavanje onih zakupnika koji nisu plaćali arendu. 26 146 153

- ³⁰ U svom pismu od 3. januara 1882. Joseph Dietzgen je, između ostalog, pisao Marxu sljedeće: »Proučavam Hegela, koji je za mene, razumije se, veoma težak, ali sam u savladavanju ove materije toliko uporan da iz dana u dan osjećam kako mi ide sve lakše. Bitne pasaže, kao, na primjer, »Uvod« u *Fenomenologiju*, dosta dobro razumijem, i čini mi se da stvar sada vidim jasnije, kako ju je vidio i Hegel.« 26

- ³¹ Sedmog januara 1882. list »Der Deutsche Reichs-Anzeiger und Königlich Preußische Staats-Anzeiger« objavio je reskript Wilhelma I koji je on uputio njemačkoj vladi 4. januara 1882, a koji je potpisao i Bismarck. U reskriptu se naglašavaju »prava kralja da po svom nahodjenju rukovodi vladom i upravlja politikom Pruske« i upozorava se na to da se ustav ne smije pogrešno tumačiti i precijenjivati njegova odredba da »svaki akt kraljeve vlasti . . . treba da nosi potpis i jednog ministra«. Ministrima i činovnicima je naloženo da otklanjaju svaku sumnju u pogledu tih kraljevih prava i da stalno štite njegove interese. 27 29

- ³² Drugog juna 1878. Karl Eduard Nobiling je izvršio atentat na Wilhelma I. Ovaj atentat i atentat koji je 11. maja 1878. izvršio limarski kalfa Max Hödel poslužili su Bismarcku kao izgovor da isposluje da Rajhstag donese Izuzetni zakon protiv socijalista (vidi napomenu 141). 27 145 185 243 294 383
- ³³ Ruska reakcionarna publicistika šezdesetih i sedamdesetih godina 19. vijeka označavala je kao *nihiliste* ruske revolucionarne demokrate (raznočince). Sedamdesetih godina ovaj pojam je u Rusiji postepeno napuštan, ali ga je buržoaska štampa u inostranstvu ipak i dalje upotrebljavala kao oznaku za ove ruske revolucionare. 27
- ³⁴ Ruski ministar unutrašnjih poslova grof N. P. Ignjatjev je 1881. u dva maha (u junu i u septembru) sazivao po svom izboru »upućene ljude« iz zemstava da učestvuju u raspravljanju o nekim praktičnim pitanjima unutrašnje politike o preseljavanju, o pravu držanja krčmi itd. U vezi s tim, dvanaest zemskih skupština su tražile da predstavnici zemstava koje bi ona sama birala stalno učestvuju u zakonodavnoj djelatnosti. 27
- ³⁵ U svom pismu od 27. decembra 1881. porodica Sorge je pisala Marxu: »Predi k nama, stari prijatelju, i budi član naše porodice! U svom domu ćemo ti pružiti sve što budemo mogli, i nova sredina i stari rad će ti vremenom ublažiti bol i donijeti okrepljenje.« 29
- ³⁶ Karl Bürkli, *Demokratische Bank-Reform*, Zürich 1881; Carl Schramm, *Karl Bürkli und Karl Marx*, u listu »Arbeiterstimme« od 24. i 31. decembra 1881. Karl Bürkli, *Abschüttelungs halber*, u istom listu od 7. i 14. januara 1882. Carl Schramm se u svom članku *Nicht abschütteln, sonder beweisen!* (Ne odbacivati, već dokazati!), koji je objavljen u listu »Arbeiterstimme« od 21. i 28. januara 1882. još jedanput osvrnuo na otvoreno sporno pitanje. 29 30
- ³⁷ Uporedi: Karl Marx, *Kapital*, Treći tom (23. tom ovog izdanja, str. 508 - 510). 29
- ³⁸ Ironična aluzija na bjekstvo Wilhelma I (do 1861. pruskog princa) u Englesku u vrijeme martovske revolucije 1848. u Berlinu. U Engleskoj se on povezo s vođama liberalne stranke Russellom, Palmerstonom i drugima. 29
- ³⁹ Marx ovdje misli na vjernopodaničke govore koje su u Rajhstagu držali poslanici Eugen Richter, Theodor Mommsen i Albert Hänel. Na zasjedanju Rajhstaga od 24. novembra 1881. vod progresističke stranke Eugen Richter, rekao je, na primjer, i ovo: »... po našem mišljenju, partijska borba nije ništa drugo nego takmičenje raznih partija u tome koja će od njih dati caru najbolji savjet, ali iznad partijske borbe stoje visoko uzdignuti kruna i sam car. To je shvaćanje Nijemaca.« (»Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. I Session 1881/82«, Berlin 1882. I. Bd. str. 22.) 29
- ⁴⁰ August von Cieszkowski, *Prolegomena zur Historiosophie*, Berlin 1838. 30
- ⁴¹ Riječima »po načinu stare Alijanse« ili »bakunjinjske metode« Marx i Engels, aludirajući na djelatnost Alijanse socijalističke demokratije koju je osnovao M. A. Bakunjin (vidi napomenu 427), označavaju način na koji su istupali anarhisti protiv radničkog pokreta raznih zemalja. 30 230 317 349
- ⁴² *Comité national* (Nacionalni komitet) francuske Radničke partije (Parti ouvrier) formiran je na inicijativu vođa desnog krila partije Benoît Malona i Paula Brousse-a sredinom oktobra 1881, uoči partijskog kongresa koji je održan u Remsu i koji je potvrdio ovaj Komitet. (Uporedi i napomenu 302.) Formirajući ovaj komitet, vođi desnog krila su smjerali na udaljavanje marksista (Guesde-a i Lafargue-a) iz vodstva partije. U tu svrhu Komitet je bio sastavljen po principu jednakog predstavnštva, naime od po pet ljudi iz svake federacije na koje je francuska Radnička partija bila u ovom periodu organizaciono podijeljena: iz Federacije centra, iz Istočne federacije, iz Sjeverne federacije, iz Južne federacije, Zapadne

federacije i Alžirske federacije. U ovo vrijeme su faktički postojale samo tri prve federacije, od kojih su dvije bile pod uticajem Malona i Brousse-a. «Predstavnic» ostalih triju federacija, koje su postojale samo na papiru, ušli su u sastav Nacionalnog komiteta bez punovažnih punomoćja, pomoću raznih priljavih mahinacija desnog vodstva, i pojačali oportunističku grupu u Komitetu, koja je brojala 25 članova. Samo pet predstavnika Sjeverne federacije bili su pristalice Jules-a Guesde-a. Tako se rukovođenje partijom našlo u rukama desnih elemenata. 30 295

⁴³ Marksistički ili kolektivistički program francuske Radničke partije izradili su u maju 1880. Jules Guesde i Paul Lafargue uz pomoć Marxa i Engelsa. Ovaj program je prvi put objavljen 30. juna 1880. u listu «L'Égalité». Godine 1883. objavljen je kao posebna publikacija s Guesde-ovim i Lafargue-ovim potpisom. Teorijski dio, uvod u program (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 196) Guesde-u je diktirao Marx. Minimalni program izradili su Guesde i Lafargue uz Marxovu i Engelsovu pomoć.

Donosimo tekst minimalnog programa prema listu «L'Égalité»:

«A. Politički program

1. Ukidanje svih zakona o štampi, zborovima i udruženjima, a posebno zakona protiv Međunarodnog udruženja radnika. — Ukidanje Radne knjige, koja predstavlja registrovanje radničke klase, i svih zakona koji radnika stavljaju u neravnopravan položaj u odnosu na preduzetnika.

2. Ukidanje budžeta za vjerske svrhe i „vratanje naciji takozvanih neotuđivih pokretnih i nepokretnih dobara koja pripadaju vjerskim korporacijama, (Dekret Pariske komune od 2. aprila 1871), među njima i svih industrijskih i trgovinskih preduzeća ovih korporacija.

3. Opšte naoružanje naroda.

4. Administracija i policija podređene su komuni.

B. Ekonomski program

1. Nedjeljni odmor, tj. donošenje zakona kojim se poslodavcima zabranjuje da radnike koriste ponedjeljkom. — Zakonsko ograničenje radnog dana za odrasle na 8 časova. Zabrana rada djece ispod 14 godina u privatnim radionicama i zakonsko ograničenje radnog vremena za uzrast od 14 do 18 godina na 6 časova dnevno.

2. Zakonsko utvrđivanje minimalne nadnice, koja treba da se određuje svake godine prema cijenama životnih sredstava u mjestu.

3. Jednaka nagrada za radnike i radnice.

4. Naučno i tehničko obrazovanje za svu djecu na račun društva koje se izvodi preko države i opština.

5. Zabrana svakog miješanja poslodavaca u upravljanje radničkim kasama za uzajamnu pomoć, kasama za osiguranje itd., koje treba dati na raspolaganje isključivo radnicima.

6. Uvođenje odgovornosti poslodavaca za nesrećne slučajeve, koji se zajednički kaucijom koju treba da plaća poslodavac u srazmjeri s brojem kod njega zaposlenih radnika, a koja se određuje prema stepenu opasnosti samoga posla.

7. Učješće radnika u izradi posebnih radnih pravilnika za različite radionice; oduzimanje prava koje su poslodavci prisvojili da svojim radnicima izriču novčane kazne ili da im obustavljaju dio nadnice. (Dekret Komune od 28. aprila 1871.)

8. Revizija svih ugovora kojima se otuđuju javna dobra (banke, željeznice, rudnici itd.) i predavanje na korišćenje svih državnih radionica radnicima koji su u njima zaposleni.

9. Ukidanje svih posrednih poreza i zamjena svih neposrednih poreza progresivnim porezom na prihode koji prelaze 3000 franaka i na nasljedstva čija vrijednost iznosi više od 20 000 franaka.»
- Istorijat izrade ovog programa vidi i na str. 199 u ovom tomu. Ovaj program je prihvaćen kao minimalan na kongresu francuske Radničke partije koji je održan u Avru od 16. do 22. novembra 1880. 30 199 347 382
- ⁴⁴ Misli se na pismo koje je Jules Joffrin uputio Jules-u Guesde-u kao uredniku lista «L'Égalité», a koje je objavljeno u listu «Le Prolétaire» od 7. januara 1882. U svom pismu Joffrin je branio izborni program koji je u vrijeme izbora izložio u pariskom izbornom okrugu Monmartr i tvrdio da je Guesde povrijedio partijsku disciplinu, a da je on, Joffrin, za razliku od Guesde-a, radio u skladu s odlukama Nacionalnog komiteta. (Vidi i napomenu 42.) 30 32
- ⁴⁵ Ovdje je, očigledno, riječ o bilješci *Rußland* (Rusija), koju je objavio list «Kölnische Zeitung» od 25. jula 1881. U njoj se demantuju vijesti nekih evropskih listova prema kojima je general M. D. Skobeljev, koji je posjetio Pariz u ljeto 1881, imao nalog ruske vlade da pripremi teren za sklapanje rusko-francuskog saveza. List «Kölnische Zeitung» je tvrdio da je Skobeljevljeva posjeta Parizu bila privatnog karaktera. 31
- ⁴⁶ «*Sonviljesku okružnicu*» (Circularaire à toutes les fédérations de l'Association Internationale des Travailleurs, Sonvillier 1871) donijela je bakunjinovska švajcarska Jurska federacija na kongresu koji je održan u Sonviljeu u novembru 1871. Ovaj cirkular je bio upravljen protiv odluka Londonske konferencije Međunarodnog udruženja radnika (održane 1871) i sadržao je klevetničke napade na djelatnost Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (vidi Engelson članak *Kongres u Sonviljeu i Internacionala* u 28. tomu ovog izdanja, str. 391 - 395). Na Sonviljesku okružnicu Generalno vijeće je odgovorilo povjerljivim cirkularom *Tobožnji rascjepi u Internacionali*, koji su napisali Marx i Engels i u kome je definitivno razobličena razbijačka djelatnost bakunjinovaca. (Vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 3 - 40.) 31
- ⁴⁷ Šezdesetih i sedamdesetih godina 19. vijeka seljački pokret u Rusiji, izazvan krajnje teškim stanjem seljaštva, ojačao je u tolikoj mjeri da je carska vlada bila prinuđena da odobri neznatno smanjenje otkupnina. Dvadeset osmog decembra 1881. izdat je zakon po kojem je otkupnina za velikoruske seljake snižena za 1 rublju po glavi, a za ukrajinske za 16% od do tada važeće visine otkupa. 31
- ⁴⁸ *Hodočašćem u Kanosu* Engels ironično naziva široke ustupke koje je Bismarck učinio klerikalnim krugovima i papi Lavu XIII od 1878. do 1887. Ovi ustupci su u isto vrijeme bili i Bismarckovo priznanje neuspjeha «kulturne borbe» (Kulturkampf) i njenog potpunog kraha. Bismarck, koji je u početku konflikta s katoličkom crkvom u maju 1872. izjavio u Rajhstagu: «Mi nećemo ići u Kanosu», krajem sedamdesetih godina, kada mu je u borbi protiv revolucionarnog radničkog pokreta bila potrebna podrška katoličke stranke centra, ukinuo je sve antikatoličke zakone koje je bio donio u periodu «kulturne borbe».
- Dvanaestog januara 1882. od 355 poslanika Rajhstaga 233 je glasalo za ukidanje «Zakona o zabrani vršenja crkvenih dužnosti od strane lica koja nemaju propisna ovlaštenja» donijetog 4. maja 1874.
- Izraz «ići u Kanosu» potiče od ponižavajućeg hodočašća njemačkog cara Heinricha IV u dvorac u Kanosi (u sjevernoj Italiji) 1077. godine, gdje je on papu Grgura VII klečeći molio da mu skine ekskomunikaciju. 31
- ⁴⁹ Bismarck je u svom govoru održanom 9. januara 1882. u Rajhstagu morao priznati da su radnici s nepovjerenjem primili «početke jednog zakonodavstva koje vodi emancipaciji». Dalje je rekao: «... ukratko, poraz koji je naš izborima kod radnika u velikim industrijskim centrima pretrpjela vlada ili koji sam ja lično pretrpio sa svojim reformatorskim težnjama, u izvjesnoj mjeri me je obes-

hrabrio . . . » (Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. I. Session 1881/82«, Berlin 1882, I. Bd., str. 486.) 32

- ⁵⁰ Leo Frankel je 18. decembra 1881. uputio Marxu veoma srdačno pismo u kome mu je izrazio svoje duboko saučešće povodom smrti Jenny Marx. On je, između ostalog, pisao: « . . . kao što se komandant u bici ne smije prepustiti bolu čak ni onda kad mu adutanta, makar on bio i njegov najbolji prijatelj, razmrskala smrtonosno zrno koje je ispaljeno sa strane, već mora jurišati naprijed da bi uništio neprijatelja i svojoj vojsci osigurao pobjedu, tako ni ti u borbi koje si se prihvatio za razbaštinjene i ugnjetene, a protiv vladajuće, neumjerene niskosti, ne smiješ dozvoliti da te savlada bol zbog gubitka svoje uzvišene supruge i saborca. Ljudi kao što si ti ne pripadaju samo svojoj porodici niti samo svojoj otadžbini, oni pripadaju *čovječanstvu*. U prvom redu proletarijat ima pravo na tebe. Ti si ga poveo u borbu. Ti si mu iskovao duhovno oružje kojim se on bori, ti mu moraš posvetiti i svoj život.»
- Frankel se od 9. juna 1881. do 11. februara 1883. nalazio u državnom zatvoru u Vacu. Osudilo ga je u martu 1881. Vrhovno državno tužilaštvo u Budimpešti kao izdavača lista «Arbeiter-Wochen-Chronik» zbog objavljivanja članka *Druck verursacht Gegendruck* (Pritisak izaziva otpor). 32
- ⁵¹ Misli se na pismo Waleryja Wróblewskog od 7. decembra 1881. u kome je on izrazio Marxu saučešće povodom smrti njegove supruge Jenny.
- Pod «poljskom partijom» Wróblewskog u Ženevi Marx ovdje podrazumijeva grupu poljskih marksista emigranata s kojima se Wróblewski zblížio za vrijeme svog boravka u Ženevi. 32
- ⁵² U početku februara 1882. Marx je, po savjetu ljekara, odlučio da otputuje u Alžir radi liječenja, gdje se zadržao od 20. februara do 2. maja 1882. Na putu za Alžir posjetio je svoju najstariju kćer Jenny Longuet u Aržanteju kod Pariza, gdje je ostao od 9. do 16. februara. 33 35 236 239 342
- ⁵³ Ove redove Marx je napisao na dopisnici bez potpisa. Na njoj je Marxovim rukopisom napisana adresa: Fr. Engels, Esq. 122, Regent's Park Road, Londres, NW, *Angleterre*. 35
- ⁵⁴ Kćerka Mary Ellene i Percyja Roshera rođena je 25. marta 1882. 38 43 45
- ⁵⁵ Ove redove Marx je napisao na dopisnici. Na njoj je Marxovim rukopisom napisana adresa: Fr. Engels 122, Regent's Park Road, Londres, NW, *Angleterre*. 39
- ⁵⁶ Ove redove Marx je napisao na dopisnici. Na njoj je Marxovim rukopisom napisana adresa: Fr. Engels 122, Regent's Park Road, London, NW, *Angleterre*. 40
- ⁵⁷ Ove redove Marx je napisao na dopisnoj karti. Na njoj je Marxovom rukom napisana adresa: Fr. Engels 122, Regent's Park Road, London, N. W. (*Angleterre*). 43
- ⁵⁸ Nije poznato je li sačuvana ta dopisna karta. 43 86 106 107
- ⁵⁹ Ironična aluzija na ponizne podaničke izraze njemačkih književnika Friedricha Bodenstedta i Friedricha Theodora Vischera, hegelovca, autora jednog djela o estetici u četiri toma. Upoređujući ih s Horacijem i Vergilijem, Marx ima na umu da su ovi starorimski pjesnici pisali ode i poeme u slavu i hvalu cara Avgusta (Gaja Julija Cezara Oktavijana). 45
- ⁶⁰ Govor koji je M. D. Skobeljev održao u Parizu (vidi napomenu 346) pobudio je veliku pažnju štampe. I list «Kölnische Zeitung» je objavio napis u kojem se nagadalo o tome šta čini pozadinu Skobeljevlevog govora. Pomenuti list je donio i saopštenje da je Skobeljev njegovom dopisniku izjavio da mu je govor u prevodu unakažen. 45

- ⁶¹ Engels je dostavljao novac Marxu preko bankarske kuće Kayser&Co. 46
- ⁶² U Zalt-Bomelu (u Holandiji) Marx je boravio kod svog ujaka Liona Philipsa od 28. februara do 16. marta 1861, od kraja avgusta do početka septembra 1862, od 21. decembra 1863. do 19. februara 1864. i od 19. marta do 8. aprila 1865. 47
- ⁶³ Aluzija na diletantske pjesme bavarskog kralja Ludwiga I, koje su, pored ostalog, svojim ogrješenjima o njemačku gramatiku davale povoda za podsmijevanje. 49
- ⁶⁴ Drugog maja 1882. Marx je po savjetu liječnika napustio Alžir i preko Marseja i Nice otputovao u Monte Karlo, gdje se zadržao od 6. maja do 3. juna 1882. 50 273 342
- ⁶⁵ Na svom putu iz Švajcarske u Englesku 1849. Marx se kratko vrijeme (5. i 6. oktobra) zadržao u Đenovi. Bio je prinuđen da od Italije putuje morem jer mu francuska vlada nije odobrila da putuje preko teritorije Francuske. 50
- ⁶⁶ Tek naimenovani ministar za Irsku lord Frederick Cavendish i njegov pomoćnik Thomas Henry Burke ubijeni su 6. maja 1882. u atentatu koji su u dablinskom Feniks-parku na njih izvršili članovi sitnoburžoaskе terorističke organizacije »Nepobjedivi«, kojoj su pripadali nekadašnji fenijanci (vidi napomenu 401). 51 294
- ⁶⁷ *ehternaška procesija* — procesija koja se od srednjeg vijeka održava o Duhovima u Ehternahu (u Luksemburgu) u znak zahvalnosti bogu za prestanak pošasti koja je bješnela 1374 (kasnije, razumije se, iz želje da se pošast ne ponovi). Učesnici u procesiji su se kretali na veoma komplikovan način poskakujući čas naprijed čas nazad i u stranu (otuda njemački naziv »SpringprozeSSION« — procesija sa skokovima). 52
- ⁶⁸ U pozorišnim komadima njemačkog dramatičara i kritičara Amandusa Gottfrieda Adolfa Müllnera u dramskoj radnji odlučujuću ulogu je imala tobože neizbježna predodređena čovjekova sudbna. 53
- ⁶⁹ Na putu od Monte Karla u Aržantej Marx se zadržao u Kanu od 3. do 5. juna 1882. 55
- ⁷⁰ Na Bečkom kongresu (1814/1815) francuska diplomatija je preko svog predstavnika Talleyrand-a istakla takozvani princip legitimiteta (le principe de la légitimité), koji je doveo do ponovnog uspostavljanja nekoliko »legitimnih« dinastija u Evropi, koje su u toku francuske revolucije i napoleonovskih ratova bile zbačene. Tako su između ostalih »restaurirane« i dinastija izbornog kneza Wilhelma I u Hesens-Kaselu i dinastija kneza Honoratusa IV u Monaku. 55
- ⁷¹ Marx se ovdje poziva na jedno mjesto u Prvoj knjizi Mojsijevoj (*Stari zavjet*) gdje se kaže da je zmija osuđena na to da se stalno hrani zemljom (»na trbuhu da se vučeš i prah da jedeš dovijeka«) i na Darwinovu knjigu *The formation of vegetable mould, through the action of worms, with observations on their habits*. 56
- ⁷² Ironična aluzija na djelo Adolpha von Kniggea *Ueber den Umgang mit Menschen*, u kojem je ovaj mnogostrani pisac njemačke prosvijećenosti dao pravila za ponašanje čovjeka u njegovim odnosima s drugim ljudima u periodu kasnog apsolutizma. Djelo obiluje površnim rasuđivanjima i banalnostima. 57
- ⁷³ Ove redove Marx je napisao na dopisnoj karti. Na njoj je Marxovim rukopisom napisana adresa: Fred. Engels, Esq. 122, Regent's Park Road, London, N. W. *Angleterre*. 58
- ⁷⁴ Od 6. juna do 22. avgusta 1882. Marx je boravio kod svoje kćerke Jenny Longuet u Aržanteju. 58 342

- ⁷⁵ Ove retke Marx je napisao na dopisnici. Na njoj je njegovim rukopisom napisana adresa: Fr. Engels, 122, Regent's Park Road, London, N. W. *Angleterre*. 59
- ⁷⁶ Riječ je vjerovatno o zboru koji je sazvala Demokratska federacija (vidi napomenu 254) 11. juna 1882, na kome je učestvovalo približno 40 000 ljudi. Zbor je izrazio protest protiv jednog novog prinudnog zakona za Irsku (vidi napomenu 29). 59
- ⁷⁷ Adolf Hepner, njemački socijaldemokrata koji je živio u emigraciji u Sjedinjenim Američkim Državama, u svom pismu Engelsu od 3. maja 1882. molio je da mu on i Marx dozvole da preštampa neke njihove radove u biblioteci namijenjenoj radnicima («Arbeiter-Library»). (Odgovor koji je Engels dostavio Hepneru u svoje i u Marxovo ime vidi u ovom tomu, str. 298.) 60 298
- ⁷⁸ Ove retke Marx je napisao na dopisnoj karti. Na njoj je njegovim rukopisom napisana adresa: F. Engels, Esq. 122, Regent's Park Road, London, N. W. *Angleterre*. 61
- ⁷⁹ Očigledno, riječ je o Engelsovom pismu upućenom Marxu, koje, koliko je poznato, još nije pronađeno. 61
- ⁸⁰ Ove redove je Marx napisao na dopisnici i svojeručno napisao adresu: Fr. Engels, Esq. 122, Regent's Park Road, London, N. W. *Angleterre*. 62
- ⁸¹ Misli se na Dantevu sliku pakla u *Božanstvenoj komediji*. 62
- ⁸² Marx nije mogao ostvariti svoju namjeru da posjeti čuveno klimatsko lječilište Engadin (u švajcarskom kantonu Graubinden). 64
- ⁸³ Javne protestne zborove protiv napada Engleske na Egipat i bombardovanja Aleksandrije, na koje Marx ovdje podsjeća, organizovala je gedištička Federacija centra u Parizu (vidi napomenu 323) krajem jula 1882. uz sudjelovanje članova uredništva lista «Le Citoyen» Henrija Brissaca, Jules-a Guesde-a i Paula Lafargue-a. Direktno uplitanje Engleske i Francuske u unutrašnje stvari Egipta (vidi napomenu 84) i s tim povezana velika eksploatacija, kao i antinacionalna politika vladajuće feudalne klase doveli su do razvijanja nacionalno-oslobodilačkog pokreta i do narodnog ustanka u Egiptu, koji je trajao od 1879. do 1882. Glavna snaga pokreta bili su felasi, koje su predvodili rodoljubivi oficiri na čelu s pukovnikom Arabi-pašom, islamski učeni ljudi i predstavnici mlade buržoaske inteligencije.
- Nacionalna partija, koja je osnovana 1879, bila je rukovodeća snaga egipatskog oslobodilačkog pokreta. Njeni najvažniji zahtjevi su bili sljedeći: oslobođenje Egipta od finansijske zavisnosti od inostranstva, uklanjanje svih stranaca iz državnog aparata, donošenje demokratskog ustava, sprovođenje reforme obrazovanja i reforme državne uprave, stvaranje snažne vojske. Na prvim parlamentarnim izborima u istoriji Egipta (koji su održani u decembru 1881) pobijedila je Nacionalna partija.
- Svi pokušaji velikih sila da ojačaju unutrašnju reakciju bili su uzaludni. Nacionalna vlada, koja je formirana u februaru 1882, a u kojoj je Arabi-paša bio ministar odbrane, počela je da otpušta strane činovnike iz državne službe i da priprema demokratske reforme. Na to je Velika Britanija odgovorila otvorenom intervencijom. Trinaestog septembra 1882. egipatske trupe su pretrpjele odlučujući poraz i već sutradan su napadači ušli u Kairo. Egipat je nominalno ostao autonomna pokrajina Osmanskog Carstva, a de facto je 1882. postao britanski protektorat. 64 74 76 77 303 310
- ⁸⁴ *čtvorni savez* — savez zaključen između Engleske, Rusije, Austro-Ugarske i Pruske 15. jula 1840. u Londonu. Ove udružene sile zaključile su konvenciju s Turskom o pružanju vojne pomoći turskom sultanu protiv kediva Egipta Mehmeda Alije. (Kediv je naziv nasljednog upravnika Egipta od 1866. do 1914.) Londonska konvencija, sklopljena bez Francuske, koja je podržavala Mehmeda

Aliju, pokazala je da postoje duboke suprotnosti između velikih evropskih sila u borbi za hegemoniju na Bliskom istoku.

Jačanje nacionalnog pokreta u Egiptu dovelo je početkom osamdesetih godina do privremenog sporazuma između Engleske i Francuske. Ove dvije velike sile su nastojale da planiranoj intervenciji protiv Egipta dadu opći evropski karakter. Ipak se uoči konflikta s Egiptom, koji je u julu 1882. izazvala Engleska, ovaj plan razbio o francusku politiku. Georges Clemenceau, vođa francuskih radikala, izjasnio se protiv svake intervencije, jer bi ona zaoštrila englesko-francuske suprotnosti u korist Njemačke. Bivši predsjednik francuske vlade Léon Gambetta i njegov nasljednik Charles Freycinet izjasnili su se za intervenciju. Freycinetov predlog da se vode akcije zajedno s Engleskom barem u zoni Sueckog kanala Poslanički dom je odbacio na svom zasjedanju od 29. jula 1882, što je dovelo i do ostavke Freycinet-ovog kabineta. 64

⁶⁵ Achille Loria, *La rendita fondiaria e la sua elisione naturale*. 64

⁶⁶ Achille Loria, *La legge di popolazione ed il sistema sociale i La teoria del valore negli economisti italiani*. 65

⁶⁷ Riječ je o jednom članku Franza Mehringa koji je inspirisao Carl Hirsch, a koji je objavljen u listu »Weser-Zeitung« od 2. jula 1882. u rubrici »Deutsches Reich« (Njemački Rajh). Mehring, koji se poslije svog približavanja socijal-demokratiji krajem sedamdesetih godina, ponovo udaljio od radničke partije, pisao je u pomenutom članku o Marxovom lošem zdravstvenom stanju i izražavao slutnju da će Marx u tim okolnostima teško moći da završi *Kapital*. Mehring je tvrdio da Marx od vremena kad je izdat Zakon protiv socijalista (vidi napomenu 141) nema nikakva posla s njemačkom socijaldemokratijom. Marx i Engels, pisao je dalje Mehring, takode nemaju nikakve veze ni s listom »Der Sozialdemokrat«, koji je Mehring nazvao organom bankara Karla Höchberga. Nakon toga je Engels preporučio uredništvu lista »Der Sozialdemokrat« da ga u odgovor na Mehringov napad javno pomene kao saradnika ovog lista (vidi u ovom tomu, str. 296). Uredništvo lista je 27. jula 1882. objavilo ostru bilješku pod naslovom *In eigener Sache* (O ličnom pitanju) protiv Mehringa i Hirscha, ne navodeći ime ovog drugog. 65 296 303 346

⁶⁸ Šesnaestog septembra 1882. Jenny Longuet je rodila kćerku Jenny. 66 69 81 307 315 321

⁶⁹ »Le Temps« od 6. avgusta 1882. 67

⁷⁰ Engels je od 11. avgusta do 8. septembra boravio u Grejt Jarmautu na istočnoj obali Engleske na odmoru. 68 305

⁷¹ Drugog avgusta 1882. iz uredništva lista »La Bataille«, čiji je glavni urednik bio Prosper Lissagaray, zajedno sa sekretarom uredništva Johnom Labusquière-om istupili su i članovi uredništva Paul Brousse, S. Deynaud, Victor Marouck i Louis Mouttet. 70

⁷² Marx se sa svojom kćerkom Laurom Lafargue zadržao u Lozani od 23. do 27. avgusta 1882, a zatim otputovao u Veve. 71

⁷³ Marx je boravio u Aržanteju od 26. jula do 16. avgusta 1881. i od 9. do 16. februara 1882. 71

⁷⁴ Ovaj telegram, koliko se zna, dosad nije pronađen. 73 307

⁷⁵ Engelsovo pismo Marxu (od 23. avgusta 1882) i njegovo pismo za Jenny Longuet (od 24. avgusta 1882), koliko je poznato, dosad nisu pronađena. 73

⁷⁶ Drugog avgusta 1882. belgijski socijalista César De Paepe, tada saradnik časopisa »L'Europe«, pucao je iz ljubomore na Arthura Duvergera, sekretara uredništva ovog časopisa, i ranio ga. Na sudenju, koje je održano 3. novembra iste godine, De Paepe je bio oslobođen optužbe. 73

- ⁹⁷ *O green eyed monster!* (O čudovište sa zelenim očima!) — nepotpun i izmijenjen citat iz Shakespeare-ove tragedije *Otelo*, treći čin, scena druga. (Jago: »Čuvajte se, gospodaru moj / Od ljubomore, tog zelenookog / Čudovišta što se smeje hrani [žrtvi] koju jede.«) 73
- ⁹⁸ Ovo se odnosi na govor koji je predsjednik Britanskog udruženja za unapređivanje nauke dr Carl Wilhelm Siemens održao 23. avgusta 1882. na sjednici ovog udruženja u Sauthemptonu. Govor je objavljen u časopisu »Nature« od 24. avgusta 1882.
Britansko udruženje za unapređivanje nauke (The British Association for the Advancement of Science) osnovano je 1831. i postoji i danas u Engleskoj; materijal s njegovih godišnjih skupština objavljuje se u vidu izvještaja. 75 101
- ⁹⁹ Engels je živio u Švicarskoj (u Ženevi, Lozani, Nešatelu i Bernu) od druge polovine oktobra 1848. do sredine januara 1849. i od 12. jula do početka oktobra 1849. Dosadašnja istraživanja su pokazala da je Engels boravio u Veveju (u kantonu Vat) od 24. jula do otprilike 20. avgusta 1849. 75 314
- ¹⁰⁰ Ove redove Marx je napisao na dopisnoj karti i svojeručno napisao na njoj adresu: Fr. Engels, Esq. 122, Regent's Park Road, London, N. W. Angleterre. 76
- ¹⁰¹ Od 27. avgusta do 25. septembra 1882. Marx je sa svojom kćerkom Laurom Lafargue boravio u Veveju (u švajcarskom kantonu Vat). 76 307 317 319 342
- ¹⁰² Jedanaestog juna 1882. u Rimu je održana velika komemoracija u slavu Giuseppe-a Garibaldija, koji je umro 2. juna 1882. 76
- ¹⁰³ Od 13. juna do 13. jula 1878. u Berlinu je, pod Bismarckovim predsjedanjem, održan međunarodni kongres u cilju revizije preliminararnog mirovnog ugovora koji je ruska vlada zaključila s Turskom 3. marta 1878. u San Stefanu poslije rusko-turskog rata od 1877/1878, u kome je Rusija odnijela pobjedu. Ovaj ugovor je znatno pojačao uticaj Rusije na Balkanu i izazvao oštar protest Engleske i Austro-Ugarske, koje je tajno podržavala Njemačka. Rusija je, prema tome, diplomatskim pritiskom i čak vojnim prijetnjama bila prisiljena na reviziju Sanstefanskog ugovora.
 Na Berlinskom kongresu su učestvovali predstavnici Engleske, Njemačke, Austro-Ugarske, Francuske, Italije, Rusije i Turske. Kongres je privremeno rešio istočnu krizu. Zaključen je *Berlinski ugovor*, čijim su odredbama poništene granice koje su bile fiksirane Sanstefanskim ugovorom. Bugarska je podijeljena na Kneževinu Bugarsku i na autonomnu Istočnu Rumeliju s tim što su obje ostale u vazalnom odnosu prema Turskoj; Srbija i Crna Gora su dobile teritorijalno proširenje; Austro-Ugarska je dobila mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu, a Rusija je dobila dio Besarabije i Zakavkazja.
 Berlinski ugovor, razumije se, nije odstranio duboke suprotnosti između velikih sila na planu njihove svjetske politike. 77
- ¹⁰⁴ List »Journal de Genève« je 16. septembra 1882. donio vijest da je u Cvikauu umro August Bebel. Listovi »La Bataille« i »Le Citoyen« su još 15. septembra objavili vijest o tobožnjoj Bebelovoj smrti.
 U svom pismu upućenom Engelsu 1. oktobra 1882. Bebel je u vezi s tim lažnim vijestima napomenuo: »Još nisam mogao saznati ko je taj koji u svijet protura vijest da sam odapeo; ne znam ni to gdje se ta vijest najprije pojavila. Iz raznih pisama koja su upućivana mojoj ženi za vrijeme mog bolovanja u Lajpcigu vidio sam da štampa donosi svakojake vijesti o mom opasnom oboljenju. Takođe da sam već umro saznao sam tek pošto sam prešao ovamo — u Borsdorf kod Lajpciga —,« i to iz telegrama koji su moji pariski partijski drugovi poslali mojoj ženi izražavajući joj saučešće povodom moje smrti.
 Moju jadnu ženu je ovaj telegram mnogo uplašio; ona je u prvom trenutku poverovala da u Parizu o meni više znaju nego ona, koju nisu htjeli da obavijeste iz opreznosti prema njoj.« 79 81 314 317 319

- ¹⁰⁵ Na povratku iz Švajcarske u London Marx se zadržao kod svoje kćerke Jenny Longuet u Aržanteju od 28. septembra do početka oktobra 1882; za to vrijeme je nekoliko puta odlazio u Pariz. 82
- ¹⁰⁶ Laura Lafargue je 28. septembra 1882. pismom obavijestila Engelsa da su ona i Marx na svom povratku iz Veveja u Francusku posjetili Johanna Philippa Beckera u Ženevi 26. septembra 1882. Loše vrijeme ih je natjeralo da već sutradan napuste Ženevu, jer je kiša predstavljala veliku opasnost za Marxovo zdravstveno stanje.
Nije poznato da li je sačuvana Marxova cedulja koju on pominje. 82 395
- ¹⁰⁷ Riječ je o dvama kongresima francuskih socijalista koji su održani u jesen 1882 – o kongresu posibilista u Sent-Etjenu i o kongresu gedista (marksista) u Roani.
Na kongresu u Sent-Etjenu, koji je počeo 25. septembra 1882, pristalice desnog krila partije (posibilisti), koji su pomoću raznih nedopustivih mahinacija osigurali za sebe većinu, odlučno su napali kolektiviste (vidi napomenu 23). Oni su praktično zabranili Guesde-u i njegovim prijateljima da diskutuju o osnovnim problemima, i ovi su bili primorani da napuste kongres. Gediistički delegati, 31 na broju, sakupili su se 26. septembra 1882. u Roani.
Posibilisti su u Sent-Etjenu likvidirali marksistički program partije, koji je bio usvojen na kongresu u Avru u novembru 1880 (vidi napomenu 43), i dali pravo pojedinim okruzima da ističu sopstvene izborne programe. Izmjenama koje se tiču principijelnog, uvodnog dijela programa koje je prihvatio kongres u Sent-Etjenu, program je, po Engelsovim riječima, «izgubio klasni proleterski karakter» (vidi u ovom tomu, str. 323). Kongres posibilista je isključio iz redova partije najbolje i najrevolucionarnije snage: Jules-a Guesde-a, Paula Lafargue-a, Émile-a Massarda, Gabriela Deville-a, Fréjaca i Gustave-a Bazina i dao joj novo ime: Francuska federacija radnika revolucionarnih socijalista (Fédération française des travailleurs socialistes révolutionnaires).
Kongres marksista u Roani, koji je trajao od 26. septembra do 1. oktobra 1882, potvrdio je svoju vjernost programu koji je doneseno 1880. i izjavio da je on jedinstven i obavezan za sve federacije partije i partijske grupe. On je konstatovao da je Nacionalni komitet (vidi napomenu 42) iznevjerio principe partije, oduzeo mu je punomoćstvo i njegove članove isključio iz partije. Radnička partija (Parti ouvrier) je organizaciono i ideološki ojačana. Iako je zbog rascjepa razvitak revolucionarnog pokreta u Francuskoj najprije bio usporen, ipak je odvajanje od reformističkih snaga bilo polazna tačka budućih uspjeha. Sigurna baza Radničke partije bili su radnici u velikim industrijskim centrima zemlje i pojedine grupe pariskog proletarijata, uglavnom u velikim tvornicama. Posibilisti su imali za sobom pariske zanatske radnike koji su još bili pod uticajem sitnoburžoaskih ideja; južne grupe (Marsej) i zapadne grupe (kooperativiste, prudonovce itd. u Bretanji). 83 323 331 340 349 357 358
- ¹⁰⁸ Marx ovdje navodi unekoliko izmijenjen početak srednjovjekovne engleske i u drugim zemljama poznate poslovice: «When the devil was sick, the devil a monk would be; when the devil was well, the devil a monk was he» («Kad se davo razbolio, htio je da bude kaluder; kad je davo ozdravio, bio je kaluderski davo»). U nekim varijantama ove poslovice riječ «a monk» se zamjenjuje riječju «a saint» (svetac). 84
- ¹⁰⁹ Ove retke Engels je napisao na dopisnoj karti. 85
- ¹¹⁰ Marx se zadržao u Ventoru na ostrvu Vajt od 30. oktobra 1882. do 12. januara 1883. Tu je radio na pripremanju 3. njemačkog izdanja I toma *Kapitala*. 85 341 342 356
- ¹¹¹ Kubanski revolucionar general i političar Antonio Maceo i dva njegova druga oficira, koje je španjolska vlada držala u zarobljeništvu, pobjegli su u avgustu 1882. iz zatvora u Kadisu i potražili politički azil na engleskoj teritoriji u tvrđavi Gibraltar. Kad su stigli u tvrđavu, engleske vlasti su ih uhapsile i predale špa-

- njolskoj policiji na granici. Na sjednicama Donjeg doma od 31. oktobra i 7. novembra 1882. liberalna Gladstone-ova vlada je pokušavala da skine sa sebe odgovornost za izručenje ovih Kubanaca. 85 88 91
- ¹¹² Nije poznato da li je to Lafargue-ovo pismo sačuvano. Očigledno, riječ je o izlasku Henrija Brissaca i Casimira Bouisa-a iz sastava uredništva lista «L'Égalité» i o političkim kolebanjima Léona Picard-a, koji je takođe bio član uredništva ovog lista, a prije toga član uredništva lista «Le Citoyen». 86
- ¹¹³ Na opštim izborima koji su sprovedeni u Italiji u oktobru 1882. u izbornom okrugu Ravena u talijanski parlament je bio izabran talijanski socijalista Andrea Costa. On je bio prvi socijalistički poslanik u Italiji. 86 389
- ¹¹⁴ Izbori za norveški parlament (Storting), na kojima su republikanci odnijeli ubjedljivu pobjedu, održani su u oktobru 1882. 86
- ¹¹⁵ Misli se, očigledno, na pregovore uredništva lista «L'Égalité» s Narodnom bankom (Banque populaire) u Parizu u vezi s finansiranjem 4. serije ovog lista, koji je od 24. oktobra do kraja decembra 1882. izlazio kao dnevni list. 87 91
- ¹¹⁶ Šestog novembra 1882. list «The Standard» je donio dopis, u stvari telegrafsku vijest, pod naslovom *Russia and France. Frankfurt, Sunday Night* (Rusija i Francuska. Frankfurt, noć uoči ponedjeljka), koji Engels ovdje pominje.
Dinamitašima su sedamdesetih i osamdesetih godina 19. vijeka u mnogim evropskim zemljama nazivani revolucionarni teroristi, a naročito ruski politički teroristi u emigraciji. (Vidi i u 32. tomu ovog izdanja, str. 153/154.) 87
- ¹¹⁷ Riječ je, očevidno, o izvještaju koji je Nacionalni komitet (vidi napomenu 42) podnio na kongresu u Sent-Etjenu (vidi napomenu 107), a koji je objavljen u listu «Le Proletaire». Ovaj izvještaj je gotovo u cjelini bio upravljen protiv revolucionarnih snaga partije, Jules-a Guesde-a, Paula Lafargue-a i drugih, i sadržao je tendenciozno sakupljene citate iz nekih pisama koje je Lafargue slao Benoit Malonu. 87 106 107
- ¹¹⁸ U pripremanju 3. njemačkog izdanja I toma *Kapitala* Marxu su bili potrebni kao izvori: «Das Bundesgesetz betreffend die Arbeit in den Fabriken, vom 23. März 1877» ([švajcarski] «Zakon o uslovima rada u fabrikama od 3. marta 1877») i «Das Gesetz, betreffend die Abänderung der Gewerbeordnung, vom 17. Juli 1878» ([njemački] «Zakon o izmjeni Uredbe o zanatima od 17. jula 1878»), koji je, pored ostalog, nanovo formulisao VII glavu njemačke Uredbe o zanatima — o «zanatskim radnicima (kalfama, pomoćnicima, mladim šegrtima, fabričkim radnicima)». 87 92 328 338
- ¹¹⁹ Na međunarodnoj elektrotehničkoj izložbi 1882. u Minhenu francuski fizičar Marcel Deprez je prikazao eksperiment prvog električnog prenosa na liniji koju je sproveo između Misbaha i Minhena. 88 384
- ¹²⁰ Marcel Deprez je svoje radove o elektricitetu objavljivao 1881. i 1882. uglavnom u časopisu «La Lumière électrique» (Električno svjetlo). Svoje specijalne radove o prenošenju električne energije na veliku udaljenost i o razvođenju električne struje objavio je 1881. u časopisu «Électricité» (Elektricitet). 88
- ¹²¹ Marx ima u vidu senzacionalnu vijest koja je kružila u engleskoj štampi da su glavni direktor Uprave engleskog nacionalnog duga Charles Rivers Wilson i lord Sherbrooke fungirali kao povjerenici i garanti teksaške željezničke akcionarske kompanije Galveston and Eagle. Kad je na zasjedanju Donjeg doma od 6. novembra 1882. na odgovarajući prigovor odlučeno da engleski činovnici ne mogu biti na odgovornim dužnostima u oblasti državnih finansija ako učestvuju u poslovima špekulantskih preduzeća, Charles Rivers Wilson i lord Sherbrooke su se odrekli svog učešća u radu pomenute željezničke kompanije. 88 94

- ¹²² Na zasjedanjima Donjeg doma 6. i 7. novembra 1882. državni podsekretar Dilke je u više mahova odgovarao između ostalog i na pitanja u vezi s politikom Engleske prema Egiptu. (Vidi i napomenu 83.) 88 91
- ¹²³ Članak Heinricha Oldenbura *Die Grundlage des wissenschaftlichen Sozialismus* (Osnova naučnog socijalizma) objavljen je 1880. u časopisu »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«. 88 92
- ¹²⁴ Nacionalno vijeće Radničke partije (Conseil national du Parti ouvrier), koje je bilo formirano u Lionu po odluci kongresa u Roani (vidi napomenu 107) objavilo je manifest u nedjeljnom listu »L'Égalité« (od 5. novembra 1882) pod naslovom *Parti ouvrier. Conseil national* (Radnička partija. Nacionalno vijeće). 91
- ¹²⁵ *clôture* (klauzura) – u parlamentarnom jeziku Francuske i Engleske znači zaključenje debate i predlog za njeno zaključenje. U engleskom Donjem domu bio je 11. novembra 1882. donesen tzv. Zakon o zaključenju debate, koji je bio usmjeren protiv politike opstrukcije vladine opozicije. Poslovnik Donjeg doma, po kojem se okončanje debate moglo objaviti samo po pristanku triju četvrtina broja prisutnih članova, vremenom je izmijenjen tako da je za zaključenje debate bila dovoljna prosta većina glasova. 91
- ¹²⁶ Misli se na seriju članaka Geoga Heinricha von Vollmara pod naslovom *Zur Spaltung der französischen Arbeiterpartei* (O rascjepu francuske Radničke partije), koja je objavljena u listu »Der Sozialdemokrat« s kritičkim redakcijskim napomenama Eduarda Bernsteina. Prvi članak je izišao 9, drugi 16. i treći 30. novembra 1882. Von Vollmarova izlaganja su bila odgovor na članak *St. Étienne oder Roanne?* (Sent-Etjen ili Roana?), koji je u nastavcima objavio list »Der Sozialdemokrat« 5, 12. i 26. oktobra 1882, od kojih je posljednji potpisan Bernsteinovim pseudonimom Leo. 91 96 347 358
- ¹²⁷ Riječ je o izvještaju *L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs* (Alijansa socijalističke demokratije i Međunarodno udruženje radnika), koji su po nalogu Haškog kongresa ovog udruženja napisali Marx i Engels u saradnji s Paulom Lafargue-om 1873. na francuskom jeziku, a koji je 1874. objavljen i na njemačkom jeziku pod naslovom *Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-Association* (Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika). (Vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 269 - 380.) 93
- ¹²⁸ Povodom kongresa francuske Radničke partije održanog u jesen 1882. u Roani (vidi napomenu 107), Jules Guesde, Paul Lafargue i drugi držali su agitacione govore na zborovima u Lionu, Roani, Monlisonu, Sen-Šamonu i drugim gradovima. Vladajućim krugovima Francuske su ovi zborovi poslužili kao povod da povedu žestoku klevetničku kampanju protiv francuske Radničke partije i da traže hapšenje njenih vođa. Istražni sudija Edouard Piquand je uputio poziv Guesde-u i Gustave-u Bazinu da 14. novembra predstanu prvostepenom sudu grada Monlisona, a Lafargue je dobio poziv za 21. novembar (vidi i napomenu 131). Guesde, Bazin i Lafargue su bili optuženi za podstrekavanje na građanski rat, na ubistva, pljačku i paljevine. Ali su oni javno odbili da se pojave na sudu. Lafargue-a, koji se od 7. oktobra nalazio u Parizu, 12. decembra je uhapsila pariska policija. Krajem aprila 1883. porotni sud grada Mulena u departmanu Alije osudio je Guesde-a, Lafargue-a i Dormoya na šestomjesečni zatvor i novčanu kaznu. Guesde i Lafargue su izdržavali kaznu od 21. maja 1883. u zatvoru Sainte-Pélagie (Sveta Pelagija) u Parizu. 95 108 113 354 357 377 381
- ¹²⁹ Eduard Bernstein je u svom pismu od 17. novembra 1882. obavijestio Engelsa o berzanskim kursovima najvažnijih nacionalizovanih željeznica u Pruskoj. Ovo Bernsteinovo pismo je odgovor na Engelseva pisma od 2/3. i od 4. novembra 1882. 96 98

- ¹³⁰ *marsejski kongres* — treći francuski radnički kongres i prvi socijalistički kongres francuske Radničke partije, koji je održan u oktobru 1878. Na njemu je odlučeno da se osnuje francuska Radnička partija, i on je odmah preduzeo mjere za njeno organizovanje. Ovu partiju, koja je dobila zvaničan naziv »Federacija partije radnika socijalista u Francuskoj« (»La Fédération de parti des travailleurs socialistes en France«), ali koja se faktično nazivala Radnička partija, sačinjavalo je šest autonomnih regiona (vidi napomenu 42). Na marsejskom kongresu je rešeno da se na godišnjim nacionalnim kongresima bira generalni komitet, koji će se starati o sprovođenju odluka kongresa. Kongres je donio nekoliko rezolucija načelnog karaktera; one su sadržale zahtjeve za potpunim društvenim preobražajem — za osvajanjem političke vlasti od strane radnika, za nacionalizacijom zemljišne svojine, sredstava za proizvodnju i najvažnijih izvora sirovina itd. Izradu partijskog programa kongres je povjerio Jules-u Guesde-u, koji zbog bolesti nije mogao na njemu učestvovati. U maju 1880. Guesde je otputovao u London da bi o izradi programa konsultovao Marxa, Engelsa i Paula Lafargue-a (vidi napomenu 43).
- S marsejskim kongresom počeo je, osam godina poslije poraza Pariske komune, nov polet francuskog radničkog pokreta na marksističkoj osnovi. 96 98 101 347
- ¹³¹ Osamnaestog novembra 1882. list »L'Égalité« je objavio pismo Paula Lafargue-a islednom sudiji grada Monlisona Edouard-u Piquand-u pod naslovom »L'affaire de Montluçon« (Monlisonska afera). To je bio odgovor na Piquand-ovo naređenje od 15. novembra po kojem je trebalo da Lafargue 21. novembra izide pred sud. U pomenutom pismu Lafargue je to odbio. (Vidi i napomenu 128.) 96
- ¹³² Marx misli na partiju posibilista — La Fédération française des travailleurs socialistes révolutionnaires (vidi napomenu 107). 98
- ¹³³ Riječ je o recenziji Sheldona Amosa na 2. izdanje brošure J. Seymoura Keaya *Spoiling the Egyptians*, koje je izašlo u Londonu 1882. Recenzija je objavljena u časopisu »The Contemporary Review« od oktobra 1882. pod naslovom »*Spoiling the Egyptians*»: Revised Version. Keay je odgovorio Amosu člankom »*Spoiling the Egyptians*«. A Rejoinder, koji je objavljen u časopisu »The Contemporary Review« od novembra 1882. 98
- ¹³⁴ Engels ovdje upoređuje Plutarhovo djelo *Marijev život* s Cezarovim *Komentarima o galskom ratu* i Tacitovom *Germanijom*. Citat koji zatim slijedi Engels je uzeo iz Plutarhovog *Marijevog života* (gl. 11 - 28) objavljenog u zborniku »Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung«, Bd. I, 1. Hälfte [Historičari koji su pisali o drevnoj prošlosti Nijemaca izdati u njemačkoj obradi, tom I, 1. polovina], Berlin 1849, str. 61. 99
- ¹³⁵ Caesar, *Commentarii de bello gallico*, lib. IV, cap. 1. 100
- ¹³⁶ O relativnoj snazi partija koje su osnovane poslije rascjepa francuske Radničke partije na kongresu u Sent-Etjenu Engels govori u pismu Bernsteinu od 28. novembra 1882. oslanjajući se na obavještenja koja mu je dao Lafargue u pismu od 24. novembra 1882.
- Pominjući *historiju Maret-Godard-a* Engels misli na spor koji je izbio između novinara anarhiste Godard-a i jedne grupe gedišta na jednom zboru u pariskom kvartu Batinjol, na kome su gedišti optužili radikalnog poslanika Henrija Maret-a izjavivši da ga je potkupila francuska Kompanija za eksploataciju gasa, što je potvrdio i anarhista Crié, član uredništva lista »La Bataille«. Godard, koji je istupio u Maret-ovu odbranu, nije bio u stanju da opovrgne protiv njega iznesene optužbe, pa je pokušao da ih obesnaži na taj način što je Criéa pozvao na dvoboj i time izazvao tuču s geditima članovima uredništva lista »Le Citoyen«. U jednom pismu koje je uputio Engelsu, a koje, koliko je

poznato, dosad nije pronađeno, Bernstein je, po svojoj prilici, pogrešno ocijenio držanje gedista u aferi s Godard-om. 101 335 349

- ¹³⁷ Engels misli na svoj rukopis *Dijalektika prirode*, naročito na odjeljak »Mjera kretanja. Rade«.

Dijalektika prirode, jedno od Engelsovih glavnih djela (vidi u 31. tomu ovog izdanja), rezultat je Engelsovog višegodišnjeg bavljenja prirodnim naukama.

Od 1873. do 1876. Engels se uglavnom bavio proučavanjem materijala, napisao najveći dio fragmenata i uvod. Od 1878. do Marxove smrti 1883. izradio je konkretan plan *Dijalektike prirode* i pored fragmenata, napisao gotovo i sve glave.

Radeći na *Dijalektici prirode* Engels je postavio sebi sljedeći zadatak: »radilo se . . . o tome da se uverim i u pojedinostima — u to uopšte uzet za mene nije bilo nikakve sumnje — da u prirodi, kroz zbrku bezbrojnih promena, vladaju oni isti dijalektički zakoni kretanja koji vladaju i u istoriji nad prividnom slučajnošću događaja« (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 11). U ovom djelu Engels je filozofski uopštio najvažnija saznanja prirodnih nauka svoga vremena i dokazao da materijalistička dijalektika ima opću važnost u svim oblastima prirodnih nauka. Međutim, mnogi naučnici i filozofi, naročito u naše vrijeme, dovode u pitanje valjanost i naučnu relevantnost Engelsovih zaključivanja, pa i cijele koncepcije *Dijalektike prirode* (vidi predgovor urednika 31. toma ovog izdanja).

Poslije Marxove smrti Engels je prekinuo rad na ovom djelu da bi pripremio II i III tom *Kapitala* za štampu. *Dijalektika prirode* ostala je nezavršena. 101 108

- ¹³⁸ Paul Lafargue, *Le Ministère enchanté*, u: »L'Égalité« od 24. novembra 1882. 103 354

- ¹³⁹ Od 6. juna do 22. avgusta i od 28. septembra do početka oktobra 1882. Marx je boravio kod svoje kćerke Jenny Longuet u Aržanteju. 103 304

- ¹⁴⁰ August Bebel je 14. novembra 1882. iz lajpciškog zatvora (vidi napomenu 438) odgovorio na Engelsovo pismo od 28. oktobra 1882. u kojem mu je, između ostalog, pisao da može da zamisli samo dva događaja koji bi doveli do revolucije i do ukidanja Zakona protiv socijalista: »Ili će nas uskoro ponovo udariti po glavi trgovinska i industrijska kriza . . ., ili će buknuti evropski rat, čija će jedna od posljedica nesumnjivo biti evropska revolucija. Neki treći događaj nisam u stanju da pronađem.« Ipak je Bebelu izgledalo neverovatno da će rat izbity u dogledno vrijeme jer su sve evropske vlade znale kakve bi on posljedice mogao imati i strahovale bi od njih. 104 105 330 360

- ¹⁴¹ Izuzetni zakon ili *Zakon protiv socijalista* (»Zakon protiv težnji socijaldemokratije koje predstavljaju opću opasnost«) izglasan je u Rajhstagu 19. oktobra 1878, a stupio je na snagu 21. oktobra iste godine. Povod za donošenje ovog zakona, koji je još poodavno smišljala država junkera i krupne buržoazije, pružila su dva atentata koja su izvršena na Wilhelma I u maju i junu 1878 (vidi napomenu 32). Iako socijaldemokratija s tim atentatima nije imala nikakve veze, Bismarck ih je iskoristio za to da uvede izuzetni zakon protiv socijaldemokratije. Pošto je Rajhstag odbio prvi nacrt ovog zakona, Bismarck ga je poslije drugog atentata raspustio i na novim izborima dobio poslušnu većinu u Rajhstagu.

Izuzetnim zakonom su bili zabranjeni sve partijske organizacije, svi sindikati koji su slijedili socijalističke ciljeve, sva radnička štampa i svi skupovi koji su imali socijalistički karakter. Tim što je po ovom zakonu u pojedinim gradovima i okruzima moglo biti zavedeno tzv. malo opasno stanje, omogućeno je politici da samovoljno protjeruje radnike socijaldemokrate i socijaldemokratske funkcionere. Ovim zakonom je trebalo lišiti vodstva svaki demokratski pokret u Njemačkoj i tako ga onesposobiti za akciju.

Socijalistička radnička partija je organizovala ilegalnu borbu protiv Izuzetnog zakona, pri čemu se morala obračunavati s desnim oportunistima i nekim

- anarhističkim grupama u svojim redovima. Marx i Engels su pomogli partiji da izgradi i vodi revolucionarnu strategiju i politiku. Zahvaljujući svojoj revolucionarnoj taktici, koja je povezivala sve moguće legalne i ilegalne oblike borbe, partija je dokazala svoju vitalnost i u borbi protiv Izuzetnog zakona razvila se u masovnu partiju marksističke orijentacije. Na izborima koji su sprovedeni u februaru 1890. dobila je 19,7% svih glasova i postala najjača partija u Njemačkoj. Dvadeset petog januara 1890. Rajhstag je pod pritiskom masa odbio Bismarckov predlog da se produži važnost Izuzetnog zakona, koja je istekla 30. septembra 1890. O Zakonu protiv socijalista Engels je napisao niz članaka: *Izuzetni zakon protiv socijalista u Njemačkoj*. — *Položaj u Rusiji*; *Bismarck i Njemačka radnička partija* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 124 - 125 i 232 - 234); *Njemački izbori 1890*; *Šta sada?*; *Oproštajno pismo čitaocima lista "Der Sozialdemokrat"* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 3 - 9 i 63 - 65). 104 108 185 203 233 243 288 289 316 330 336 368 383
- ¹⁴² Knjiga *Vom Entstehen und Untergange der Polnischen Konstitution vom 3ten May 1791* objavljena je anonimno; njeni autori su J. Potocki, H. Kollataj i F. K. Dmochowski. Na njemački ju je preveo Samuel Gottlieb Linde. 104
- ¹⁴³ Polemika o Marxovoj teoriji vrijednosti počela je u talijanskom listu «La Plebe» od 8. oktobra 1882. člankom Romea Candelarija *La critica dell'economia radicale moderna*. Candelari je u ovom listu objavio još polemičkih članaka, među kojima 15. oktobra 1882. i članak *De Leveleye e Rodbertus*, u kojem je naveo De Leveleye-ovo mišljenje o Marxovoj teoriji vrijednosti. Osim toga, list «La Plebe» je donosio Candelarijeve članke u brojevima od 22. i 29. oktobra i od 5. i 12. novembra 1882. Spis Benoit Malona Candelari je citirao u članku *Ancora sulla teoria del valore secondo Marx* u broju istog lista od 12. novembra. Dalje, 5. novembra 1882. je objavljeno pismo Carla Cañera uredništvu lista pod naslovom *Polemica*. 105
- ¹⁴⁴ Riječ je o stanu prodice Marx u Londonu. 105 109
- ¹⁴⁵ Ove redove Marx je napisao na dopisnici, na kojoj je svojeručno napisao adresu: F. Engels, Esq. 122, Regent's Park Road. London. N. W. 106
- ¹⁴⁶ George Shipton je krajem 1882. vodio jednu delegaciju engleskih tredjuniona u Francusku, u čijem je putu izvijestio list «Le Proletaire». O cilju ove sindikalne delegacije govori se na str. 338 u ovom tomu. 106 107
- ¹⁴⁷ Tacit, *Germanija*. 107
- ¹⁴⁸ Hubert Howe Bancroft, *The native races of the pacific states of North America*, Vol. 1, Leipzig 1875. 107
- ¹⁴⁹ *Thlinkets* (Tlinkiti ili Kološi) — grupa indijanskih plemena na jugoistočnoj Aljasci.
Bivšom ruskom Amerikom Engels naziva ruske posjede u Sjevernoj Americi (Aljasku), koje je po ugovoru od 30. marta 1867. ruska carska vlada prodala Sjedinjenim Američkim Državama za 7 miliona dolara (ili 11 miliona rubalja po kursu onog vremena). 107
- ¹⁵⁰ Aluzija na Marxovo intenzivno proučavanje problema prvobitne zajednice, naročito na njegov opsežan konspekt knjige Lewisa H. Morgana *Ancient society*, London 1877. Morgan je svoja istraživanja o prvobitnom društvu zasnovao na proučavanju rodovskih zajednica sjevernoameričkih Indijanaca, među kojima i Irokeza. Ovaj Marxov konspekt, koji sadrži dosta njegovih kritičkih primjedaba i njegovih sopstvenih zaključaka, objavljen je u publikaciji «Архив Маркса и Энгельса», том IX, 1941, str. 1 - 192. 107
- ¹⁵¹ Radovi Georga Ludwiga von Maurera u kojima je on izložio rezultate svojih istraživanja o agrarnoj, gradskoj i državnoj strukturi Njemačke u srednjem vijeku jesu sljedeći: *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-*

-*Verfassung und der öffentlichen Gewalt*, München 1854; *Geschichte der Markenverfassung in Deutschland*, Erlangen 1856; *Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland*, Bd. 1 - 4, Erlangen 1862 - 1863; *Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland*, Bd. 1 - 2, Erlangen 1865 - 1866; *Geschichte der Städterverfassung in Deutschland*, Bd. 1 - 4, Erlangen 1869 - 1871. 108 110 358 361 389

- ¹⁵² Eduard Bernstein je u svom pismu od 7. jula 1882. molio Engelsa da pripremi njemačko izdanje spisa *Le socialisme utopique et le socialisme scientifique* (vidi napomenu 411) s kratkim završnim izlaganjem o Bismarckovom državnom socijalizmu. Na to je Engels u septembru 1882. napisao tekst prvog njemačkog izdanja spisa *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 147 - 188) i za njega napisao predgovor (vidi isto, str. 155/156). Kao dodatak Engels je u ovo izdanje unio rezultate svojih istraživanja pod naslovom »Die Mark« (Marka; vidi isto, str. 261 - 275) da bi socijaldemokratsku partiju upoznao s historijom nastanka i razvitka zemljišne svojine.

Prvo njemačko izdanje ovog spisa izišlo je u početku 1883. u Cirihi. 108 110 112 114 115 312 316 325 332 334 343 350 358 361 369 370 389

- ¹⁵³ Ove redove Engels je napisao kao dodatak pismu koje mu je 12. decembra 1882. uputila Laura Lafargue i koje je on zatim poslao Marxu. Laura je u ovom pismu obavijestila Engelsa da je pariska policija upravo uhapsila Paula Lafargue-a. Prema narednju policijskih vlasti, Lafargue je morao biti sproveden u Monlison da bi mu se tamo izrekla presuda (vidi napomenu 128). 109

- ¹⁵⁴ Georg Ludwig von Maurer, *Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland*. 112

- ¹⁵⁵ Niklas Kindlinger, *Geschichte der Deutschen Hörigkeit insbesondere der sogenannten Leibeigenschaft*. 112

- ¹⁵⁶ August Meitzen, *Der Boden und die landwirthschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates*. 112

- ¹⁵⁷ Georg Hanssen, *Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogthümern Schleswig und Holstein*. 112

- ¹⁵⁸ *Tridesetogodišnji rat* (1618 - 1648) — općeevropski rat, koji je izbio iz zaoštavanja suprotnosti između raznih grupacija evropskih država, a koji je dobio vid borbe između protestanata i katolika. Rat je počeo ustankom u Češkoj protiv ugnjetavanja od strane Habsburgovaca i reakcije. Države koje su zatim stupile u borbu grupisale su se u dva tabora. Papa, španjolski i austrijski Habsburgovci i katolički kneževi u Njemačkoj udružili su se protiv protestantskih zemalja — Češke, Danske, Svedske, Holandije i niza njemačkih država koje su prihvatile reformaciju. Protestantske zemlje su podržavali francuski kraljevi, koji su bili protivnici Habsburgovaca. Glavno poprište ove borbe bila je Njemačka, u kojoj su zaraćene sile gledale predmet pljačke i osvajanja. Tridesetogodišnji rat je završen zaključenjem mira u Minsteru i Osnabriku (poznatog kao »Vestfalski mir«) 1648, koji je produbio političku rasparčanost Njemačke. 112 383

- ¹⁵⁹ *Sachsenspiegel* (*Saksonsko ogledalo*) je srednjovjekovni njemački zakonik, u kome su sakupljene običajne pravne norme Saksonije. 112

- ¹⁶⁰ Johann Philipp Becker je 13. decembra 1882. poslao Engelsu dopisnicu iz Ženeve u kojoj mu je napomenuo da od njega još nije dobio odgovor na svoje prethodno pismo koje mu je Engels obećao početkom avgusta 1882, kad mu je »poslao 5 funti sterlinga za okrepljenje tijela i duše« (Becker je tada bio bolestan i bez sredstava). (O Engelsovoj pošiljci Beckeru vidi u Engelsovom pismu Marxu od 16. decembra 1882, str. 356 u ovom tomu.) Becker je, dalje, saopštio En-

- gelsu da ga je u Ženevi posjetio Marx s najstarijom kćerkom, ali da od tada o njemu nema nikakvih vijesti, pa zato moli Engelsa da mu javi gdje se Marx nalazi i da mu dostavi adresu Marxove kćerke Laure Lafargue u Parizu. 112 356
- ¹⁶¹ Riječ je o članku Sergeja Podolinskog *Il socialismo e l'unita delle forze fisiche*, koji je najprije izašao 1881. u časopisu «La Plebe», Anno XIV, Nuova serie, Nr. 3/4, str. 13 - 16. i 5 - 15. Godine 1883. objavljen je u časopisu «Die Neue Zeit», Jg. (godište) 1, str. 413 - 424. i 449 - 457. pod naslovom *Menschliche Arbeit und Einheit der Kraft* (Ljudski rad i jedinica mjerenja snage). 115 117
- ¹⁶² Laura Lafargue je 21. decembra 1882. javila Engelsu da je zdravstveno stanje Jenny Longuet zabrinjavajuće. Zapaljenje od kojega je patila po svojoj prilici se pogoršalo. Obavijestila je Engelsa da će sestru poslati liječniku. (Vidi i napomenu 457.) 117 362
- ¹⁶³ *Vajtlingijanstvo*. — Weitlingov radnički komunizam, koji je po svojim ciljevima bio revolucionaran, ali koji je po svojoj ideološkoj zasnovanosti i po svojem utopijskom sadržaju još bio zarobljenik buržoaskog načina mišljenja, odigrao je istaknutu ulogu u stvaranju Saveza pravednih. Wilhelm Weitling, jedan od najuticajnijih članova Saveza u vrijeme od oko 1837. do 1844, napisao je i njegov program koji je nosio naslov *Die Menschheit wie sie ist und wie sie sein sollte* (Čovječanstvo kakvo jeste i kakvo bi trebalo da bude; 1838). Ovaj spis je u svoje doba bio najrevolucionarniji i u teorijskom pogledu najprogresivniji program komunizma, koji je otišao za korak dalje od dotadašnjeg utopijskog komunizma; ovaj program, kao i drugi Weitlingovi spisi i njegova djelatnost budili su klasnu svijest njemačkog radništva i doprinijeli njegovom organizovanju.
- Ali s razvitkom radničkog pokreta i naročito s pojavom marksizma Weitlingova shvaćanja su bila prevaziđena. Sve jasnije se pokazivao utopijski, religiozni, anarhistički i egalitaristički karakter njegovog učenja, i 1845. ga je osudilo londonsko vodstvo Saveza pravednih, a u maju 1846. osudio ga je i briselski komunistički dopisni komitet. Marx i Engels i njihovi prijatelji istupali su 1846. i 1847. protiv Weitlinga i vajtlingovaca naročito zbog toga što su oni odricali potrebu za masovnom revolucionarnom borbom, što su propovijedali spontanost i istupali protiv pripremanja proletarijata za revoluciju, pri čemu nisu vidjeli da je u Njemačkoj na dnevnom redu najprije morala biti buržoasko-demokratska revolucija. 117
- ¹⁶⁴ Augustin Thierry, *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands, de ses causes, et de ses suites jusqu'à nos jours, en Angleterre, en Écosse, en Irlande et sur le continent*. 118
- ¹⁶⁵ Paul Lafargue je u svom pismu od 6. januara 1883. obavijestio Engelsa o zdravstvenom stanju Jenny Longuet i o zauzimanju svoje žene Laure da se njeno stanje poboljša. (Vidi i napomenu 162.) 119 120
- ¹⁶⁶ August Bebel, koji je u vrijeme kad je imao prekid izdržavanja zatvora, od 2. do 9. januara 1883, boravio u Borsdorfu kod Lajpciga (vidi i napomenu 472), u svom pismu koje je poslao Engelsu 6. januara 1883. obrazlaže svoja gledišta o predstojećoj krizi njemačke privrede. 119
- ¹⁶⁷ Adolf Hepner je u svom pismu od 14. decembra 1882. ponovo molio Engelsa da mu pošalje novi predgovor za *Manifest Komunističke partije*, koji je on želio da izda u seriji Marxovih i Engelsovih spisa. (Vidi i napomenu 77.) 119 120
- ¹⁶⁸ U listu «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» od 28. marta 1847. izašao je članak o špekulisanju žitom, koji je, očigledno, napisao Ferdinand Wolff, čiji je brat bio žitarski trgovac. 120
- ¹⁶⁹ Карл Маркс - Фридрих Энгельс, *Манифест Коммунистической партии*, Женева 1882. (Vidi i napomenu 315.) 120

- ¹⁷⁰ Radi se o drugom njemačkom izdanju I toma *Kapitala*, koje je izišlo 1872. u Hamburgu u izdavačkoj kući Otto Meißner. 120 365
- ¹⁷¹ Polemika Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika s buržoaskim radikalom Charlesom Bradlaugh-om počela je u vezi s klevetničkom kampanjom koju je Bradlaugh vodio protiv Marxa i Međunarodnog udruženja radnika u svom predavanju od 11. decembra 1871. u Londonu, u jednom pismu koje je objavio u listu «The Eastern Post» od 16. decembra i u pismima objavljenim u januaru 1872. u nedjeljnom listu «The National Reformer», koji je on sam izdavao. Na sjednici Generalnog vijeća od 19. decembra 1871. Marx je naglasio da su Bradlaugh-ove klevete tijesno povezane s pojačanom hajkom koju su na Internacionalu digli vladajući krugovi i buržoaska štampa naročito poslije izlaska iz štampe spisa *Gradanski rat u Francuskoj* u junu 1871 (vidi u 28. tomu ovog izdanja, str. 253 - 293). Marx je razobličio Bradlaugh-a u nizu pisama koja je slao uredniku lista «The Eastern Post» (vidi u 28. tomu ovog izdanja, str. 390, 396 i 397). 125
- ¹⁷² Prvog i drugog septembra 1870. odigrala se kod Sedana odlučujuća bitka francusko-pruskog rata, koja se završila razbijanjem francuskih regularnih trupa. (Vidi u 28. tomu ovog izdanja, str. 61 - 71.)
Katastrofa koju je Francuska doživjela kod Sedana ubrzala je slom Drugog carstva i dovela do proglašenja republike u Francuskoj 4. septembra 1870. 126
- ¹⁷³ U januaru 1874. Gladstone je raspustio parlament i raspisao nove kratkoročne izbore, jer je računao da će na taj način dobiti stabilnu liberalnu većinu u Donjem domu. Međutim, ovi izbori su dali izrazitu većinu konzervativnoj stranci. Sedamnaestog februara 1874. Gladstone je dao ostavku svog kabineta, a 21. februara je obrazovana konzervativna vlada na čelu s Disraelijem. (Vidi Engelsonu ocjenu engleskih izbora od 1874. u 29. tomu ovog izdanja, str. 399 - 403.)
Charles Bradlaugh, koji je pripadao opoziciji i koji je istupao u štampi pod pseudonimom «Iconoclast» (Ikonoborac), nadao se da će na izborima od 1874. biti izabran u Donji dom.
Od 1547. Donji dom je održavao svoje sjednice u kapeli svetog Stefana u Vestminsterskom dvorcu. 126
- ¹⁷⁴ Mogućno je da je ovo pismo Marx uputio londonskom knjižaru George-u RIVERSU. 128
- ¹⁷⁵ Ovdje se, očigledno, misli na knjigu Alexandera Redgrave-a *The Factory & Workshop Act, 1878, with introduction, copious notes, and an elaborate index*. Second edition. London 1879. 128
- ¹⁷⁶ Karl Kautsky je u svom pismu od 4. decembra 1880. molio Engelsa da napiše kritiku njegove knjige *Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*, koju mu je bio poslao po Eduardu Bernsteinu u decembru 1880.
Kautsky je obavijestio Engelsa da namjerava da dodje u London i da tamo ostane nekoliko mjeseci da bi se lično upoznao s njim i Marxom. U martu 1881. otputovao je u London, gdje se više puta susretao s Engelsonom. 129
- ¹⁷⁷ Engels se poziva na prvo posebno izdanje spisa *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, koje je izišlo 1878. u Lajpcigu. (Vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 160 - 161.) 129
- ¹⁷⁸ *katedarski socijalisti* — predstavnici jednog buržoaskog socijalreformističkog pravca u političkoj ekonomiji, koji se pojavio u posljednjoj trećini 19. vijeka u prvom redu na njemačkim univerzitetima kao opozicija učenju mančesterske škole (vidi napomenu 258). Katedarski socijalisti su tražili da buržoaska država kao, po njihovom mišljenju, natklasna organizacija, ublaži socijalne suprotnosti sprovedenjem reformi i da tako spriječi širenje revolucionarnog radničkog pokreta i radnike odvrti od političke klasne borbe. U najpoznatije predstavnike katedarskog socijalizma, koji su objavili mnogobrojne radove o socijalnom pita-

- nju, spadaju: Lujo Brentano, Gustav Schmoller, Adolph Wagner i Albert Eberhard Friedrich Schäffle. Godine 1873. katedarski socijalisti su osnovali Udruženje za socijalnu politiku. 129 361
- 179 Do 1882. Albert Eberhard Friedrich Schäffle je, pored ostalih, objavio i sljedeće spise: *Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft*, 3. Aufl. in 2 Bänden [Društveni sistem ljudskog privredivanja, 3. izd. u 2 toma], Tübingen 1873; *Kapitalismus und Socialismus*, 2. Aufl. [Kapitalizam i socijalizam, 2. izd.], Tübingen 1878; *Bau und Leben des socialen Körpers*, 4 Bände [Sastav i život socijalnog tijela, 4 toma], Tübingen 1875 - 1878; *Enzyklopädie der Staatslehre* [Enciklopedija nauke o državi], Tübingen 1878; *Grundsätze der Steuerpolitik* [Načela poreske politike], Tübingen 1880; *Der korporative Hilfskassenzwang* [Prinudna zadružna kasa za uzajamnu pomoć], Tübingen 1882. Široko je bio rasprostranjen njegov rad *Die Quintessenz des Socialismus* [Kvintesencija socijalizma], Gotha 1875. Ova knjiga je do 1891. doživjela 13 izdanja. 129 144
- 180 Karl Kautsky je u svojoj knjizi *Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft* na str. 169. ukazao na jedan proračun Leonharda Eulera po kojemu, uzeto u čisto teorijskom smislu, može doći do udvostručenja broja stanovnika za malo više od 12 godina. Visina kamate na kamatu koju Engels prikazuje brojnim izrazom pretpostavlja da vrijednost jednog krajera iznosi $\frac{1}{60}$ guldena. 129
- 181 Ovaj citat Engels je uzeo iz svog spisa *Nactr za kritiku političke ekonomije* (vidi u 4. tomu ovog izdanja, str. 24 - 44). 130
- 182 Dvadeset šestog septembra 1848. pruske vlasti su zavele opsadno stanje u Kelnu. List «Neue Rheinische Zeitung» morao je prestati da izlazi do 12. oktobra 1848. 131
- 183 Pomenuta pjesma Geoga Weerth-a objavljena je 11. avgusta 1881. u listu «Der Sozialdemokrat» pod naslovom koji joj je dao Engels. 131
- 184 «Ne kradi» je prvi od dvaju članaka pod naslovom *Die zehn Gebote* (Deset zapovijesti), koji je objavljen u listu «Der Sozialdemokrat» od 30. januara 1881. Drugi članak je izišao 13. februara u istom listu, a odnosio se na devetu i desetu zapovijest. Kao što se vidi iz uvodnih napomena uz prvi članak, trebalo je da jedna serija članaka «bliže protumači deset božjih zapovijesti primjerima iz života» i da tako razobličí moral kapitalističkog poretka. (Vidi i napomenu 215.) 131
- 185 Misli se na članak Eduarda Bernsteina *Ein Gedenktag*, koji je izišao u listu «Der Sozialdemokrat» od 23. januara 1881. pod pseudonimom Leo, a koji je bio posvećen osamdesetosmogodišnjici pogubljenja Louis-a XVI. 131
- 186 Na koverti ovog pisma Eleanor Marx je svojeručno na francuskom jeziku napisala adresu: N. Danijelsson, iskvajer, Društvo za uzajamni kredit, kod Kazanskog mosta, kuća Ljesnikovljevih, *Sankt Petersburg*, Rusija. 132
- 187 Od avgusta do septembra 1880. Marx je sa svojom suprugom, svojim kćerkama i zetovima boravio u Remsgeju na odmoru. 132
- 188 Misli se na zvanične dokumente koje publikuju vlade raznih zemalja. Marx ih po analogiji s publikacijama engleskog parlamenta naziva Plavim knjigama (Blue Books). Plave knjige, nazvane tako po svojim plavim koricama, u Engleskoj se izdaju od 17. stoljeća i predstavljaju najvažnije zvanične izvore za ekonomsku i diplomatsku historiju zemlje. 132
- 189 U svom govoru koji je održao u Marseju (29. oktobra 1880) Georges Clemenceau je izložio program pojedinih demokratskih i socijalnih reformi, kao što su, na primjer, zamjena posrednih poreza progresivnim oporezivanjem prihoda i nasljedstva, ukidanje radnih knjiga, učešće radnika u regulisanju unutrašnjih

poslova u fabrikama, predavanje radničkih kasa na upravljanje radnicima, zabrana rada djece do određenog uzrasta, skraćenje radnog dana itd. Neke tačke ovog programa Clemenceau je preuzeo iz minimalnog programa francuske Radničke partije (vidi napomenu 43).

Ovaj govor Georges-a Clemenceau-a je odražavao težnju buržoaskih radikala da pojačaju svoj politički uticaj na radnike. 132

¹⁹⁰ Marx ima u vidu rukopis članka Paula Lafargue-a *Движение поземельной собственности во Франции*, koji je objavljen u ruskom prevodu u časopisu «Устой» u brojevima za mart/april i jun 1882. 132

¹⁹¹ Riječ je o članku N. F. Danijeljsona *Очерки нашей пореформенной общественной хозяйствва*, koji je izišao pod pseudonomimom Николай u časopisu «Слово» od oktobra 1880. 132

¹⁹² Uredništvo časopisa «Слово» je u jednoj napomeni uz članak N. F. Danijeljsona izjavilo: «Pošto se mi ne slažemo s nekim zaključcima cijenjenog autora, u jednoj od sljedećih svezaka našeg časopisa vrtićemo se na predmet ovoga članka. Međutim, u narednim brojevima časopisa Danijeljsonov članak nije nijedanput pomenut. 133

¹⁹³ Knjiga E. Raya Lankestera *Degeneration. A chapter in darwinism*, London 1880, objavljena je u ruskom prevodu 1883. u Petrogradu pod naslovom *Вырождение. Глава из теории развития (дарвинизма)*. 135

¹⁹⁴ Ю. Янсон, *Сравнительная статистика России и западно-европейских государств*. Т. 1 - 2. С. - Петербург 1878 - 1880. 135

¹⁹⁵ Pod naslovom *Karl Marx. Kapitala en Arbeid* Ferdinand Domela Nieuwenhuis je 1881. objavio kratko popularno izdanje sopstvenog izlaganja sadržine I toma Marxovog *Kapitala* na holandskom jeziku. Drugo izdanje ovog rada izišlo je 1889. 136

¹⁹⁶ Rad Ferdinanda Domele Nieuwenhuisa nosio je sljedeću posvetu: «Karl Marxu, smjelom misliocu, plemenitom borcu za prava proletarijata, ovo djelo u znak dubokog poštovanja posvećuje pisac.» 136

¹⁹⁷ «*Mannen van beteekenis in onze dagen*» («Istaknuti ljudi naših dana») — serija knjiga koja je objavljena od 1870. do 1882. u Harlemu. Deseti tom ove serije, koji je pripremio N. C. Balsem, sadrži Marxovu biografiju od Arnolda Ker-dijka. 136

¹⁹⁸ U berlinskom časopisu «Concordia» izišao je 7. marta 1872. anonimni članak pod naslovom *Wie Karl Marx citirt* (Kako Karl Marx citira), koji je, kako se kasnije ispostavilo, napisao buržoaski politički ekonomista Lujo Brentano. Ovaj «sveti Đorde njemačkog saveza fabrikantata», kako je Engels nazvao Brentana, pokušao je da diskredituje Marxa kao naučnika, optuživši ga za naučnu nepouzdanost i falsifikovanje korišćenih materijala. Marx je anonimnom autoru odgovorio u listu «Der Volksstaat» od 1. juna 1872 (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 73 - 76). Na to je časopis «Concordia» objavio drugi anonimni Brentanov članak, na koji je takođe slijedio Marxov odgovor u pomenutom listu od 7. avgusta 1872 (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 91 - 97).

Poslije Marxove smrti klevetničku kampanju koju je poveo Brentano nastavio je engleski buržoaski ekonomista Sedley Taylor. Engels je potpuno razobličio Taylorov napad na Marxa u predgovoru za 4. njemačko izdanje I toma *Kapitala* iz 1890, koji je napisao u junu iste godine, i u svojoj brošuri *In Sachen Brentano contra Marx* (Brentano contra Marx; vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 77 - 157).

Među dokumente koje je dodao ovoj brošuri Engels je unio Brentanove članke i oba pomenuta Marxova pisma upućena uredništvu lista «Der Volksstaat». 136

- ¹⁹⁹ U svom pismu od 6. januara 1881. Ferdinand Domela Nieuwenhuis je molio Marxa da mu odgovori na pitanje koje bi zakonodavne mjere u političkoj i ekonomskoj oblasti socijalisti trebalo najprije da preduzmu u cilju obezbjeđenja pobjede socijalizma u slučaju da osvoje vlast. Nieuwenhuis je obavijestio Marxa da će holandski socijaldemokrati ovo pitanje staviti na diskusiju na predstojećem svjetskom socijalističkom kongresu u Cirihi. Kongres je, međutim, našao da je diskusija o ovom pitanju nesvrshodna.
- Svjetski socijalistički kongres, koji je sazvan na inicijativu belgijskih socijalista, održan je od 2. do 4. oktobra 1881. u Huru (u Švajcarskoj), pošto ciriško Kantonalno vijeće nije dopustilo da se on održi u Cirihi. Na kongresu je bilo predstavljeno 12 zemalja. Na dnevnom redu kongresa bilo je pitanje ujedinjenja socijalističkih snaga u međunarodnim razmjerama. Kongres je zaključio da za to još nije sazrelo vrijeme, jer još nije bio završen period stvaranja socijalističkih partija u nacionalnim okvirima. Na kongresu je odlučeno da se sljedeći međunarodni kongres održi u Parizu. 137
- ²⁰⁰ Francuski sitnoburžoaski publicista i historičar Albert Regnard obratio se u vezi sa svojim radovima iz istorije Irske Marxovoj kćeri Jenny Longuet, koja je postala poznata po svojim člancima o irskom pitanju objavljenim u listu *«La Marseillaise»*. (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 477 - 497.) 139
- ²⁰¹ *škotski kovenanteri* — pristalice Nacionalnog kovenanta, saveza koji je bio proglašen 1581, a obnovljen 1638, poslije uspješnog ustanka od 1637. protiv apsolutističke vladavine Charlesa I. Pod lozinkom odbrane prezbiterijanske (kalvinističke) vjeroispovijesti, članovi ovog saveza su se borili za nacionalnu nezavisnost Škotske i protiv pokušaja da se u njoj uvede apsolutistički režim. Rat škotskih kovenantera protiv Charlesa I bio je povod za izbijanje buržoaske revolucije u Engleskoj. 139
- ²⁰² John Patrick Prendergast, *The Cromwellian settlement of Ireland*, London 1865, str. 7. 139
- ²⁰³ *Vandeja* — francuska pokrajina, koja je u vrijeme francuske revolucije bila ekonomski i politički zaostala i nazadna, pa je kao takva predstavljala bastion kontrarevolucionarnih rojalističkih pobuna, koje su se prenosile i u Bretanju i Normandiju. 139
- ²⁰⁴ *avanturisti* (Merchant Adventurers) — prvobitno članovi trgovačke kompanije Hanze (finansijski magnati i krupni trgovci, koji su iz kolonija izvlačili velike dobiti). Specijalno u trgovačkom jeziku ovaj naziv se upotrebljava za špekulante i prekomorske preduzetnike, krupne uvoznike. 140
- ²⁰⁵ *Dugi parlament* — naziv za engleski parlament koji se u periodu buržoaske revolucije nije mijenjao novim izborima 13 godina (od 1640. do 1653). 140
- ²⁰⁶ *krivični zakoni* (Penal Laws ili Penal Code) — serija zakona koje su engleski kolonizatori od kraja 17. stoljeća, i naročito u prvoj polovini 18. stoljeća izdavali za Irsku pod izgovorom da se time bore protiv zavjera katolika i neprijatelja anglikanske vjeroispovijesti. Ovi zakoni su faktički lišili Irce, koji su u većini bili katolici, svih političkih i građanskih prava. Oni su irskim katolicima ograničili pravo nasljedstva i pravo sticanja i otuđivanja svojine i kažnjavali ih i za sitne prekršaje široko praktikovanom konfiskacijom imovine. Ovi zakoni su bili sredstvo za oduzimanje svojine onim Ircima koji su još posjedovali zemlju. Krivični zakoni su predviđali teške uslove zakupa za katoličke seljake i doprinijeli njihovom porobljavanju od strane engleskih zemljoposjednika i posrednih zakupaca. Ovi zakoni su smjerali i na iskorjenjivanje nacionalnih tradicija Irske: zabranjivali su irske škole, propisivali oštre kazne za učitelje, za irske katoličke svećenike itd. Tek je krajem 18. stoljeća, s poletom nacionalnooslobodilačkog pokreta u Irskoj, ukinut veliki broj ovih zakona. 140

- ²⁰⁷ Katolički koledž koji je 1795. bio osnovan u irskom gradu Mejnutu, dobijao je do ukidanja državne crkve u Irskoj (1869) državnu subvenciju od oko 30 000 funti sterlinga godišnje. Osnivanjem koledža Pittova vlada je htjela da privuče na svoju stranu katoličko svećenstvo i najviši sloj irske buržoazije. To je bilo jedno od sredstava kojima se vlada služila da izazove rascjep u nacionalnooslobodilačkom pokretu u Irskoj. 140
- ²⁰⁸ *Englesko-irska unija* je bila nametnuta Irskoj od strane engleske vlade poslije poraza irskog ustanka od 1798. Unija, čije su odredbe stupile na snagu 1. januara 1801, ukinula je i posljednje ostatke autonomije Irske; irski parlament je raspušten i irskim poslanicima dodijeljen izvjestan broj mjesta u engleskom Donjem domu. Zahtjev za ukidanjem unije (Repeal of Union) bio je jedna od najpopularnijih parola u Irskoj od dvadesetih godina 19. stoljeća. 140 292
- ²⁰⁹ Riječ je o školskom sistemu koji je 1831. uveo u Irskoj ondašnji ministar za Irsku Stanley (lord Derby). U Irskoj su osnovane jedinstvene škole za katolike i protestante s odvojenom vjerskom nastavom. 141
- ²¹⁰ Rukopis ovog pisma nije u cjelini sačuvan. 141 367 377
- ²¹¹ Vera Zasulič je u svom pismu od 16. februara 1881. molila Marxa u ime svojih drugova koji su kasnije ušli u grupu Oslobođenje rada da iznese svoje mišljenje o perspektivama historijskog razvitka Rusije, a naročito o sudbini ruske seoske opštine.
- Vera Zasulič je pisala da *Kapital* uziva u Rusiji veliku popularnost i da u diskusijama koje vode revolucionari o agrarnom pitanju u Rusiji i o seoskoj opštini igra određenu ulogu. U svom pismu ona dalje kaže: «Vi znate bolje od ikoga koliko je ovo pitanje u Rusiji akutno . . . naročito za našu socijalističku partiju . . . U posljednje vrijeme često se govori da je seoska opština arhaičan oblik, koji je historija . . . osudila na propast. Svi koji tako govore nazivaju se Vašim učenicima u najstvarnijem smislu riječi, naime, marksistima. Vi, građanine, razumijete, dakle, da nas mnogo interesira Vaše mišljenje o ovom pitanju i da biste nam učinili veliku uslugu ako biste nam izložili svoje poglede o mogućoj sudbini naše opštine i o teoriji po kojoj sve zemlje svijeta moraju proći kroz sve faze kapitalističke proizvodnje po historijskoj nužnosti.»
- Prilikom pripremanja odgovora na ovo pismo Vere Zasulič Marx je sastavio četiri skice, koje u cjelini predstavljaju studiozno uopšten kratak prikaz ruske seljačke opštine i zadrudnog oblika poljoprivredne proizvodnje. Marxove skice pisama Veri Zasulič (s izuzetkom posljednje, četvrte, koja se gotovo u potpunosti podudara s pismom) i samo pismo vidi u 30. tomu ovog izdanja. 142
- ²¹² *Petrogradski komitet* — Izvršni komitet organizacije Народная воля (Narodna sloboda), tajne organizacije narodnjaka-terorista, koja je osnovana u avgustu 1879. poslije rascjepa organizacije narodnjaka revolucionara Земля и воля (Zemlja i sloboda). Народная воля je vodila borbu protiv carskog samodržavlja hoteci da sruši carizam i da osvoji političku vlast pomoću individualnog terora. Ova taktika je politički pasivizirala mase i nanijela štetu revolucionarnom pokretu. 142 152
- ²¹³ Tekst koji se ovdje citira prema francuskom izdanju I toma *Kapitala* iz 1875. odstupa od odgovarajućeg teksta u srpskohrvatskom izdanju, koje se zasniva na 4. njemačkom izdanju iz 1890 (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 631, 632 i 633, 671/672). 142
- ²¹⁴ Engels ima u vidu Udruženje za obrazovanje radnika, koje su 1840. u Londonu osnovali članovi Saveza pravednih. Na čelu ovog udruženja bili su Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer i neki drugi vodi Saveza pravednih. Ovo javno udruženje se od njemačke organizacije postepeno razvijalo u međunarodno udruženje. U toku sljedećih decenija Udruženje je više puta mijenjalo svoj na-

živ, pa se, pored ostalog, ponekad nazivalo i Londonsko njemačko radničko udruženje, ponekad Društvo za obrazovanje radnika, Komunističko udruženje za obrazovanje radnika itd.

Poslije stvaranja Saveza komunista rukovodeću ulogu u ovom udruženju imale su opštine Saveza. Marx i Engels su stupili u Udruženje krajem novembra 1847. U njemu su sa svojim saborcima bili veoma aktivni 1849/1850, ali su zajedno s njima istupili iz njega u septembru 1850. zato što je rukovođenje Udruženjem prešlo u ruke sitnoburžoaske frakcije Willicha-Schappera, koja je, ne vodeći računa o objektivnim historijskim uvjetima, jednostavno proglašavala golu ljudsku volju za »zamajac revolucije« i koja je istupala protiv Centralne uprave Saveza komunista.

Od kraja pedesetih godina Marx i Engels su ponovo aktivno učestvovali u radu Udruženja, koje je u januaru 1865. među prvim organizacijama pristupilo Međunarodnom udruženju radnika. Više njegovih članova, među kojima i Friedrich Leßner, Georg Lochner i Carl Pfänder izabrani su za članove Generalnog vijeća, u kom su podržavali Marxovu i Engelsovu liniju, kao što su je podržavali i u Udruženju.

Neposredno poslije donošenja Zakona protiv socijalista (vidi napomenu 141), u Udruženju, koje se u to vrijeme nazivalo Komunističko udruženje za obrazovanje radnika, formirala se jedna anarhistička grupa, koja je povremeno u njemu igrala dominantnu ulogu. Uz podršku Udruženja i najprije po njegovom nalogu, Johann Most, jedan od njemačkih emigranata u Londonu, ranije socijalistički radnički vođa, od početka 1879. izdavao je list »Die Freiheit«. Ovaj list je napadao taktiku kojom se socijaldemokratsko partijsko vodstvo u Njemačkoj služilo u borbi protiv Zakona o socijalistima, osuđivao je povećavanje legalnih s ilegalnim sredstvima borbe, tražio odricanje od svake parlamentarne djelatnosti i zauzimao se za individualni teror. U martu 1880. znatan dio članstva Udruženja se odvojio od anarhističkih elemenata i konstituisao se pod dotadašnjim nazivom Udruženja. Ove snage su postavile za cilj da djeluju na osnovi principa i taktike njemačke socijaldemokratije. Naziv Komunističko udruženje za obrazovanje radnika zadržala je i anarhistička grupa. 143 271 317 335

²¹⁵ Engels je poslao Eduardu Bernsteinu materijal za obradu šeste božje zapovijesti (»Du sollst nicht ehebrechen« [»Ne čini preljube«]) u seriji članaka pod naslovom *Die zehn Gebote* (Deset božjih zapovijesti). (Vidi napomenu 184.) U svom pismu od 6. februara 1881. Bernstein je iznio Engelsu svoje mišljenje o obradi ove problematike i molio ga da mu dostavlja materijal. 144

²¹⁶ Engels misli na članak Karla Kautskog *Der Staatssozialismus und die Sozialdemokratie*, koji je objavljen pod pseudonomimom Symmachos u listu »Der Sozialdemokrat« od 6. marta 1881. 144

²¹⁷ Poslije uvođenja Zakona protiv socijalista (vidi napomenu 141), u partiji su se osjetila kolebanja i njoj tuđa skretanja, kao što često biva u trenucima preokreta u razviku partije. Iako su se tome protivili August Bebel, Wilhelm Bracke i Wilhelm Liebknecht, koji se, i pored toga što u početku nisu bili ničisto s tim koja sredstva borbe treba primijeniti, nijednog trenutka u osnovi nisu pokolebali u svom revolucionarnom stavu, partijsko vodstvo se raspustilo još prije stupanja na snagu Zakona protiv socijalista. Odluka o raspuštanju rukovodećeg tijela partije donijeta je pod pritiskom onih snaga koje su precjenjivale moć prusko-njemačke militarističke države i koje su bile spremne da kapituliraju pred vladinim terorom i da napuste revolucionarne principe partije. Nepostojanje odlučnog vodstva i jasne političke linije u prvim mjesecima poslije 21. oktobra 1878. otežalo je borbu protiv Izuzetnog zakona i u narednom periodu pogodovalo još masovnijoj pojavi oportunističkih grupa, koji su se grupisali poglavito oko socijaldemokratskih poslanika Rajhstaga Wilhelma Blosa i Maxa Kaysera.

Kao reakcija na kapitulantsko držanje većeg broja socijaldemokratskih poslanika Rajhstaga i na brutalni policijski teror, pojavile su se radikalne lijeve,

sektaške tendencije. Najzad se formirala jedna anarhistička grupa, koja je list »Die Freiheit« koji je u Londonu uređivao Johann Most pretvorila u svoje glasilo. Ova grupa, kojoj se priključio i socijaldemokratski poslanik Rajstaga i bivši lasalovac Wilhelm Hasselmann, propovijedala je individualni teror, odricanje od svake parlamentarne djelatnosti i zanosila se revolucionarnim frazama.

I politika desnih oportunističkih snaga i zahtjevi anarhističke grupe značili su likvidaciju partije, odustajanje od organizovane revolucionarne klasne borbe, a time i razoružanje proletarijata i pružanje podrške Bismarcku. 145 228 383

- 218 U skladu sa zaključkom kongresa održanog u Videnu (vidi napomenu 448) da se uvede redovno sakupljanje novca za potrebe Socijalističke partije, Friedrich Wilhelm Fritzsche i Louis Viereck preduzeli su u februaru i martu 1881. putovanje po Sjedinjenim Američkim Državama u cilju agitacije za sakupljanje novca. Mada su mitinzi koje su oni organizovali u Sjedinjenim Američkim Državama imali veliki uspjeh i donijeli 13 000 maraka za njemačku partiju, Engels je izrazio mišljenje da su Fritzsche i Viereck na svom putovanju »stanovište partije spustili na vulgarnodemokratski, poštenjačko-filistarski« nivo, što se ne može kompenzirati »nikakvom sumom američkog novca« (vidi Engelsovo pismo Bebelu od 18. januara 1884. u 43. tomu ovog izdanja, str. 79 - 81). 145 170 382
- 219 Irska opozicija u Donjem domu je svojom taktikom opstrukcije onemogućavala da se ranije prihvati predlog za uvođenje izuzetnih zakona (coercitive measures) u Irskoj (vidi napomenu 29). Zato je Gladstone 2. februara 1881. predložio da se izmijeni poslovnik parlamenta. Po novom poslovniku, »spiker« (predsjedavajući Donjeg doma) dobio je pravo da u »hitnim slučajevima« prekine govornika i da ga udalji iz dvorane ili da zaključi debatu po svom nahođenju. 146
- 220 *Landbill (Landact)* — Zakon o zemlji za Irsku od 1881. (Vidi i napomenu 26.) 146 154 156
- 221 S ovih nekoliko redaka Engels je odgovorio na pismo Johanna Philippa Beckera od 24. marta 1881, u kojem je Becker obavijestio Englsa o svom teškom materijalnom stanju i zahvalio mu na pomoći koju mu je pružio u oktobru 1880. 147
- 222 O mitingu održanom u Bostonu 6. marta 1881. list »Der Sozialdemokrat« od 27. marta i 17. aprila 1881. objavio je izvještaj pod natpisom *Fritzsche und Viereck in Amerika* (Friče i Firek u Americi). (Vidi i napomenu 218.) 148
- 223 Njemački demokrati u emigraciji, među kojima i članovi njemačkih gimnastičkih udruženja, aktivno su učestvovali u građanskom ratu u Sjedinjenim Američkim Državama od 1861. do 1865. na strani Sjevernoameričke Unije. Tako se, na primjer, 1861. kod Sent Luisa veliki broj njemačkih emigranata koji su živjeli u tom kraju priključio vojsci sjevernih država i razbio trupe guvernera Jacksona, koji je htio da preda Sent Luis robovlasnicima juga.
- Njemačka gimnastička udruženja* su postojala u mnogim gradovima Sjedinjenih Američkih Država. Ona su predstavljala jedan od oblika organizovanja njemačkih emigranata demokrata, ali i radnika, poslije poraza revolucije od 1848/1849. u Njemačkoj. Petog oktobra 1850. na kongresu u Filadelfiji ova udruženja su se ujedinila u Socijalistički gimnastički savez. On je u početku održavao veze s njemačkim radničkim pokretom u Sjedinjenim Američkim Državama. 148
- 224 Car Aleksandar II je ubijen 1 (13) marta 1881. po presudi Izvršnog komiteta organizacije Народная воля (vidi napomenu 21). 138
- 225 Povodom atentata koji je izvršen na Aleksandra II, u listu »Die Freiheit« od 19. marta 1881. objavljen je članak Johanna Mosta pod naslovom *Endlich!*, u kome on piše: »Ono što se svakako može zažaliti jesu rijetki slučajevi takozvanih ubistava tirana. Kad bi samo svakog mjeseca bio smaknut makar po jedan krunisani nitkov, za kratko vrijeme bi svakoga od njih prošla volja da i dalje igra ulogu monarha.« Tridesetog marta 1881. Most je uhapšen u Lon-

- donu, 2. maja predat sudu, a u junu osuđen na 16 mjeseci zatvora s prinudnim radom zbog toga što je u štampi branio ovo političko ubistvo. 149 150 151
- ²²⁶ Johann Philipp Becker je 30. marta 1881. odgovorio na Engelsovo pismo od 28. marta i saopštio mu svoju adresu. (Vidi i napomenu 221.) 150
- ²²⁷ Tridesetog i trideset prvog marta 1881. u njemačkom Rajhstagu su razmatrani izvještaj frankfurtskog senata i izvještaj pruske vlada o uvođenju malog op-sadnog stanja u oktobru 1880. u Hamburgu-Altoni i u Berlinu. (Vidi i napo-
menu 141.) 150 202
- ²²⁸ Francuski novinar, pisac i političar Henri Rochefort, koji je poslije poraza
Pariske komune bio prognan iz Francuske, zadržao se 1874. u Ženevi, gdje
je uspostavio vezu s ruskim političkim emigrantima. Izvršni komitet organizacije
Народная воля (vidi napomenu 212) poslao je Rochefort-u pismo s molbom
da njegovom predstavniku L. N. Hartmannu pomogne da organizuje propagandu
protiv carske vlade. Ipak je u listu »Die Freiheit« od 26. marta 1881. objavljena
vijest da su ruski emigranti u Ženevi na jednom otvorenom skupu izjavili da
odbijaju svako povezivanje s Rochefort-om i da mu nikad nisu davali informacije.
152
- ²²⁹ Od 26. do 29. marta (7 - 10. aprila) 1881. vođen je sudski proces protiv članova
organizacije Народная воля (vidi napomenu 212) koji su učestvovali u aten-
tatu izvršenom na Aleksandra II 1 (13) marta 1881. Svi učesnici u atentatu
(A. I. Željabov, S. L. Perovska, N. I. Risakov, T. M. Mihajlov, N. I. Kibaljič
i G. M. Geljfmanova) bili su 29. marta 1881. osuđeni na smrt vješanjem i 3
(15) aprila obješeni. Smrtna presuda izrečena G. M. Geljfmanovoj odložena
je zbog njene bremenitosti i kasnije je zamijenjena doživotnim zatvorom. Umrla
je 2. februara 1882. 152 166
- ²³⁰ Ostrvo Hios je stradalo od zemljotresa koji se ponavljao od 3. do 11. aprila
1881. 153
- ²³¹ Arms Act (Peace Preservation Ireland Act) — po ovom zakonu svako ko je
nosio oružje bez dozvole bio je smatran za narušioца javnog reda i sudski ka-
žnjavan. Ovaj zakon je engleski parlament donio za Irsku 18. marta 1881, a
6. aprila iste godine izdat je ukaz kojim se naređivalo svim licima koja nisu imala
specijalnu dozvolu za nošenje oružja da ga predadu najbližoj policijskoj stanici
do 15. aprila. 153
- ²³² Liga za zemlju (Land League) — masovna organizacija koju je 1879. osnovao
revolucionarni demokrat Michael Davitt za odbranu ekonomskih interesa irskih
seljaka. U svojim agrarnim zahtjevima Liga je odražavala protest irskih narodnih
masa protiv vladavine zemljoposjednika i razvila se u širok pokret otpora protiv
sistema veleposjedništva i protiv nacionalnog ugnjetavanja od strane engleske
vlade. Liga za zemlju je objedinjavala široke slojeve irskog seljaštva i siroma-
šnog gradskog stanovništva i uživala podršku i naprednih dijelova irske bur-
žoazije. Charles Stewart Parnell i još neki vodi Lige težili su da je svedu na
pokret za izvojevanje ograničene samouprave Irske u okviru Britanske Imperije
(Home Rule-pokret), ne istupajući za likvidaciju engleskog zemljoposjedništva
u Irskoj, na čemu su nastojali revolucionarni demokrati u Ligi. Engleska vlada
je zabranila Ligu za zemlju 1881, ali je ona stvarno djelovala do kraja osam-
desetih godina. 154 292
- ²³³ Engels ima u vidu »Stenographische Berichte über die Verhandlungen des
Reichstags« koji su sadržali govore Ignaza Auera i Augusta Bebela o »malom
opadnom stanju« u Berlinu i Hamburgu održane 30. i 31. marta 1881. i Bebelov
govor o zakonskom nacrtu o osiguranju radnika od nesrećnih slučajeva od 4.
aprila 1881. Bebelove govore objavio je list »Der Sozialdemokrat« u brojevima
od 17. aprila do 29. maja 1881, a izvod iz Auerovog govora u broju od 10.
aprila 1881. (Vidi i napomene 227. i 237.) 155 157

- ²³⁴ Sredinom novembra Wilhelm Liebknecht je počeo da izdržava šestomjesečni zatvor u Lajpcigu. 155
- ²³⁵ Engels, očevitno, misli na «Offences against the Person Act» (Zakon o prestupima protiv ličnosti), koji je usvojio engleski parlament 1861.
O presudi Johannu Mostu vidi u napomeni 225. 156
- ²³⁶ U svojim pismima od 11. februara i 28. marta 1881. August Bebel je molio Engelsa da ga obavijesti o jednom njegovom poznaniku. 157
- ²³⁷ Zakon o osiguranju radnika od nesrećnih slučajeva predstavljao je dio Bismarckovog tzv. socijalnog zakonodavstva, koji je kao dopuna Zakona protiv socijalista (vidi napomenu 141) smjerao na suzbijanje njemačkog revolucionarnog pokreta. Osmog marta 1881. Bismarck je podnio Rajhstagu prvi «Nacrt zakona o osiguranju radnika od nesrećnih slučajeva». U ovom nacrtu Bismarck je predvidio osiguranje od nesrećnih slučajeva na radu za sve radnike u fabrikama, na brodogradilištima, u rudnicima i djelomično za građevinske radnike koji su godišnje zarađivali ispod 2000 maraka. Doprinosi za osiguranje plaćali bi osiguranci i preduzetnici. Kao nosilac osiguranja trebalo je da bude jedan državni osiguravajući zavod. Ovaj nacrt je Rajhstag potpuno preinačio, a Bundestag najzad odbacio prije svega zbog predviđenog stvaranja državnog osiguravajućeg zavoda. Drugi nacrt od maja 1882. predviđao je kao nosioca osiguranja poslovne zadruge umjesto državnog osiguravajućeg zavoda. Tek je treći predlog prihvaćen u Rajhstagu kao zakon o osiguranju od nesrećnih slučajeva 17. juna 1884. Nosioci osiguranja su bile zadruge preduzetnika, koje su morale uplaćivati i doprinose. Isplata naknade za nesrećne slučajeve počinjala je tek poslije 14 nedjelja, a iznosila je dvije trećine zarade. 157
- ²³⁸ Aluzija na istupanje Roberta Victora von Puttkamera u Rajhstagu 30. marta 1881. U svom govoru Puttkamer je pokušao da diskriminiše socijaldemokrate i da ih okrivljuje za pripremanje terorističkih akata. (Vidi «Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags». 4. Legislaturperiode. IV Session 1881», Bd. 1. Berlin 1881, str. 629 - 639.) 158
- ²³⁹ Porodica Marx je stanovala u blizini Maitland Parka u Maitland Road Parku 41. Ova ulica je izlazila na Southampton Road, koji je tako nazvan vjerovatno po erlu Southamptonu.
- ²⁴⁰ Misli se na jednu od odredaba zakonskog nacrtu o zemlji za Irsku, koji je 1881. usvojen kao zakon. (Vidi i napomenu 26.) 159
- ²⁴¹ Vođ radikala Georges Clemenceau kritizirao je u martu 1881. francusku vladu na čelu s J. Ferryjem zbog vojne ekspedicije protiv Tunisa. On je optužio vladu za beskorisno trošenje sredstava na ratne avanture, koje su Francusku samo oslabile. Osim toga, nasilno osvajanje «necivilizovanih» naroda, rekao je Clemenceau, šteti moralnom prestižu francuske nacije. 162
- ²⁴² Henry George, *Progress and Poverty: an inquiry into the cause of industrial depressions and of increase of want with increase of wealth. The remedy*, New York 1880. 163 171 213
- ²⁴³ Karl Marx, *Misère de la philosophie. Réponse à la «Philosophie de la misère» de M. Proudhon*, Paris, Bruxelles, 1847, str. 161/162. (Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 136.) 163 171
- ²⁴⁴ Marxovo pismo i Engelsovo pismo Friedrichu Adolphu Sorgeu od 2. juna 1881. objavljeno je u listu «New York Herald» od 10. septembra 1881. s intervjuom koji je Sorge dao tom listu u vezi s dolaskom L. N. Hartmanna u Sjedinjene Američke Države. Hartmann je učestvovao u pripremanju za dizanje carskog voza u vazduh u novembru 1879. i poslije te neuspješne akcije emigrirao je u Francusku, gdje je bio zatvoren na zauzimanje ruske vlade, koja je tražila njegovo izručenje. Pod pritiskom demokratske javnosti, i naročito

- poslije otvorenog pisma Victora Hugoa francuskoj vladi, Hartmann nije bio izručen ruskoj vladi, ali je protjeran iz Francuske. Nastanio se u Engleskoj, gdje mu je takođe prijetila opasnost od izručenja ruskoj vladi, pa je najzad prešao u Sjedinjene Američke Države. 164 165
- ²⁴⁵ *Praznici banaka* (Bank holidays) bili su 1871. zakonski uvedeni u Engleskoj. Sve engleske banke su zatvorene u božićni i duhovski ponedjeljak, u prvi ponedjeljak u avgustu i 26. decembra. 166
- ²⁴⁶ U znak protesta protiv izuzetnih zakona koje je engleski parlament izdao za Irsku (vidi napomenu 29), u Hyde Parku u Londonu održan je miting 5. juna 1881, na kojem je, pored ostalih, govorio i Charles Stewart Parnell. U rezolucijama koje su donijete na mitingu bačena je odgovornost za težak položaj irskog naroda na englesku vladu i zahtijevalo se da se prestane s tjeranjem farmera sa zemlje i njihovim iseljavanjem iz stanova kad ne plate zemljišnu rentu. Dalje se tražilo da se puste na slobodu zatvoreni vođe Lige za zemlju (vidi napomenu 232) i da ministar za Irsku William Forster, koji je vodio politiku surovog gušenja nacionalnooslobodilačkog pokreta u Irskoj, podnese ostavku. 166
- ²⁴⁷ Njemački emigrant u Sjevernoj Americi Johann Karl Ferdinand Lingenaus je 18. marta 1876. testamentarno namijenio polovinu svoje gotovine, oko 7000 dolara, Socijalističkoj radničkoj partiji Njemačke. Za izvršioce testamenta odredio je Augusta Bebelu, Johanna Philippa Beckera, Wilhelma Brackea, Augusta Geiba, Wilhelma Liebknechta i Karla Marxa. Poslije smrti testatora 4. avgusta 1877. u Sent Luisu (Sjedinjene Američke Države), izvršioce testamentu su nastojali da zavještani novac destave partiji, ali je Bismarck uspio da to spriječi pomoću diplomatskih mjera i pritiska. 170
- ²⁴⁸ Karl Marx — Friedrich Engels, *Manifest Komunističke partije*, 7. tom ovog izdanja, str. 395. 171
- ²⁴⁹ *Napoléon le Petit* (Napoleon Mali) — nadimak Louis-a Bonaparte koji mu je dao Victor Hugo 1851. u jednom svom govoru održanom u Zakonodavnoj skupštini. Otkako je 1852. objavljen Hugoov pamflet *Napoléon le Petit*, ovaj nadimak je postao veoma rasprostranjen. 171
- ²⁵⁰ Jean-Guillaume Colins, *L'économie politique. Source des révolutions et des utopies prétendues socialistes*. Tom I - III, Paris 1856 - 1857. 171
- ²⁵¹ Adolph Samter, *Social-Lehre. Ueber die Befriedigung der Bedürfnisse in der menschlichen Gesellschaft*, Leipzig 1875. 171
- ²⁵² *Protivnicima rente* (antirenters) nazivani su zakupci zemlje u državi Njujork koji su tridesetih i četrdesetih godina 19. vijeka odbijali da plaćaju rentu zemljoposjednicima, tražeći da kupe zemlju. Oni su pružali oružani otpor poreznicima koji su pokušavali da silom utjeraju rentu. Najveće pobune su dizali od 1836. do 1845. Borba zakupnika zemlje protiv zemljoposjednika završila se kompromisom: 1864. krupni zemljoposjednici su počeli da prodaju zemlju zakupcima. 172
- ²⁵³ Marx vjerovatno misli na članak Henryja George-a *The Kearney agitation in California*, koji je objavljen u časopisu "The Popular Science Monthly" u avgustu 1880. Sačuvani su Marxovi izvodi iz tog članka. 172
- ²⁵⁴ *Democratic Federation* (Demokratska federacija) — udruženje radnika socijalista i radikalnih demokrata, koje je osnovano u junu 1881. na čelu s Henryjem Mayersom Hyndmanom. Federacija je imala mali broj članova. Godine 1883. postala je stabilna socijalistička partija Engleske. U avgustu 1884. promijenila je naziv u Social Democratic Federation (Socijaldemokratska federacija).
Akcioni program Demokratske federacije bio je u suštini obnova starih čartističkih zahtjeva (biračko pravo za sva punoljetna lica, parlamentarni izbori poslije svake treće godine, izjednačenje izbornih okruga, ukidanje Doma

lordova kao zakonodavnog tijela, a sem toga i nezavisnost Irske u oblasti zakonodavstva, nacionalizacija zemlje itd.). Na osnivačkoj konferenciji ove organizacije svim njenim učesnicima je razdijeljena Hyndmanova knjiga *England for all*, u čijim je dvjema glavama (u gl. II »Rad« i u gl. III »Kapital«) autor izložio kao programske stavove cijele dijelove Marxovog *Kapitala*, ne navodeći u mnogim slučajevima ni autora ni djelo. 173 214 271

- ²⁵⁵ *čartizam* — masovni politički i socijalni pokret u Engleskoj prve polovine 19. stoljeća, nazvan tako po *People's Charter* (Pipls čarter = Narodna povelja), dokumentu koji je donijela Londonska radnička asocijacija 1837, a koji je objavljen 8. maja 1838. kao zakonski nacrt. U Povelji se, pored ostalog, zahtijevalo opšte pravo glasa u Engleskoj (za punoljetne muškarce) i ukidanje izbornog cenzusa itd. U ovaj pokret su ušli i mnogi buržoaski liberali, koji su pokušavali da ga zadrže u buržoasko-reformističkim okvirima. Proletersko krilo pokreta zahtijevalo je revolucionarne metode, pa 1840. dolazi do osnivanja Nacionalne čartističke asocijacije, koja je već predstavljala masovnu organizovanu radničku partiju, koja otvoreno postavlja socijalne zahtjeve (skraćenje radnog dana, povišenje nadnica itd.). Za čartistički pokret Lenjin je rekao da je on bio »prvi pravi, široki, politički jasno opredijeljen proletersko-revolucionarni masovni pokret.« 173
- ²⁵⁶ U svom pismu od 10. juna 1881. Theodor Friedrich Cuno je preporučio Engelsu svog ličnog prijatelja i dopisnika lista »New York Star« za Irsku Norrisa A. Clowesa i molio ga da mu pruži podršku. 175 176
- ^{256a} Ovo pismo je Institut marksizma-lenjinizma u Berlinu dobio tek 1966. i prvi put ga objavio u svom izdanju Marxovih i Engelsovih djela (Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*, Band 35, Dietz Verlag, Berlin 1967, str. 207).
Carl Hirsch se žalio Charles-u Longuet-u da Marx za vrijeme svog boravka u Aržanteju još nije našao mogućnosti da s njim stupi u vezu (vidi u ovom tomu, str. 9). Marx se sastao s Hirschom u Parizu 7. avgusta 1881. 178
- ²⁵⁷ Na ovom konceptu pisma nalazi se na kraju Engelsova bilješka: »Shipton 81 i odgovor«. 180
- ²⁵⁸ *Mančesterska škola, mančesterci* — pravac u ekonomskoj misli 19. stoljeća u Engleskoj koji je odražavao interese industrijske buržoazije. Pristalice ovog pravca branile su slobodu trgovine (zbog čega su poznate i pod nazivom »fritrejderi«) i zauzimale se za nemiješanje države u privredni život. Centar njihove agitacije bio je Mančester. Na čelu ovog pravca bila su dvojica vlasnika fabrika tekstila Richard Cobden i John Bright. 181 279
- ²⁵⁹ Prvi fabrički zakoni (factories and workshops acts) koji su regulisali radno vrijeme za žene, djecu i mlade osobe u nekim granama engleske tekstilne industrije donijeti su početkom 19. stoljeća. Četrdesetih i pedesetih godina ovim zakonima je obuhvaćena cijela tekstilna industrija, a kasnije je zakonodavstvo prošireno i na druge grane industrije i dopunjavano. Ipak je u zakonodavstvu ostajalo dosta praznina koje su fabrikantima omogućavale da zaobilaze zakone. 181 192
- ²⁶⁰ Po poruci Eduarda Bernsteina Karl Kautsky je 23. jula 1881. poslao Engelsu »nekoliko antisemitskih spisa«. U jednom nedatiranom pismu Bernstein je obavijestio Engelsa da samo u Berlinu, pored konzervativnih i ultramontanskih (tj. ortodoksnog katoličkih) listova izlazi i sedam antisemitskih listova, a da se u pokrajinama njihov broj povećava iz dana u dan. 184
- ²⁶¹ Goethe, *Der Fischer*. 184
- ²⁶² List »Der Sozialdemokrat« je već 9. 23. i 30. januara i 6. februara 1881. istupao protiv antisemitizma u Njemačkoj. List je vodio borbu protiv antisemitskih ispada i u toku ljeta, kao, na primjer, 30. juna i 28. jula 1881. Osim toga, 30.

- juna i 7. jula 1881. u »Podlistku« je donio izvode iz Marxovog rada *Prilog jevrejskom pitanju* (vidi u 3. tomu ovog izdanja, str. 125 - 149). 184
- 263 Carl Hirsch u pismu Engelsu od 11. avgusta 1881. 184
- 264 Engels ovdje ima u vidu dva članka Eduarda Bernsteina sa zajedničkim naslovom *Es fehlt uns an Intelligenzen*, koji su objavljeni pod pseudonimom Leo u listu »Der Sozialdemokrat« od 28. jula i 11. avgusta 1881. 184 189
- 265 »Der Sozialdemokrat« od 11. avgusta 1881, rubrika »Sozialpolitische Rundschau« (Socijalno-politički pregled). 185
- 266 »Der Sozialdemokrat« od 11. avgusta 1881. preštampano je jedno pismo Jules-a Vallèsa iz lista »Le Citoyen de Paris« od 5. avgusta 1881, u kome je Vallès iznio razloge iz kojih je odbio svoju kandidaturu za člana Poslaničkog doma (za koji su ga kandidovala dva pariska arondismana). On je izjavio da više voli da ga u parlament unese narod na svojim plećima kad opet bude digao ustanak nego da u njega ude kroz otvorena vrata. »Der Sozialdemokrat« je izrazio žaljenje zbog tog postupka Jules-a Vallèsa, »inače hrabrog člana Komune, kojega mi visoko cijenimo, odlučnog protivnika anarhista«. 185
- 267 Radi se o otvorenom pismu Jules-a Vallèsa predsjedniku Francuske Republike Grévyju, koje je izišlo u listu »La Révolution française« u početku februara 1879. 185
- 268 *La Nueva Federación Madrileña* (Novu madridsku federaciju) osnovali su članovi uredništva lista »La Emancipacion« 8. jula 1872. kad ih je anarhistička većina isključila iz Madridske federacije. Nova madridska federacija se odlučno borila protiv širenja uticaja anarhista u Španjolskoj, propagirala ideje naučnog socijalizma i zauzimala se za stvaranje samostalne partije u Španjolskoj. Među saradnicima lista »La Emancipacion« bio je i Engels. Članovi Nove madridske federacije bili su organizatori Socijalističke radničke partije Španjolske, koja je osnovana 1879. 185
- 269 Engels misli na međunarodni kongres anarhista (»Kongres socijalnih revolucionara«), koji je održan od 14. do 19. jula 1881. u Londonu. 185
- 270 Devetnaestog jula 1881. učesnici kongresa anarhista održali su javni miting u Cleveland Hall u Londonu. 186
- 271 Iz izvještaja o kongresu anarhista koje je objavio list »Die Freiheit« od 30. jula i 6. i 13. avgusta 1881. može se razabrati da delegati kongresa iz konspiracije nisu istupali pod svojim imenima, već su bili označeni samo brojevima. U izvještaju, lista »Die Freiheit« od 23. jula 1881. kaže se da je prisustvovalo 45 delegata sa 80 mandata, koji su predstavljali »59 federacija i 320 sekcija«. 186
- 272 »Der Sozialdemokrat« od 25. avgusta 1881. objavio je ova Engelsona saopštenja u rubrici »Sozialpolitische Rundschau« (Socijalnopolitički pregled) gotovo bez izmjena. 186
- 273 Karl Marx — Friedrich Engels, *Tobožnji rascjepi u Internacionali i Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 3 - 40 i 269 - 380). 186
- 274 Pismo Augusta Bebela Engelsu od 13. maja 1881, koliko se zna, dosad nije pronađeno. Engels vjerovatno misli na Bebelovo pismo od 13. juna 1881, kojim je on odgovorio na Engelsono pismo do 28. aprila 1881 (vidi u ovom tomu, Druzi deo, pismo br. 16). 189
- 275 Krajem juna 1881. u Lajpcigu je bilo zavedeno *malo opasno stanje*. Drugog jula 1881. August Bebel i Wilhelm Liebknecht su morali da napuste Lajpcig; Bebel je otišao u Drezden, a Liebknecht u Borsdorf kod Lajpciga. (O malom opasnom stanju vidi u napomeni 227.) 189 320

- ²⁷⁶ Karl Kautsky, *Der Vetter aus Amerika, eine Erzählung für Landleute erbaulich zu lesen.* 189 192 193
- ²⁷⁷ Engelsovo pismo Wilhelmu Liebknechtu i Liebknechtov odgovor na to pismo, koliko se zna, dosad nisu pronađeni. 189
- ²⁷⁸ August Bebel je govorio u Rajhstagu 31. marta i 4. aprila 1881. u debati koja je vođena o zakonskom nacrtu o osiguranju radnika od nesrećnih slučajeva. (Vidi i napomenu 237.) 189
- ²⁷⁹ Engels vjerovatno misli na govor koji je Wilhelm Liebknecht održao 31. maja 1881. u Rajhstagu o Nacrtu zakona o osiguranju radnika od nesrećnih slučajeva (vidi napomenu 237). Liebknecht je između ostalog rekao: «Pošto uzima u svoje ruke osiguranje od nesrećnih slučajeva u industriji, država stavlja sebe u položaj da mora uzeti u svoje ruke i kontrolu nad industrijom. To je apsolutno potrebno. Ako knez Bismarck ne bi prihvatio takve konsekvencije, zakon bi bio bijedna farsa, gora od najbjednijeg izbornog manevra, i mi to knezu Bismarcku ipak ne bismo mogli povjeriti. Za to da on stvar mora uzeti ozbiljno, garantuje njegov položaj, njegov interes!» U izvještaju koji je donio augzburški list «Allgemeine Zeitung» od 3. juna 1881. ovo mjesto iz Liebknechtovog govora glasi ovako: «Potpuno državno regulisanje stanja naše industrije kao njegova nužna posljedica (ljevica: Čujte!), i državni kancelar, za čiju nam čestitost jamči njegov položaj, moraće da povuče ovu posljedicu.» 190
- ²⁸⁰ Petnaestog juna 1881. Georg Wilhelm Hartmann je govorio u Rajhstagu o Nacrtu zakona o osiguranju radnika od nesrećnih slučajeva (vidi napomenu 237). Pozivajući se na list «Frankfurter Zeitung» kao izvor, list «Die Freiheit» je u broju od 25. juna 1881. naveo kratke odlomke iz Hartmannovog govora i Hartmannovo osudio zbog ulaganja Bismarcku. Izvještaj koji je objavio list «Frankfurter Zeitung» ne podudara se, doduše, doslovno sa zvaničnim zapisnikom (vidi «Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags», 4. Legislaturperiode. IV Session 1881. Bd. 2, Berlin 1881, str. 1757 - 1759), ali je i prema zvaničnom zapisniku Hartmannovog govora došlo do izražaja njegovo reformističko mišljenje, koje je odbacivalo revolucionarno klasno stanovište proletarijata i zamjenjivalo ga sitnoburžoaskim reformizmom i filantropijom. (Prema zapisniku, Hartmann je, pored ostalog, rekao da «socijaldemokrati pozdravljaju nacrt zakona koji je podnio državni kancelar» i da je «osnovni princip socijaldemokratije humana težnja i moralna dužnost da se pomogne onima koji žive u bijedi.») 190
- ²⁸¹ Na izborima za francuski Poslanički dom koji su sprovedeni 21. avgusta 1881. prvi put su kandidovani i predstavnici francuske Radničke partije. 190
- ²⁸² Sedmi međunarodni kongres medicinara održan je u Londonu od 3. do 9. avgusta 1881. 192
- ²⁸³ Privy Council (Tajni savjet) nastao je u Engleskoj u 13. vijeku i prvobitno je bio sastavljen od feudalaca i predstavnika najvišeg sloja svećenstva. Do 17. vijeka Tajni savjet je kao kraljev najviši savjetodavni organ igrao važnu ulogu u upravljanju državom. S razvitkom parlamentarizma i s porastom moći vlade ovaj savjet je postepeno gubio značaj. Ostalo mu je samo pravo da prima i razmatra žalbe u stvarima koje su se ticale kolonija, administracije i svećenstva. Ima na raspolaganju razne odbore za pitanja istraživanja u nauci, industriji i poljoprivredi. Danas on više nema praktično nikakvog udjela u upravljanju. 192
- ²⁸⁴ Karl Kautsky je koristio Engelsove sugestije i obavještenja za svoj članak *Die Vivisektion des Proletariats*, koji je izišao u listu «Der Sozialdemokrat» od 22. septembra 1881. 192
- ²⁸⁵ Riječ je o kandidaturi predstavnika francuske Radničke partije na izborima za francusku Nacionalnu skupštinu.

- U listu »L'Émancipation«, koji je izlazio u Lionu od 31. oktobra do 24. novembra 1880, njegovi urednici, između ostalih i Paul Brousse, Jules Guesde i Benoit Malon, objavili su da se obavezuju da se ne kandiduju na izborima, »jer organ Radničke partije ni na koji način ne smije služiti reklamiranju kandidata«. Kad je s prestankom izlaženja lista otpala i ta obaveza članova njegovog uredništva, Jules Guesde je istakao svoju kandidaturu za Nacionalnu skupštinu 21. avgusta 1881. u gradu Rubeu. Malon i Brousse su ga zbog toga žestoko napali. 193 196 339
- ²⁸⁶ Karl Kautsky je u svom pismu od 28. septembra 1881. molio Marxa da preko pisma upozna njegovu majku Minnu Kautsky, koja je bila došla u Pariz u jesen 1881, sa svojom kćerkom Jenny Longuet, koja je živjela u Aržanteju blizu Pariza. 194
- ²⁸⁷ Nije poznato da li se sačuvalo ovo pismo koje je Marx poslao svojoj kćeri Jenny Longuet 1. oktobra 1881. 194 195
- ²⁸⁸ Ovo pismo Marx nije mogao poslati direktno Minni Kautsky u Pariz, pa ga je poslao Karlu Kautskom u Cirihi. 195
- ²⁸⁹ Prvi roman Minne Kautsky *Stefan vom Grillenhof* (Stefan od Grilenhofa) izašao je 1879. u časopisu »Die Neue Welt«. U svojim kasnijim novelama i romanima ona je težila da nađe odgovor na pitanja radničkog pokreta. Međutim, njena sklonost reformizmu spriječila ju je da dublje tretira ovu problematiku. 195
- ²⁹⁰ U svom pismu od 14. oktobra 1881, koje je poslao 20. oktobra, Eduard Bernstein je obavijestio Engelsa da ga je početkom oktobra Paul Lafargue zamolio da od svojih prijatelja prikuplja sredstva za ponovno izdavanje lista »L'Égalité«. Bernstein je ujedno molio Engelsa da ga posavjetuje kako da postupi u pogledu tog prikupljanja sredstava, pošto nije u prilici da tačno ocijeni razvoj stvari u francuskom radničkom pokretu. 196
- ²⁹¹ *Hinc illae lacrimae!* (Otud ove suze!) — riječi iz komedije rimskog dramatičara Publija Terencija *Djevojka s Androsa*, I čin, scena 1. 198
- ²⁹² Friedrich Engels, *Le socialisme de M. Bismarck*, u: »L'Égalité« od 3. i 24. marta 1880 (vidi u 30. tomu ovog izdanja str. 140 - 146). 199
- ²⁹³ Svjetski socijalistički kongres, koji je prvobitno bio sazvan u Cirihi, održan je u Huru od 2. do 4. oktobra 1881. (Vidi i napomenu 199.) 200
- ²⁹⁴ Dvadeset sedmog oktobra 1881. u Njemačkoj su izvršeni izbori za Rajhstag. Socijaldemokrati su dobili preko 300.000 glasova. (Vidi i napomenu 301.) 200 202 203
- ²⁹⁵ Johann Philipp Becker je 23. septembra 1881. pisao Engelsu: »Sada hoću samo da te pitam da li ćete vi, ti i Marx, doći na kongres (2. oktobra), što ja iskreno želim . . . Ako, na moju žalost, ne dodete, onda mi bar reci šta vi mislite o kongresu i šta biste željeli da na njemu dode do izražaja.« (O Svjetskom socijalističkom kongresu vidi i u napomeni 199.) Trinaestog oktobra Becker je s osjećanjem zadovoljstva obavijestio Engelsa da je kongres »bio međunarodni partijski kongres, . . . otvoren za sve škole socijalista — anarhiste, sektaše i ostale predstavnike usrećitelja čovječanstva«. 202
- ²⁹⁶ Čartisti su za 10. april 1848. sazvali masovni miting u Londonu, s kojega je trebalo uputiti parlamentu još jednu (treću) peticiju za prihvatanje Narodne povelje. Trebalo je da demonstranti, koji su se bili sakupili na Kennington Common-u, krenu prema zgradi parlamenta. Vlada je zabranila demonstraciju; bile su prikupljene vojska i policija da je spriječe. Vodi čartista, od kojih su se mnogi pokolebali, rešili su da odustanu od demonstracije, pa su nagovorili demonstrante da se razidu. Neuspjeh demonstracije je iskoristila reakcija za preduzimanje akcija protiv radnika i represalija protiv čartista. 203

- ²⁹⁷ Drugog decembra 1851. u Francuskoj je Louis Bonaparta izvršio kontrarevolucionarni državni udar. (Vidi i u 11. tomu, str. 87 - 168 i u 34. tomu ovog izdanja, str. 394 - 396.) 203
- ²⁹⁸ U listu «Der Sozialdemokrat» od 17. novembra 1881. objavljena je bilješka pod naslovom *Warum sind wir in Glauchau (Sachsen) unterlegen?* (Zašto smo mi poraženi u Glauhau [u Saksoniji]), u kojoj se govorilo o bijedi i neizmjernom ugnjetavanju ткаča u oblasti Glauhau-Merane. 203
- ²⁹⁹ Socijaldemokratski poslanik Max Kayser je 17. maja 1879, s dopuštanjem svoje frakcije u Rajhstagu, istupio kao zagovornik zakonskog predloga Bismarckove vlade o zaštitnim carinskim tarifama, koji je predviđao uvođenje viših zaštitnih carina na željezo, drvo, žito i stoku. Ovaj predlog, koji je prihvaćen kao zakon, odgovarao je interesima najreakcionarnijih dijelova krupne buržoazije i plemstva. Marx i Engels su odlučno osudili Kayserovo istupanje i saglašavanje s ovim zakonom i kritikovali popustljivost nekih vođa njemačke socijaldemokratije prema Kayserovom držanju (vidi u 41. tomu ovog izdanja, str. 360 - 370). 204
- ³⁰⁰ Engels se, očigledno, poziva na pismo Augusta Bebela od 18. novembra 1879, u kojem je Bebel pisao Engelsu o držanju socijaldemokratske frakcije Rajhstaga «u pitanju o carinama». Bebel između ostalog kaže da je «raspoloženje u frakciji stvarno bilo podijeljeno»; da se Maxu Kayseru nije moglo zabraniti da održi svoj «kukavni govor» zato što se nije znalo kako će govoriti; da je on glasao za više carine na željezo, a zatim odbio cio zakon itd. Bebel pri tom izražava svoje ubedenje da bi se u ovom pitanju partijski kongres u 1879. držao isto onako kako se držao i kongres od 1877, «jer u ovom čisto praktičnom pitanju postoje razne struje, i prosto negiranje bi teško naišlo na odziv u krugovima birača. Dokle god budemo sudjelovali u radu parlamenta, mi se nećemo moći držati stava čistog negiranja; masa zahtijeva da se brine i o njenoj današnjici, bez obzira na ono što dolazi sutra.» 204
- ³⁰¹ Na izborima za Rajhstag 27. oktobra 1881. bili su izabrani sljedeći socijaldemokrati: Wilhelm Blos, Johann Heinrich Wilhelm Dietz, Karl Frohme, Bruno Geiser, Karl Grillenberger, Wilhelm Hasenclever, Max Kayser, Julius Kräcker, Wilhelm Liebknecht, Moritz Rittinghausen, Karl Wilhelm Stolle i Georg Heinrich von Vollmar. August Bebel nije bio izabran ni u jednom od izbornih okruga — Drezdenu, Lajpcigu i Berlinu IV — u kojima je bio kandidovan, a izgubio je i na naknadnim užim izborima u Majncu u korist svog buržoaskog protivnika. Bebelova parlamentarna djelatnost tim nije bila prekinuta, jer je on i dalje djelovao kao socijaldemokratski poslanik u saksonskom landtagu (zemaljskoj skupštini). Najzad je na naknadnim izborima koji su sprovedeni 29. juna 1883. u Hamburgu ponovo dospio u Rajhstag. 204 229 278
- ³⁰² Kongres francuske Radničke partije u Remsu održan je od 30. oktobra do 6. novembra 1881. Na njemu je učestvovalo 44 delegata, koji su u pretežnoj većini bili pristaše oportunističke grupe oko Benoit Malona i Paula Brousse-a. Partijski kongres je potvrdio Nacionalni komitet, koji je bio formiran sredinom oktobra 1881. na Malonovu i Brousse-ovu inicijativu (vidi napomenu 42).
«Le Prolétaire» je bio proglašen za zvanični organ ove partije. Malon i Brousse su donijeli protivrječan zaključak o «minimalnom programu» (vidi napomenu 43). Naime, kongres je utvrdio da program ne odgovara u potpunosti težnjama radnika, i zato se mjesnim organizacijama mora dati «sloboda» da izrade sopstvene programe. Ali s druge strane, u zaključku je rečeno da program treba da važi sve dotle dok ne bude izrađen novi program. 204 222 323
- ³⁰³ *Cinquième congrès national ouvrier socialiste de Reims. Compte rendu analytique* (Peti nacionalni radnički socijalistički kongres u Remsu. Analitički prikaz), u: «Le Prolétaire» od 5. i 12. novembra 1881. 204

- ^{303a} Izraz »muzika budućnosti« nastao je u vezi s knjigom njemačkog kompozitora Richarda Wagnera *Umjetničko djelo budućnosti* (1850); Wagnerovi protivnici (na polju muzičkog stvaranja) upotrebljavali su ovaj izraz u ironičnom smislu. 204
- ³⁰⁴ Centar je buržoaska i pretežno katolička partija koja je osnovana u Njemačkoj 1871, a koja je tako nazvana po mjestu koje je zauzimala u sredini dvorane Rajhstaga. Centar je zastupao partikularističke interese visokog katoličkog klera i naročito klasne interese južnonjemačke buržoazije i zemljoposjednika. Imao je masovnu bazu među sitnim buržujima, seljacima i radnicima katoličke vjeroispovijesti. Različite klasne snage ove partije držalo je na okupu u prvom redu njihovo neprihvatanje prevlasti Pruske u Njemačkom Rajhu. Od devedesetih godina Centar je u osnovnim pitanjima bio pretežno na strani vlade. Usljed svog relativno velikog djelovanja u masama i zbog toga što je bilo teško prozreti njegov buržoaski klasni karakter, Centar se razvio u jednu od vodećih stranaka njemačkog imperijalizma.
O karakteristikama Centra vidi i Engelsov rad *Uloga sile u historiji* (u 32. tomu ovog izdanja, str. 329 - 373) i *Šta sad?* (u 33. tomu ovog izdanja, str. 6 - 9). 207
- ³⁰⁵ List »Frankfurter Zeitung« je 21. novembra 1875, 4. aprila 1876, 3. januara 1877, 8. februara 1877. i 25. maja 1877. objavio sljedeće članke Jenny Marx: *Aus der Londoner Theaterwelt, Londoner Saison, Englische Shakespeare-Studien, Shakespeares »Richard III« im Londoner Lyceum-Theater i Vom Londoner Theater*. 208
- ³⁰⁶ Christian Heinrich Philipp Edler von Westphalen, *Geschichte der Feldzüge des Herzogs Ferdinand von Braunschweig-Lüneburg*. Zusammengestellt aus Materialien seines Nachlasses und des Kriegs-Archivs des Herzogs Ferdinand, und hrsg. von F. O. W. H. v. Westphalen. 208
- ³⁰⁷ Treće njemačko izdanje I toma *Kapitala* izišlo je tek nakon Marxove smrti (1883) u Engelsovoj redakciji. »Drugim tomom« *Kapitala* Marx ovdje naziva onaj dio svojega djela koji će kasnije činiti II i III tom *Kapitala*. 209 213 254 371 401
- ³⁰⁸ Ove radove Marx je napisao na dopisnici, na kojoj je njegovom rukom napisana adresa: M. J. Ph. Becker, Chemin des Vollandes Eaux Vives, Genève (Švicarska). 210
- ³⁰⁹ John Rae, *The socialism of Karl Marx and the Young Hegelians*, u: »The Contemporary Review«, Vol. XL. Oct. 1881, str. 585 - 607. 213 227
- ³¹⁰ Wilhelm Liebknecht je pisao Marxu 12. decembra 1881. između ostalog: »Vijest o smrti tvoje supruge duboko me je potresla. Šta treba još da kažem? Ti znaš šta je za mene bila hrabra Jenny — više nego ikome drugom njoj mogu da zahvalim za to što u izbjegličkoj bijedi u Londonu nisam propao...« 215
- ³¹¹ List »L'Égalité« od 11. decembra 1881. sadržao je, pored ostalog, jedan programski članak Jules-a Guesde-a, jedan članak Paula Lafargue-a o uspjesima njemačke socijaldemokratije na posljednjim izborima za Rajhstag i jedar. Guesde-ov izvještaj o partijskom kongresu održanom u Remsu. Uspjevši da ponovo izdaju ovaj list, francuski marksisti su u njemu dalje vodili borbu protiv oportunističkih i za sprovođenje marksističkog programa (vidi napomenu 43) u Radničkoj partiji. 217
- ³¹² Krajem 1881. u raznim buržoaskim listovima pojavile su se vijesti o tome da u najbližoj budućnosti treba očekivati Marxovu smrt. 221 319
- ³¹³ U debati koja je 10. decembra 1881. vodena u Rajhstagu o opasnom stanju, socijaldemokratski poslanici Wilhelm Blos i Wilhelm Hasenclever su izjavili da skidaju sa sebe svaku odgovornost za držanje glavnog organa njemačke so-

cijaldemokratije »Der Sozialdemokrat«. Uredništvo ovog lista je tu izjavu iskoristilo kao povod da se načelno izjasni o držanju većine u socijaldemokratskoj frakciji Rajhstaga i da izrazi oštar protest. Petnaestog decembra 1881. Eduard Bernstein je u članku *Entweder-oder!* misleći na Blos-a i Hasenclevera pored ostalog pisao sljedeće:

»U Rajhstagu se ne može i ne smije misliti jedno a govoriti drugo, za to nema nikakvih izgovora. Tim ne mislimo da kažemo da naši poslanici u svakom svom govoru treba da proglašavaju nasilnu revoluciju — time bi i sebe i našu stvar samo činili smiješnim, ali njihovi govori treba u potpunosti da odgovaraju karakteru i situaciji naše partije. Naši poslanici su poslani u Rajhstag radi toga da u njemu dignu glas proletarijata, glas onih koji pate, glas proganjanih i potlačanih. Oni ne treba da jadikuju i da se žale, već da žigošu i optužuju; ne treba da pregovaraju, već da protestuju; oni se i u parlamentu moraju držati stava koji zauzimaju izvan njega; oni su predstavnici onih koji su lišeni svega i proganjeni.«

Na specijalnom savjetovanju socijaldemokratske frakcije Rajhstaga koje je uskoro zatim uslijedilo, a na kojem je učestvovao i August Bebel (jako nije bio poslanik tadašnjeg sastava Rajhstaga), jednoglasno je usvojena izjava kojom je u cijelosti potvrđena linija lista »Der Sozialdemokrat« kao centralnog organa partije. Izjava je objavljena u ovom listu 16. februara 1882, a potpisali su je, između ostalih, i Blos i Hasenclever. 222 228 239

³¹⁴ U drugoj polovini novembra 1842. Engels je prvi put oputovao u Englesku da bi u predionici pamuka Ermena & Engelsa u Mančesteru završio svoje trgovačko obrazovanje. Njegov prvi boravak u Engleskoj trajao je do 26. avgusta 1844. 224

³¹⁵ Karl Marx — Friedrich Engels, *Predgovor drugom ruskom izdanju »Manifesta Komunističke partije«*. Ovo izdanje se pojavilo na inicijativu i u prevodu G. V. Plehanova, a izašlo je 1882. u Zenevi u seriji »Русская социально-революционная библиотека«.

Na osnovu svojih bliskih veza s Marxom i Engelsom, P. L. Lavrov im se obratio s molbom da napišu predgovor za ovo izdanje. Oni su ga napisali 21. januara 1882. i poslali ga Lavrovu dva dana kasnije.

Predgovor je prvi put objavljen na ruskom jeziku 5. februara 1882. u časopisu »Народная воля«. List »Der Sozialdemokrat« je 13. aprila 1882. odštampao *Predgovor* u prevodu s ruskog prevoda. Ovim njemačkim prevodom Engels nije bio zadovoljan (vidi u ovom tomu, str. 268).

Engels najprije nije mogao dobiti od Lavrova original *Predgovora* ili njegov prepis zato što je u međuvremenu Lavrov bio protjeran iz Pariza, pa je tamo morao ostaviti svoje hartije. Tek 17. aprila 1882. Engels je od Lavrova dobio prepis s originala.

Za četvrto njemačko izdanje *Manifesta Komunističke partije* (iz 1890) *Predgovor* je preveo s ruskog jezika lično Engels. (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 44 i 47).

Kasnije je pronađen rukopis *Predgovora* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 245 - 246). 226 259 268 269

³¹⁶ Ernest Belfort Bax, *Leaders of Modern Thought, XIII.* — Karl Marx, u: »Modern Thought« od 1. decembra 1881. (Vidi i u ovom tomu, str. 214 i 215.) 226

³¹⁷ George Howell, nekadašnji član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika, objavio je jedan članak o istoriji ovog udruženja u časopisu »The Nineteenth Century« od jula 1878, u kojem je iznio lažne i klevetničke tvrdnje o Prvoj internacionali i o Marxovoj djelatnosti u njoj u namjeri da omalovaži njegovu ulogu u ovoj međunarodnoj radničkoj organizaciji. Na ovo je Marx uzvratio člankom *Historija Međunarodnog udruženja radnika od George-a Howella* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 119 - 123).

- Na naknadnim izborima za Donji dom koji su sprovedeni 1881. Howell je kao poslanički kandidat Staforda propao. 227
- ³¹⁸ *penny-a-liners* i *shilling-a-liners* — Marxova igra riječi, koja prema sadržini teksta znači: oni koji za napisani redak naplaćuju jedan peni i oni koji naplaćuju jedan šiling (manje ili više plaćena novinarska škrabala). 227
- ³¹⁹ Izmijenjen citat iz pjesme Heinricha Heinea *Zur Beruhigung* (iz ciklusa »Zeitgedichte«): »Njemačka, čedna dječja soba, nije rimska razbojnička jazbina.« 229
- ³²⁰ »Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages«. 229
- ³²¹ *pravosudni zakoni Rajha* — zakoni za Njemački Rajh koji su stupili na snagu 1. oktobra 1879: Uredba o građanskom parničnom postupku, Uredba o kaznenom postupku, Zakon o ustrojstvu sudova i Uredba o stečaju. Engels daje karakteristiku ovih zakona i u svom radu *Uloga sile u historiji* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 329 - 373). 229
- ³²² Karl Marx — Friedrich Engels, *Manifest Komunističke partije* i Karl Marx — Friedrich Engels, *Pregled, od maja do oktobra [1850]* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 384 - 385, i u 10. tomu ovog izdanja, str. 358 - 373). 230
- ³²³ *Federativna unija centra* (Union fédérative du Centre) — jedno od šest federativnih udruženja koja su sačinjavala francusku Radničku partiju. Federativna unija centra formirana je u aprilu 1880. kao savez partijskih organizacija Pariza u koji je ušlo 80 sindikata i grupa. Uprava Unije bila je u rukama vođa desnog oportunističkog krila — posibilista Paula Brousse-a, Benoît Malona i Jules-a Joffrina, tj. uredništva lista »Le Proletaire«.
- Na skupštinama Unije koje su održane 17. i 24. januara 1882. iz nje su isključeni urednici lista »L'Égalité« i sve partijske grupe koje su se solidarizale s geditima. Od 80 grupa Unije na ovim skupštinama je bilo zastupljeno samo 48. a od njih je za ovo isključenje glasalo 28 grupa, što znači samo malo više od trećine svih grupa koje su pripadale Federativnoj uniji centra. Odluku o isključenju potvrdio je regionalni kongres u Parizu u maju 1882.
- Poslije isključenja iz Federativne unije centra gediti su osnovali svoju revolucionarnu federaciju, koju su nazvali *Federacijom centra* (Fédération du Centre). 230 335 349
- ³²⁴ U svom pismu od 8. novembra 1881. Karl Kautsky je obavijestio Engelsa o razlikama u mišljenju koje su se ispoljile na Svjetskom socijalističkom kongresu u Huru (vidi napomenu 199) između poljskih socijalističkih grupa u pogledu puta kojim treba ići za uspostavljanje nacionalne nezavisnosti Poljske. Kautsky je molio Engelsa za savjet o tome kakav bi stav u vezi s ovim morao da zauzme list »Der Sozialdemokrat«. 231 232
- ³²⁵ Sveta alijansa je bila kontrarevolucionarni savez evropskih monarhija koji je stvoren 1815. s ciljem da guši revolucionarne pokrete i da čuva feudalno-monarhističke režime u Evropi. Raspala se već krajem dvadesetih godina. Poslije revolucija od 1830. i 1848/1849. bilo je više pokušaja da se ona oživi. 232
- ³²⁶ Poslije talijansko-austrijskog rata od 1859, zahvaljujući borbi revolucionarnih narodnih masa, na Apeninskom poluotoku je uspostavljena Kraljevina Italija, iako još bez Venecije i Rima. Ostvarenje nacionalnog jedinstva bilo je osnova za nastanak samostalnog talijanskog radničkog pokreta. 232
- ³²⁷ Kao rezultat prusko-austrijskog rata od 1866. stvoren je 1867. Sjevernonjemački Savez, u koji su se ujedinili 21 mala država i 3 slobodna grada, kojima je formalno bila priznata autonomija. Ustav Sjevernonjemačkog Saveza obezbjeđivao je Pruskoj dominantan položaj u Savezu; pruski kralj je proglašen za predsjednika Saveza i za vrhovnog komandanta svih njegovih oružanih snaga. Stvaranje

Sjevernonjemačkog Saveza predstavljalo je korak naprijed na putu nacionalnog ujedinjenja Njemačke odozgo, koje je završeno osnivanjem Njemačke Carevine u januaru 1871. 232

- ³²⁸ *lasalovska partija* (Opći njemački radnički savez) — osnovana 23. maja 1863. u Lajpcigu. Ova partija predstavlja prvu radničku organizaciju koja je nastala poslije perioda reakcije kao organizacija nezavisna od buržoazije.

Ferdinand Lassalle je stekao veliku historijsku zaslugu time što je naprednim njemačkim radnicima pomogao da stvore ovu svoju samostalnu organizaciju. Ali on je u isto vrijeme propovijedao jedan sistem štetnih oportunističkih ideja, koje su radničku klasu upućivale na pogrešan put u određivanju cilja i taktike proleterske klasne borbe šezdesetih godina. 232

- ³²⁹ *ajzenaška partija* (Socijaldemokratska radnička partija) — osnovana na općem njemačkom socijaldemokratskom radničkom kongresu koji je održan od 7. do 9. avgusta 1869. u Ajzenahu.

Socijaldemokratska radnička partija formirana je na marksističkoj osnovi. Nastala je pod uticajem Marxa i Engelsa i Međunarodnog udruženja radnika kao rezultat dugogodišnje borbe koju su oni i njihove pristalice na čelu s Augustom Bebelom i Wilhelmom Liebknechtom vodili protiv lasalijanstva i buržoaskog liberalizma.

Ono što je odredilo opći karakter programa ajzenaške partije bili su marksistički principi Međunarodnog udruženja radnika koje je taj program sadržao. Ali je on sadržao i niz formulacija koje su još svjedočile o stvarnim lasalovskim i vulgarnodemokratskim uticajima.

Statut Socijaldemokratske radničke partije zasnivao se na demokratskim načelima i, uz centralizirano rukovođenje, garantovao je najširu demokratsku saradnju svih članova ove partije.

Socijaldemokratska radnička partija je svojim programom i svojim statutom odgovarala potrebama klasne borbe u Njemačkoj i dala je njemačkom radničkom pokretu revolucionarnu orijentaciju i za borbu sposobnu organizaciju. 232

- ³³⁰ *Bundestag* (Savezna skupština) — centralni organ Njemačkog Saveza, koji je stvorio Bečki kongres 1815. Bundestag, koji su sačinjavali predstavnici njemačkih država, zasjedao je u Frankfurtu na Majni pod predsjedavanjem predstavnika Austrije. Ne vršeci funkciju centralne vlade, ovaj organ je igrao kontrarevolucionarnu ulogu i miješao se u unutrašnje stvari njemačkih država s ciljem da guši revolucionarni pokret koji se u njima počeo razvijati. Bundestag je prestao da postoji zajedno s Njemačkim Savezom 1866, kad je izbio prusko-austrijski rat. 232

- ³³¹ U borbi za nacionalnu nezavisnost, narodni pokret u Madarskoj postigao je 1860. djelomičan uspjeh. «Oktobarska diploma» koja je izdata 1860. vratila je Madarskoj jedan dio njenog starog ustava koji je bio na snazi prije 1848. Godine 1867. Madarska je postala samostalno kraljevstvo u personalnoj uniji s Austrijom. Tim je stvorena osnova za brz razvitak kapitalizma i za radnički pokret, koji je jačao. 232

- ³³² U januaru 1882. izbio je ustanak u Bosni i Hercegovini, koje je po odluci Berlinskog kongresa bila okupirala Austrija (vidi napomenu 103). Ustanak je izazvalo donošenje zakona od strane Austrije o uvođenju vojne obaveze u okupiranim oblastima, što je bilo u suprotnosti sa zvaničnom motivacijom mandata koji je Austrija dobila nad ovim pokrajinama (trebalo je, naime, da u njima «zavede red i mir»). Ustanak je dostigao vrhunac u drugoj polovini februara 1882. 233

- ³³³ U januaru 1863. počeo je nacionalnooslobodilački pokret u Kongresnoj Poljskoj, tj. u onom dijelu Poljske koji je bio pod ruskom vlašću. Ruska carska vlada je u krvi ugušila ovaj ustanak.

Nacionalnooslobodilački ustanak Poljaka od 1863/1864. nije bio samo važna etapa u njihovoj nacionalnooslobodilačkoj borbi, već je imao i veliki među-

narodni značaj. Oslobodilačku borbu poljskog naroda podržavale su najnaprednije snage u Evropi. Protestne akcije i mitinzi međunarodnog proletarijata protiv okrutnog držanja Poljaka u potčinjenosti od strane ruskog carizma i protiv ravnodušnosti s kojom su se ostale vlade prema tome odnosile i uopće solidarisanje evropske revolucionarne demokratije s borbom Poljaka odigrali su važnu ulogu u osnivanju Međunarodnog udruženja radnika.

Anonimno objavljenu knjigu *Berlin und St. Petersburg. Preussische Beiträge zur Geschichte der Russisch-Deutschen Beziehungen*, Leipzig 1880, koju Engels ovdje pominje, napisao je Julius Eckardt. Njen drugi prilog, na koji se Engels ovdje poziva, posvećen je poljskom ustanku od 1863/1864. 234

- ³³⁴ Među mnogim poljskim revolucionarima emigrantima koji su se u danima Pariske komune hrabro borili u redovima pariskog proletarijata najpoznatiji su Walery Wróblewski i Jarosław Dombrowski. Oni su bili sposobni, smjeli i stvari odani vojskovođe. Wróblewski, koji je dobio čin generala, komandovao je jednom od triju armija Komune. General Dombrowski, koji je najprije rukovodio odbranom jednog od najvažnijih sektora fronta, kasnije je bio komandant 1. armije Komune, a u početku maja 1871. naimenovan je za vrhovnog komandanta svih oružanih snaga Komune. 234
- ³³⁵ *ustanak od 1846.* — U februaru 1846. pripreman je ustanak u Poljskoj, koji je imao za cilj nacionalno oslobođenje zemlje. Glavni inicijatori ustanka bili su poljski revolucionarni demokrati (Edward Dembowski i drugi). Ipak, ustanici su u više krajeva Poljske pretpjeli poraz dobrim dijelom zbog izdaje šljahtića i hapšenja vođa ustanka od strane pruske policije. Jedino su (22. februara) pobijedili u Krakovu, koji je od Bečkog kongresa (1815) bio pod zajedničkom kontrolom Austrije, Pruske i Rusije. U Krakovu su ustanici formirali Nacionalnu vladu, koja je odmah izdala manifest o ukidanju feudalnih nameta. Program koji je u danima krakovskog ustanka formulisao Dembowski i koji je odražavao interese seljaštva i nižih slojeva gradskog stanovništva, sadržao je i revolucionarnodemokratske i utopističko-socijalističke zahtjeve (predviđao je dodjeljivanje zemlje bezemljašima, temeljito poboljšanje položaja radničke klase uvođenjem nacionalnih ili «društvenih» radionica itd.). Krakovski ustanak je bio ugušen u početku marta 1846. U novembru iste godine Austrija, Pruska i Rusija potpisale su ugovor o prisajedinjenju Krakova Austriji.
- O krakovskom ustanku vidi i: Karl Marx — Friedrich Engels, *Govori na proslavi u Briselu 22. februara 1848. druge godišnjice krakovskog ustanka od 1846.* i Karl Marx — Friedrich Engels, *Govori održani na mitingu u Ženevi u spomen pedesetogodišnjice poljske revolucije od 1830.* u 7. tomu ovog izdanja, str. 427 - 432 i u 30. tomu ovog izdanja, str. 197 - 198. 234
- ³³⁶ Pri preuzimanju namjesništva u oktobru 1858. pruski princ Wilhelm — od januara 1861. kralj Pruske — proglasio je «liberalan» kurs u upravljanju državom. U novembru 1858. raspustio je Manteuffelovu vladu i sastavio novu, u koju su ušli umjereno liberalni aristokrati. Buržoazija je namjesnikove mjere označila kao početak «nove ere». U stvari, Wilhelmova politika je služila isključivo učvršćenju moći pruske monarhije i junkera. 234 360
- ³³⁷ Engels ovdje navodi stihove Jana Kolara iz zbirke pjesama «Slávy dcera» (iz III odjeljka pod naslovom *Dunag*). U prevodu ti stihovi glase: «Ah, bože, ... Više nikog na svijetu nema ko bi se prema Slavenima odnosio pravdom!». 234
- ³³⁸ Velikim procesom koji je voden u Pragu protiv socijalista od 23. januara do 4. februara 1882. trebalo je zadati uništavajući udarac češkim socijaldemokratima, koji su održavali tijesne veze s njemačkim socijalistima. Češki socijalisti su bili optuženi za tajnu zavjereničku djelatnost i za vrijeđanje veličanstva izjavama o ruskom caru Aleksandru II. 235

- ³³⁹ Johann Philipp Becker je u svom pismu od 1. februara 1882. obavijestio Engelsa da su ga u posljednje vrijeme posjetili »partijski drugovi« iz mnogih zemalja: Švicarci, Nijemci, Francuzi, Talijani, Španjolci, Rusi i Poljaci. On je, kaže, tom prilikom mogao ustanoviti da su se anarhisti »svuda već približili svom kraju i da se svuda sve više i više budi potreba, pa djelomično i želja za povratkom u krilo starog Međunarodnog udruženja radnika«. Stoga je Becker predložio Engelsu da poradi na osnivanju nove međunarodne organizacije radnika po uzoru na Prvu internacionalu. 236
- ³⁴⁰ U martu 1872. u Francuskoj je donesen zakon kojim je zabranjeno Međunarodno udruženje radnika. Po ovom zakonu, pripadništvo nekoj međunarodnoj organizaciji radnika smatralo se za krivičan prestup i kažnjavalo zatvorom i visokim novčanim globama. 236
- ³⁴¹ Ove redove Engels je napisao na dopisnoj karti, na kojoj je svojeručno napisao adresu: P. Lavroff Esq., 13, Alfred Place, Tottenham Court Road. W. C. 238
- ³⁴² U jednoj bilješci uz ovo pismo (u: *Die Briefe von Friedrich Engels an Bernstein* [Pisma Friedricha Engelsa Bernsteinu], Berlin 1925; str. 54), Eduard Bernstein je napomenuo da je jedno pismo koje mu je poslao Engels izgubljeno. U ovom pismu Engels je upozorio Bernsteina na njegovo nepromišljeno istupanje u listu »Der Sozialdemokrat« na stranu ustanka u Hercegovini i u Krivošijama (vidi napomenu 332). 239
- ³⁴³ Български народни песни. *Chansons populaires bulgares inédites. Publiées et traduites par Auguste Dozon*, Paris 1875. 242
- ³⁴⁴ Misli se na ondašnjeg prestolonasljednika Friedricha Wilhelma, koji je malo prije svoje smrti postao njemački car i kralj Pruske kao Friedrich III. Zauzimao se za liberalan kurs u unutrašnjoj politici. — O »novoj eri« vidi u napomeni 336. 243
- ³⁴⁵ Poslije ubistva cara Aleksandra II 1 (13) marta 1881 (vidi napomenu 224), Aleksandar III je pod zaštitom policije i vojske boravio u dvorcu Gatčina blizu Petrograda iz straha od mogućih novih terorističkih akcija tajnog Izvršnog komiteta organizacije Народная воля. 243
- ³⁴⁶ Prilikom svog susreta s grupom srpskih studenata u Parizu 17. februara 1882. general M. D. Skobeljev je izjavio da Rusija ne može izvršavati svoje obaveze prema slavenskim narodima jer se mora boriti s teškoćama u unutrašnjoj i spoljnoj politici. On je Njemačku nazvao glavnim neprijateljem slavenskih naroda i rekao da predviđa neizbježnost rata protiv nje. 243
- ³⁴⁷ Karl Bürkli, *Demokratische Bank-Reform*, Zürich 1881. 244
- ³⁴⁸ Karl Marx, *Kapital*, I tom, III glava: »Novac ili robni promet« (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 93 - 136). 244
- ³⁴⁹ Ove redove Marx je napisao na dopisnoj karti sa svojeručno napisanom adresom: Madame Charles Longuet, 11, Boulevard Thiers, Argenteuil près Paris (France). 247
- ³⁵⁰ Jenny Longuet je 24. februara 1882. obavijestila Marxa da je Eleanor Marx raskinula zaruke s Prosperom Lissagaray-om. 250
- ³⁵¹ Ovo pismo je objavljeno u prevodu na ruski jezik u časopisu »Начало«, br. 5, 1899. Nije poznato je li sačuvan i gdje se nalazi njegov francuski original. Ovdje se objavljuje u prevodu s njemačkog jezika. 251
- ³⁵² Članak Carla Hirscha *Le socialisme en Allemagne* objavljen je u časopisu »La Nouvelle Revue«, tom 15, mart - april 1882. s potpisom »Un socialiste allemand« (Jedan njemački socijalista). Časopis je izdavala Juliette Adam. 254 256
- ³⁵³ Ovaj tekst vjerovatno predstavlja skicu pisma. 255

- ³⁵⁴ *The nationalization of the land in 1775 and 1882*. Being a lecture delivered at Newcastle-on-Tyne, by Thomas Spence, 1775. Reprinted and edited, with notes and introduction, by H. M. Hyndman, 1882, London 1882. 255
- ³⁵⁵ Marxovu i Engelsovu kritiku »gvođenog zakona nadnice« vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 50 - 52 i 4/5. 256 312
- ³⁵⁶ Govoreći ovdje o Ricardovom i Turgot-ovom mišljenju o zakonu minimalne najamnine, Marx ima u vidu sljedeća njihova djela: David Ricardo, *On the principles of political economy, and taxation*, 3. izd., London 1821; Anne-Robert-Jacques Turgot, *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*, u: »Oeuvres de Turgot«, Nouvelle édition par Eugène Daire, 1. tome, Paris 1844. Uporedi: Karl Marx, *Teorije o višku vrijednosti*, 24. tom ovog izdanja Prvi dio, str. 17 - 23 i *Teorije o višku vrijednosti*, 25. tom istog izdanja, Drugi dio, str. 315 - 330. 256
- ³⁵⁷ Marx se ovdje poziva na mjesto u Sofoklovoj *Antigoni*: »Nepisani, vječni zakon bogova.«
Johann Wolfgang von Goethe u svojoj pjesmi *Božansko govori o »vječnim, željeznim, velikim zakonima«*. 256
- ³⁵⁸ Ovdje se završava rukopis ovog pisma kojim raspolaže Institut marksizma-lenjinizma u Moskvi. Naredni pasus je uzet iz ruskog prevoda pisma koji je objavljen 1899. u časopisu »Начало«. Ovdje je preveden s njemačkog prevoda. 258
- ³⁵⁹ »Je li Krist uskresao?« – ironična upotreba pravoslavnog vjerskog pozdrava »Hristos uskrese!« (Engels je ovo napisao na ruskom jeziku). 259
- ³⁶⁰ U svom pismu Engelsu od 12. aprila 1882. Berthold Sparr se pozvao na nekog K. Schmidta, koga je odranije poznao. 260
- ³⁶¹ U Londonu u Rose Street-u u Sohou nalazio se radnički klub, koji su osamdesetih godina sačinjavale njemačka i engleska sekcija. Njemačka grupa predstavljala je ogranak njemačkog Udruženja za obrazovanje radnika (vidi napomenu 214), koja je bila tijesno povezana s listom Johanna Mosta »Die Freiheit«. 260
- ³⁶² Engels ima u vidu višekratne napade Johanna Mosta i njegovih pristalica u listu »Die Freiheit« na politiku i taktiku Socijalističke radničke partije Njemačke. Odvojena od masa njemačkog proletarijata, ova grupa je iz Londona propagirala individualni teror, tražila da se pomenuta partija odrekne svake parlamentarne djelatnosti i zanosila se revolucionarnim frazama (kritiku Mosta i lista »Die Freiheit« vidi u 41. tomu ovog izdanja, str. 345/346). 260
- ³⁶³ U Tottenham Street-u u Londonu nalazile su se prostorije kluba socijaldemokrata članova njemačkog Udruženja za obrazovanje radnika (vidi napomenu 214), koji su se 1880. bili odvojili od kluba u Rose Street-u (vidi napomenu 361), koji je bio pod uticajem anarhista. 260 315 319
- ³⁶⁴ Ove redove Engels je napisao na dopisnoj karti sa svojeručno napisanom adresom: F. A. Sorge Esq., *Hoboken, N. J. U. S. Amerika*. 261
- ³⁶⁵ Od kraja juna do oko 20. jula 1881. Laura Lafargue je bila u Istbornu, gdje je sa svojom bolesnom suprugom boravio Marx na odmoru. 262
- ³⁶⁶ Paul Lafargue je u ovo vrijeme radio kod francuskog osiguravajućeg društva »L'Union Nationale«. 263
- ³⁶⁷ Riječ je o radu Paula Lafargue-a o historiji zemljišne svojine u Francuskoj, koji je od marta do juna 1882. izlazio u ruskom časopisu »Устрой«. (Vidi i napomenu 190.)
Laura Lafargue je u svom pismu od 20. marta 1882. javila Marxu da drugi Lafargue-ov članak još nije stigao u Petrograd i da je uredništvo časopisa čekalo na njega da bi objavilo prvi članak. 264

- ³⁶⁸ Godine 1541. vojska cara Karla V pretrpjela je kod grada Alžira težak poraz od turskih trupa. Španjolci su bili protjerani iz većine alžirskih gradova koji su bili pod turskom vlašću. 264
- ^{368a} Misli se na predgovor Marxa i Engelsa za drugo rusko izdanje *Manifesta Komunističke partije*. 268
- ³⁶⁹ Engels se ovdje poziva na kratko pismeno saopštenje P. L. Lavrova od 6. aprila 1882. 268
- ³⁷⁰ U početku aprila 1882. socijaldemokratski poslanik Bruno Geiser je dobio anonimno provokatorsko pismo iz Njujorka u kojem se govorilo da je tačno utvrđeno vrijeme ustanka u Njemačkoj, koji se priprema. Geiser je sadržinu pisma saopštio policiji i objavio izjavu u kojoj je tvrdio da njemačka socijaldemokratija uopće ne postavlja revoluciju kao svoj cilj. U uvodniku lista »Der Sozialdemokrat« od 13. aprila 1882. pod naslovom *Bekannt Farbe!* (Otvorite svoje karte!) oštro je kritikovan Geiserov postupak i napomenuto je da je, naprotiv, partija postavila sebi zadatak da u Njemačkoj ubrza revolucionarni prevrat. 268
- ³⁷¹ Misli se na dopis *Konstantinopel* (Carigrad) koji je objavio list »Kölnische Zeitung« od 20. aprila 1882, a u kojem je bilo riječi o poznatom austrijskom špekulantu na željeznicama Moritzu Hirschu, kome je Turska dala koncesiju za gradnju željeznica. 269
- ³⁷² Friedrich Engels, *Bruno Bauer und das Urchristenthum*. Ovaj članak je izašao u dva dijela u listu »Der Sozialdemokrat« od 4. i 11. maja 1882. U svom pismu od 4. maja 1882. Eduard Bernstein je zahvalio Engelsu za poslati mu članak i izrazio mu uvjerenje da je već bilo vrijeme da se u pogodnom obliku razmotri pisanje Bruna Bauera, ali da on za to nije imao potrebnog znanja.
Misli koje je iznio u ovom članku Engels je dalje razvio u svojim kasnijim radovima *Das Buch der Offenbarung* (Knjiga objavljenja; 1883) i *Zur Geschichte der Urchristenthum* (Prilog historiji prvobitnog kršćanstva; 1894). 271
- ³⁷³ Friedrich Engels, *Mit welcher fabelhaften Geschwindigkeit die Konzentration des Kapitals in den Vereinigten Staaten vor sich geht* (Kakvom se nevjerovatnom brzinom vrši koncentracija kapitala u Sjedinjenim Državama). Članak je izašao u listu »Der Sozialdemokrat« od 18. maja 1882 (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 254/255). 271
- ³⁷⁴ U nekrologu koji je objavio u listu »La Justice« povodom smrti Charlesa Darwina Charles Longuet pominje ovo Darwinovo pismo, koje dosad nije pronađeno. Pomenuti nekrolog je preštampan i u listu »Der Sozialdemokrat« od 27. aprila 1882. 271
- ³⁷⁵ Usljed sve većeg nezadovoljstva irskog naroda i poleta irskog nacionalnog pokreta, engleska Gladstone-ova vlada je bila primorana da ukine prinudne zakone od 1881 (vidi napomenu 29) i da počne voditi umjereniju politiku prema Irskoj. Tako su, na primjer, u maju 1882. pušteni iz zatvora vodi irskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta.
Ministar za Irsku William Forster, koji se nije slagao s ovom politikom, podnio je ostavku. Naslijedio ga je lord Frederick Cavendish (vidi i napomenu 66). Dvadeset osmog aprila se i lord-namjesnik (potkralj) Irske Francis Thomas Cowper (koga Engels u ovom pismu zamjenjuje Williamom Francisom Cowper-Temple-om) iz protesta protiv nove taktike Gladstone-ove vlade prema Irskoj takode povukao sa svog položaja. 272
- ³⁷⁶ U rukopisu ovo pismo je datirano 10. marta, što je, očigledno, lapsus calami, jer u ovom pismu Engels odgovara na pitanja koja mu je Eduard Bernstein uputio u svom pismu od 4. maja 1882. Ova greška u datumu ispravljena je u Institutu marksizma-lenjinizma u Berlinu uz pomoć dr Helmuta Hirscha iz Instituta za socijalnu historiju u Amsterdamu. 275

- ³⁷⁷ Engels ovdje govori o svom radu *Bruno Bauer und das Urchristentum* (Bruno Bauer i praktičanstvo), koji je objavljen u listu »Der Sozialdemokrat« od 4. i 11. maja 1882 (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 247 - 253.) 275
- ³⁷⁸ Vidi: Karl Marx, *Kapital*, I tom, III glava: »Novac ili robni promet« (u 21. tomu ovog izdanja, str. 93 - 136). 276
- ³⁷⁹ U svom pismu od 4. oktobra 1882. Eduard Bernstein je pitao Englsa zna li ko je neki ciriški trgovac Louis Bamberger, koji je tvrdio da je veoma dobro poznao Englsa, Marxa, Ferdinanda Freiligrath-a itd. 277
- ³⁸⁰ U svom pismu od 12. decembra 1881. August Bebel je izrazio Marxu u svoje ime i u ime svoje supruge duboko saučešće zbog teškog gubitka koji je pogodio Marxa smrću njegove hrabre životne saputnice, a ujedno i radost zbog poboljšanja njegovog zdravstvenog stanja. Bebel je obavijestio Marxa i o finansijskim i personalnim teškoćama lista »Der Sozialdemokrat« i o rezultatima izbora za Rajhstag izvršenih u 1881, koji su za njemačku socijaldemokratiju »ispali veoma dobri«. Bebel je s radošću javio Marxu da je »samopouzdanje partije znatno poraslo«. 278
- ³⁸¹ »Der Sozialdemokrat« je odlučno kritikovao oportunističko držanje socijaldemokratskih poslanika Rajhstaga Wilhelma Hasenclevera i Wilhelma Blossa (vidi napomenu 313). Devetnaestog januara i 23. februara 1882. ovaj list je objavio dva otvorena pisma člana partije Ernsta Breuela, koji je bio protjeran iz Hamburga i koji se solidarisao s Hasencleverovim i Bloss-ovim pogledima optužujući list »Der Sozialdemokrat« za neobjektivnost i za naginjanje anarhizmu. Uredništvo lista »Der Sozialdemokrat« i glasovi iz redova partijskog članstva odbili su Breuelova po partiju štetna mišljenja u brojevima ovog lista od 19. i 26. januara i od 23. februara 1882. 278
- ³⁸² Nije poznato je li sačuvano pismo Louis-a Vierecka Englsu i Engelsovo pismo Vierecku. 278
- ³⁸³ Parafraza jednog stiha iz Goetheove balade *Der Schatzgräber*. 278
- ³⁸⁴ Paul Singer, koji je u maju 1882. boravio u Londonu, razmijenio je s Englsom svoje mišljenje o Bismarckovom »vladinom socijalizmu« i tražio od njega savjet u pogledu taktike koju partija treba da primijeni. Singer tada još nije shvatio reakcionarne ciljeve koje je Bismarck slijedio u svojim težnjama da sve stavi pod direktnu državnu kontrolu. Uz Engelsovu pomoć, Singer je ipak veoma brzo prevazišao ove teorijske nejasnoće. 279 370
- ³⁸⁵ Ove redove Marx je napisao na dopisnici i svojeručno napisao adresu: Miss Marx, 41, Maitland Park Road, Maitland Park, London (N. W.) (*Angleterre*). 280
- ³⁸⁶ Ove redove Marx je napisao na dopisnici i svojom rukom napisao adresu: Madame Charles Longuet, 11, Boulevard Thiers, Argenteuil, près Paris. 281
- ³⁸⁷ Marx ovdje parafrazira jedno mjesto iz V odjeljka Goetheovog ciklusa pjesama *Zahme Xenien*. 283
- ³⁸⁸ Marx u ironiji upoređuje Monako s Kneževinom Gerolštajn u opereti Jacques-a Offenbacha *Die Herzogin von Gerolstein* (Vojvotkinja od Gerolštajna), u kojoj je u glavnoj ulozi pjevala ondašnja čuvena francuska glumica i pjevačica Hortense Schneider. 283
- ³⁸⁹ Ove redove Marx je napisao na dopisnoj karti, na kojoj je svojom rukom napisao adresu: Madame Charles Longuet, 11, Boulevard Thiers, Argenteuil, près Paris. 285
- ³⁹⁰ Ove redove Marx je napisao na dopisnoj karti i svojom rukom napisao adresu: Madame Paul Lafargue, 37, Tremlett Grove, Junction Road, London, N., Angleterre. 286

- ³⁹¹ U svom pismu od 8. maja 1882. Friedrich Adolph Sorge je molio Engelsa da za njega unaprijed uplati pretplatu na neke listove, s tim da mu on kasnije pošalje odgovarajući novčani iznos.
- Sorge je u ovom pismu izrazio svoju duboku uznemirenost zbog Marxovog zdravstvenog stanja. On je, između ostalog, pisao: «Ne bi li mu koristilo da ovoga ljeta otputuje preko mora u Ameriku? Ukoliko bih mu ja u tome ili ma na koji način mogao biti od pomoći, neka na mene računa bez ikakvog ustezanja.»
- Pošto je Sorge namjeravao da izda *Manifest Komunističke partije* na engleskom jeziku, molio je Engelsa da revidira prevod koji mu je ranije poslao i da mu ga vrati s predgovorom ili pogovorom.
- O negativnom uticaju koji su novodoseljeni njemački socijalisti vršili na američki radnički pokret, Sorge je pisao: «U svom lasalovskom fanatizmu, oni počinju da remete i razaraju teško osvojeno tlo radničkog pokreta – sindikate. Ove delije su kao Bourboni: niti šta uče, niti šta zaboravljaju!» 287
- ³⁹² Engels ovdje ironično upoređuje oportunistički nastrojene socijaldemokratske poslanike Rajstoga s buržoaskim konstitucionalistima, koje su republikanski demokrati u revoluciji od 1848/1849. u Njemačkoj nazivali «cmizdravcima». 288
- ³⁹³ Časopis «Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik», koji je u Cirihi izdavao Karl Höchberg (pod pseudonimom Dr Ludwig Richter), objavio je u avgustu 1879. čuveni članak *Rückblicke auf die sozialistische Bewegung in Deutschland* (Retrospektivni osvrt na socijalistički pokret u Njemačkoj) s tri zvjezdice umjesto potpisa triju autora (Höchberga, Bernsteina i Schramma). U ovom programskom članku su oportunisti, među kojima su glavnu riječ vodili članovi partije Höchberg, Carl August Schramm i Eduard Bernstein, koji su živjeli u Cirihi, otvoreno napali revolucionarni karakter Socijalističke radničke partije Njemačke i zahtijevali pretvaranje socijaldemokratije u sitno-buržoaskodemokratsku reformističku partiju. Marx i Engels su dali iscrpnu kritiku ovog programa u svom *Cirkularnom pismu Bebelu, Liebknechtu, Brackeu i drugima*, i to u III odjeljku pod naslovom «Manifest ciriške trojke» (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 134 - 139). 288 289 296 383
- ³⁹⁴ Ironična aluzija na oznaku koju je Karl Vogt upotrebio protiv Marxa i njegovih pristaša u svom spisu *Moj proces protiv lista «Allgemeine Zeitung»*. Vidi o tome: Karl Marx, *Gospodin Vogt* (u 17. tomu ovog izdanja, str. 305 - 312 i u 37. tomu ovog izdanja, str. 420). 289
- ³⁹⁵ Engels se ovdje poziva na jednu epizodu iz badensko-falačkog ustanka (iz vremena od maja do jula 1849), u kojem je i sam učestvovao. O tome vidi njegov rad *Njemačka kampanja za državni ustav* (u 10. tomu ovog izdanja, str. 148). 289
- ³⁹⁶ Osmog decembra 1881. u listu «Der Sozialdemokrat» izišao je nekrolog *Jenny Marx rođena von Westphalen* kao prvi napis s Engelsovom potpisom (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 241/242). Njegov prvi opširniji članak koji je objavljen u pomenutom listu 4. i 11. maja 1882. bio je članak *Bruno Bauer i prahršćanstvo* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 247 - 253). 290 320
- ³⁹⁷ U maju 1882. regionalni kongres Federativne unije centra potvrdio je odluku koja je donesena u januaru 1882. o isključenju urednika lista «L'Égalité» (vidi napomenu 323). List «Der Sozialdemokrat» osudio je ovu odluku u svom broju od 1. juna 1882. Mjesto iz lista «Der Sozialdemokrat» koje se pominje u ovom pismu list «L'Égalité» je preštampao 11. juna 1882. Brojem lista «Le Proletaire» koji je objavio odgovor na ovu bilješku ne raspolaže ni Institut marksizmalenjinizma u Moskvi ni istoimeni institut u Berlinu. 290 317 323
- ³⁹⁸ U ovom pismu Engels se bavi pretežno problematikom članka *Die Situation in Irland*, koji je u listu «Der Sozialdemokrat» od 18. maja 1882. objavio kao uvodnik Eduard Bernstein pod pseudonimom Leo. Original ovoga pisma Bern-

stein je predao Wilhelmu Liebknechtu, koji je, bez Engelsovog dopuštenja, njegov najvažniji dio s redakcijskim izmjenama naveo u svom članku *Zur irischen Frage* (Prilog irskom pitanju), koji je objavljen u listu »Der Sozialdemokrat« od 13. jula 1882. Tekstu Liebknechtovog članka prethodi sljedeća njegova napomena: »Jedan prijatelj Irske, koji ovu zemlju i njene ljude poznaje kao rijetko ko, ne slažući se u mnogim tačkama s mišljenjem koje je iznijeto u 21. broju lista »Der Sozialdemokrat«, piše nam iz Londona sljedeće.«

Rukopis objavljenog dijela Engelsovog pisma je izgubljen. Ovaj dio pisma donosi se ovdje prema tekstu koji je iz lista »Der Sozialdemokrat« preuzet u izdanje: Karl Marx – Friedrich Engels, *Werke*, Band 35, Dietz Verlag, Berlin 1967. Rukopis originalnog završnog dijela pisma počinje riječima: »Kao prosta glupost, ali kao čista bakunjinovska, razmetljiva, besciljna »propagande par le fait« (propaganda djelom). U svom pismu Bernsteinu od 9. avgusta 1882. Engels se žalio na Liebknechtovu netaktičnost (vidi u ovom tomu, str. 302). 292

- ³⁹⁹ *Ribbonmen* (trakaši, ribonisti, od riječi ribbon=traka, vrpca, širit) – članovi tajnih društava irskih seljaka, koji su kao amblem nosili zelenu traku. Pokret ribonista je nastao krajem 18. vijeka u sjevernoj Irskoj i predstavljao je oblik narodnog protesta protiv samovolje engleskih zemljoposjednika i nasilnog tjeranja zakupaca sa zemlje. Ribonisti su napadali na lordovske majure i organizovali atentate na najomraženije zemljoposjednike i upravne njihovih imanja. Akcije ribonista su ipak imale čisto lokalni karakter; oni nisu imali nikakav opći program.

Whiteboys (bijeli dječaci) – tako su nazivani članovi tajnih seljačkih saveza koji su se pojavili u Irskoj oko 1759. Članovi ovih saveza su u svojim noćnim akcijama protiv lendlordova nosili bijele košulje. U 19. vijeku su se savezi »bijelih dječaka« najvećim dijelom spojili s organizacijama ribonista, a djelomično su nastavili da djeluju pod predašnjim nazivom do konca 19. stoljeća.

Captain Rock (Kapetan Stijena) – opći naziv za članove raznih tajnih udruženja irskih seljaka koja su se borila protiv engleskih ugnjetača.

Captain Moonlight (Kapetan Mjesečina) – pseudonim kojim su obično potpisivana prijeteća pisma koja su ribonisti upućivali lendlordovima i drugima. 292

- ⁴⁰⁰ *katolička emancipacija* – ukidanje ograničenja političkih prava katolika koja je bila zavela engleska vlada 1829. Kako su većinu katoličkog stanovništva u Velikoj Britaniji činili Irci, u Irskoj je postojao naročito snažan pokret za ravnopravnost katolika. Pokretom je rukovođila liberalna buržoazija na čelu s O'Connellom. Ističući parole o emancipaciji katolika, liberalna buržoazija je uspjela da u pokret uvuče seljačke mase. Katolici su dobili pravo da budu birani u parlament i da stupaju u neke upravne službe, ali je u isto vrijeme imovinski cenzus bio povećan za pet puta. Ovo je u stvari bio manevar kojim su vladajuće klase Engleske htjele da privuku na svoju stranu najviše slojeve irske buržoazije i zemljoposjednika katoličke vjere da bi tako pocijepale irski nacionalni pokret. 292

- ⁴⁰¹ *fenijanstvo* – tajni pokret fenijanaca (naziv potiče od irske riječi »Fianna«, kako se zvala ratnička družina legendarnog irskog junaka Finn MacCumhailla [Fingala]. Prve organizacije fenijanaca – irska republikanska ili fenijanska bratstva – nastale su 1857. među Ircima u Sjedinjenim Američkim Državama, a kasnije i u Irskoj. Objektivno fenijanci su zastupali interese irskog seljaštva; po svom socijalnom sastavu oni su bili u prvom redu seljaci, gradska sitna buržoazija i demokratski nastrojena inteligencija.

Marx i Engels, koji su u više mahova ukazivali na slabosti fenijanaca i kritikovali ih zbog njihove zavjereničke taktike i sektaštva, kao i zbog njihovih buržoaskonacionalističkih grešaka, cijenili su revolucionarni karakter ovog pokreta i trudili se da ga izvedu na put masovne borbe i zajedničkih akcija s engleskom radničkom klasom.

- Otkako je dugo pripremani oružani ustanak koji su fenijanci podigli u februaru i martu 1867. pretrpio poraz, njihova organizacija je postepeno gubila i najzad izgubila svaki značaj. 292
- ⁴⁰² Za vrijeme američkog građanskog rata od 1861. do 1865. Engleska je isporučivala veliki broj brodova južnim državama, među kojima i krstaricu «Alabama». Ovi brodovi su nanosili znatnu štetu sjevernim državama; samo «Alabama» je u toku dvije godine (od 1862. do 1864) uništila 70 brodova sjevernoameričke flote. U držanju engleske vlada Sjedinjenih Država Sjeverne Amerike je vidjela kršenje neutralnosti i tražila je od engleske vlade naknadu štete koju su sjevernim državama nanijeli «Alabama» i drugi piratski brodovi koji su građeni u Engleskoj. Komisija koju su formirale engleska i sjevernoamerička vlada poslije višegodišnjih pregovora donijela je odluku na svom zasjedanju u Vašingtonu od 8. maja 1871. da «pitanje „Alabama» preda na razmatranje arbitražnom sudu u Ženevi. Na svom vijećanju od 15. septembra 1872. ovaj sud je donio odluku po kojoj je Engleska bila obavezna da Sjedinjenim Američkim Državama na ime odštete isplati 15,5 miliona dolara. Obje strane su se složile s ovom presudom bez prigovora. 293
- ⁴⁰³ Aluzija na nedjeljni list «Die Freiheit», koji je od 1879. do 1882. izdavao u Londonu anarhista Johann Most, a uređivao Karl Schmidt. Za ovaj list su bili karakteristični ultrarevolucionarne fraze i grubi napadi na politiku i taktiku Socijalističke radničke partije Njemačke. 294
- ⁴⁰⁴ Kongres Socijalističke radničke partije Njemačke koji je održan u Videnu u avgustu 1880 (vidi napomenu 448) naložio je partijskom vodstvu da osnuje biro za međunarodne veze (Verkehrsstelle), koji je dobio zadatak da uspostavi i njeguje veze između njemačke socijaldemokratije i socijalističkih partija i organizacija u inozemstvu. 295
- ⁴⁰⁵ Kako u junu 1882. u listu «Der Sozialdemokrat» nije objavljen nijedan članak s Engelsovim potpisom, ovdje Engels vjerovatno misli na svoj članak *Bruno Bauer und das Urchristenthum*, koji je u ovom listu izašao u maju iste godine. (Vidi i napomenu 372.) 296
- ⁴⁰⁶ U svom pismu od 11. maja 1882. Karl Kautsky je molio Engelsa da mu iznese svoje mišljenje o tome kakva će biti sudbina kolonija, naročito u Aziji, poslije pobjede evropskog proletarijata. Kautsky je, između ostalog, pisao: «Vjerujem da bi ostajanje Indije u sastav britanskih posjeda bilo od koristi i za engleski proletarijat i za Indiju. Za engleski proletarijat zato što bi mu Indija služila kao izvor sirovina; za Indiju, pak, zato što bi indijski narod pao u jaram najokrutnijeg despotizma ukoliko bi bio prepušten sam sebi... Nasuprot tome, pod vodstvom evropskog proletarijata Indija bi, po mom mišljenju, sasvim uspješno mogla da se privede modernom socijalizmu, a da ne mora proći kroz međustadijum kapitalizma...» Oba ova posljednja pasusa svoga pisma Kautsky je objavio kao dodatak u svom spisu *Sozialismus und Kolonialpolitik* [Socijalizam i kolonijalna politika], Berlin 1907.
- O ovom problemu Kautsky govori i u svom pismu od 31. maja 1882. 297
- ⁴⁰⁷ Riječ je o brošuri Johanna Mosta *Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus «Das Kapital» von Karl Marx*, koja je izašla 1873. u Kemnicu. Na molbu Wilhelma Liebknechta, Marx je uz Engelsovo sudjelovanje izvršio izmjene i dopune teksta ove brošure za njeno drugo izdanje, koje je izašlo takode u Kemnicu 1876. Ali kako je mogao ukloniti samo najgrublje greške, Marx je postavio uslov da se njegovo ime ne dovodi u neposrednu vezu s poboljšanim tekstom Mostove brošure. 298
- ⁴⁰⁸ Ove redove Engels je napisao na dopisnoj karti i svojeručno napisao adresu: Monsieur P. Lavroff, 328, Rue St. Jacques, Paris, France. 300
- ⁴⁰⁹ Engels misli na drugo rusko izdanje *Manifesta Komunističke partije*, koje je u prevodu G. V. Plehanova izašlo u Ženevi 1882. (Vidi i napomenu 315.) 300

- ⁴¹⁰ Na Engelsovo pismo od 10. februara 1882 (vidi u ovom tomu, str. 236/237) Johann Philipp Becker je odgovorio pismom od 2. avgusta 1882. On zahvaljuje Engelsu na »mudrim mislima« u vezi s njegovim predlogom da se osnuje nova međunarodna organizacija radnika (vidi napomenu 339) i saopštava mu da je i on razmišljao gotovo »na isti način«. »Moj plan se u suštini sastojao samo u tome«, pisao je dalje Becker, »da se jednom impozantnom, principijelno čistom izjavom socijalista raznih zemalja pritjera u tjesnac i smoždi sektaštvo, naročito anarhističko sektaštvo.« On je obavijestio Engelsa da se »jedva oporavio od teške bolesti«, da je morao voditi mnoge neprijatne rasprave s vodama kantonalnih partijskih organizacija itd. Završavajući pismo izrazio je želju da još jedanput vidi Engelsa i Marxa. 301
- ⁴¹¹ Pod naslovom *Le socialisme utopique et le socialisme scientifique* (Utopijski socijalizam i naučni socijalizam) izišle su 1880. tri glave Engelsovog djela *Anti-Dühring* (1. glava uvoda i 1. i 2. glava III odjeljka) u francuskom prevodu Paula Lafargue-a, koje je Engels na njegovu molbu preradio u samostalan popularan spis. Ovaj spis je najprije objavljen u francuskom socijalističkom časopisu »La Revue socialiste« i iste godine izdat i kao brošura. 302 320 332 343
- ⁴¹² U redakcijskom članku lista »Der Sozialdemokrat« od 3. avgusta 1882. *Die Sozialdemokratie und die ägyptische Frage* (Socijaldemokratija i egipatsko pitanje) izraženi su saglasnost s rezolucijom koja je bila donesena na skupovima u Parizu koje su organizirali gedisti i protest protiv bombardovanja Aleksandrije od strane Engleza. Rezolucija je izrazila simpatije egipatskoj Nacionalnoj stranci i njenom vodi Arabi-paši. 303
- ⁴¹³ Prilog za feljton lista »Der Sozialdemokrat« o kojem Engels ovdje govori bio je njegov prevod na njemački jezik stare engleske narodne pjesme *Vikar iz Breja*, koji je objavljen u pomenutom listu 7. septembra 1882. s Engelsovim objašnjenjem političkog značenja pjesme (vidi u 30. tomu ovog izdanja. str. 256 - 258). 303 313 315
- ⁴¹⁴ Engels je završio svoju trgovačku djelatnost u Mančesteru 1. jula 1869. i preselio se u London 20. septembra 1870. 305
- ⁴¹⁵ Ovo pismo je bilo odgovor na pismo Karla Kautskog Engelsu od 11. maja 1882. (vidi napomenu 406). 309
- ⁴¹⁶ Za seriju članaka o Bismarckovom »državnom socijalizmu« i protiv lasalovskih shvaćanja Engels je od Eduarda Bernsteina i Augusta Bebela dobio najveći dio potrebnog materijala, ali je ipak odustao da napiše tu seriju članaka (vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 124). 312 316 334 338 347 370
- ⁴¹⁷ Engels ovdje pominje izraz koji je prvi put formulisao Ferdinand Lassalle u svom spisu *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Capital und Arbeit* [Gospodin Bastija-Sulce fon Delič, ekonomski Julijan, ili: kapital i rad], Berlin 1864. Ovaj izraz je unesen i u Gotski program (vidi napomenu 494) u zahtjev za »pravедnom raspodjelom prinosa rada«. U svojim *Primjedbama uz program njemačke radničke partije* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 15 - 19), Marx je naročito analizirao i opovrgao ekonomski smisao ovog izraza. 312
- ⁴¹⁸ Na općem kongresu njemačkih socijalista koji je održan u Goti od 27. do 29. maja 1877. neki delegati su na zasjedanju od 29. maja pokušali da izdejstvujaju usvajanje predloga koji je podnio Johann Most da se obustavi dalje izlaženje Engelsovog spisa *Anti-Dühring* u centralnom partijskom organu »Vorwärts!«. Wilhelm Liebknecht se odlučno suprotstavio tom predlogu i izjavio da su poslije pojave Marxovog *Kapitala* ovi članci protiv Eugena Dühringa bili najznačajniji naučni rad koji je nastao u krilu partije i da su s gledišta njenih interesa bili i potrebni. August Bebel je dao kompromisan predlog, naime da se ovi članci objave kao brošura u izdanju lista »Vorwärts!«. Liebknecht je taj

predlog modificirao svojim predlogom da se Engelsovi članci protiv Dühringa objavljuju u rubrici naučnih priloga pomenutog lista ili u naučnom »Pregledu«, a eventualno da se izdaju kao brošura. Kongres je prihvatio tako modificirani Bebelov predlog.

Drugi i treći odeljak *Anti-Dühringa* objavljeni su u naučnim prilogima odnosno prilogima lista »Vorwärts!«. 313

- ⁴¹⁹ Članak Georga Heinricha von Vollmara *Aufhebung des Ausnahmegesetzes?* izišao je u listu »Der Sozialdemokrat« od 17. i 24. avgusta 1882, a sem toga je objavljen i kao brošura pod pseudonimom Surtur, a s naslovom: *Aufhebung des Sozialistengesetzes? Ein Wort zur Taktik der deutschen Sozialdemokratie*, Hottingen—Zürich 1882. (Vidi i napomenu 441.) 313 320 330 332 336
- ⁴²⁰ Henry Fielding, *The adventures of Joseph Andrews*, London, Manchester and New York. 314
- ⁴²¹ Uvodnu napomenu za francusko izdanje Engelsovog rada *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (iz 1880) Marx je napisao otprilike 4. ili 5. maja 1880. U brošuri je ova uvodna napomena štampana s potpisom Paula Lafargue-a, koji je i preveo ovaj Engelsov spis na francuski jezik. Nedavno pronađeni rukopis uvodne napomene sadrži naknadnu bilješku namijenjenu Lafargue-u u kojoj mu Marx saopštava da je napomenu napisao poslije savjetovanja s Engelsom i moli ga »da dotjera stil, ali da ne mijenja sadržinu«. U uvodnoj napomeni se Engels ocjenjuje kao jedan od najistaknutijih predstavnika modernog socijalizma (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 151/152). 316
- ⁴²² Svoju namjeru da napiše takvu brošuru Engels nije ostvario. 316
- ⁴²³ U ovo vrijeme Marx i Engels su više puta iznosili svoje mišljenje o poreskoj politici. U listu »Neue Rheinische Zeitung«, na primjer, u toku 1848/1849. objavili su članak *Keine Steuern mehr!!!* (Više nikakvih poreza!!!), tekst *Auf-förderung des Rheinischen Kreisausschusses der Demokraten zur Steuerverweigerung* (Poziv Rajnskog okružnog odbora demokrata za uskraćivanje poreza) i Marxov govor u odbranu Rajnskog okružnog odbora demokrata u procesu koji je voden protiv njega (vidi u 9. tomu ovog izdanja, str. 27, 30 i 185 - 215). U toku 1850. godine ovaj problem se tretira prije svega u Marxovom radu *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850* (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 9 - 90) i u Marxovom i Engelsovom *Proglasu Centralne uprave Savezu* od marta 1850 (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 203 - 211). 316
- ⁴²⁴ Misli se na likovanje vladajućih klasa zbog poraza egipatskog oslobodilačkog pokreta koji je on doživio od britanskih intervencionističkih trupa poslije bitke kod Tel el-Kebira 13. septembra 1883. (Vidi i napomenu 83.) 319
- ⁴²⁵ Dva sljedeća pasusa pisma precrtala je nepoznata ruka i zato ih je djelomično teško dešifrovati. 319
- ⁴²⁶ Šaljivo aludirajući na biblijsku legendu o bjekstvu Izrailjeve djece iz egipatskog ropstva, Engels ima u vidu bankarske kuće Rothschildâ u Engleskoj i Francuskoj (Erlanger je bio njihov predstavnik u Egiptu), koji su, između ostalih, bili inspiratori finansijske »kontrole« nad Egiptom (vidi napomenu 83). Tako je predsjednik engleske vlade Disraeli uz pomoć bankarske kuće Rothschild još 1875. dobio za englesku vladu akcije Sueckog kanala koje su pripadale egipatskom kcedivu. 320
- ⁴²⁷ »Alijansu socijalističke demokratije« (»L'Alliance de la Démocratie Socialiste«) osnovao je Mihail A. Bakunjin u oktobru 1868. u Ženevi kao međunarodnu organizaciju anarhista.
- Godine 1869. Alijansa se obratila Generalnom vijeću Međunarodnog udruženja radnika s molbom da je primi u svoje sekcije. Generalno vijeće je pristalo da je primi pod uslovom da se ona raspusti kao samostalna međunarodna orga-

- nizacija. Ali i pored formalnog pristanka na taj uslov, Alijansa je stvarno i dalje postojala kao tajna organizacija u krilu Internacionale. Ona je vodila neprekidnu borbu protiv Generalnog vijeća s ciljem da se dočepa rukovođenja Prvom internacionalom i da joj nametne svoje anarhističke koncepcije. Haški kongres Internacionale od 1872. jednoglasno je odlučio da iz redova Internacionale isključi vođe Alijanse Mihaila A. Bakunjina i James-a Guillaume-a. U izvještaju pod naslovom *Zavjera protiv Medunarodnog udruženja radnika. Izvještaj o destruktivnoj djelatnosti M. Bakunjina i Alijanse socijalističke demokratije, sačinjen po nalogu Haškog kongresa* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 269 - 380), Marx i Engels su raskrinkali program, ciljeve i metode Alijanse. 323 343 358
- ⁴²⁸ Engels ima u vidu teorijski uvod u program francuske Radničke partije (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 196), koji je napisao Marx 1880. i koji je partijski kongres u Avru (u novembru 1880) usvojio bez izmjena. Praktični dio programa koji su izradili Jules Guesde i Paul Lafargue uz Marxovu i Engelsovu pomoć (vidi napomenu 43) partijski kongres je prihvatio s nekim izmjenama koje je predložio Benoit Malon, a koje su ga unekoliko pogoršale. (Vidi u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 40). 323
- ⁴²⁹ *radikali* — parlamentarna grupa u Francuskoj iz osamdesetih i devedesetih godina, koja se odvojila od buržoaske stranke umjerenih republikanaca («oporunista»). Voda radikala je bio Georges Clemenceau. Grupa se držala niza buržoaskodemokratskih zahtjeva (zahtjeva za ukidanje Senata, za odvajanjem crkve od države itd.) koje su umjereni republikanci bili odbacili. Da bi privukli glasačke mase na svoju stranu, radikali su tražili uvođenje progresivnog poreza na prihod i još neke socijalno-ekonomske mjere (vidi napomenu 189). 323
- ⁴³⁰ Georg Heinrich von Vollmar je u 2. dijelu svoga članka *Aufhebung des Ausnahme-gesetzes?* (vidi napomenu 419) govorio o «opozicionoj i ,slobodoumnoj» kaši. 323
- ⁴³¹ Engels ovdje misli na ujedinjenje Socijaldemokratske radničke partije Njemačke (partije ajenahovaca) i Općeg njemačkog radničkog saveza u Socijalističku radničku partiju Njemačke, koje je izvršeno u maju 1875. u Goti. Marx i Engels su smatrali da je ovo ujedinjenje preuranjeno, pošto mu nisu prethodili dovoljna diskusija i razjašnjenje važnijih teoretskih i političkih pitanja. Po Marxovom i Engelsovom mišljenju, prije ujedinjenja ovih partija trebalo je izraditi akcioni program odnosno organizacioni plan za zajedničku akciju (vidi o tome u i 41. tomu ovog izdanja str. 112 - 117 i 120 - 123.) 324
- ⁴³² Nije poznato koji je rukopis Engels priložio pismu. 325
- ⁴³³ *Coup de Jarnac* (Žarnački udar) — u bici između katolika i hugenota koja se odigrala 13. marta 1569. kod grada Žarnaka (u zapadnofrancuskom departmanu Šaron), teško ranjeni princ Condé, politički i vojni voda hugenota, bio je zarobljen i strijeljan. 326
- ⁴³⁴ *Prospère* — francuski pridjev, koji znači: onaj koji napreduje, koji ima sreće, koji uspijeva (ako se odnosi na stvari: napredan, cvatući i slično). Spajajući ovdje taj pridjev (u njemačkom obliku s približnim značenjem) i Lissagarayovo ime Prosper, Marx je izveo igru riječi. 326
- ⁴³⁵ Kako je Prosper Lissagaray imao namjeru da izazove Paula Lafargue-a na dvoboj javno ga vrijeđajući, Engels upoređuje Lissagaray-a s francuskim političarom i žurnalistom Paul-Adolphe-om Granier-om de Caccagnac-om i ironično aludira na Cassagnacove ispade u štampi koji su doveli do niza dvoboja i sudbenih procesa. 326
- ⁴³⁶ Za ovu aluziju s nejasnom riječju «crimm» nije se moglo naći objašnjenje. 327
- ⁴³⁷ Misli se na veliki štrajk koji su u rudnicima uglja u Monso-le-Min povelj rudari u avgustu 1882. u znak protesta protiv samovolje vlasnika rudnika i tutorisanja od strane katoličkog klera. 327

- Anarhistički elementi su u ovo vrijeme izvršili niz provokacija, za koje je odgovornost prebacivana na radnike. U oktobru 1882. počela je bučno najavljena sudska rasprava protiv uhapšenih radnika, ali se u njoj ipak nije mogla dokazati krivica optuženih. 328 356
- ⁴³⁸ *Wilhelm Liebknecht* se nalazio u zatvoru od sredine oktobra 1882; *August Bebel* je bio zatvoren 1. novembra 1882. i izdržavao je zatvor u Lajpcigu do 9. marta 1883. s prekidom od 2. do 9. januara. 329 331 388
- ⁴³⁹ Nije poznato šta je Engels ovom pismu priložio za Karla Kautskog. 329
- ⁴⁴⁰ Biblijska legenda o bjekstvu Jevreja iz egipatskog ropstva kaže da su zbog teškoća na putu i zbog gladi malodušni među njima počeli sa čežnjom da misle na dane kad su živjeli u neslobodi, ali kad su bili barem siti. Izraz «čežnuti za egipatskim loncima s mesom» postao je uzrečica. 330
- ⁴⁴¹ Engels misli na članak Augusta Bebela *Aufhebung des Sozialistengesetzes?*, koji je objavljen u listu «Der Sozialdemokrat» od 12. oktobra 1882. Ovaj članak je bio uperen protiv dva priloga Geoga Heinricha von Vollmara, koji su najprije izišli u pomenutom listu, a zatim i kao brošura (vidi napomenu 419). Bebel je kritikovao naročito drugi članak, u kome je von Vollmar pozivao na taktiku pučeva i zahtijevao tajnu organizaciju partije. Bebel je osudio ovu taktiku kao neprihvatljivu i pogubnu za partiju. U svom pismu Engelsu od 1. oktobra 1882. on je rekao da bi tako nesmotren ton i jezik kojima se von Vollmar služio u svojim člancima mogli izazvati samo nepotrebne žrtve u redovima partije. 330 336
- ⁴⁴² Lassalle-ova fraza o «jedinствenoj reakcionarnoj masi» ušla je u program Socijalističke radničke partije Njemačke, koji je donesen na partijskom kongresu održanom u Goti u maju 1875 (vidi napomenu 431). U Gotskom programu piše: «Oslobođenje rada mora biti djelo radničke klase, u odnosu prema kojoj su sve ostale klase samo jedna reakcionarna masa.» U svojim *Primjedbama uz program njemačke radničke partije* Marx je kritikovao ovu nenaučnu tezu (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 13 - 27). 330 337
- ⁴⁴³ U vezi sa stavom koji je August Bebel izrazio u listu «Der Sozialdemokrat» od 12. oktobra 1882. protiv članka Geoga Heinricha von Vollmara, koji je izišao i u vidu brošure pod pseudonimom Surtur (vidi napomene 419. i 441), Louis Viereck je izjavio u listu «Süddeutsche Post» koji je sam izdavao, da ta brošura nije imala ništa zajedničko sa stavovima partije. Uredništvo lista «Der Sozialdemokrat» protestovalo je 26. oktobra 1882. protiv te Viereckove izjave i naglasilo da brošuru sačinjavaju članci koji su se najprije pojavili u partijskom organu, da oni predstavljaju mišljenje samo autora, člana partije, koji stoji «u prvoj liniji» borbe itd. 331
- ⁴⁴⁴ Ovdje pomenuti članak Léona Picard-a o Nijemcima u Parizu, koji je objavljen u listu «Le Citoyen» od 3. septembra 1882. pod naslovom *L'affaire de la Rue Saint-Marc*, bio je napisan protiv jednog saveza njemačkih gimnastičara u istom šovinističkom duhu u kom su pisani i članci u buržoaskim listovima. (Vidi i u ovom tomu, Drugi dio, pismo br. 108.) 332 334 339
- ⁴⁴⁵ *Kamen iz Rozete* ili Rozetski kamen je bazaltna ploča koja je pronađena 1799. kod egipatskog grada Rozete za vrijeme Napoléonovog pohoda na Egipat. Na njoj je u 2. vijeku prije naše ere uklesan jedan dekret prvosvećenika grada Memfisa na tri jezika: na staroegipatskom (pisanom hijeroglifima), na demotskom i starogrčkom jeziku. Ovaj natpis je koristio Jean-François Champollion za dešifrovanje egipatskih hijeroglifa. 334
- ⁴⁴⁶ Engels ovdje upotrebljava bojni poklič iz srednjeg vijeka, koji se, prema predanju, prvi put čuo u toku bitke koja se odigrala 1140. pod Vajnsbergom između pristalica dinastije Welf i pristalica dinastije Hohenstaufen (ili Weibling, nazvane tako po nazivu zamka odnosno grada njene loze). Kasnije, za vrijeme

- borbe između rimskih papa i njemačkih careva od 12. do 15. vijeka, međusobno su se borile stranka Gvelfa i stranka Gibelina (ovi nazivi su talijanska alternacija naziva Welf i Weibling). 336
- ⁴⁴⁷ Engels ovdje misli na visinu tiraža nedjeljnog lista »Der Sozialdemokrat«. Krajem 1881. ovaj list je imao 4400 pretplatnika, a do kraja 1882. njihov broj se povećao na 6800. 337 350
- ⁴⁴⁸ Prvi ilegalni partijski kongres njemačke socijaldemokratije, koji je održan od 20. do 23. avgusta 1880. u zamku Videnu u Švicarskoj, izvukao je opći zaključak iz razmimoilaženja u pogledu strategije i taktike Socijalističke radničke partije u periodu važenja Zakona protiv socijalista (vidi napomenu 141). On je partiju orijentisao na nedvosmisleno revolucionarnu taktiku u borbi protiv prusko-njemačke militarističke države i tako stvorio preduslove za kasnije ukidanje Zakona protiv socijalista. 337
- ⁴⁴⁹ Georges Clemenceau je na jednom zboru birača koji je održan u Parizu 29. oktobra 1882. mogao podnijeti izvještaj o svojoj djelatnosti kao poslanika tek pošto se stišala buka koja je nastala prilikom biranja predsjedavajućeg na zboru. 340
- ⁴⁵⁰ Krajem 1882. Eduard Bernstein i Georg Heinrich von Vollmar su namjeravali da otpočnu diskusiju u listu »Der Sozialdemokrat« s ciljem da pripreme izmjenu programa. Uredništvo je prihvatilo Engelsov savjet i ograničilo se uglavnom na indirektnu polemiku u vezi s oportunističkim zahtjevima koje je sadržao Gotski program (vidi napomenu 494). 340
- ⁴⁵¹ Ovo je Engelsov odgovor na pismo Friedricha Adolpha Sorgea od 22. avgusta 1882. U njemu je Sorge između ostalog molio Englsa da mu u Londonu reguliše plaćanje za list »The Labour Standard«. 342
- ⁴⁵² Aluzija na knjigu Georga Stiebelinga *Lesebuch für das Volk*, koja je 1882. izašla i na engleskom jeziku pod naslovom *The people's reader*. 343
- ⁴⁵³ Sačuvan je koverat ovog pisma sa slijedećom adresom koju je napisao Marx: Miss Marx, 41, Maitland Park Road, Maitland Park, London. N. W. 344
- ⁴⁵⁴ Marx ovdje podsjeća svoju kćer na zajedničke šetnje žalom između Ventora i Rta svete Katarine za vrijeme njihovog boravka na ostrvu Vajt od 29. decembra 1881. do 16. januara 1882. 344
- ⁴⁵⁵ Engels misli na djelo Williama Langlanda *The Vision concerning Piers the Plowman*, koje je u 14. stoljeću izdavano u tri verzije.
The Early English Text Society je učeno društvo koje je 1864. osnovao Frederick James Furnivall, a koje se bavilo izdavanjem starih engleskih tekstova. 345
- ⁴⁵⁶ Marx ima u vidu članak *Le patriotisme de la bourgeoisie et les Chinois* (Patriotizam buržoazije i Kinezi) koji je objavljen 9. juna 1880. u 21. broju 2. serije lista »L'Égalité«, a u kojem je iznijet kritički stav prema skupštini pariskog Društva političkih ekonomista održanoj 5. maja 1880. i posvećenoj pitanju kineskih emigranata u Kaliforniji. Na ovoj skupštini se pohvalno govorilo o tome da su se Kinezi koji su se doselili u Kaliforniju zadovoljavali minimalnim nadnicama.
O ovom pitanju se govorilo i u članku *La question chinoise devant les économistes* (Kinesko pitanje pred ekonomistima), koji je, potpisan inicijalima Benoît Malona, objavljen u časopisu »La Revue socialiste« od 5. jula 1880. 345
- ⁴⁵⁷ Jenny Longuet je već duže patila od jednog zapaljenja, koje je najzad dovelo do njene smrti 11. januara 1883. 345 355

- ⁴⁵⁸ Karl Kautsky je u svom pismu od 11. novembra 1882. molio Engelsa da napiše jedan članak o Charlesu Darwinu za prvi broj novog mjesečnog časopisa »Die Neue Zeit«, za čije su se izdavanje tada vršile pripreme.
- Iz pisma Karla Kautskog od 23. novembra 1882. vidi se da je telegram koji Engels pominje poslao Heinrich Braun. U vezi s Engelsovim odbijanjem da napiše članak o Darwinu Kautsky je rekao: »Vaš negativan odgovor me je mnogo razalostio s obzirom na interese našeg časopisa, da ne kažem s obzirom na interese naše stvari, koja u svakom slučaju više dobija ako Vi iznesete na svjetlo dana jedan veći rad umjesto više manjih. Svjestan toga, hoću da se tješim time i da se nadam da Vaš rad brže napreduje nego što je tekao rad na II tomu *Kapitala*. Nikad dosad potražnja za Marxovim i Vašim spisima nije bila veća, a nikad ih na ponudu nije bilo manje nego što ih ima sada. Postoji velika potreba (samo ne i Dühringova) za novim izdanjem *Anti-Dühringa* možda na način na koji je izdat spis *Le socialisme utopique et le socialisme scientifique.*« (»Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky«, Hrsg. und bearb. von Benedikt Kautsky, Wien 1955, str. 69.) 348
- ⁴⁵⁹ Engels ovdje misli posebno na svoj rad *Dijalektika prirode*. (Vidi i napomenu 137.) 346
- ⁴⁶⁰ Uporedi: Benoit Malon, *Histoire du socialisme depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Lugano 1879. 347
- ⁴⁶¹ Paul Lafargue u pismu Engelsu od 24. novembra 1882. 348
- ⁴⁶² *La Fédération du Nord* (Sjeverna federacija) nastala je u proljeće 1880. kao jedna od šest federacija na koje je organizaciono bila podijeljena francuska Radnička partija. Ova federacija je obuhvatala partijske organizacije u Lilu i Rubeu. Poslije rascjepa do kojeg je došlo na partijskom kongresu u Sent-Etjenu (vidi napomenu 107), Sjeverna federacija je ostala na strani gedista. 348 358
- ⁴⁶³ Engels ovdje ironično aludira na poglede nekadašnjeg člana Saveza komunista, kasnijeg nacionalnog liberala i pruskog ministra finansija Johannes Miquela, koji je u dva svoja pisma Marxu iz 1856 (od 6. aprila i od 15. avgusta) izrazio mišljenje da bi revolucionarna radnička partija »duže vrijeme« morala da izbjegava da vodi samostalnu politiku u buržoaskodemokratskoj revoluciji i u procesu ujedinjavanja Njemačke. 348 383
- ⁴⁶⁴ Schmidtovom aferom Engels naziva raskrinkavanje njemačkog policijskog špijuna Johanna Karla Friedricha Elias-a Schmidta u Cirihi. O Schmidtovim avanturama i o avanturama njegovih naredbodavaca uredništvo lista »Der Sozialdemokrat« je objavilo brošuru *Die deutsche Geheimpolizei im Kampfe mit der Sozialdemokratie. Aktenstücke und Enthüllungen auf Grund authentischen Materials dargestellt* [Njemačka tajna policija u borbi protiv socijaldemokratije. Dokumenti i otkrića izneseni na osnovu autentičnog materijala], Hottingen — Zürich 1882. Pošto je uskoro zatim autor ove brošure Moses Oppenheimer takode razobličen kao izdajnik partije (vidi napomenu 495), pojavilo se drugo izdanje brošure s jednim člankom iz lista »Der Sozialdemokrat« od 15. februara 1883. i pod izmijenjenim glavnim naslovom: *Deutsche Polizeischuftereien. Aktenstücke und Enthüllungen auf Grund authentischen Materials dargestellt* [Prljavi podvizi njemačke policije. Dokumenti i otkrića izneseni na osnovu autentičnog materijala], Hottingen-Zürich 1882. 350 372
- ⁴⁶⁵ Riječ je o pismu Laure Lafargue Engelsu od 12. decembra 1882. 351
- ⁴⁶⁶ »*Affaires véreuses cabinet*« (»Kabinet za sumnjive poslove« ili »Crni kabinet«) — tajna ustanova pri poštanskoj službi koja je stvorena u Francuskoj za vladavine Louis-a XIV i koja je omogućavala vladi da kontroliše privatnu korespondenciju građana. Ovakav »kabinet« je postojao i u Pruskoj, Austriji i drugim evropskim državama. 352

- ⁴⁶⁷ Osnivač dinastije Tudor Henry VII, koji je pobijedio kralja Richarda III iz dinastije York, služio se svim sredstvima u težnji da obezbijedi kraljevsku vlast i da tako učvrsti svoja veoma sporna prava na engleski prijesto. Pokušao je da ovu dinastiju okruži oreolom svetosti. U tu svrhu on se 1506. obratio papi Juliju II s molbom da uvede u redove svetaca i mučenika jednog od predstavnika vladarske kuće Lancaster — kralja Henryja VI, koga je dinastija York za vrijeme rata između crvene i bijele ruže uklonila s engleskog prijestola. Međutim, papa je odbio da ispuni ovu kraljevu molbu pod zgodnim izgovorom da je dobro obaviješten da je kralja Henryja VI bio glas slaboumnog čovjeka i da se boji da bi njegovo proglašenje za sveca podrilo autoritet rimske crkve. 352
- ⁴⁶⁸ Marx ovdje vjerovatno ima u vidu konstatacije koje je ruski pisac i ekonomista V. P. Voroncov iznio u predgovoru svoje knjige *Судьбы кайсийализма в России*, koja je izašla u Petrogradu 1882, a koja je došla do Marxovih ruku. Voroncov je, naime, pisao da u Rusiji postoje «socijalisti Marxove škole», koji zastupaju mišljenje da je kapitalistički razvitak Rusije neizbježan, dok je on sam tvrdio da njena socijalno-ekonomska evolucija vodi preovlađivanju tzv. narodne privrede. Na drugom mjestu svoje knjige Voroncov za Marxovo učenje, koje inače osporava, kaže da je ono «danas široko prihvaćena teorija». Voroncov je, dakle, priznao da se u Rusiji osjećao uticaj Marxove misli. 353
- ⁴⁶⁹ Paul Lafargue, *Notre candidat*, u: «L'Égalité», 4. série, od 9. decembra 1882. 354 359
- ⁴⁷⁰ Engels misli na Marxovo intenzivno bavljenje problematikom zajedničke zemljišne svojine i seoske opštine, posebno ruske opštine u sedamdesetim godinama. Trebalo je da Rusija u III tomu *Kapitala* u odjeljku o zemljišnoj renti zauzme isto mjesto koje je u I tomu zauzela Engleska u pogledu najamnog rada u industriji. Zato je Marx, praveći pri tom izvode, proučavao mnogobrojne ruske izvore, statistički materijal i razne druge publikacije o zemljišnoj svojini, među kojima i knjigu M. M. Kovaljevskog *Общинное землевладение ирригацие, ход и послѣдствія еіо разложениа* (Opštinska zemljišna svojina, uzroci, tok i posljedice njenog raspadanja), koja je izašla 1879. u Moskvi. 358
- ⁴⁷¹ *L'Alliance socialiste républicaine* (Socijalističku republikansku alijansu) osnovala je u oktobru 1880. u Parizu jedna grupa amnestiranih komunara. Među njenim organizatorima nalazili su se i ugledni i uticajni vođi demokratskog i radničkog pokreta, od kojih su mnogi bili članovi Međunarodnog udruženja radnika i njegovog Generalnog vijeća. Članovi Alijanse su sebe nazivali socijalistima, ali su ipak istupali protiv svake doktrine uopće i propagirali prudonovsko-filantropske ideje, čime su stekli simpatije buržoaskih radikala. Ne obazirući se na veliki moralni i politički prestiž komunara, Jules Guesde je oštro kritikovao njihov sitnoburžoaski socijalizam. 358
- ⁴⁷² Od 1. novembra 1882. August Bebel se nalazio u lajpciškom zatvoru. (Vidi i napomenu 438.) Kako je 6. januara 1883. javio Engelsu, za božićne praznike nije bio pušten kući, što se inače običavalo.
Dalje Engelsove riječi u pismu odnose se na Bebelovo pismo od 14. novembra 1882, koje mu je bilo protureno iz zatvora. 360
- ⁴⁷³ Za vrijeme pregovora koje je vodio u novembru 1882. s ruskim ministrom spoljnih poslova Girsom, Bismarck je glasno izjavio da je još u oktobru 1879. sklopljen ugovor između Njemačke i Austro-Ugarske, ali da do tada nije bio obznanjen. Ugovor je zaključen na pet godina, u toku kojih su ove dvije sile bile obavezne da jedna drugoj pruže vojnu pomoć u slučaju da jednu od njih napadne Rusija.
Bismarck, koji je uspio da pregovore s Francuskom o pitanju Luksemburga odugovlači od jeseni 1866. do proljeća 1867, objavio je u martu 1867, za vrijeme francusko-holandskih pregovora o Luksemburgu, da je 1866. Pruska sklopila

- tajni savez s južnonjemačkim državama (Badenom i Favorskom) za zajedničku odbranu od Francuske i za zajednički napad na nju. 361
- ⁴⁷⁴ Ovdje je riječ o knjizi Johanna Karla Rodbertus-Jagetzowa *Briefe und sozial-politische Aufsätze*, koju je 1882. izdao Rudolph Hermann Meyer. U svom pismu Engelu od 14. novembra 1882. August Bebel je šaljivo primijetio: »M[eyer] vas obojicu [Marxa i Engelsa] mnogo hvali i očigledno se osjeća polaskanim dobrim prijemom na koji je kod vas u Londonu naišao; tu slavu vi zacijelo morate dijeliti s petoricom kardinala, koji su mu ukazali isto takvu čast.« Meyer je boravio u Engleskoj deset mjeseci 1879/1880. 361 371 383
- ⁴⁷⁵ Aluzija na sistem uhođenja koji je bio uveo ozloglašeni pruski policijski savjetnik Wilhelm Stieber. 361
- ⁴⁷⁶ Ove retke Marx je napisao na dopisnoj karti, na kojoj je svojom rukom napisao adresu: Miss Marx, 41, Maitland Park Road, Maitland Park, London. N. W. 362
- ⁴⁷⁷ U govoru koji je održao 8. januara 1883. u Njukaslju Joseph Cowen je opravdavao englesko osvojenje Egipta (vidi napomenu 83). 365
- ⁴⁷⁸ Jedanaestog januara 1883. umrla je Marxova kćerka Jenny Longuet. 368 371 384 394 396
- ⁴⁷⁹ Heinrich Heine, *Reisebilder. Zweiter Theil*, u: »Heinrich Heine's sämtliche Werke«. Zweiter Band, Hamburg 1867. 368
- ⁴⁸⁰ Engels misli na govor koji je socijaldemokratski poslanik Karl Grillenberger održao na zasjedanju Rajhstaga 14. decembra 1882. i u kojem je polemizirao s govorom koji je prethodnog dana održao u Rajhstagu Robert Victor von Puttkamer. Puttkamer je obrazložio potrebu za uvođenjem opasnog stanja u nekim oblastima Njemačke u skladu sa Zakonom protiv socijalista (vidi napomenu 141) i optužio socijaldemokrate za podriivanje svetosti porodice i za propagiranje slobodne ljubavi.
- »Der Sozialdemokrat« je 1. i 4. januara 1883. objavio izvode *Aus Grillenberger's Rede über die Handhabung des Sozialistengesetzes*; 4. januara članak *Zum Kapitel von der freien Liebe. Etwas für Herrn von Puttkamer zum Vorlesen im Reichstage* i 11. januara članak *Puttkamer und die »Heiligkeit« der Familie*. Zatim se u ovom listu 8. februara 1883. pojavio članak *Zum Kapitel von der freien Liebe. Den Herren v. Puttkamer und v. Nostiz-Wallwitz gewidmet*, a 22. februara 1883. članak *Von der patentierten Ehre. Ein weiterer Beitrag zum Thema von der freien Liebe und der Moralität der Puttkamer und Berufsgenossen*. 369 389
- ⁴⁸¹ Friedrich II, *Aus der Instruction für die Generalmajors von der Cavallerie (14. August 1748)*, u: »Die Werke Friedrichs des Großen«. Sechster Band, str. 310. 369
- ⁴⁸² Engels misli na govor koji je socijaldemokratski poslanik Max Kayser održao u Rajhstagu 11. januara 1883. 369
- ⁴⁸³ Poslije pobjede nad Austrijom 1866. Pruska je anektirala Kraljevinu Hanover, Izbornu Kneževinu Hesen-Kasel, Veliko Vojvodstvo Nasau, Slobodni Grad Frankfurt na Majni i Slezvig-Holštajn. 369
- ⁴⁸⁴ Karl Kautsky, *Die überseische Lebensmittel-Konkurrenz*, Leipzig 1881. U prvom dijelu ove brošure Kautsky je naveo podatke o poljoprivredi u Kanadi koje je objavio Rudolph Hermann Meyer u bečkom listu »Das Vaterland« (Otadžbina). 371 373
- ⁴⁸⁵ Engels ovdje misli na rad Karla Kautskog *Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*, koji je izdat 1880, a u kojem je autor branio »pravo jezgro« Malthusove teorije. 371 373

- ⁴⁸⁶ Prema drami Adolfa Müllnera *Die Schuld*, 2. čin, 5. scena: «... objasni mi, Erindure, ovu dvojnost prirode». 373
- ⁴⁸⁷ Riječ je o članku *Hetärismus* (Heterizam), prvom članku iz serije članaka Karla Kautskog pod naslovom *Die Entstehung der Ehe und Familie*, koja je objavljena u darvinističkom časopisu «Kosmos» (Stuttgart, VI godište, tom XII, oktobar 1882 – mart 1883). Drugi članak je imao naslov *Die Raubehe und das Mutterrecht. Der Clan* (Otmica žena i materinsko pravo. Klan), a treći *Die Kaufehe und die patriarchalische Familie* (Kupovanje žena i patrijarhalna porodica). Godine 1883. ovi članci su izdati pod zajedničkim navedenim naslovom kao poseban otisak iz časopisa «Kosmos», VI godište, 1882. 373
- ⁴⁸⁸ *pravo ispaše* (Hutzwang) – u uređenju marke njemačkih plemena u najstarije vrijeme utvrđena obaveza svih članova plemenske zajednice da od završetka žetve do sljedeće sjetve uklanjaju ograde sa svojih dijelova zemljišta kako bi svi mogli koristiti cijelo zemljište kao ispašu. (Vidi i u 30. tomu ovog izdanja, str. 267.) 374
- ⁴⁸⁹ Riječ je o prevodu Laure Lafargue pjesme Adalberta von Chamissoa *Salas y Gomez* na engleski jezik. 375
- ⁴⁹⁰ Engels misli na članak Jules-a Guesde-a *Rentrée en ligne*, koji je objavljen u listu «L'Égalité» od 16. februara 1883. kao uvodnik. 377
- ⁴⁹¹ Vjerovatno se Engels ovdje poziva na ironično pismo koje su 13. februara 1883. napisali Jules Guesde i Paul Lafargue za francuskog ministra pravde, a koje je objavio list «L'Égalité» 16. februara 1883. s prethodnom napomenom pod naslovom *Deux nouveaux prétendants* (Dva nova pretendenta). U ovom pismu su Guesde i Lafargue tražili da se i prema njima primjenjuju blage kaznene odredbe koje su bile ustanovljene za potomke nekadašnjih vladarskih porodica, jer nije isključeno da usljed galantnih navika francuskih kraljeva i u njihovim žilama teče kraljevska krv. 377
- ⁴⁹² Misli se na kongres Socijalističke radničke partije Njemačke koji je održan u Kopenhagenu od 29. marta do 2. aprila 1883. Da bi se zavarala policija, prethodno su određivana razna mjesta za održanje kongresa, među kojima i Ciri. 378 384
- ⁴⁹³ Osmog marta 1883. list «Der Sozialdemokrat» je donio opširnu vijest da je list «L'Égalité» bio prinuđen da prekine izlaženje zbog raskida ugovora s vlasnikom štamparije. Nije poznato je li sačuvana Engelsova *priložena ceduljica*. 381
- ⁴⁹⁴ Program Socijalističke radničke partije Njemačke bio je jednoglasno usvojen 25. maja 1875. na kongresu ujedinjenja koji je održan u Goti (vidi napomenu 431). Prvobitni nacrt programa, koji su kritikovali Marx i Engels – Marx u svojim *Primjedbama uz program njemačke radničke partije* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 13 - 27), a Engels prije svega u svom pismu Bebelu od 18/28. marta 1875 (vidi u 41. tomu ovog izdanja, str. 112 - 117) – nije bio izmijenjen u principijelnim pitanjima, osim tačke o proleterskom internacionalizmu. Na predlog Wilhelma Liebknechta, na ovom kongresu je u program uneseno internacionalističko načelo revolucionarnog radničkog pokreta.
- Iako je program sadržao niz važnijih političkih i socijalnih zahtjeva koji su odražavali stvarne potrebe proleterskog klasnog pokreta, on je ipak bio prožet oportunističkim idejama Lassalle-ovog učenja. Time su u socijaldemokratiji bila sačuvana oportunistička shvaćanja, na koja su se dvije decenije kasnije mogli nadovezati revizionisti u njemačkom radničkom pokretu. Nasuprot tome, njemački radnici su program tumačili u revolucionarnom smislu. 382
- ⁴⁹⁵ Moses Oppenheimer, član Socijalističke radničke partije Njemačke, otkriven je u februaru 1883. kao tajni saradnik buržoaske štampe i kao pronevjeritelj partijskog novca. 383

- ⁴⁸⁶ Rudolph Meyer, *Politische Gründer und die Corruption in Deutschland*. 383
- ⁴⁹⁷ U svom pismu od 24. februara 1883. Eduard Bernstein je obavijestio Engelsa da je saznao da je Georg Schumacher agitirao u Zolinguenu za list «Süddeutsche Post» i savjetovao radnicima da čitaju ovaj list, a ne list «Der Sozialdemokrat». Odgovarajući 7. marta 1883. na ovo Engelsovo pismo, Bernstein je pisao da je vijest o Schumacheru bila lažna. 384
- ⁴⁹⁸ Karl Kautsky, *Die Raubehe und das Mutterrecht. Der Clan*. (Vidi i napomenu 487.) 384 386
- ⁴⁹⁹ Johann Jakob Bachofen, *Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur*. 387
- ⁵⁰⁰ Petnaestog februara 1883. August Bebel je javio Engelsu da će biti pušten iz lajpciškog zatvora 9. marta 1883. (Vidi i napomenu 472.)
Dalje Engelsovo izlaganje odnosi se na Bebelovo pismo od 6. januara 1883. (vidi napomenu 166). 388
- ⁵⁰¹ Engels aludira na prisegu koju je Wilhelm Liebknecht položio u Landtagu Saksonije 1879. i na prisegu koju je u istoj skupštini položio August Bebel nakon svoga izbora za poslanika u julu 1881. 388
- ⁵⁰² Godine 1883. u Njujorku je Adolf Hepner kao prvu publikaciju serije «Deutsch-Amerikanische Arbeiter-Library» («Njemačko-američka radnička biblioteka»), koju je sam planirao, objavio spis Augusta Bebela *Unsere Ziele* prema šestom njemačkom izdanju. On je pri tom naslov ovog prvog većeg teoretskog Bebelovog rada, koji je od 1870. bio veoma rasprostranjen među njemačkim radnicima i koji je bitno doprinio političkom obrazovanju proletarijata, izmijenio u *Die Ziele der Arbeiterbewegung* i izvršio neka skraćivanja teksta. 389
- ⁵⁰³ Ovaj telegram je objavljen u listu «New Yorker Volkszeitung» 15. marta 1883. kao «Specijalna depeša upućena kablom listu „N. Y. Volkszeitung“, čiji tekst glasi: «London, 14. mart 1883. Danas po podne umro je Karl Marx. Friedrich Engels.» 392
- ⁵⁰⁴ Ovaj telegram, koliko je poznato, dosad nije pronađen. 393 394
- ⁵⁰⁵ Tekst ovog telegrama, koji je objavljen u listu «New Yorker Volkszeitung» od 17. marta 1883. ne slaže se s tekstom koji je poslao Engels. Uredništvo ovog lista je donijelo lažnu vijest, koju su objavili i drugi listovi, da je Marx umro u Aržanteju kod Pariza. Protiv ovog samovoljnog postupka uredništva lista «New Yorker Volkszeitung» Engels je protestovao u svom pismu od 18. aprila 1883 (vidi u 43. tomu ovog izdanja, str. 11). 399
- ⁵⁰⁶ Potpun tekst telegrama studenata Petrovske poljoprivredne akademije u Moskvi Engels je unio u svoj nekrolog *Zum Tode von Karl Marx* (Povodom smrti Karla Marxa), koji je objavljen u listu «Der Sozialdemokrat» 3. i 17. maja 1883 (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 285 - 291). 400
- ⁵⁰⁷ Pod naslovom *Obsèques de Karl Marx* (Sahrana Karla Marxa), list «La Justice» je 20. marta 1883. objavio izvještaj o sahrani Karla Marxa. Francuski prevod Engelsovog pogrebnog govora koji je unesen u taj izvještaj odgovara Engelsovoj skici toga govora s izuzetkom jednog dodatka (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 280 - 284). 401
- ⁵⁰⁸ U svom pismu od 16. marta 1883. Theodor Cuno je molio Engelsa da potvrdi da je Marx u krugu porodice nazivan «Mohr». Cuno je to htio da pomene u nekrologu Marxu. Međutim, Adolf Hepner je tvrdio da Marx nije bio tako nazivan, a osim toga, i to da bi takvo saopštenje partiji moglo «našteti». 402

Literatura

A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa

- Marx, Karl, *Beda filozofije. Odgovor na »Filozofiju bede« gospodina Proudhona.* (Dela, tom 7, str. 51 - 144.)
- Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris, Bruxelles 1847. 163 171
 - *Gradanski rat u Francuskoj.* Adresa Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika. (Dela, tom 28, str. 253 - 293.)
 - The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working-Men's Association. [London] 1871. 125
 - *Kapital. Kritika političke ekonomije.* Prvi tom. Knjiga I: Proces proizvodnje kapitala. (Dela, tom 21.)
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. Hamburg 1867. 65 129 142 145 173 174 192 214 216 226 230 244 276 298 342 343
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals. 2. verb. Aufl. Hamburg 1872. 120 365
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals. 3. verm. Aufl. Hamburg 1883. 120 209 211 - 213 254 329 338 342 365 371
 - Le Capital. Trad. de J. Roy, entièrement révisée par l'auteur. Paris [1872 - 1875]. 71 76 89 127 142
 - *Kapital. Kritika političke ekonomije.* Drugi tom. Knjiga II: Prometni proces kapitala. (Dela, tom, 22.)
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2: Der Cirkulationsprocess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885. 209 211
 - *Kapital. Kritika političke ekonomije.* Treći tom. Knjiga III: Celokupni proces kapitalističke proizvodnje. (Dela, tom 23.)
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3. Buch 3: Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894 (vidi i nap. 307). 209 211

- Marx, Karl, *Napomena uz francusko izdanje* (1880) spisa Friedricha Engelsa »Razvitak socijalizma od utopije do nauke«. (Dela, tom 30, str. 151 - 152.)
- U: Frédéric Engels. Socialisme utopique et socialisme scientifique. Trad. française par Paul Lafargue. Paris 1880 (vidi i nap. 421). 316
 - *Odgovor na prvi Brentanov članak.* (Dela, tom 29, str. 73 - 76.)
 - An die Redaktion des »Volksstaat«. U: Der Volksstaat, od 1. juna 1872. 136 137
 - *Odgovor na drugi Brentanov članak.* (Dela, tom 29, str. 91 - 97.)
 - An die Redaktion des »Volksstaat«. U: Der Volksstaat, od 7. avgusta 1872. 136 137
 - *Uredniku lista »The Eastern Post».* (Dela, tom 28, str. 390.)
 - To the editor of the Eastern Post. U: The Eastern Post, od 23. decembra 1871. 125 126
 - *Uredniku lista »The Eastern Post».* (Dela, tom 28, str. 396.)
 - To the editor of the Eastern Post. U: The Eastern Post, od 20. januara 1872. 125 126
 - *Uredniku lista »The Eastern Post».* (Dela, tom 28, str. 397.)
 - To the editor Eastern Post. U: The Eastern Post, od 28. januara 1872. 125 126
 - *Uvod za program francuske radničke partije.* (Dela, tom 30, str. 196.) 199 323
- Engels, Friedrich, *Američka sredstva za život i pitanje zemljišta.* (Dela, tom 30, str. 222 - 224.)
- American food and the land question. U: The Labour Standard, od 2. jula 1881 (vidi i nap. 14). 175 236
 - *Bismarck i Njemačka radnička partija.* (Dela, tom 30, str. 232 - 234.)
 - Bismarck and the German Working Men's Party. U: The Labour Standard, od 23. jula 1881 (vidi i nap. 14). 175 236/237
 - *Bruno Bauer i prkršćanstvo.* (Dela, tom 30, str. 247 - 253.)
 - Bruno Bauer und das Urchristenthum. U: Der Sozialdemokrat, od 4. i 11. maja 1882. 271 275 290 296 320
 - *Dijalektika prirode.* (Dela, tom 31, str. 249 - 468.) (Vidi i nap. 137.) 101 108 346
 - *Dva uzorna gradska vijeća.* (Dela, tom 30, str. 219 - 221.)
 - Two model town councils. U: The Labour Standard, od 25. juna 1881 (vidi i nap. 14). 175 236
 - *Koncept za posmrtni govor Karlu Marxu.* (Dela, tom 30, str. 278/279.)
 - Discours de Frédéric Engels. U: La Justice, od 20. marta 1883. 401
 - *Marka.* (Dela, tom 30, str. 261 - 275.)
 - Die Mark. U: F. Engels, Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen-Zürich 1882. 108 110 112 114 115 316 350 358 361 370 389
 - *Nacrt za kritiku političke ekonomije.* (Dela, tom 4, str. 24 - 44.) U: Deutsch-Französische Jahrbücher, 1844.

- Engels, Friedrich, *Najamni sistem*. (*Dela*, tom 30, str. 206 - 208.)
- The wages system. U: The Labour Standard, od 21. maja 1881 (vidi i nap. 14). 175 236
 - *Neophodne i suvišne društvene klase*. (*Dela*, tom 30, str. 238 - 240.)
 - Social classes — necessary and superfluous. U: The Labour Standard, od 6. avgusta 1881 (vidi i nap. 14). 236
 - *O koncentraciji kapitala u Sjedinjenim Državama*. (*Dela*, tom 30, str. 254 - 255.)
 - Mit welcher fabelhaften Geschwindigkeit die Konzentration des Kapitals in den Vereinigten Staaten von Amerika vor sich geht... U: Der Sozialdemokrat, od 18. maja 1882. 271
 - *Pamuk i železo*. (*Dela*, tom 30, str. 235 - 237.)
 - Cotton and iron. U: The Labour Standard, od 30. jula 1881 (vidi i nap. 14). 236
 - *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Na osnovu sopstvenih posmatranja i autentičnih izvora. (*Dela*, tom 4, str. 111 - 327.)
 - Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. 230 298
 - *Pravedna nadnica za pravedan radni dan*. (*Dela*, tom 30, str. 203 - 205.)
 - A fair day's wages for a fair day's work. U: The Labour Standard, od 7. maja 1881 (vidi i nap. 14). 175 236
 - *Predgovor prvom njemačkom izdanju* (1882) spisa Friedricha Engelsa »Razvitak socijalizma od utopije do nauke«. (*Dela*, tom 30, str. 155 - 156.)
 - Vorwort. U: F. Engels. Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen-Zürich 1882. 316 337
 - *Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*. (*Anti-Dühring*). (*Dela*, tom 31, str. 3 - 248.)
 - Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus. Leipzig 1878. 129 313 320 343
 - *Radnička partija*. (*Dela*, tom 30, str. 229 - 231.)
 - A working men's party. U: The Labour Standard, od 23. jula 1881 (vidi i nap. 14). 175 236
 - *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*. (*Dela*, tom 30, str. 147 - 188.) (Vidi i nap. 152.)
 - Le Socialisme utopique et le socialisme scientifique. U: La Revue socialiste, od 4. 20. marta i 20. aprila 1880. 302 320 332 343
 - Socialisme utopique et socialisme scientifique. Trad. française par Paul Lafargue. Paris 1880 (vidi i nap. 411). 302 320 332 343
 - Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen-Zürich 1882. 302 312 316 317 320 324/325 332 - 334 343 350 361 369 389
 - *Sahrana Karla Marxa*. (*Dela*, tom 30, str. 280 - 284.)
 - Das Begräbnis von Karl Marx. U: Der Sozialdemokrat, od 22. marta 1883. 401
 - *Socijalizam g. Bismarcka*. (*Dela*, tom 30, str. 140 - 146.)
 - Le socialisme de M. Bismarck. U: L'Égalité, od 3. i 24. marta 1880. 199

Engels, Friedrich, *Teorija najamnine Lige za borbu protiv zakona o žitu.* (Dela, tom 30, str. 225 - 228.)

– The wages theory of the anti-corn law league. U: The Labour Standard, od 9. jula 1881 (vidi i nap. 14). 175 236

– *Tredjunioni.* (Dela, tom 30, str. 209 - 214.)

– Trades Unions. U: The Labour Standard, od 28. maja i 4. juna 1881 (vidi i nap. 14). 175 236

– *Trgovinski ugovor s Francuskom.* (Dela, tom 30, str. 215 - 218.)

– The french commercial treaty. U: The Labour Standard, od 18. juna 1881 (vidi i nap. 14). 175 236

Vikar iz Breja. Sa engleskog preveo Friedrich Engels. (Dela, tom 30, str. 256 - 258.) U: Der Sozialdemokrat, od 7. septembra 1882 (vidi i nap. 413). 303 313 315

Marx, Karl i Friedrich Engels, *Čirkularno pismo Bebelu, Liebknechtu, Brackeu i dr.* (Dela, tom 30, str. 126 - 139.) (Vidi i nap. 393.)

Manifest Komunističke partije. (Dela, tom 7, str. 377 - 405.)

– Manifest der Kommunistischen Partei. Veröffentlicht im Februar 1848. London [1848]. 119 120 171 230 287 298

– Манифестъ коммунистической партіи. Переводъ съ нѣмецкаго изданія 1872. Съ предисловіемъ автовъ. Женева 1882 (vidi i nap. 315). 120 226 300

Mitingu u Ženevi sazvanom povodom 50. godišnjice poljske revolucije 1830. (Dela, tom 30, str. 197 - 198.)

– Do meetingu w Genewie, zwołanego na pamiatke 50-ej rocznicy Rewolucyi Polskiej 1830. U: «Sprawozdanie z międzynarodowego zebrańia zwołunego w 50-letnią rocznicę listopadowego powstania przez redakcyję «Równości» w Genewie. Genewa 1881. 235

Predgovor drugom ruskom izdanju «Manifesta Komunističke partije». (Dela, tom 30, str. 245 - 246.) 226 259 268 269

– Предисловіе, написанное К. Марксомъ и Ф. Энгельсомъ къ предпріятому «русск. соц. революц. библіотекой» переводу «Манифеста коммунистической партіи» у: Народная воля, од 5. фебруара 1882 (vidi i nap. 315.) 259 268

– Vorrede zu der zweiten russischen Auflage des «Manifestes der Kommunistischen Partei». U: Der Sozialdemokrat, od 13. aprila 1882. 259 268

– *Predgovor za «Manifest Komunističke partije»* (njemačko izdanje 1872). (Dela, tom 29, 79/80.)

– Vorwort. U: Marx, K. und F. Engels. Das Kommunistische Manifest. Neue Ausgabe mit einem Vorwort der Verfasser. Leipzig 1872. 119 120

– *Pregled od maja do oktobra* [1850]. (Dela, tom 10, str. 356 - 390.) U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch - ökonomische Revue. Maj do oktobra 1850, sv. 5/6. 230

– *Tobožnji rascjepi u Internacionali.* Poverljiva okružnica Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika. (Dela, tom 29, str. 3 - 40.)

- Les prétendues scissions dans l'Internationale. Circulaire privée du Conseil Général de l'Association Internationale der Travailleurs. Genève 1872. 186
- *Zavjera protiv Medunarodnog udruženja radnika*. Izveštaj o radu Bakunjina i Alijanse socijalističke demokratije, napisan po nalogu Haškog kongresa. (*Delo*, tom 29, 269 - 380.)
- L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Londres, Hamburg 1873. 93 186

B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora

I. Dela i spisi

- Amos, Sheldon, »*Spoiling the Egyptians*:« Revised Version. U: The Contemporary Review, Vol 42, Oktober 1882 (vidi i nap. 133) 98
- Association Internationale des Travailleurs. Statuts et règlements*. Londres 1866. 323
- Auer, [Ignaz], [Rede im Reichstag am 30. März 1881.] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. 1. Bd. Berlin 1881. (Vidi i nap. 233.) 155 157
- Bachofen, J[ohann] J[akob], *Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur*. Stuttgart 1861. 387
- Bancroft, Hubert Howe, *The native races of the pacific states of North America*. Vol. 1. Leipzig 1875. 107 374
- Bax, E[rnest] Belfort, *Leaders of Modern Thought. XXIII. - Karl Marx*. U: Modern Thought, od 1. decembra 1881. 214 215 216 226 227
- Bazin, G[ustave], *A Monsieur le commissaire de police*. U: L'Égalité, od 30. novembra 1882. 104
- B[ebel], [August], *Aufhebung des Sozialistengesetzes?* U: Der Sozialdemokrat, od 12. oktobra 1882 (vidi i nap. 441). 330 331 336
- [Rede im Reichstage am 31. März 1881.] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. 1. Bd. Berlin 1881 (vidi i nap. 233 i 278.) 155 157 190
 - [Rede im Reichstag am 4. April 1881.] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. 1. Bd. Berlin 1881. (Vidi i nap. 278) 155 157 190 370
 - *Unsere Ziele. Eine Streitschrift gegen die »Demokratische Correspondenz«*. Separat - Abdruck aus dem »Volksstaat«, Organ der socialdemokratischen Arbeiterpartei. Leipzig 1870. 389
 - Die Ziele der Arbeiterbewegung. Nach der sechsten Auflage vom Jahre 1877 kritisch revidiert und herausgegeben von Ad. Hepner. New York 1883. 389
- [Bernstein, Eduard,] *Bekennst Farbe! Von Leo* [d. i. Eduard Bernstein]. U: Der Sozialdemokrat, od 13. aprila 1882. 268
- Entweder - oder! Von Leo [d. i. Eduard Bernstein]. U: Der Sozialdemokrat, od 15. decembra 1881 (vidi i nap. 313). 222 239

- [Bernstein, Eduard,] Ein Gadenktag. Von Leo [d. i. Eduard Bernstein]. U: Der Sozialdemokrat, od 23. januara 1881 (vidi i nap. 185). 131
- Es fehlt uns an Intelligenzen. Von Leo [d. i. Eduard Bernstein]. U: Der Sozialdemokrat, od 28. jula i 11. avgusta 1881. 184 189
- Die Situation in Irland. Von Leo [d. i. Eduard Bernstein]. U: Der Sozialdemokrat, od 18. maja 1882 (vidi i nap. 398). 302
- Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers.* (Vidi i nap. 71.) 56
- Bismarck, [Otto von], [*Rede im Reichstag am 9. Januar 1882.* U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. I. Session 1881/82. Von der Eröffnungssitzung am 17. November 1881 bis zur Schlußsitzung am 30. Januar 1882. 1. Bd. Berlin 1882. 32
- Bracke, W[ilhelm] *Der Lassalle'sche Vorschlag. Ein Wort an den 4. Congreß der socialdemokratischen Arbeiterpartei.* Braunschweig 1873. 299
- «Nieder mit den Sozialdemokraten!» Braunschweig 1876. 299
- [Brentano, Lujo,] *Wie Karl Marx citirt.* U: Concordia, od 7. marta 1872 (vidi i nap. 198). 136
- (anonimno) *Wie Karl Marx sich vertheidigt.* U: Concordia, od 4. jula 1872. 136
- Das Bundesgesetz betreffend die Arbeit in den Fabriken, vom 23. Marz 1877.* Bern 1888 (vidi i nap. 118). 87 92 328 329 338
- Bürkli, Karl, *Demokratische Bank - Reform.* Oder: Wie kommt das Volk zu billigerem Zins? Sieben Fragen und Antworten über die Reorganisation der Kantonalbank. Zürich 1881. 29 30 230 237 244
- Abschüttelungs halber. U: Arbeiterstimme, od 7. i 14. januara 1882 (vidi i nap. 36). 29 30 230 237
- Cafiero, Carlo, *Polemica.* U: La Plebe, od 5. novembra 1882 (vidi i nap. 143). 105
- Candelari, R[omeo], *Ancora sulla teoria del valore secondo Marx.* U: La Plebe, od 12. novembra 1882 (vidi i nap. 143). 105
- Carlo Marx. U: La Plebe, od 22. oktobra 1882 (vidi i nap. 143). 105
- La critica dell'economia radicale moderna. U: La Plebe, od 8. oktobra 1882 (vidi i nap. 143). 105
- De Laveleye e Rodbertus. U: La Plebe od 15. oktobra 1882 (vidi i nap. 142) 105
- Il salario. U: La Plebe, od 5. novembra 1882 (vidi i nap. 143) 105
- La teoria del valore secondo Marx. U: La Plebe, od 29. oktobra 1882 (vidi i nap. 143). 105
- Cäsar, Gajus Julius, *Commentarii de bello Gallico.* 99 100
- Chamisso, Adalbert von, *Salas y Gomez.* U: Adelbert von Chamisso's Werke. 4. Bd. Leipzig 1836 (vidi i nap. 489). 376
- Cieszkowski, August, *Du crédit et de la circulation.* Paris 1839. 29 230 231

- Cieszkowski, August von, *Prolegomena zur Historiosophie*. Berlin 1838. 30
- Cinquième congrès national ouvrier socialiste de Reims. Compte rendu analytique*. U: Le Prolétaire, od 5. i 12. novembra 1881. 204
- Circulaire à toutes les fédérations de l'Association Internationale des Travailleurs*. Sonvillier 1871. 31
- Colins, [Jean - Guillaume], *L'économie politique. Source des révolutions et des utopies prétendues socialistes*. T. 1 - 3. Paris 1856 - 1857. 171 172
- [Danielson, Nikolai Franzewitsch,] *Николаи-онъ: Очерки нашей юреформенной общественной хозяйственной*. U: Слово, od oktobra 1880. 132 133
- Dante Alighieri, *Božanstvena komedija*. 62
- Darwin, Charles, *The formation of vegetable mould, through the action of worms, with observations on their habits*. London 1881. 56
- Die deutsche Geheimpolizei im Kampfe mit der Sozialdemokratie. Aktenstücke und Enthüllungen auf Grund authentischen Materials dargestellt*. Hottingen - Zurich 1882 (vidi i nap. 464). 350 372
- Deville, Gabriel, *Il y a cinq ans*. U: L'Égalité, od 19. novembra 1882. 347
- *Le travail*. U: L'Égalité, od 19. i 20. decembra 1882. 117
- [Dozon, Auguste,] *Български народни ѱвсни*. Chansons populaires bulgares inédites. Publ. et trad. par Auguste Dozon. Paris 1875. 242
- [Eccarius, Johann Georg,] *A German opinion of English trade unionism*. U: The Labour Standard, od 6. avgusta 1881 (vidi i nap. 13). 15 17 180 182
- [Eckardt, Julius,] *Berlin und St. Petersburg. Preussische Beiträge zur Geschichte der Russisch-Deutschen Beziehungen*. 2. unveränd. Aufl. Leipzig 1880 (vidi i nap. 333). 234
- Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Krankenversicherung der Arbeiter*. In: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. 5. Legislaturperiode, II. Session 1882/83. 5. Bd. Anlagen zu den Verhandlungen des Reichstags. Nr. 1 bis 195. Berlin 1883. Aktenstück Nr 14 (vidi i nap. 416). 316 334 347
- Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Unfallversicherung der Arbeiter*. In: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. 4. Legislaturperiode, IV. Session 1881. 3. Bd. Anlagen zu den Verhandlungen des Reichstags. Nr. 1 bis 101. Berlin 1881. Aktenstück Nr. 41. (Vidi i nap. 237 i 416.) 157 312 316 329 331 334 338 347 370
- Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Unfallversicherung der Arbeiter*. In: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. 5. Legislaturperiode, II. Session 1882/83. 5. Bd. Anlagen zu den Verhandlungen des Reichstages. Nr. 1 bis 195. Berlin 1883. Aktenstück Nr. 19. (Vidi i nap. 416.) 316 329 331 334 347
- Erklärung*. U: Der Sozialdemokrat, od 16. februara 1882 (vidi i nap. 313). 239
- Fielding, Henry, *The adventures of Joseph Andrews*. London. Manchester and New York. 314

- The Financial Reform Almanach*. For 1882. London. 246
- Fitzgibbon, Gerald, *Ireland in 1868, the battle-field for English party strife; its grievances, real and factitious; remedies, abortive or mischievous*. London 1868. 141
- Freeman, Ed. A., *History of Europe*. London 1875. 362
- Friedrich II, *Aus der Instruction für die Generalmajors von der Cavallerie (14. August 1748)*. U: Die Werke Friedrichs des Großen. 6. Bd.: Militärische Schriften, hrsg. von Gustav Berthold Volz, deutsch von Friedrich v. Oppeln-Bronikowski. Berlin 1913. 369
- Gendre, B., *Le catholicisme socialiste en Allemagne*. U: La Justice, od 2. decembra 1881. 207
- George, Henry, *The Kearney agitation in California*. U: The Popular Science Monthly. Bd. 17, August 1880 (vidi i nap. 253). 172
- Progress and Poverty: an inquiry into the cause of industrial depressions and of increase of want with increase of wealth. The remedy. New York 1880. 163 171 172 213
- Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung*. 1. Bd., 1. Hälfte. Die Urzeit. Berlin, 1847. 99
- Gesetz, betreffend die Abänderung der Gewerbeordnung. Vom 17. Juli 1878*. U: Reichs-Gesetzblatt. 1878. Berlin (vidi i nap. 118). 87 328 338
- Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie*. U: Reichs-Gesetzblatt 1878. (Vidi i nap. 141.) 104 108 185 202 233 243 288 289 313 316 320 330 336 360 368 383
- Gewerbeordnung für den Norddeutschen Bund. Vom 21. Juni 1869*. U: Bundes-Gesetzblatt des Norddeutschen Bundes. 1869 Berlin (vidi i nap. 118). 328
- Goethe, Johann Wolfgang von, *Das Göttliche*. 256
- Faust. 9
- Der Fischer. 184
- Der Schatzgräber. 279
- Zahme Xenien. 283
- Grillenberger, [Karl], [*Rede im Reichstag am 14. Dezember 1882.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. V. Legislaturperiode. II. Session 1882/83. Bd. Berlin 1883 (vidi i nap. 480). 369 389
- Guesde, [Jules], *Rentrée en ligne*. U: L'Égalité, od 16. februara 1883. 377
- Hanssen, Georg, *Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogthümern Schleswig und Holstein*. St. Petersburg 1861. 112
- Hartmann, [Georg Wilhelm], [*Rede im Reichstag am 15. juni 1881.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. 2. Bd. Berlin 1881 (vidi i nap. 280). 190
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Werke*. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke, J. Schulze, Ed. Gans, Lp. v. Henning, H. Hothe, C. Michelet, F. Förster. Bd. 1 - 18. 20 26 63 334
- Bd. 2. Phänomenologie des Geistes. 2. unveränd. Aufl. Berlin 1841. 26 63

- Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Erster Theil. Die objective Logik. Erste Abtheilung. Die Lehre vom Seyn. 2. unveränd. Aufl. Berlin 1841. 20
- Bd. 8. Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. 2. Aufl. Berlin 1840. 334
- Bd. 9. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. 2. Aufl. Berlin 1840. 334
- Heine, Heinrich, *Reisebilder* (vidi i nap. 479). 368
- Zur Beruhigung (vidi i nap. 319). 229
- [Hirsch, Carl,] *Le socialisme en Allemagne*. U: La Nouvelle Revue, od März-April 1882 (vidi i nap. 352). 254 265
- [Höchberg, Karl, Eduard Bernstein und Carl August Schramm,] *Rückblicke auf die sozialistische Bewegung in Deutschland. Kritische Aphorismen von * * ** U: Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1. Jg. 1. Hälfte. Zürich-Oberstrass 1879 (vidi i nap. 393). 288 289 296 297 383
- Hyndman, H. M., *England for all. Dedicated to the Democratic and Working Men's Clubs of Great Britain and Ireland*. London 1881 (vidi i nap. 254). 173 174 213 214
- Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. Hrsg. von Dr. Ludwig Richter. Zürich-Oberstrass. 88 91 288 289 296 383
- [Janson] Янсонъ, Ю[лий] Э[дуардович], *Сравнительная сѣаишійика Россіи и зайдно-европейскихъ іосударствѣв*. Т. 1 - 2. С. - Петербургъ 1878 - 1880. 135
- Joffrin, Jules, A. M. *Jules Guesde, rédacteur de l'Égalité*. U: Le Prolétaire, od 7. januara 1882 (vidi i nap. 44). 30 31 32
- Kautsky, Karl, *Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*. Wien 1880 (vidi i nap. 176 i 485). 129 130 371 373
- Die Entstehung der Ehe und Familie. U: Kosmos, 4. Jg. 1882/83 (vidi i nap. 487). 373 384 386 387
- (anonimno) International labour laws. U: The Labour Standard, od 13. avgusta 1881. 16 180 181 182 184 192
- [Kautsky, Karl,] *Der Staatssozialismus und die Sozialdemokratie. Von Symmachos* [d. i. Karl Kautsky]. U: Der Sozialdemokrat, od 6. marta 1881 (vidi i nap. 216). 144
- Kautsky, Karl. *Die überseeische Lebensmittel-Konkurrenz*. (Separatabdruck aus den «Staatswirthschaftlichen Abhandlungen», Serie II, H. 4 u. 5.) Leipzig 1881 (vidi i nap. 484). 371 373
- (anonimno) Der Vetter aus Amerika, eine Erzählung für Landleute, erbaulich zu lesen. 192 193
- (anonimno) Die Vivisektion des Proletariats. U: Der Sozialdemokrat, od 22. septembra 1881 (vidi i nap. 284). 192
- Keay, Seymour J., *Spoiling the Egyptians: A tale of shame*. Told from the Blue Books. 2nd ed., revised and enlarged. London 1882 (vidi i nap. 133). 98
- «Spoiling the Egyptians.» A Rejoinder. U: The Contemporary Review, Vol. 17, November 1882 (vidi i nap. 133). 98

- Kerdijk, A[rnold], *Karl Marx. Haarlem 1879*. U: Mannen van beteekenis in onze dagen (vidi i nap. 197). 136
- Kiepert, Heinrich, *Karte von Böhmen, Maehren und Oesterreich*. Berlin 1866. 242
- Kindlinger, Niklas, *Geschichte der Deutschen Hörigkeit insbesondere der sogenannten Leibeigenschaft*. Berlin 1819. 112
- Knigge, Adolph Freiherr [von], *Ueber den Umgang mit Menschen*. In drei Theilen. Zehnte Ausgabe. Durchges. und verm. von F. P. Wilmsen. Stuttgart 1822 (vidi i nap. 72). 57
- Kollár, Jan, *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvých*. Úpelné vydání. W Pešti 1832 (vidi i nap. 337). 234
- Lafargue, Paul, *L'affaire de Montluçon*. U: L'Égalité, od 18. novembra 1882. 96
 — Le droit au rire. U: L'Égalité, od 21. novembra 1882. 357
 — Le Ministère enchanté. U: L'Égalité, od 24. novembra 1882. 103 352 354 359
 — Notre candidat. U: L'Égalité, od 9. decembra 1882. 352 354 355 359
 — Prêtres et commerçants. U: L'Égalité, od 20. decembra 1882. 117
- [Lafargue], Лафаргъ Поль, *Движение поземельной собственности во франции*
 У: Устрои, од марта/априла и јуна 1882. 132 135 264
- Langland, William, *The Vision concerning Piers the Plowman* (vidi i nap. 455). 345
- Lankester, E[dwin] Ray, *Degeneration. A chapter in darwinism*. London 1880 (vidi i nap. 193). 135
- [Lankester] Ланкестер, Э[двин] Рей, *Вырождение. Глава изъ теории развитія (дарвинизма)*. С. - Петербургъ [1883]. 135
- Lieb knecht, [Wilhelm], *[Rede im Reichstag am 31. Mai 1881.]* U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. 2. Bd. Berlin 1881 (vidi i nap. 279). 190
- Loria, Achille, *La legge di popolazione ed il sistema sociale*. Siena 1882. 64/65
 — La rendita fondiaria e la sua elisione naturale. Milano, Napoli, Pisa 1880. 64 65
 — La teoria del valore negli economisti italiani. Bologna 1882. 64 65
- M[alon], B[enoît], *Histoire critique de l'économie politique*. Lugano 1876. 105
 — Histoire du socialisme depuis ses origines probables jusqu'à nos jours. Lugano 1879. 198 347
- Malon, Benoît, *Histoire du socialisme depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*. T. 1 - 2. Paris 1882 - 1883. 198 205
 — La Question chinoise devant les économistes. U: La Revue socialiste, od 5. jula 1880 (vidi i nap. 456). 345
- Mannen van beteekenis in onze dagen*. Haarlem 1870 - 1882 (vidi i nap. 197). 136
- [Marx, Jenny,] *Aus der Londoner Theaterwelt*. U: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, od 21. novembra 1875. 208
 — Englische Shakespear-Studien. U: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, od 3. januara 1877. 108
 — Londoner Saison. U: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, od 4. aprila 1876. 208

- [Marx, Jenny,] Shakespeares »Richard III.« im Londoner Lyceum-Theater. U: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, od 8. februara 1877. 208
- Vom Londoner Theater. U: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, od 25. maja 1877. 208
- Maurer, Georg Ludwig von, *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt*. München 1854. 107 108 110 320 358 361 389
- Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland. Bd. 1 - 2. Erlangen 1865 - 1866. 107 108 110 358 361 389
- Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland. Bd. 1 - 4. Erlangen 1862 - 1863. 8 107 108 110 112 358 361 389
- Geschichte der Markenverfassung in Deutschland. Erlangen 1856. 107 108 110 320 358 361 389
- Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. Bd. 1 - 4. Erlangen 1869 - 1871. 107 108 110 358 361 389
- Meitzen, August, *Der Boden und die landwirthschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates*. Bd. 1 - 4. Berlin 1868 - 1871. 112
- Meyer, R[udolph], *Der Emancipationskampf des vierten Standes*. Bd. 1 - 2. Berlin 1874 - 1875. 207
- Meyer, Rudolph, *Politische Gründer und die Corruption in Deutschland*. Leipzig 1877. 383
- Mirabeau, *O'Euwres. Tome cinquième. Histoire secrète de la cour de Berlin*. Paris 1882. 295 371
- [Most, Johann,] *Endlich!* U: Freiheit, od 19. marta 1881 (vidi i nap. 225). 148 - 151
- Most, Johann, *Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus »Das Kapital« von Karl Marx*. [Chemnitz 1873.] (Vidi i nap. 407) 298
- Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus »Das Kapital« von Karl Marx. 2. verb. Aufl. Chemnitz [1876]. (Vidi i nap. 407). 298
- Müllner, Adolph, *Die Schuld* (vidi i nap. 486). 373
- Nieuwenhuis, F[erdinand] Domela, *Karl Marx. Kapitaal en Arbeid*. 's Gravenhage 1881 (vidi i nap. 195). 136
- Nordau, Max, *Aus dem wahren Milliardenlande. Pariser Studien und Bilder*. Bd. 1 - 2. Leipzig 1878 (vidi i nap. 9). 11
- Paris. Studien und Bilder aus dem wahren Milliardenlande. 2. verm. Aufl. Bd. 1 - 2. Leipzig 1881 (vidi i nap. 9). 11 13
- O'Connell, Daniel, *A memoir on Ireland native and saxon*. 2nd ed. Dublin and London. 1869. 141
- O[ldenbur]g, H[einrich], *Die Grundlage des wissenschaftlichen Sozialismus*. U: Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1. Jg. 2. Hälfte. Zürich-Oberstrass 1880. 88 92
- Parti ouvrier. Conseil national*. U: L'Égalité, od 5. novembra 1882. (vidi i nap. 124). 91
- Picard, L[éon], *L'affaire de la rue Saint-Marc*. U: Le Citoyen, od 3. septembra 1882 (vidi i nap. 444). 332 334 339

- Plutarch, *Leben des Marius*. U: Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung. 1. Bd., 1. Hälfte. Berlin 1849 (vidi i nap. 134). 99
— *Vitae parallelae*. 56
- Podolinski, [Sergej], *Il socialismo e l'unità delle forze fisiche*. U: La Plebe, Anno XIV, Nouva serie. Milano 1881 (vidi i nap. 161). 115 - 117
- [Potocki, J., Kollataj, H., Dmochowski, F. K.,] *Vom Entstehen und Untergange der Polnischen Konstitution vom 3ten May 1791*. Th. 1-2. [Leipzig] 1793 (vidi i nap. 142). 104
- Prendergast, John P[atrack], *The Cromwellian settlement of Ireland*. London 1865. 139
- Programme électoral des travailleurs socialistes*. U: L'Égalité, od 30. juna 1880. 30 199 323
- Proudhon, P[ierre]-[oseph], *Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère*. T. 1 - 2. Paris [1846]. 29
- Puttkamer, [Robert Victor], [*Rede im Reichstag am 13. Dezember 1882.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstages. V. Legislaturperiode. II. Session 1882/83. 1. Bd. Berlin 1883 (vidi i nap. 480). 369 389
- Rae, John, *The socialism of Karl Marx and the Young Hegelians*. U: The Contemporary Review. Vol. 40, Oktober 1881. 213 227
- Ranke, Johannes, *Grundzüge des Physiologie des Menschen mit Rücksicht auf die Gesundheitspflege und das praktische Bedürfnis des Arztes*. Leipzig 1868. 362
- Redgrave, Alexander, *The Factory & Workshop Act, 1878, with introduction, copious notes, and an elaborate index*. 2nd ed. London 1879. 128
- Ricardo, David, *On the principles of political economy, and taxation*. 3rd ed. London 1821 (vidi i nap. 356). 256
- Rodbertus - Jagetzow [Johann Karl], *Briefe und Socialpolitische Aufsätze*. Hrsg. von Dr. R. Meyer. Bd. 1 - 2. Berlin [1882] (vidi i nap. 474). 261 371 383
— *Soziale Briefe an von Kirchmann*. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin 1851. 361
- Roscoe, H[enry] E[nfield], und C[arl] Schorlemmer, *Ausführliches Lehrbuch der Chemie*. Bd. 1 - 3. Braunschweig 1877 - 1882. 382
- Der Sachsenspiegel. Nach der ältesten Leipziger Handschrift*. Hrsg. von Prof. Dr. Julius Weiske. 2. Aufl. Leipzig 1853 (vidi i nap. 159). 112
- Šafařík, Pawel Josef, *Slowanský Národopis*. W. Praha 1849. 241 242
- Saling's Börsen-Papiere*. Zweiter (finanzieller) Teil. 7. Aufl. Saling's Börsen-Jahrbuch für 1883/84. Ein Handbuch für Bankiers und Kapitalisten. Berlin 1883. 338
- Samter, Adolph, *Social-Lehre. Ueber die Befriedigung der Bedürfnisse in der menschlichen Gesellschaft*. Leipzig 1875. 171
- Sax, Emanuel, *Die Hausindustrie in Thüringen*. Jena 1882. 311
- [Schäffle, Albert Eberhard Friedrich,] *Die Quintessenz des Socialismus*. Gotha 1875. 144

- Schramm, C[arl], *Karl Bürkli und Karl Marx*. U: Arbeiterstimme, od 24. i 31. decembra 1881 (vidi i nap. 36). 29 30 230
- Shakespeare, *Othello* (vidi i nap. 97). 73
- Siemens, C[arl] W[ilhelm], [*Antrittsrede als neugewählter Präsident der Britischen Assoziation zur Unterstützung der Entwicklung der Wissenschaft auf dem 52. Kongreß der Assoziation.*] U: Nature, od 24. avgusta 1882 (vidi i nap. 98). 75 101
- Simon, John, *State medicine*. U: Nature, od 18. avgusta 1881. 192 193
- Скалдинъ, Въ захолустъи и въ столицѣ. С. - Петербургъ 1870 (vidi i nap. 7.) 8
- Soetbeer, Adolf, *Edelmetall-Produktion und Werthverhältnis zwischen Gold und Silber seit der Entdeckung Amerika's bis zur Gegenwart*. Gotha 1879. In: Dr. A. Petermann's Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt. Erg. Bd. 13, 1879 - 1880. 276
- Sophokles, *Antigona*. 256
- Spence, Thomas, *The nationalization of the land in 1775 and 1882*. Being a lecture delivered at Newcastle-on-Tyne, by Thomas Spence, 1775. Reprinted and edited, with notes and introduction, by H. M. Hyndman, 1882. London 1882 (vidi i nap. 354). 255
- Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. 4. Legislaturperiode. IV. Session 1881. Bd. 1. Berlin 1881 (vidi i nap. 238). 155 - 157
- Stenographische Berichte über die Verhandlungen der Reichstages*. V. Legislaturperiode. I. Session 1881/82. Von der Eröffnungssitzung am 17. November 1881 bis zur Schlußsitzung am 30. januar 1882. Berlin 1882 (vidi i nap. 39 i 49). 29 229 239
- Stiebeling, Geo[rge] C., *Lesebuch für das Volk. Eine kurzgefaßte und leichtverständliche Darstellung des Wichtigsten aus Naturlehre und Menschenkunde*. New York 1882 (vidi i nap. 452). 343
- Stiebeling, George C., *The people's reader. A sketch of man's physical, political, mental and social development in the past, present and future*. New York 1882 (vidi i nap. 452). 343
- Tacitus, Publius Cornelius, *Germania*. 99 100 107
- Terentius, Afer Publius, *Andria*. 198
- Thierry, Augustin, *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands, de ses causes, et de ses suites jusqu'à nos jours, en Angleterre, en Écosse, en Irlande et sur le continent*. T. 1 - 3. Paris 1825. 118
- Tissot, Victor, *Les Prussiens en Allemagne. Suite du voyage au pays des milliards*. Paris 1876 (vidi i nap. 9). 11
- *Voyage au pays des milliards*. Paris 1875 (vidi i nap. 9). 11
- *Voyage aux pays annexés. Suite et fin du Voyage au pays des milliards*. Paris 1876 (vidi i nap. 9). 11
- Turgot, [Anne-Robert-Jacques], *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*. In: Oeuvres de Turgot. Nouv. éd. par Eugène Daire. T. 1. Paris 1844 (vidi i nap. 356). 256
- Vallès, Jules, *Brief an J. Grévy*. U: La Révolution Française, od februaru 1879 (vidi i nap. 267). 185

- [Vollmar, Georg Heinrich von,] *Aufhebung des Ausnahmegesetzes?* U: Der Sozialdemokrat, od 17. i 24. avgusta 1882 (vidi i nap. 419). 313 316 320 330 336
- Aufhebung des Sozialistengesetzes? Ein Wort zur Taktik der deutschen Sozialdemokratie. Von Surtur [d. i. G. H. von Vollmar]. Hottingen-Zürich 1882 (vidi i nap. 419). 332
- V[ollmar, Georg Heinrich von], *Zur Spaltung der französischen Arbeiterpartei.* U: Der Sozialdemokrat, od 9, 16. i 30. novembra 1882 (vidi i nap. 126). 91 96 347 358
- W[eerth], G[eorg], *Heute Morgen fuhr ich nach Düsseldorf.* U: Neue Rheinische Zeitung, od 14. jula 1848. 131
- Ein Sozialistenfresser aus dem Jahre 1848. (Aus dem Feuilleton der »Neuen Rheinischen Zeitung.«) U: Der Sozialdemokrat, od 11. avgusta 1881. 131
- Westphalen, Christian Heinrich Philipp Edler von, *Geschichte der Feldzüge des Herzogs Ferdinand von Braunschweig-Lüneburg.* Hrsg. v. F.O.W.H. v. Westphalen, königlich preussischem Staatsminister a. D. 2 Bde. Berlin 1859. 208
- Geschichte der Feldzüge des Herzogs Ferdinand von Braunschweig-Lüneburg. Zusammengestellt aus Materialien seines Nachlasses und des Kriegs-Archivs des Herzogs Ferdinand, und hrsg. von F.O.W.H. v. Westphalen. Bd. 1 - 6. Berlin 1871 - 1872. 208
- Wilhelm I., *Erlaß vom 4. Januar 1882.* U: Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger, od 7. januara 1882. 27 29 45

II. Periodika

- The Eastern Post*, od 16. decembra 1871. Mr. Bradlaugh and the communists. 125
- L'Égalité*, od 9. juna 1880. Le patriotisme de la bourgeoisie et les Chinois (vidi i nap. 456). 345
- od 11. decembra 1881 (vidi i nap. 311) 217
- od 18. decembra 1881. 217
- od 1. januara 1882. Allemagne. 222
- od 1. januara 1882. Paris. 222
- od 11. juna 1882 (vidi i nap. 397). 290
- od 15. decembra 1882. L'Arrestation de Lafargue. 113
- od 16. decembra 1882. L'Affaire de Montluçon. 113
- Freiheit*, od 25. juna 1881. Socialpolitische Rundschau. Deutschland. 190
- od 23. i 30. jula, 6. i 13. avgusta 1881. Congress. Bericht. 186
- od 1. aprila 1882. Socialpolitische Rundschau. Deutschland. 260
- Journal de Genève national, politique et littéraire*, od 16. septembra 1882. 79 81 319
- La Justice*, od 7. decembra 1881. Gazette du jour. 207 208
- od 20. marta 1883. Obsèques de Karl Marx. 401
- Kölnische Zeitung*, od 10. jula 1881. 13
- od 25. jula 1881. Rußland (vidi i nap. 45). 31
- od 20. aprila 1882. Konstantinopel. 14. april (vidi i nap. 371). 269
- od 13. jula 1882. Paris, 12. juli. 74
- od 13. jula 1882. Das Bombardement von Alexandrien. 74
- Народная Воля, od 5. februara 1882 (vidi i nap. 315). 259 268

Petit Marseillais, od 8. maja 1882. 51

- Der Sozialdemokrat*, od 30. januara 1881. Die zehn Gebote. 131
 — od 27. marta i 17. aprila 1881. Fritzsche und Viereck in Amerika. 148
 — od 11. avgusta 1881. 185
 — od 17. novembra 1881. Warum sind wir in Glauchau (Sachsen) unterlegen? 203 288
 — od 19. i 26. januara 1882 »Der Sozialdemokrat« auf der Anklagebank. 278
 — od 23. februara 1882. Noch einmal Herr Breuel. 278
 — od 13. aprila 1882 (vidi i nap. 315). 268
 — od 1. juna 1882. Sozialpolitische Rundschau. Frankreich (vidi i nap. 397). 290 294
 — od 13. jula 1882. Zur irischen Frage (vidi i nap. 398). 292 302
 — od 27. jula 1882. In eigener Sache. 346
 — od 3. avgusta 1882. Die Sozialdemokratie und die egyptische Frage (vidi i nap. 412). 303
 — od 14. septembra 1882. Sozialistische Rundschau. Aus Leipzig. 315 317 319
 — od 1. i 4. januara 1883. Aus Grillenberger's Rede über die Handhabung des Sozialistengesetzes (vidi i nap. 480). 369 389
 — od 4. januara 1883. Zum Kapitel von der freien Liebe. Etwas für Herrn von Puttkamer zum Vorlesen im Reichstage (vidi i nap. 480). 389
 — od 11. januara 1883. Puttkamer und die »Heiligkeit« der Familie (vidi i nap. 480). 369 389
 — od 8. februara 1883. Zum Kapitel von der freien Liebe. Den Herren v. Puttkamer und v. Nostiz-Wallwitz gewidmet (vidi i nap. 480). 389
 — od 22. februara 1883. Von der patentierten Ehre. Ein weiterer Beitrag zum Thema von der freien Liebe und der Moralität der Puttkamer und Berufsgenossen (vidi i nap. 480). 389

The Standard, od 30. marta 1881. 148

- od 7. januara 1882. The state of Russia. 27
 — od 6. novembra 1882. Russia and France. Frankfurt, Sunday Night. 87 88
 — od 6. novembra 1882. Typhoid at Ventnor. 90
 — od 7. novembra 1882. Imperial parliament. House of commons. Sir. C Rivers Wilson. 88
 — od 10. novembra 1882. Imperial parliament. House of commons. The obligations of civil servants. 94

The Statist, od 29. januara 1881. 133

Le Temps, od 6. avgusta 1882. Allemagne. 67

The Times, od 11. aprila 1881. Ireland. Cork, April 10. 154

- od 29. decembra 1881. Money-market and City intelligence. 221
 — od 9. januara 1883. Mr. Cowen at Newcastle. 365/366

Weser-Zeitung, od 2. jula 1882. Deutsches Reich (vidi i nap. 87). 65 296 303 346

C. Spisak pomenutih časopisa i listova

Allgemeine Zeitung [Opšti list] — dnevni list, osnovao ga 1798. Joh. Fr. Cota u Tibingenu; izlazio do 1912. u Augzburgu 1810 - 1882, gde je kao augzburški »A.Z.« postigao svetski renome, a od 1882. u Minhenu; merodavan list ponajpre u predmartovsko vreme liberalne nemačke krupne buržoazije; pedesetih i šezdesetih godina godina podržavao je plan ujedinjenja Nemačke pod austrijskom hegemonijom. 239

- Arbeiterstimme* [Glas radnika] — organ socijaldemokratske partije Švajcarske i sindikata; izlazio 1881. do 1902. u Cirihi i od 1903. do 1908. u Bernu. 29 194 237 347
- The Atlantic Monthly* [Atlantski mesečnik] — američki građansko-demokratski mesečni časopis; izlazio od 1857. u Bostonu. 172
- La Bataille* [Bitka] — francuski levo-radikalni dnevni list; izlazio od 1882. u redakciji P. Lissagaraya u Parizu. 250 281 295 315 317 319 324
- Der Bund* [Savez] — centralni list Saveza, organ slobodoumne demokratske švajcarske i bernske politike — dnevni list, koji je izlazio od 1850. u Bernu. 79
- Le Citoyen* [Građanin] — francuski socijalistički dnevni list; izlazio pod raznim oznakama od 1881. do 1884. u Parizu. Redakciju su sačinjavali J. Guesde, P. Lafargue, B. Malon, E. Massard, A. Secondigné i dr. 32 64 193 197 230 250 262 271 295 315 316 317 319 324 326 328 334 335 339 340 343
- Le Citoyen des deux mondes* vidi *Le Citoyen*.
- Le Citoyen et la Bataille* [Građanin i bitka] — francuski poluanarhistički list; izlazio od 1882. u Parizu, a redaktori su bili Lissagaray, Mals i Crié. 326 328 390
- Le Citoyen Français* vidi *Le Citoyen*
- Le Citoyen international* vidi *Le Citoyen*
- Concordia. Zeitschrift für die Arbeiterfrage* [Sloga. Časopis za radnička pitanja] — organ nemačke krupne industrije i katedarskih socijalista; izlazio od 1871. do 1876. u Berlinu. 136
- The Contemporary Review* [Savremena revija] — mesečni časopis liberalnog smera, osnovan 1866. u Londonu. 98 213 227
- The Daily News* [Dnevne novosti] — liberalni dnevni list, izlazio pod tim imenom od 1846. do 1930. u Londonu; organ industrijske buržoazije. 17 39 127 153 400
- Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst* vidi *Hallische Jahrbücher*
- Deutsch-Französische Jahrbücher* [Nemačko-francuski godišnjaci] — izdato u redakciji Karla Marxa i Arnolda Rugea na nemačkom jeziku u Parizu. Izišla je samo prva dupla sveska u februaru 1844. U njoj su bili objavljeni razni radovi Marxa i Engelsa. 29 130
- The Eastern Post* [Istočna pošta] — radničke novine; izlazile od 1868. do 1873. jednom nedeljno u Londonu; od februara 1871. do juna 1872. organ Generalnog veća IAA. 125
- L'Égalité* [Jednakost] — socijalistički list u Parizu, koji je osnovao 1877. Jules Guesde, 1880. do 1883. organ francuske radničke partije; list je izlazio u šest serija: 1, 2. i 3. serija jednom nedeljno (ukupno 113 brojeva), 4. i 5. serija svakodnevno (ukupno 56 brojeva), a od 6. serije koja je trebalo da izlazi jednom nedeljno, pojavio se samo jedan broj u aprilu 1886; početkom osamdesetih godina Marx i Engels su saradivali u listu. 32 34 85 - 87 91 93 96 100 101 104 106 - 108 113 117 196 197 199 - 201 204 217 222 230 236 250 251 261 262 281 287 291 304 316 321 328 332 335 336 340 343 345 347 348 350 354 357 358 359 377 381
- L'Émancipation. Organe Quotidien du Parti Ouvrier* [Emancipacija. Dnevni organ radničke partije] — francuski socijalistički dnevni list, izlazio od 31. oktobra do 24. novembra 1880. u Lionu; izdavao ga Benoit Malon. 193 196 339

- L'Étandard Révolutionnaire. Organe anarchiste hebdomadaire* [Revolucionarna zastava. Nedeljni anarhistički organ] — francuski anarhistički nedjeljni list; izlazio od 30. jula do 8. oktobra 1882. u Lionu. 93
- L'Exploité de Nantes* [Eksploatirani iz Nanta] — francuski radnički list, izlazio 1882. u Nantu. 348
- The Financial Reform Almanach* [Almanah za finansijsku reformu] — engleski godišnjak, organ industrijske buržoazije; izlazio od 1865. do 1904. u Londonu. 246
- Le Forçat* [Rob] — francuski socijalistički nedjeljni list, izlazio od 14. jula 1882. do 7. jula 1883. u Lilu. Organ severne federacije francuske radničke partije. 348
- Frankfurter Journal* vidi *Journal de Francfort*
- Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* [Frankfurtske novine i trgovački list] — malograđansko-demokratski dnevni list, izlazio od 1856. (od 1866. pod ovim imenom) do 1943. u Frankfurtu na M. 208
- Freiheit* [Sloboda] — nemački nedjeljni list, koji je osnovao Johann Most početkom 1879. u Londonu; organ anarhističke grupe oko Mosta i Wilhelma Hasselmannna; pored ostalog propagirao je taktiku individualnog terora i odricanja od svake parlamentarne delatnosti; list je bio pun revolucionarnih fraza. Marx i Engels su oštro kritikovali list. 1879 - 1882. list je izlazio u Londonu, 1882. u Švajcarskoj i 1882 - 1908. u Njujorku. 150 153 175 176 186 190 260
- Gerichts-Zeitung. Tageblatt für Hamburg, Altona und Umgegend* [Sudski list. Dnevni list za Hamburg, Altonu i okolinu] — dnevni list koji su izdavali socijaldemokrati posle objavljivanja Zakona o socijalistima; izlazio kao «neobojeni list» od novembra 1878. do zabrane izlaženja u martu 1881. 330 337
- The Globe and Traveller* [Zemljina kugla i putnik] — dnevni list, izlazio od 1803. u Londonu; organ vigočaca; od 1866. list konzervativaca. 90
- Hallsche Jahrbücher und Deutsche Jahrbücher* [Halški godišnjaci i nemački godišnjaci] — literarno-filozofski časopis mladohegelovaca koji je izlazio od januara 1838. do juna 1841. pod nazivom «Hallsche Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst» i od jula 1841. do januara 1843. pod imenom «Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst» u Lajpcigu. Premeštanje redakcije iz pruskog grada Hale (Saale) u Saksoniju i promena naziva časopisa usledili su zbog toga što je listu «Hallsche Jahrbücher» pretela zabrana u Pruskoj. Ali i pod ovim imenom časopis je morao uskoro da prekine sa izlaženjem. 30
- L'Intransigeant* [Nepomirljivi] — izlazio je u Parizu od 1880. do 1948; osnivač i glavni redaktor lista bio je Henri Rochefort (1880 - 1910) osamdesetih godina zastupao je radikalno-republikansku poziciju. 70 152 197 336
- Irish World and American industrial Liberator* [Irski svet i američki industrijski oslobodilac] — američki građansko-nacionalistički časopis; izlazio od 1870. u Njujorku. 207
- Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* [Godišnjak za socijalnu nauku i socijalnu politiku] — časopis sa reformatorskim tendencijama; izdavao ga je 1879. do 1881. Karl Höchberg (pod pseudonimom dr. Ludwig Richter) u Ciri-hu. 88 92 288 289 296

- Journal de Francfort* [Frankfurtski žurnal] – reakcionarni list, izlazio na francuskom jeziku od 1799. do 17. jula 1866. sa prekidima u Frankfurtu. 208
- Journal de Genève national, politique et littéraire* [Ženevski nacionalni, politički i literarni dnevni list] – konzervativni dnevni list, izlazio od 1826. u Ženevi. 76 79 319
- Journal des Débats politiques et littéraires* [Dnevni list za političke i literarne rasprave] – dnevni list, osnovan 1789. u Parizu; za vreme Julske monarhije bio je vladin list, organ orleanističke buržoazije; u Revoluciji od 1848. zastupao je shvatanja kontrarevolucionarne buržoazije; posle državnog udara od 2. decembra 1851. postao je organ umerene orleanističke opozicije. 64
- La Justice* [Pravda] – dnevni list, izlazio od 1880. do 1930. u Parizu; 1880. do 1897, kad je list vodio njegov osnivač Clemenceau, bio je organ tzv. levice u radikalnoj partiji, koja je branila program demokratskih i socijalnih reformi i izražavala interese sitne i srednje buržoazije. Posle amnestije od 11. jula 1880. u redakciju je ušao Charles Longuet. 9 11 81 88 91 132 153 162 167 207 250 256 315 317 319 326 358 367 401
- Kölnische Zeitung* [Kelnске novine] – dnevni list, izlazio od 1802. do 1945; organ rajnske krupne buržoazije i nacionalno-liberalne partije; sedamdesetih godina postao glasilo Bizmarka. 13 31 45 48 74 85 107 108 131 269 314
- Kölner Zeitung* vidi *Kölnische Zeitung*
- Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen* [Kraljevske privilegovane berlinske novine za pitanja politike i nauke] – dnevni list, od 1785. naziv za »Berlinische Privilegierte Zeitung« koji je osnovan 1721; od 1751. opšte poznat kao »Vossische Zeitung«, prema imenu njegovog tadašnjeg vlasnika Ch. F. Vossa. 10
- The Labour Standard* [Zastava rada] – engleski nedeljni list, organ Trade-Unionsa, izlazio u Londonu od 1881. do 1885. u redakciji Georgea Shiptona; od 7. maja do 6. avgusta 1881. Engels je saradivao u listu. 15 175 180 182 184 192 236 287 304 338 342 378
- Die Laterne* [Fenjer] – socijaldemokratski nedeljni list; izlazio od 15. decembra 1878. do 28. juna 1879. u Briselu u redakciji Carla Hirscha; list je kritikovao oportunističke tendencije u nemačkoj socijaldemokratiji. 222
- La Liberté* [Sloboda] – konzervativni večernji list, organ krupne buržoazije; izlazio od 1865. do 1944. u Parizu. 125
- Modern Thought* [Nova misao] – engleski građansko-napredni mesečni časopis, koji je obrađivao pitanja iz religije, politike, etike, nauke i literature; izlazio je od 1879. do 1884. u Londonu. 214 215 226
- Народная Воля* [Narodna volja] – ilegalni ruski list; organ istoimene organizacije narodnjaka; izlazio od oktobra 1879. do oktobra 1885; ukupno je bilo izdato 12 brojeva. 259 268
- Nature. A Weekly Illustrated Journal of Science* [Priroda. Nedeljni ilustrovani časopis za nauku] – nedeljni časopis za nauku, koji izlazi od 1869. u Londonu. 192
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Novi rajnski list – organ demokratije] – dnevni list, koji je bio izdavan pod Marxovim rukovodstvom od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. u Kelnu. Kao organ borbe proleterskog krila demokratije, list je postao vaspitač narodnih masa u borbi protiv kontrarevolucije. 131 402

- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* [Novi rajnski list. Političko-ekonomski revija] — časopis, koji su osnovali Marx i Engels u decembru 1849. i izdavali do novembra 1850. On je bio teorijski i politički organ Saveza komunista, nastavak lista »Neue Rheinische Zeitung«, koji su Marx i Engels izdavali u Kelnu za vreme Revolucije od 1848/49. 230
- Die Neue Zeit* [Novo vreme] — časopis za teorijska pitanja Socijaldemokratske partije Nemačke; izlazio od 1883. do 1923. u Štutgartu; do oktobra 1917. redaktor je bio Karl Kautsky, a posle Heinrich Cunow. Engels je objavio od 1885. do 1894. niz važnih radova u listu »Die Neue Zeit«, čiji je marksistički profil bio potvrđen devedesetih godina pre svega još i priložima A. Bebela, K. Kautskog i F. Mehringa. Početkom 20. veka prelazio je sve više u centrističku poziciju. Za vreme imperijalističkog Svetskog rata 1914 - 1918. zastupao je socijalno-pacifističko gledište, a faktički podržavao socijalšovinizam. 346 373
- New Yorker Volkszeitung* [Njujorške narodne novine] — socijalistički dnevni list, izlazio od 1878. do 1932. na nemačkom jeziku u Njujorku. 170
- The New York Herald* [Njujorški glasnik] — dnevni list, izlazio od 1835. do 1924. u Njujorku; organ Republikanske partije. 74
- New York Star* [Njujorška zvezda] — američki list. 176
- The Nineteenth Century* [Devetnaesti vek] — liberalni mesečni časopis, koji je izlazio pod ovim imenom od 1877. do 1900. u Londonu; od 1900. nosio je naziv »The Nineteenth Century and after«, a od 1951. »The Twentieth Century«. 173
- The Northern Star* [Severna zvezda] — engleski nedeljni list, glavni organ čartista; izlazio od 1837. od 1852. najpre u Lidsu, a od novembra 1844. u Londonu; osnivač i redaktor bio je F. E. O'Connor; četrdesetih godina redaktor je bio G. J. Harney; Engels je bio saradnik u svom mestu od septembra 1845. do marta 1848. 297
- La nouvelle Revue* [Nova revija] — francuski građansko-republikanski časopis; osnovao ga je J. Adam; izlazio je od 1879. u Parizu.
- Ойчечесѣвеннѣя Записки* [Otađbinski zapisi] — literarno-politički časopis, izlazio od 1820. do 1884. u Petrogradu; carska vlada ga je zabranila. U redakciji je bio, pored ostalih, W. G. Belinski (do 1846); i A. I. Herzen je bio saradnik časopisa; 1868. preuzeli su N. A. Nekrassow i M. J. Saltykow-Schtschedrin vodenje lista, koji je oko sebe prikupljao revolucionarno-demokratsku inteligenciju; posle smrti Nekrassowa (1877) postao je časopis glasilo narodnjaka. 132
- Le Petit Colon Algérien* [Mali alžirski kolonist] — građansko-republikanski dnevni list, izlazio od 1878. na francuskom jeziku u Alžiru. 36 251
- La Petite République Française* [Mala francuska republika] — radikalno-republikanski list, izlazio od 1875. do 1893. u Parizu. 251
- Le Petit-Journal* [Mali žurnal] — građansko-republikanski dnevni list, izlazio od 1863. u Parizu. 251
- Le Petit Marseillais* [Mali Marseljac] — građansko-republikanski dnevni list, izlazio od 1868. do 1944. u Marselju. 51
- La Philosophie de l'Avenir. Revue du socialisme rationnel* [Filozofija budućnosti. Revija racionalnog socijalizma] — francuski mesečni časopis; organ građanskih republikanaca; izlazio od 1875. do 1900. u Parizu. 171

La Plebe [Narod] — italijanski list izlazio od 1868. do 1875. u Lodi, i od 1875. do 1883. u Milanu; redaktor je bio Enrico Bignani; do početka sedamdesetih godina držao se politike gradanskih demokratskih republikanaca, a zatim je postao list socijalističkog radničkog pokreta; kao organ italijanske sekcije IAA podržavao je liniju Generalnog veća. 105

La Plebe. Rivista socialista [Narod. Socijalistička revija] — italijanski socijalistički mesečni časopis; izlazio od 1881. do 1882. u Milanu; redaktor je bio E. Bignani. 115

Post vidi *The Eastern Post*

Le Précurseur [Vesnik] — socijalistički nedeljni časopis, organ socijal-demokratije u romanskoj Švajcarskoj; izlazio na francuskom jeziku u Ženevi od decembra 1876. do novembra 1886; izdavao ga je i redigovao Johann Philipp Becker; Marx i Engels su pozdravili osnivanje jednog francuskog lista u Švajcarskoj koji se suprotstavljao delovanju anarhista, pa su ga i materijalno pomagali. 147

Le Prolétaire [Proleter] — francuske nedeljne radničke novine; izlazile od 1878. do 1884. u Parizu; početkom osamdesetih godina povezali su se sa listom malogradansko-oportunistički elementi radničke partije — posibilisti. 31 32 34 87 93 98 106 107 197 - 199 201 204 222 230 236 290 294 334 335 340 347 390

The Radical [Radikal] — engleski gradansko-radikalni nedeljni list, izlazio od 14. decembra 1880. do jula 1882. u Londonu. 227

La République Française [Francuska Republika] — gradansko-radikalni dnevni list, koji je osnovao Léon Gambetta; izlazio je od 1871. u Parizu. 11 64

Revue der Neuen Rheinischen Zeitung vidi *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*

La Revue socialiste [Socijalistička revija] — mesečni časopis, koji je osnovao francuski malogradanski socijalista i vodeći posibilista Benoît Malon; prvobitno republikansko-socijalistički organ, zatim sindikatski i zadrugarski; izdavali su ga 1880. u Lionu i Parizu, od 1885. do 1914. u Parizu; 1880. saradivali su u časopisu Marx i Engels. 345

Równość. Czasopismo socjalistyczne [Jednakost. Socijalistički časopis] — poljski socijalistički mesečni časopis, izlazio u Švajcarskoj (Ženeva) od 1879. do 1881. 235

Слово [Reč] — mesečni časopis za literaturu i popularnu nauku liberalnog pravca; izlazio od 1878. do aprila 1881. u Petrogradu. 132

Le Soir [Veče] — francuski gradanski dnevni list republikanske orijentacije; izlazio od 1867. u Parizu. 125 126

Der Sozialdemokrat [Socijaldemokrat] — centralni organ nemačke socijaldemokratije, izlazio u vreme Zakona o socijalistima od septembra 1879. do septembra 1888. u Cirihu i od oktobra 1888. do 27. septembra 1890. u Londonu. List je u Nemačkoj rasturan ilegalno; zahvaljujući mnogostrukoj pomoći Marxa i Engelsa list je prevazišao teorijske nedostatke koji su kod njega ranije postojali i postao kolektivni agitator, propagator i organizator Partije u borbi protiv Zakona o socijalistima; 1881. počela je stalna saradnja Marxa, i naročito Engelsa, koja se pored publikovanja njihovih članaka prostirala na sve oblasti rukovođenja jednim revolucionarnim listom. »Sozialdemokrat« je postao »Zastava nemačke Partije« (Engels). 91 106 131 144 146 148 150 155 184 189 203 222 228 230 239 259 271 278 288 290 295 296 303 312 313 315 317 319 320 329 332 336 339 343 346 358 368 369 381 382 383 385 389 401

- The Standard* [Zastava] — engleski dnevni list konzervativne orijentacije; osnovan 1827. u Londonu. 17 27 58 87 - 90 94 241
- The Statist* [Statističar] — konzervativni dnevni list za probleme ekonomije i politike; izlazio od 1878. u Londonu. 133
- Süddeutsche Post. Unabhängiges demokratisches Organ für jedermann aus dem Volk* [Južnonemačka pošta. Nezavisni demokratski organ za svakoga iz naroda] — demokratski list, izlazio od 1869. do 1884. u Minhenu. 331 368 370 378 380 381 385
- The Sun* [Sunce] — napredni građanski list, osnovan 1833. u Njujorku; od 1868. izdavan u redakciji Ch. Danasa u Njujorku, u 1875. do 1883. redaktor je bio J. Swinton; izlazio je do 1950. 148
- Le Temps* [Vreme] — konzervativni dnevni list, organ francuske krupne buržoazije; izlazio od 1861. do 1943. u Parizu; bio je u opoziciji prema Drugom carstvu i istupao protiv rata sa Pruskom; kasnije je podržavao vladu nacionalne odbrane. 52 64
- The Times* [Vremena] — dnevni list, osnovan 1. januara 1785. u Londonu pod nazivom «Daily Universal Register», a od 1. januara 1788. javlja se pod imenom «The Times»; najveći engleski list konzervativnog pravca. 221
- Der Volksstaat* [Narodna država] — organ Socijaldemokratske partije radnika (Eisenacher); izlazi od 2. oktobra 1869. do 29. septembra 1876. u Lajpcigu (najpre dvaput, a od jula 1873. triput nedeljno); odražavao je gledišta revolucionarnog smera u nemačkom radničkom pokretu; bio je stalno izložen progona od strane policije i vlade; sastav članova redakcije često se menjao usled hapšenja redaktora, ali je opšte rukovođenje ipak ostajalo u rukama Wilhelma Liebknechta; veliki uticaj na karakter lista imao je August Bebel, rukovodilac izdavanja «Volksstaat»-a. Marx i Engels bili su saradnici ovog lista. 136 290 383
- Volks-Zeitung* [Narodne novine] — građanski dnevni list, organ liberalne opozicije; izlazio od 1853. do 1889. u Berlinu. 296
- Vorwärts* [Napred] — centralni organ socijaldemokratske partije radnika Nemačke, izlazio od 1. oktobra 1876. triput nedeljno u Lajpcigu; Marx i Engels mnogostruko su pomagali redakciji; na osnovu Zakona o socijalistima morao je «Vorwärts» krajem oktobra 1878. da prestane sa izlaženjem. 290 383
- Vossische Zeitung* vidi *Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*
- Weekly Dispatch* [Nedeljni ekspres] — nedeljni list, izlazio od 1801. do 1928. u Londonu; osamdesetih godina prošlog stoleća zastupao je radikalno gledište. 153

Registar imena

- Abdul Hamid II* (1842 - 1918) — turski sultan (1876 - 1909). 269
- Abercorn, James Hamilton, Duke of* (Džcms Hamilton vojvoda od Aberkorna; 1811 - 1885) — vicekralj Irske (1866 - 1868. i 1874 - 1876). 26
- Adam, Juliette* (rođ. *Lamber*) (Žilijet Adam-Lamber; 1836 - 1936) — francuska spisateljica i publicistkinja; osnovala je i rukovodila časopisom «La Nouvelle Revue» (1879 - 1886). 254 256
- Aksakov, Ivan Sergejevič* (1823 - 1886) — ruski publicist, slovenofil; tokom pedesetih i šezdesetih godina kritičar unutrašnje politike carske Rusije a sedamdesetih i osamdesetih godina propagator panslavizma i ideologije velikih sila. 234
- Aleko-paša* — vidi *Vogorides, Aleksandros*
- Aleksandar II* (1818 - 1881) — ruski car (1855 - 1881). 27 150 294
- Aleksandar III* (1845 - 1894) — ruski car (1881 - 1894). 27 149 243
- Allsop, Thomas* (Tomas Olsep; 1795 - 1880) — engleski berzanski senzal, publicist, priključio se čarlistima; aktivno je pomagao Marxa u akciji prikupljanja pomoći za izbegle komunare; bio je u prijateljskim odnosima sa porodicom Marx. 12
- Alphand, Jean-Charles-Adolphe* (Žan-Šarl-Adolf Alfon; 1817 - 1891) — inženjer; od 1854. rukovodio je rekonstrukcionim radovima u Parizu, od 1878. odgovoran za snabdevanje grada vodom. 82
- Amos, Sheldon* (Selden Emos; 1835 - 1886) — engleski pravnik, od početka osamdesetih godina pravobranilac u Egiptu, sudija apelacionog suda (sud za domoroce) u Aleksandriji (od 1882). 98
- Arabi-paša, Ahmed* (1839 - 1911) — egipatski buržoaski političar i vojni funkcioner; vođa egipatskog nacionalnooslobodilačkog pokreta godine 1879 - 1882. i jedan od vođa Narodne partije; od februara 1882. ministar vojni u narodnoj vladi; posle poraza kod Tel-el-Kebira (13. septembra 1882) zatvoren i engleske vlasti su ga prognale na ostrvo Cejlon. 74 303
- Argyll, George Douglas Campbell, Duke of* (Džordž Daglas Kembl vojvoda od Adžila; 1823 - 1900) — britanski državnik, pilovac, kasnije liberal; čuvar pečata (1853 - 1855, 1859 - 1866. i 1880/81), generalni direktor pošta (1855 - 1858. i 1860), ministar za Indiju. 156
- Azamat-Batuk* — vidi *Thieblin, H. L.*
- Bachofen, Johann Jakob* (Johan Jakob Bahofen; 1815 - 1887) — švajcarski istoričar prava i kulture, osnivač teorije uporednog prava, glavno delo mu je «Mutterrecht». 387
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič* (1814 - 1876) — publicist, ruski revolucionar, kasnije jedan od glavnih

- predstavnik anarhizma; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; vršio je ideološki uticaj na narodnjački pokret u Rusiji; član Prve internacionale u kojoj je istupao kao protivnik marksizma, na haškom kongresu 1872. isključen iz Internacionale zbog frakcionaške delatnosti. 93 101 222 230 291 293 294 323 324 343 349 358 370
- Bamberger, Louis* (Luj Bamberger) — pedesetih godina emigrant u Londonu; urednik lista »Deutsche Londoner Zeitung«. 277
- Bancroft, Hubert Howe* (Hjubert Hau Benkroft; 1823 - 1918) — američki istoričar, autor većeg broja dela iz istorije i etnografije Severne i Srednje Amerike. 107 374
- Barry, Maltman* (Maltmen Beri; 1842 - 1909) — engleski žurnalista, član Prve internacionale, delegat haškog kongresa 1872; član Generalnog veća (1871/1872) i britanskog Federalnog veća (1872 - 1874); potpomagao je Marxa i Engelsa u borbi protiv Bakunjinovih pristalica i reformističkog rukovodstva engleskih tredjuniona; i posle raspuštanja Internacionale nastavio je rad u socijalističkom pokretu; istovremeno je saradivao u konzervativnom listu »The Standard«. 153
- Bauer, Bruno* (Bruno Bauer; 1809 - 1882) — filozof, istoričar religije i publicist; mladohegelovac; sa idealističkog stanovišta je kritikovao Bibliju i ortodoksnu pojam boga; pisac radova iz istorije hrišćanstva; posle 1866. nacionalni liberal. 83/84
- Bax, Ernest Belfort* (Ernest Belford Beks; 1854 - 1926) — engleski istoričar, filozof i žurnalista, socijalista, jedan od prvih propagatora marksizma u Engleskoj; aktivni član levog krila Socijaldemokratske federacije, jedan od osnivača Socijalističke lige (1884), od 1883. održavao prijateljske odnose s Engelsom, jedan od osnivača (1911) i jedan od lidera Britanske socijalističke partije, sa kojom je raskinuo 1916. zbog svojih socijalšoviniističkih shvatanja. 214 226
- Bayshawe, F.* (F. Bejšhou) — engleski lekar. 363
- Bazin, Gustave* (Gistav Bazen) — član francuske Radničke partije; delegat kongresa u Remsu (1881); zbog navodnog podsticanja na građanski rat uhapšen krajem novembra 1882; Guesde-ov pristalica. 104 351
- Bebel, August* (August Bebel; 1840 - 1913) — tokar, jedan od najznačajnijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i učenik Marxa i Engelsa; 1863. jedan od osnivača Saveza nemačkih radničkih organizacija i jedan od njegovih vođa, od 1867. predsednik Saveza, član Prve internacionale od 1866, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije 1869; član severnonemačkog (1867 - 1870) i nemačkog Rajstaga (1871 - 1881. i 1883 - 1913); za vreme francusko-pruskog rata aktivno se borio protiv pruskih aneksionih planova a za odbranu Pariske komune; kao ogorčeni protivnik pruskog militarizma zalagao se za ujedinjenje Nemačke demokratsko-revolucionarnim putem; bio je »najsposobniji parlamentarac Evrope, najtalentovaniji organizator i taktičar, najuticajniji vođa međunarodne socijaldemokratije koja se protivstavljala reformizmu i oportunistima« (Lenjin) 79 - 81 104 105 119 148 149 157 158 170 189 - 191 204 222 229 278 279 282 288 289 - 291 294 296 299 313 314 315 317 319 320 329 330 331 334 336 337 347 360 361 370 378 388 389
- Bebel, Julie* (Julije Bebel; 1843 - 1916) — supruga Augusta Bebela. 361 394
- Becker, Elisabeth* (Elizabet Beker; umrla 1884) — supruga Johanna Philippa Beckera. 210
- Becker, Johann Philipp* (Johan Filip Beker; 1809 - 1886) — četkar iz Falačke, žurnalista, od buržoaskog demokrate razvio se u proleterskog socijalistu; govornik na Hambaškoj

svečanosti 1832; glavnokomandujući badenske narodne straže 1849; »jedi- ni nemački revolucionarni general« (Engels); od 1860. prijatelj i saborac Marxa i Engelsa, 1864. jedan od osnivača ženevske sekcije Prve internacionale, 1865. predsednik nemačkog odeljka Centralnog komiteta Internacionale za Švajcarsku, od 1866. predsednik grupe sekcija nemačkog govornog područja, 1866 - 1871. izdavač i urednik mesečnog časopisa »Der Vorbote«, delegat na svim konferencijama i kongresima Prve internacionale; do kraja života neumorno je radio u švajcarskom i međunarodnom radničkom pokretu. 72 75 112 147 150 202 210 236 237 301 356 357 395

Beesly, Edward Spencer (Edvard Spenser Bizli; 1831 - 1915) — engleski istoričar i političar, buržoaski republikanac; profesor na London- skom univerzitetu; predsednik osni- vačke skupštine Prve internacionale 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; tokom 1870/71. u štampi se zalagao za Internacionalu i Parisku komunu; Marxov prijatelj. 15 159

Benningsen, Rudolf von (Rudolf fon Beningsen; 1824 - 1902) — nacional- liberalni političar, pristalica uje- dinjenja Nemačke pod hegemoni- jom Pruske; jedan od osnivača a 1859 - 1867. predsednik Nacional- nog udruženja, od 1867. vođa desnog krila Nacional liberalne partije koja je zastupala interese krupne buržoazije; član nemačkog Rajhstaga (1871 - 1883. i 1887 - 1898). 91

Bernstein, Eduard (Eduard Bernštajn; 1850 - 1932) — publicist i redaktor, od 1872. član Socijaldemokratske radničke partije; kao književni sek- retar Karla Höchberga prešao je 1878. u Cirihi, decembra 1880. upoznao se sa Marxom i Engelsom i od tada bio u stalnoj prepisci s njima (naročito s Engelsom), pod njihovim uticajem razvio se u pri- stalicu marksizma; urednik lista »Sozialdemokrat« (1881 - 1890); od 1896. otvoreno je nastupao kao revizionist marksizma i postao teo-

rijski osnivač revizionizma, kom- je »dao najizrazitiji oblik« (Lenjin); jedan od vođa oportunističkog krila nemačke socijaldemokratije i Druge internacionale. 87 88 92 96 98 108 117 131 144 - 146 155 156 157 158 184 - 186 189 196 - 201 203 - 205 217 222 223 228 - 231 239 - 248 268 269 271 272 275 - 277 279 292 - 295 296 297 301 302 303 312 313 315 316 - 318 320 323 - 325 326 328 329 332 334 - 337 338 - 341 346 347 - 350 358 359 368 369 370 371 372 378 - 380 381 - 385 393

Beust, Adolf von (Adolf von Bojst) — lekar, sin Friedricha von Beusta, daljeg rodaka Friedricha Engelsa. 268 295 313 371

Beust, Friedrich von (Fridrih fon Bojst; 1817 - 1899) — pruski oficir, 1848. zbog svojih političkih ubedenja istupio iz armije; 1848. član ko- miteta Kelnskog radničkog udru- ženja, urednik lista »Neue Kölnische Zeitung für Bürger, Bauern und Soldaten«; jedan od vojnih vođa badensko-falačkog ustanka 1849; emigrirao u Švajcarsku; u Cirihi je radio kao učitelj i reformator škol- stva u Pestolozijevom i Fröbelo- vom duhu; član ciriške sekcije Prve internacionale; učesnik kongre- sa Lige za mir i slobodu 1867. u Ženevi; posle 1869. povukao se iz radničkog pokreta. 146 159

Bevan (Bevan) — verenica Charlesa Roesgena. 327

Bismarck, Otto, Fürst von (Oto knez fon Bizmark; 1815 - 1898) — držav- nik i diplomata, zastupnik interesa pruskog junckerstva; pruski pred- sednik vlade (1862 - 1872. i 1873 - 1890) i državni kancelar (1871 - 1890); izvršio je ujedinjenje Ne- mačke odozgo, antidemokratskim putem, uz pomoć dinastičkih ratova; unutarpolitičkim vezama osigurao je savez junckerstva s krupnom buržoazijom i ojačao prusko-ne- mački militarizam; kao neprijatelj radničkog pokreta zaveo je 1878. zakon protiv socijalista koji je borbom radničke klase oboren 1890,

što je predstavljalo i glavni uzrok njegovog pada. 11 27 29 31 32 80 106 126 144 145 149 150 152 153 184 197 199 228 232 233 242 243 276 279 290 312 313 329 331 338 347 360 361 370 377 383 384 388

Blanc, Jean-Joseph-Louis (Žan-Žozef-Luj Blan; 1811 - 1882) — francuski žurnalista i istoričar, sitnoburžoaski socijalista; 1848. član privremene vlade i predsednik Luksemburške komisije; zastupao je stanovište o pomirenju klasa i paktiranju s buržoazijom; u avgustu 1848. emigrirao u Englesku i tamo bio jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije; istupao je protiv Pariske komune; član Nacionalne skupštine od 1871. 126 358

Bleichröder, Gerson von (Gerson fon Blajhreder; 1822 - 1893) — šef jedne velike banke u Berlinu; Bismarckov privatni bankar, njegov nezvanični savetnik za finansijska pitanja i posrednik u raznim finansijskim transakcijama. 11 13

Blind, Friederike (Frederike Blind) — supruga Karla Blinda. 120

Blind, Karl (Karl Blind; 1826 - 1907) — publicista, sitnoburžoaski demokrat; učesnik badensko-falačkog ustanka 1848/1849; pedesetih godina jedan od vođa nemačke sitnoburžoaske emigracije u Londonu; od 1869. nacionalni liberal. 120

Blommestein (Blomeštajn) — holandski finansijer, početkom osamdesetih godina vlasnik francuskog lista «Citoyen». 295 324 328 336

Blos, Wilhelm (Vilhelm Blos; 1849 - 1927) — žurnalista i istoričar; od 1872. član Socijaldemokratske radničke partije, jedan od urednika lista «Volksstaat» (1872 - 1874); 1874. upoznao se s Marxom, saradnik časopisa «Die Neue Zeit» i «Die Neue Welt»; član Rajhstaga (1877 - 1878, 1881 - 1887, 1890 - 1906. i 1912 - 1918), spadao je među vodeće predstavnike desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga, za vreme prvog svetskog rata socijal-

šoviniista; posle novembarske revolucije 1918. predsednik privremene vlade a 1919/20. predsednik države Virtemberg. 239 278 288 370

Blum, Robert (Robert Blum; 1807 - 1848) — žurnalista, revolucionarni demokrat, 1848. vođa levice u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini; u oktobru 1848. učesnik bečkog ustanka, posle pobede kontrarevolucije u Beču pogubljen na osnovu presude prekog suda. 289

Böcker (Becker) — devojjačko ime supruge Eduarda Gumperta. 12 15

Böcker, Berta (Berta Beker) — sestra supruge Eduarda Gumperta. 12

Bodenstedt, Friedrich (Fridrih Bodenšet; 1819 - 1892) — pesnika, pisac i prevodilac. 45

Bonaparte — vidi *Napoléon I*

Bonaparte Louis — vidi *Napoléon III*

Bonaparte, Napoléon-Joseph-Charles-Paul, prince Napoléon (Napoleon-Žozef-Šarl-Pol Bonaparta, princ Napoleon; 1822 - 1891) — sin Jérôme-a Bonaparte, stric Napoléona III; posle smrti svog najstarijeg brata 1847. uzeo je ime Jérôme; za vreme Druge Republike poslanik Ustavotvorne i Zakonodavne nacionalne skupštine; poznat pod podruglijivim nadimkom Plon-Plon. 125

Bontoux, Eugène (Ežen Bontu; 1824 - 1904) — francuski inženjer, finansijer i preduzetnik, pročuo se po špekulacijama pilikom izgradnje železničkih linija; 1883. izbavio se zatvora bekstvom u inostranstvo. 354 359

Bouis, Casimir (Kazimir Buis; oko 1843 - 1916) — francuski žurnalista, blankista, član Centralnog komiteta Nacionalne garde i Pariske komune, predsednik Komisije za ispitivanje rada vlade nacionalne odbrane; posle poraza Pariske komune deportovan u Novu Kaledoniju; osamdesetih godina član francuske Radničke partije, saradnik lista «Égalité» (1882). 86 350

- Bracke, Wilhelm** (Vilhelm Brake; 1842-1880) — izdavač i knjižar, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije i jedan od njenih vodećih marksista; 1865. osnivač braunšvajvske opštine Opšteg nemačkog radničkog saveza a od 1867. glavni blagajnik Saveza, vodio je opoziciju u Savezu zajedno sa Bebel-Liebknichtovom strujom; na Ajzenaškom kongresu (1869) izabran je u Glavni odbor Partije, jedan od optuženih u braunšvajskom procesu za veleizdaju 1871, član nemačkog Rajhstaga 1877-1879; svojim spisima je dao značajan doprinos prevazilaženju lasalovstva i propagandi marksizma u Nemačkoj; jedan od najbližih Marxovih i Engelsovih poverenika. 299
- Bradlaugh, Charles** (Čarls Bredlo; 1833-1891) — engleski žurnalist, buržoasko-radikalni socijalreformator, protivnik socijalizma, urednik nedeljnog lista «The National Reformer»; posle Pariske komune klevetao je Marxa i Prvu internacionalu. 36 125 126 127 185
- Brassey, Thomas** od 1911. **Earl** (Tomas Bresi, erl; 1836-1918) — engleski buržoaski ekor.ornist i političar, liberal; veliki železnički i brodograditeljski preduzetnik, član parlamenta. 153
- Braun, Heinrich** (Hajnrh Braun; 1854-1927) — žurnalist, socijaldemokrat, reformist; jedan od osnivača časopisa «Die Neue Zeit», izdavač tromesečnog časopisa «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik» i drugih časopisa; član Rajhstaga. 309
- Braunschweig, Ferdinand, Herzog von** (Ferdinand vojvoda od Braunšvajga; 1721-1792) — pruski general; za vreme sedmogodišnjeg rata (od novembra 1757) vrhovni zapovednik pruskih i savezničkih trupa. 208
- Brentano, Lujo** (*Ludwig Joseph*) (Luj (Ludvig Jozef) Brentano; 1844-1931) — ekor.ornist mlade istojske škole u Nemačkoj, vodeći katedarski socijalist, buržoaski reformist; jedan od osnivača Udru-
- ženja za socijalnu politiku (1872). 136
- Breuel, Ernst** (Ernst Brojel) — socijaldemokrat, uz pomoć zakona protiv socijalista proteran iz Hamburga, početkom osamdesetih godina emigrant u Kopenhagenu, 1882. kritikovao je političku liniju lista «Sozialdemokrat». 278
- Bright, Jacob** (Džekob Brait; 1821-1899) — engleski političar, radikal; član parlamenta, brat Johna Brighta. 26
- Bright, John** (Džon Brait; 1811-1889) — engleski fabrikant, istaknuti vođa radikalno-liberalne buržoazije, pristalica slobodne trgovine, jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu; od početka šezdesetih godina lider Liberalne partije (levo krilo); više puta ministar u liberalnim vladama. 25 26
- Brimont** (Brimon) — bonapartistkinja, Bradlaughova poznanica u Parizu. 126
- Brissac, Henri** (Anri Brisak; 1823-1906) — francuski publicist, socijalist; član Pariske komune, generalni sekretar Izvršnog komiteta, kasnije Odbora javnog dobra, posle poraza Komune prognan u Novu Kaleđoniju; u Francusku se vratio 1880. posle amnestije, član francuske Radničke partije, 1882. član redakcije lista «Égalité»; Guesde-ov pristalica. 86 350
- Brousse-Paul-Louis-Marie** (Pol-Luj-Mari Brus; 1844-1912) — francuski lekar i političar, sitnoburžoaski socijalist; učesnik Pariske komune; posle poraza Komune emigrirao u Švajcarsku i priključio se anarhistima; jedan od osnivača francuske Radničke partije, na kongresu u Sent-Etjenu 1882. isprovocirao je rascep Partije, a potom postao vođa i ideolog posibilista. 30 31 70 83 93 98 193 197 198 199 204 222 230 290 295 317 323 324 326 331 357 390
- Brown, John** (Džon Braun; 1800-1859) — američki farmer, jedan od najvidenijih vođa revolucionarnog krila abolicionističkog pokreta;

- učesnik oružane borbe protiv robovlasnika u Kanzasu (1854 - 1856); pokušao je da 1859. podigne ustanak crnačkih robova u Virdžiniji, kada je uhapšen u pogubljen. 148
- Brown, Willard* (Vilard Braun) — američki žurnalist, socijalist; Marxov poznanik. 149 171 221
- Bückler, Johann* (*Schinderhannes*) (Johan Bikler; Šinderhans; oko 1780 - 1803) — razbojnički vođa. 241
- Burke, Thomas Henry* (Tomas Henri Berk; 1829 - 1882) — britanski državnik, lični sekretar ministra za Irsku (1869 - 1882); u maju 1882. pao je kao žrtva atentata jedne irske tajne organizacije. 51 294
- Bürkli, Karl* (Karl Birkli; 1823 - 1901) — švajcarski ekonomist i publicist, sitnoburžoaski socijalist; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; jedan od vođa ciriške sekcije Prve internacionale, delegat Ženevskog (1866) i sekretar Lozanskog kongresa (1867) Prve internacionale; delegat Medunarodnog kongresa radnika (1893) jedan od osnivača i vođa švajcarskog zadrugarskog pokreta. 29 30 230 237 244
- Cafiero, Carlo* (Karlo Kafiero; 1846 - 1892) — predstavnik italijanskog radničkog pokreta, član Prve internacionale; u vreme kad se dopisivao s Engelsonom (1871) sprovodio je liniju Generalnog veća u Italiji; od 1872. jedan od vođa italijanskih anarhističkih organizacija; krajem sedamdesetih godina odvojio se od anarhizma; 1879. je izdao kratak prikaz prvog toma «Kapitala» na italijanskom jeziku. 105
- Calonne, Charles-Alexandre de* (Šarl-Aleksandr de Kalon; 1734 - 1802) — francuski državnik, generalni kontrolor finansija (1783 - 1787), za vreme francuske revolucije jedan od vođa kontrarevolucionarne emigracije. 144
- Candelari, Romeo* (Romeo Kandelari) — italijanski žurnalist. 105
- Cassagnac* — vidi *Garnier de Cassagnac*
- Casthelaz* (Kastela) — majka Maurice-a Casthelaz-a. 249 264
- Casthelaz, Maurice* (Moris Kastela) — francuski lekar i farmaceut, upoznao se sa Marxom u Alžiru. 40 42 44 46 249 254
- Cavendish, Frederick Charles, Lord* (lord Frederik Čarls Kevendiš; 1836 - 1882) — britanski državnik i političar, liberal, od 1865. član parlamenta; zauzimao je niz državnih položaja, u maju 1882. neposredno po imenovanju za ministra Irske pao je kao žrtva atentata jedne irske tajne organizacije. 51 294
- Cavour, Camillo Benso, conte di* (Kamillo Benso grof di Kavur; 1810 - 1861) — italijanski državnik, ideolog i vođa liberalno-monarhističke buržoazije i poburžoaznog plemstva; bio je na čelu sardinske vlade (1852 - 1859. i 1860/1861); vodio je politiku ujedinjenja Italije odozgo, pod hegemonijom dinastije Savoja, pri čemu se oslanjao na podršku Napoléona III; 1861. bio je na čelu prve italijanske vlade. 232
- Cazot, Théodore-Joseph-Jules* (Teodor-Zozef-Zil Kazo; 1821 - 1913) — pravnik, francuski državnik, umereni buržoaski republikanac; protivnik Drugog carstva, od 1851. do 1859. proveo je u zatvoru; 1870. generalni sekretar Ministarstva unutrašnjih poslova, od 1871. poslanik Nacionalne skupštine, 1879. do januara 1882. sa izvesnim prekidima ministar pravosuđa; Gambettin pristalica. 15
- Cezar, Gaj Julije* (oko 100 - 44. pre n. e.) — rimski vojskovođa i državnik; istoričar. 99 100
- Chamberlain, Joseph* (Džozef Čemberlen; 1836 - 1914) — britanski državnik i političar; jedan od vođa radikalnog krila Liberalne partije; gradonačelnik Birmingema (1873 - 1875), više puta ministar, ideolog britanskog imperijalizma. 25
- Chamisso, Adalbert von* (Adalbert fon Šamiso; 1781 - 1838) — nemački

- pesnik romantike, istupao je protiv feudalne reakcije. 375 376
- Charles I* (Čarls I; 1600 - 1649) — kralj Engleske (1625 - 1649); pogubljen za vreme engleske buržoaske revolucije. 140
- Charles III* (Šarl III; 1818 - 1889) — princ od Monaka (1856 - 1889). 52 56 278 284
- Charles X* (Šarl X; 1757 - 1836) — francuski kralj (1824 - 1830), svrgnut tokom julske revolucije 1830, 27
- Cherbuliez, Antoine-Élisée* (Antoan-Elize Šerbilije; 1797 - 1869) — švajcarski ekonomist, Sismondijev pristalica, čiju je teoriju spojio s elementima Ricardovog učenja. 171
- Churchill, Randolph Henry Spencer, Lord* (lord Randolf Henri Spenser Čerčil; 1849 - 1895) — britanski državnik, jedan od lidera konzervativaca, ministar za Indiju (1885/86), ministar finansija (1886); pobornik kolonijalne ekspanzije, protivnik nezavisnosti Irske. 153
- Cieszkowski, August, grof* (grof August Češkovski; 1814 - 1894) — poljski filozof (hegelovac) i ekonomist; od 1847. zemljoposjednik u oblasti Poznanj; 1848. član pruske Nacionalne skupštine (levo krilo), od 1852. član pruskog landtaga. 29 30 230
- Clemenceau, Georges-Benjamin* (Žorž-Benžamen Klemanso; 1841 - 1929) — francuski publicist i političar; 1871. član Nacionalne skupštine, od 1876. pripadao je parlamentarnoj grupi radikala, čiji je vođa kasnije postao; osnivač i glavni urednik lista «La Justice», predsednik vlade (1906 - 1908. i 1917 - 1920), vodio je imperijalističku politiku. 7 64 84 132 162 317 340
- Clowes, Norris A.* (Noris A. Kluz) — američki žurnalista. 175 176
- Cobden, Richard* (Ričard Kobden; 1804 - 1865) — fabrikant u Manchesteru, liberal; pristalica slobodne trgovine, jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu. 25 26
- Coghill, J. C. Sinclair* (Dž. K. Sinkler Koghil) — engleski lekar u Ventnuru. 89
- Colins, Jean-Guillaume-César-Alexandre-Hippolyte* (Žan-Gijom-Sezar-Aleksandr-Ipolit Kolin; 1783 - 1859) — francuski sitnoburžoaski ekonomist i filozof, poreklom Belgijanac, zalagao se za privajanje zemljišne rente od strane države kao sredstva za rešavanje svih socijalnih protivrecnosti kapitalizma. 171 172
- Collet, Charles Dobson* (Čarls Dobsn Kolit) — engleski radikalni žurnalista i političar; urednik i izdavač lista «Free Press», od 1866. izdavač časopisa «Diplomatic Review». 162
- Constans, Jean-Antoine-Ernest* (Žan-Antoan-Ernest Konstan; 1833 - 1913) — francuski državnik, umereni buržoaski republikanac; ministar unutrašnjih poslova (1880/81. i 1889 - 1892). 15
- Costa, Andrea* (Andrea Kosta; 1851 - 1910) — predstavnik italijanskog radničkog i socijalističkog pokreta, sedamdesetih godina vođa anarhističkog pokreta u Italiji; 1879. je zauzeo kritički stav prema anarhizmu i od tada se borio za stvaranje samostalne političke partije radnika, od 1882. član Socijalističke partije Italije u kojoj je pripadao reformističkom krilu; od 1882. član parlamenta. 86 389
- Cowen, Joseph* (Džozef Kain; 1831 - 1900) — engleski političar i žurnalista, buržoaski radikal, pristalica čartista; jedan od organizatora mitinga za Garibaldija u Njukaslju (septembar 1862); od 1874. član parlamenta. 146 365 366
- Cowper, Francis Thomas De Grey* (Frensis Tomas De Grej Kuper; 1834 - 1905) — britanski državnik, liberal; vickralj Irske. 271/272
- Cowper, William Francis, Lord* (lord Viljem Frensis Kuper; 1811 - 1888) britanski državnik, član parlamenta, zauzimao je razne položaje u liberalnim vladama. 271/272

- Crié* (Krie) — francuski žurnalist, anarhist; 1882. član redakcije »Le Citoyen et la Bataille«. 328
- Cromwell, Oliver* (Oliver Kromvel; 1599 - 1658) — engleski državnik, vođa buržoazije i poburžaoženog plemstva za vreme buržoaske revolucije u 17. veku; lord-protektor Engleske, Škotske i Irske (1653 - 1658). 139
- Cuno, Theodor Friedrich* (Teodor Fridrih Kuno; 1847 - 1934) — mašinski inženjer, žurnalist, predstavnik nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta; 1870. član bečkog Udruženja za obrazovanje radnika, 1871. osnivač milanske sekcije Prve internacionale, delegat Haškog kongresa 1872. na kome je aktivno zastupao politiku Generalnog veća u borbi protiv bakunjinista, od 1872. radio je za Internacionalu u SAD; jedan od vođa američke radničke organizacije The Knight of Labor; saradnik lista »New Yorker Volkszeitung«. 402
- D'Alembert, Jean Baptiste le Rond* (Žan Batist le Ron D'Alamber; 1717 - 1783) — francuski filozof i matematičar, poznati predstavnik buržoaskog prosvetiteljstva u 18. veku. 98
- Daniels, Amelie* (Ameli Daniels; 1820 - 1895) — udovica dr Rolanda Daniela, jednog od vodećih članova Saveza komunista. 225
- Danielson, Nikolaj Francevič* (pseudonim: *Nikolaj-on*) (1844 - 1918) — ruski pisac i ekonomist; osamdesetih i devedesetih godina jedan od ideologa narodnjaka; bio je u višegodišnjoj prepisci sa Marxom i Engelsom, preveo je na ruski sva tri toma *Kapitala* (prvi tom zajedno s G. A. Lopatinom). 132 - 135 211 212
- Dante, Alighieri* (Dante Aligieri; 1265 - 1321) — veliki italijanski pesnik. 375
- D'Arsonval, Jacques-Arsène* (Žak-Arsen D'Arsonval; 1851 - 1940) — francuski fiziolog, fizičar i biofizičar. 88
- Darwin, Charles Robert* (Čarls Robert Darvin; 1809 - 1882) — engleski prirodnjak, osnivač teorije o nastanku i razvitku biljnih i životinjskih vrsta. 56 76 271 346 374
- Davitt, Michael* (Majkl Devit; 1846 - 1906) — irski radnik, revolucionarni demokrat, jedan od vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Irskoj; jedan od organizatora (1879); i vođa Irish Land League, pristalica irske samouprave (Home-rule); član parlamenta (1895 - 1899); bio je blizak Socijaldemokratskoj federaciji. 302
- Dechend, Hermann Friedrich Alexander von* (Herman Fridrih Aleksander fon Dehend; 1814 - 1890) — državnik, predsednik pruske banke (od 1864), kasnije banke Rajha (1875 - 1890), član Državnog veća (od 1884). 276
- Deinhardt, K.* (K. Dajnhart) — inženjer. 378 379
- Delachaux* (Delašo) — švajcarski hirurrg u Interlakenu. 50 51 52
- Demuth, Helene* (*Helen, Lenchen*) (Helene (Elen, Lenhen) Demut; 1823 - 1890) — kućna pomoćnica i odana prijateljica porodice Marx. 5 12 14 18 22 24 27 30 60 61 63 64 78 80 81 91 162 167 178 215 254 286 307 315 322 326 327 345 351 355 362 367 376 390 394 397 401
- De Paepé, César* (Sezar De Pap; 1842 - 1890) — slovoslagač, kasnije lekar, predstavnik belgijskog radničkog pokreta; član opšteg federativnog udruženja Belgije, jedan od osnivača belgijske sekcije Prve internacionale, član belgijskog Federalnog veća Internacionale, delegat na Londonskim konferencijama 1865. i 1871, kongresa u Lozani 1867, u Briselu 1868. i u Bazelu 1869; posle Haškog kongresa u jednom periodu podržavao je bakunjiniste; 1885. jedan od osnivača belgijske Radničke partije. 73 197
- Deprez, Marcel* (Marsel Depre; 1843 - 1918) — francuski fizičar i elektrotehničar, poznat po svojim po-

- kušajima da elektroenergiju sprovede na veliku daljinu. 88 92 384
- Derby, Edward Geoffrey Smith Stanley* (od 1851) *Earl of* (Edvard Džefri Smit Stenli) *erl od Derbija*; 1799 - 1869) — britanski državnik, vigo-
vac do 1835, potom lider torijevaca, kasnije jedan od lidera Konzervativne partije; premijer (1852, 1858/59. i 1866 - 1868). 141
- Descartes (Cartesius), René* (Rene Dekert; Kartezius; 1596 - 1650) — francuski filozof dualist, matematičar i prirodnjak. 101
- Détroyat, Pierre-Léonce* (Pjer-Leons Detroa; 1829 - 1898) — francuski žurnalist i pisac, mornarički oficir; bonapartist; učestvovao je u francusko-pruskom ratu 1870/71; tokom sedamdesetih i osamdesetih godina vlasnik i urednik nekih listova; rodak Émile Girardina. 125
- Déville, Gabriel* (Gabrijel Devil; rod. 1854) — francuski publicist, socijalist; član francuske Radničke partije; pisac jednog popularnog prikaza prvog toma »Kapitala« i raznih filozofskih, ekonomskih i istorijskih radova; delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889; početkom 20. veka povukao se iz radničkog pokreta. 33 64 117 290 347 348 349 354
- Dietz, Johann Heinrich Wilhelm* (Johan Hajnrh Vilhelm Dic; 1843 - 1922) — grafičar i izdavač, socijaldemokrat; osnivač izdavačke kuće J. H. W. Dietz koja je kasnije postala izdavačka kuća Socijaldemokratske partije; član Rajhstaga (1881 - 1918); poslednjih godina života bio je dosta kolebljiv u odnosu na oportunistički i revizionizam. 373
- Dietzen, Joseph* (Jozef Dicgen; 1828 - 1888) — štavilac, radnik-filozof, istaknuti propagator marksizma; učesnik revolucije 1848/49. Godine 1852. član Saveza komunista; samostalno je došao do osnovnih principa dijalektičkog materijalizma; od sredine šezdesetih godina dopisivao se s Marxom; osnivač zigburške sekcije Prve internacionale, član Socijaldemokratske radničke partije; delegat Haškog kongresa Internacionale 1872; preselio se u SAD, urednik njujorškog lista »Sozialist« i čikaškog lista »Arbeiter-Zeitung«. 26
- Dilke, Ashton Wentworth* (Ešton Ventvert Dilk; 1850 - 1883) — britanski političar, žurnalist i istraživač, buržoaski radikal, od početka sedamdesetih godina vlasnik i urednik lista »Weekly Dispatch«, član parlamenta (1880 - 1883). 36 153 246
- Dilke, Sir Charles Wentworth* (ser Čarls Ventvert Dilk; 1843 - 1911) — britanski političar i pisac, jedan od lidera radikalnog krila Liberalne partije; zamenik ministra spoljnih poslova (1880 - 1882), predsednik Službe za lokalnu upravu (1882 - 1885). 88 91 153
- Disraeli (D'Israeli) Benjamin* (od 1876: *Earl of Beaconsfield*) (Bendžamin Disraeli *erl od Bekenzfilda*; 1804 - 1881) — britanski državnik i pisac, jedan od vođa torijevaca, zatim Konzervativne partije; ministar finansija (1852, 1858/59. i 1866 - 1868), premijer (1868. i 1874 - 1880). 126 153 159
- Donkin* (Donkin) — engleski lekar, lečio je Marxa i njegovu porodicu od 1881. do 1883. godine. 9 12 18 22 23 38 41 52 151 152 161 168 177 187 206 211 226 246 249 263 321 326 344 390 394 396
- Doria, Andrea* (Andrea Doria; 1468 - 1560) — denovski dužd (1528 - 1560), admiral u službi Karla V. 264
- Dourlen* (Durlen) — francuski lekar u Aržanteju, lečio je Marxa i njegovu porodicu od 1881. do 1882: prijatelj Charles Longuet-a. 6 9 10 12 14 34 57 58 59 60 61 63 64 69 70 71 78 79 80 82 83 179 188 257 315
- Dourlen* (Durlen) — supruga doktora Dourlena. 10 14
- Duclerc, Charles-Théodore-Eugène* (Šarl-Teodor-Ežen Diklerk; 1812 - 1888) — francuski žurnalist i državnik, član redakcije lista »Le National« (1840 - 1846); 1848/49.

- poslanik u Ustavotvornoj i Zakonodavnoj nacionalnoj skupštini, ministar finansija (maj do juni 1848); 1875. potpredsednik francuske Nacionalne skupštine 1882. do januara 1883. predsednik vlade. 83
- Dufferin and Ava, Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, Marques of* (Frederik Templ Hamilton-Templ-Blakvod markiz od Daferina i Ave; 1826 - 1902) — britanski državnik i diplomat, liberal, zemljoposjednik u Irskoj, generalni guverner Kanade (1872 - 1878), ambasador u Petrogradu (1879 - 1881); Istanbulu (1881 - 1882); od oktobra 1882. do decembra 1883. predsednik engleske vlade u Egiptu vicekralj Indije (1884 - 1888). 366
- Dühring, Eugen* (Eugen Diring; 1833 - 1921) — vulgarni materijalist, ideolog reakcionarnog sitnoburžoaskog socijalizma; od 1863. privatni docent na Berlinskom univerzitetu, 1877. disciplinski kažnjen zbog opozicionog stava prema vladi; tokom sedamdesetih godina vršio je uticaj na jedan deo nemačke socijaldemokratije; njegova eklektička filozofska i ekonomska shvatanja podvrgao je oštroj kritici Engels u svom delu «Anti-Dühring». 129 313 371
- Dumay, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Dime; rođ. 1841) — francuski radnik (mehaničar), posibilist. 390
- Durando* (Durando) — francuski profesor botanike, početkom osamdesetih godina živeo je u Alžiru. 265
- Duverger, Arthur* (Artur Diverže) — belgijski žurnalist, od 1879. član Socijalističke partije; početkom osamdesetih godina belgijski dopisnik lista «L'Égalité». 73
- Eccarius, Johann Georg* (Johan Georg Ekarius; 1818 - 1889) — krojač iz Fridrihroda, saborac Marxa i Engelsa i propagator naučnog komunizma (do 1872); član Saveza pravednih, od 1847. Saveza komunista i njegove Centralne uprave, jedan od vođa Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; govorio je na osnivačkoj skupštini Prve internacionale 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća (1864 - 1872), generalni sekretar Veća (1867 - 1871); sekretar-korespondent za Ameriku (1870 - 1872), delegat Generalnog veća na svim kongresima i konferencijama Internacionale do 1872, kao delegat Generalnog veća na Nirnberškom kongresu za ujedinjenje Saveza nemačkih radničkih organizacija 1868; sekretar Lige zemlje i rada; posle 1872. priključio se liberalnom rukovodstvu tredjuniona. 182
- Ede* — vidi *Bernstein, Eduard*
- Engels, Charlotte* (rođ. *Bredt*) (Šarlote Engels-Bredt; 1833 - 1912) — supruga brata Friedricha Engelsa, Emila. 224
- Engels, Elisabeth* (Elizabet Engels; rođ. 1861) — bratanica Friedricha Engelsa, kći Emila Engelsa. 224
- Engels, Emil* (Emil Engels; 1828 - 1884) — brat Friedricha Engelsa, suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 224
- Engels, Emil (jun.)* (Emil Engels; 1858 - 1907) — bratanac Friedricha Engelsa, sin Emila Engelsa. 224 305 306
- Epikur* (oko 341. do oko 270. pre n. e.) — istaknuti grčki filozof materijalist. 397
- Erbslöh, Carl Alexander* (Karl Aleksander Erbsleh; rođ. 1854) — sin Carla August Erbslōha, 1822. oženio se Engelsovom brataničom Elisabeth Engels. 224
- Erbslöh, Carl August* (Karl August Erbsleh; 1819 - 1894) — fabrikant u Barmenu. 224
- Erlanger, Michael* (Mihael Erlanger; 1828 - 1892) — saradnik banke Rothschild u Francuskoj. 320
- Euler, Leonhard* (Leonard Ojler; 1707 - 1783) — veliki matematičar i fizičar, po rođenju Švajcarac, radio

- je u Akademiji nauka u Petrogradu (1727 - 1741. i 1766 - 1783) i u Berlinu (1741 - 1766). 98 129
- Farre, Jean-Joseph-Frédéric-Albert* (Žan-Zozef-Frederik-Alber Far; 1816 - 1887) — francuski general, 1879 - 1881. ministar vojni. 15
- Fermé* (Ferre) — francuski pravnik, republikanac, za vreme Drugog carstva prognan u Alžir; kasnije sudija Državnog suda u Alžiru: poznanik Charles Longuet-a i Paul Lafargue-a. 34 35 36 43 44 48 244 248 250 252 256 257 262 265 280
- Fermé* (Ferre) — supruga sudije Ferméa. 262
- Feugier* (Fežijc) — francuski lekar u Angijenu, lečio je Marxa od juna do avgusta 1882. 58 59 63 64 66 69 78 79 80
- Filding, Henry* (Henri Filding; 1707 - 1754) — engleski pisac realista, jedan od najznačajnijih predstavnika engleskog prosvetiteljstva u 18. veku. 314
- Fitzgibbon, Gerald* (Džerald Ficgiben; 1793 - 1882) — irski pravnik i buržoaski publicist. 141
- Florestan I* (Florestan I; 1785 - 1856) — princ od Monaka (1841 - 1856). 55
- Forster, William Edward* (Viljem Edvard Foster; 1818 - 1886) — fabrikant, britanski političar, liberal; član parlamenta, ministar za Irsku (1880 - 1882); na najsuroviji način je ugušio irski nacionalnooslobodilački ustanak. 271
- Fortin, Édouard* (Eduar Forten) — francuski publicist, član francuske Radničke partije; preveo je na francuski mnoga Marxova dela, između ostalih »Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte« (1891). 127
- Fourier, François-Marie-Charles* (Fransoa-Mari-Šarl Furije; 1772 - 1837) — poznati francuski socijalist utopist. 34
- Frankel, Leo* (Leo Frankel; 1844 - 1896) — juvelir, istaknuti predstavnik mađarskog i međunarodnog radničkog pokreta, saborac Marxa i Engelsa; član Pariske komune, član Generalnog veća Prve internacionale i sekretar-korespondent za Austro-Ugarsku, delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i Haškom kongresu 1872, saosnivač Mađarske opšte radničke partije 1880, učesnik na nekim međunarodnim socijalističkim kongresima radnika. 32
- Freemann, Edward Augustus* (Edvard Ogastes Frimen; 1823 - 1892) — engleski istoričar, liberal, profesor na univerzitetu u Oksfordu. 362
- Freycinet, Charles-Louis de Saulce de* (Šarl-Luj de Sols de Frejsine; 1828 - 1923) — francuski državnik i diplomata; umereni buržoaski republikanac; više puta je bio na ministarskim položajima, predsednik vlade (1879/90, 1882, 1886. i 1890 - 1892); u vezi s panamskom aferom morao se 1892. povući i privremeno isključiti iz političkog života. 64
- Friedrich II (der »Große«)* (Fridrih II Veliki; 1712 - 1786) — pruski kralj (1740 - 1786). 369
- Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm; 1831 - 1888) — prestolonaslednik Pruske (1861 - 1888); kao Friedrich III nemački car i kralj Pruske. (1888). 243
- Friedrich Wilhelm II* (Fridrih Vilhelm II; 1744 - 1797) — pruski kralj (1786 - 1797). 104 371
- Friedrich Wilhelm III* (Fridrih Vilhelm III; 1770 - 1840) — pruski kralj (1797 - 1840). 290
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Vilhelm IV; 1795 - 1861) — pruski kralj (1840 - 1861), 1857. duševno obolio. 185
- Fritzsche, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Friče; 1825 - 1905) — duvanski radnik; učesnik revolucije 1848/49, jedan od osnivača Opšteg nemačkog radničkog saveza 1863. i Opšteg nemačkog udruženja duvanskih radnika 1865, predsednik sindikata duvanskih radnika do 1878; 1866 - 1878. izdavač i urednik

- lista »Botschafter«; delegat Ajzenaškog kongresa 1869. i kongresa ujedinjenja u Goti 1875, član se-vernomačkog (1868 - 1871) i nemačkog Rajhstaga (1877 - 1881); 1881. otišao u SAD, posle toga se povukao iz radničkog pokreta. 145 148 368 381 382
- Furnivall, Frederick James* (Frederik Džems Fenivel; 1825 - 1910) — engleski filolog, hrišćanski socijalist; osnovao je mnoga književna društva, među njima i New Shakespeare Society. 31 345
- Galliffet, Gaston-Alexandre-Auguste* (Gaston-Aleksandr-Ogist Galife; 1830 - 1909) — francuski general, u francusko-pruskom ratu komandant konjičkog puka, zarobljenog u Sedanu; pušten iz zarobljenštva da bi uzeo učešća u borbi protiv Komune; komandant konjičke brigade versajaca, dželat Pariske komune; 1880. vojni guverner Pariza. 23
- Gambetta, Léon-Michel* (Leon-Mišel Gambeta; 1838 - 1882) — francuski advokat i državnik, umereni buržoaski republikanac; član vlade nacionalne odbrane (1870/71), organizovao je u provincijama oružani otpor nemačkim trupama; predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1881/82). 15 19 23 64 77 317 335 340
- Garcia, Charles J.* (Čarls Dž. Garsija) — početkom osamdesetih godina londonski dopisnik lista »Sozialdemokrat«. 317 329 338
- Garibaldi, Giuseppe* (Đuzepe Garibaldi; 1807 - 1882) — italijanski nacionalni heroj, demokrat, pedesetih i šezdesetih godina bio je na čelu borbe italijanskog naroda za nacionalnu slobodu i ponovno ujedinjenje Italije; 1870. i 1871. borio se na strani Francuske republike; potpomagao je osnivanje sekcija Internacionale u Italiji. 56 76
- Geiser, Bruno* (Bruno Gajzer; 1846 - 1898) — žurnalist, od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, agitator u Šleziji, 1872. član Prve internacionale, 1875. urednik u listu »Volksstaat«, 1877 - 1886. urednik časopisa »Die Neue Welt«, član Rajhstaga (1881 - 1887), vodeći predstavnik desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga; odlukom sentgalenskog kongresa 1887. razrešen svih odgovornih funkcija u Partiji. 268 278 288 370
- George, Henry* (Henri Džordž; 1839 - 1897) — američki publicist, buržoaski ekonomist, propagirao je ideje o nacionalizaciji zemlje od strane buržoaske države kao sredstvo za rešavanje svih društvenih protivrečnosti kapitalističkog poretka; pokušavao je da dođe na čelo američkog radničkog pokreta i na taj način ga skrene na put buržoaskog reformizma. 163 171 172 213
- Girardin, Émile de* (Emil de Žirarden; 1806 - 1881) — francuski publicist i političar, od tridesetih do šezdesetih godina s izvesnim prekidima urednik lista »La Presse«, kasnije »La Liberté«; u politici se isticao krajnjom besprincipijelnošću; pre revolucije 1848. bio je u opoziciji prema Guizot-ovoj vladi; za vreme revolucije buržoaski republikanac i poslanik Zakonodavne skupštine (1850/51), kasnije bonapartist. 126
- Gladstone, William Ewart* (Viljem Juet Gladston; 1809 - 1898) — britanski državnik, torijevac, zatim pilovac; u drugoj polovini 19. veka lider Liberalne partije; ministar finansija (1852 - 1855. i 1859 - 1866) i premijer (1868 - 1874, 1880 - 1885, 1886. i 1892 - 1894). 26 77 85 88 91 126 146 148 150 152 153 156 160 227 271 292 294 310 366
- Godard* (Godar) — francuski žurnalist, anarhist. 101 335 349
- Goethe, Johann Wolfgang von* (Johan Volfgang fon Gete; 1749 - 1832) — veliki nemački pesnik. 256 283
- Gorčakov, Aleksandar Mihailovič, knez* (1798 - 1883) — ruski državnik i diplomat; ministar spoljnih poslova (1856 - 1882). 153

Goschen, George Joachim (od 1900) *Viscount Goschen of Hawkhurst* (Džordž Jouekim Goušen vikont Goušen od Hokhersta; 1831 - 1907) — britanski državnik i političar — nemačkog porekla; najpre liberal; od 1863. član parlamenta, više puta član vlade; pisac ekonomskih i socijalističkih dela. 98 366

Gould, Jay (Džej Guld; 1836 - 1892) — američki milioner, vlasnik železnica i finansijer. 134

Graham, Sir James Robert George of Netherby (ser Džems Robert Džordž od Neterbija Grejem; 1792 - 1861) — britanski državnik, vigovac, kasnije pilovac; ministar unutrašnjih poslova (1841 - 1846), prvi lord Admiraliteta (1830 - 1834. i 1852 - 1855). 88

Granier de Cassagnac, Paul-Adolphe-Marie-Prosper (Pol-Adolf-Mari-Prosper Granije de Kasanjak; 1843 - 1904) — francuski žurnalista i političar; čuven po svojim duelima i ostrim polemikama. 326

Green, Lisa (Lize Grin) — 167

Grévy, François-Paul-Jules (Fransoa-Pol-Žil Grevi; 1807 - 1891) — francuski državnik, umereni buržoaski republikanac; predsednik Republike (1879 - 1887). 15 185

Grillenberger, Karl (Karl Grilenberger; 1848 - 1897) — urednik i izdavač; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, urednik i izdavač raznih socijaldemokratskih lokalnih listova i jedan od organizatora ilegalnog rasturanja lista »Sozialdemokrat« u južnoj Nemačkoj, član Rajhstaga (1881 - 1897), jedan od voda socijaldemokratske frakcije Rajhstaga. 369 389

Grimaldi — dinastija prinčeva Monaka, kojim vlada od 14. veka do danas (s prekidom od 1793. do 1814). 55

Grimaldi, Lamberto (Lamberto Grimaldi; umro oko 1494) — princ od Monaka (1457 - 1494). 55

Guesde, Jules (*Matieu-Basile*) (Žil (Matije-Bazil) Ged; 1845 - 1922) — predstavnik francuskog i međunarodnog

radničkog pokreta; najpre buržoaski republikanac; u prvoj polovini sedamdesetih godina priključio se anarhistima, zajedno sa Paul Lafargue-om osnivač francuske Radničke partije, propagator ideja marksizma u Francuskoj; više godina voda revolucionarnog krila francuskog socijalističkog pokreta; borio se protiv oportunitizma; za vreme prvog svetskog rata prešao je na pozicije socijalšovinizma. 30 - 33 64 70 87 95 98 101 103 104 185 196 - 200 204 222 230 262 290 295 298/299 317 324 327 331 335 338 340 343 347 348 349 350 351 354 357 377 381 390

Guizot, François-Pierre-Guillaume (Fransoa-Pjer-Gijom Gizo; 1787 - 1874) — francuski istoričar i državnik, orleanist, od 1840. do 1848. vođio je unutrašnju i spoljnu politiku Francuske, zastupao je interese krupne finansijske buržoazije 171

Gumbel, Abraham (Abraham Gumbel) — socijaldemokrat, početkom osamdesetih godina emigrirao u Francusku, 1883. bankarski činovnik u Parizu. 368

Gumpert, Eduard (Eduard Gumpert; umro 1893) — nemački lekar u Mančesteru, Marxov i Engelson prijatelj. 12 15

Hales, John (Džon Hejlz; rod. 1839) — tkač, jedan od voda engleskih tredjuniona; član Generalnog veća Prve internacionale (1866 - 1872) i sekretar Veća (maj 1871. do jula 1872); član Izvršnog komiteta Lige za reformu i rukovodstva Lige zemlje i rada; delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i Haškom kongresu 1872; od početka 1872. bio je na čelu reformističkog krila britanskog Federalnog veća; borio se protiv Marxa i njegovih pristalica, prema odluci Generalnog veća 1873. isključen iz Internacionale; najodgovorniji za rascap britanskog Federalnog veća. 125

Hänel, Albert (Albert Henel; 1833 - 1918) — pravnik i političar; jedan

- od vođa Naprednjačke partije, kasnije Nemačke slobodoumne partije; član pruskog Poslaničkog doma i nemačkog Rajhstaga. 29
- Hanssen, Georg* (Georg Hansen; 1809 - 1894) — ekonomist, pisac velikog broja radova o poljoprivredi i agrarnim odnosima u Nemačkoj. 112
- Harney, George Julian* (Džordž Džulijan Harni; 1817 - 1897) — uticajni engleski radnički vođa levog krila čarlista; revolucionarni publicist, urednik listova «Northern Star», «Democratic Review» i «Red Republican»; član Komunističkog dopisnog komiteta u Briselu, jedan od osnivača društva «Fraternal Democrats», a radio je i u Savezu komunista; član Prve internacionale; do početka pedesetih godina održavao je bliske odnose s Marxom i Engelsom koji su kasnije prekinuti; privremeno je bio potpao pod sitnoburžoaski uticaj; od 1863. do 1888. živio je u SAD. 148 297
- Harra, Harry* — vidi *Longuet, Henri*
- Hartman, Lav Nikolajevič* (1850 - 1908) — ruski revolucionar; 1879. učestvovao je u jednom atentatu društva Narodna volja na Aleksandra II, posle toga je emigrirao u Francusku, a onda u Englesku i, najzad, u SAD. 78 94 99 104 108 111 113 117 119 152 153 162 163 164 165 166 219 246 287
- Hartmann, Georg Wilhelm* (Georg Vilhelm Hartman) — socijaldemokrat, član Opšteg nemačkog radničkog saveza, od 1875. jedan od dvojice predsednika Socijalističke radničke partije Nemačke, kasnije član Centralnog biračkog komiteta; 1880/81. član nemačkog Rajhstaga. 190
- Haschert, Lina* — vidi *Hirsch, Lina* (rod. *Haschert*)
- Hasselmann, Wilhelm* (Vilhelm Haselman; rod. 1844) — jedan od vođa Opšteg nemačkog radničkog saveza; urednik lista «Neuer-Social-Demokrat» (1871 - 1875); od 1875. član Socijalističke radničke partije Nemačke; član Rajhstaga (1874 - 1876. i 1878 - 1880); 1880. isključen iz Partije kao anarhist; preselio se u SAD. 368
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831) — najznačajniji predstavnik klasične nemačke filozofije. 20 29 63 334
- Heine, Heinrich* (Hajnrh Hajne; 1797 - 1856) — veliki pesnik i vatreni rodoljub, neprijatelj apsolutizma i feudalno-klerikalne reakcije, preteča nemačke demokratske književnosti; intiman prijatelj porodice Marx. 368
- Helene, Helen* — vidi *Demuth, Helene*
- Helmholtz, Hermann von* (Herman fon Helmholtz; 1821 - 1894) — istaknuti fizičar i fiziolog, od 1871. na Univerzitetu u Berlinu. 41
- Henry* — vidi *Longuet, Henri*
- Henry VI* (Henri VI; 1421 - 1471) — kralj Engleske (1422 - 1461). 352
- Henry VII* (Henri VII; 1457 - 1509) — kralj Engleske (1485 - 1509). 352 388
- Henry VIII* (Henri VIII; 1491 - 1547) — kralj Engleske (1509 - 1547). 388
- Hepner, Adolf* (Adolf Hepner; 1846 - 1923) — redaktor, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), jedan od urednika lista «Volksstaat» (1869 - 1873), jedan od optuženih u lajpciškom procesu za veleizdaju 1872; delegat Haškog kongresa Prve internacionale 1872; 1882. preselio se u SAD, u Nemačku se vratio 1908, a od prvog svetskog rata stao je na pozicije desničarskog rukovodstva Socijaldemokratske partije Nemačke. 119 120 229 278 298 299 342 389
- Hercen, Aleksandar Ivanovič* (1812 - 1870) — poznati ruski revolucionarni demokrat, filozof materijalist, publicist i pisac; 1847. emigrirao je u Francusku, a od 1852. živio je u Londonu, gde je osnovao slobodnu rusku štampariju i izdavao zbornik «Polarnaja Zvezda» kao i časopis «Kolokol»; umro je u Parizu. 234

- Heß, Sibylle* (rod. *Pesch*) (Sibile Hes-Peš; 1820 - 1903) — supruža Mosa esa Heßa. 215
- Heubel, Julius Christoph* (Julius Kristof Hojbel) — konjušar oklopničkog puka u Zalcedelju, deda Jenny Marx. 208
- Hilditch, Richard* (Ričard Hildič) — engleski buržoaski ekonomist sredinom 19. veka. 171
- Hirsch, Carl* (Karl Hirš; 1841 - 1900) — žurnalist, član Opšteg nemačkog radničkog saveza, od kojeg se odvojio 1868. i postao jedan od osnivača Demokratskog udruženja radnika u Berlinu; jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), radio je za Prvu internacionalu, urednik lista »Crimmitschauer Bürger-und Bauernfreund« (1870/71), od decembra 1870. do marta 1871. rukovodio je listom »Volksstaat«, posle 1872. pariski dopisnik nemačke socijaldemokratske štampe, izdavač lista »Laterne« u Briselu (1878 - 1879); od 1879. živeo je u Londonu i održavao odnose s Marxom; ponovo se vratio u Francusku, a 1896. u Nemačku, a potom se povukao iz aktivnog političkog života. 7 9 10 13 14 16 17 65 73 151 159 167 177 178 184 222 254 256 264 285 296 297 303 314 339 361
- Hirsch, Lina* (rod. *Haschert*) (Lina Hirš-Hašert) — supruža Carla Hirscha. 296
- Hirsch, Max* (Maks Hirš; 1832 - 1905) — ekonomist, član Naprednjačke partije; sa Franzom Dunckerom je 1868. osnovao Hirsch-Dunckerovo radničko udruženje; član severnonemačkog i nemačkog Rajhstaga (1869 - 1893). 15 16 180 182
- Hirsch, Moritz* (Moric Hirš; 1831 - 1896) — austrijski bankar, dobio je 1869. koncesije za gradnju železnica u Turskoj. 269
- Höschberg, Karl* (pseudonim: *Dr. Ludwig Richter*) (Karl Hehberg; dr Ludwig Rihter; 1853 - 1885) — pisac i izdavač, socijalreformist; od 1876. član Socijalističke radničke partije Nemačke, 1877/78. izdavač časopisa »Zukunft«, 1879 - 1881. časopisa »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«. 228 288 296
- Hödel, Maks* (Maks Hedel; 1857 - 1878) — limarski radnik iz Lajpciga; 11. maj 1878. izvršio je atentat na cara Wilhelma I, što je poslužilo kao povod za donošenje zakona protiv socijalista. 294
- Hohenzollern* (Hoencolern) — dinastija brandenburških izbornih kneževa (1415 - 1701), pruskih kraljeva (1701 - 1918) i nemačkih careva (1871 - 1918). 29 290 371 382
- Honoratus IV* (Honoratus IV; 1758 - 1819) — princ od Monaka (1814 - 1819). 55
- Horacije, Kvint Flak* (65 - 8. pre n. e.) — rimski pesnik, pisac oda i satira. 45
- Howell, George* (Džordž Haul; 1833 - 1910) — zidar, jedan od lidera engleskih tređjuniona, bivši čarlist, bio je vođa liberalne struje u britanskom radničkom pokretu; sekretar londonskog Trades Councila (1861/62); učesnik osnivačke skupštine Prve internacionale 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Internacionale (1864 - 1869); delegat na londonskoj konferenciji 1865, sekretar Lige za reformu i Parlamentarnog komiteta kongresa britanskih tređjuniona (1871 - 1875); falsifikovao je istoriju Prve internacionale. 205 227
- Hugues, Clovis* (Klovis Ige; 1851 - 1907) — francuski publicist i političar, radikal; učesnik marsejske komune, posle njenog poraza uhapšen do 1875; od 1881. poslanik Skupštine. 358
- Hume* (Hjum) — engleski lekar u Londonu. 263
- Hyndman, Henry Mayers* (Henri Mejers Hajndmen; 1842 - 1921) — engleski socijalist, reformist; osnivač (1881) i vođa Demokratske federacije, koja se 1884. pretvorila u Socijaldemokratsku federaciju; vodio je oportunističku i sektašku

- politiku u radničkom pokretu, kasnije je pripadao rukovodstvu Britanske socijalističke partije, sa kojom je raskinuo 1916. zbog svojih socijalšoviniističkih shvatanja. 45 152 173 174 213 255 271 329 365
- Hyndman, Mathilda* (Metilde Hajndmen; umrla 1913) — od 1876. supruga Henry Mayers Hyndmana. 152 176
- Ignatjev, Nikolaj Pavlovič, grof* (1832 - 1908) — ruski diplomat, ambasador u Turskoj (1864 - 1877), opunomoćenik Rusije prilikom zaključivanja sanstefanskog mirovnog sporazuma (1878); ministar unutrašnjih poslova. 27 87 234
- Irving, Sir Henry (John Henry Brodribb)* (ser Henri Erving; Džon Henri Brodrib; 1838 - 1905) — engleski glumac i režiser, poznati interpretator Shakespeare-a. 5 152 208
- Jaclard, Charles-Victor* (Šarl-Viktor Žaklar; 1843 - 1903) — francuski publicist, blankist, član Prve internacionale; za vreme Pariske komune komandant jedne legije Nacionalne garde; posle poraza Komune emigrirao u Švajcarsku, zatim u Rusiju; posle amnestije 1880. vratio se u Francusku, gde je i dalje učestvovao u socijalističkom pokretu. 14
- Janson, Julij Eduardovič* (1835 - 1893) — ruski napredni statističar i ekonomist, profesor na Petrogradskom univerzitetu, od 1881. rukovodio je Statističkim uredom petrogradske uprave; pisao je radove iz istorije i teorije statistike. 135
- Jeffrey* (Džefri) — američki inženjer i pronalazač. 167
- Jenny, Jennychen* — vidi *Longuet Jenny*
- Joffrin, Jules-François-Alexandre* (Žil-Fransoa-Aleksandr Žofren; 1846 - 1890) — francuski mehaničar, socijalist; jedan od osnivača sindikata mehaničara u Parizu, učesnik Pariske komune, posle čijeg poraza je emigrirao u Englesku (1871 - 1881), posle povratka u Francusku član francuske Radničke partije, jedan od vođa oportunističkog (pobilističkog) krila. 30 31 32 222 230 340
- Johnny* — vidi *Longuet, Jean-Laurent-Frederick*
- Jollymeyer* — vidi *Schorlemmer, Carl*
- Jonas, Alexander* (Aleksander Džouns; umro 1912) — knjižar i žurnalist, američki socijalist, poreklom Nemač; od 1878. urednik lista «New Yorker Volkszeitung». 119
- Jourde, Francis* (Fransis Žurd; 1843 - 1893) — komunar, desni prudinist, predsednik finansijske komisije Komune, posle čijeg poraza je prognan u Novu Kaledoniju, odakle je pobeo 1874, posle povratka u Francusku povukao se iz radničkog pokreta. 358
- Julije II* (1443 - 1513) — papa (1503 - 1513). 352
- Jung* — vidi *Vezin, Jane Elisabeth*
- Juta, Johann Carel* (Johan Karel Juta; 1824 - 1886) — holandski trgovac i izdavač u Kapštatu; oženjen Marxovom sestrom Louisom. 136
- Kablukov, Nikolaj Aleksejevič* (1849 - 1919) — ruski ekonomist i statističar; narodnjak; profesor na Univerzitetu u Moskvi. 135
- Kapell, August* (August Kapel; rod. 1844) — tesar; socijaldemokrat; član Opšteg nemačkog radničkog saveza; jedan od osnivača i vođa Nemačkog udruženja tesara; 1877. /78. član Rajhstaga, na osnovu zakona o socijalistima 1880. proteran iz Hamburga, posle čega se povukao iz političkog života. 290
- Karl I* — vidi *Karl V*
- Karl V* (Karl V; 1500 - 1558) — car Svetog Rimskog Carstva Nemačkih Naroda (1519 - 1556); kralj Španije pod imenom Karl I (1516 - 1556). 264
- Karl Friedrich August Wilhelm* (Karl Fridrih August Vilhelm; 1804 - 1873) — vojvoda od Braunšvajga i Lineburga, 1823. stupio u vladu, septembra 1830. svrgnut, posle toga

- je i emigrirao, pokušao je da uz pomoć mnogih evropskih država ponovo dođe na vlast; četrdesetih i pedesetih godina održavao je veze s demokratskim elementima u emigraciji i materijalno pomagao list »Deutsche Londoner Zeitung«. 277
- Karl von Hohenzollern, Prinz* (princ Karl fon Hoencolern; 1801 - 1883) — sin pruskog kralja Friedricha Wilhelma III. 371
- Katarina II* (1729 - 1796) — ruska carica (1762 - 1796). 241
- Katkov, Mihail Nikiforovič* (1818 - 1887) — ruski reakcionarni publicist, urednik lista »Moskovskie Vedomosti« (1850 - 1855, 1863 - 1887). 234
- Kaub* — supruga Karla Kauba. 14
- Kaub, Karl* (Karl Kaub) — radnik, emigrant u Londonu, posle 1865. u Parizu; član Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralnog veća (novembar 1864/65) i Generalnog veća Prve internacionale (1870/71), delegat Londonske konferencije 1865. 14
- Kaufman, S. F.* (S. F. Kaufman) — nemački emigrant u Londonu, član Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 143
- Kautsky, Karl* (Karl Kaucki; 1854 - 1938) — pisac, redaktor, od kraja sedamdesetih godina razvio se od vulgarnog socijalista u marksistu; 1883 - 1917. urednik teorijskog organa Partije časopisa »Die Neue Zeit«; devedesetih godina se razvio u teoretičara Socijaldemokratske partije Nemačke i Druge internacionale; u prvo vreme je doprineo širenju marksizma, ali je kasnije, naročito 1910, postao zagovornik centrizma, za vreme prvog svetskog rata izdao marksizam i postao protivnik revolucionarnog radničkog pokreta. 16 65 129 130 131 146 148 151 155 159 166 170 181 184 186 189 190 192 193 194 200 201 205 217 222 231 232 - 235 297 303
- 309 - 311 313 329 346 371 372 373 374 384 386 387
- Kautsky, Louise* (rod. *Strasser*) (Luije Kaucki-Štraser; 1860 - 1950) — austrijska socijalistkinja, prva žena Karla Kautskog, od 1890. Engelsova sekretarica. 346
- Kautsky, Minna* (Mina Kaucki; 1837 - 1912) — pisac romana, majka Karla Kautskog. 151 193 194 195
- Kayser, Max* (Maks Kajzer; 1853 - 1888) — žurnalist, socijaldemokrat; od 1878. član Rajhstaga, pripadao je desnom krilu socijaldemokratske frakcije Rajhstaga. 204 369
- Keay, John Seymour* (Džon Sejmur Kij; 1839 - 1909) — uticajni engleski bankarski činovnik u Indiji (1862 - 1882); liberal. 98
- Kegel, Max* (Maks Kegel; 1850 - 1902) — publicist i pesnik nemačke radničke klase; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, za vreme važenja zakona o socijalistima više puta u zatvoru zbog saradnje u radničkim listovima; osnivač prvog socijaldemokratskog humoriističkog lista »Des Nuß-Knacker«, saradnik lista »Nahren Jacob«, autor »Socijalističkog marša«. 185 189
- Kerdijk, Arnold* (Arnold Kerdijk; 1846 - 1905) — holandski žurnalist, liberal, naginjao je katedarskom socijalizmu. 136
- Kiepert, Johann Samuel Heinrich* (Johan Samuel Hajnrh Kipert; 1818 - 1899) — geograf i kartograf, profesor na Berlinskom univerzitetu. 242
- Kindlinger, Niklas* (Niklas Kindlinger; 1749 - 1819) — istoričar. 112
- King, St.* (St. King) — knjižar u Londonu. 95
- Koch, Robert* (Robert Koh; 1843 - 1910) — osnivač metodologije savremene bakteriologije; osamdesetih godina otkrio je, između ostalog, izazivače tuberkuloze i kolere. 52
- Kolkman, Kolkman* — knjižar u Londonu. 95

- Korvin-Krukovskaja (Jaclard), Ana Vasiljevna* (1843 - 1887) — ruska revolucionarka, član ruske sekcije Prve internacionale, učesnica Pariske komune, supruga Charles-Victor Jaclard-a. 14
- Kotzebue, August Friedrich Ferdinand von* (August Fridrih Ferdinand fon Kocebu; 1761 - 1819) — reakcionarni pisac i publicist. 9
- Kovalevski, Maksim Maksimovič* (1851 - 1916) — ruski sociolog, istoričar, etnograf i pravnik; političar liberalne orijentacije, napisao je niz radova iz istorije prvobitnog društva. 300
- Kunemann* (Kuneman; rod. oko 1828) — nemački lekar u Monte Karlu, lečio je Marxa od maja do početka juna 1882. 51 52 53 54 55 56 58 282
- Labouchère, Henry* (Henri Labušer; 1831 - 1912) — engleski političar, diplomat i žurnalist, liberal, član parlamenta; od kraja šezdesetih godina jedan od vlasnika lista »Daily News«. 127
- Lafargue, Laura* (Laura Lafarg; 1845 - 1911) — druga kći Karla i Jenny Marx, predstavnic francuskog radničkog pokreta, od 1868. supruga Paul Lafargue-a. 12 13 27 34 38 39 43 46 48 52 63 64 65 66 69 74 76 77 80 - 83 87 108 109 117 119 132 167 179 196 215 220 221 228 262 - 267 268 273 286 304 307 314 315 320 321 322 326 327 333 343 351 352 353 354 355 356 362 375 - 377 390 401
- Lafargue, Paul* (Pol Lafarg; 1842 - 1911) — lekar, francuski socijalist; propagator marksizma, učesnik i saborac Marxa i Engelsa; član Generalnog veća Prve internacionale, sekretar-korespondent za Španiju (1866 - 1868); jedan od osnivača sekcija Internacionale u Francuskoj (1869/70), u Španiji i Portugalu (1871/72); zajedno s Jules Guesde-om osnivač francuske Radničke partije; od 1868. oženjen s Marxovom kćerkom Laurom. 27 30 32 34 58 59 62 64 65 86 87 93 95 96 100 101 103 104 106 108 109 113 117 119 120 132 135 171 177 185 196 197 199 200 205 221 228 230 251 252 253 254 263 264 268 271 281 285 287 290 316 321 324 326 327 331 332 333 334 336 340 342 343 348 354 356 357 359 367 377 381 390 401
- Laffitte, Jacques* (Žak Lafit; 1767 - 1844) — francuski bankar i političar, orleanist, predstavnik finansijske buržoazije, šef vlade (1830 - 31). 144
- Lagrange, Joseph-Louis* (Žozef-Luj Lagranž; 1736 - 1813) — poznati francuski matematičar. 98
- Landor, Walter Savage* (Volter Savidž Landor; 1775 - 1864) — engleski pesnik, pisac i kritičar; 1858. osumnjičen da je sudelovao u Orsinijevom atentatu na Napoleona III. 153
- Langland, William* (Viljem Lenglend; oko 1330. do oko 1400) — engleski pesnik. 345
- Lankester, Sir Edwin Ray* (ser Edvin Rej Lankister; 1847 - 1929) — engleski naučnik, biolog. 52 135 151 152 396
- Lassalle, Ferdinand* (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) — pisac i sitnoburžoaski radnički agitator; učesnik revolucije 1848/49, kada se i upoznao s Marxom i Engelom (prepiska do 1862); njegova istorijska zasluga se sastojala u tome što je osnivanjem Opšteg nemačkog radničkog saveza u maju 1863. odgovorio na težnje naprednih radnika ka organizacionom odvajanju od liberalne buržoazije. Međutim, on nije radničkoj klasi nudio nikakvu revolucionarnu perspektivu, nego je stvarao iluziju da se uz pomoć junkersko-pruske države može mirnim putem preći u socijalizam. Ideologija »kraljevsko-pruskog vladinog socijalizma« dovela je Lassalle-a do paktiranja s Bismarckom i junkersko-krupnoburžoaskim pruskim militarizmom a time i do zalaganja za uspostavljanje jedinstva Nemačke »odozgo

- pod hegemonijom pruske države.
152 197 207 232 256 287 299 312
313 316 324 331 334 370
- Laura* — vidi *Lafargue, Laura*
- Laveleye, Émile-Louis-Victor, baron de*
(Emil-Luj-Viktor baron de Lavle;
1822 - 1892) — belgijski historičar
i ekonomist, predstavnik vulgarne
ekonomije. 105 207
- Lavrov, Pjotr Lavrovič* (1823 - 1900)
— ruski sociolog i publicist, jedan
od ideologa narodnjaka, prijatelj
Marxa i Engelsa sa kojima se i
dopisivao, član Prve internacionale;
od 1870. živio je u emigraciji;
učesnik Pariske komune; urednik
časopisa »Vperjod!« (1873 - 1876) i
istoimenog lista (1875/76); jedan
od potpredsednika Međunarodnog
socijalističkog kongresa radnika
1889. 60 183 226 227 238 246 249
259 268 285 300 400
- Law, Harriet* (Herijet Lo; 1832 - 1897)
— vodeća predstavnica ateističkog
pokreta u Engleskoj; član Gene-
ralnog veća (1867 - 1872), 1872.
član sekcije Prve internacionale u
Mančesteru. 127
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, Freiherr
von* (Gotfrid Vilhelm baron fon
Lajbnic; 1646 - 1716) — filozof,
matematičar, fizičar, diplomat; jedan
od pionira u skoro svim oblastima
nauke; osnivač Berlinske akademije
nauka i njen prvi predsednik. 98
101
- Lenchen* — vidi *Demuth, Helene*
- Leonhardt, Gerhard Adolf Wilhelm*
(Gerhard Adolf Vilhelm Leonard;
1815 - 1880) — pravnik i reakcionarni
državnik, ministar pravosuđa
u Hanoveru (1865/66) i Pruskoj
(1867 - 1879). 229
- Leßner, Friedrich* (Fridrih Lesner;
1825 - 1910) — krojač, prijatelj
i saborac Marxov i Engelsov; član
Saveza pravednih i Saveza komu-
nista, učesnik revolucije 1848/49,
u kelnskom procesu komunistima
1852. osuđen na dve godine tam-
nice; od 1856. emigrant u Londonu,
član Komunističkog udruženja za
obrazovanje radnika u Londonu,
član Generalnog veća Prve interna-
cionalne (1864 - 1872), delegat lon-
donskih konferencija 1865. i 1871.
kao i svih kongresa Internacionale
od 1867. do 1872, aktivno se
borio za sprovođenje politike Marxa
i Engelsa; član britanskog Fede-
ralnog veća, jedan od osnivača
Independent Labour Party (1893).
125 398
- Liebknecht, Natalie* (Natali Libkneht;
1835 - 1909) — od 1868. supruga
Wilhelma Liebknechta, majka Karla
Liebknechta. 189
- Liebknecht, Wilhelm* (Vilhelm Lib-
kneht; 1826 - 1900) — publicist,
jedan od najpoznatijih vođa nemačkog
i međunarodnog radničkog
pokreta, prijatelj i saborac Marxa
i Engelsa; učesnik revolucije 1848/
49; emigrirao je u Švajcarsku,
zatim u Englesku, gde je postao
član Saveza komunista; 1862. se
vratio u Nemačku; 1863. do po-
četka 1865. kao Marxov i Engelsov
poverenik član Opšteg nemačkog
radničkog saveza; član Prve inter-
nacionale, propagator i agitator
naučnog komunizma, 1866. osnivač
i vođa Saksonske narodne partije;
1869. jedan od osnivača Socijal-
demokratske radničke partije; od-
govorni urednik listova »Demokra-
tische Wochenblatt«, »Volksstaat«
i »Vorwärts«; kao ogorčeni protivnik
pruskog militarizma zalagao se za
ujedinjenje Nemačke revolucionar-
nodemokratskim putem; član se-
vernonemačkog (1867 - 1870) i ne-
mačkog Rajhstaga (1874 - 1900); za
vreme francusko-pruskog rata ak-
tivno se borio protiv pruskih anek-
sionih planova i za odbranu Pariske
komune; delegat međunarodnih so-
cijalističkih kongresa radnika 1889,
1891. i 1893. 67 81 91 149 150
155 170 189 190 215 229 288 302
317 320 329 331 343 378 382 394
- Lilienthal, F. W.* (F. V. Lilienthal) —
nemački lekar; osamdesetih godina
živio je u Njujorku; blizak socija-
listima. 287 342
- Lingenau, Johann Karl Ferdinand*
(Johan Karl Ferdinand Lingenu;
umro 1877) — američki socijalist,

- poreklom Nemač; učesnik u revoluciji 1848/49, zatim emigrirao u SAD; svoju imovinu je zaveštao međunarodnom socijalističkom pokretu, posebno Socijalističkoj radničkoj partiji Nemačke. 170
- Lissagaray, Prosper-Olivier* (Prosper-Olivije Lisagare; 1838 - 1901) — francuski žurnalist i istoričar; učesnik Pariske komune, priključio se buržoasko-demokratskoj grupi neojakobinaca; posle poraza Komune emigrirao u Englesku, autor spisa »Histoire de la Commune 1871« (1876); 1880. vratio se u Francusku, osnivač i urednik lista »La Bataille«, istupio je protiv marksističkih vođa francuske Radničke partije. 14 23 70 200 250 295 324 326 328 336
- Longuet, Charles* (Šarl Longe; 1839 - 1903) — francuski žurnalist, prudonist; član Generalnog veća Prve internacionale (1866/67. i 1871/72), sekretar-korespondent za Belgiju (1866), delegat kongresa u Lozani 1867, Briselu 1868, Londonskoj konferenciji 1871. i Haškom kongresu 1872; član Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao u Englesku; kasnije se priključio posibilibistima; osamdesetih i devedesetih godina član pariskog opštinskog veća; od 1872. oženjen Marxovom kćerkom Jenny. 6 7 9 10 14 24 33 34 35 58 61 66 70 71 74 80 88 92 93 120 125 - 127 132 151 154 162 166 187 207 251 254 256 258 300 308 315 321 342 358 367 391
- Longuet, Charles* (Šarl Longe; septembar 1873. do jula 1874) — unuk Karla Marxa, sin Jenny i Charles Longuet - a. 206
- Longuet, Edgar (Wolf)* (Edgar (Volf) Longe; 1879 - 1950) — unuk Karla Marxa, sin Jenny i Charles Longuet-a; lekar, predstavnik francuskog radničkog pokreta, član Socijalističke partije; od 1938. član Komunističke partije Francuske; učesnik antifašističkog pokreta otpora. 7 9 10 59 63 66 80 132 151 159 166 167 187 188 206 208 211 215 250 254 256 257 264 270 278 281 308 321 367
- Longuet, Felicitas* (Felisitas Longe) — majka Charles Longuet-a. 10 12 66
- Longuet, Henri (Henry; i Harra, Harry)* (Anri (Henri, Heri, Hari) Longe; 1878 - 1883) — unuk Karla Marxa, sin Jenny i Charles Longuet-a. 6 9 10 24 59 63 66 80 132 151 159 166 167 187 188 206 208 211 215 250 254 256 257 264 270 278 281 308 321 344 362 366 400
- Longuet, Jean - Laurent - Frederick (Johnny)* (Žan - Loran - Frederik (Džoni) Longe; 1876 - 1938) — unuk Karla Marxa, sin Jenny i Charles Longuet-a; jedan od vođa Socijalističke partije Francuske. 6 9 10 33 59 63 66 69 73 77 78 80 85 91 95 97 119 120 132 151 154 159 166 167 178 187 188 206 208 211 215 250 254 256 - 258 264 270 278 281 308 321 322 345 362 367
- Longuet, Jenny* (Dženi Longe; 1844 - 1883) — najstarija kći Karla i Jenny Marx; žurnalistkinja, predstavnica međunarodnog radničkog pokreta; svojim publicističkim radom potpomagala je irski narod u borbi za nezavisnost; od 1872. supruga Charles Longuet-a. 9 - 12 14 15 33 48 59 63 66 69 70 71 73 76 80 81 83 117 119 120 132 139 141 151 - 154 159 160 161 162 166 167 168 169 177 187 188 194 195 206 - 208 211 215 216 220 247 248 - 250 252 253 254 256 - 258 262 264 270 274 278 281 285 286 287 289 295 307 308 315 321 326 343 345 355 362 364 366 371 384 394 396
- Longuet, Jenny* (Dženi Longe; 1882 - 1952) — unuka Karla Marxa, kći Jenny i Charles Longuet-a. 81 315
- Longuet, Marcel* (Marsel Longe; 1881 - 1949) — unuk Karla Marxa, sin Jenny i Charles Longuet-a. 6 9 - 11 59 63 66 159 166 167 187 188 206 208 211 215 250 254 256 257 264 270 278 281 308 321 367
- Lopatin, German Aleksandrovič* (1845 - 1918) — ruski revolucionar, na-

- rodnjak, Marxov i Engelsov prijatelj sa kojima je vodio prepisku; član Generalnog veća Prve internacionale (1870); preveo je na ruski veći deo prvog toma »Kapitala«. 135
- Loria, Achille* (Akile Loria; oko 1857 do oko 1943) — italijanski sociolog i ekonomist, falsifikovao je markizam. 64 65 327 384
- Louis XVI* (Luj XVI; 1754 - 1793) — kralj Francuske (1774 - 1792), pogubljen za vreme jakobinske diktature. 131 243
- Lowe, Robert, Viscount Sherbrooke* (Robert Lou, vikont Šerbruk; 1811 - 1892) — britanski državnik i publicist; vigovac, kasnije liberal, član parlamenta; 1868 - 1873. ministar finansija, 1873/74. ministar unutrašnjih poslova. 88 94
- Ludwig I* (Ludvig I; 1786 - 1868) — kralj Bavorske (1825 - 1848). 49
- Luiše* (Lujze; 1776 - 1810) — pruska kraljica, supruga Friedricha Wilhelma III. 290
- Lullier, Charles - Ernest* (Šarl - Ernest Lilije; 1838 - 1891) — francuski publicist, bivši mornarički oficir; učesnik ustanka od 18. marta 1871, član Centralnog komiteta Nacionalne garde i njen vrhovni komandant (18. do 25. marta 1871), ali je uskoro optužen da je izdao Komunu; posle poraza Komune prognan u Novu Kaledoniju; kasnije prišao bulanžistima. 200
- Macaulay, Thomas Babington, Lord, Baron of Rothley* (lord Thomas Babington Mekoli, baron od Rotlija; 1800 - 1869) — engleski istoričar i političar, vigovac, član parlamenta. 153
- Mace* (Mas) — francuski kapetan 47 48
- Maceo, Antonio* (Antonio Maseo; oko 1848 - 1896) — kubanski revolucionar, jedan od vođa borbe kubanskog naroda protiv španskog kolonijalnog jarma; aktivni učesnik ustanka (1868 - 1878. i 1881 - 1895). 85
- Machiavelli, Nicolò* (Nikolo Makijaveli; 1469 - 1527) — italijanski političar, istoričar i pisac; ideolog italijanske buržoazije u periodu nastanka kapitalističkih odnosa. 52
- MacLean* (Meklejn) — kućevlasnica u Ventnoru (ostrvo Vajt). 89
- Magnadère* (Manjader) — majka Armanda Magnadère-a. 252
- Magnadère, Armand* (Arman Manjader; umro 1882) — bankarski činovnik iz Pariza. 252
- Mahmud Dželat ed-Din paša Damat* (1840 - 1884) — turski državnik, član Ratnog saveta, nekoliko puta ministar, 1878. razrešen funkcija i prognan, 1880. pomilovan; 1881. zbog učešća u ubistvu sultana Abdula Azisa osuđen na smrt, ali mu je kazna preinačena na doživotno progonstvo. 269
- Mahmud Nedim-paša* (oko 1810 - 1883) — turski državnik, 1871 - 1876 (sa prekidima) veliki vezir; bio je pod jakim uticajem ruskog ambasadora; 1876. je morao pod pritiskom javnog mnjenja; da ode u mirovninu, ministar unutrašnjih poslova (1879 - 1883). 269
- Maitland* (Mejtlend) — otac Dolly Maitland, poznanice porodice Marx. 152
- Maitland* (Mejtlend) — sestra Dolly Maitland. 152
- Maitland, Dolly* (Doli Mejtlend) — engleska glumica, prijateljica porodice Marx. 5 18 28 152
- Malon, Benoît* (Benoa Malon; 1841 - 1893) — francuski radnik, sitno-buržoaski socijalist; član Prve internacionale; delegat Ženevskog kongresa 1866, član Centralnog komiteta Nacionalne garde i Pariske komune; posle poraza Komune emigrirao u Italiju i Švajcarsku; priključio se anarhistima; kasnije jedan od vođa i ideologa posibilista. 30 31 70 83 87 91 93 96 98 101 105 185 196 - 200 204 205 222 230. 232 290 295 316 317 323

- 324 326 331 332 334 - 336 338
340 343 345 347 - 349 357 358
370 390 401
- Mals* (Mal) — francuski žurnalist, anarhist, 1882. član redakcije lista «Le Citoyen et la Bataille». 328
- Malthus, Thomas Robert* (Tomas Robert Maltus; 1766 - 1834) — engleski sveštenik, ekonomist, ideolog poburžoazene zemljišne aristokratije, apologet kapitalizma, postavio je reakcionarnu teoriju o prenaseljenosti koja je trebala da opravda bedu radnika u kapitalizmu. 130
- Manning, Henry Edward* (Henri Edward Mening; 1808 - 1892) — engleski sveštenik, 1851. prešao je u katoličku veroispovest, od 1875. kardinal; bio je blizak hrišćanskom socijalizmu. 361
- Maret, Henry* (Anri Mare; 1838 - 1917) — francuski radikalni žurnalista, pisac i političar, urednik lista «Marseillaise», poslanik skupštine (1881). 15 101 204 349
- Marije Gaj* (oko 156 - 86. pre n. e.) — rimski vojskovođa i državnik, konzul (107, 104 - 100, 86. pre n. e.) 99
- Marlborough* (Marlbere) — od 18. veka vojvodska titula Churchilla. 153
- Marx, Eleanor* (Tussy) (Elinor (Tusi) Marks; 1855 - 1898) — najmlađa kći Karla i Jenny Marx, predstavnica engleskog i međunarodnog radničkog pokreta, publicistkinja, bavila se i književnim radom; član Socijaldemokratske federacije (1884) jedna od osnivača Socijalističke lige (1884), 1889. jedna od organizatora masovnog pokreta nekvalifikovanih radnika i sindikata plinskih i lučkih radnika Londona; pisala je za razne međunarodne listove; od 1884. supruga Edwarda Avelinga. 5 7 8 12 15 16 18 20 22 23 25 27 28 32 33 38 39 41 42 46 48 52 53 59 63 65 66 69 73 74 77 78 80 81 89 91 95 97 100 105 107 116 152 159 161 166 168 169 187 188 189 210 215 216 220 221 225 - 227 228 250 256 268 280 282 - 284 286 289 300 307 314 315 319 321 327 331 344 345 355 362 363 364 365 366 367 390 396 398 401
- Marx, Heinrich* (Hajnrih Marks; 1777 - 1838) — otac Karla Marxa; advokat, kasnije pravni savetnik u Trijeru. 207
- Marx, Jenny* (rod. von Westphalen) (Dženi Marks fon Vestfalen; 1814 - 1881) — od 1843. supruga i saborac Karla Marxa. 5 6 8 9 12 14 15 18 - 20 22 23 24 26 38 89 132 151 152 159 161 162 163 166 167 168 169 172 173 174 177 178 179 187 194 195 202 205 - 213 214 - 216 227 236 394 396 397
- Massard, Émile* (Emil Masar) — francuski žurnalista, socijalista; član francuske Radničke partije, iz koje je istupio osamdesetih godina; početkom osamdesetih godina sekretar radakcije lista «Égalité». 254 335 349 354
- Maurer, Georg Ludwig, Ritter von* (Georg Ludvig Maurer, vitez; 1790 - 1872) — istoričar prava, ispitivao je pravne odnose u Nemačkoj u starom i srednjem veku; u znatnoj meri je doprineo istraživanju istorije opštinske marke. 8 107 110 112 320 361 389
- Maxse, Frederick Augustus* (Frederik Ogastes Meksi; 1833 - 1900) — engleski publicist. 153
- Mayer, Karl* (Karl Majer; 1819 - 1889) — sitnoburžoaski demokrat, 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine; posle poraza revolucije 1848/49. emigrirao u Švajcarsku; šezdesetih godina urednik štutgartskog lista «Beobachtere». 267
- Mazzini, Giuseppe* (Duzepe Macini; 1805 - 1875) — italijanski revolucionar, jedan od vođa nacionalno-oslobodilačkog pokreta u Italiji; 1849. šef privremene vlade Rimske Republike; 1850. jedan od osnivača Centralnog odbora evropske de-

- mokratije u Londonu; pokušao je da 1864. Prvu internacionalu podvrgne svom uticaju. 153
- McGuire, P. T.* (P. T. Mekgiri) — američki socijalist i sindikalist, reformist. 194
- Medici, Lorenzo* (Lorenzo Mediči; 1449 - 1492) — florentinski državnik i pesnik, vladar grada Firence (1469 - 1492). 55
- Mehring, Franz* (Franc Mering; 1846 - 1919) — istoričar i publicist; od buržoasko-demokratskog radikala razvio se u istaknutog predstavnika nemačkog radničkog pokreta; osamdesetih godina priključio se marksističkom pokretu; napisao je mnoga istorijska dela o Nemačkoj i nemačkoj socijaldemokratiji; napisao je jednu Marxovu biografiju; saradnik časopisa »Die Neue Zeit»; pripadao je vodama i teoretičarima leve u nemačkoj socijaldemokratiji; zastupao je revolucionarnu klasnu politiku i propagirao borbu protiv militarizma i imperijalističkog rata. 65 296 303 314 319 346
- Meißner, Otto Karl* (Oto Karl Majšner; 1819 - 1902) — hamburški izdavač, izdao je »Kapital» i druge Marxove i Engelsove spise. 120 209 211 365
- Meitzen, August* (August Majcen; 1822 - 1910) — statističar, istoričar i ekonomist; autor niza radova iz istorije agrarnih odnosa u Nemačkoj; 1867 - 1882. radio je u statističkim uredima Pruske i nemačkog Rajha. 112
- Mesa y Leompart, José* (Hoze Mesa i Leompart; 1840 - 1904) — slovo-slagatelj, španski socijalist; jedan od prvih propagatora marksizma u Španiji; jedan od osnivača sekcija Prve internacionale u Španiji; član španskog Federalnog veća (1871/72), član redakcije lista »La Emancipación» (1871 - 1873), i član Nove madridske federacije (1872/73); aktivno se borio protiv anarhizma; 1878. preselio se u Pariz; 1879. jedan od osnivača Socijalističke radničke partije Španije; preveo je na španski mnoga Marxova i Engelsova dela. 33 64 185 200 327
- Meyer, Rudolph Hermann* (Rudolf Herman Mejer; 1839 - 1899) — ekonomist i publicist, konzervativac; autor spisa »Der Emancipationskampf des vierten Standes» i »Politische Gründer der Corruption in Deutschland». 207 361 371 373 383 401
- Mill, James* (Džejms Mil; 1773 - 1836) — engleski ekonomist i filozof, vulgarizovao je Ricardovu teoriju. 171
- Mill, John Stuart* (Džon Stjuart Mil; 1806 - 1873) — engleski ekonomist i filozof pozitivist; vulgarizovao je Ricardovu teoriju i propovedao harmoniju između profitnih interesa buržoazije i životnih interesa radničke klase; hteo je da protivrečnosti kapitalizma prevaziđe reformom odnosa raspodele. 171 317
- Miquel, Johannes* (Johanes Mikel; 1828 - 1901) — pravobranilac, učesnik revolucije 1848/49; član Saveza komunista; kasnije je prešao na stranu buržoazije; 1859. jedan od osnivača Nacionalnog udruženja, gradonačelnik Osnabrika (1865 - 1870. i 1876 - 1880), od 1867. jedan od vođa Nacionalne liberalne partije; član pruskog poslaničkog doma, severnonemačkog i nemačkog Rajhstaga; 1890 - 1901. pruski ministar finansija; 1897. dobio plemićku titulu. 348 383
- Mirabeau, Honoré-Gabriel-Victor Riqueti, comte de* (Onore-Gabriel-Viktor Riketi grof de Mirabo; 1749 - 1791) — političar francuske revolucije, zaštitnik interesa krupne buržoazije i poburžaoženog plemstva. 206 371
- Mohamed (Muhamed) Abul Kāsim ibn Adalah* (oko 570 - 632) — arapski propovednik, važio je za osnivača islama, po uverenju muslimana prorok, »Alahov poslanik». 47 120
- Mommsen, Theodor* (Teodor Momzen; 1817 - 1903) — istaknuti istoričar i pravnik, 1873 - 1879. kao nacionalni liberal poslanik pruske skupštine, 1881 - 1884. član Rajhstaga; Bismarckov protivnik; njegova »Is-

- torija Rima* predstavlja uzor liberalnog posmatranja istorije. 29
- Moore, Samuel (Sam) (Semjuel (Sem) Muer; oko 1830 - 1911) — engleski pravnik, Marxov i Engelsov prijatelj; član Prve internacionale; preveo je na engleski »Manifest Komunističke partije« i zajedno sa Edwardom Avelingom prvi tom »Kapitala«. 27 78 96 98 168 217 305*
- Morley, Samuel (Semjuel Morli; 1809 - 1886) — engleski industrijalac i političar; istaknuti predstavnik radikalno-liberalne buržoazije; od 1869. izdavač lista »Bee-Hive«; član parlamenta (1865. i 1868 - 1885); šezdesetih godina član Izvišnog komiteta Lige za reformu. 127 338*
- Most, Johan Joseph (Johan Jozef Most; 1846 - 1906) — knjigovezac, od 1871. član Socijaldemokratske radničke partije; član nemačkog Rajhstaga (1874 - 1878), 1876 - 1878. urednik lista »Berliner Freie Presse«; 1878. proteran iz Berlina, emigrirao u London; od 1879. izdavač i urednik lista »Freiheit«, 1880. kao anarhist isključen iz Socijalističke radničke partije Nemačke; 1882. preselio se u SAD, gde je nastavio s anarhističkom propagandom. 131 143 145 148 151 153 156 175 176 193 228 279 294 298 313*
- Müllner, Amandus Gottfried Adolf (Amandus Gotfrid Adolf; 1774 - 1829) — pesnik i kritičar. 53 373*
- Napoleon I Bonaparte (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) — francuski car (1804 - 1814. i 1815). 55 79 229 355*
- Napoleon III Louis Bonaparte (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) — nećak Napoleona I, predsednik Druge Republike (1848 - 1852), francuski car (1852 - 1870). 34 126 171 232 244 388*
- Necker, Jacques (Žak Neker; 1732 - 1804) — francuski političar i ekonomist, 1770 - 1789. više puta ministar finansija, pokušao je da uoči buržoaske revolucije izvrši neke reforme. 144*
- Newton, Sir Isaac (ser Isak Njutn; 1642 - 1727) — čuveni engleski fizičar, astronom i matematičar; osnivač klasične fizike. 98*
- Nieuwenhuis, Ferdinand Domela (Ferdinand Domela Nivenhojs; 1846 - 1919) — predstavnik holandskog radničkog pokreta; jedan od osnivača i vođa Socijaldemokratskog saveza a kasnije Socijaldemokratske radničke partije Holandije; 1888. izabran u Parlament; učesnik međunarodnih socijalističkih kongresa radnika (1889, 1891. i 1893); od devedesetih godina anarhist. 89 136 - 138 220*
- Nikitina, Varvara Nikolajevna (rod. Gendre) (1842 - 1884) — ruska publicistkinja; od kraja šezdesetih godina živela je u Italiji, kasnije u Francuskoj; saradivala je u francuskim časopisima. 207*
- Nobiling, Karl Eduard (Karl Eduard Nobiling; 1848 - 1878) — anarhist; izvršio je 2. juna 1878. atentat na Wilhelma I, što je poslužilo kao povod za donošenje zakona protiv socijalista. 27 294*
- Nordau, Max (pravo ime: Südfeld) (Maks Nordau; Zidfeld; 1849 - 1923) — lekar, pisac i publicist poreklom iz Budimpešte, od 1880. živeo je u Parizu. 10 11 13*
- Norgate (Norgejt) — knjižar iz Londona. 174*
- Novikova, Olga Aleksejevna (1840 - 1925) — ruska publicistkinja, dugo je živela u Engleskoj; sedamdesetih godina je faktički kod Gladstone-a igrala ulogu diplomatskog agenta ruske vlade. 39 77*
- O'Connell, Daniel (Danjel O'Konel; 1775 - 1847) — irski advokat i buržoaski političar, vođa desnog liberalnog krila irskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta. 141 292 294*

- O'Donovan Rossa, Jeremiah* (Džerimej O'Donovan Rose; 1831 - 1915) — jedan od osnivača i vođa društva fenijanaca u Irskoj; izdavač lista »Irish People« (1863/64); uhapšen je 1865. i osuđen na doživotnu tamnicu, 1870. pomilovan; posle toga je emigrirao u SAD, gde je vodio organizaciju fenijanaca; osamdesetih godina se povukao iz političkog života. 293
- Offenbach, Jacques* (Žak Ofenbah; 1819 - 1886) — francuski kompozitor, majstor klasične pariske opere. 283
- Oldenburg, Heinrich* (Hajnrh Oldenburg) — publicist, socijaldemokrat. 88 92
- Oldrini, Alessandro* (Alesandro Oldrini) — socijalist, poreklom Italijan; od sedamdesetih godina živeo je u Francuskoj; početkom 1882. proteran iz Francuske. 327
- Oppenheimer, Moses* (Mozes Openhajmer) — socijaldemokrat. 383
- Palmerston, Henry John Temple, Viscount* (Henri Džon Templ vikont Palmerston; 1784 - 1865) — britanski državnik, najpre torijevac, od 1830. jedan od desničarskih vođa vigo-vaca; ministar spoljnih poslova (1830 - 1834, 1835 - 1841. i 1846 - 1851), ministar unutrašnjih poslova (1852 - 1855), premijer (1855 - 1858. i 1859 - 1865). 77 88 272
- Parker, Sarah* (Sara Parker) — kućna pomoćnica Friedricha Engelsa. 187
- Parnell, Charles Stewart* (Čarls Stjuart Parnel; 1846 - 1891) — irski političar i državnik, buržoaski nacionalist; od 1875. član parlamenta, od 1877. vođa partije pristalica irske samouprave (Homerule), jedan od osnivača (1879) i vođa irske Land League (1880/81). 154 156 166
- Parsons, William* (Viljem Parsnz; oko 1570 - 1650) — engleski državnik, aktivno je učestvovao u kolonizaciji Irske, veleposednik u Irskoj, vrhovni sudija Irske (1640 - 1648), član Tajnog saveta (od 1623), član parlamenta. 139
- Paul* — vidi *Lafargue, Paul*
- Pauli, Ida* (Ida Pauli) — supruga Philippa Viktora Paulija. 162
- Pauli, Philipp Viktor* (Filip Viktor Pauli; rod. 1836. umro posle 1916) — hemičar, prijatelj Carla Schorlemmura; bio je u dosta bliskim odnosima sa Marxom i Engelsom, rukovodio je jednom hemijskom fabrikom u Rajnau kod Manhajma. 162
- Peel, Sir Robert* (ser Robert Pil; 1788 - 1850) — britanski državnik i ekonomist, lider umerenih torijevaca, koji su po njemu nazvani pilovcima; ministar unutrašnjih poslova (1822 - 1827. i 1828 - 1830), primijer (1834/35. i 1841 - 1846), uz pomoć liberala ukinuo je 1846. zakone o žitu. 88 140
- Péireire, Isaac* (Isak Pereir; 1806 - 1880) — francuski bankar, dvadesetih i tridesetih godina pristalica sensimonizma, za vreme Drugog Carstva bonapartist; poslanik Corpslégislatif, osnovao je 1852. zajedno sa svojim bratom Émile Péreire-om akcionarsko društvo Crédit mobilier. 144
- Péireire, Jacob - Émile* (Jakob - Emil Pereir; 1800 - 1875) — francuski bankar, dvadesetih i tridesetih godina pristalica sensimonizma, za vreme Drugog Carstva bonapartist; poslanik Corps législatif, zajedno sa svojim bratom Isaacom Péreire-om osnovao je 1852. akcionarsko društvo Crédit mobilier. 144
- Perovskaja, Sofija Ljvovna* (1853 - 1881) — ruska revolucionarka, članica tajnog društva Narodnaja Volja, pogubljena je zbog učešća u atentatu na Aleksandra II. 166
- Philips, Antoinette (Nanette)* (Antoanet (Nanet) Filipis; oko 1837 - 1885) — rodaka Karla Marxa. 47
- Phillips, Wendell* (Vendel Filipis; 1811 - 1884) — američki političar, govornik, jedan od vođa revolucionarnog

- krila abolicionista, zalagao se za revolucionarne metode borbe protiv robovlasnika Juga; sedamdesetih godina se zauzimao za formiranje samostalne radničke partije u SAD; 1871. bio je član Prve internacionale. 148 149
- Picard, Léon* (Leon Pikar) — francuski žurnalist, član francuske Radničke partije; početkom osamdesetih godina član redakcije lista «Égalité». 86 332 334 335 339 340 350
- Pickering* (Pikering) — engleski lekar u Kanu. 56
- Piquand, Édouard* (Eduar Pikan) — francuski pravnik, početkom osamdesetih godina istražni sudija u Monlikonu. 351
- Pitt, William* (Mladi) (Viljem Pit; 1759 - 1806) — britanski državnik, torijevac, premijer (1783 - 1801. i 1804 - 1806). 140
- Plon - Plon* — vidi *Bonaparte, Napoléon - Joseph - Charles - Paul*, prince *Napoléon*.
- Plutarh* (oko 46. do oko 125) — grčki pisac moralist i filozof idealist. 56 99
- Podolinski, Sergej Andrejevič* (1850 - 1891) — ukrajinski napredni naučnik, darvinist; jedan od prvih propagatora Marxovog ekonomskog učenja u Ukrajini; od 1871. emigrant u Austriji, kasnije u Francuskoj, od 1881. živio je u Švajcarskoj; održavao je veze s ruskim revolucionarnim emigrantima; jedan od inicijatora za izdavanje socijalističke literature na ukrajinskom jeziku u Beču (1879); lično se poznao sa Marxom i Engelsom i sa njima se dopisivao. 115 - 117
- Poljakov, Samuel Solomonovič* (1837 - 1888) — železnički preduzimač i finansijer u Rusiji. 269
- Pollaky, Ignatius Paul* 350
- Prendergast, John Patrick* (Džon Patrik Prendegest; 1808 - 1893) — irski istoričar, zalagao se za nezavisnost svoje zemlje; autor mnogih radova iz istorije Irske. 139 140
- Proudhon, Pierre - Joseph* (Pjer - Žozef Prudon; 1809 - 1865) — francuski pisac, sitnoburžoaski socijalist; jedan od osnivača teorije anarhizma; odbacivao je revolucionarnu klasnu borbu i težio društvu sitnih robnih proizvođača, stvorenom putem reformi; Marx i Engels su oštro kritikovali njegova sitnoburžoaska shvatanja. 29 93 163 171 234 252 323 324 358
- Pumps* — vidi *Rosher, Mary Ellen*
- Puttkamer, Robert Victor von* (Robert Viktor fon Putkamer; 1828 - 1900) — pruski reakcionarni državnik i političar; ministar unutrašnjih poslova (1881 - 1888), ozloglašen zbog svojih brutalnih postupaka prema radničkom pokretu. 158 369 389
- Pyat, Félix* (Feliiks Pija; 1810 - 1889) — francuski žurnalist i političar, sitnoburžoaski demokrat; učesnik revolucije 1848, emigrirao 1849; protivnik samostalnog radničkog pokreta, niz godina je vodio klevetničku kampanju protiv Marxa i Prve internacionale, koristeći za to francusku sekciju u Londonu; član Nacionalne skupštine (1871), član Pariske komune, posle čijeg poraza je emigrirao u Englesku; vratio se u Francusku posle amnestije 1880. 15
- Raciborski, Adam* (1809 - 1871) — poljski lekar, učesnik poljskog ustanka 1830/31, posle poraza ustanka emigrant u Francuskoj. 373
- Radford, Ernest* (Ernest Redford) — engleski pravnik; preko Dolly Maitland upoznao se s porodicom Marx. 5 152
- Rae, John* (Džon Rej; 1845 - 1915) — engleski buržoaski ekonomist i sociolog. 213 227
- Ranc, Arthur* (Artir Rank; 1831 - 1908) — francuski publicist i političar, umereni buržoaski republikanac, kratko vreme član Pariske komune; osamdesetih godina saradnik raznih buržoasko - republikanskih listova, poslanik skupštine (1881 - 1885), senator (1891 - 1900). 263

- Ranke, Johannes* (Johanes Ranke; 1836 - 1916) — fiziolog i antropolog, profesor Minhenskog univerziteta, od 1889. konzervator. 362
- Rasch, Gustav* (Gustav Raš; umro 1878) — publicist i pravnik, demokrat; učesnik revolucije 1848/49. u Berlinu, zatim emigrant u Švajcarskoj i u Francuskoj; član Socijaldemokratske radničke partije. 242
- Redgrave, Alexander* (Aligzander Redgrejv) — engleski fabrički inspektor. 128
- Redpath* — vidi *Redgrave, Alexander*
- Regnard, Albert* (Albert Renjar; rod. 1836) — francuski radikalni publicist i istoričar, član Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao u Englesku; u Francusku se vratio posle amnestije 1880. 15 139 140
- Reinhardt, Richard* (Rihard Rajnhard; 1829 - 1898) — pesnik, kasnije trgovac; emigrant u Parizu, sekretar Heinricha Heineja; prijatelj porodice Marx. 26 61 209 221
- Reynaud* (Rejno) — francuski lekar u Aržanteju. 10 12
- Reynaud* (Rejno) — supruga lekara Reynaud-a. 10 12
- Ricardo, David* (Dejvid Rikardo; 1772 - 1823) — engleski ekonomist; njegovo delo predstavlja vrhunac klasične buržoaske političke ekonomije. 163 171 256
- Richard III* (Ričard III; 1452 - 1485) — kralj Engleske (1483 - 1485). 352
- Richter, Eugen* (Eugen Rihter; 1838 - 1906) — levo-liberalni političar, član severnonemačkog (1867) i nemačkog Rajhstaga (1871 - 1906); lider Naprednjačke partije, jedan od osnivača Nemačke slobodoumne partije; Bismarckov protivnik, zastupao je politiku slobodne trgovine, protivnik socijaldemokratije. 29
- Rocheport, Victor-Henri, marquis de Rocheport-Luçay* (Viktor-Anri Rošfor, markiz Rošfor-Lise; 1830 - 1913) — francuski publicist, pisac i političar, levi republikanac; izdavač časopisa «Lanterne» (1868/69) i lista «La Marseillaise» (1869/70); član vlade Nacionalne odbrane (septembar-novembar 1870), posle poraza Pariske komune prognan u Novu Kaledoniju; pobegao je u Englesku i vratio se u Francusku posle amnestije 1880; izdavač lista «L'Intransigeant»; krajem osamdesetih godina monarhist. 23 70 125 152 336
- Rodbertus* (— *Jagetzow*), *Johann Karl* (Johan Karl Rodbertus-Jagecov; 1805 - 1875) — pruski veleposednik, ekonomist, ideolog poburžoženog plemstva; 1848/49. vođa levog centra u pruskoj Nacionalnoj skupštini; teoretičar prusko-junkerskog «državnog socijalizma». 361 371
- Roesgen, Charles* (Čarls Rezgen) — nameštenik u firmi Ermen & Engels u Mančesteru. 327
- Roodhuizen, A.* (A. Rodhojzen) — pastor u Zalt-Bomelu; kasnije se oženio Marxovom rođakom Antoinette Philips (Nanette). 47
- Roscoe, Sir Henry Enfield* (ser Henri Enfld Roskou; 1833 - 1915) — poznati engleski hemičar, autor većeg broja udžbenika iz hemije. 382
- Rosher, Lilian* (Lilijen Rošer; rod. 1882) — kći Mary Ellen i Percy Roshera. 68 73 78 96 112 288 305 308 311 312 315 321 327 374 401
- Rosher, Mary Ellen* (rod. *Burns*) (*Pumps*) (Meri Elen Rošer-Berns (Pumps); rod. oko 1860) — nećaka Engelsove supruge; od 1881. udata za Percy Roshera. 5 27 38 43 45 68 78 91 96 112 113 118 160 162 166 167 187 217 288 305 306 308 311 312 321 326 327 374 381 401
- Rosher, Percy* (Persi Rošer) — engleski trgovac, od 1881. oženjen s Mary Ellen Burns. 91 99 104 217 308 311 314 321 327 351 354 374 401
- Rothschild, Alfons* (Alfon Rotšild; 1827 - 1905) — šef Banke Rothschild u Francuskoj. 64 221 320
- Rowell* (Rausel) 98

Roy, Joseph (Žozef Roa) — preveo je na francuski prvi tom »Kapitala« i Feuerbachova dela. 71 74

Saling, A. (A. Seling) — izdavač jednog berzanskog godišnjaka. 338

Samter, Adolph (Adolf Zamter; 1824 - 1883) — buržoaski ekonomist, Rodbertusov pristalica. 171

Sax, Emanuel (Emanuel Zaks; 1857 - 1896) — austrijski ekonomist. 311

Say, Jean-Baptiste-Léon (Žan-Batist-Leon Sej; 1826 - 1896) — francuski državnik, ekonomist, buržoaski republikanac; urednik lista »Journal des Débats«; od 1872. poslanik Nacionalne skupštine, 1872 - 1882 (s prekidima) ministar finansija; neprijatelj socijalizma i radničkog pokreta. 221

Schäffle, Albert Eberhard Friedrich (Albert Eberhard Fridrih Šefle; 1831 - 1903) — ekonomist i sociolog, propovedao je odricanje od klasne borbe. 129 144 197

Schinderhannes — vidi *Bücker, Johann*

Schmidt, Johann Karl Friedrich Elias (Johan Karl Fridrih Elias Šmit) — trgovac iz Drezdena; 1882. policijski agent u Cirihi. 260 350 372

Schneider, Catherine-Jeanne-Hortense (Katerin-Žan-Ortenz Šnajder; 1838 - 1920) — francuska glumica i pevačica. 283

Schneidt, Karl (Karl Šnajt) — žurnalista, saradnik socijaldemokratskih listova u Hamburgu; početkom osamdesetih godina emigrirao u London, izdavač anarhističkog lista »Freiheit«. 175 176 260 294

Schöler, Lina (Lina Šeler) — učiteljica, prijateljica porodice Marx. 166 167 168

Schorlemmer, Carl (Karl Šorlemer; 1834 - 1892) — istaknuti nemački hemičar, profesor u Mančesteru, dijalektički materijalist od početka šezdesetih godina intiman prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; član Prve internacionale; aktivno je učeo

stvovao u revolucionarnom radu, svoja putovanja na kongrese prirodnjaka u Nemačkoj koristio je da bi u teškim uslovima zakona protiv socijalista prenosio informacije nemačkom radničkom pokretu; pratio je Engelsa na njegovom putu u SAD (1888) i u Norvešku (1890); od 1874. profesor prve katedre za organsku hemiju u Engleskoj (Mančester), član naučnih društava u Engleskoj, SAD i Nemačkoj. 5 27 62 68 73 74 113 116 206 222 223 268 305 306 308 321 327 358 359 372 378 379 380 381 396 401

Schramm, Carl August (Karl August Šram) — socijaldemokrat, reformist, jedan od urednika časopisa »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«; osamdesetih godina je istupio iz Partije. 29 30 230 288

Schumacher, Georg (George Šumaher; rod. 1844) — štavilac, kasnije preduzetnik; socijaldemokrat, član Rajhstaga (1884 - 1898); delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889; za vreme izbora za Rajhstag 1898. odvojio se od socijaldemokratije i prišao liberalima. 384

Schweitzguébel, Adémar (Ademar Švicgebel; 1844 - 1895) — graver; švajcarski bakunjinist, član Prve internacionale, jedan od vođa Alijance socijalističke demokratije, delegat Haškog kongresa 1872; po odluci Generalnog veća isključen iz Internacionalne 1873. 186

Scott, Sir Walter (ser Volter Skot; 1771 - 1832) — škotski pisac i pesnik. 241

Secondigné, Achille (Baubeau) (Ašil (Bubo) Sekondinje) — francuski žurnalista, početkom osamdesetih godina jedan od urednika lista »Citoyen«. 197

Seguin, Arthur Edward Shelden (Artur Edvard Šelden Segvin; 1809 - 1852) — engleski operski pevač. 166

Serraillier, Auguste (Ogist Serejije; rod. 1840) — kalupar; Marxov saborac; član Generalnog veća Prve

- internacionale (1869 - 1872) sekretar-korespondent za Belgiju (1870) i za Francusku (1871/72); u septembru 1870, posle pada Drugog Carstva, poslan je u Pariz kao opunomoćenik Generalnog veća; član Pariske komune; delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i Haškom kongresu 1872; 1873. član britanskog Federalnog veća. 126
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616) — veliki dramski pisac. 73
- Sherbrooke* — vidi *Lowe, Robert*
- Shipton, George* (Džordž Šipten) — sekretar tredjuniona molera; urednik lista «Labour Standard» (1881 - 1885); 1871 - 1896. sekretar londonskog Trades Councila; reformist. 16 106 108 180 181 182 192 194 237 338 342
- Shyman* (Šajmen) — zubni lekar u Londonu. 85
- Siemens, Carl Wilhelm* (Karl Vilhelm Simens; 1823 - 1883) — inženjer, elektrotehničar, preduzetnik; od 1851. živeo je u Londonu kao šef naselja Simens & Co., 1882. predsednik Britanskog udruženja za pomoć razvitku nauke i član drugih naučnih društava; autor nekih radova o toploti i elektricitetu. 75 101 162
- Simon, John* (Džon Sajmon; 1816 - 1904) — engleski lekar. 192
- Singer, Paul* (Paul Zinger; 1844 - 1911) — vodeći predstavnik nemačke socijaldemokratije; tokom sedamdesetih godina je najpre finansijski potpomagao Socijaldemokratsku partiju u koju je stupio kada je donet zakon o socijalistima, 1886. proteran iz Berlina, od 1887. član Glavnog odbora a od 1890. zajedno s Augustom Bebelom predsednik Socijaldemokratske partije, član Rajhstaga (1884 - 1911), borio se protiv oportunitizma i revizionizma. 279 370
- Skaldin* (pseudonim *Fjodora Pavloviča Jeleneva*) (1828 - 1902) — ruski pisac i publicist, šezdesetih godina predstavnik liberalizma; autor spisa «Въ захолустѣи и въ столицѣ». 8
- Skobeljev, Mihail Dmitrijevič* (1843 - 1882) — ruski general, učesnik pohoda u Srednjoj Aziji (1873, 1875/76. i 1880/81) i rusko-turskog rata (1877/1878). 45 243
- Soetbeer, Georg Adolf* (Georg Adolf Setber; 1814 - 1892) — buržoaski ekonomist i statističar. 276
- Sofokle* (oko 497. do oko 406. pre n. e.) — znameniti antički tragičar. 256
- Solari, Jean* (Žan Sorali) — švajcarski žurnalist, socijalist, početkom osamdesetih godina urednik lista «Précurseur». 356
- Songeon* (Sonžon) — francuski demokrat, član tajnih revolucionarnih društava pariskih radnika za vreme revolucije 1848; emigrant u Londonu; osamdesetih godina predsednik gradskog veća Pariza. 76 77
- Sorge, Adolph* (Adolf Zorge) — sin Friedricha Adolpha Sorgea. 29 170 213 261 288 342
- Sorge, Friedrich Adolph* (Fridrih Adolf Zorge; 1828 - 1906) — vodeći predstavnik međunarodnog radničkog pokreta, intiman prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; učesnik badensko-falačkog ustanka 1849, 1852. emigrirao u SAD; jedan od osnivača njujorškog Komunističkog kluba (1857), sekcije Prve internacionale (1867), Socijalističke partije Njujorka i okoline (1868), Opšteg nemačkog radničkog saveza u Njujorku (1869) i severnoameričkog Centralnog komiteta Prve internacionale (1870), delegat Haškog kongresa 1872, generalni sekretar Generalnog veća posle njegovog preseljenja u Njujork (1872 - 1874); do kraja života radio je za stvar radničke klase. 29 119 164 165 170 - 172 213 214 261 287 288 304 342 343 392 396 397
- Sorge, Katharina* (Katarina Zorge) — supruga Friedricha Adolpha Sorgea. 29
- Soulié, Frédéric* (Frederik Sulije; 1800 - 1847) — francuski pisac i dramatičar, predstavnik revolucionarne

- romantike, republikanac, protivnik režima restauracije, aktivni učesnik julske revolucije. 376
- Sparr, Berthold* (Bertold Špar) — pravnik, socijaldemokrat; 1881. na osnovu zakona o socijalistima proteran iz Berlina, 1882. emigrant u Londonu. 260
- Spence, Thomas* (Tomas Spens; 1750 - 1814) — engleski socijalist-utopist, istupao je za ukidanje privatne svojine na zemlju i za uvođenje agrarnog socijalizma. 255
- Stansfeld, James* (Džejms Stenzfeld; 1820 - 1898) — engleski državnik i političar, liberal, od 1859. član parlamenta; Mazzinijev prijatelj. 153
- Stephann* (Štefan) — osamdesetih godina lekar u Alžiru, lečio je Marxa od sredine februara do kraja aprila 1882; poreklom Nemač. 37 38 40 41 44 45 46 47 48 51 52 53 54 56 248 - 250 252 254 256 258 263 267 270 282
- Stephann* (Štefan) — otac lekara Stephanna. 47
- Stiebeling, George* (Džordž Štibeling) — američki statističar i publicist; poreklom Nemač; član Centralnog komiteta sekcije Prve internacionale u SAD, iz koje je isključen zbog frakcionaške delatnosti; član Socijalističke radničke partije Severne Amerike; napisao je veći broj članaka o ekonomskim i privrednoistorijskim pitanjima. 343
- Stieber, Wilhelm* (Vilhelm Štiber; 1818 - 1882) — policijski savetnik (od 1851), šef pruske političke policije (1852 - 1860); organizovao je falsifikovanja, koja su služila kao materijal optužbe u kelnskom procesu komunistima 1852, glavni svedok optužbe; šef vojne policije u prusko-austrijskom ratu 1866. i 1870/71, u francusko-pruskom ratu, kao i špijunaže i kontrašpijunaže u Francuskoj (1870/71). 136 329
- Stoecker, Adolf* (Adolf Šteker; 1835 - 1909) — sveštenik i reakcionarni političar; osnivač (1878) i vođa antisemitske Socijal-hrišćanske partije, bliske krajnjem desnom krilu Konzervativne partije; neprijatelj socijalističkog radničkog pokreta; od 1881. član Rajhstaga. 144 371
- Strasser, Louise* — vidi *Kautsky, Louise* (rod. *Strasser*)
- Strousberg, Bethel Henry* (Betel Henri Štrusberg; 1823 - 1884) — nemački železnički preduzimač; jedan od najvećih železničkih špekulanata, 1873. bankrotirao. 99
- Swan, Joseph Wilson* (Džozef Vilson Svon; 1828 - 1914) — engleski fizičar, jedan od pronalazača električne sijalice. 104 108
- Swinton, John* (Džon Svintn; 1829 - 1901) — američki žurnalista, poreklom Škot; urednik njujorškog lista «Sun» (1875 - 1883); izdavač i urednik nedeljnog lista «John Swinton's Paper» (1883 - 1887). 148 163 171
- Šafarik, Pavel Jozef* (1795 - 1861) — slovački filolog, istoričar i arheolog, predstavnik liberalnog krila češkog i slovačkog nacionalnog pokreta; austroslavist. 241 242
- Ševič, Sergej* — američki socijalist, poreklom Rus; sedamdesetih i osamdesetih godina urednik lista «New Yorker Volkszeitung». 342
- Tacit, Publije Kornelije* (oko 55 - 120) — rimski istoričar. 99 100 107
- Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent* (Šarl-Moris de Tajeran-Perigor, princ de Benavan; 1754 - 1838) — francuski diplomat, ministar spoljnih poslova (1797 - 1799, 1799 - 1807. i 1814/1815), predstavnik Francuske na Bečkom kongresu (1814/1815); ambasador u Londonu (1830 - 1834), u politici se isticao krajnjom besprincipijelnošću i gramzivošću. 55
- Tanner, Henry S.* (Henri S. Tener; rod. oko 1830) — američki lekar. 22
- Taylor, Ellen M.* (Elen M. Tejler). 317

- Taylor, Helen* (Helin Tejler; 1831 - 1907) — engleska političarka; sifražetkinja; 1880 - 1885, podržavala je irske zahteve za autonomijom, 1881. učestvovala je u osnivanju Demokratske federacije; pristalica Henry Mayers Hyndmana. 317
- Terry, Elen Alicia* (Elen Elisia Teri; 1848 - 1828) — engleska glumica, čuvena po interpretaciji Shakespeara-a. 5
- Thieblin, H. L.* (A. L. Tieblin) — francuski žurnalist. 125
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) — francuski državnik i političar, orleanist; predsjednik vlade (1836. i 1840.); 1848. poslanik Ustavotvorne a 1849 - 1851. Zakonodavne nacionalne skupštine; prvi predsjednik Treće Republike (1871 - 1873), dželat Pariske komune. 125
- Tissot, Victor* (Viktor Tiso; 1845 - 1917) — švajcarski buržoaski pisac i žurnalist; od 1868. saradnik a u vreme francusko-pruskog rata urednik lista »Gazette de Lausanne et Journal Suisse«, od 1874. živeo je u Francuskoj; 1891 - 1893. jedan od urednika lista »Figaro«; u svojim radovima ispoljavao je neprijateljski stav prema Nemačkoj. 11
- Tupper, Martin Farquhar* (Martin Fakver Taper; 1810 - 1889) — engleski pesnik, autor bezvrednih moralizirajućih pesama. 167
- Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne* (An-Rober-Žak Tirgo, baron de l'Oln; 1727 - 1781) — francuski državnik i ekonomist, fiziokrat, Quesnay-ev učenik; kao generalni kontrolor finansija (1774 - 1776) svrgnut zbog svoje progresivne privredne politike. 144 256
- Tussy* — vidi *Marx, Eleanor*
- Vallès, Jules-Louis-Joseph* (Žil-Luj-Žozef Vale; 1832 - 1885) — francuski političar, pisac i žurnalist; prudonist, član Prve internacionalne, član Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao u Englesku, kasnije u Belgiju; vratio se u Francusku 1880. posle amnestije. 185
- Vergilije, Publije Vergilije Maro* (70 - 19. pre n. e.) — rimski pesnik. 45
- Vezin, Jane Elisabeth* (Džejn Elizabet Vezin; 1827 - 1902) — engleska glumica, uglavnom je igrala u Shakespeare-ovim komadima; poznanica porodice Marx. 28 29
- Viereck, Laura* (Laura Firek) — supruga Louisa Vierecka. 170 193 378 384
- Viereck, Louis* (Luis Firek; 1851 - 1921) — referent, izdavač i redaktor, socijaldemokrat; član Rajhstaga (1884 - 1887), vodeći predstavnik desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga; odlukom kongresa u St. Galenu 1887. razrešen svih odgovornih položaja u Partiji; posle toga se udaljio od socijaldemokratije i preselio se u SAD 1890. 145 148 149 163 170 190 193 278 288 331 368 369 370 378 - 385
- Virchow, Rudolf* (Rudolf Virhov; 1821 - 1902) — patolog, jedan od osnivača moderne antropologije i etnologije, osnivač ćelijske patologije, humanist; jedan od osnivača i voda Naprednjačke partije; protivnik Bismarcka i socijaldemokratije. 76 192
- Vischer, Friedrich Theodor* (Fridrih Teodor Fišer; 1807 - 1887) — filozof, hegelovac, autor jednog višetomnog dela iz estetike. 45
- Vivanti, Anna* (Ana Vivanti) — sestra nemačkog pisca, pozorišnog kritičara i upravnika pozorišta Paula Lindaua. 216
- Vogorides, Aleksandros (Aleko-paša)* (1823 - 1910) — turski političar i diplomat (1856 - 1861), ambasador u Beču (1876 - 1878), generalni guverner Istočne Rumelije (1879 - 1884). 91
- Vogt, Karl* (Karl Fogt; 1817 - 1895) — prirodnjak, vulgarni materijalist; član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); juna 1849. jedan od pet regenata; 1849. emigrirao u Švajcarsku; pedesetih i šezdesetih

- godina plaćeni agent Louis-a Bonaparte; jedan od najaktivnijih učesnika hajke protiv proleterskih revolucionara; Marx ga je raskrinkao u spisu »Gospodin Vogt«. 289
- Vollmar, Georg, Heinrich von* (Georg Hajnrh fon Folmar; 1850 - 1922) — bivši bavarski oficir, socijaldemokrat, urednik listova »Dresdner Volksboten« (1877) i »Sozialdemokrat« (1879/80), član nemačkog Rajhstaga (1881 - 1887. i 1890 - 1918) kao i bavarskog landtaga (1893 - 1918); od devedesetih godina jedan od najutjecajnijih zagovornika oportunitizma u nemačkoj socijaldemokratiji; za vreme prvog svetskog rata socijalšovinst. 91 96 316 320 323 330 331 332 336 337 339 341 347 348 358
- Wagner, Hermann* (Herman Vagner; 1815 - 1889) — publicist, ideolog poburžoženog junkerstva, predstavnik reakcionarnog pruskog državnog socijalizma; jedan od osnivača Konzervativne partije; činovnik u Bismarkovoj vladi (1866 - 1873); 1848. osnivač lista »Neue Preußische Zeitung« (»Kreuz Zeitung«), kasnije saradnik lista »Norddeutsche Allgemeine Zeitung«. 106
- Waldhorn* (Valdhorn). 152
- Walter* (Valter) — austrijski radnik. 309 310
- Warren, Joseph* (Džozef Voren; 1741 - 1775) — američki političar, jedan od vođa buržoaske revolucije u 18. veku, buržoaski demokrat; pao je u bici kod Bankers Hila. 148
- Weerth, Georg* (Georg Vert; 1822 - 1856) — »prvi i najpoznatiji pesnik nemačkog proletarijata« (Engels); trgovac; 1843. preselio se u Englesku, 1843. upoznao se s Engelsom, a kasnije s Marxom i pripadao je najužem krugu njihovih prijatelja; i rečju i delom se zalagao za ideje socijalizma; član Saveza komunista, 1848/49. urednik feljtona u listu »Neue Rheinische Zeitung«, 1849. prešao u Pariz, od 1850. preduzeo je mnoga poslovna putovanja, umro je u Havani. 131
- Weiler, Adam* (Adam Vajler) — stolar, emigrant u Londonu, član britanskog Federalnog veća Prve internacionale (1872. i 1873); potpomogao je Marxa i Engelsa u njihovoj borbi protiv engleskih reformista; član londonskog Trades Councila; kasnije član Socijaldemokratske federacije koju je osnovao Hyndman. 15
- Weitling, Wilhelm* (Vilhelm Vajtling; 1808 - 1871) — krojački pomoćnik iz Magdeburga; najpoznatiji nemački predstavnik utopijskog radničkog komunizma. 117 197
- Westphalen, Christian Heinrich Philipp Adler von* (Kristijan Hajnrh Filip plemić fon Vestfalen; 1724 - 1792) — sekretar i prijatelj vojvode von Braunschweiga, učestvovao je u sedmogodišnjem ratu i napisao jedan rad o njegovoj istoriji; deda Jenny Marx. 208
- Westphalen, Edgar von* (Edgar fon Vestfalen; 1819. do oko 1890) brat Jenny Marx, učenik Karla Marxa, studirao je pravne nauke; 1846. član briselskog Komunističkog dopisnog komiteta; od 1847. do 1865. živio je u Americi kao farmer, zemljoradnik i učesnik u ratu u Teksasu; kasnije je živio u Berlinu, do 1879. kao činovnik prvostepenog suda a zatim kao penzioner. 210
- Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von* (Ferdinand Oto Vilhelm fon Vestfalen; 1799 - 1876) — reakcionarni pruski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1850 - 1858), polubrat Jenny Marx. 208
- Westphalen, Jeanie von* (rod. *Wishart of Pittarow*) (Dženi fon Vestfalen; Višart ov Pitarou; 1746 - 1811) — od 1765. udata za Christiana Heinricha Philippa von Westphalena; baba Jenny Marx. 208
- Westphalen, Karoline von* (rod. *Heubel*) (Karoline fon Vestfalen; Hojbel; umrla 1856) — majka Jenny Marx. 208
- Westphalen, Ludwig von* (Ludvig fon Vestfalen; 1770 - 1842) — tajni savetnik u Trieru, otac Jenny Marx. 208

- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1797 - 1888) — princ od Pruske, princ-regent (1858 - 1861), kralj Pruske (1861 - 1888), nemački car (1871 - 1888). 27 29 45 149 369 377
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1743 - 1821) — izborni knez Hesena-Kasela (1803 - 1807. i od novembra 1813 - 1821). 55
- Williams* (Viljems) — knjižar u Londonu. 174
- Williamson* (Viljemson) — supruga J. M. Williamsona. 365
- Williamson, James M.* (Džejms M. Viljemson) lekar u Ventnoru, lečio je Marxa od novembra 1882. do početka januara 1883. 89 91 94 105 114 344 353 362 365
- Willich, August* (August Vilih; 1810 - 1878) — pruski poručnik, nastupio je vojnu službu zbog svojih političkih ubedenja, posle toga tezar; član Saveza komunista; 1849. vođa dobrovoljačkog korpusa u badensko-falačkom ustanku, 1850. prilikom rascepa Saveza komunista zajedno s Karlom Schapperom vođa frakcije uperene protiv Marxa, 1853. prešao u SAD, urednik lista «Cincinnati Republikaner» (1858 - 1861), u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) brigadni general Severnih država. 289 314
- Wilson, Charles Rives* (Čaris Rajvz Vilson; 1831 - 1916) — engleski državnik i kolonijalni činovnik. 88 94 98
- Windthorst, Ludwig* (Ludvig Vindhurst; 1812 - 1891) — reakcionarni političar, partikularist; 1851/52. i 1862 - 1865. ministar pravosuđa u Hanoveru; od 1867. član severno-nemačkog, a od 1871. nemačkog Rajhstaga i jedan od vođa Partije centra. 229
- Wishart of Pittarow, Jeanie* — vidi *Westphalen, Jeanie von*
- Wolf* — vidi *Longuet, Edgar (Wolf)*
- Wolff* (Volf) — trgovac, brat Ferdinanda Wolffa. 120
- Wolff, Ferdinand (der rote Wolff, der Rote)* (Ferdinand Volf, crveni Volf, Crveni; 1812 - 1895) — žurnalista, 1847. član briselskog Komunističkog dopisnog komiteta, član Saveza komunista; 1848/49. jedan od urednika lista «Neue Rheinische Zeitung»; posle toga emigrant u Parizu i Londonu, prilikom rascepa Saveza komunista ostao je na Marxovoj i Engelsovoj strani, kasnije se povukao iz političkog života. 120
- Wolseley, Garnet Joseph* (Garnit Džozef Vulzli; 1833 - 1913) — engleski general, 1882. komandant engleskih trupa u Egiptu. 74 75 76 79
- Wróblewski, Walery* (Valeri Vroblevski; 1836 - 1908) — poljski revolucionarni demokrat, jedan od vođa poljskog oslobodilačkog ustanka 1863. i 1864. general Pariske komune, član Generalnog veća Prve internacionale i sekretar-korespondent za Poljsku (1871/1872), delegat Haškog kongresa (1872), aktivno se borio protiv bakunjinista; krajem sedamdesetih godina stupio u tesne veze s poljskim emigrantima u Švajcarskoj; posle amnestije 1880. vratio se u Francusku. 32 72 75
- Zanardelli, Tito* (Tito Zanardeli; rod. 1848) — italijanski žurnalista, socijalista; urednik raznih demokratskih i socijalističkih listova, kratko vreme Bakunjinov pristalica; emigrant u Parizu. 327
- Zasulič, Vera Ivanovna* (1851 - 1919) — aktivna učesnica narodnjačkog pokreta, kasnije socijaldemokratskog pokreta u Rusiji; jedna od osnivača marksističke grupe Oslobođenje rada, kasnije se priključila menjševcima. 142
- Ziber, Nikolaj Ivanovič* (1844 - 1888) — ruski ekonomista; među prvima je popularisao Marxove ekonomske radove u Rusiji, iako ni sam nije razumevao materijalističku dijalektiku niti revolucionarnu suštinu marksizma; zastupao je stanovište radikalnih buržoaskih reformista. 135

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih
lica i lica iz književnih dela

Dogberi — sudski poslužitelj iz Shakespeareove komedije «Mnogo vike ni oko šta»; podrugljivo ime za ograničenog, preterano revnosnog činovnika. 152

Don Kihot — glavna ličnost istoimenog Cervantesovog romana. 36 166

Obadejah (hebr. sluga božji) — jedan od «manjih proroka» iz Starog zaveta. 26

Oerindur (Erindur) — lice iz tragedije Adolfa Müllnera «Dug» 373

Peksnif — ličnost iz Dickensovog romana «Život i delo gospodina Martina Čazlvita, njegovi rodaci, prijatelji i neprijatelji» — prevarant i licemer. 154

Reinecke Fuchs, Renart (Renart Rajneke Fuks) — glavna figura germanskih srednjovekovnih basni. 166

Rinaldo, Rinaldini 241

Sadržaj

<i>Predgovor</i>	Strana VII
------------------------	---------------

PRVI DEO

Prepiska između Marxa i Engelsa

januar 1881 - mart 1883

1881

1. Engels Marxu • 7. jul	5
2. Marx Engelsu • 27. jul	6
3. Engels Marxu • 29. jul	8
4. Marx Engelsu • 3. avgust	9
5. Engels Marxu • 6. avgust	12
6. Marx Engelsu • 9. avgust	14
7. Engels Marxu • 11. avgust	16
8. Marx Engelsu • 16. avgust	18
9. Engels Marxu • 17. avgust	19
10. Engels Marxu • 18. avgust	20
11. Marx Engelsu • 18. avgust	22
12. Marx Engelsu • 19. avgust	24

1882

13. Marx Engelsu • 5. januar	25
14. Engels Marxu • 8. januar	27
15. Marx Engelsu • 12. januar	28
16. Engels Marxu • 13. januar	30
17. Marx Engelsu • 15. januar	32
18. Marx Engelsu • 17. februar	33
19. Marx Engelsu • 21. februar	35

	Strana
20. Marx Engelsu • 1. mart	36
21. Marx Engelsu • 3. mart	39
22. Marx Engelsu • 23. mart	40
23. Marx Engelsu • 28 - 30. mart	41
24. Marx Engelsu • 4. april	43
25. Marx Engelsu • 8. april	44
26. Marx Engelsu • 18. april	46
27. Marx Engelsu • 28. april	48
28. Marx Engelsu • 8. maj	50
29. Marx Engelsu • 20. maj	52
30. Marx Engelsu • 30. maj	54
31. Marx Engelsu • 5. jun	55
32. Marx Engelsu • 9. jun	58
33. Marx Engelsu • 15. jun	59
34. Marx Engelsu • 22. jun	60
35. Marx Engelsu • 29. jun	61
36. Marx Engelsu • 4. jul	62
37. Marx Engelsu • 3. avgust	63
38. Marx Engelsu • 10. avgust	66
39. Engels Marxu • 20. avgust	68
40. Marx Engelsu • 21. avgust	69
41. Marx Engelsu • 24. avgust	71
42. Engels Marxu • 25. avgust	73
43. Engels Marxu • 26. avgust	74
44. Marx Engelsu • 4. septembar	76
45. Engels Marxu • 12. septembar	77
46. Marx Engelsu • 16. septembar	79
47. Engels Marxu • 18. septembar	81
48. Marx Engelsu • 28. septembar	82
49. Marx Engelsu • 30. septembar	83
50. Engels Marxu • 1. novembar	85
51. Engels Marxu • 3. novembar	86
52. Engels Marxu • 6. novembar	87
53. Marx Engelsu • 8. novembar	88
54. Engels Marxu • 11. novembar	91
55. Marx Engelsu • 11. novembar	93
56. Marx Engelsu • 20. novembar	95
57. Engels Marxu • 21. novembar	96
58. Marx Engelsu • 22. novembar	98
59. Engels Marxu • 22. novembar	99
60. Engels Marxu • 23. novembar	101
61. Marx Engelsu • 27. novembar	103
62. Engels Marxu • 30. novembar	104
63. Marx Engelsu • 4. decembar	105
64. Marx Engelsu • 8. decembar	106

	S. rana
65. Engels Marxu • 8. decembar	107
66. Engels Marxu • 13. decembar	109
67. Engels Marxu • 15. decembar	110
68. Engels Marxu • 16. decembar	112
69. Marx Engelsu • 18. decembar	114
70. Engels Marxu • 19. decembar	115
71. Engels Marxu • 22. decembar	117

1883

72. Engels Marxu • 9. januar	119
73. Marx Engelsu • 10. januar	120

DRUGI DEO

Pisma Marxa i Engelsa trećim licima

januar 1881 - mart 1883

1881

1. Marx Charles-u Longuet-u • 4. januar	125
2. Marx nepoznatom • 31. januar	128
3. Engels Karlu Kautskom • 1. februar	129
4. Engels Eduardu Bernsteinu • 2. februar	131
5. Marx Nikolaju Franceviću Danielsonu • 19. februar	132
6. Marx Ferdinand Domela Nieuwenhuisu • 22. februar	136
7. Engels Jenny Longuet • 24. februar	139
8. Marx Veri Ivanovnoj Zasulič • 8. mart	142
9. Engels S. F. Kaufmannu • 11. mart	143
10. Engels Eduardu Bernsteinu • 12. mart	144
11. Engels Johannu Philippu Beckeru • 28. mart	147
12. Engels Augustu Bebelu • 30. mart	148
13. Engels Johannu Philippu Beckeru • 4. april	150
14. Marx Jenny Longuet • 11. april	151
15. Engels Eduardu Bernsteinu • 14. april	155
16. Engels Augustu Bebelu • 28. april	157
17. Marx Jenny Longuet • 29. april	159
18. Engels Jenny Longuet • 31. maj	161
19. Marx Johnu Swintonu • 2. jun	163
20. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 2. jun	164
21. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 2. jun	165
22. Marx Jenny Longuet • 6. jun	166

	Strana
23. Engels Jenny Longuet • 17. jun	168
24. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 20. jun	170
25. Marx Henry Mayers Hyndmanu • 2. jul	173
26. Engels Norrisu A. Clowesu • 22. jul	175
27. Engels uredništvu nedeljnika »Freiheit« • 22. jul	176
28. Marx Jenny Longuet • 22. jul	177
29. Marx Carlu Hirschu • 6. avgust	178
30. Marx Lauri Lafargue • 9. avgust	179
31. Engels George-u Shiptonu • 10. avgust	180
32. Engels George-u Shiptonu • 15. avgust	181
33. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 16. avgust	183
34. Engels Eduardu Bernsteinu • 17. avgust	184
35. Marx Jenny Longuet • 18. avgust	187
36. Engels Augustu Bebelu • 25. avgust	189
37. Engels Karlu Kautskom • 27. avgust	192
38. Marx Karlu Kautskom • 1. oktobra	194
39. Marx Minni Kautsky • 1. oktobar	195
40. Engels Eduardu Bernsteinu • 25. oktobar	196
41. Engels Johannu Philippu Beckeru • 4. novembar	202
42. Engels Eduardu Bernsteinu • 30. novembar	203
43. Marx Jenny Longuet • 7. decembar	206
44. Marx Johannu Philippu Beckeru • 10. decembar	210
45. Marx Nikolaju Franceviču Danielsonu • 13. decembar ..	211
46. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 15. decembar	213
47. Marx Jenny Longuet • 17. decembar	215
48. Engels Karlu Kautskom • 18. decembar	217
49. Engels Ferdinandu Domela Nieuwenhuisu • 29. decembar	218
50. Engels Lavu Nikolajeviču Hartmanu • kraj decembra	219

1882

51. Marx Lauri Lafargue • 4. januar	220
52. Engels Eduardu Bernsteinu • 6. januar	222
53. Engels Emilu Engelsu • 12. januar	224
54. Marx Amaliji Daniels • 12. januar	225
55. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 23. januar	226
56. Engels Eduardu Bernsteinu • 25 - 31. januar	228
57. Engels Karlu Kautskom • 7. februar	232
58. Engels Johannu Philippu Beckeru • 10. februar	236
59. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 18. februar	238
60. Engels Eduardu Bernsteinu • 22 - 25. februar	239
61. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 23. februar	246
62. Marx Jenny Longuet • 23. februar	247
63. Marx Jenny Longuet • 16. mart	248

	Strana
64. Marx Paulu Lafargue-u • 20. mart	251
65. Marx Jenny Longuet • 27. mart	253
66. Engels Henryju Mayersu Hyndmanu • oko 31. marta	255
67. Marx Jenny Longuet • 6/7. april	256
68. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 10. april	259
69. Engels Bertholdu Sparru • 12. april	260
70. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 13. april	261
71. Marx Lauri Lafargue • 13/14. april	262
72. Engels Eduardu Bernsteinu • 17. april	268
73. Engels Eduardu Bernsteinu • 21. april	269
74. Marx Jenny Longuet • 28. april	270
75. Engels Eduardu Bernsteinu • 3. maj	271
76. Marx Lauri Lafargue • 6. maj	273
77. Marx Jenny Longuet • 8. maj	274
78. Engels Eduardu Bernsteinu • 10. maj	275
79. Engels Augustu Bebelu • 16. maj	278
80. Marx svojoj kćerki Eleanori Marx • 21. maj	280
81. Marx Jenny Longuet • 26. maj	281
82. Marx svojoj kćerki Eleanori Marx • 28. maj	282
83. Marx Jenny Longuet • 4. jun	285
84. Marx Lauri Lafargue • 17. jun	286
85. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 20. jun	287
86. Engels Augustu Bebelu • 21. jun	289
87. Engels Eduardu Bernsteinu • 26. jun	292
88. Engels Eduardu Bernsteinu • 15. jul	296
89. Engels Adolfu Hepneru • 25. jul	298
90. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 31. jul	300
91. Engels Johannu Philippu Beckeru • 9. avgust	301
92. Engels Eduardu Bernsteinu • 9. avgust	302
93. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 10. avgust	304
94. Engels Emilu Engelsu mlađem • 20. avgust	305
95. Engels Jenny Longuet • 27. avgust	307
96. Engels Karlu Kautskom • 12. septembar	309
97. Engels Eduardu Bernsteinu • 13. septembar	312
98. Engels Lauri Lafargue • 20. septembar	314
99. Engels Eduardu Bernsteinu • 22. septembar	316
100. Engels Augustu Bebelu • 23. septembar	319
101. Marx Lauri Lafargue • 9. oktobar	321
102. Engels Eduardu Bernsteinu • 20. oktobar	323
103. Engels Lauri Lafargue • 21. oktobar	326
104. Engels Eduardu Bernsteinu • 27. oktobar	328
105. Engels Augustu Bebelu • 28. oktobar	330
106. Engels Paulu Lafargue-u • 30. oktobar	332
107. Engels Eduardu Bernsteinu • 2/3. novembar	334
108. Engels Eduardu Bernsteinu • 4. novembar	338

109. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 9 - 16. novembar ..	342
110. Marx svojoj kćeri Eleanor • 10. novembar	344
111. Engels Karlu Kautskom • 15. novembar	346
112. Engels Eduardu Bernsteinu • 28. novembar	347
113. Engels Lauri Lafargue • 14. decembar	351
114. Marx Lauri Lafargue • 14. decembar	352
115. Engels Lauri Lafargue • 15. decembar	354
116. Engels Johannu Philippu Beckeru • 16. decembar	356
117. Engels Eduardu Bernsteinu • 16. decembar	358
118. Engels Augustu Bebelu • 22. decembar	360
119. Marx svojoj kćeri Eleanor • 23. decembar	362

1883

120. Marx svojoj kćeri Eleanor • 8. januar	363
121. Marx svojoj kćeri Eleanor • 9. januar	365
122. Marx svojoj kćeri Eleanor • 10. januar	367
123. Engels Eduardu Bernsteinu • 18. januar	368
124. Engels Eduardu Bernsteinu • 8. februar	370
125. Engels Eduardu Bernsteinu • 10. februar	372
126. Engels Karlu Kautskom • 10. februar	373
127. Engels Lauri Lafargue • 16. februar	375
128. Engels Eduardu Bernsteinu • 27. februar	378
129. Engels Eduardu Bernsteinu • 27. februar - 1. mart	381
130. Engels Karlu Kautskom • 2. mart	386
131. Engels Augustu Bebelu • 7. mart	388
132. Engels Lauri Lafargue • 10. mart	390
133. Engels Charles-u Longuet-u • 14. mart	391
134. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 14. mart	392
135. Engels Eduardu Bernsteinu • 14. mart	393
136. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 14. mart	394
137. Engels Johannu Philippu Beckeru • 15. mart	395
138. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 15. mart	396
139. Engels Friedrichu Leßneru • 15. mart	398
140. Engels listu »New Yorker Volkszeitung« • 16. mart	399
141. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 24. mart	400
142. Engels Lauri Lafargue • 25. mart	401
143. Engels Theodoru Cunou • 29. mart	402

	Strana
NAPOMENE I REGISTRI	
Napomene	405
Literatura	461
A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa	461
B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora	465
I. Dela i spisi	465
II. Periodika	474
C. Spisak pomenutih časopisa i listova	475
Registar imena	482
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela	515

K. MARX — F. ENGELS

DELA • tom 42

JANUAR 1881 - MART 1883

•
Pripremili za štampu saradnici Instituta
za međunarodni radnički pokret

Milorad Simonović, Stanka Dević-Ubavić i Slobodanka Kovačević

•
Prevodioci

Liubica Bauer-Protić prevela je pisma na str.: 125 - 128, 132 - 135,
139 - 142, 159 - 169, 173 - 175, 177, 180 - 182, 187, 188, 211 -
212, 218, 219, 238, 246, 247, 251 - 259, 270, 273, 280, 281,
285, 300, 375 - 377, 391, 392, 400, 401

Mara Fran: 5 - 121

Srdan Joka: 131, 136 - 138, 143 - 147, 150 - 156, 170 - 172, 176,
178 - 179, 184 - 186, 196 - 210, 213 - 216, 220 - 231, 236 - 237,
239 - 245, 248 - 250, 260 - 269, 271, 272, 274 - 277, 282 - 284,
286 - 288, 292 - 297, 301 - 308, 312 - 313, 316 - 318, 321 - 325,
328, 329, 334 - 345, 347 - 350, 352 - 359, 362 - 372, 378 - 385,
393, 395 - 399, 402

Mile Joka: 314 - 315, 326 - 327, 332 - 333, 351, 390

Hrvoje Šarinić: 129 - 130, 148 - 149, 157 - 158, 189 - 195, 217,
232 - 235, 278 - 279, 289 - 291, 298 - 299, 309 - 311, 319 - 320,
330 - 331, 346, 360 - 361, 373 - 374, 386 - 389, 394

•
Nacrt za korice *Eduard Stepančić*

Tehnički urednik *Borivoje Miladinović*

Korektori *Jugoslava Ševković i Ljubica Kovačević*

•
Izdaje

Izdavačka radna organizacija *Prosveta*

OUR • *Izdavačka delatnost*

Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret

Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•
Štampa

Birografika

Subotica, Put Moše Pijade 72

•
Tiraž: 5 000 primeraka

